

Sīlakkhandhavaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Ñāṇābhivamsadhammasenāpatināmakena

Mahātherena katā

Sādhuvilāsinī nāma

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭīkā Series 10

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ဥ = e ဩ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	လ္လ lla
ကွ kkha	ဇ cca	က န္ဓa	ဇ dhva	ဥ pba	လျ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓa	ဇ nta	ဠ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓa	န ntva	ဈ bya	ဝှ vha
ကလ kla	ဇ jja	က တta	ဇ ntha	ဠ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ñña	က တtha	န nda	ဥ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ပ ñha	က တva	န ndra	ဥ mpha	သွ sna
ဇ khva	ပ ñca	က တtya	န ndha	ဥ mba	သျ sya
ဇ ဂga	ဆ ñcha	ကြ tra	န nna	ဠ mbha	သ ssa
ဠ ဂgha	ည ñja	န dda	ဈ nya	ဥ mma	သွ sma
ဈ ဂya	ည ñjha	န ddha	န nha	ဈ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဇ တta	ဈ dya	ဥ ppa	ဥ mha	ကွ hma
က န္ကa	ဌ တtha	ဠ dra	ဥ ppha	လျ yya	ကွ hva
န န္ကha	ည တda	န dva	ဈ pya	လျ yha	ဠ lha
ဂ န္ဂa					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭṭikā

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccaḥāvaṇṇanā	...	...	1
Komārabhaccajīvakathāvaṇṇanā	...	...	18
Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā	...	...	25
Pūraṇakassapavādavaṇṇanā	...	...	35
Makkhaligosālavadavaṇṇanā	...	...	38
Ajītaḥsalakambalavadavaṇṇanā	...	...	45
Pakudhakaccāyanavadavaṇṇanā	...	...	50
Nigaṇṭhanāṭaputtavadavaṇṇanā	...	...	52
Sāṇḍayabelāṭṭhaputtavadavaṇṇanā	...	...	53
Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	53
Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	56
Paṇītatarasāmaññaphalavaṇṇanā	...	...	57
Cūḷamajjhimaḥāsīlavaṇṇanā	...	...	78
Indriyaśaṁvarakathāvaṇṇanā	...	...	80
Satisampajaññakathāvaṇṇanā	...	...	81
Santosakathāvaṇṇanā	...	...	111
Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā	...	...	118
Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	135
Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	138
Tatīyajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	139
Catutthajjhānakathāvaṇṇanā	...	...	140

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Vipassanāññakathāvaṇṇanā	...	...	142
Manomayiddhiññakathāvaṇṇanā	...	...	148
Iddhividhaññādikathāvaṇṇanā	...	...	151
Āsavakkhayaññakathāvaṇṇanā	...	...	154
Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	165
Saraṇagamanakathāvaṇṇanā	...	...	175

3. Ambaṭṭhasutta

Addhānagamanavaṇṇanā	...	...	200
Pokkharasātivatthuvaṇṇanā	...	...	208
Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā	...	...	220
Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	249
Dutiya-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	252
Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā	...	...	253
Dāsiputtavādavaṇṇanā	...	...	254
Ambaṭṭhavaṇṇasakathāvaṇṇanā	...	...	262
Khattiyasetṭhabhāvaṇṇanā	...	...	263
Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā	...	...	265
Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā	...	...	267
Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā	...	...	271
Dvelakkhaṇadassanaṇṇanā	...	...	275
Pokkharasātibuddhūpasaṅkamanavaṇṇanā	...	...	278
Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	280

4. Soṇadaṇḍasutta

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā	...	...	283
Buddhaguṇakathāvaṇṇanā	...	...	288
Soṇadaṇḍaparivitakkavaṇṇanā	...	...	294

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā	...	...	295
Sīlapaññākathāvaṇṇanā	...	...	296
Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā	...	...	298

5. Kūṭadantasutta

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā	...	...	301
Catuparikkhāraṇṇanā	...	...	306
Aṭṭhaparikkhāraṇṇanā	...	...	307
Catuparikkhārādivaṇṇanā	...	...	309
Tissovidhāvaṇṇanā	...	...	310
Dasa-ākāraṇṇanā	...	...	312
Soḷasākāraṇṇanā	...	...	313
Niccadāna-anukulayaññavaṇṇanā	...	...	315
Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanādikathāvaṇṇanā	...	...	327

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavattuvaṇṇanā	...	...	329
Oṭṭhaddhalicchavattuvaṇṇanā	...	...	330
Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā	...	...	333
Catu-ariyaphalavaṇṇanā	...	...	334
Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	...	335
Dvepabbajitavattuvaṇṇanā	...	...	339

7. Jāliyasutta

Dvepabbajitavattuvaṇṇanā	...	...	341
--------------------------	-----	-----	-----

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavattuvaṇṇanā	...	...	346
Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā	...	...	350

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā	...	...	353
Tapopakkamakathāvaṇṇanā	...	...	354
Tapopakkamaniratthakatāvaṇṇanā	...	...	358
Sīlasamādhipaṇṇāsāmpadāvaṇṇanā	...	...	359
Sīhanādakathāvaṇṇanā	...	...	360
Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā	...	...	364

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvaṇṇanā	...	...	368
Abhisāṇṇānirodhakathāvaṇṇanā	...	...	372
Ahetukasaṇṇūppādanīrodhakathāvaṇṇanā	...	...	376
Sāṇṇā-attakathāvaṇṇanā	...	...	385
Cittahatthisāriputtapoṭṭhapādavattuvaṇṇanā	...	...	390
Ekamsikadhammavaṇṇanā	...	...	391
Tayo-attapaṭilābhavaṇṇanā	...	...	394

10. Subhasutta

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā	...	...	402
Sīlakkhandhavaṇṇanā	...	...	406
Samādhikkhandhavaṇṇanā	...	...	407

11. Kevaṭṭasutta

Kevaṭṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā	...	...	409
Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	410
Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	411
Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā	...	...	411
Bhūtanīrodhesakavatthuvaṇṇanā	...	...	414
Tīradassīsakuṇūpamāvaṇṇanā	...	...	417

Mātikā

Piṭṭhaṅka

12. Lohiccasutta

Lohiccabrāhmaṇavatthuvaṇṇanā	...	...	420
Lohiccabrāhmaṇanuyogavaṇṇanā	...	...	421
Tayocodanārahavaṇṇanā	...	...	422
Nacodanārahasatthuvaṇṇanā	...	...	423

13. Tevijjasutta

Maggāmaggakathāvaṇṇanā	...	...	425
Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā	...	...	429
Saṁsandanakathāvaṇṇanā	...	...	431
Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā	...	...	433
Nigamanakathā	...	...	436

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭikāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭṭikā

(Dutiyo bhāgo)

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

2. Sāmaññaphalasutta

Rājāmaccaṭṭhāvaṇṇanā

150. Idāni Sāmaññaphalasuttassa saṁvaṇṇanākkamo anupattoti dassetuṁ “**evaṁ -pa- suttan**”ti ādimāha. Tattha **anupubbapadavaṇṇanā**ti anukkamena padavaṇṇanā, padaṁ padaṁ pati anukkamena vaṇṇanāti vuttaṁ hoti. Pubbe vuttañhi, uttānaṁ vā padamaññātra vaṇṇanāpi “anupubbapadavaṇṇanā”tveva vuccati. Evañca katvā “**apubbapadavaṇṇanā**”tipi paṭhanti, pubbe avaṇṇitapadavaṇṇanāti attho. Duggajanapadaṭṭhānavisesasampadādiyogato padhānabhāvena rājūhi gahitaṭṭhena evaṁnāmakam, na pana nāmamattenāti āha “**tañhi**”ti ādi. Nanu Mahāvagge **Mahāgovindasutte**¹ āgato esa purohito eva, na rājā, kasmā so rājasaddavacanīyabhāvena gahitoti? Mahāgovindena purohitena pariggahitampi cetam Reṇunā nāma Magadharājena pariggahitamevāti atthasambhavato evaṁ vuttaṁ, na pana so rājasaddavacanīyabhāvena gahito tassa rājābhāvato. Mahāgovindapariggahitabhāvakittanañhi tadā Reṇuraññā pariggahitabhāvūpalakkhaṇaṁ. So hi tassa sabbakiccakārako purohito, idampi ca loka

1. Dī 2. 178 piṭṭhe.

samudāciṇṇaṃ “rājakammapasutena katampi raññā katan”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—Mandhāturaññā ceva Mahāgovindaṃ bodhisattaṃ purohitamāṇāpetvā Reṇuraññā ca aññehi ca rājūhi pariggahitattā Rājagahanti. Keci pana “Mahāgovindoti mahānubhāvo eko purātano rājā”ti vadanti. **Pariggahitattāti** rājadhānībhāvena pariggahitattā. Gayhatīti hi **gahaṃ**, rājūnaṃ, rājūhi vā gahanti **Rājagahaṃ**. Nagarasaddāpekkhāya napuṃsakaniddeso.

Aññepettha pakāreti nagaramāpanena raññā kārītasabbagehattā **Rājagahaṃ**, Gijjhakūṭādīhi pañcahi pabbatehi parikkhittattā pabbatarājehi parikkhittagehasadisanti **Rājagahaṃ**, sampannabhavanatāya rājamānaṃ gehanti **Rājagahaṃ**, susaṃvihitārakkhatāya anattāhāvahitukāmena upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gahaṇabhūtantipi **Rājagahaṃ**, rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesam gahaṃ gehabhūtantipi **Rājagahaṃ**, āramarāmaṇeyyatādīhi rājati, nivāsasukhatādinā ca sattehi mamattavasena gayhati pariggayhatīti **Rājagahanti** edise pakāre. Nāmamattameva pubbe vuttanayenāti attho. So pana padeso viśeṣaṭṭhānabhāvena uḷārasattaparibhogoti āha “**taṃ panetan**”ti ādi. Tattha “**Buddhakāle, cakkavattikāle cā**”ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ aññadāpi kadāci sambhavato, “**nagaraṃ hoti**”ti ca idaṃ upalakkhaṇameva manussāvāsasseva asambhavato. Tathā hi vuttaṃ “**sesakāle suññaṃ hoti**”ti ādi. **Tesanti** yakkhānaṃ. **Vasanavananti** āpānabhūmibhūtaṃ upavanaṃ.

Avisesenāti vihārabhāvasāmaññena, saddantarasannidhānasiddhaṃ viśeṣaparāmasanamantarenāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—
“pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati¹, paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati², mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati³, sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim upasampajja viharati”ti ādisu⁴ saddantarasannidhānasiddhena viśeṣaparāmasanena yathākkamaṃ

1. Am 2. 119; Vi 2. 73; Vi 4. 223; Vi 5. 332; Khu 6. 30 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 1. 44 piṭṭhādīsu.

3. Dī 3. 41, 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263, 269; Ma 3. 185; Abhi 2. 284 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 372 piṭṭhe.

iriyāpathavihārādivisesavihārasamaṅgīparidīpanaṃ, na evamidhaṃ, idaṃ pana tathā visesaparāmasanamantarena aññataravihārasamaṅgīparidīpananti.

Satipi ca vuttanayena aññataravihārasamaṅgīparidīpane idha iriyāpathasaṅkhātavisesavihārasamaṅgīparidīpanameva sambhavatīti dasseti, “**idha panā**”ti ādinā. Kasmā pana saddantarasannidhānasiddhassa visesaparāmasanassābhāvepi idha visesavihārasamaṅgīparidīpanaṃ sambhavatīti? Visesavihārasamaṅgīparidīpanassa saddantarasāṅkhātavisesavacanassa abhāvato eva. Visesavacane hi asati visesamicchatā viseso payojitabboti. Apica iriyāpathasamāyogaparidīpanassa atthato siddhattā tathādīpanameva sambhavatīti. Kasmā cāyamattho siddhoti? Dibbavihārādīnampi sādharmaṇato. Kadācīpi hi iriyāpathavihārena vinā na bhavati tamantarena attabhāvapariharaṇābhāvatoti.

Iriyanaṃ pavattanaṃ **iriyā**, kāyikakiriyā, tassā pavattanupāyabhāvato pathoti **itiriyāpatho**, ṭhānanisajjādayo. Na hi ṭhānanisajjādi-avatthāhi vinā kañci kāyikaṃ kiriyāṃ pavattetuṃ sakkā, tasmā so tāya pavattanupāyoti vuccati. Viharati pavattati etena, viharāṇamattaṃ vā tanti **vihāro**, so eva vihāro tathā, atthato panesa ṭhānanisajjādi-ākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo **dibbo**, tattha bahulaṃ pavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho, yo vā tattha dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti **dibbo**, abhiññābhinihārādivasena vā mahāgatikattā **dibbo**, sova vihāro, dibbabhāvāvaho vā vihāro **dibbavihāro**, mahaggatajjhānāni. **Nettiyaṃ**¹ pana catasso āruppasamāpattiyo āneñjavihārāti visuṃ vuttaṃ, taṃ pana mettājjhānādīnaṃ brahmavihārātā viya tāsāṃ bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aṭṭhakathāsu** pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Brahmānaṃ, brahmabhūtā vā hitūpasānhārādivasena pavattiyā seṭṭhabhūtā vihārāti **brahmavihārā**, mettājjhānādivasena pavattā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā, anaññasādhāraṇattā vā ariyānaṃ vihārāti **ariyavihārā**, catassopi phalasamāpattiyo. Idha pana rūpāvacaracatutthajjhānaṃ, tabbasena pavattā

1. Khu 10. 99 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

appamaññāyo, catutthajjhānika-agghaphalasamāpatti ca Bhagavato dibbabrahma-ariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti tāsamekato appavattattā ekena vā dvīhi vā samaṅgībhāvaparidīpanaṃ, bhāvalopenāyaṃ, bhāvappadhānena vā niddeso. Bhagavā hi lobhadosamohussanne loke sakapaṭipattiyaṃ veneyyānaṃ vinayanatthaṃ taṃtaṃvihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vipaṭipajjanti, tadā kira Bhagavā dibbena vihārena viharati tesāṃ alobhakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucimuppādetvā kāmesu virajjeyyun”ti. Yadā pana issariyatthaṃ sattesu vipaṭipajjanti, tadā brahmavihārena viharati tesāṃ adosakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucimuppādetvā adosena dosaṃ vūpasameyyun”ti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesāṃ amohakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha rucimuppādetvā amohena mohaṃ vūpasameyyun”ti. Evañca katvā imehi dibbabrahma-ariyavihārehi sattānaṃ vividhaṃ hitasukhaṃ harati, iriyāpathavihārena ca ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṃ attabhāvaṃ haratīti vuttaṃ “aññataravihārasamaṅgīparidīpanan”ti.

“Tenā”ti-ādi yathāvuttasaṃvaṇṇanāya guṇadassanaṃ, tasmāti attho, yathāvuttatthasamatthanaṃ vā. Tena iriyāpathavihārena viharatīti sambandho. Tathā vadamāno pana **viharatī**ti ettha **vi**-saddo vicchedanattahajotako, **“haratī”**ti etassa ca neti pavattetīti atthoti ñāpeti **“ṭhitopī”**ti ādinā vicchedanayanākārena vuttattā. Evañhi sati tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa nayananti antolīnacodanaṃ sandhāyāha **“so hī”**ti-ādīti ayampi sambandho upapanno hoti. Yadi pi Bhagavā ekeneva iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinna kassa nāma sarīrassa ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ **“ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. **Aparipatantanti** bhāvanapumsakaniddeso, apatamaṇaṃ katvāti attho. Yasmā pana Bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca

kālaṃ vītināmento vasati, sattānaṃ, attano ca vividhaṃ sukhaṃ harati,
tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evampettha attho veditabbo.

Gocaragāmanidassanatthaṃ “Rājagahe”ti vatvā
Buddhānāmanurūpanivāsattṭhānadassanatthaṃ puna “ambavane”ti vuttanti
dassento **“idamassā”**ti ādimāha. **Assāti** Bhagavato. **Tassāti**
Rājagahasāṅkhātassa gocaragāmassa. Yassa samīpavasena “Rājagahe”ti
bhumma vacanaṃ pavattati, sopi tassa samīpavasena vattabboti dasseti
“Rājagahasamīpe ambavane”ti iminā. **Samīpattheti** ambavanassa samīpatthe.
Etanti “Rājagahe”ti vacanaṃ. **Bhumma vacananti** ādhāravacanaṃ. Bhavanti
etthāti hi **bhummaṃ**, ādhāro, tadeva vacanaṃ tathā, bhumme pavattaṃ vā
vacanaṃ vibhatti **bhumma vacanaṃ**, tena yuttaṃ tathā,
sattamīvibhattiyuttapadanti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—kāmaṃ Bhagavā
ambavaneyeva viharati. Tassamīpattā pana gocaragāmadassanatthaṃ
bhumma vacanavasena “Rājagahe”tipi vuttaṃ yathā taṃ “Gaṅgāyaṃ gāvo
caranti, kūpe gaggakulan”ti cāti. Aneneva yadi Bhagavā Rājagahe viharati,
atha na vattabbaṃ “ambavane”ti. Yadi ca ambavane, evampi na vattabbaṃ
“Rājagahe”ti. Na hi “Pāṭiliputte pāsāde vasatī”ti-ādīsu viya idha
adhikaraṇādhikaraṇassa abhāvato adhikaraṇassa dvayaniddeso yutto siyāti
codanā anavakāsā katāti daṭṭhabbaṃ. Kumārabhato eva **Komārabhacco**
sakatthavuttipaccayena, niruttinayena vā yathā “bhisaggameva bhesajjan”ti.
“Yathāhā”ti-ādinā Khandhakapālīvasena tadatthaṃ sādheti. Kasmā ca
ambavanaṃ Jīvakasambandhaṃ katvā vuttanti anuyogena mūlato paṭṭhāya
tamatthaṃ dassento **“ayaṃ panā”**ti ādimāha.

Dosābhisannanti vātapittādivasena ussannadosaṃ. **Virecetvāti**
dosappakopato vivecetvā. **Siveyyakaṃ dussayuganti** Siviraṭṭhe jātaṃ
mahagghaṃ dussayugaṃ. **Divasassa dvattikkhattuntī** ekasseva divasassa
dvivāre vā tivāre vā bhāge, bhummatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ,
ekasmiṃyeva divase dvivāraṃ vā tivāraṃ vāti attho. **Tambapaṭṭavaṇṇenāti**
tambalohapaṭṭavaṇṇena. **Sacīvaraabhattenāti** cīvarena, bhattena ca. **“Taṃ**
sandhāyā”ti iminā na Bhagavā ambavanamatteyeva viharati, atha kho evaṃ
kate vihāre. So pana tadadhikaraṇatāya visuṃ adhikaraṇabhāvena na vuttoti

sandhāyabhāsitamattham dasseti. Sāmaññe hi sati sandhāyabhāsitaniddhāraṇam.

Aḍḍhena terasa **aḍḍhateḷasa**. Tādisehi **bhikkhusatehi**. Aḍḍho panettha satsasseva. Yena hi payutto tabbhāgavācako aḍḍhasaddo, so ca kho paṇṇāsāva, tasmā paññāsāya ūnāni teḷasa bhikkhusatānīti attham viññāpetum “**aḍḍhasatenā**”ti ādi vuttaṁ. Aḍḍhameva satam, satassa vā aḍḍham tathā.

Rājatīti attano issariyasampattiya dibbati, sobhati ca. **Raṇjetīti** dānādinā, sassamedhādinā ca catūhi saṅgahavatthūhi rameti, attani vā rāgam karotīti attho. **Ca**-saddo cettha vikappanatto. Janapadavācino puthuvacanaparattā “**Magadhānan**”ti vuttaṁ, janappadāpadesena vā tabbāsikānam gahitattā. **Raṇṇoti** pitu Bimbisāraraṇṇo. Sasati himsatīti **sattu**, verī, ajātoyeva sattu **Ajātasattu**. “**Nemittakehi niddiṭṭho**”ti vacanena ca ajātassa tassa sattubhāvo na tāva hoti, sattubhāvassa pana tathā niddiṭṭhattā evam voharīyatīti dasseti. Ajātasseeva pana tassa “**raṇṇo lohitaṁ piveyyan**”ti deviyā dohaḷassa pavattattā Ajātoyevesa raṇṇo sattūtipi vadanti.

“**Tasmin**”ti-ādinā tadattham vivarati, samattheti ca. **Dohaḷoti** abhilāso. **Bhāriyeti** garuke, aññesaṁ asakkuṇeyye vā. **Asakkontīti** asakkuṇamānā. **Akathentīti** akathayamānā samānā. **Nibandhitvāti** vacasā bandhitvā. **Suvaṇṇasatthakenāti** suvaṇṇamayena satthakena, ghanasuvaṇṇakatenāti attho. Ayomayañhi raṇṇo sarīraṁ upanetum ayuttanti vadanti. Suvaṇṇaparikkhatena vā ayomayasatthenāti atthepi ayamevādhippāyo. **Bāhum phālāpetvāti** lohitasirāvedhavasena bāhum phālāpetvā. Kevalassa lohitassa gabbhiniyā dujjīrabhāvato udakena sambhinditvā pāyesi. **Haññissatīti** haññissate, āyatim hanīyateti attho. Nemittakānam vacanam tatham vā siyā, vitatham vāti adhippāyena “**puttoti vā dhītāti vā na paññāyati**”ti vuttaṁ. “**Attano**”ti ādinā aññampi kāraṇam dassetvā nivāresi. Raṇṇo bhāvo **rajjam**, rajjassa samīpe pavattatīti **oparajjam**, ṭhānantaram.

Mahāti mahatī. Samāse viya hi vākyepi mahantasaddassa mahādeso. **Dhurā**ti gaṇassa dhurabhūtā, dhorayhā jeṭṭhakāti attho. **Dhuram̐ nīharām̐**ti gaṇadhuramāvahāmi, gaṇabandhiyam̐ nibbattessām̐ti vuttam̐ hoti. “**So na sakkā**”ti-ādinā puna cintanākāram̐ dasseti. **Iddhipāṭihāriyenā**ti ahimekhalikakumāravaṇṇavikubbaniddhinā. **Tenā**ti appāyukabhāvena. **Hī**ti nipātamattam̐. **Tena hī**ti vā uyyojanatthe nipāto. Tena vuttam̐ “kumāram̐ -pa- uyyojesi”ti. **Buddho bhavissām̐**ti ettha **iti**-saddo idamattho, iminā Khandhake āgatanayenāti attho. **Pubbe khoti**-ādhipi Khandhakapālī¹ yeva.

Potthaniyanti churikam̐. Yam̐ “nakharan”tipi vuccati, **divā divaseti**² divasassapi divā. Sāmyatthe hetam̐ bhumavacanam̐ “divā divasassā”ti aññattha dassanato. Divassa divasetipi vaṭṭati akārantassapi diva-saddassa vijjamānattā. Nepātikampi divāsaddamicchanti saddavidū, majjhanhikavelāyanti attho. Sā hi divasassa viseso divasoti. “**Bhīto**”ti ādi pariyāyo, kāyathambhanena vā **bhīto**. Hadayamaṁsacalanena **ubbiggo**. “Jāneyyum̐ vā, mā vā”ti parisankāya **ussankī**. Ñāte sati attano āgacchamānabhayavasena **utrasto**. **Vuttappakāraṇanti** Devadattena vuttākāram̐. **Vippakāraṇanti** apakāram̐ anupakāram̐, viparītakiccam̐ vā. **Sabbe bhikkhū**ti Devadattaparisam̐ sandhāyāha.

Acchinditvāti apanayanavasena vilumpitvā. **Rajjenā**ti vijitena. Ekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānam̐ “rajjan”ti hi vuttam̐, rājabhāvena vā.

Manaso attho icchā **manoratho** ra-kārāgamam̐, ta-kāralopaṇca katvā, cittassa vā nānārammaṇesu vibbhamakaraṇato manaso ratho iva **manoratho**, mano eva ratho viyāti vā **manoratho**tipi neruttikā vadanti. **Sukiccakārīm̐**ti sukiccakārī amhi. **Avamānanti** avamaññanam̐ anādaram̐. **Mūlaghaccanti**³ jīvītā voropanam̐ sandhāyāha, bhāvanapuṁsakametaṁ. Rājakulānam̐ kira satthena ghātanam̐ rājūnamanāciṇṇam̐, tasmā so “**nanu bhante**”ti ādimāha. **Tāpanageham̐** nāma uṇhagahāpanageham̐, tam̐ pana dhūmeneva acchinnā. Tena vuttam̐ “**dhūmagharan**”ti. **Kammakaraṇatthāyā**ti tāpanakammakaraṇatthameva. Kenaci chāditattā ucco āngoti

1. Vi 4. 350 piṭṭhe.

2. Divā divassa (Dī-Ṭī 1. 210 piṭṭhe)

3. Mūlachejjanti (Ka)

uccaṅgo, yassa kassaci gahaṇattham paṭicchanno unnataṅgoti idha adhippeto. Tena vuttam **“uccaṅgam katvā pavisitum mā dethā”**ti. **“Ucchaṅge katvā”**tipi pāṭho, evam sati majjhimaṅgoṇa, ucchaṅge kiñci gahetabham katvāti attho. **Moḷiyanti** cūḷāyaṁ “chetvāna moḷim varagandhavāsitan”ti ādīsu¹ viya. Tenāha **“moḷim bandhitvā”**ti. **Catumadhurenāti** sappisakkaramadhunālīkerasnehasaṅkhātehi catūhi madhurehi, abhisāṅkhatapānavisesenāti vadanti, tam Mahādhammasamādānasuttapāḷiyā² na sameti. Vuttañhi tattha “dadhi ca madhu ca sappi ca phāṇitaṇca ekajjham saṁsaṭṭhan”ti³, **tadaṭṭhakathāyaṇca** vuttam **“dadhi ca madhu cāti** superisuddham dadhi ca sumadhuraṁ madhu ca. **Ekajjham saṁsaṭṭhanti** ekato katvā missitam āluḷitam. **Tassa tanti** tassa tam catumadhurabhesajjam pivato”ti⁴. “Attupakkamena maraṇam na yuttan”ti manasi katvā **rājā tassā sarīram lehitvā yāpeti**. Na hi ariyā attānam vinipātentī.

Maggaḥphalasukhenāti maggaḥphalasukhavatā, sotāpattimaggaḥphalasukhūpasañhitena caṅkamaṇa yāpetīti attho. **Hāressāmīti** apanessāmi. **Vītaccitehīti** vigata-accitehi jālavigatehi suddhaṅgārehi. **Kenaci saññattoti** kenaci sammā ñāpito, ovaḍitoti vuttam hoti. **Massukaraṇatthāyāti** massuvisodhanatthāya. **Manam karoṭhāti** yathā rañño manam hoti, tathā karoṭha. **Pubbeti** purimabhava. **Cetiyaṅgaṇeti** gandhapupphādīhi pūjanaṭṭhānabhūte cetiyassa bhūmitale. **Nisajjanatthāyāti** bhikkhusaṅghassa nisīdanatthāya. **Paññattakaṭasārakanti** paññāpetabba-uttamakilaṇjam. Tathāvidho kilaṇjo hi “kaṭasārako”ti vuccati. **Tassāti** yathāvuttassa kammadvayassa. Tam pana manopadosavaseneva tena katanti daṭṭhabbam. Yathāha—

“Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā.

Manasā ce paduṭṭhena, bhāsati vā karoti vā.

Tato nam dukkhamanveti, cakkamva vahato padan”ti⁵.

Paricārakoti sahāyako. Abhedepi bhedamiva vohāro loke pakaṭoti vuttam **“yakkho hutvā nibbatti”**ti. Ekāyapi hi

1. Ma-Ṭṭha 2. 1; Saṁ-Ṭṭha 2. 28; Apadāna-Ṭṭha 1. 78; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 333;

Jāta-Ṭṭha 1. 76 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 384 piṭṭhe.

3. Ma 1. 391 piṭṭhe.

4. Ma-Ṭṭha 2. 275 piṭṭhe.

5. Khu 1. 13; Khu 10. 107 piṭṭhesu.

uppādakiriyāya idha bhedavohāro, paṭisandhivasena hutvā, pavattivasena nibbattīti vā paccekam yojetabbam, paṭisandhivasena vā pavattanasāṅkhātāṃ sātisayanibbattanam nāpetum ekāyeva kiriyā padadvayena vuttā.

Tathāvacanañhi paṭisandhivasena nibbattaneyeveva dissati “Makkaṭako nāma devaputto hutvā nibbatti¹, Kaṇṭako nāma -pa- nibbatti², Maṇḍūko nāma -pa- nibbatti”ti-ādīsu viya. Dvinnam vā padānam bhāvatthamapekhitvā “yakkho”ti-ādīsu sāmī-atthe paccattavacanam, kataṃ purimāya pacchimavisesanato, paricārakassa -pa- yakkhassa bhāvena nibbattīti attho, hetvatthe vā ettha tvā-saddo yakkhassa bhāvato pavattanahetūti. Assa pana rañño mahāpuññassapi samānassa tattha bahulam nibbattapubbatāya ciraparicitanikantivasena tattheva nibbatti veditabbā.

Tam divasamevāti rañño maraṇadivaseyeva. **Khobhetvā**ti puttassnehassa balavabhāvato, taṃsahajātapītivegassa ca savipphāratāya taṃsamuttāhanarūpadhammehi pharaṇavasena sakalasarīram āloḍetvā. Tenāha “**aṭṭhimiñjam āhacca aṭṭhāsī**”ti. **Pitugunanti** pituno attani sinehagunam. Tena vuttam “**mayi jātepi**”ti-ādī. **Vissajjetha vissajjethā**ti turitavasena, sokavasena ca vuttam.

Anuttubhitvāti achaddetvā.

Nāḷagirihatthim muñcāpetvāti ettha **iti**-saddo pakārattho, tena “abhimārapurisasapenādippakārenā”ti pubbe vuttappakāratattayam paccāmasati, katthaci pana so na diṭṭho. **Pañca vatthūnī**ti “sādhu bhante bhikkhū yāvajīvam āraññikā assū”ti-ādīnā³ vinaye vuttāni pañca vatthūni. **Yācitvā**ti ettha yācanam viya katvāti attho. Na hi so paṭipajjitukāmo yācatīti ayamattho **vinaye**⁴ vuttōyeva. **Saññāpessāmī**ti cintetvā saṃghabhedaṃ katvāti sambandho. Idañca tassa anikkhattadhuratādassanavasena vuttam, so pana akatepi saṃghabhede tehi saññāpetiyeva. **Uṇhalohitanti** balavasokasamuttāhitam uṇhabhūtam lohitaṃ. **Mahānirayeti** Avīciniraye. **Vitthārakathānayo**ti Ajātasattupasādanādivasena vitthārato vattabbāya kathāya nayamattam. Kasmā

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 39 piṭṭhe.

3. Vi 1. 263-4; Vi 4. 359, 360-1 piṭṭhesu.

2. Jātaka-Ṭṭha 1. 76 piṭṭhe.

4. Vi-Ṭṭha 2. 188 piṭṭhe.

panettha sā na vuttā, nanu saṅgītikathā viya **Khandhake**¹ āgatāpi sā vattabbāti codanāya āha “**āgatattā pana sabbam na vuttan**”ti, Khandhake āgatattā, kiñcimattassa ca vacanakkamassa vuttattā na ettha koci virodhoti adhippāyo. “**Evan**”ti ādi yathānusandhinā nigamanam.

Kosalaraññoti Pasenadikosalassa pitu Mahākosalarañño. Nanu Videhassa rañño dhītā vedehīti attho sambhavaṭīti codanamapaneti “**na Videharañño**”ti iminā. Atha kenatṭhenāti āha “**paṇḍitādhivacanametana**”ti, paṇḍitavevacanam, paṇḍitanāmanti vā attho. Ayaṃ pana padattho kena nibbacanenāti vuttam “**tatrāyan**”ti-ādi. **Vidantī**ti jānanti. **Vedenāti** karaṇabhūtena ñāṇena. “**Ṭhatī**”ti etassa pavattatītipi attho **Ṭikāyam**² vutto. **Vedehīti** idha nadādigāṇoti āha “**vedehiyā**”ti.

Soyeva aho **tadaho**, sattamīvacanena pana “**tadahū**”ti padasiddhi. **Etthāti** etasmim divase. Upasaddena viṣiṭṭho vasasaddo upavasaneveva, na vasanamatte, upavasanañca samādānamevāti dassetuṃ “**sīlenā**”ti ādi vuttam. Ettha ca **sīlenāti** sāsane ariyuposatham sandhāya vuttam. **Anasanenāti** abhuñjanamattasaṅkhātam bāhiruposatham. **Vā**-saddo cettha aniyamattho, tena ekaccaṃ manoduccaritam, dussīlyādiñca saṅgaṇhāti. Tathā hi gopālakuposatho abhiijhāsahagatassa cittassa vasena vutto, nigaṇṭhuposatho mosavajjādivasena. Yathāha visākhuposathe “so tena abhiijhāsahagatena cetasā divasaṃ atināmetī”ti³, “iti yasmiṃ samaye sacce samādapetabbā, musāvāde tasmiṃ samaye samādapetī”ti⁴ ca ādi.

Evam adhippetatthānurūpaṃ nibbacanam dassetvā idāni atthuddhāravasena nibbacanānurūpaṃ adhippetattham dassetuṃ “**ayam panā**”ti ādimāha. **Etthāti** uposathasaddhe. Samānasaddavacanīyaṇaṃ anekappabhedānaṃ atthānamuddharaṇaṃ **atthuddhāro**, samānasaddavacanīyesu vā atthesu adhippetasseva atthassa uddharaṇaṃ **atthuddhāro**tipi vaṭṭati. Anekatthadassanañhi adhippetatthassa uddharaṇatthameva. Nanu ca “atthamattam pati saddā abhinivisanti”ti-ādinā

1. Vi 4. 358 piṭṭhe.

3. Am 1. 206 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 210 piṭṭhe.

4. Am 1. 207 piṭṭhe.

atthuddhāre codanā, sodhanā ca heṭṭhā vuttāyeva. Apica visesasaddassa avācakabhāvato pātimokkhuddesādivisayopi uposathasaddo sāmāññarūpo eva, atha kasmā pātimokkhuddesādivisesavisayo vuttoti? Saccametam, ayaṃ panattho tādisaṃ saddasāmāññamanādiyivā tattha tattha sambhavatthadassanavaseneva vuttoti, evaṃ sabbattha. Sīladiṭṭhivasena¹ upetehi samaggehi vasīyati na uṭṭhīyatīti **uposatho**, pātimokkhuddeso. Samādānavasena, adhiṭṭhānavasena vā upecca ariyavāsādi-atthāya vasitabbo āvasitabboti **uposatho**, sīlaṃ. Anasanādivasena upecca vasitabbo anuvasitabboti **uposatho**, vatasamādānasaṅkhāto upavāso. Navamahatthikulapariyāpanne hatthināge kiñci kiriyamanapekkhitvā taṅkulasambhūtatāmattaṃ pati ruḥhivaseneva **uposathoti** sāmāññā, tasmā tattha nāmapaññatti veditabbā. Arayo upagantvā useti dāhetīti **uposatho**, usasaddo dāhetipi² saddavidū vadanti. Divase pana uposathasaddapavatti Aṭṭhakathāyaṃ vuttāyeva. “**Suddhassa ve sadā phaggū**”ti-ādīsu **suddhassāti** sabbaso kilesamalābhāvena parisuddhassa. **Veti** nipātamattaṃ, byattanti vā attho. **Sadāti** niccakālampi. **Phaggūti** phagguṇīnakkhattameva yuttaṃ bhavati, niruttinayena cetassa siddhi. Yassa hi sundarikabhāradvājassa nāma brāhmaṇassa phagguṇamāse uttaraphagguṇīyuttadivase titthanhānaṃ karontassa saṃvaccharampi katapāpapavāhanaṃ hotīti laddhi. Tato taṃ vivecetum idaṃ Majjhimāgamāvare Mūlapaṇṇāsake Vatthasutte³ Bhagavatā vuttaṃ. **Suddhassuposatho sadāti** yathāvuttakilesamalasuddhiyā parisuddhassa uposathaṅgāni, vatasamādānāni ca asamādiyatopi niccakālaṃ uposathavāso eva bhavatīti attho. “**Na bhikkhave**”ti ādīsu “abhikkhuko āvāso na gantabbo”ti nīharitvā sambandho. **Upavasitabbadivasoti** upavasana-karaṇadivaso, adhikaraṇe vā tabbasaddo daṭṭhabbo. Evañhi Aṭṭhakathāyaṃ vuttanibbacanena sameti. Antogadhāvadhāraṇena, aññatthāpohanena ca nivāraṇaṃ sandhāya “**sesadvayanivāraṇatthan**”ti vuttaṃ. “Pannarase”ti padamārabbha divasavasena yathāvuttanibbacanaṃ

1. Sīlasuddhivasena (Dī-Ṭī 1. 211 piṭṭhe.)

2. Saddanītidhātumālāyaṃ rudhādichakke gahādigaṇikadhāturūpaṃ passitabbaṃ.

3. Ma 1. 47 piṭṭhe.

katanti dassento “**teneva vuttan**”ti ādimāha. Pañcadasannam tithīnam pūraṇavasena “pannaraso”ti hi divaso vutto.

“**Tāni ettha santi**”ti ettakeyeva vutte nanvetāni aññatthāpi santīti codanā siyāti tam nivāretum “**tadā kirā**”ti ādi vuttam. Anena bahuso, atisayato vā ettha taddhitavisayo payuttoti dasseti. Cātumāsī, cātumāsīnīti ca paccayavisesena itthilīṅgeyeva pariyāyavacanam. **Pariyosānabhūtāti** ca pūraṇabhāvameva sandhāya vadati tāya saheva cātumāsaparipuṇṇabhāvato. **Idhāti** Pāliyam. Tihi ākārehi pūretīti **puṇṇāti** attham dasseti “**māsapuṇṇatāyā**”ti-ādinā. Tattha tadā kattikamāsassa puṇṇatāya **māsapuṇṇatā**. Purimapuṇṇamito hi paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti tattha vohāro. Vassānassa utuno puṇṇatāya **utupuṇṇatā**. Kattikamāsalakkhitaṣṣa saṁvaccharassa puṇṇatāya **saṁvaccharapuṇṇatā**. Purimakattikamāsato pabhuti yāva aparakattikamāso, tāva eko kattikasamvaccharoti evam saṁvaccharapuṇṇatāyāti vuttam hoti. Lokikānam matena pana māsavasena saṁvaccharasamaññā lakkhita. Tathā ca lakkhaṇam garusaṅkantisena. Vuttañhi **jotisatthe**—

“Nakkhattena sahodaya-mattham yāti sūramanti.

Tassa saṅkam tatra vattabham, vassam māsakamenevā”ti.

Minīyati divaso etenāti **mā**. Tassa hi gatiyā divaso minitabbo “pāṭipado dutiyā, tatiyā”ti ādinā. **Ettha puṇṇoti** etissā rattiyā sabbakalāpāripūriyā puṇṇo. Candassa hi soḷasamo bhāgo “kalā”ti vuccati, tadā ca cando sabbāsampi soḷasannam kalānam vasena paripuṇṇo hutvā dissati. Ettha ca “tadahuposathe pannarase”ti padāni divasavasena vuttāni, “komudiyā”ti-ādinī tadekadesarattivasena.

Kasmā pana rājā amaccaparivuto nisinno, na ekakovāti codanāya sodhanālesam dassetum Pāḷipadatthameva avatvā “**evarūpāyā**”ti ādinipi vadati. Etehi cāyam sodhanāleso dassito “evam ruciyamānāya rattiyā tadā pavattattā tathā parivuto nisinno”ti.

Dhoviyaṃānadisābhāgāyāti etthāpi viya-saddo yojetabbo.

Rajatavimānaniccharitehīti rajatavimānato nikkhantehi, rajatavimānappabhāya vā vipphuritehi. “**Visaro**”ti idaṃ muttāvaḷi-ādīnampi visesanapadaṃ. Abbhaṃ dhūmo rajo rāhūti ime cattāro upakkilesā Pāḷinayena¹. **Rājāmaccehīti** rājakulasamudāgatehi amaccehi. Atha vā anuyuttakarājūhi ceva amaccehi cāti attho. **Kaṇṇāsaneti** sīhāsane.

“Raññaṃ tu hemamāsanaṃ, sīhāsanaṃ matho vālabijānitthī ca cāmaran”ti² hi vuttaṃ. **Kasmā nisinnoti** nisīdanamatte codanā. **Etanti** kandaṇṇaṃ, pabodhanaṃ vā. **Itti** iminā hetunā. **Nakkhattanti** kattikānakkhattaṇṇaṃ. Sammā ghoṣitabbaṃ etarahi nakkhattanti **saṅghuṭṭhaṃ**.

Pañcavaṇṇakusumehi lājena, puṇṇaghaṭṭehi ca paṭimaṇḍitaṃ gharesu dvāraṃ yassa tadetaṃ nagaraṃ **pañca -pa- dvāraṃ**. **Dhajo** vaṭo. **Paṭāko** paṭṭoti sīhaliyā vadanti. Tadā kira paḍipujjalanaśīsena katanakkhattaṃ. Tathā hi **Ummādanijātaka**disupī³ kattikamāse evameva vuttaṃ. Tenāha “**samujjalitadīpamālālaṅkatasabbadisābhāgan**”ti. **Vīthi** nāma rathikā mahāmaggo. **Racchā** nāma anibbidhā khuddakamaggo. Tattha tattha nisinnavasena samānabhāgena pāṭiyekkaṃ nakkhattakīḷaṃ anubhavamānena samabhikiṇṇanti vuttaṃ hoti. **Mahāaṭṭhakathāyaṃ** evaṃ vatvāpi tattheva iti sanniṭṭhānaṃ katanti attho.

Udānaṃ udāhāroti atthato ekaṃ. **Mānanti** mānapattaṃ kattubhūtaṃ. Chaḍḍanavasena **avaseko**. Sotavasena **ogho**. **Pītivacananti** pītisamuṭṭhānavacanaṃ kammabhūtaṃ. **Hadayanti** cittaṃ kattubhūtaṃ. **Gahetunti** bahi aniccharaṇavasena gaṇhituṃ, hadayantoyeva ṭhapetuṃ na sakkotīti adhippāyo. Tena vuttaṃ “**adhikaṃ hutvā**”ti ādi. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ vacanaṃ paṭiggāhakanirapekkhaṃ kevalaṃ uḷārāya pītiyā vasena sarasato sahasāva mukhato niccharati, tadevidha “udānaṃ”ti adhippetanti.

Dosehi itā gatā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā yathā “kilese jito vijitāvīti jino”ti āha “**dosāpagatā**”ti. Yadiapi sutte vuttaṃ “cattārome bhikkhave candimasūriyānaṃ upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā candimasūriyā

1. Am 1. 362; Vi 4. 492 piṭṭhesu vitthāro.

2. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 357 gāthā.

3. Khu 6. 39 piṭṭhe.

na tapanti na bhāsanti na virocanti. Katame cattāro? Abbhā bhikkhave -pa-mahikā. Dhūmo rajo. Rāhu bhikkhave candimasūriyānaṃ upakkilesa”¹, tathāpi tatiyupakkilesassa pabhedadassanavasena Aṭṭhakathānayaena dassetuṃ **“pañcahi upakkilesehi”**ti vuttaṃ. Ayamatto ca ramaṇīyādisaddayogato ñāyatīti āha **“tasmā”**ti ādi. Anīya-saddopi bahuḷā katvatthābhīdhiyako yathā **“niyyānikā dhammā”**ti² dasseti **“ramayati”**ti iminā. Juṇhāvasena rattiyā surūpattamāha **“vuttadosavimuttāyā”**ti ādinā. Abbhādayo cettha vuttadosā. Ayañca hetu **“dassituṃ yuttā”**ti etthāpi sambajjhitabbo. Tena kāraṇena, utusampattiyā ca pāsādikatā daṭṭhabbā. Īdisāya rattiyā yutto divaso māso utu saṃvaccharoti evaṃ divasamāsādīnaṃ **lakkhaṇā** sallakkhaṇupāyā **bhavituṃ yuttā**, tasmā lakkhitabbāti **lakkhaṇiyā**, sā eva **lakkhaṇā** ya-vato ṇa-kārassa ña-kārādesavasena yathā **“pokkharaṇṇo sumāpitā”**ti āha **“divasamāsādīnaṃ”**ti ādi.

“Yaṃ no payirupāsato cittaṃ paśideyyā”ti vacanato **samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā**ti ettha paramatthasamaṇo, paramatthabrāhmaṇo ca adhippeto, na pana pabbajjāmatthasamaṇo, na ca jātimattabrāhmaṇoti vuttaṃ **“samitapāpatāyā”**ti ādi. Bahati pāpe bahi karotīti **brāhmaṇo** niruttinayena. Bahuvacane vattabbe ekavacanaṃ, ekavacane vā vattabbe bahuvacanaṃ vacanabyattayo vacanavipallāsoti attho. Idha pana **“payirupāsatan”**ti vattabbe **“payirupāsato”**ti vuttattā bahuvacane vattabbe ekavacanavasena vacanabyattayo dassito. Attani, garuṭṭhāniye ca hi ekasmimpi bahuvacanappayogo niruḷho. **Payirupāsato**ti ca vaṇṇavipariyāyaniddeso esa yathā **“payirudāhāsī”**ti. Ayañhi bahulaṃ diṭṭhapayogo, yadidaṃ parisadde ya-kārapare vaṇṇavipariyāyo. Tathā hi akkharacintakā vadanti **“pariyādīnaṃ rayādivaṇṇassa yarādīhi vipariyāyo”**ti³. **Yanti** samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā. **Iminā sabbenapi vacanenāti** **“ramaṇīyā vatā”**ti-ādivacanena. **Obhāsanimittakammanti** obhāsabhūtaṃ

1. Am 1. 362; Vi 4. 492 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālāyaṃ Vomissakasandhividhāne 198 suttaṃ passitabbaṃ.

nimittakammaṃ, paribhayaṃ nimittakaraṇanti attho. **Mahāparādhātāyā**ti mahādosatāya.

“**Tena hī**”ti ādi tadatthavivaraṇaṃ. **Devadatto cāti** ettha **ca**-saddo samuccayavasena atthupanayane, tena yathā rājā Ajātasattu attano pitu ariyasāvakassa Satthu upaṭṭhākassa ghātanena mahāparādhō, evaṃ Bhagavato mahānatthakarassa Devadattassa apassayabhāvenāpīti imamatthaṃ upaneti. **Tassa piṭṭhichāyāyā**ti vohāramattaṃ, tassa jīvakaṃ piṭṭhi-apassayena, taṃ pamukhaṃ katvā apassāyāti vuttaṃ hoti. **Vikkhepapacchedanatthanti** vakkhamānāya attano kathāya uppajjanakavikkhepassa pacchindanatthaṃ, anuppajjanatthanti adhippāyo. Tenāha “**tassaṃ hī**”ti ādi. **Asikkhitānanti** kāyavacīsaṃyamane vigatasikkhānaṃ. **Kulūpaketi** kulamupagata satthāre. **Gahitāsāratāyā**ti gahetabbaguṇasāravigatatāya. **Nibbikkhepani** aññesamapanayanavirahitaṃ.

Bhaddanti avassayasampannatāya sundaraṃ.

151. Ayañcattho imāya Pāḷicchāyāya adhigato, imamatthameva vā antogadhaṃ katvā Pāḷiyamevaṃ vuttanti dasseti “**tenāhā**”ti ādinā. Asatthāpi samāno Satthā paṭiññāto yenāti **Satthupaṭiññāto**, tassa abuddhassāpi samānassa Buddhapaṭiññātassa “ahameko loke atthadhammānusāsako”ti ācariyapaṭiññātabhāvaṃ vā sandhāya evaṃ vuttaṃ. “**So kirā**”ti ādinā anussutimattaṃ pati Porāṇaṭṭhakathānayaova kirasaddena vutto. Esa nayo parato makkhalipadanibbacanepi. **Ekūnadāsasataṃ pūrayamānoti** ekenūnadāsasataṃ attanā saddhiṃ anūnadāsasataṃ katvā pūrayamāno. Evaṃ jāyamāno cesa maṅgaladāso jāto. **Jātarūpenevā**ti mātukucchito vijāta-veseneva, yathā vā sattā anivatthā apārutā jāyanti, tathā jātarūpeneva. **Upasaṅkamantī**ti upagatā bhajantā honti. **Tadeva pabbajjaṃ aggaheṣī**ti tadeva naggarūpaṃ “ayameva pabbajjā nāma siyā”ti pabbajjaṃ katvā aggaheṣi. **Pabbajjimsūti** taṃ pabbajjitamanupabbajjimsu.

“**Pabbajitasamūhasaṅkhāto**”ti etena pabbajitasamūhatāmattena saṃgho, na niyyānikadiṭṭhivisuddhasīlasāmaññavasena saṃhatattāti dasseti. **Assa**

atthīti assa Satthupaṭiññātassa parivārabhāvena atthi. “**Samghī gaṇī**”ti cedam̐ pariyaṇavacanam̐, saṅketamattato nānanti āha “**svevā**”ti ādi. **Svevā**ti ca pabbajitasamūhasaṅkhāto eva. Keci pana “pabbajitasamūhavasena **saṅghī**, gahaṭṭhasamūhavasena **gaṇī**”ti vadanti, tam̐ tesam̐ matimattam̐ gaṇe eva loke saṅgha-saddassa niruḥhattā. Acelakavatacariyādi attanā parikappitamattam̐ **ācāro. Paññāto pākaṭo** saṅghī-ādibhāvena. **Appiccho santuṭṭhoti** atthato ekam̐. Tattha labbhamānāppicchataṃ dassetuṃ “**appicchatāya vatthampi na nivāseti**”ti vuttam̐. Na hi tasmim̐ sāsanike viya santagūṇaniggūhaṇalakkhaṇā appicchatā labbhati. **Yasoti** kittisaddo. Taranti etena saṁsāroghanti evam̐ sammatatāya laddhi **tittham̐** nāma. “Sādhū”ti sammato, na ca sādhūhi sammatoti atthamāha “**ayan**”ti ādinā. Na hi tassa sādhūhi sammatatā labbhati. **Sundaro sappurisoti** dvidhā attho. **Assutavatoti** assutāriyadhammassa, kattutthe cetam̐ sāmivacanam̐. “Imāni me vatasamādānāni ettakam̐ kalam̐ suciṇṇāni”ti bahū rattiyo jānāti. Tā panassa rattiyo cirakālabhūtāti katvā “**ciram̐ pabbajitassā**”ti ādi vuttam̐, antattha-aññapadatthasamāso cesa yathā “māsajāto”ti. Atha tassa padadvayassa ko visesoti ce? Cirapabbajitaggaṇenassa buddhisilatā, rattaññūgaṇena tattha sampajānatā dassitā, ayametassa visesoti. Kim̐ pana attham̐ sandhāya so amacco āhāti vuttam̐ “**acirapabbajitassā**”ti ādi. **Okappanīyāti** saddahanīyā. **Addhānanti** dīghakālam̐. Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**”ti, dvinnam̐, tiṇṇam̐ vā rājūnam̐ rajjānusāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagato”ti vatvāpi puna katham̐ vayaggahaṇam̐ osānavayāpekkham̐ padadvayassa atthavisesasambhavatoti dasseti “**pacchimavayan**”ti iminā. **Ubhayanti** “addhagato, vayo-anuppatto”ti padadvayam̐.

Kājaro nāma eko rukkhaviseso, yo “paṇṇakarukkho”tipi vuccati. Disvā viya anattamanoti sambandho. Pubbe pitarā saddhim̐ Satthu santikam̐ gantvā desanāya sutapubbataṃ sandhāyāha “**jhānā -pa- kāmo**”ti.

Tilakkhaṇabbhāhatanti tīhi lakkhaṇehi abhiggaṭṭam̐. **Dassanenāti** nidassanamattam̐. So hi disvā tena saddhim̐ allāpasallāpam̐

katvā, tato akiriyavādaṃ sutvā ca anattamano ahoṣi. **Guṇakathāyāti** abhūtaguṇakathāya. Tenāha “**suṭṭhutam anattamano**”ti. Yadi anattamano, kasmā tuṇhī ahoṣīti codanaṃ visodheti “**anattamano samānopi**”ti ādinā.

152. **Gosālāyāti** evaṃnāmake gāmeti vuttaṃ. Vassānakāle gunnaṃ patiṭṭhitasālāyāti pana atthe tabbasena tassa nāmaṃ sātisayamupapannaṃ hoti bahulamanaññasādhāraṇattā, tathāpi so porāṇehi ananussutoti ekaccavādo nāma kato. “**Mā khali’ti sāmiko āhā**”ti iminā thathāvacanamupādāya tassa ākhyātapadena samaññāti dasseti. Saññāya hi vattumicchāya ākhyātapadampi nāmikaṃ bhavati yathā “**Aññāsikoṇḍaṇṇo**”ti¹. **Sesanti** “so paṇṇena vā”ti ādivacanaṃ.

153. Dāsādīsu sirivaḍḍhakādināmamiva **Ajito**ti tassa nāmamattaṃ. Kesehi vāyito kambalo yassātipi yujjati. **Paṭikiṭṭhatharanti** nihīnataraṃ. “**Yathāhā**”ti ādinā Aṅguttarāgame Tikanipāte Makkhalisutta²māhari. **Tantāvutānīti** tante vītāni. “**Sīte sīto**”ti-ādinā chahākārehi tassa paṭikiṭṭhataṃ dasseti.

154. Pakujjhati sammādiṭṭhikesu byāpajjatīti **pakudho. Vaccam katvāpīti** ettha pi-saddena bhojanaṃ bhuñjitvāpi kenaci asucinā makkhitvāpīti imamatthaṃ sampiṇḍeti. **Vālikāthūpaṃ katvāti** vatasamādānasīsena vālikāsañcayam katvā, tathārūpe anupagamanīyaṭṭhāne puna vataṃ samādāya gacchatīti vuttaṃ hoti.

156. “**Gaṇṭhanakilesa**”ti etassa “palibundhanakilesa”ti atthavacanaṃ, saṃsāre paribundhanakicco khattavattuputtadārādivisayo rāgādikilesoti attho. “**Evamvādītāyā**”ti iminā laddhivasenassa nāmaṃ, na panatthatoti dasseti. Yāva hi so maggena samugghāṭito, tāva atthiyeva. Ayaṃ pana vacanattho—“natthi mayhaṃ gaṇṭho”ti gaṇṭhātīti **Nigaṇṭhoti. Nāṭassāti** evaṃnāmakassa.

1. Vi 3. 17 piṭṭhe.

2. Am 1. 290 piṭṭhe Ādhunikapottake Kesalambalasuttanti paññāyati.

Komārabhaccajīvakakathāvaṇṇanā

157. Sabbathā tuṇhībhūtabhāvaṃ sandhāya **“esa nāga -pa- viyā”**ti vuttaṃ. **Supaṇṇoti** garuḷo, garuḷo vā sakkaṭamatena. “Da-ḷāna’ maviseso”ti hi tattha vadanti. Yathādhippāyaṃ na vattatīti katvā **“anatto vata me”**ti vuttaṃ. **Upasantassāti** sabbathā saññāmena upasamaṃ gatassa. Jīvakassa tuṇhībhāvo mama adhippāyassa maddanasadiso, tasmā tadeva tuṇhībhāvaṃ pucchitvā kathāpanena mama adhippāyo sampādetabboti ayamettha rañño adhippāyoti dassento **“hatthimhi kho panā”**ti ādimāha. **Kinti** kāraṇapucchāyaṃ nipātoti dasseti **“kena kāraṇenā”**ti iminā, yena tuvaṃ tuṇhī, kiṃ taṃ kāraṇanti vā atthaṃ dasseti. Tattha yathāsambhavaṃ kāraṇaṃ uddharitvā adhippāyaṃ dassetuṃ **“imesaṃ”**ti ādi vuttaṃ. **Yathā etesanti** etesaṃ kulūpako atthi yathā, imesaṃ nu kho tiṇṇaṃ kāraṇaṇaṃ aññatarena kāraṇena tuṇhī bhavasīti pucchati adhippāyo.

Kathāpetīti kathāpetukāmo hoti. **Pañcapatīṭṭhitenāti** ettha pañcahi aṅgehi abhimukhaṃ ṭhitenāti attho, pāda jāṇu kappara hattha sīsasaṅkhātāni pañca aṅgāni samaṃ katvā onāmetvā abhimukhaṃ ṭhitenā paṭhamāṃ vanditvāti vuttaṃ hoti. Yampi vadanti “navakatarenupāli bhikkhuna vuḍḍhatarassa bhikkhuno pāde vandantena ime pañca dhamme ajjhataṃ upaṭṭhāpetvā pādā vanditabbā”ti ādikaṃ¹ Vinayapāḷimāharitvā ekaṃsakarāṇa-añjalipaggahaṇapādasambāhanapemagāravupaṭṭhāpanavasena pañcapatīṭṭhitavandanā”ti, tametthānadhippetāṃ dūrato vandane yathāvuttapañcaṅgassa aparipuṇṇattā. Vandanā cettha paṇamaṇā añjalipaggahaṇakarapuṭasamāyogo. **“Pañcapatīṭṭhitena vanditvā”**ti ca kāyapaṇāmo vutto, **“mama Satthuno”**ti ādinā pana vacīpaṇāmo, tadubhayapurecarānucaravasena manopaṇāmoti. Kāmaṃ sabbāpi Tathāgatassa paṭipatti anaññasādhāraṇā acchariyabbhutarūpāva, tathāpi gabbhokkanti abhijāti-abhinikkhamana-abhisambodhidhammacakkappavattana²yamakapāṭi hāriyadevo rohanāni sadevake loke ativiya supākaṭāni, na sakkā kenaci paṭibāhitunti tāniyevettha uddhaṭāni.

1. Vi 5. 358 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu.

Itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto pattoti **itthambhūto**, tassa ākhyānaṃ **itthambhūtākhyānaṃ**, soyevattho **itthambhūtākhyānattho**. Atha vā itthaṃ evaṃpakāro bhūto jātoti **itthambhūto**, tādisoti ākhyānaṃ **itthambhūtākhyānaṃ**, tadevattho **itthambhūtākhyānattho**, tasmiṃ upayogavacananti attho. **Abbhuggatoti** ettha hi **abhisaddo** padhānavasena itthambhūtākhyānatthajotako kammappavacanīyo abhibhavitvā uggamanakiriyāpakārassa dīpanato, tena payogato “taṃ kho pana Bhagavantā”ti idaṃ upayogavacanaṃ sāmi-atthe samānampi appadhānavasena itthambhūtākhyānatthadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttaṃ. Tenevāha “**tassa kho pana Bhagavatoti attho**”ti. Nanu ca “sādhū Devadatto mātaramabhī”ti ettha viya “taṃ kho pana Bhagavantā”ti ettha abhisaddo appayutto, kathamettha taṃpayogato upayogavacanaṃ siyāti? Atthato payuttattā. Atthasaddapayogesū hi atthapayogoyeva padhānoti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā “sādhū Devadatto mātaramabhī”ti ettha abhisaddapayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi “taṃ kho pana Bhagavantaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggato”ti abhisaddapayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ katanti. Yathā hi “sādhū Devadatto mātaramabhī”ti ettha “Devadatto mātaramabhī mātuvise, mātuyā vā sādhu”ti evaṃ adhikaraṇatthe, sāmi-atthe vā bhumavacanassa, sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānajotakena kammappavacanīyena abhisaddena payogato upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi sāmi-atthe sāmivacanappasaṅge yathā ca tattha “Devadatto mātuvise, mātu sambandhī vā sādhattappakārappatto”ti ayamattho viññāyati, evamidhāpi “Bhagavato sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavitvā uggamanappakārappatto”ti ayamattho viññāyati. Tattha hi Devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, “mātaraṃ”ti vacanaṃ viya “Bhagavantā”ti vacanaṃ, sādhusaddo viya uggatasaddo veditabbo.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha “**kalyāṇaguṇasamannāgato**”ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato tabbisayatāya yuttoti attho. Taṃvisayatā hettha samannāgamo, kalyāṇaguṇavisayatāya

tannissitoti adhippāyo. **Seṭṭhoti** pariyāyavacanepi eseva nayo. Seṭṭhaguṇavisayatā eva hi kittisaddassa seṭṭhatā “Bhagavāti vacanaṃ seṭṭhaṃ, Bhagavāti vacanamuttaman”ti ādisu¹ viya. “Arahaṃ Sammāsambuddho”ti ādinā guṇānaṃ saṃkittanato, saddanīyato ca vaṇṇoyeva kittisaddo nāmāti āha “**kittiyeṇā**”ti. Vaṇṇo eva hi kittetabbato **kitti**, saddanīyato **saddoti** ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā “ulārasaddā isayo, guṇavanto tapassino”ti. Kittivasena pavatto saddo **kittisaddoti** bhinnādhikaraṇataṃ dasseti “**thutighoso**”ti iminā. Kittisaddo hettha thutipariyāyo kittanamabhitthavanam kittīti. Thutivasena pavatto ghoso **thutighoso**, abhitthavudāhāroti attho. Abhisaddo abhibhavane, abhibhavanañcettha ajjhottharaṇamevāti vuttaṃ “**ajjhottharivā**”ti, anaññasādhāraṇe guṇe ārabba pavattattā abhibyāpetvāti attho. Kinti saddo abbhuggatoti codanāya “itipi so Bhagavā”ti ādimāhāti anusandhiṃ dassetuṃ “**kintī**”ti vuttaṃ.

Padānaṃ sambajjhanam **padasambandho**. So Bhagavāti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjivā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānamatidevo Sakkānamatisakko brahmānamatibrahmā Lokanātho Bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loke “Bhagavā”ti patthaṭakittisaddo, so Bhagavā. Yaṃ taṃ-saddā hi niccasambandhā. “Bhagavā”ti ca idamādiṭṭhapaṇaṃ Satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā Dhammasenāpati “Bhagavāti netam nāmaṃ mātaraṃ kataṃ, na pitarā katan”ti-ādi². Parato pana “Bhagavā”ti padaṃ guṇakittanaṃ. Yathā kammaṭṭhānikena “Arahan”ti ādisu navasu ṭhānesu paccekam itipisaddam yojetvā Buddhaguṇā anussarīyanti, evamidha Buddhaguṇasamkittakenāpīti dassento “**itipi Arahaṃ -pa- itipi Bhagavā**”ti āha. Evañhi sati “Arahan”ti ādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākāṭā paññātā Buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitā honti “itipī”ti padadvayena tesam nānappakāratādīpanato. “Itipetaṃ bhūtaṃ,

1. Visuddhi 1. 203; Vi-Ṭṭha 1. 95; Udāna-Ṭṭha 22; Itivuttaka-Ṭṭha 4;

Mahāniddeśa-Ṭṭha 228 piṭṭhesu.

2. Khu 7. 162, 264; Khu 8. 26 piṭṭhesu.

itipetaṃ tacchan”ti ādīsu¹ viya hi **iti**-saddo idha āsannapaccakkhakaraṇattho, **pi**-saddo sampiṇḍanattho, tena ca nesaṃ nānappakārabhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni honti, tasmā tāni saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “**iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī**”ti āha. Evañhi nirūpetvā kittente yassa saṃkitteti, tassa Bhagavati ativiya pasādo hoti.

Ārakattāti kilesehi suvidūrattā. **Arīnanti** kilesārīnaṃ. **Arānanti** saṃsāracakkassa arānaṃ. **Hatattā**ti viddhaṃsitattā. **Paccayādīnanti** cīvarādīpaccayānañceva pūjāvīsesānañca. **Rahābhāvā**ti cakkhuraḥādīnamabhāvato. Rahopāpakaraṇābhāvo hi padamanatikkamma rahābhāvoti vuttaṃ. Evampi hi yathādhīppetamattho labbhatīti. **Tatoti** Visuddhimaggato². Yathā ca Visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanāya **Paramatthamañjūsāya**³ nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Yasmā jīvako Bahuso Satthu santike Buddhaguṇe sutvā ṭhito, dīṭṭhasaccatāya ca Satthusāsane vigatakathamkatho, Satthuguṇakathane ca vesārajjappatto, tasmā so evaṃ vitthārato eva āhāti vuttaṃ “**jīvako panā**”ti ādi. “**Ettha cā**”ti ādinā sāmattiyyatthamāha. **Thāmo** desanāñāṇameva, **balam** pana dasabalañāṇaṃ. **Vissatthanti** bhāvanapūṃsakapadaṃ, anāsaṅkanti attho.

Pañcavaṇṇāyāti khuddikādivasena pañcapakārāya. **Nirantaram phutaṃ** **ahosi** katādhikārabhāvato. Kammantarāyavasena hissa rañño guṇasarīraṃ khatūpahataṃ hoti. Kasmā panesa jīvakameva gamanasajjāya āṇāpetīti āha “**imāyā**”ti-ādi.

158. “Uttaman”ti vatvā na kevalaṃ uttamabhāvoyevettha kāraṇaṃ, atha kho appasaddatāpīti dassetuṃ “**assayānarathayānāni**”ti ādi vuttaṃ. Hatthiyānesu ca nibbisevanameva gaṇhanto hatthiniyopi kappāpesi. **Padānupadanti** padamanugataṃ padaṃ purato gacchantassa hatthiyānassa pade tesam padaṃ katvā, pada-saddo cettha padavaḷaṇṇe. **Nibbutassā**ti

1. Dī 1. 3 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 191 piṭṭhe.

3. Visuddhi-Ṭī 1. 219 piṭṭhe.

sabbakilesadarathavūpasamassa. **Nibbutehevā**ti appasaddatāya saddasaṅkhobhanavūpasameheva.

Kareṇūti hatthinipariyāyavacanam. Kaṇati saddam karotīti hi **kareṇu**, karova yassā, na dīgho dantoti vā **kareṇu**, “**kareṇukā**”tipi paṭho, niruttinayena padasiddhi. **Ārohanasajjanam** kuthādīnam bandhanameva. **Opavayhanti** rājānamupavahitum samattham. “**Opaguyhan**”tipi paṭhanti, rājānamupagūhitum gopitum samatthanti attho. “**Evam kirassā**”ti ādi paṇḍitabhāvavibhāvanam. **Kathā vattatī**ti laddhokāsabhāvena dhammakathā pavattati. “Raṇṇo āsaṅkānivattanattham āsannacārībhāvena hatthinīsu itthiyo nisajjāpitā”ti¹ **Ācariyadhammapālattherena** vuttam. Aṭṭhakathāyaṃ pana “itthiyo nissāya purisānam bhayaṃ nāma natthi, sukham itthiparivuto gamissāmī”ti tatha kāraṇam vuttameva. Imināpi kāraṇena bhavitabbanti pana ācariyena evam vuttam siyā. Raṇṇo paresam dūrupasaṅkamanabhāvadassanattham tā purisavesam gāhāpetvā āvudhahatthā kārītā. **Hatthinikāsatānī**ti ettha hatthinīyo eva hatthinikā. “Pañca hatthinīyā satānī”tipi katthaci paṭho, so ayuttova “pañcamattehi bhikkhusatehi”ti ādisu² viya īdisesu pacchimapadassa samāsasseva dassanato. **Kassacidevā**ti sannipatite mahājane yassa kassaci eva, tadaññesampi āyatim maggaphalānamupanissayoti āha “**sā mahājanassa upakārāya bhavissatī**”ti.

Paṭivedesīti nāpeti. **Upacāravacananti** vohāravacanamattam teneva adhippetatthassa apariyosānato. Tenāha “**tadeva attano ruciyā karohī**”ti. Imināyeva hi tadatthapariyosānam. **Maññasī**ti pakatiyāva jānāsī. **Tadevā**ti gamanāgamanameva. Yadi gantukāmo, gaccha, atha na gantukāmo, mā gaccha, attano ruciyevettha pamāṇanti vuttam hoti.

159. Pāṭi-ekkāyeva sandhivasena **paccekā**. “Mahañcan”ti pade karaṇatthe paccattavacananti āha “**mahatā**”ti. Mahantassa bhāvo **mahañcam**. Na kevalam niggaḥītantavaseneva paṭho, atha kho ākārantavasenāpīti

1. Dī-Ṭī 1. 216 piṭṭhe.

2. Vi 1. 1 piṭṭhe.

āha “**mahaccātipi pālī**”ti. Yathā “khattiyā”ti vattabbe “khatyā”ti, evaṃ
 “mahatiyā”ti vattabbe mahatyā. Puna ca-kāraṃ katvā mahaccāti
 sandhivasena padasiddhi. Pulliṅgavasena vattabbe itthiliṅgavasena vipallāso
liṅgavipariyāyo. Visesaṇhi bhiyyo visesyaliṅgādigāhakam.
Tiyojanasatānanti paccekam tiyojanasataparimaṇḍalanam. **Dvinnam**
mahāraṭṭhānam issariyasirīti Aṅgamagadharatṭhānamādhipaccamāha.
 Tadattham vivarati “**tassā**”ti ādinā. **Paṭimukkaveṭhanānīti**
 ābandhasiroveṭhanāni. **Āsattakhaggānīti** amse olambanavasena
 sannaddhāsini. **Maṇidaṇḍatomareti** maṇidaṇḍaṅkuse.

“**Aparāpi**”ti ādinā padasā parivārā vuttā. Khujjavāmanakā vesavasena,
 kirātasavara-andhakādayo jātivasena tāsam paricārakiniyo dassitā.
Vissāsikapurisāti vassavare sandhāyāha. Kulabhoga-issariyādivasena mahatī
 mattā pamāṇametesanti **mahāmattā**, mahānubhāvā rājāmaccā.
Vijjādhataruṇā viyāti mantānubhāvena vijjāmayiddhisampannā
 vijjādharakumārakā viya. **Raṭṭhiyaputtāti** Bhojaputtā. Raṭṭhe paricarantīti hi
 luddakā **raṭṭhiyā**, tesam nānāvudhaparicayatāya rājabhaṭabhūtā puttāhi attho,
 antararaṭṭhabhojakānam vā puttā **raṭṭhiyaputtā**, khattiyā Bhojarājāno.
 “Anuyuttā bhavantu te”ti ādisu viya hi **Ṭikāyam**¹ vutto bhojasaddo
 bhojakavācakoti daṭṭhabbam. **Ussāpetvāti** uddham pasāretvā. **Jayasaddanti**
 “jayatu mahārāja”ti ādijayapaṭibaddham saddam. **Dhanupantiparikkhepoti**
 dhanupantiparivāro. Sabbattha taṃgāhakavasena veditabbo. **Haṭṭhighaṭāti**
 haṭṭhisamūhā. **Paharamānāti** phusamānā. **Aññamaññasaṅghaṭṭanāti**
 avicchedagamanena aññamaññasambandhā. **Seṇiyoti**
 gandhikaseṇīdussikaseṇī-ādayo “anapaloketvā rājānam vā saṅgham vā
 gaṇam vā pūgam vā seṇim vā aññatra kappā vuṭṭhāpeyyā”ti ādisu² viya.
 “Atṭhārasa akkhobhiṇī seniyo”ti katthaci likhanti, so anekesupi potthakesu
 na diṭṭho. Anekasaṅkhyā ca senā heṭṭhā gaṇitāti ayuttoyeveva. Tadā
 sabbāvudhato sarova dūragāmīti katvā sarapatanātikkamappamāṇena rañño
 parisam saṃvidahati. Kimatthanti āha “**sace**”ti-ādi.

1. Dī-Ṭī 1. 216 piṭṭhe.

2. Vi 2. 291 piṭṭhe.

Sayaṃ bhāyanaṭṭhena **cittutrāso bhayaṃ** yathā tathā bhāyatīti katvā. Bhāyitabbe eva vatthusmiṃ bhayato upaṭṭhite “bhāyitabbamidan”ti bhāyitabbākārena tīraṇato **ñāṇaṃ bhayaṃ** bhayato tīretīti katvā. Tenevāha **Visuddhimagge**¹ “bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati, na bhāyatīti? Na bhāyati. Tañhi ‘atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissanti’ti tīraṇamattameva hotī”ti. Bhāyanaṭṭhānaṭṭhena **ārammaṇaṃ bhayaṃ** bhāyati etasmāti katvā. Bhāyanahetuṭṭhena **ottappaṃ bhayaṃ** pāpato bhāyati etenāti katvā. **Bhāyānakanti** bhāyanākāro. **Tepīti** dīghāyukā devāpi. **Dhammadesananti** pañcasu khandhesu pannarasalakkhaṇapaṭiṇḍitaṃ dhammadesanaṃ. **Yebhuyyenāti** ṭhapetvā khīṇāsavadeve tadaññesaṃ vasena bāhullato. Khīṇāsavattā hi tesam cittutrāsabhayampi na uppajjati. Kāmaṃ **Sīhopamasuttaṭṭhakathāyaṃ**² cittutrāsabhayampi tadatthabhāvena vuttaṃ, idha pana pakaraṇānurūpato ñāṇabhayameva gahitaṃ. **Samveganti** sahottappañāṇaṃ. **Santāsanti** sabbaso ubbijjanaṃ. Bhāyitabbaṭṭhena bhayameva bhīmabhāvena bheravanti **bhayabheravaṃ**, bhītabbavattthu. Tenāha “**āgacchatī**”ti, etaṃ naraṃ taṃ bhayabheravaṃ āgacchatī nūnāti attho.

Bhīruṃ pasaṃsantiti pāpato bhāyanato utrāsanato bhīruṃ pasaṃsanti paṇḍitā. **Na hi tattha sūranti** tasmim pāpakaraṇe sūraṃ pagabbhadhamṣinaṃ na hi pasaṃsanti. Tenāha “**bhayā hi santo na karonti pāpaṃ**”ti. Tattha **bhayāti** pāputrāsato, ottappahetūti attho.

Chambhitassāti thambhitassa, tha-kārassa cha-kārādeso. Tadatthamāha “**sakalasarīracalanan**”ti, bhayavasena sakalakāyapakampananti attho. Uyyodhanaṃ **sampahāro**.

Eketi uttaravihāravāsino. “**Rājagahe**”ti ādi tesamadhippāyavivaraṇaṃ. Ekekasmiṃ mahādvāre dve dve katvā **catusaṭṭhi khuddakadvārāni**. “**Tadā**”ti ādinā akāraṇabhāve hetuṃ dasseti.

Idāni sakavādaṃ dassetuṃ “**ayaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Jivako kirā**”ti ādi āsaṅkanākāradassanaṃ. **Assāti** Ajātasatturañño. **Ukkaṇṭhitoti** anabhirato. Chattaṃ ussāpetukāmo maññeti

1. Visuddhi 2. 283 piṭṭhe.

2. Am-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe.

sambandho. **Bhāyitvā**ti bhāyanahetu. **Tassā**ti jīvakassa. Sammasaddo samānattho, samānabhāvo ca vāyena āha “**vayassābhilāpo**”ti. Vayena samāno **vayasso** yathā “ekarājā harissavaṇṇo”ti¹. Samānasaddassa hi sādesamicchanti saddavidū, tena abhilāpo ālapanam tathā, ruḥhīniddeeso esa, “mārisā”ti ālapanamiva. Yathā hi mārisāti niddukkhatābhilāpo sadukkhepi nerayike vuccati “yadā kho te mārisa saṅkunā saṅku hadaye samāgaccheyyā”ti-ādīsu², evaṃ yo koci sahāyo asamānavayopi “sammā”ti vuccatīti, tasmā sahāyābhilāpo icceva attho. Kacci na vañcesīti Pāḷiyā sambandho. “Na palambhesī”ti vuttepi idha parikappatthova sambhavatīti vuttaṃ “**na vipḍalambheyyāsī**”ti, na palobheyyāsīti attho. Kathāya sallāpo, so eva nigghoso tathā.

Vinasseyyāti cittavighātena vihaññeyya. “Na taṃ devā”ti-ādivacanam sandhāya “**dalham katvā**”ti vuttaṃ. Turitavasenidamāmedhanti dasseti “**taramānovā**”ti iminā. “Abhikkama Mahārājā”ti vatvā tattha kāraṇam dassetuṃ “ete”ti ādi vuttanti sasambandhamattham dassento “**Mahārāja corabalam nāmā**”ti ādimāha.

Sāmaññaphalapucchāvaṇṇanā

160. Ayam bahidvārakoṭṭhakokāso **nāgassa bhūmi nāma**. Tenāha “**vihārassā**”ti ādi. **Bhagavato tejoti** Buddhānubhāvo. **Raṇṇo sarīram phari** yathā taṃ Soṇadaṇḍassa brāhmaṇassa Bhagavato santikam āgacchantassa antovanasaṇḍagatassa. “**Attano aparādhām saritvā mahābhayam uppajji**”ti idam sedamuñcanassa kāraṇadassanam. Na hi Buddhānubhāvato sedamuñcanam sambhavati kāyacittapassaddhihetubhāvato.

Eketi uttaravihāravāsino yeva. Tadayuttamevāti dasseti “**iminā**”ti ādinā. **Abhimāreti** dhanuggahe. **Dhanapālanti** Nāḷāgirim. So hi tadā nāgarehi pūjita dhanarāsino labbhanato “dhanapālo”ti voharīyati. Na kevalam diṭṭhapubbatoyeva, atha kho pakatīyāpi Bhagavā

1. Khu 5. 38 piṭṭhe Jātake.

2. Ma 1. 413 piṭṭhe.

saññātoti dassetum **“Bhagavā hī”**ti ādimāha. **Ākiṇṇavaralakkhaṇoti** bāttimsa mahāpurisalakkhaṇe sandhāyāha. **Anubyañjanapaṭimaṇḍitoti** asītānubyañjane¹. **Chabbaṇṇāhi rasmīhī**ti tadā vattamānā rasmiyo. **Issariyalīlāyāti** issariyavilāsenā. Nanu ca Bhagavato santike issariyalīlāya pucchā agāravoyeva siyāti codanāya **“pakati hesā”**ti ādimāha, pakatiyā pucchanato na agāravoti adhippāyo. Parivāretvā nisinnena bhikkhusaṅghena pure katēpi atthato tassa **purato nisinno** nāma. Tenāha **“parivāretvā”**ti ādi.

161. **Yena, tenāti** ca bhummatthe karaṇavacananti dasseti **“yattha, tatthā”**ti iminā. Yena maṇḍalassa dvāraṃ, tenūpasaṅkamīti sampattabhāvassa vuttattā idha upagamanameva yuttanti āha **“upagato”**ti. **Anucchavike ekasmiṃ padeseti** yattha viññujātikā aṭṭhaṃsu, tasmiṃ. Ko panesa anucchavikapadeso nāma? Atidūratādichanisajjadosavirahito padeso, napacchatādi-aṭṭhanisajjadosavirahito vā. Yathāhu Aṭṭhakathācariyā—

“Na pacchato na purato, nāpi āsannadūrato.

Na kacche no paṭivāte, na cāpi onatunnate.

Ime dose vissajjetvā, ekamantaṃ ṭhitā ahū”ti².

Tadā bhikkhusaṅghe tuṇhībhāvassa anavasesato byāpitabhāvaṃ dassetum **“tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtan”**ti vicchāvacaṇaṃ vuttanti āha **“yato -pa- mevā”**ti, yato yato bhikkhutoti attho. Hatthena, hatthassa vā kukatabhāvo **hatthakukkuccarṃ**, asaṇṇāmo, asampajaññakiriyā ca. Tathā **pādakukkuccanti** etthāpi. **Vā-saddo** avuttavikappane, tena tadaññopi cakkhusotādi-asaṇṇāmo natthīti vibhāvito. Tattha pana cakkhu-asaṇṇāmo sabbapaṭṭhamo dunnivārīto cāti tadabhāvaṃ dassetum **“sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitan”**ti-ādi vuttaṃ.

Vippasannarahadamivāti anāvilodakasaramiva. Yenetarahi -pa- iminā me -pa- hotūti sambandho. Añño hi atthakkamo, añño

1. Jinālaṅkāraṭīkāya Vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

2. Khuddakapāṭha-Ṭīṭha 99; Suttanipāta-Ṭīṭha 2. 8, 49 piṭṭhesu.

saddakkamoti āha “**yenā**”ti ādi. Tattha kāyikavācasikena upasamena laddhena mānasikopi upasamo anumānato laddho evāti katvā “**mānasikena cā**”ti vuttaṃ. **Silūpasamenā**ti sīlasaññaṃmena. Vuttamattham lokapakatiyā sādiento “**dullabhañhi**”ti ādimāha. **Laddhā**ti labhitvā.

Upasamanti ācārasampattisaṅkhātāṃ saṃyamaṃ. “**Evan**”ti ādinā tathā icchāya kāraṇaṃ dasseti. **Soti** ayyako, udayabhaddo vā. “**Kiñcāpi**”ti ādi tadatthasamatthanaṃ. **Ghāte**ssatiyevāti taṃkālāpekkhāya vuttaṃ. Tenāha “**ghātesī**”ti. Idañhi sampatipekkhavacanaṃ. **Pañcaparivaṭṭoti** pañcarājaparivaṭṭo.

Kasmā evamāha, nanu Bhagavantamuddissa rājā na kiñci vadatīti adhippāyo. **Vacībhede**ti yathāvutta-udānavacībhede. **Tuṇhī niravoti** pariyāyavacanametāṃ. “**Ayan**”ti ādi cittajānanākāradassanaṃ. Ayaṃ -pa- na sakkhissatīti ñatvāti sambandho. **Vacanānantaranti** udānavacanānantaraṃ. **Yenā**ti yattha padese, yena vā sotapathena. **Yena pemanti** etthāpi yathārahamesa nayo.

Katāparādhassa ālapanāṃ nāma dukkaranti sandhāya “**mukhaṃ nappahoti**”ti vuttaṃ. “**Āgamā kho tvaṃ Mahārāja yathāpemaṇ**”ti vacanaṇiddiṭṭhaṃ vā tadā tadatthadīpanākārena pavattaṃ nānāyavicittaṃ Bhagavato madhuravacanampi sandhāya evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ekampi hi atthaṃ Bhagavā yathā sotūnaṃ ñāṇaṃ pavattati, tathā deseti. Yaṃ sandhāya Aṭṭhakathāsu vuttaṃ “**Bhagavatā abyākataṃ tantipadaṃ nāma natthi, sabbesaññaeva atthopi bhāsito**”ti. **Pañcahākārehi**ti iṭṭhāniṭṭhesu samabhāvādisaṅkhātehi pañcahi kāraṇehi. Vuttañhetāṃ **Mahāniddese**¹—

“Pañcahākārehi tādī iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, muttāvīti tādī, taṃniddeṣā tādī.

Kathaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādī? Arahā lābhēpi tādī, alābhēpi, yasepi, ayasepi, paṃsāyapi, nindāyapi, sukhepi, dukkhepi tādī, ekaṃ ce bāhaṃ gandhena limpeyyuṃ, ekaṃ ce bāhaṃ

1. Khu 7. 88, 365 piṭṭhesu.

vāsiyā taccheyyūṃ, amusmiṃ natthi rāgo, amusmiṃ natthi paṭighaṃ,
anunayapaṭighavippahīno, ugghātinighātivīvatto,
anurodhavirodhasamatikkanto, evaṃ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādī.

Kathaṃ arahā cattāvīti tādī? Arahato -pa- thambho. Sārambho.
Māno. Atimāno. Mado. Pamādo. Sabbe kilesā. Sabbe duccharitā. Sabbe
darathā. Sabbe pariḷāhā. Sabbe santāpā. Sabbākusalābhisāṅkhārā cattā
vantā muttā pahīnā paṇissatṭhā, evaṃ arahā cattāvīti tādī.

Kathaṃ arahā tiṇṇāvīti tādī? Arahā kāmoghaṃ tiṇṇo, bhavoghaṃ
tiṇṇo, diṭṭhoghaṃ tiṇṇo, avijjoghaṃ tiṇṇo, sabbaṃ saṃsārapathaṃ
tiṇṇo uttiṇṇo nittiṇṇo atikkanto samatikkanto vītivatto, so vuṭṭhavāso
ciṇṇacaraṇo jātīmaraṇasaṅkhayo¹, natthi tassa punabbhavoti, evaṃ
arahā tiṇṇāvīti tādī.

Kathaṃ arahā muttāvīti tādī? Arahato rāgā cittaṃ muttaṃ
vimuttaṃ suvimuttaṃ, dosā. Mohā. Kodhā. Upanāhā. Makkhā. Paḷāsā.
Issāya. Macchariyā. Māyāya. Sāṭheyyā. Thambhā. Sārambhā. Mānā.
Atimānā. Madā. Pamādā. Sabbakilesehi. Sabbaduccharitehi.
Sabbadarathehi. Sabbapariḷāheti. Sabbasantāpehi.
Sabbākusalābhisāṅkhārehi cittaṃ muttaṃ vimuttaṃ suvimuttaṃ, evaṃ
arahā muttāvīti tādī.

Kathaṃ arahā taṃniddesā tādī? Arahā ‘sīle sati sīlavā’ti
taṃniddesā tādī, ‘saddhāya sati saddho’ti, ‘vīriye sati vīriyavā’ti, ‘satiyā
sati satimā’ti, ‘samādhimhi sati samāhito’ti, ‘paññāya sati paññavā’ti,
‘vijjāya sati tevijjo’ti, ‘abhiññāya sati chaḷabhiñño’ti taṃniddesā tādī,
evaṃ arahā taṃniddesā tādī”ti.

Bhagavā pana sabbesampi tādīnamatisayo **tādī**. Tenāha
“suppatitṭhito”ti. Vuttampi cetāṃ Bhagavatā **Kāḷakārāmasuttante**, “iti kho

1. Jātīmaraṇasaṃsāro (Khu 7. 89 piṭṭhe.)

bhikkhave Tathāgato diṭṭhasutamutaviññātabbesu dhammesu tādiyeva tādi, tamhā ca pana tādimhā añño tādi uttaritaro vā paṇītataro vā natthīti vadāmi”ti¹. Atha vā pañcavidhāriyiddhisiddhehi pañcahākārehi tādilakkhaṇe suppatiṭṭhitoti attho. Vuttañhetarā āyasmatā Dhammasenāpatinā **Paṭisambhidāmagge**—

“Katamā ariyā iddhi? Idha bhikkhu sace ākaṅkhati ‘paṭikūle appaṭikūlasaṇṇī vihareyyan’ti, appaṭikūlasaṇṇī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle paṭikūlasaṇṇī vihareyyan’ti, paṭikūlasaṇṇī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca appaṭikūlasaṇṇī vihareyyan’ti, appaṭikūlasaṇṇī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘appaṭikūle ca paṭikūle ca paṭikūlasaṇṇī vihareyyan’ti, paṭikūlasaṇṇī tattha viharati, sace ākaṅkhati ‘paṭikūle ca appaṭikūle ca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako vihareyyaṃ sato sampajāno’ti, upekkhako tattha viharati sato sampajāno”ti².

Bahiddhāti sāsanaṭo bahisaṃaye.

162. **Esā**ti bhikkhusaṃghassa vandanākāro. Tamatthaṃ lokasiddhāya upamāya sādhetuṃ “**rājānaṃ**”ti ādi vuttaṃ. **Okāsaṇṇi** pucchitabbaṭṭhānaṃ.

Na me pañhavissajjane bhāro atthīti Satthu sabbattha appaṭihatañānacāratāya atthato āpannāya dassanaṃ. “Yadi ākaṅkhasī”ti vuttayeve hi esa attho āpanno hoti. **Sabbaṃ te vissajjessāmīti** etthāpi ayaṃ nayo. “Yaṃ ākaṅkhasi, taṃ pucchā”ti vacaneneva hi ayamattho sijjhati. Asādhāraṇaṃ sabbaññupavāraṇanti sambandho. Yadi “yadākaṅkhasī”ti na vadanti, atha kathaṃ vadantīti āha “**sutvā**”ti ādi. Padesaṇāṇeyeva ṭhitattā tathā vadantīti veditabbaṃ. Buddhā pana sabbaññupavāraṇaṃ pavārentīti sambandho.

“Pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti ādīni suttapadāni yesaṃ puggalānaṃ vasena āgatāni, taṃ dassanatthaṃ “**yakkhanarindadevasamaṇabrāhmaṇaparibbājakānaṃ**”ti vuttaṃ. Tattha hi “pucchāvuso yadākaṅkhasī”ti Āḷavakassa

1. Am 1. 334 piṭṭhe.

2. Khu 9. 390 piṭṭhe.

yakkhassa okāsakaraṇaṃ, “**puccha Mahārājā**”ti Narindānaṃ, “**puccha Vāsavā**”ti ādi Devānamindassa, “**tena hī**”ti ādi samaṇānaṃ, “**Bāvarissacā**”ti ādi brāhmaṇānaṃ, “**puccha maṃ Sabhiyā**”ti ādi paribbājakānaṃ okāsakaraṇanti daṭṭhabbaṃ. **Vāsavā**ti Devānamindālapanāṃ. Tadeaṇhi **Sakkapañhasutte**. **Manasicchasī**ti manasā icchasi.

Katāvakasāti yasmā tumhe mayā katokāsā, tasmā Bāvarissa ca tuyhaṃ ajitassa ca sabbesaṇca sesānaṃ yaṃ kiñci sabbhaṃ saṃsayāṃ yathā manasā icchatha, tathā pucchavho pucchathāti yojanā. Ettha ca Bāvarissa saṃsayāṃ manasā pucchavho, tumhākaṃ pana sabbesaṃ saṃsayāṃ manasā ca aññathā ca yathā icchatha, tathā pucchavhoti adhippāyo. Bāvarī hi “attano saṃsayāṃ manasāva pucchathā”ti antevāsike āṇāpesi. Vuttaṇhi—

“Anāvaraṇadassāvī, yadi Buddho bhavissati.

Manasā pucchite pañhe, vācāya vissajessatī”ti¹—

tadetaṃ **Pārāyanavagge**. Tathā “puccha maṃ Sabhiyā”ti-ādipi.

Buddhabhūminti Buddhaṭṭhānaṃ, āsavakkhayañāṇaṃ, sabbaññutaññāṇaṇca. **Bodhisattabhūmi** nāma bodhisattaṭṭhānaṃ pāramīsambharaṇaṇāṇaṃ, bhūmisaddo vā avatthāvācako, Buddhaṅvattahaṃ, bodhisattāvatthāyanti ca attho. Ekattanayena hi pavattesu khandhesu avatthāyeva taṃtadākāranissitā.

Yo Bhagavā bodhisattabhūmiyaṃ padesañāṇe ṭhito sabbaññupavāraṇaṃ pavāresi, tassa tadeva acchariyanti sambandho. Kathanti āha “**Koṇḍaññapañhānī**”ti ādi. Tattha **Koṇḍaññāti** gottavasena sarabhaṅgamālapananti. **Viyākarohī**ti byākarohi. **Sādhurūpāti** sādhusabhāvā. **Dhammoti** sanantano pavenīdhammo. **Yanti** āgamanakiriyāparāmasanaṃ, yena vā kāraṇena āgacchati, tena viyākarohīti sambandho. **Vuddhanti** sīlapaññādīhi vuddhippattaṃ, garunti attho. **Esa bhāroti** saṃsayupacchedanasāṅkhāto eso bhāro, āgato bhāro tayā avassaṃ vahitabboti adhippāyo.

1. Khu 1. 431 piṭṭhe.

Mayā katāvakāsā bhonto pucchantu. Kasmāti ce? Ahañhi taṃ taṃ vo byākarissam̐ ñatvā sayam̐ lokamimam̐, parañcāti. **Sayanti** ca sayameva parūpadesena vinā. Evam̐ sarabhaṅgakāle sabbaññupavāraṇam̐ pavāresīti sambandho.

Pañhānanti dhammayāgapañhānam̐. **Antakaranti** niṭṭhānakaram̐. **Suciratenāti** evaṃnāmakena brāhmaṇena. **Putṭhanti** pucchitum̐. **Jātiyāti** paṭisandhiyā, “vijātiyā”tipi vadanti. Paṃsum̐ kīlanto Sambhava-kumāro nisinnova hutvā pavāresīti yojetabban̐.

Tagghāti ekaṃsatthe nipāto. **Yathāpi kusalo tathāti** yathā sabbadhammakusalo sabbadhammavidū Buddho jānāti katheti, tathā te ahamakkhissanti attho. **Jānāti**-saddo hi idha sambandhamupagacchati. Yathāha “yena yassa hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa tan”ti¹. Jānanā cettha kathanā. Yathā “iminā imam̐ jānāti”ti vuttovāyamattho ācariyena. **Rājā ca kho taṃ yadi kāhati vā, na vāti** yo taṃ idha pucchitum̐ pesesi, so Korabyarājā taṃ tayā pucchitamattham̐, tayā vā puṭṭhena mayā akkhātamattham̐ yadi karotu vā, na vā karotu, aham̐ pana yathādhammam̐ te akkhissam̐ ācikkhissāmīti vuttam̐ hoti. **Jātakatṭhakathāyam̐** pana—

“**Rājā ca kho tanti** aham̐ taṃ pañham̐ yathā tumhākam̐ rājā jānāti jānitum̐ sakkoti, tathā akkhissam̐. Tato uttari rājā yathā jānāti, tathā yadi karissati vā, na vā karissati, karontassa vā akarontassa vā tassevetam̐ bhavissati, mayham̐ pana doso natthīti dīpeti”ti²—

Jānāti-saddo vākyadvayasādhāraṇavasena vutto.

163. **Sippameva sippāyatanam̐** āyatanasaddassa tabbhāvavuttittā. Apica sikkhitabbatāya sippaṇca taṃ sattānam̐ jīvitavuttiyā kāraṇabhāvato, nissayabhāvato vā āyatanañcāti **sippāyatanam̐**. **Seyyathidanti** ekova nipāto, nipātasamudāyo vā. Tassa te

1. Sārattha-Ṭī 1. 36; Sī-Ṭī (Nava) 1. 48 piṭṭhesu.

2. Jātaka-Ṭīṭha 5. 67 piṭṭhe.

katameti idha atthoti āha “**katame pana te**”ti. Ime katametipi paccekamattho yujjati. Evaṃ sabbattha. Idañca vattabbāpekkhanavasena vuttaṃ, tasmā te sippāyatanikā katameti attho. “Puthusippāyatanāni”ti hi sādharmaṇato sippāni uddisitvā upari taṃtaṃsippūpajīvinova nidditṭhā puggalādhiṭṭhānāya kathāya. Kasmāti ce? Papañcaṃ pariharitukāmatā. Aññathā hi yathādhippetāni tāva sippāyatanāni dassetvā puna taṃtaṃsippūpajīvinopi dassetabbā siyūṃ tesamevettha padhānato adhippetattā. Evañca sati kathāpapañco bhavēyya, tasmā taṃ papañcaṃ pariharitūṃ sippūpajīvihi taṃtaṃsippāyatanāni saṅgaheṭvā evamāhāti tamatthaṃ dassetūṃ “**hatthārohāti-ādīhi ye taṃ taṃ sippaṃ nissāya jīvanti, te dasseti**”ti vuttaṃ. Kasmāti āha “**ayañhi**”ti ādi. Sippaṃ upanissāya jīvantīti **sippūpajīvino**.

Hatthimārohanatīti **hatthārohā**, hatthāruḷhayodhā. Hatthim ārohapayanatīti **hatthārohā**, hatthācariya hatthivejja hatthimeṇḍādayo. Yena hi payogena puriso hatthino ārohanayoggo hoti, taṃ hatthissa payogaṃ vidhāyantānaṃ sabbesampetesāṃ gahaṇaṃ. Tenāha “**sabbepī**”ti ādi. Tattha **hatthācariyā** nāma ye hatthino, hatthārohakānañca sikkhāpakā. **Hatthivejjā** nāma hatthibhisakkā. **Hatthimeṇḍā** nāma hatthīnaṃ pādarakkhakā. Hatthim maṇḍayanti rakkhantīti hatthimaṇḍā, teyeva **hatthimeṇḍā**, hatthim minenti sammā vidahanena himsantīti vā **hatthimeṇḍā**. **Ādi**-saddena hatthīnaṃ yavapadāyakādayo saṅgaṇhāti. **Assārohāti** etthāpi suddhahetukattuvasena yathāvuttova attho. Rathe niyuttā **rathikā**. **Ratharakkhā** nāma rathassa āṇirakkhakā. Dhanuṃ gaṇhantīti **dhanuggahā**, issāsā, dhanuṃ gaṇhāpentīti **dhanuggahā**, dhanusippasikkhāpakā dhanvācariyā.

Celena celapaṭākāya yuddhe akanti gacchantīti **celakā**, jayaddhajagāhakāti āha “**ye yuddhe**”ti ādi. **Jayadhajanti** jayanatthaṃ, jayakāle vā paggaḥitadhajaṃ. **Puratoti** senāya pubbe. Yathā tathā ṭhite senike byūhavicāraṇavasena tato tato calayanti uccālentīti **calakā**ti vuttaṃ “**idha rañño**”ti ādi. Sakuṇagghi-ādayo viya maṃsapiṇḍaṃ parasenāsamūhasaṅkhātāṃ piṇḍaṃ sāhasikatāya chetvā

chetvā dayanti uppatitvā uppatitvā niggacchantīti **piṇḍadāyakā**. Tenāha “**te kirā**”ti ādi. Sāhasam karontīti **sāhasikā**, teyeva mahāyodhā. **Piṇḍamivā**ti tālaphalapiṇḍamivāti vadanti, “māmsapiṇḍamivā”ti¹ ācariyena vuttam. Sabbattha “ācariyena”ti vutte Ācariyadhammapālattherova gahetabbo. Dutiyavikappe piṇḍe janasamūhasaṅkhāte sammadde dayanti uppatantā viya gacchantīti **piṇḍadāyakā**, **daya**-saddo gatiyam, aya-saddassa vā da-kārāgmena nipphatti.

Uggatuggatāti saṅgāmaṁ patvā javaparakkamādivasena ativiya uggatā. **Tadevā**ti parehi vuttam tameva sīsam vā āvudham vā. **Pakkhandantī**ti vīrasūrabhāvena asajjamānā parasenamanupavisanti. Thāmajavabalaparakkamādisampattiyā mahānāgasadisatā. Tenāha “**hatthi-ādīsūpī**”ti ādi. **Ekantasūrā**ti ekacarasūrā antasaddassa tabbhāvavuttito, sūrabhāvena ekākino hutvā yujjhanakāti attho. **Sajālīkā**ti savammikā. Sannāho kaṅkaṭṭo vammaṁ kavaco uracchado jālikāti hi atthato ekaṁ. **Sacammikā**ti jālikā viya sarīraparittāṇena cammena sacammikā. **Cammakaṇḍukanti** cammamayakaṇḍukaṁ. **Pavisitvā**ti tassa anto hutvā, paṭimuṇḍitvāti vuttam hoti. **Saraparittāṇaṁ cammanti** cammapaṭisibbitaṁ celakaṁ, cammamayaṁ vā phalakaṁ. **Balavasinehā**ti sāmīni atisayapemā. **Gharadāsayodhā**ti antojātadāsapariyāpannā yodhā, “**gharadāsikaputtā**”tipi pāṭho, antojātadāsīnaṁ puttāti attho.

Ālāraṁ vuccati mahānasaṁ, tattha niyuttā **ālārikā**. **Pūvikā**ti pūvasampādakā, ye pūvameva nānappakārato sampādetvā vikkiṇantā jīvanti. Kesanakhasaṇṭhapanādivasena manussānaṁ alaṅkāraavidhiṁ kappenti saṁvidahantīti **kappakā**. Cuṇṇavilepanādīhi malaharaṇavaṇṇasampādanavidhinā nhāpentī nahānaṁ karontīti **nhāpikā**. Navantādividhinā pavatto gaṇanagantho antarā chiddābhāvena **acchiddakoti** vuccati, tadeva paṭhentīti **acchiddakapāṭhakā**. Hatthena adhippāyaviññāpanaṁ, gaṇanaṁ vā **hatthamuddā**. Aṅgulisāṅkocanaṇhi **muddā**ti vuccati, tena ca viññāpanaṁ, gaṇanaṁ vā hoti. **Hatthasaddo** cettha tadekadesesu aṅgulīsu daṭṭhabbo “na bhuñjamāno

1. Dī-Ṭī 1. 219 piṭṭhe.

sabbaṃ hatthaṃ mukhe pakkhipissāmi”ti ādisu¹ viya, tamupanissāya jīvantīti **muddikā**. Tenāha “**hatthamuddāyā**”ti ādi.

Ayakāro kammārakārako. **Dantakāro** bhamakāro. **Cittakāro** lepacittakāro. **Ādi**-saddena koṭṭakalekhakavilīvakāra-
iṭṭhakakāradārūkārādīnaṃ saṅgaho. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. Karaṇanipphādanavasena **dassetvā**. **Sandiṭṭhikamevāti** asamparāyikatāya sāmāṃ daṭṭhabbaṃ, sayamanubhavitabbaṃ attapaccakkhanti attho. **Upajīvantīti** upanissāya jīvanti. **Sukhitanti** sukhappatthaṃ. Thāmabalūpetabhāvova pīṇananti āha “**pīṇitaṃ thāmabalūpetan**”ti. **Uparīti** devaloke. Tathā **uddhanti** pi. So hi manussalokato uparimo. Aggaṃ viyāti **aggaṃ**, phalaṃ. “Kamassa katattā phalassa nibbattanato taṃ kamassa aggisikhā viya hoti”ti² ācariyena vuttaṃ. Apica **agganti** uttamaṃ, phalaṃ. **Sagganti** suṭṭhu aggaṃ, rūpasaddādidasavidhaṃ attano phalaṃ nipphādetuṃ arahatīti attho. Su-aggikāva niruttinayena **sovaggikā**, dakkhiṇāsaddāpekkhāya ca sabbattha itthilīṅganiddeso. **Sukhoti** sukhūpāyo iṭṭho kanto. **Aggeti** ulāre. Attanā paribhuñjitabbaṃ bāhiraṃ **rūpaṃ**, attano vaṇṇapokkharatā **vaṇṇoti** ayametesāṃ viseso. Dakkhanti vadḍhanti etāyāti **dakkhiṇā**, pariccāgamayaṃ puññanti āha “**dakkhiṇaṃ dānan**”ti.

Maggo sāmaññaṃ samitapāpasāṅkhātassa samaṇassa bhāvoti katvā, tassa vipākattā ariyaphalaṃ **sāmañña-phalaṃ**. “**Yathāha**”ti ādinā Mahāvaggasaṃyuttapāḷivasena tadatthaṃ sādheti. **Taṃ esa rājā na jānāti** ariyadhammassa akovidatāya. Yasmā panesa “dāsakassakādibhūtānaṃ pabbajitānaṃ lokato abhivādanādilābho sandiṭṭhikaṃ sāmañña-phalaṃ nāmā”ti cintetvā “atthi nu kho koci samaṇo vā brāhmaṇo vā īdisamatthaṃ jānanto”ti vīmaṃsanto pūraṇādike pucchitvā tesaṃ kathāya anadhigatavitto Bhagavantampi etamatthaṃ pucchi. Tasmā vuttaṃ “**dāsakassakopamaṃ sandhāya pucchatī**”ti.

1. Vi 2. 255 piṭṭhe.

2. Di-Ṭī 1. 220 piṭṭhe.

Rājāmaccati rājakulasamudāgatā amaccā, anuyuttakarājāno ceva amaccā cātipi attho. **Kaṇhapakkhanti** yathāpucchite atthe labbhamānadiṭṭhigatūpasamhitam saṁkilesapakkham. **Sukkapakkhanti** tabbidhuraṁ upari suttāgataṁ vodānapakkham. **Samaṇakolāhalanti** samaṇakotūhalaṁ taṁtaṁsamaṇavādānaṁ aññaṁaññavirodham. **Samaṇabhaṇḍananti** teneva virodhena “evaṁvādīnaṁ tesam samaṇabrāhmaṇānaṁ ayaṁ doso, evaṁvādīnaṁ tesam ayaṁ doso”ti evaṁ taṁtaṁvādassa paribhāsaṁ. **Issarānuvattako hi lokoti** dhammatādassanena tadatthasamatthanaṁ. Attano desanākosallena **rañño bhāraṁ karonto**, na tadaññena paravambhanādikāraṇena.

164. Nu-saddo viya no-saddopi pucchāyaṁ nipātoti āha “**abhiṇāsi nū**”ti. **Ayañcāti** ettha **ca**-saddo na kevalaṁ abhiṇāsi padeneva, atha kho “pucchitā”ti padena cāti samuccayattho. Kathaṁ yojetabboti anuyogamapaneti “**idañhi**”ti ādinā. **Pucchitā nūti** pubbe puccham kattā nu. **Naṁ puṭṭhabhāvanti** tādisaṁ pucchitabhāvaṁ abhiṇāsi nu. **Na te sammuṭṭhanti** tava na pamuṭṭhaṁ vatāti attho. **Aphāsukabhāvoti** tathā bhāsaṇena asukhabhāvo. **Paṇḍitapatirūpakānanti** (sāmaṁ viya attano sakkārānaṁ paṇḍitabhāsānaṁ.)¹ **Pālipada-atthabyañjanesūti** Pālisāṅkhāte pade, tadatthe, tappariyāpanakkhare ca, vākyapariyāyo vā byañjanasaddo “akkharaṁ padaṁ byañjanan”ti-ādīsu² viya. Bhagavato rūpaṁ sabhāvo viya rūpamassāti **Bhagavantarūpo**, Bhagavā viya ekantapaṇḍitoti attho.

Pūraṇakassapavādavaṇṇanā

165. **Ekamidāhanti** ettha **idanti** nipātamattaṁ, ekaṁ samayamicceva attho. Sammodeti sammodanaṁ karotīti **sammodaniyaṁ**. Anīyasaddo hi bahulā katvatthābhidhāyako yathā “niyyānikā”ti³, sammodanaṁ vā janetīti **sammodaniyaṁ** taddhitavasena. Saritabbanti **sāraṇiyaṁ**, saraṇassa anucchavikanti vā **sāraṇiyaṁ**, etamatthaṁ dassetuṁ “**sammodajanakaṁ saritabbayuttakan**”ti vuttaṁ, saritabbayuttakanti ca saraṇānucchavikanti attho.

1. Āmaṁ viya pakkānaṁ paṇḍitabhāsānaṁ. (Dī-Ṭī 1. 220 piṭṭhe.)

2. Khu 10. 34 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

166. **Sahatthā**ti sahattheneva, tena suddhakattāraṃ dasseti, **āṇattiyā**ti pana hetukattāraṃ, nissaggiyathāvarādayopi idha sahatthakaraṇeneva saṅgahitā. **Hatthādīnī**ti hatthapādakaṇṇanāsādīni. Pacanaṃ dahanam vibādhananti āha “**daṇḍena uppīlentassā**”ti. Papañcasūdaniyaṃ nāma **Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ** pana “**pacato**”ti etassa “tajjentassa vā”¹ti dutiyopi attho vutto, idha pana tajjanaṃ, paribhāsanañca daṇḍena saṅgahetvā “daṇḍena uppīlentassa icceva vuttan”²ti ācariyena vuttam, adhunā pana potthakesu “tajjentassa vā”ti pāṭhopi bahuso dissati. **Sokanti** sokakāraṇam, socanantipi yujjati kāraṇasampādanena phalassapi kattabbato. **Parehī**ti attano vacanakarehi kammabhūtehi. **Phandatoti** ettha parassa phandanavasena suddhakattuttho na labbhati, atha kho attano phandanavasenevāti āha “**param phandantaṃ phandanakāle sayampi phandato**”ti, attanā katena parassa vibādhanapayogena sayampi phandatoti attho. “**Atipātāpayato**”ti padaṃ suddhakattari, hetukattari ca pavattatīti dasseti “**hanantassāpi hanāpentassāpi**”ti iminā. **Sabbatthā**ti “ādiyato”ti-ādīsu. **Karaṇakāraṇavasenā**ti sayamkāraramkāravasena.

Gharabhittiyā anto ca bahi ca sandhi **gharasandhi**. Kiñcipi asesetvā niravaseso lopo vilumpanam **nillopoti** āha “**mahāvilopan**”ti. Ekāgāre niyutto vilopo **ekāgāriko**. Tenāha “**ekamevā**”ti ādi. “Paripanthe tiṭṭhato”ti ettha acchindanattameva tiṭṭhatīti ayamatto pakaraṇato siddhoti dasseti “**āgatāgatānan**”ti ādinā. “**Parito sabbaso panthe hananam paripantho**”³ti ayamattohi ācariyena vutto. **Karomīti saññāyāti** sañcetanikabhāvamāha, tenetaṃ dasseti “sañcicca karotopi na karīyati nāma, pageva asaṇciccā”ti. **Pāpaṃ na karīyatīti** pubbe asato uppādetum asakkuṇeyyattā pāpaṃ akatameva nāma. Tenāha “**natthi pāpaṃ**”ti.

Yadi evaṃ katham satta pāpe pavattantīti attano vāde parehi āropitaṃ dosamapanetukāmo pūraṇo imamatthampi dassetīti āha “**sattā panā**”ti ādi. Saññāmatametaṃ “pāpaṃ karontī”ti,

1. Ma-Ṭṭha 3. 83 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 221 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭṭi 1. 221 piṭṭhe.

pāpaṃ pana natthevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ kirassa hoti—imesaṃ sattānaṃ hiṃsādikiriyā attānaṃ na pāpuṇāti tassa niccatāya nibbikārattā, sarīraṃ pana acetanaṃ kaṭṭhakaliṅgarūpamaṃ, tasmaṃ vikopitepi na kiñci pāpanti. Pariyanto vuccati **nemi** pariyosāne ṭhitattā. Tena vuttaṃ ācariyena “nisitakhuramayanaṃ”¹. Dutiyavikappe cakkapariyosānameva pariyanto, khurena sadiso pariyanto yassāti **khurapariyanto**. Khuraggahaṇena cettha khuradhārā gahitā tadavarodhato. Pāḷiyaṃ **cakkenāti** cakkākāraṭena āvudhavesesena. Taṃ maṃsakhalakaraṇasaṅkhātāṃ nidānaṃ kāraṇaṃ yassāti **tatonidānaṃ**, “paccattavacanassa to-ādeso, samāse cassa lopābhāvo”² Aṭṭhakathāsu vutto. “Paccattatthe nissakkavacanampi yujjati”³ **Ācariyasāriputtatthero**. “Kāraṇatthe nipātasamudāyo”⁴ tipī⁴ akkharacintakā.

Gaṅgāya dakkhiṇadisā appatirūpadeso, uttaradisā pana patirūpadesoti adhippāyena “**dakkhiṇaṇce**”¹ ti ādi vuttaṃ, tañca desadisāpadesena tannivāsino sandhāyāti dassetuṃ “**dakkhiṇatīre**”² ti ādimāha. Hananadānakiriyā hi tadāyattā. **Mahāyāganti** Mahāvijitaraṇṇo yaṇṇasadisampi mahāyāgaṃ. Damasaddo indriyaṃvarassa, uposathasīlassa ca vācakoti āha “**indriyadamena uposathakammenā**”³ ti. Keci pana uposathakammenā’⁴ ti idaṃ indriyadamassa viśesanaṃ, tasmā ‘uposathakammabhūtena indriyadamenā’⁵ ti” atthaṃ vadanti, tadayuttameva tadubhayatthavācakattā dama-saddassa, atthadvayassa ca viśesavuttito. Adhunā hi katthaci potthake vā-saddo, ca-saddopi dissati. **Sīlasaṃyamenāti** tadanñena kāyikavācasikaṃvarena. **Saccavacanenāti** amosavajjena. Tassa visuṃ vacanaṃ loke garutarapuṇṇasammatabhāvato. Yathā hi pāpadhammesu musāvādo garutaro, evaṃ puṇṇadhammesu amosavajjo. Tenāha Bhagavā **Itivuttake**—

1. Dī-Ṭī 1. 221 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭītha 1. 176; Suttanipāta-Ṭītha 2. 39; Mahāniddesa-Ṭītha 309 piṭṭhesu.

3. Sārattha-Ṭī 1. 83; Sārattha-Ṭī 2. 23 piṭṭhesu.

4. Saddanītisuttamālāyaṃ nāmakappe 541 sutte ca catupadavibhāge nipātapadādhikāre ca.

“Ekadhammaṃ atītassa, musāvādissa jantuno.

Vitiṇṇaparalokassa, natthi pāpaṃ akāriyaṃ”ti¹.

Pavattīti yo karoti, tassa santāne phaluppādapaccayabhāvena uppatti.

Evañhi “natthi kammaṃ, natthi kammaphalaṃ”ti akiriyavādassa paripuṇṇatā.

Sati hi kammaphale kammānamakiriyabhāvo kathaṃ bhavissati.

Sabbathāpīti “karoto”ti ādinā vuttena sabbappakārenapi.

Labujanti likucaṃ. **Pāpapuññānaṃ kiriyameva paṭikkhipati**, na raññā puṭṭhaṃ sandiṭṭhikaṃ sāmaññaphalaṃ byākarotīti adhippāyo. Idañhi avadhāraṇaṃ vipākapaṭikkhepanivattanatthaṃ. Yo hi kammaṃ paṭikkhipati, tena atthato vipākopi paṭikkhittoyeva nāma hoti. Tathā hi vakkhati “kammaṃ paṭibāhantenāpī”ti ādi².

Paṭirājūhi anabhibhavanīyabhāvena visesato jīṭanti **vijitaṃ**, ekassa rañño āṇāpavattideso. “Mā mayhaṃ vijite vasathā”ti apasādanā pabbajitassa pabbājanasaṅkhātā viheṭhanāyevāti vuttaṃ “**viheṭhetabban**”ti. Tena vuttassa atthassa “evametan”ti upadhāraṇaṃ sallakkhaṇaṃ **uggaṇhanaṃ**, tadaminā paṭikkhipatīti āha “**sārato aggaṇhanto**”ti. Tassa pana atthassa addhaniyabhāvāpādanavasena cittena sandhāraṇaṃ **nikkujjanaṃ**, tadaminā paṭikkhipatīti dasseti “**sāravaseneva -pa- aṭṭhapento**”ti iminā. **Sāravasenevāti** uttamavaseneva, avitathattā vā parehi anuccālito thirabhūto attho apheggubhāvena sāroti vuccati, tamvasenevāti attho. **Nissaraṇanti** vaṭṭato niyyānaṃ. **Paramatthoti** aviparītattho, uttamassa vā ñāṇassārammaṇabhūto attho. **Byañjanaṃ pana tena uggahitañceva nikkujjañca** tathāyeva Bhagavato santike bhāsītattā.

Makkhaligosālavādavaṇṇanā

168. **Ubhayenāti** hetupaccayapaṭisedhavadanena. “**Vijjamānamevā**”ti iminā sabhāvato vijjamānasseva paṭikkhipane tassa aññānameva kāraṇanti dasseti. **Saṅkilesapaccayanti** saṅkilissanassa malīnassa

1. Khu 1. 207 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 1. 150 piṭṭhe.

kāraṇaṃ. **Visuddhipaccayanti** saṃkilesato visuddhiyā vodānassa paccayaṃ. **Attakāreti** paccattavacanassa e-kāravasena padasiddhi yathā “vanappagumbe yathā phusitagge”¹, paccattatthe vā bhumavacanāṃ yathā “idampissa hoti sīlasmin”², tadevatthaṃ dasseti “**attakāro**”³ti iminā. So ca tena tena sattena attanā kātabbakammaṃ, attanā nipphādetabbapayogo vā. Tenāha “**yenā**”³ti-ādi. **Sabbaññutanti** sammāsambodhiṃ. **Tanti** attanā katakammaṃ. **Dutiyapadenāti** “natthi parakāre”³ti padena. **Parakāro** ca nāma parassa vāhasā ijjanakapayogo. Tena vuttaṃ “**yaṃ parakāraṇaṃ**”³ti ādi. **Ovādānusāsanti** ovādabhūta manusāsaniṃ, paṭhamāṃ vā ovādo, pacchā anusāsani. “Parakāraṇaṃ”³ti padassa upalakkhaṇavasena atthadassanañcetaṃ, lokuttaradhamme parakārāvassayo natthīti āha “**ṭhapetvā mahāsattaṃ**”³ti. Atthevesa lokiyadhamme yathā taṃ amhākaṃ bodhisattassa Ājārudake nissāya pañcābhinnālokiyasamāpattilābho, tañca pacchimabhavikamahāsattaṃ sandhāya vuttaṃ, paccekabodhisattassapi ettheva saṅgaho tesampi tadabhāvato. **Manussasobhagayanti** manussesu subhagabhāvaṃ. **Evanti** vuttappakārena kammavādassa, kiriyavādassa ca paṭikkhipanena. **Jinacakketi** “atthi bhikkhave kammaṃ kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ”³ti ādi³ nayappavatte kammānaṃ, kammaphalānañca atthitāparidīpane Buddhasāsane. Paccanīkakathanāṃ pahāradānasadisanti “**pahāraṃ deti nāma**”³ti.

Yathāvutta-attakāraparakārābhāvato eva sattānaṃ paccattapurisakāro nāma koci natthīti sandhāya “**natthipurisakāre**”³ti tassa paṭikkhipanaṃ dassetuṃ “**yenā**”³ti ādi vuttaṃ. “Devattampī”³ti ādinā, “manussasobhagayataṃ”³ti ādinā ca **vuttappakārā**. “Bale patiṭṭhitā”³ti vatvā vīriyamevidha balanti dassetuṃ “**vīriyaṃ katvā**”³ti vuttaṃ. Sattānañhi diṭṭhadhammikasamaparāyikanibbānasampatti-āvaham vīriyabalaṃ natthīti so paṭikkhipati, nidassanamattañcetaṃ vodāniyabalassa paṭikkhipanaṃ saṃkilesikassāpi balassa tena paṭikkhipanato. Yadi vīriyādīni purisakāravevacanāni, atha kasmā tesāṃ visuṃ gahaṇanti āha “**idaṃ no vīriyenā**”³ti ādi. **Idaṃ no vīriyenā**ti idaṃ phalaṃ amhākaṃ vīriyena pavattaṃ. **Pavattavacanapaṭikkhepakaraṇavasenā**ti aññesaṃ pavattavohāravacanassa

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 59, 60 piṭṭhesu.

3. Am 1. 553 piṭṭhe.

paṭikkhepakaraṇavasena. Vīriyathāmaparakkamasambandhanena pavattabalavādīnaṃ vādassa paṭikkhepakaraṇavasena “natthi balan”ti padamiva sabbānipetāni tena ādiyantīti adhippāyo. Tañca vacanīyatthato vuttaṃ, vacanatthato pana tassā tassā kiriyāya ussannaṭṭhena **balan**. Sūravīrabhāvāvahaṭṭhena **vīriyam**. Tadeva dāḥabhāvato, porisadhuraṃ vahantena pavattetabbato ca **purisathāmo**. Paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanavasena pavattiyā **purisaparakkamoti** veditabbaṃ.

Rūpādīsu sattavisattatāya **sattā**. Assasanapassasanavasena pavattiyā pāṇanato **pāṇā**ti iminā atthena samānepi padadvaye ekindriyādivasena pāṇe vibhajitvā sattato viśesaṃ katvā esa vadatīti āha “**ekindriyo**”ti ādi. Bhavantīti **bhūtā**ti sattapāṇapariyāyepi sati aṇḍakosādīsu sambhavanaṭṭhena tato viśesāva, tena vuttāti dasseti “**aṇḍa -pa- vadatī**”ti iminā. **Vatthikoso** gabbhāsayo. Jīvanato pāṇaṃ dhārento viya vadḍhanato **jīvā**. Tenāha “**sāliyavā**”ti ādi. **Ādisaddena** viruḷhadhammā tiṇarukkhā gahitā. Natthi etesaṃ saṃkilesavisuddhīsu vaso sāmattihiyanti **avasā**. Tathā **abalā avīriyā**. Tenāha “**tesan**”ti ādi. **Niyatā**ti niyamaṇā¹, achejjasuttāvutassa abhejjamaṇino viya niyatappavattitāya gatijātibandhāpavaggavasena niyāmoti attho. **Tattha tatthā**ti tāsu tāsu jātīsu. **Channaṃ abhijātīnaṃ** sambandhībhūtānaṃ **gamaṇaṃ** samavāyena samāgamo. Sambandhīnirapekkhopi bhāvasaddo sambandhīsaḥito viya pakatīyatthavācakoti āha “**sabhāvoyevā**”ti, yathā kaṇṭakassa tikkhatā, kapitthaphalādīnaṃ parimaṇḍalatā, migapakkhīnaṃ vicittākārātā ca, evaṃ sabbassāpi lokassa hetupaccayamantarena tathā tathā pariṇāmo akuttimo sabhāvoyevāti attho. Tena vuttaṃ “**yenā**”ti ādi. Pariṇāmanaṃ nānappakāratāpatti. **Yenā**ti sattapāṇādīnā. Yathā bhavitabbaṃ, tathevāti sambandho.

Chalābhijātiyo parato vitthārīyissanti. “Sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vadanto makkhali adukkhamasukhabhūmiṃ sabbena sabbaṃ na jānātīti vuttaṃ “**aññā adukkhamasukhabhūmi natthīti dassetī**”ti. Ayaṃ “sukhañca dukkhañca

1. Niyamati (Ka)

paṭisaṃvedentī”ti vacanaṃ karaṇabhāvena gahetvā vuttā ācariyassa matī.
 Potthakesu pana “**aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti**”ti ayameva pāḥo
 diṭṭho, na “adukkhamasukhabhūmi”ti. Evaṃ sati “chasvevābhijātīsū”ti
 vacanaṃ adhikaraṇabhāvena gahetvā chasu eva abhijātīsu
 sukhadukkhapaṭisaṃvedanaṃ, na tehi aññattha, tāyeva sukhadukkhabhūmi,
 na tadaññāti dasseti vuttanti veditabbaṃ. Ayameva ca yuttataro
 paṭikkhepitaḥṣa atthassa bhūmivasena vuttatā. Yadi hi “sukhañca
 dukkhañca paṭisaṃvedentī”ti vacanena paṭikkhepitaḥṣa dassanaṃ siyā,
 atha “aññā adukkhamasukhā natthī”ti dasseyya, na
 “adukkhamasukhabhūmi”ti dassanahetuvacanassa bhūmi-atthābhāvato.
 Dasseti cetaṃ tāsāṃ bhūmiyā abhāvameva, tena viññāyati ayaṃ pāḥo,
 ayañcattho yuttataroti.

Pamukhayonīnanti manussesu khattiyabrāhmaṇādivasena,
 tiracchānādisu sīhabyagghādivasena padhānayanīnaṃ, padhānatā cettha
 uttamatā. Tenāha “**uttamayonīnan**”ti. **Saṭṭhi satānī**ti cha saḥassāni. “Pañca ca
 kammuno satānī”ti padassa atthadassanaṃ “**pañca kammāsātāni cā**”ti.
 “**Eseva nayo**”ti iminā “kevalaṃ takkamattakena niratthakaṃ diṭṭhiṃ
 dīpeti”ti imamevatthamatidisati. Ettha ca “**takkamattakenā**”ti vadanto yasmā
 takkikā avassayabhūtatathatthaggaṇa-aṅkusanayamantarena niraṅkusatāya
 parikappanassa yaṃ kiñci attanā parikappitaṃ sārato maññamānā tatheva
 abhinivissa tattha ca diṭṭhiḡāhaṃ gaṇhanti, tasmā na tesāṃ diṭṭhivatthusmiṃ
 viññūhi vicāraṇā kātabbāti imamadhippāyaṃ vibhāveti. **Kecīti**
 uttaravihāravāsino. **Pañcindriyavasenā**ti cakkhādipañcindriyavasena. Te hi
 “cakkhusota ghāna jivhākāyasaṅkhātāni imāni pañcindriyāni ‘pañca
 kammānī’ti titthiyā paññapenti”ti vadanti “kāyavacīmanokammāni ca ‘tīṇi
 kammānī’ti”. **Kammanti laddhī**ti tadubhayaṃ oḷārikattā paripuṇṇakammanti
 laddhi. Manokammaṃ anolārikattā upaḍḍhakammanti laddhīti yojanā.
 “Dvāsaṭṭhi paṭipadā”ti vattabbe sabhāvaniruttiṃ ajānanto “dvaṭṭhipaṭipadā”ti
 vadatīti āha “**dvāsaṭṭhi paṭipadā**”ti. Saddaracakā pana “dvāsaṭṭhiyā salopo,
 attā’mā”ti¹ vadanti, tadayuttameva sabhāvaniruttiyā yogato

1. Saddanītisuttamālāyaṃ Taddhitakappe 873 suttam paṣitabbaṃ.

asiddhattā. Yadi hi sā yogena siddhā assa, evaṃ sabhāvaniruttiyeva siyā, tathā ca sati ācariyānaṃ matena virujjhatīti vadanti. “Cullāsīti saḥassānī”ti ādikā pana aññatra diṭṭhapayogā sabhāvaniruttiyeva. Dissati hi

Visuddhimaggādīsu—

“Cullāsīti saḥassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū.

Na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittehi samohitā”ti¹.

Ekasmim kappeti catunnamasaṅkhyeyyakappānaṃ aññatarabhūte ekasmim asaṅkhyeyyakappe. Tatthāpi ca vivaṭṭaṭṭhāyisaññitaṃ ekameva sandhāya “**dvaṭṭhantarakappā**”ti vuttaṃ. Na hi so assutasāsanadhammo itare jānāti bāhirakānamavisayattā, ajānanto evamāhāti attho.

Urabbhe hananti, hantvā vā jīvitam kappentīti **orabbhikā**. Esa nayo **sākuṇikā**dīsupi. **Luddāti** vuttāvasesakā ye keci cātuppadaḍḍikā nesādā. Māgavikapadasmiṇhi rohitādimigajātiyeva gahitā. Bandhanāgāre niyojenti **bandhanāgārikā**. **Kurūrakammantāti** dāruṇakammantā. **Ayaṃ** sabbopi kaṇhakammapasutatāya **kaṇhābhijātīti vadati** kaṇhassa dhammassa abhijāti abbhuppatti yassāti katvā. **Bhikkhūti** Buddhasāsane bhikkhū. **Kaṇṭaketi** chandarāge. Saññogavasena tesam pakkhipanam. Kaṇṭakasadisachandarāgena saññuttā bhuñjantīti hi adhippāyena “**kaṇṭake pakkhipitvā**”ti vuttaṃ. Kasmāti ce? Yasmā “te paṇitapaṇīte paccaye paṭisevantī”ti tassa micchāgāho, tasmā ñāyaladdhepi paccaye bhuñjamānā ājīvakasamayassa vilomagāhitāya paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti nāmāti vadati. **Kaṇṭakavuttikāti** kaṇṭakena yathāvuttena saha jīvikā. **Ayañhissa Pāliye vāti** ayaṃ makkhalissa vādadīpanā attanā racitā Pāliye vāti yathāvuttamattham samattheti. Kaṇṭakavuttikā eva nāma **eke** apare **pabbajitā** bāhirakā santi, te nīlābhijātīti **vadatīti** attho. Te hi savisesam attakilamathānuyogamanuyuttā. Tathā hi te kaṇṭake vattantā viya bhavantīti **kaṇṭakavuttikāti** vuttā. Nīlassa dhammassa abhijāti yassāti **nīlābhijāti**. Evamita resupi.

1. Visuddhi 2. 26; Khu 7. 32, 90 piṭṭhesu.

Amhākaṃ saññojanagaṇṭho natthīti vādino bāhirakapabbajitā **nigaṇṭhā**. Ekameva sāṭakaṃ paridahantā **ekasāṭakā**. Kaṇhato parisuddho nīlo, tato pana lohitoti-ādinā yathākkamaṃ tassa parisuddhaṃ vādaṃ dassetuṃ **“ime kirā”**ti ādi vuttam. **Paṇḍaratarā**ti bhuñjananahānapaṭikkhepādivatasamāyogena parisuddhatarā kaṇhanīlamupādāya lohitassāpi parisuddhabhāvena vattabbato. **Odātavasanā**ti odātavattaparidahanā. **Acelakasāvakā**ti ājīvakasāvakabhūtā. **Te kira**-ājīvakaladdhiyā visuddhacittatāya nigaṇṭhehipi **paṇḍaratarā** haliddābhānampi purime upādāya parisuddhabhāvappattito. **“Evan”**ti ādinā tassa chandāgamaṇaṃ dasseti. Nandādīnaṃ sāvakaabhūtā pabbajitā **ājīvakā**. Tathā **ājīvakiniyo**. Nandādayo kira tathārūpaṃ ājīvakapaṭipattiṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā ṭhitā, tasmā nigaṇṭhehi ājīvakasāvakehi pabbajitehi paṇḍaratarā vuttā paramasukkābhijātīti ayaṃ tassa laddhi.

Purisabhūmiyoti padhānaniddeso. Itthīnampi hetā bhūmiyo esa icchateva. **Satta divaseti** accantasaññoḡavacanāṃ, ettakampi mandā momūhāti. **Sambādhaṭṭhānatoti** mātukucchiṃ sandhāyāha. **Rodanti ceva viravanti ca** tamanussarivā. Khedanāṃ, kīḷanañca khiḍḍāsaddeneva saṅgahetvā **khiḍḍābhūmi** vuttā. Padassa nikkhipanaṃ **padanikkhipanaṃ**. Yadā tathā padaṃ nikkhipituṃ samattho, tadā **padavīmaṃsa**bhūmi nāmāti bhāvo. Vatāvatassa **jānanakāle**. **Bhikkhu ca pannakoti**-ādipi tesāṃ bāhirakānaṃ Pāḷiyeva. Tattha **pannakoti** bhikkhāya vicaraṇako, tesāṃ vā paṭipattiyā paṭipannako. **Jinoti** jiṇṇo jarāvasena hīnadhātuko, attano vā paṭipattiyā paṭipakkaṃ jinitvā ṭhito. So kira tathābhūto dhammampi kassaci na kathesi. Tenāha **“na kiñci āhā”**ti. Oṭṭhavadanādivippakāre katēpi khamanavasena na kiñci kathetīti vadanti. **Alābhinti** “so na kumbhimukhā paṭiggaṇhātī”ti ādinā nayena Mahāsīhanādasutte¹ vutta-alābhahetusamāyogena alābhiṃ. Tatoyeva jighacchādubbalaparetatāya sayanaparāyanaṭṭhena **samaṇaṃ pannabhūmīti vadati**.

Ājīva vuttisatānīti sattānamājīvabhūtāni jīvikāvuttisatāni. “Paribbājakasatānī”ti vuccamānepi cesa sabhāvaliṅgamajānanto

1. Dī 1. 157; Ma 1. 111 piṭṭhesu.

“**paribbājakasate**”ti vadati. Evamaññesupi. Tenāha
 “**paribbājakapabbajjāsātānī**”ti. Nāgabhavanam **nāgamaṇḍalam** yathā
 “mahimsakamaṇḍalan”ti. Paramāṇu-ādi **rajo. Pasuggahaṇena** eḷakajāti
 gahitā. **Migaggahaṇena** rurugavayādi migajāti. **Gaṇṭhimhī**ti phalaṇhi,
 pabbeti attho. Cātumahārājikādibrahmakāyikādivasena, tesaṇca
 antarabhedavasena **bahū devā**. Tattha cātumahārājikānaṃ ekacca-
 antarabhedo **Mahāsamayasuttena**¹ dīpetabbo. “**So panā**”ti ādinā ajānanto
 panesa bahū devepi satta eva vadatīti tassa appamāṇataṃ dasseti. **Manussāpi**
anantāti dīpadesakulavaṃsājīvādivibhāgavasena. Pisācā eva **pesācā**, te
 aparapetādivasena **mahantamahantā**, bahutarāti attho. Bāhirakasamaye pana
 “chaddantadahamandākiniyo kuvāḷiyamucalindanāmena voharitā”ti²
 ācariyena vuttam.

Gaṇṭhikāti pabbagaṇṭhikā. Pabbagaṇṭhimhi hi pavuṭasaddo.
Mahāpapātāti mahātaṭā. Pārisesanayena **khuddakapapātasātānī**. Evaṃ
 supinesupi. “**Mahākappino**”ti idaṃ “Mahākappānaṃ”ti atthato veditabbaṃ.
 Saddato panesa ajānanto evaṃ vadatīti na vicāraṇakkhamam. Tathā
 “**cullāsīti satasahassānī**”ti idampi. So hi “caturāsīti satasahassānī”ti
 vattumasakkonto evaṃ vadati. Saddaracakā pana “caturāsītiyā tulopo, cassa
 cu, rassa lo, dvittaṇṇā”ti³ vadanti. **Ettakā mahāsarāti** etappamāṇavatā
 mahāsarato, sattamahāsaratoṭi vuttam hoti. **Kirāti** tassa vādānussavane
 nipāto. **Paṇḍitopi -pa- na gacchati**, kasmā? Sattānaṃ saṃsaraṇakālassa
 niyatabhāvato.

“Acelakavatena vā aññena vā yena kenaci”ti vuttamatidisati
 “**tādisenevā**”ti iminā. **Tapokammenāti** tapakaraṇena. Etthāpi “tādisenevā”ti
 adhikāro. Yo -pa- visujjhati, so aparipakkaṃ kammaṃ paripāceti nāmāti
 yojanā. **Antarāti** caturāsītimahākappasatasahassānamabbhantare. **Phussa**
phussāti patvā patvā. **Vuttaparimāṇam kālanti**
 caturāsītimahākappasatasahassapamāṇam kalam. Idaṃ vuttam hoti—
aparipakkaṃ saṃsaraṇanimittam kammaṃ silādinā sīghamyeva.

1. Dī 2. 203 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 225 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālāyaṃ taddhitakappe 872 suttaṃ passitabbaṃ.

Visuddhappattiya **paripāceti nāma. Paripakkaṃ** kammaṃ phussa phussa kālena paripakkabhāvānāpādanena **byantiṃ** vigamanam **karoti nāmāti.** **Doṇenāti** pariminanadoṇatumbena. Rūpakavasenaattho labbhatīti vuttam **“mitaṃ viyā”**ti. Na hāpanavaḍḍhanam paṇḍitabālavasenāti dasseti **“Na saṃsāro”**ti ādinā. Vaḍḍhanam **ukkaṃso.** Hāpanam **avakaṃso.**

Katasuttaguḷeti katasuttavaṭṭiyam. **Paletīti** pareti yathā **“abhisamparāyo”**ti¹, ra-kārassa pana la-kāram katvā evam vuttam yathā **“palibuddho”**ti². So ca curādigaṇavasena gatiyanti vuttam **“gacchatī”**ti. Imāya upamāya cesa sattānam saṃsāro anukkamena khīyateva, na vaḍḍhati paricchinnarūpattāti imamattham vibhāvetīti āha **“sutte khīṇe”**ti ādi. **Tatthevāti** khīyanaṭṭhāneyeva.

Ajitakesakambalavādavaṇṇanā

171. **Dinnanti** deyyadhammasīsena dānacetanāyeva vuttā. Taṃmukhena ca phalanti dasseti **“dinnassa phalābhāvan”**ti iminā. Dinnañhi mukhyato annādivatthu, taṃ kathamesa paṭikkhipissati. Esa nayo **yiṭṭham hutanti** etthāpi. Sabbasādhāraṇam mahādānam **mahāyāgo.** Pāhunabhāvena kattabbasakkāro **pāhunakasakkāro.** Phalanti ānisaṃsaphalam, nissandaphalaṇca. **Vipākoti** sadisaphalam. Caturaṅgasamannāgate dāne ṭhānantarādipatti viya hi ānisaṃso, **saṅkhabrāhmaṇassa** dāne³ tāṇalābhamattam viya nissando, paṭisandhisāṅkhātam sadisaphalam vipāko. **Ayam loko, paralokoti** ca kammunā laddhabbo vutto phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipanato. Paccakkhadiṭṭho hi loko katham tena paṭikkhitto siyā. **“Sabbe tattha tattheva ucchijjanti”**ti iminā kāraṇamāha, yattha yattha bhavayoni-ādīsu ṭhitā ime sattā, tattha tattheva ucchijjanti, nirudayavināsavasena vinassantīti attho. **Tesūti** mātāpitūsu. **Phalābhāvavaseneva vadati,** na mātāpitūnam, nāpi tesu idāni kariyamānasakkārāsakkārānamabhāvavasena tesam loke paccakkhattā. Pubbuḷassa viya imesam sattānam uppādo nāma kevalo, na cavitvā āgamanapubbako atthāti

1. Khu 7. 138; Khu 8. 175; Khu 9. 375 piṭṭhesu.

2. Khu 8. 57; Khu 11. 371 piṭṭhesu.

3. Khu 5. 205 piṭṭhe Jātake vitthāro.

dassanattamāṃ “natthi sattā opapātikā”ti vuttanti āha “**cavitvā upapajjanakā sattā nāma natthī**”ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā ahopurisikā nāma siyā. Kiñhi paro parassa karissati, tathā ca attano sampādanassa kassaci avassayo eva na siyā tattha tattheva ucchiḍḍanatoti imamatthaṃ sandhāya “**ye imaṇca -pa- pavedentī**”ti āha. Ayaṃ Aṭṭhakathāvasesako attho.

Catūsu mahābhūtesu niyutto **cātumahābhūṭiko**, atthamattato pana dassetuṃ “**catumahābhūṭamayo**”ti vuttaṃ. Yathā hi mattikāya nibbattaṃ bhājanam mattikāmayam, evamayampi catūhi mahābhūtehi nibbatta catumahābhūṭamayoti vuccati. **Ajjhattikapathavīdhātūti** sattasantānagatā pathavīdhātu. **Bāhirapathavīdhātuntī** bahiddhā mahāpathaviṃ, tena pathaviyeva kāyoti dasseti. **Anugacchatīti** anubandhati. **Ubhayenāpīti** padadvayenapi. **Upeti upagacchatīti** bāhirapathavikāyato tadekadesabhūṭā pathavī āgantvā ajjhattikabhāvappatti hutvā sattabhāvena saññhitā, sā ca mahāpathavī ghaṭṭadigatapathavī viya idāni tameva bāhiram pathavikāyam samudāyabhūtam puna upeti upagacchati, sabbaso tena bāhirapathavikāyena nibbisesataṃ ekībhāvameva gacchatīti attho. **Āpādīsupi eseva nayoti** ettha pajjunna mahāsamuddato gahita-āpo viya vassodakabhāvena punapi mahāsamuddam, sūriyaramsito gahita-indaggisaṅkhātatejo viya punapi sūriyaramsim, mahāvāyukkhandhato niggatamahāvāto viya punapi mahāvāyukkhandham upeti upagacchatīti parikappanāmattena diṭṭhigatikassa adhippāyo.

Manacchatṭhāni indriyānīti manameva chaṭṭham yesam cakkhusotaghānajiṃhākāyānam, tāni indriyāni. **Ākāsaṃ pakkhandanti** tesam visayabhāvāti vadanti. Visayīgahaṇena hi visayāpi gahitā eva honti. Kathaṃ gaṇitā mañcapaṇcamāti āha “**maṇico ceva -pa- attho**”ti. Ālāhanam susānanti atthato ekaṃ. **Guṇāguṇapadānīti** guṇadosakoṭṭhāsāni. **Sarīrameva vā padāni** taṃtaṃkiriyāya pajjitabatto. **Pārāvatapakkhivaṇṇānīti** pārāvataassa nāma pakkhino vaṇṇāni. “**Pārāvatapakkhivaṇṇānī**”ti pāṭho, pārāvatasakuṇassa pattavaṇṇānīti attho.

Bhasmantāti chārikāpariyantā. Tenāha “**chārikāvasānamevā**”ti.

Āhutisaddenettha “dinnam yitṭham hutam”ti vuttappakāram dānam sabbampi gahitanti dasseti “**pāhunakasakkārādibhedam dinnadānam**”ti iminā, virūpekasesaniddeso vā esa. **Atthoti** adhippāyato attho saddato tassa anadhigamitattā. Evamīdisesu. Dabbanti muyhantīti dattū, bālapuggalā, tehi **dattūhi**. Kim vuttam hotīti āha “**bālā denti**”ti ādi. Pāliyam “loko atthī”ti mati yesam te **atthikā**, “atthī”ti cedam nepātikapadam, tesam vādo atthikavādo, tam **atthikavādam**.

Tatthāti tesu yathāvuttesu tīsu micchāvādīsu. **Kammam paṭibāhati** akiriyavādibhāvato. **Vipākam paṭibāhati** sabbena sabbam āyatim upapattiyā paṭikkhipanato. **Vipākanti** ca ānisaṃsanissandasadisaphalavasena tividhampi vipākam. **Ubhayam paṭibāhati** sabbaso hetupaṭisedhaneneva phalassāpi paṭisedhitattā. **Ubhayanti** ca kammam vipākampi. So hi “ahetū appaccayā sattā saṃkilissanti, visujjhanti cā”ti vadanto kammassa viya vipākassāpi saṃkilesavisuddhīnam paccayattābhāvajotananato tadubhayam paṭibāhati nāma. **Vipāko paṭibāhito hoti** asati kammasmim vipākābhāvato. **Kammam paṭināhitam hoti** asati vipāke kammassa niratthakatāpattito. **Itīti** vuttatthanidassanam. **Atthatoti** sarūpato, visum visum taṃtaṃdiṭṭhidīpakabhāvena Pāliyam āgatāpi tadubhayapaṭibāhakāvāti attho. Paccekam tividhadiṭṭhikā eva te ubhayapaṭibāhakattā.

“**Ubhayappaṭibāhakā**”ti hi hetuvacanam hetugabbhattā tassa visesanassa. **Ahetukavādā cevāti**-ādi paṭiññāvacanam tapphalabhāvena nicchitattā. Tasmā vipākapaṭibāhakattā **natthikavādā**, kammapaṭibāhakattā **akiriyavādā**, tadubhayapaṭibāhakattā **ahetukavādā**ti yathālābham hetuphalatāsambandho veditabbo. Yo hi vipākapaṭibāhanena natthikadiṭṭhiko ucchedavādī, so atthato kammapaṭibāhanena akiriyadiṭṭhiko, ubhayapaṭibāhanena ahetukadiṭṭhiko ca hoti. Sesadvayepi eseva nayo.

“**Ye vā panā**”ti-ādinā tesamanudiṭṭhikānam niyāmokkantivinicchayo vutto. Tattha **tesanti** pūraṇādīnam. **Sajjhāyantīti** tam diṭṭhidīpakam gantham

yathā tathā tehi kataṃ uggahetvā paṭhanti. **Vīmaṃsantī**ti tassa atthaṃ vicārenti. “**Tesan**”ti ādi vīmaṃsanākāradassanaṃ. “Karoto -pa- ucchijjati”ti evaṃ vīmaṃsantānaṃ tesanti sambandho. **Tasmim ārammaṇeti** yathāparikkappite kammaphalābhāvādike “karoto na karīyati pāpan”ti-ādinayappavattāya micchādassanasāṅkhātāya laddhiyā ārammaṇe.

Micchāsati santiṭṭhatiti micchāsatisāṅkhātā laddhisahagatā taṇhā santiṭṭhati. “Karoto na karīyati pāpan”ti ādivasena hi anussavūpaladdhe atthe tadākāraparivittakkehi saviggahe viya sarūpato cittassa paccupaṭṭhite cirakālaparicayena “evametan”ti nijjhānakkhamabhāvūpagamane, nijjhānakkhantiyā ca tathā tathā gahite punappunaṃ tatheva āsevantassa bahulīkarontassa micchāvittakkena samānīyamānā micchāvāyāmapaṭṭhambhitā atāmsabhāvampi “taṃsabhāvan”ti gaṇhanti micchāladdhisahagatā taṇhā musā vitathaṃ saraṇato pavattanato micchāsatiṭi vuccati. **Caturaṅguttaraṭṭikāyampi**¹ cesa attho vuttoyeva. Micchāsāṅkappādayo viya hi micchāsati nāma pāṭiyekko koci dhammo natthi, taṇhāsīsena gahitānaṃ catunnampi akusalakkhandhānametaṃ adhivacananti Majjhimāgamaṭṭhakathāyampi **Sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ**² vuttaṃ.

Cittaṃ ekaggaṃ hotīti yathāsakaṃ vitakkādipaccayaalābhena tasmim ārammaṇe avaṭṭhitatāya anekaggataṃ pahāya ekaggaṃ appitaṃ viya hoti, cittasīsena cettha micchāsamādhī eva vutto. So hi paccayavisesehi laddhabhāvanābalo īdise ṭhāne samādhānapatirūpakakiccaroyeva hoti vālavijjhanādīsu viyāti daṭṭhabbaṃ. **Javanāni javantī**ti anekakkhattuṃ tenākārena pubbhāgiyesu javanavāresu pavattesu sanniṭṭhānabhūte sabbapacchime javanavāre satta javanāni javanti. “**Paṭhamajavane satekicchā honti, tathā dutiyādīsū**”ti idaṃ dhammasabhāvadassanameva, na pana tasmim khaṇe tesam tikicchā kenaci sakkā kātunti dassanaṃ tesveva ṭhatvā sattamajavanassa avassamuppajjamānassa nivattituṃ asakkuṇeyyattā, evaṃ lahuparivatte ca cittavāre ovādānusāsanavasena tikicchāya asambhavato. Tenāha “**Buddhānampi atekicchā**

1. Am-Ṭṭha 2. 289 piṭṭhe taṭṭikāyaṃ.

2. Ma-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe.

anivattino”ti. **Ariṭṭhakaṇṭakasadisā**ti Ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇerasadisā, te viya atekicchā anivattino micchādiṭṭhigatikāyeva jātāti vuttaṃ hoti.

Tatthāti tesu tisu micchādassanesu. **Koci ekam dassanam okkamati**ti yassa ekasmiṃyeva abhiniveso, āsevanā ca pavattā, so ekameva dassanam okkamati. **Koci dve, koci tiṇipī**ti yassa dvīsu tīsupi vā abhiniveso, āsevanā ca pavattā, so dve, tiṇipi okkamati, etena pana vacanena yā pubbe “iti sabbepe te atthato ubhayappaṭibhāhaka”ti ādinā ubhayappaṭibhāhakatāmukhena dīpitā atthato siddhā sabbadiṭṭhikatā, sā pubbabhāgiyā. Yā pana micchattaniyā mokkanti bhūtā, sā yathāsakaṃ paccayasamudāgamasiddhito bhinnārammaṇānaṃ viya visesādhigamānaṃ ekajjhaṃ anuppattiyā aññamaññaṃ abbokiṇṇā evāti dasseti. **“Ekasmiṃ okkantepī”**ti ādinā tissannampi diṭṭhinaṃ samānasāmatthiyatāṃ, samānaphalataṇca vibhāveti. Saggāvaraṇādinā hetā samānasāmatthiyā ceva samānaphalā ca, tasmā tissopi cetā ekassa uppannāpi abbokiṇṇā eva, ekāya vipāke dinne itarā tassā anubalappadāyikāyoti daṭṭhabbāṃ. **“Patto saggamaggāvaraṇaṇceva”**ti ādiṃ vatvā **“abhabbo”**ti ādinā tadevattham āvi karoti. **Mokkhamaggāvaraṇanti** nibbānapathabhūtassa ariyamaggassa nivāraṇaṃ. **Pagevāti** paṭikkhepatthe nipāto, mokkhasaṅkhātāṃ pana nibbānaṃ gantum kā nāma kathāti attho. Apica **pagevāti** pā eva, paṭhamatarameva mokkhaṃ gantum abhabbo, mokkhagamanatopi dūrataramevāti vuttaṃ hoti. Evamaññatthāpi yathārahaṃ.

“Vaṭṭakhāṇu nāmesa satto”ti idaṃ vacanaṃ neyyatthameva, na nītattham. Tathā hi vuttaṃ papañcasūdaniyaṃ nāma **Majjhimāgamatṭhakathāyaṃ** “kiṃ panesa ekasmiṃyeva attabhāve niyato hoti, udāhu aññasmimpīti? Ekasmiṃyeva niyato, āsevanavasena pana bhavantarepi taṃ taṃ diṭṭhiṃ rocetiyeva”ti¹. Akusalañhi nāmetāṃ abalaṃ dubbalaṃ, na kusalaṃ viya sabalaṃ mahābalaṃ, tasmā “ekasmiṃyeva attabhāve niyato”ti tattha vuttaṃ. Aññathā sammattaniyāmo viya micchattaniyāmo accantiko siyā, na ca accantiko. Yadevaṃ vaṭṭakhāṇujotanaṃ kathaṃ yujjeyyāti

1. Ma-Tṭha 3. 85 piṭṭhe.

āha “āsevanavasenā”ti ādi, tasmā yathā **Sattaṅguttarapāliyaṃ** “sakim nimuggopi nimuggo eva bālo”ti¹ vuttaṃ, evaṃ vaṭṭakhāṇujotanāpi vuttā. Yādise hi paccaye paṭicca ayaṃ taṃ taṃ dassanaṃ okkanto, puna kadāci tappatipakkhe paccaye paṭicca tato sīsukkhīpanamassa na hotīti na vattabbaṃ. Tasmā tattha², idha ca Aṭṭhakathāyaṃ **“evarūpassa hi yebhuyyena bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi”**ti yebhuyyaggahaṇaṃ kataṃ, iti āsevanavasena bhavantarepi taṃtaṃdiṭṭhiyā rocanato yebhuyyenassa bhavato vuṭṭhānaṃ natthīti katvā vaṭṭakhāṇuko nāmesa jāto, na pana micchattaniyāmassa accantikatāyāti nīharitvā nītabbatthatāya neyyatthamidaṃ, na nītatthanti veditabbaṃ. Yaṃ sandhāya **abhidhammepi** “arahā, ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti, te rūpakkhandhañca na pariṇānanti, vedanākkhandhañca na pariṇānissanti”ti ādi³ vuttaṃ. **Pathavigopakoti** yathāvuttakāraṇena pathavipālako. Tadatthaṃ samatthetum **“yebhuyyenā”**ti ādi vuttaṃ.

Evaṃ micchādiṭṭhiyā paramasāvajjānusārena sotūnaṃ satimuppādentō **“tasmā”**ti ādimāha. Tattha **tasmāti** yasmā evaṃ saṃsārakhāṇubhāvassāpi paccayo apanṇakajāto, tasmā parivajjeyyāti sambandho. **Akalyāṇajananti** kalyāṇadhammavirahitajanaṃ asādhujanaṃ. **Āsīvisanti** āsumāgatahalāhalaṃ. **Bhūtikāmoti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthānaṃ vasena attano guṇehi vuḍḍhikāmo. **Vicakkhaṇoti** paññācakkhunā vividhatthassa passako, dhīroti attho.

Pakudhakaccāyanavādavaṇṇanā

174. “Akaṭā”ti ettha ta-kārassa ṭa-kārādesoti āha **“akatā”**ti, samena, visamena vā kenacipi hetunā akatā, na vihitāti attho. Tathā **akaṭavidhāti** etthāpi. Natthi katavidho karaṇavidhi etesanti **akaṭavidhā**. Padadvayenāpi loke kenaci hetupaccayena nesaṃ anibbattabhāvaṃ dasseti. Tenāha **“evaṃ karohi”**ti ādi. **Iddhiyāpi na nimmitāti** kassaci iddhimato cetovasippattassa puggalassa, devassa, issarādino ca iddhiyāpi na nimmitā. **Animmāpitāti**

1. Am 2. 403 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

2. Ma-Ṭṭha 3. 85 piṭṭhe.

3. Abhi 5. 69 piṭṭhe Yamake.

kassaci animmāpitā. Kāmaṃ saddato yuttaṃ, atthato ca purimena samānaṃ, tathāpi Pāliyamattṭhakathāyaṃca anāgatameva agahetabbabhāve kāraṇanti dasseti “**taṃ neva Pāliyan**”ti ādinā.

Brahmajālasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ¹ **vuttatthameva**. Idamettha yojanāmettaṃ—vañjhāti hi vañjhapasuvañjhātālādayo viya aphaḷā kassaci ajanakā, tena pathavikāyādīnaṃ rūpādījanakabhāvaṃ paṭikkhipati. Rūpasaddādayo hi pathavikāyādīhi appaṭibaddhavuttikāti tassa laddhi. Pabbatassa kūṭamiva ṭhitāti **kūṭatṭhā**, yathā pabbatakūṭaṃ kenaci anibbattitaṃ, kassaci ca anibbattakaṃ, evametepi sattakāyāti adhippāyo. Yamidaṃ “bījato aṅkurādi jāyati”ti vuccati, taṃ vijjamānameva tato nikkhamati, na avijjamānaṃ, itarathā aññatopi aññassa upaladdhi siyā, evametepi sattakāyā, tasmā **esikatṭhāyitṭhitāti**. **Ṭhitattāti** nibbikārabhāvena suppatiṭṭhitattā. **Na calanti**ti na vikāramāpajjanti. Vikārābhāvato hi tesāṃ sattannaṃ kāyānaṃ esikatṭhāyitṭhitatā, aniñjanaṃca attano pakatiyā avaṭṭhānameva. Tenāha “**na vipariṇamanti**”ti. **Pakatinti** sabhāvaṃ. Avipariṇāmadhammattā eva **na aññamaññaṃ upahananti**. Sati hi vikāramāpādetabbabhāve upaghātakatā siyā, tathā anuggahetabbabhāve sati anuggāhakatāpīti tadabhāvaṃ dassetuṃ Pāliyaṃ “**nālan**”ti ādi vuttaṃ. Pathaviyeva kāyekadesattā **pathavikāyo** yathā “samuddo diṭṭho”ti, **pathavisamūho vā** kāyasaddassa samūhavācakkattā yathā “hatthikāyo”ti. Jīvasattamānaṃ kāyānaṃ niccatāya nibbikārabhāvato na hantabbatā, na ghātetabbatā ca, tasmā neva koci hantā, ghātetā vā atthīti dassetuṃ Pāliyaṃ “**sattannaṃ tveva kāyānaṃ**”ti ādi vuttaṃ. Yadi koci hantā natthi, kathaṃ tesāṃ satthappahāroti tattha codanāyāha “**yathā**”ti ādi. Tattha **sattannaṃ tvevāti** sattannameva. **Itisaddo** hettha nipātamattaṃ. **Pahatanti** paharitaṃ. Ekatodhārādikaṃ **satthaṃ**. Antareneva pavisati, na tesu. Idaṃ vuttaṃ hoti—**kevalaṃ** “ahaṃ imaṃ jīvitaṃ voropemī”ti tesāṃ tathā **saññāmattameva**, hananaghātanādi pana paramatthato nattheva kāyānaṃ avikopaniyabhāvatoti.

1. Dī-Ṭṭha 1. 97 piṭṭhe.

Nigaṇṭhanātaputtavādavaṇṇanā

177. Cattāro yāmā bhāgā catuyāmaṃ, catuyāmaṃ eva **cātuyāmaṃ**. Bhāgattho hi idha **yāmasaddo** yathā “rattiyā paṭhamo yāmo”ti. So panettha bhāgo saṃvaralakkhito āha “**catukoṭṭhāsena saṃvarena saṃvuto**”ti, saṃyamatto vā **yāmasaddo** yamaṇaṃ saññamaṇaṃ yāmoti katvā. “Yatatto”ti ādisu viya hi anupasaggopi sa-upasaggo viya saññamatthavācako, so pana catūhi ākārehīti āha “**catukoṭṭhāsena saṃvarenā**”ti. Ākāro koṭṭhāsoti hi atthato ekaṃ. Vārito sabbavāri yassāyaṃ **sabbavārivārito** yathā “agyāhito”ti. Tenāha “**vāritasabba-udako**”ti. Vārisaddena cettha vāriparibhogo vutto yathā “rattūparato”ti. Paṭikkhitto sabbasītodako tappariabhogo yassāti tathā. **Tanti** sītodakaṃ. **Sabbavāriyuttoti** saṃvaralakkhanaṃ kathaṃ. **Sabbavāridhutoti** pāpanijjaralakkhanaṃ. **Sabbavāriphuṭoti** kammakkhayalakkhanaṃ imamattaṃ dassento “**sabbenā**”ti ādimāha. **Sabbena pāpavāraṇena yuttoti** hi sabbappakārena saṃvaralakkhanaṃ pāpavāraṇena samannāgato. **Dhutapāpoti** sabbena nijjaralakkhanaṃ pāpavāraṇena vidhutapāpo. **Phuṭṭhoti** aṭṭhannampi kammaṇaṃ khepanena mokkappattiyā kammakkhayalakkhanaṃ sabbena pāpavāraṇena phuṭṭho, taṃ patvā ṭhitoti attho. “Dveyeva gatiyo bhavanti, anaññā”ti ādisu² viya gamusaddo niṭṭhānatthoti vuttaṃ “**koṭṭipattacitto**”ti, mokkhādhigamena uttamamariyādappattacittoti attho. Kāyādisu indriyesu saṃyametabbassa abhāvato **saṃyatacitto**. Atīte hettha ta-saddo. Saṃyametabbassa avasesassa abhāvato **suppatiṭṭhitacitto**. **Kiñci sāsānānulomanti** pāpavāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Asuddhaladdhitāyāti** “atthi jīvo, so ca siyā nicco, siyā anicco”ti³ evamādimānā laddhitāya. **Sabbāti** kamma pakativibhāgādivisayāpi sabbā nijjhānakkhantiyo. **Diṭṭhiyevāti** micchādiṭṭhiyo eva jātā.

1. Saṃ-Ṭṭha 3. 219 piṭṭhe.

2. Dī 1. 83; Dī 2. 14; Dī 3. 117, 118; Ma 2. 335, 350 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭi 1. 230 piṭṭhepi.

Sañcayabelaṭṭhaputtavādavaṇṇanā

179-181. **Amarāvikkhepe vuttanayo evāti** Brahmajāle amarāvikkhepavādavaṇṇanāyaṃ¹ vuttanayo eva. Kasmā? Vikkhepabyākaraṇabhāvato, tatheva ca tattha vikkhepavādassa āgatattā.

Paṭhamasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

182. **Piḷetvāti** telayantena uppīletvā, iminā rañño ābhogamāha. Vadato hi ābhogavasena sabbattha atthaniccayo. Aṭṭhakathācariyā ca tadābhogaññū, paramparābhatatthassāvirodhino ca, tasmā sabbattha yathā tathā vacanokāsaladdhabhāvamattena attho na vutto, atha kho tesam vattumicchitavasenāti gahetabbaṃ, evaṃca katvā tattha tattha atthuddhārādivasena atthavivecanā katāti.

183. **Yathā te rucceyyāti** idāni mayā pucchiyamāno attho yathā tava citte rucceyya, tayā citte ruccethāti attho. Kammatthe hetam kiriyāpadaṃ. Mayā vā dāni pucchiyamānamattham tava sampadānabhūtassa roceyyātipi vaṭṭati. Gharadāsiyā kucchismim jāto **antojāto**. Dhanena kīto **dhanakkīto**. Bandhaggāhagahito **karamarānīto**. Sāmameva yena kenaci hetunā dāsabhāvamupagato **sāmaṇḍāsabyopagato**. **Sāmanti** hi sayameva. **Dāsabyanti** dāsabhāvaṃ. Koci dāsopi samāno alaso kammaṃ akaronto “kammakāro”ti na vuccati, so pana na tathābhūtoto visesanametanti āha “**analaso**”ti ādi. **Dūratoti** dūradesato āgataṃ. **Paṭhamamevāti** attano āsannataraṭṭhānupasaṅkamanato pageva puretameva. **Uṭṭhahatīti** gāravavasena uṭṭhahitvā tiṭṭhati, paccuṭṭhātīti vā attho. **Pacchāti** sāmikassa nipajjāya pacchā. **Sayanato avuṭṭhiteti** rattiyā vibhāyanavelāya seyyato avuṭṭhite. **Paccūsakālatoti** atītarattiyā paccūsakālato. **Yāva sāmīno rattim niddokkamananti** aparāya bhāvinīyā rattiyā padosavelāyaṃ yāva niddokkamanam. Yā atītarattiyā paccūsavelā, bhāvinīyā ca padosavelā, etthantare sabbakiccaṃ katvā pacchā nipatatīti

1. Di-Ṭṭha 1. 106, 107 piṭṭhādīsu.

vuttaṃ hoti. **Kimkāramevā**ti kimkaraṇīyameva kinti pucchāya kātabbato, pucchitvā kātabbaveyyāvaccanti attho. Paṭissaveneva samīpacāritā vuttāti āha “**paṭisuṇanto vicarati**”ti. Paṭikuddhaṃ mukhaṃ oloketuṃ na visahaṭṭhiṭipi dasseti “**tuṭṭhapahaṭṭhan**”ti iminā.

Devo viyāti ādhipaccaparivārādisamannāgato padhānadevo viya, tena maññe-saddo idha upamatthoti ñāpeti yathā “akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsi rañño Mahāsudassanassa antepuraṃ upasobhayamānan”ti¹. **So vatassāhanti** ettha so vata assaṃ ahanti padacchedo, so rājā viya ahampi bhaveyyaṃ. Kenāti ce? Yadi puññāni kareyyaṃ, tenāti atthoti āha “**so vata ahan**”ti-ādi. **Vatasaddo** upamāyaṃ. Tenāha “**evarūpo**”ti. **Puññānī**ti uḷarataṃ puññaṃ sandhāya vuttaṃ aññadā katapuññato uḷārāya pabbajjāya adhippetattā. “**So vatassāyan**”tiṭi pāṭhe so rājā viya ayaṃ ahampi assaṃ. Kathaṃ? “Yadi puññāni kareyyaṃ”ti atthasambhavato “**ayamevattho**”ti vuttaṃ. **Assanti** hi uttamapurisayoge ahaṃ-saddo appayuttopi ayaṃ-saddena parāmasanato payutto viya hoti. So ahaṃ evarūpo assaṃ vata, yadi puññāni kareyyanti paṭhamapāṭhassa atthamicchanti keci. Evaṃ sati dutiyapāṭhe “ayamevattho”ti avattabbo siyā tattha ayaṃ-saddena ahaṃ-saddassa parāmasanato, “so”ti ca parāmasitabbassa aññassa sambhavato. **Yanti** dānaṃ. **Satabhāgampī**ti satabhūtaṃ bhāgampi, raññā dinnadānaṃ satadhā katvā tattha ekabhāgampīti vuttaṃ hoti. **Yāvajīvaṃ na sakkhissāmi dātunti** yāvajīvaṃ dānatthāya ussāhaṃ karontopi satabhāgamattampi dātuṃ na sakkhissāmi, tasmā pabbajissāmīti pabbajjāyaṃ ussāhaṃ katvāti attho. “**Yannūnā**”ti nipāto parivittakkaṇattheti vuttaṃ “**evaṃ cintanabhāvan**”ti.

Kāyena pihitoti kāyena saṃvaritabbassa kāyadvārena pavattanakassa pāpadhammassa saṃvaraṇavasena pidahito. Ussukkavacanavasena panattho vihareyya-padena sambajjhitaḥṭṭhāti āha “**akusalapavesana dvāraṃ thaketvā**”ti. Hutvāti hi seso. **Akusalapavesanadvāranti** ca kāyakammabhūtānamakusalānaṃ pavesanabhūtaṃ kāyaviññattisaṅkhātāṃ dvāraṃ.

1. Dī 2. 142 piṭṭhe.

Sesapadadvayepīti “vācāya saṁvuto, manasā saṁvuto”ti padadvayepi.

Ghāsacchādanena paramatāyāti ghāsacchādanapariyesane sallekhasasena paramatāya, ukkaṭṭhabhāve vā saṇṭhito ghāsacchādanamattameva paramaṁ pamāṇaṁ koṭi etassa, na tato paraṁ kiñci āmisajātaṁ pariyesati, paccāsisati cāti **ghāsacchādanaparamo**, tassa bhāvo **ghāsacchādanaparamatātipi** Aṭṭhakathāmuttako nayo. Ghasitabbo asitabboti **ghāso**, āhāro, ābhuso chādeti paridahati etenāti **acchādanam**, nivāsanaṁ, apica ghasanaṁ **ghāso**, ābhuso chādīyate **acchādanantipi** yujjati. **Etadatthappīti** ghāsacchādanatthāyāpi. **Anesananti** ekavīsatividhampi ananurūpamesanaṁ.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikato pavivitte ṭhitakāyānaṁ, sambandhībhūtānaṁ kāyavivekoti sambandho. **Nekkhamaṁbhīratānanti** jhānābhīratānaṁ. **Paramavodānappattānanti** tāya eva jhānābhīratīyā paramaṁ uttamaṁ vodānaṁ cittavisuddhiṁ pattānaṁ. **Nirupadhīnanti** kilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhīhi accantavigatānaṁ. Viśāṅkhāraṁ vuccati nibbānaṁ, tadadhiḡamanetā **viśāṅkhāragatā**, arahanto, tesaṁ. “**Evam vutte**”ti iminā **Mahānidde**¹ āgatabhāvaṁ dasseti. Ettha ca paṭhamo viveko itarehi dvīhi vivekehi sahāpi vattabbo itaresu siddhesu tassāpi sījjhanato, vinā ca tasmīṁ siddhepi itare samasījjhanato. Tathā dutiyopi. Tatiyo pana itarehi saheva vattabbo. Na vinā itaresu siddhesuyeva tassa sījjhanatoti daṭṭhabbaṁ. “**Gaṇasaṅgaṇikaṁ pahāyā**”ti-ādi tadadhippāyavibhāvanaṁ. Tattha gaṇe janasaṁāgame sannipātanaṁ **gaṇasaṅgaṇikā**, taṁ **pahāya**. **Kāyena eko viharati** vicarati puggalavasena asahāyattā. Citta kilesānaṁ sannipātanaṁ **cittakilesasaṅgaṇikā**, taṁ **pahāya**. **Eko viharati** kilesavasena asahāyattā. Maggassa ekacittakkhaṇikattā, gotrabhu-ādīnaṁ ārammaṇakaraṇamattattā na tesaṁ vasena sātisaṁyā nibbutisukhasamphusaṇā, phalasamāpattinīrodhasamāpattivasena pana sātisaṁyāti āha “**phalasamāpattim vā nirodhasamāpattim vā**”ti. Phalapariyosāno hi nirodho. **Pavisitvāti** samāpajjanavasena antokatvā. **Nibbānaṁ patvāti** ettha ussukkavacanametāṁ ārammaṇakaraṇena, cittacetasaṁkānaṁ nirodhena

1. Khu 7. 21, 109 piṭṭhesu.

ca nibbutipajjanassa adhippetattā. **Codanatt**heti jānāpetum ussāhakaṇatthe.

184. **Abhiharitvā**ti abhimukhabhāvena netvā. **Nanti** tathā pabbajjāya viharantaṃ. **Abhihāro**ti nimantanavasena abhiharaṇaṃ. “Cīvarādīhi payojanaṃ sādheṣsāmi”ti vacanasesena yojanā. Tathā “yenattho, taṃ vadeyyāthā”ti. **Cīvarādivekallanti** cīvarādīnaṃ lūkhatāya vikalabhāvaṃ. **Tadubhayampi**ti tadeva abhihāradvayampi. **Sappāyanti** sabbagelaññāpaharaṇavasena upakārāvahaṃ. Bhāvino anattassa ajananavasena paripālanāṃ rakkhāgutti. Paccuppannaṃ pana anattassa nisedhavasena paripālanāṃ āvaraṇagutti. Kimatthiyaṃ “dhammikaṃ”ti visesananti āha “**sā panesā**”ti ādi. **Vihārasīmāyā**ti upacārasīmāya, lābhasīmāya vā.

185. Kevalo yadi-evam-saddo pubbe vuttatthāpekkhakoti vuttaṃ “**yadi tava dāso**”ti ādi. **Evam santeti** evaṃ labbhamāne sati. Dutiyaṃ upādāya paṭhamabhāvo, tasmā “paṭhaman”ti bhaṇanto aññassāpi atthitaṃ dīpeti. Tadeva ca kāraṇaṃ katvā rājāpi evamāhāti dassetuṃ “**paṭhamanti bhaṇanto**”ti ādi vuttaṃ. **Tenevā**ti paṭhamasaddena aññassāpi atthitādīpaneneva.

Dutiyasandiṭṭhikasāmaññaphalavaṇṇanā

186. **Kasatī**ti vilekhati kasim karoti. **Gahapatikoti** ettha **ka**-saddo appatthoti vuttaṃ “**ekaṇgehamatte jeṭṭhako**”ti. Idam vuttaṃ hoti—gahassa pati **gahapati**, khuddako gahapati **gahapatiko** ekasmiññeva gehamatte jeṭṭhakattāti, khuddakabhāvo panassa gehavasenevāti katvā “ekagehamatte”ti vuttaṃ. Tena hi anekakulajeṭṭhakabhāvaṃ paṭikkhipati, gahaṃ, gehanti ca atthato samānameva. **Karasaddo** balimhīti vuttaṃ “**balisaṅkhātan**”ti. **Karotī**ti abhinipphādeti sampādeti. **Vaḍḍhetī**ti uparūpari uppādanena mahantaṃ sannicayaṃ karoti.

Kasmā tadubhayampi vuttanti āha “**yathā hī**”ti ādi. Appampi pahāya pabbajitum dukkaranti dassanañca pageva mahantanti viññāpanattham. Esā hi

kathikānaṃ pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena atthantaraviññāpananti. Appampi pahāya pabbajitum dukkarabhāvo pana Majjhimanikāye Majjhimaṇṇāsake **Laṭukikopamasuttena**¹ dīpetabbo. Vuttañhi tattha “seyyathāpi udāyi puriso daliddo assako anālhiyo, tassa’ssa ekaṃ agārakaṃ oluggaviluggaṃ kākātidāyīm naparamarūpaṃ, ekā khaṭopikā oluggaviluggā, naparamarūpā”ti¹ vitthāro. Yadi appampi bhogaṃ pahāya pabbajitum dukkaraṃ, kasmā dāsavārepi bhogaggahaṇaṃ na katanti āha “**dāsavāre panā**”ti ādi. **Attanopi anissaroti** attānampi sayamanissaro. Yathā ca dāsassa bhogāpi abhogāyeva parāyattabhāvato, evaṃ nātayopīti dāsavāre nātīparivaṭṭaggahaṇampi na katanti daṭṭhabbaṃ. Parivaṭṭati paramparabhāvena samantato āvaṭṭatīti **parivaṭṭo**, nātīyeva. Tenāha “**nātīyeva nātīparivaṭṭo**”ti.

Pañītatarasāmaññaphalavaṇṇanā

189. **Tanti** yathā dāsavāre “evamevā”ti vuttaṃ, na tathā idha kassakavāre, tadavacanāṃ kasmāti anuyuñjeyya ceti attho. **Evamevāti vuccamāneti** yathā paṭhamadutiyāni sāmāññaphalāni paññattāni, tathāyeva paññāpetum sakkā nu khoti vutte. **Evarūpāhīti** yathāvuttadāsakassakūpamāsadisāhi upamāhi. **Sāmāññaphalaṃ dīpetum pahoti** anantapaṭibhānatāya vicittanayadesanabhāvato. **Tatthāti** evaṃ dīpane. **Pariyantaṃ nāma natthi** anantanayadesanabhāvato, savane vā asantosanena bhiyyo bhiyyo sotukāmatājananato sotukāmatāya pariyantaṃ nāma natthīti attho. **Tathāpīti** “desanāya uttaruttarādhikanānāyavicittabhāve satipī”ti² ācariyena vuttaṃ, satipi evaṃ apariyantabhāvetipi yujjati. Anumānaññāṇena **cintetvā. Upari visesanti** taṃ ṭhapetvā tadupari visesameva sāmāññaphalaṃ **pucchanto**. Kasmāti āha “**savane**”ti ādi. Etena imamatthaṃ dīpeti— anekatthā samānāpi saddā vatticchānupubbikāyeva taṃtadatthadīpakāti.

Sādhukaṃ sādhiṭi ekatthametaṃ sādhusaddasseva ka-kārena vaḍḍhetvā vuttattā. Teneva hi sādhuksaddassatthaṃ vadantena sādhusaddo

1. Ma 2. 114 piṭṭhe.

2. Di-Ṭi 1. 232 piṭṭhe.

atthuddhāravasena udāhaṭṭo. Tena ca nanu sādhuḥkasaddasseva atthuddhāro vattabbo, na sādhusaddassāti codanā nisedhitā. **Āyācaneti** abhimukhaṃ yācane, abhipatthanāyanti attho. **Sampaṭicchaneti** paṭiggahaṇe. **Sampahaṃsaneti** saṃvijjamānaguṇavasena haṃsane tosane, udaggatākaraṇeti attho.

Sādhū dhammarucīti gāthā Ummānantijātake¹.

Tatthāyamaṭṭhakathāvinicchayapaveṇī—sucaritadhamme roceṭīti **dhammaruci**, dhammaratoti attho. Tādiso hi jīvitam jāhantopi akattabbam na karoti. **Paññānavāti** paññavā ñāṇasampanno. **Mittānamaddubbhōti** mittānam adussanabhāvo. “Adūsako anupaghātako”²ti² ācariyena vuttam. “Adrubbho”²tipi pāṭho da-kārassa dra-kāram katvā.

Daḷhīkammeti sātaccakiriyāyam. **Āṇattiyanti** āṇāpane. **Idhāpīti** sāmāññaphalepi. **Assāti** sādhuḥkasaddassa. “Suṇohi sādhuḥkam manasi karohī”²ti hi sādhuḥkasaddena savanamanasikārānam sātaccakiriyāpi tadāṇāpanampi jotitam hoti. Āyācaneneva ca uyyojanasāmāññato āṇatti saṅgahitāti na sā visum atthuddhāre vuttā. **Āṇārahassa** hi āṇatti, tadanarahassa āyācananti viseso. **Sundarepīti** sundaratthepi. Idāni yathāvuttena sādhuḥkasaddassa atthattayena pakāsitam visesaṃ dassetuṃ, tassa vā atthattayassa idha yogyatam vibhāvetuṃ “**daḷhīkammatthena hī**”²ti ādi vuttam. **Suggahitam gaṇhantoti** suggahitam katvā gaṇhanto. **Sundaranti** bhāvanapuṃsakam. **Bhaddakanti** pasattham, “**dhamman**”²ti iminā sambandho. **Sundaram bhaddakanti** vā savanānuggahaṇe pariyāyavacanam.

Manasi karohīti ettha na ārammaṇapaṭipādanalakkaḥaṇo manasikāro, atha kho vīthipaṭipādanajavanapaṭipādanamanasikārapubbake citte ṭhapanalakkaḥaṇoti dassento “**āvajja, samannāharā**”²ti āha. **Avikkhittacittoti** yathāvuttamanasikāradvayapubbakāya cittapaṭipāṭiyā ekārammaṇe ṭhapanavasena anuddhatacitto hutvā. **Nisāmeḥīti** suṇāhi, anaggharatanamiva vā suvaṇṇamañjusāya dullabhadhammaratanam citte paṭisāmeḥītipi

1. Khu 6. 45 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 233 piṭṭhe.

attho. Tena vuttam **“citte karohī”**ti. Evaṃ padadvayassa paccekam yojanāvasena attham dassetvā idāni paṭiyogīvasena dassetuṃ **“apicā”**ti ādi vuttam. Tattha **sotindriyavikkhepavāraṇam** savane niyojanavasena kiriyantapaṭisedhanato, tena sotaṃ odahāti attham dasseti.

Manindriyavikkhepavāraṇam manasikārena daḥhikammaniyojanena aññacintāpaṭisedhanato. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇam** “sādhukan”ti visesetvā vuttattā. **Atthavipallāsaggāhavāraṇepi** esa nayo.

Dhāraṇūpaparikkhādīsūti ettha **ādi**-saddena tulanatīraṇādike, diṭṭhiyā suppaṭivedhe ca saṅgaṇhāti. Yathādhippetamattham byañjeti pakāseti, sayametenāti vā byañjanam, sabhāvanirutti, saha byañjanenāti **sabyañjano**, byañjanasampannoti attho. Sahappavatti hi “sampannatā samavāyatā vijjamānatā”ti-ādinā anekavidhā, idha pana sampannatāyeva tadanñassa asambhavato, tasmā “saha byañjanenā”ti nibbacanam katvāpi “byañjanasampanno”ti¹ attho ācariyena vuttoti daṭṭhabbam, yathā taṃ “na kusalā akusalā, kusalapaṭipakkhā”ti². Araṇīyato upagantabbato anudhātābato³ **attho**, catupārisuddhisilādi, saha atthenāti **sāttho**, vuttanayena atthasampannoti attho. Sādhukapadam ekameva samānam āvuttinayādivasena ubhayattha yojetabbam. Kathanti āha **“yasmā”**ti-ādi. **Dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā, tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanātthapaṭivedhā sasādihi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā, alabbhaneyyapaṭiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttam **“yasmā -pa- manasi karohī”**ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānam dukkhogāhatā, desanāññāssa dukkarabhāvato desanāya, uppādetumasakkuṇeyyatāya, tabbisayaññupattiyā ca dukkarabhāvato paṭivedhassa dukkhogāhatā veditabbā. Yamettha vattabbam, taṃ nidānavañṇanāyaṃ vuttameva.

“Suṇāhi sādhukan”ti **“sādhukam manasi karohī”**ti vadanto na kevalam atthakkamato eva ayaṃ yojanā, atha kho saddakkamatopi ubhayattha sambandhattāti dasseti. **“Sakkā mahārājā”**ti idhāpi “aññampi

1. Dī-Ṭī 1. 233 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭīha 1. 81 piṭṭhe.

3. Anuṭṭhātābato (Ka)

diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ -pa- paṇītataṛaṇcā”ti idamanuvattatīti āha “**evaṃ paṭiññātaṃ sāmāññaphaladesanaṃ**”ti. Vitthārato bhāsananti atthameva daḷhaṃ karoti “**desessāmīti saṃkhittadīpanaṃ**”ti ādinā. Hi-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Idaṃ vuttaṃ hoti—**desanaṃ** nāma uddisanaṃ. **Bhāsanam** nāma niddisanaṃ paribyattakathanam. Tenāyamattho sambhavaṭīti yathāvuttamatthaṃ Sagāthāvaggasaṃyutte **Vaṅḡsasutte**¹ gāthāpadena sādhetum “**tenāhā**”ti ādi vuttaṃ.

Sālikāyiva nigghosoti sālikāya nigghoso viya, yathā sālikāya ālāpo madhuro kaṇṇasukho pemaṇīyo, evanti attho. **Paṭibhānanti** cetassa visesanaṃ līṅgabhedaṃsapi visesanaṃ dissanato yathā “guṇo pamāṇaṃ”ti. **Paṭibhānanti** ca saddo vuccati paṭibhāti taṃtadākārena dissatīti katvā. **Udīrayīti** uccārayi, vuccati vā, kammaḡabbhaṇcetaṃ kiriyāpadaṃ. Iminā cetam dīpeti—āyasmantaṃ Dhammasenāpatiṃ thometukāmena desanābhāsanānaṃ visesaṃ dassentena pabhinnapaṭisambhidena Āyasmatā Vaṅḡsattherena “saṃkhittena, vitthārena”ti ca visesanaṃ kataṃ, tenāyamattho viññāyatīti.

Evaṃ vutteti “bhāsisāmī”ti vutte. “Na kira Bhagavā saṃkhepeveva desessati, atha kho vitthārenaṃ bhāsisatī”ti hi taṃ padaṃ sutvāva **ussāhajāto** sañjātussāho, haṭṭhatuṭṭhoti attho. Ayamācariyassa adhippāyo. Apica “tena hi mahārāja suṇohi sādhuḡaṃ manasi karohi, bhāsisāmī”ti vuttaṃ sabbampi uyyojanapaṭiññākaraṇappaḡaraṃ ussāhajananakāraṇaṃ sabbeneva ussāhasambhavato, tasmā **evaṃ vutteti** “suṇohi, sādhuḡaṃ manasi karohi, bhāsisāmī”ti vutte sabbeveva tīhipi padehi ussāhajātoti attho daṭṭhabbo. **Paccassosīti** pati assosi Bhagavato vacanasamanantameva pacchā assosi, “sakkā pana bhante”ti-ādinā vā pucchitvā puna “evaṃ bhante”ti assosīti attho. Taṃ pana patissavanaṃ atthato sampatīcchanamevāti āha “**sampatīcchi, paṭiggahesī**”ti. Teneva hi “iti attho”ti avatvā “**iti vuttaṃ hotī**”ti vuttaṃ.

1. Saṃ 1. 191 piṭṭhe.

190. “Athassa Bhagavā etadavocā”ti vacanasambandhamattam dassetvā “etaṃ avocā”ti padaṃ vibhajitvā atthaṃ dassento **“idānī”**ti ādimāha. **“Idhā”**ti iminā vuccamānaṃ adhikaraṇaṃ Tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ lokamevādhippetanti dasseti **“desopadese nipāto”**ti iminā. Desassa upadisaṇaṃ **desopadeso**, tasmim. Yadi sabbattha desopadese, athāyamatto na vattabbo avuttepi labbhamānattāti codanāyāha **“svāyan”**ti ādi. Sāmaññabhūtaṃ idhasaddaṃ gaṇhitvā **“svāyan”**ti vuttaṃ, na tu yathāvisesitabbaṃ. Tathā hi vakkhati “katthaci padapūraṇamattamevā”ti¹. **Lokaṃ upādāya vuccati** lokasaddena samānādhikaraṇabhāvato. **Idha loketi** ca jātikkhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavālo adhippeto. **Sāsanamupādāya vuccati** “samaṇo”ti saddantarasannidhānato. Ayañhi Catukaṅguttarapāli. Tattha **paṭhamo samaṇoti** sotāpanno. **Dutiyo samaṇoti** sakadāgāmī. Vuttañhettaṃ tattheva—

“Katamo ca bhikkhave paṭhamo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā Sotāpanno hoti”ti², “katamo ca bhikkhave dutiyo samaṇo? Idha bhikkhave bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti”ti³ ca ādi.

Okāsanti kañci padesamupādāya vuccati “tiṭṭhamānassā”ti saddantarasannidhānato.

Idheva tiṭṭhamānassāti imissaṃyeva indasālaguhāyaṃ patiṭṭhamānassa. **Devabhūtaṃ me satoti** devabhāvena, devo hutvā vā bhūtaṃ samānassa. **Meti** anādayoge sāmivacanaṃ. Puna **meti** kattutthe. Idañhi sakkapañhato udāhaṭaṃ.

Padapūraṇamattameva okāsāpadisaṇassāpi asambhavena atthantarassa abodhanato. Pubbe vuttaṃ Tathāgatassa uppattiṭṭhānabhūtameva sandhāya **“lokan”**ti vuttaṃ. Purimaṃ uyyojanapaṭiññākaraṇavisaye

1. Dī-Ṭṭha 1. 156 piṭṭhe.

2. Am 1. 560 piṭṭhe.

3. Am 1. 561 piṭṭhe.

ālayananti puna **“mahārājā”**ti ālapati. “Arahan”ti ādayo saddā vitthāritāti yojanā. Atthato hi vitthāraṇaṃ saddamukheneva hotīti ubhayattha saddaggahaṇaṃ kataṃ. Yasmā pana “aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato”ti ādinā¹ Tathāgatasaddo **Udānaṭṭhakathādīsu**, “Arahan”ti ādayo ca **Visuddhimaggaṭīkāyaṃ**² aparehipi pakārehi vitthāritā ācariyena, tasmā tesu vuttanayenapi tesamattho veditabbo. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya “idha pana sattaloko adhippeto”ti vatvā tatthāyaṃ yasmiṃ sattanikāye, yasmiṃca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ **“sattaloke uppajjamānopi cā”**ti ādi vuttaṃ. **Na devaloke, na brahmaloketi** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati.

Tassāparenāti tassa nigamassa aparena, tato bahīti vuttaṃ hoti. **Tatoti** mahāsālato. **Orato majjheti** abbhantaraṃ Majjhimapadeso. **Evam** **paricchinneti** pañcanimittabaddhā sīmā viya pañcahi yathāvuttanimittehi paricchinne. **Aḍḍhateyyayojanasateti** paññāsayojaṇehi ūnatiyojanasate. Ayaṇhi majjhimajanapado mudingaṣaṇṭhāno, na samaparivaṭṭo, na ca samacaturasso, ujukena katthaci asītiyojano hoti, katthaci yojanasatiko, tathāpi cesa kuṭīlaparicchedena miniyamāno pariyaṇṭaparikkhepato navayojanasatiko hoti. Tena vuttaṃ **“navayojanasate”**ti. **Asītimahātherāti** yebhuyyavasena vuttaṃ sunāparantakassa Puṇṇattherassāpi mahāsāvakesu pariyaṇṭannattā. Sunāparantajanapado hi paccantavisayo. Tathā hi “candanamaṇḍalamālapaṭiggahaṇe Bhagavā na tattha aruṇaṃ uṭṭhapetī”ti **Majjhimāgama**³**sarīyuttāgamaṭṭhakathāsu**⁴ vuttaṃ. **Sārappattāti** kulabhogissariyādivasena, sīlasārādivasena ca sārabhūtā. **Brāhmaṇagahapatikā**ti Brahmāyupokkharasāti-ādibrāhmaṇā ceva Anāthapiṇḍikādīgahapatikā ca.

Tatthāti Majjhimapadeso, tasmimīyeva “uppajjati”ti vacane vā. **Sujātāyāti** evaṃnāmikāya paṭhamāṃ saraṇagamanikāya Yasattheramātuyā. Catūsu panetesu vikappesu paṭhamo Buddhabhāvāya

1. Udāna-Ṭīha 117; Itivuttaka-Ṭīha 115 piṭṭhesu.

3. Ma-Ṭīha 4. 238 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 225 piṭṭhe.

4. Sarī-Ṭīha 3. 25 piṭṭhe.

āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyā ṭhitopi “uppajjati”ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutiyo Buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannamattapaṭipattidassanavasena, tatiyo Buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya Buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi Mahāsattānaṃ antimabhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi Buddhatthāya kāmāgamayamāneneva tattha paṭiṭṭhanato. Catuttho Buddhabhāvakaradhammasamārambhato paṭṭhāya bodhiyā niyatabhāvadassanena. Bodhiyā hi niyatabhāvappattito pabhuti “Buddho uppajjati”ti viññūhi vattum sakkā uppādassa ekantikattā. Yathā pana “sandanti nadiyo”ti sandanakiriyāya avicchedamupādāya vattamānappayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsopi vikappesu “**uppajjati nāmā**”ti vuttam, pavattāparatavattamānavacanañcetaṃ. Catubbidhañhi vattamānalakkhaṇaṃ saddasatthe pakāsitaṃ—

“Niccavattati samīpo, pavattuparato tathā.

Pavattāparato ceva, vattamāno catubbidho”ti¹.

Yasmā pana Buddhānaṃ sāvakanānaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññānādīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññānādiguṇarāsi āgato nāma hoti, tasmā tesam nipphattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāmāti **Ekaṅguttaravaṇṇanāyaṃ**² vuttam. Asati hi nipphattasabbakiccatte na tāvatā “uppanno”ti vattumarahati. **Sabbapaṭhamam uppannabhāvanti** catūsu vikappesu sabbapaṭhamam “Tathāgato Sujātāya -pa- uppajjati nāmā”ti vuttam Tathāgatassa uppannatāsaṅkhātānaṃ atthibhāvaṃ. Tadeva **sandhāya uppajjatīti vuttam** Buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattiyānaṃ ṭhitasseva adhippetattā. Ayameva hi attho mukhyato uppajjatīti vattabbo. Tenāha “**Tathāgato -pa- attho**”ti.

Ettha ca “uppanno”ti vutte atītakālavasena koci attham gaṇheyyāti tannivattanattham “uppanno hoti”ti vuttam. “Uppannā dhammā”ti ādīsu³ viya hi idha uppanna-saddo paccuppannakāliko. Nanu ca arahattaphalasamaṅgisāṅkhāto uppannoyeva Tathāgato pavedanadesanādīni sādheti, atha

1. Muddhabodhaṭṭikāyaṃ, kārikāyaṃ ca kālaviniṇṇichaye 467 gāthā.

2. Am-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

kasmā yathāvutto arahattamaggapariyosāno uppajjamānoyeveva Tathāgato adhippeto. Na hi so pavedanadesanādīni sādheti madhupāyāsabhojanato yāva arahattamaggo, tāva tesam kiccānamasāadhanatoti? Na hevaṃ datṭhabbam, Buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattiyam ṭhitassa uppajjamānassa gahaṇeneva arahattaphalasamaṅgisaṅkhātassa uppannassāpi gahitattā. Kāraṇaggahaṇeneva hi phalampi gahitaṃ tadavinābhāvittā. Iti pavedanadesanādisādhakassa arahattaphalasamaṅginopi Tathāgatassa gahetabbattā neyyatthamidaṃ “uppajjati”ti vacanaṃ datṭhabbanti. Tathā hi **Āṅguttaraṭṭhakathāyaṃ**¹ uppajjamāno, uppajjati, uppannoti tīhi kālehi atthavibhajane “Dīpaṅkarapādamūle laddhabyākaraṇato yāva Anāgāmiphalaṃ uppajjamāno nāma, Arahattamaggakkhaṇe pana uppajjati nāma, Arahattaphalakkhaṇe uppanno nāmā”ti vuttaṃ. Ayamettha Ācariyadhammapālattherassa matī. Yasmā pana **Ekaṅguttaraṭṭhakathāyaṃ** “ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati”ti² Suttapadavaṇṇanāyaṃ “imasmimpi sutte Arahattaphalakkhaṇaṃyeveva sandhāya uppajjati”ti³ vuttaṃ, “uppanno hotīti ayañhettha attho”ti³ āgataṃ, tasmā idhāpi arahattaphalakkhaṇameva sandhāya uppajjati vuttanti dasseti “sabbapaṭhamam uppannabhāvaṃ sandhāyā”ti iminā. Tenāha **“uppanno hotīti ayañhettha attho”ti. Sabbapaṭhamam uppannabhāvanti** ca sabbaveneyyānaṃ paṭhamataraṃ arahattaphalavasena uppannabhāvanti attho. **“Uppanno hoti”**ti ca iminā arahattaphalakkhaṇavasena atītakālaṃ dasseti. Ayameva ca nayo Āṅguttaraṭṭhākārena Ācariyasāriputtatherena adhippetoti.

So Bhagavāti yo so Tathāgato “Arahan”ti ādinā pakittitaguṇo, so Bhagavā. Idāni vattabbaṃ imasaddena nidasseti vuccamānatthassa parāmasanato. Idaṃ vuttaṃ hoti—nayidaṃ Mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya “imaṃ lokan”ti vuttaṃ, atha kho “sadevakan”ti-ādinā vakkhamānaṃ anavasesapariyādānaṃ sandhāyati. **“Saha devehi sadevakan”**ti ādinā yathāvākyaṃ padanibbacanaṃ vuttaṃ, yathāpadaṃ pana “sadevako”ti ādinā vattabbaṃ, ime ca tagguṇasaṃvīṇṇāṇabāhiratthasamāsā. Ettha hi avayavena viggaho, samudāyo samāsatto hoti

1. Am-Ṭṭha 1. 76 piṭṭhe.

2. Am 1. 21 piṭṭhe.

3. Am-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhe.

lokāvayavena kataviggahena lokasamudāyassa yathārahaṃ labbhamānattā. Samavāyajotakasahasaddayoge hi ayameva samāso viññāyati. **Devehīti** ca pañcakāmāvacaradevehi, arūpāvacaradevehi vā. **Brahmunāti** rūpāvacarārūpāvacarabrahmunā, Rūpāvacarabrahmunā eva vā, bahukattukādīnamiva nesaṃ siddhi. **Pajātattāti** yathāsakaṃ kammakilesehi pakārena nibbattakattā.

Evam vacanattathato atthaṃ dassetvā vacanīyatthato dassetuṃ “**tatthā**”ti ādi vuttaṃ. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesaṇāyena itaresaṃ padantarehi visuṃ gahitattā. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiṇāyena. Tattha hi māro jāto, tannivāsī ca. Yasmā cesa Dāmarikarājaputto viya tattha vasiṭattā pākaṭo, tasmā santesupi aññesu Vasavattimahārājādīsu pākaṭatarena teneva visesetvā vuttoti, ayaṇca nayo **Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ**¹ pakāsitova. Māraggahaṇena cettha taṃsambandhino devāpi gahitā okāsalokena saddhiṃ sattalokassa gahaṇato. Evañhi vasavattisattalokassa anavasesapariyādānaṃ hoti.

Brahmakāyikādibrahmaggahaṇampi paccāsattiṇāyena.

Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti paccatthikā eva paccāmittā, teyeva samaṇabrāhmaṇā, tesaṃ gahaṇaṃ tathā, tena bāhirakasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃ vuttaṃ, nidassanamattañcetam apaccatthikapaccāmittānampi tesaṃ iminā gahaṇato.

Samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti pana sāsānikasamaṇabrāhmaṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Kāmaṃ “sadevakan”ti ādivisesanānaṃ vaseneva sattavisayopi lokasaddo viññāyati samavāyatthavasena tulyayogavisayattā tesaṃ, “salomako sapakkhako”ti ādisu pana vijjamānatthavasena atulyayogavisayepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato abyabhicārenatthañāpakam pajāgahaṇanti āha “**pajāvacanena sattalokaggahaṇaṃ**”ti, na pana lokasaddena sattalokassa aggahitattā evaṃ vuttaṃ. Tenāha “**tīhi padehi okāsalokena saddhiṃ sattaloko**”ti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānaṃca gahitattā vuttaṃ “**sadeva -pa- manussaggahaṇaṃ**”ti. Tattha **sammutidevā**

1. Ma-Ṭṭha 2. 105 piṭṭhe.

rājāno. **Avasesamanussaggahaṇanti** sammutidevehi, samaṇabrāhmaṇehi ca avasiṭṭhamanussānaṃ gahaṇaṃ. **Etthā**ti etesu padesu. **Tihi padehī**ti sadevakasamāraṇasabrahmakapadehi. **Dvīhī**ti sassamaṇabrāhmaṇīsadeva manussapadehi. Samāsapadatthesu sattalokassapi vuttanayena gahitattā “**okāsalokena saddhim sattaloko**”ti vuttaṃ.

“**Aparo nayo**”ti ādinā aparampi vacanīyatthamāha. Arūpinopi sattā attano āneñjavihārena viharanto “dibbantīti devā”ti idaṃ nibbacanaṃ laddhumarahantīti āha “**sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito**”ti. Tenevāha Bhagavā **Brahmajālādīsu** “Ākāśānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyatan”ti ādi¹, arūpāvacarabhūto okāsaloko, sattaloko ca gahitoti attho. Evaṃ **chakāmāvacaradevaloko, rūpī brahmalokoti** etthāpi. Chakāmāvacaradevalokassa savisesaṃ māravase pavattanato vuttaṃ “**samāraṇakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko**”ti. So hi tassa Dāmarikassa viya vasapavattanokāso. **Rūpī Brahmaloko gahito** pārisesañāyena arūpībrahmalokassa viṣuṃ gahitattā. **Catuparisavasena**ti Khattiya brāhmaṇa gahapati samaṇa Cātumahārājika Tāvatisa Māra Brahmasaṅkhātāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparisavaseneva tadanñāsaṃ sadevakādiggahaṇena gahitattā. Kathaṃ panettha catuparisavasena manussaloko gahitoti? “Sassamaṇabrāhmaṇin”ti iminā samaṇaparisā, brāhmaṇaparisā ca gahitā, “sadevamanussan”ti iminā khattiyaparisā, gahapatiparisā cāti. “Pajan”ti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā. Catuparisasaṅkhātāṃ pajanti hi idha attho.

Aññathā gahetabbamāha “**sammutidevehi vā saha manussaloko**”ti. Kathaṃ pana gahitoti? “Sassamaṇabrāhmaṇin”ti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, “sadevamanussan”ti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatisuddasaṅkhātā ca avasesamanussāti. Ito pana aññesaṃ manussasattānamabhāvato “pajan”ti iminā eteyeva catūhi pakārehi ṭhitā manussasattā vuttā. Catukulappabhedāṃ pajanti hi idha attho. Evaṃ vikappadvayepi pajāgahaṇena catuparisādivasena manussānaññeva

1. Am 1. 270 piṭṭhe.

gahitattā idāni avasesasattepi saṅgahetvā dassetuṃ “**avasesasabbasattaloko vā**”ti vuttaṃ. Etthāpi catuparisavasena gahitena manussalokena saha avasesasabbasattaloko gahito, sammutidevehi vā saha avasesasabbasattalokoti yojetabbam. Nāgagaruḷādivasena ca avasesasabbasattaloko. Idam vuttaṃ hoti—catuparisasahito avasesasuddanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catukulappabhedamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti.

Ettāvatā bhāgaso lokam gahetvā yojanam dassetvā idāni tena tena visesena abhāgaso lokam gahetvā yojanam dassetuṃ “**apicetthā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchadatoti** ukkaṃsagatiparicchadato, tabbijānanenāti vuttaṃ hoti. Paṭhamanayena hi pañcasu gatīsu devagatipariyāpannāva pañcakāmaguṇasamaṅgitāya, dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi seṭṭhā. Duttiyanayena pana arūpino dūrasamuggahāṭitakilesadukkhātāya, santapaṇīta-āneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyāti evamādihi visesehi ativiya ukkaṭṭhā. Ācariyehi pana duttiyanayameva sandhāya vuttaṃ. Evam paṭhamapadeneva padhānanayena sabbalokassa sacchikatabhāve siddhepi iminā kāraṇavisesena sesapadāni vuttānīti dasseti “**tato yesan**”ti ādinā. **Tatoti** paṭhamapadato param āhāti sambandho. “Chakāmāvacarissaro”ti yeva vutte sakkādīnampi tassa ādhipaccam siyāti āsaṅkānivattanattham “**Vasavattī**”ti vuttaṃ, tena sāhasikakaraṇena vasavattāpanameva tassādhipaccanti dasseti. So hi chaṭṭhadevalokepi anissaro tattha Vasavattidevarājasseva issarattā. Tenāha Bhagavā Aṅguttarāgamavare Aṭṭhanipāte **Dānānisarṃsasutte** “tatra bhikkhave Vasavattī devaputto dānamayaṃ puñṇakiriyavatthum atirekaṃ karitvā -pa- Paranimmitavasavattī Deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhātī”ti¹ vitthāro. **Majjhimāgamaṭṭhakathāyampi** vuttaṃ “tatra hi Vasavattirājā rajjam kāreti, māro pana ekasmiṃ padese attano parisāya issariyaṃ pavattento rajjapaccante Dāmarikarājaputto viya vasatī”ti². “**Brahmā**

1. Am 3. 74 piṭṭhe.

2. Ma 1. 35 piṭṭhe.

mahānubhāvo”ti ādi dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati.
 “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi heṭṭhā vuttameva. **“Ekaṅguliya”**ti-ādi ekadesena mahānubhāvatādassanaṃ. **Anuttaranti** seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. **Puthūti** bahukā, visuṃ bhūtā vā. **Ukkaṭṭhaṭṭhānānanti** ukkaṃsagatikānaṃ.
Bhāvānukkamoti bhāvavasena paresamajjhāsayanurūpaṃ “sadevakan”ti ādipadānaṃ anukkamo, bhāvavasena anusandhikkamo vā **bhāvānukkamo**, atthānañceva padānañca anusandhānapaṭipāṭīti attho, ayameva vā pāṭho tathāyeva **samantapāsādikāyaṃ**¹ diṭṭhattā, Ācariyasāriputtattherena² ca vaṇṇitattā. “Vibhāvanānukkamo”tipi pāṭho dissati, so pana tesu adiṭṭhattā na sundaro.

Idāni porāṇakānaṃ saṃvaṇṇanānayaṃ dassetuṃ **“porāṇā panā hū”**ti ādi vuttaṃ. Tattha aññapadena niravasesasattalokassa gahitattā sabbattha **avasesalokanti** anavasesapariyādānaṃ vuttaṃ. Tenāha **“tibhavūpage satte”**ti, tedhātukasaṅkhāte tayo bhava upagatasatteti attho. **Tihākārehīti** devamārabrahmasahitatasaṅkhātehi tihi ākārehi. **Tīsu padesūti** “sadevakan”ti ādisu tīsu padesu. **Pakkhipitvāti** atthavasena saṅgahetvā. Teyeve tibhavūpage satte “sassamaṇabrāhmaṇiṃ, sadevamanussan”ti padadvaye pakkhipatīti nāpetuṃ **“punā”**ti vuttaṃ. **Tena tenākārenāti** sadevakattādinā, sassamaṇabrāhmaṇibhāvādinā ca tena tena pakārena. “Tibhavūpage satte”ti vatvā **“tedhātukamevā”**ti vadantā okāsalokena saddhiṃ sattaloko gahitoti dassenti. Tedhātukameva pariyādinanti porāṇā panāhūti yojanā.

Sāmanti attanā. Aññatthāpohanena, antogadhāvadhāraṇena vā tappaṭisedhanamāha **“aparaneyyo hutvā”**ti, aparehi anabhijānāpetabbo hutvāti attho. **Abhiññāti** ya-kāralopaniddeso yathā “paṭisaṅkhā yoniso”ti³ vuttaṃ **“abhiññāyā”**ti. Abhisaddena na visesanamattaṃ jotitaṃ, atha kho visesanamukhena karaṇampīti dasseti **“adhikena ñāṇenā”**ti iminā.
Anumānādipaṭikkhepoti ettha

1. Vi-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭṭi 1. 323 piṭṭhe.

3. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 18; Ma 3. 54; Saṃ 2. 323; Am 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhādīsu.

ādisaddena upamāna-atthāpattisaddantarassannidhānasampayogavippayoga-sahacaraṇādinā kāraṇalesamattena pavedanaṃ saṅgaṇhāti ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya hi sabbadhammapaccakkhā Buddhā Bhagavanto. **Bodheti viññāpetī**ti saddato atthavacanaṃ. **Pakāsetī**ti adhippāyato. Evaṃ sabbattha vivecitabbo.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṃ. **Hitvāpī**ti **pi**-saddaggahaṇaṃ phalasamāpattiyā antarā ṭhitikāpi kadāci Bhagavato desanā hotīti katvā kataṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāraṇaṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇampi pubbābhogena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedaṇa samāpattito vuṭṭhāya pubbe ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ desetīti **Aṭṭhakathāsu**¹ vuttovāyamattho. **Appaṃ vā bahuṃ vā desentoti** ugghaṭitaññussa vasena appaṃ vā vipaṇcitaññussa, neyyassa ca vasena bahuṃ vā desento. Kathaṃ desetīti āha “**ādimhipī**”ti ādi. Dhammassa kalyāṇatā niyyānikatāya, niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti vuttaṃ “**anavajjameva katvā**”ti. **Desanāyāti** pariyattidhammassa desakāyattena hi āṇādividhinā atisaṅgajjanaṃ pabodhanaṃ desanāti pariyattidhammo vuccati. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena avekkhitesu gāthādisamaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsānivohāramāropetvā dassento “**atthi desanāya ādimajjhapariyosānaṃ**”ti āha. **Sāsanassāti** paṭipattidhammassa. Sāsitaḥḥapuggalagatena hi yathāparādhādinā sāsitaḥḥabhāvena anusāsaṇaṃ, tadanṅgavinayādivasena vinayananti katvā paṭipatti dhammo “**sāsaṇaṃ**”ti vuccati. Atthi sāsaṇassa ādimajjhapariyosānanti sambandho. **Catuppadikāyapī**ti ettha **pi**-saddo sambhāvane, tena evaṃ appakatarāyapi ādimajjhapariyosānesu kalyāṇatā, pageva bahutarāyāti sambhāveti. Padañcettha gāthāya catuttharaso, yaṃ “pādo”tipi vuccati, eteneva tipādikachapādikāsupi yathāsambhavaṃ vibhāgaṃ dasseti. Evaṃ suttāyave kalyāṇattayaṃ dassetvā sakalepi sutte dassetuṃ “**ekānusandhikassā**”ti ādi vuttaṃ. Tattha nātibahuḥvibhāgaṃ yathānusandhinā

1. Ma-Ṭṭha 2. 193 piṭṭhe.

ekānusandhikaṃ sandhāya “ekānusandhikassā”ti āha. Itarasmim̐ pana teneva dhammavibhāgena ādimajjhapariyosānā labbhantīti **“anekānusandhikassā”**ti ādi vuttaṃ. **Nidānanti** Ānandattherena ṭhapitaṃ kāladesadesakaparisādi-apadisanalakkhaṇaṃ nidānaganthaṃ. **Idamavocāti** nigamanaṃ upalakkhaṇameva “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idameṭaṃ paṭicca vuttan”ti nigamanassapi gaheṭabbato. Saṅgītikārakehi ṭhapitānipi hi nidānanigamanāni Satthu desanāya anuvīdhānato tadantogadhānevāti veditabbaṃ. **Ante anusandhīti** sabbapacchimo anusandhi.

“Sīlasamādhivipassanā”ti ādinā sāsanaṃ idha paṭipattidhammataṃ vibhāveti. **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** pana “sāsanaḍḍhammo”ti vuttattā—

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā.

Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ Buddhāna sāsanaṃ”ti¹—

evaṃ vuttassa Satthusāsanaṃ pakāsako pariyattidhammo eva sīlādi-atthavasena kalyāṇattayavibhāvane vutto. Idha pana paṭipattiyeva. Tena vakkhati “idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetan”ti.

Sīlasamādhivipassanā ādi nāma sāsanasampattibhūtānaṃ uttarimanussadhammānaṃ mūlabhāvato. **Kusalānaṃ dhammānanti** anavajjadhammānaṃ. **Diṭṭhīti** vipassanā, avinābhāvato panettha samādhiggaḥaṇaṃ. Mahāvaggasaṃyutte **Bāhiyasutta**²midāṃ. Kāmaṃ sutte ariyamaggassa antadvayavigamaṇaṃ tesāṃ majjhimapaṭipadābhāvo vutto, majjhimabhāvasāmaññato pana sammāpaṭipattiyā ārambhanipphattīnaṃ majjhimabhāvassāpi sādhaḥabhāve yuttanti āha **“atthi bhikkhave -pa- abhisambuddhāti evaṃ vutto ariyamaggo majjhaṃ nāma”**ti, sīlasamādhivipassanā saṅkhātānaṃ ārambhānaṃ, phalanibbānasāṅkhātānaṃ nipphattīnaṃ vemajjhabhāvato ariyamaggo majjhaṃ nāmaṃti adhippāyo. Sa-upādisesaniḥḥānadhātuvasena **phalaṃ pariyosānaṃ nāma**, anupādisesaniḥḥānadhātuvasena pana **nibbānaṃ**. Sāsanaḥpariyosānā hi niḥḥānadhātu. Maggassa nipphatti phalavasena, niḥḥānasacchikiriyāya ca hoti tato paraṃ kattabbābhāvatoṭi vā evaṃ vuttaṃ. Idāni tesāṃ dvinnampi sāsanaṃ pariyosānataṃ āgamaṇa sādhetuṃ **“etadatthamidan”**ti ādimāha.

1. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhādīsu.

2. Saṃ 3. 143 piṭṭhe.

Etadeva phalaṃ attho yassāti **etadattham. Brāhmaṇā**ti piṅgalakocchabrāhmaṇaṃ Bhagavā ālapati. Idañhi Majjhimāgame Mūlapaṇṇāsake **Cūlasāropamasutta**¹ padaṃ. Etadeva phalaṃ sāraṃ yassāti **etaṃsāraṃ** niggahitāgamaṇa. Tathā **etaṃpariyosānaṃ. Nibbānogadhanti** nibbānantogadham. **Āvuso Visākhā**ti Dhammadinnāya theriyā Visākhagahapatimālapanaṃ. Idañhi **Cūlavedallasutte**². “Sāttham sabyañjanan”ti ādisaddantarasaṇṇidhānato “**idha desanāya ādimajjhapariyosānaṃ adhippetan**”ti vuttaṃ.

Evam saddapabandhavasena desanāya kalyāṇattayavibhāgaṃ dassetvā tadatthavasenaṇapi dassento “**Bhagavā hi**”ti ādimāha. Atthatopi hi tassādhippetabhāvaṃ **hi**-saddena samattheti, tathā samatthanamukhena ca atthavasena kalyāṇattayavibhāgaṃ dassetīti. Atthato panetaṃ dassento yo tasmim tasmim atthe katavidhi saddapabandho gāthāsuttavasena vavatthito pariyattidhammoyeva idha desanāti vutto, tassa cattho visesato sīlādi evāti āha “**ādimhi sīlan**”ti ādi. Visesakathanañhetam. Sāmaññato pana sīlaggahaṇena sasambhārasīlaṃ gahitaṃ, tathā maggaggahaṇena sasambhāramaggoti atthattayavasena anavasesato pariyatti-attham pariyādāya tiṭṭhati. Itarathā hi kalyāṇattayavibhāgo asabbaśādhāraṇo siyā. Ettha ca sīlamūlakattā sāsanassa sīlena ādikalyāṇatā vuttā, sāsanasampattiyaṃ vemajjhabhāvato maggena majjhekalyāṇatā. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato nibbānena pariyosānakalyāṇatā. **Tenā**ti sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo vutto. “**Tasmā**”ti ādi yathāvuttānusārena sotūnāmanusāsānīdassanaṃ.

Esāti yathāvuttākārena kathanā. **Kathikasaṇṭhitī**ti dhammakathikassa saṇṭhānaṃ kathanavasena samavaṭṭhānaṃ.

Vaṇṇanā atthavivaraṇā, paśaṃsanā vā. **Na so sāttham deseti** niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Tasmā**ti catusatipaṭṭhānādinīyānatthadesanato. **Ekabyañjanādiyuttā**ti sithiladhanitādibhedesu

1. Ma 1. 265 piṭṭhe.

2. Ma 1. 379 piṭṭhe.

dasasu byañjanesu ekappakāreneva, dvippakāreneva vā byañjanena yuttā **damīlabhāsā** viya. **Sabbaniroṭṭhabyañjanā**ti vivataṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣāpetvā uccāretabbato sabbathā oṭṭhaphusanarahitavimuttabyañjanā **kirātabhāsā** viya. **Sabbavissatṭhabyañjanā**ti sabbasseva¹ vissajjanīyayuttatāya sabbathā vissaggabyañjanā **savarabhāsā**² viya. **Sabbaniggahitabyañjanā**ti sabbasseva¹ sānusāratāya sabbathā bindusahitabyañjanā pārasikādimilakkhubhāsā viya. Evaṃ “damīlakirātasavaramilakkhūnaṃ bhāsā viyā”ti idaṃ paccekāṃ yojetabbāṃ. **Milakkhū**ti ca pārasikādayo. Sabbāpesā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti vuttaṃ “**byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāmā**”ti.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbamakkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyaṃ **sithilaṃ**. Tāni asithilāni katvā uccāretabbamakkharaṃ tesseva dutiyacatutthaṃ **dhanitaṃ**. Dvimattakālamakkharaṃ **dīghaṃ**. Ekamattakālaṃ **rassaṃ**.

Pamāṇaṃ ekamattassa, nimīsumīsato’bravum.

Āṅguliphoṭakālassa, pamāṇenāpi abravum.

Saññogaparaṃ, dīghaṃca **garukaṃ**. Asaṃyogaparaṃ rassaṃ **lahukaṃ**. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā avivaṭena mukhena uccāretabbāṃ **niggahitaṃ**. Parapadena sambajjhivā uccāretabbāṃ **sambandhaṃ**. Tathā asambajjhitaṃ **vavatthitaṃ**. Ṭhānakaraṇāni vissatṭhāni katvā vivaṭena mukhena uccāretabbāṃ **vimuttaṃ**. **Dasadhā**ti ādīsu evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhisāṅkhātassa akkharuppādakacittassa dasaḥi pakārehi byañjanānaṃ pabhedoti attho. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni, yathādhippetatthassa ca byañjanato pakāsanato **byañjanānī**ti, byañjanabuddhiyā vā karaṇabhūtāya byañjanānaṃ dasadhā pabhedotipi yujjati.

Amakkhetvāti amilecchetvā avināsetvā, ahāpetvāti attho. Tadatthamāha “**paripuṇṇabyañjanameva katvā**”ti, yamatthaṃ Bhagavā nāpetum ekagāthaṃ, ekavākyampi deseti, tamatthaṃ parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desanāya desetīti vuttaṃ hoti. **Tasmā**ti

1. Sabbattheva (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

2. Yavanabhāsā viya (Sārattha-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.)

paripuṇṇabyañjanadhammadesanato. **Kevalasaddo** idha anavasesavācako, na avomissatādivācakoti āha “**sakalādhivacanan**”ti. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇam. Taṃ panatthato ūnādhikanisedhananti vuttam
 “**anūnādhikavacanan**”ti. Tattha yadattham desito, tassa sādhakattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhakattā anadhikatā. Upanetabbassa vā vodānatthassa avuttassa abhāvato anūnatā, apametabbassa saṃkilesatthassa vuttassa abhāvato anadhikatā. **Sakalanti** sabbabhāgavantam. **Paripuṇṇanti** sabbaso puṇṇameva. Tenāha “**ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī**”ti.
Aparisuddhā desanā hoti taṇhāya saṃkiliṭṭhattā. Lokehi taṇhāya āmasitabbato **lokāmisā**, cīvarādayo paccayā, tesu agadhitacittatāya **lokāmisānirapekkho**. **Hitapharaṇenāti** hitato pharaṇena hitūpasamhārena visesanabhūtena. **Mettābhāvanāya** karaṇabhūtāya **muduhadayo**.
Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti sakalasamkilesato, vaṭṭadukkhatto ca uddharaṇākārasaṇṭhitena, kāruṇṇādhippāyenāti vuttam hoti.

“Ito paṭṭhāya dassāmi, evaṃca dassāmi”ti samādātābbaṭṭhena dānam **vataṃ**. Paṇḍitapaññattatāya seṭṭhatṭhena brahman, brahmānam vā seṭṭhānam cariyanti dānameva **brahmacariyam**. Macchariyalobhādiniggahaṇena samāciṇṇattā dānameva **suciṇṇam**. **Iddhīti** deviddhi. **Jutīti** pabhā, ānubhāvo vā. **Balavīriyūpapattīti** mahatā balena, vīriyena ca samannāgamo. **Nāgāti** Varuṇanāgarājānam Vidhurapaṇḍitassa ālapanam.

Dānapatīti dānasāmino. **Opānabhūtanti** udakatitthamiva bhūtam.

Dhīrāti so Vidhurapaṇḍitamālapati.

Madhussavoti madhurasasandanam. **Puññanti** puññaphalam, kāraṇavohārena vuttam. Brahman, brahmānam vā cariyanti **brahmacariyam**, veyyāvaccam. Esa nayo sesesupi.

Tittiriyanti tittirasakuṇarājena bhāsitam.

Aññatra tāhīti paradārabhūtāhi vajjetvā. **Amhanti** amhākam.

Tapassī, lūkho, jegucchī, pavivittoti catubbidhassa dukkarassa katattā **caturaṅgasamannāgataṃ. Sudanti nipātamattaṃ. Lomahaṃsanāsuttam¹** Majjhimāgame Mūlapaṇṇāsake, “**Mahāsīhanādasuttan**”tipi¹ taṃ vadanti.

Iddhanti samiddhaṃ. **Phīṭanti** phullitaṃ. **Vitthārikanti** vitthārabhūtaṃ. **Bāhujaññanti** bahūhi janchi niyyānikabhāvena ñātaṃ. **Phuthubhūṭanti** bahubhūtaṃ. **Yāva devamanussehīti** ettha devalokato yāva manussalokā supakāsitaṃ adhippāyavasena **Pāsādikasuttaṭṭhakathāyaṃ²** vuttaṃ, yāva devā ca manussā cāti attho. **Tasmāti** yasmā sikkhattayasaṅghaṃ sakalasāsaṇaṃ idha “brahmacariyaṃ”ti adhippettaṃ, tasmā. “Brahmacariyaṃ”ti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “**so dhammaṃ deseti**”ti ādimāha. “**Evam desento cā**”ti hi iminā brahmacariyasaddena dhammasaddādānaṃ samānatthataṃ dasseti, “dhammaṃ deseti”ti vatvāpi “brahmacariyaṃ pakāseti”ti vacanaṃ sarūpato attappakāsanatthanti ca vibhāveti.

191. **Vuttappakārasampadanti** yathāvutta-
ādikalyāṇatādippabhedaguṇasampadaṃ. Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipattisambhavati, na mānājātikassāti vuttaṃ “**nihatamānattā**”ti. **Ussannattāti** bahulabhāvato. Bhogarūpādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavaṭṭhānato, na tathā kulavijjādimaḍḍā nimittassa samavaṭṭhānato. Tasmā khattiyabrāhmaṇakulīnānaṃ pabbajitānampi jātivijjaṃ nissāya mānājappanaṃ duppajahanti āha “**yebhuyyena -pa-mānaṃ karonti**”ti. **Vijātitāyāti** viparītajātitāya, hīnajātitāyāti attho. Yebhuyyena upanissayasampannā sujātikā eva, na dujjātikāti evaṃ vuttaṃ. **Paṭiṭṭhātuṃ na sakkontīti** sīle paṭiṭṭhahituṃ na ussahanti, suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhituṃ na sakkontīti vuttaṃ hoti. Sīlameva hi sāsane paṭiṭṭhā, **paṭiṭṭhātunti** vā saccapaṭivedhena lokuttarāya paṭiṭṭhāya paṭiṭṭhātuṃ. Sā hi nippariyāyato sāsane paṭiṭṭhā nāma.

Evam byatirekato atthaṃ vatvā anvayatopi vadati “**gahapatidārakā panā**”ti ādinā. **Kacchehi sedam muñcantehīti** itthambhūtalakkhaṇaṃ karaṇavacanaṃ. Tathā **pitṭhiyā loṇaṃ pupphamānāyāti**, sedam

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 3. 94 piṭṭhe.

muñcantakacchā loṇaṃ pupphamānapitṭhikā hutvā, tehi vā pakārehi lakkhitāti attho. **Bhūmim kasitvāti** bhūmiyā kassanato, khetṭūpajīvanatoti vuttaṃ hoti. **Tādisassāti** jātimantūpanissayassa. Dubbalaṃ **mānaṃ**. Balavaṃ **dappaṃ**. **Kammanti** parikammaṃ. **“Itarehī”**ti ādinā “ussannattā”ti hetupadaṃ vivarati. **“Iti”**ti vatvā tadaparāmasitabbaṃ dasseti **“nihatamānattā”**ti ādinā, itisaddo vā nidassane, evaṃ yathāvuttanayenāti attho. Esa nayo īdisesu.

Paccājātoti ettha ākāro upasaggamattanti āha **“patijāto”**ti. **Parisuddhanti** rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbathā suddhaṃ. Dhammassa sāmī taduppādaḥkathena, dhammena vā sadevakassa lokassa sāmīti **dhammassāmī**. **Saddhanti** pothujjanikasaddhāvasena saddahanaṃ. Viññūjātikānañhi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi catūsu puggalesu dhammappamāṇadhammappasannapuggalabhāvato. “Yo evaṃ svākkhātaḥhammo, Sammāsambuddho vata so Bhagavā”ti saddhaṃ paṭilabhati. **Yojanasatantarepi vā** padese. **Jāyampatikāti** jānipatikā. Kāmaṃ “jāyampatikā”ti vutteyeva gharasāmikagharasāminīvasena dvinnameva gahaṇaṃ viññāyati, yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo, tassa vattabbameva natthi. Ekāyapi tāva saṃvāso sambādhoyevāti dassanattamaṃ **“dve”**ti vuttaṃ. Rāgādīnā **kiñcanaṃ**, khetṭavattādinā **palibodhanaṃ**, tadubhayena saha vattatīti **sakiñcanapalibodhanaṃ**, soyevattho tathā. Rāgo eva rajo, tadādikā dosamoharajā. Vuttañhi “rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī”ti ādi¹. Āgamanapathatāpi utṭhānaṭṭhānatā evāti dvepi saṃvaṇṇanā ekatthā, byañjanaṃ eva nānaṃ. **Alagganaṭṭhenāti** asajjanaṭṭhena appaṭibandhasabhāvena. Rūpakavasena, taddhitavasena vā abbhokāsoti dassetuṃ **viya**-saddagahaṇaṃ. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalapavattiyā eva aṭṭhānaṭṭhānabhāvena tesaṃ tabbhāvaṃ dassetuṃ **“apicā”**ti ādi vuttaṃ. Rajānaṃ sannipātaṭṭhānaṃ viyāti sambandho.

Visuṃ visuṃ paduddhāramakatvā samāsato atthavaṇṇanā **saṅkhepakathā**. **Ekampi divasanti** ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvāti** dukkaṭamattassāpi

1. Khu 7. 406; Khu 8. 154 piṭṭhesu.

anāpajjanena achiddaṃ katvā. **Carimakacittanti** cuticittam. **Kilesamalenā** ti taṇhāsamkilesādimalena. **Amalīnanti** asaṃkiliṭṭham. Pariyodātaṭṭhena nimmalabhāvena saṅkham viya likhitam dhotanti **saṅkhalikhitam**.

Atthamattam pana dassetuṃ “**likhitasāṅkhasadisan**”ti vuttam.

Dhotasāṅkhasappaṭibhāganti tadatthasseva vivaraṇam. Apica likhitam saṅkham **saṅkhalikhitam** yathā “agyāhito”ti, tassadisattā pana idaṃ saṅkhalikhitantipi dasseti, bhāvanapumsakañcetaṃ. **Ajjhāvasatā**ti ettha **adhisaddena** kammappavacanīyena yogato “**agāran**”ti etaṃ bhummatthe upayogavacananti āha “**agāramajjhe**”ti. Yaṃ nūna yadi pana pabbajeyyam, sādhu vatāti sambandho. Kasāyena rattāni **kāsāyānī**ti dasseti “**kasāyarasapītātāyā**”ti iminā. Kasmā cetāni gahitānīti āha “**brahmacariyam carantānaṃ anucchavikānī**”ti. **Acchādetvā**ti vohāravacanamattam, paridahitvāti attho, tañca kho nivāsanapārupanavasena. Agāravāso **agāram** uttarapadalopena, tassa **hitam** vuḍḍhi-āvaham **kasivāṇijjādikammaṃ**. **Tam anagāriyanti** tasmim anagāriye.

192. **Sahassatoti** kahāpaṇasahassato. **Bhogakkhandho** bhogarāsi.

Ābandhanatṭhenāti “putto nattā panattā”ti ādinā pemavasena paricchedam katvā bandhanatṭhena, etena ābandhanattho **parivaṭṭasaddoti** dasseti. Atha vā pitāmahapituputtādivasena parivattanatṭhena **parivaṭṭotipi** yujjati.

“Amhākamete”ti nāyantīti **ñātayo**.

193. **Pātimokkhasamvarena** pihikāyavacīdvāro samāno tena samvarena upeto nāmāti katvā “**pātimokkhasamvarena samannāgato**”ti vuttam. Ācāragocarānam vitthāro **Vibhaṅgatṭhakathādīsu**¹ gahetabbo.

“**Ācāragocarasampanno**”ti ādi ca tasseva

pātimokkhasamvarasamvutabhāvassa paccayadassanam. Aṇusadisatāya appamattakam “aṇū”ti vuttanti āha “**appamattakesū**”ti. Asañcicca āpanna-anukhuddakāpattivasena, sahasā uppanna-akusalacittuppadavasena ca appamattakatā. **Bhayadassī**ti bhayadassanasīlo. **Sammāti** aviparītam, sundaram vā, tabbhāvo ca sakkaccaṃ yāvajīvam avītikkamavasena. “**Sikkhāpadesū**”ti vuttheyeva

1. Abhi-Tṭha 2. 320 piṭṭhe.

tadavayavabhūtaṃ “sikkhāpadaṃ samādāya sikkhatī”ti atthassa gamyamānattā kammaṭṭhānaṃ na vuttanti āha “**taṃ taṃ sikkhāpadaṃ**”ti, taṃ taṃ sikkhākoṭṭhāsaṃ, sikkhāya vā adhigamupāyaṃ, tassā vā nissayanti attho.

Etthāti etasmim “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti ādivacane. **Ācāragocaraggahaṇenevāti** “ācāragocarasaṃpanno”ti vacaneneva. Tenāha “**kusale kāyakammavacīkamme gahitepi**”ti. Na hi ācāragocarasaṃpannena kusalakāyavacīkammaggahaṇaṃ sambhavati, iminā punaruttitāya codanālesam dasseti. **Tassāti** ājīvapārisuddhisīlassa. **Uppattidvāradassanattanti** uppattiyā kāyavacīviññattisaṅkhātassa dvārassa kammāpadesena dassanattam, etena yathāvuttacodanāya sodhanaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti—siddhepi sati punārambho niyamāsa vā hoti, atthantarabodhanāya vā, idha pana atthantaram bodheti, tasmā uppattidvāradassanattam vuttanti. **Kusalenāti** ca sabbaso anesanaṭṭhānato anavajjena. Kathaṃ tena uppattidvāradassananti āha “**yasmā panā**”ti ādi. Kāyavacīdvāresu uppanna anavajjena kāyakammavacīkammena samannāgatattā **parisuddhājīvoti** adhippāyo. Tadubhayameva hi ājīvahetukaṃ ājīvapārisuddhisīlam.

Idāni suttantarena saṃsanditum “**muṇḍikaputtasuttantavasena vā evaṃ vuttan**”ti āha. **Vā-saddo** cettha suttantarasaṃsandanaṭṭhāna- atthantaravikappanatto. **Muṇḍikaputtasuttantaṃ** nāma Majjhimāgamaṃvare Majjhimaṇṇāsake¹, yaṃ “Samaṇamuṇḍikaputtasuttan”tipi vadanti. Tatha **thapati**ti pañcakaṅgaṃ nāma vaḍḍhakaṃ Bhagavā ālapati. Thapatisaddo hi vaḍḍhakaṃvare. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā “katame ca thapati kusalaṃ sīlaṃ? Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkamman”ti¹ sīlassa kusalakāyakammavacīkammabhāvaṃ dassetvā “ājīvapārisuddhampi kho ahaṃ thapati sīlasamim vadāmi”ti¹ evaṃ pavattāya Muṇḍikaputtasuttadesanāya “kāyakammavacīkammena samannāgato kusalaṃ”ti sīlassa kusalakāyakammavacīkammabhāvaṃ dassetvā “parisuddhājīvo”ti evaṃ pavattā yaṃ Sāmaññaphalasuttadesanā ekasaṅgahā aññadatthu saṃsandati sameti yathā taṃ gaṇḍodakena yamunodakaṃ, tasmā idisipi Bhagavato desanāvibhūti

1. Ma 2. 218 piṭṭhe.

atthevāti. **Sīlasmiṃ vadāmī**ti sīlanti vadāmi, sīlasmiṃ vā ādhārabhūte antogadham pariyāpannam, niddhāraṇasamudāyabhūte vā ekaṃ sīlanti vadāmi.

Tividhenāti cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlato tividhena.

“**Manacchatthesū**”ti iminā kāyapañcamānameva gahaṇam nivatteti. Upari niddese vakkhamānesu **sattasu ṭhānesu**. **Tividhenāti** catūsu paccekam yathālābhayathābalayathāsāruruppatāvasena tibbidhena.

Cūḷamajjhimamahāsīlavanṇanā

194-211. **Evanti** “so evaṃ pabbajito samāno pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”ti ādinā nayena. “**Sīlasmin**”ti idaṃ niddhāraṇe bhummaṃ tato ekassa niddhāraṇīyattāti āha “**ekaṃ sīlan**”ti. Apica iminā ādhāre bhummaṃ dasseti samudāyassa avayavādhiṭṭhānattā yathā “rukke sākā”ti. “**Idan**”ti padena katvatthavasena samānādhikaraṇam bhummaṃvacanassa katvatthe pavattanato yathā “vanappagumbe yatha phusitagge”ti¹ dasseti “**paccattavacanatthe vā etaṃ bhumman**”ti iminā. **Ayamevatthoti** paccattavacanattho eva. **Brahmajāleti** Brahmajālasuttavanṇanāyaṃ², Brahmajālasuttapade vā. Saṃvanṇanāvasena **vuttanayenāti** attho. “Idamassa hoti sīlasmin”ti ettha mahāsīlapariyosānena niddhāriyamānassa abhāvato paccattavacanatthoyeva sambhavatīti āha “**idaṃ assa sīlaṃ hotīti attho**”ti, tatoyeva ca Pāḷiyaṃ apiggahaṇamakātanti daṭṭhabbāṃ.

212. Attānuvādaparānuvādadaṇḍabhayādīni **asaṃvaramūlakāni bhayāni**. “**Sīlassāsaṃvaratoti** sīlassa asaṃvaraṇato, sīlasaṃvarābhāvatoti attho”ti³ ācariyena vuttam, “yadidaṃ sīlasaṃvarato”ti pana padassa “yaṃ idaṃ bhayaṃ sīlasaṃvarato bhavyeyā”ti atthavacanato, “sīlasaṃvarahetu bhayaṃ na samanupassatī”ti ca atthassa upapattito sīlasaṃvarato sīlasaṃvarahetutī atthoyeva sambhavati. “Yaṃ idaṃ bhayaṃ sīlasaṃvarato bhavyeyā”ti hi pāṭhopi dissati. “**Saṃvarato**”ti hetum vatvā tadadhigamita-atthavasena “**asaṃvaramūlakassa bhayassa abhāvā**”tipi

1. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 68 piṭṭhādīsu.

3. Dī-Ṭṭi 1. 242 piṭṭhe.

hetum vadati. **Yathāvidhānavihitenā**ti yathāvidhānaṃ sampāditena. **Khattiyābhisekenā**ti khattiyabhāvāvahena abhisekena. **Muddhani avasittoti** matthakeyeva abhisitto. Ettha ca “yathāvidhānavihitenā”ti iminā porāṇakāciṇṇavidhānasamaṅgitāsaṅkhātāṃ ekaṃ aṅgaṃ dasseti, “khattiyābhisekenā”ti iminā khattiyabhāvāvahatāsaṅkhātāṃ, “muddhani avasitto”ti iminā muddhaniyeva abhisiṅcitabhāvasaṅkhātāṃ. Iti tivaṅgasamannāgato khattiyābhiseko vutto hoti. Yena abhisittarājūnaṃ rājānubhāvo samijjhati. Kena panāyamatto viññāyatīti? Porāṇakasatthāgatanayena. Vuttañhi **Aggaññasuttaṭṭhakathāyaṃ** Mahāsammatābhisekavibhāvanāya “te panassa khettsāmino tīhi saṅkhehi abhisekampi akaṃsū”ti¹. **Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ** Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ vuttaṃ “**muddhāvasittenā**ti tīhi saṅkhehi khattiyābhisekena muddhani abhisittenā”ti². **Sīhaḷaṭṭhakathāyampi** Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ “paṭhamāṃ tāva abhisekaṃ gaṇhantānaṃ rājūnaṃ suvaṇṇamayādīni tīpi saṅkhāni ca gaṇgodakañca khattiyakaññañca laddhum vaṭṭati”ti ādi vuttaṃ.

Ayaṃ pana tatthāgatanayena **abhisekavidhānavinicchayo**—
abhisekamaṅgalatthañhi alaṅkatapaṭiyattassa maṇḍapassa antokatassa udumbarasākhamāṇḍapassa majjhe suppatiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārahaṃ abhijaccaṃ khattiyaṃ nisīdāpetvā paṭhamāṃ tāva maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakaññā gaṇgodakapuṇṇaṃ suvaṇṇamayasaṃmuddikadakkhiṇāvaṭṭasaṅkhaṃ ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiṅcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṃ puttasiṇhānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti. Tato puna purohitopi porohiccaṭṭhānānurūpālaṅkārehi alaṅkatapaṭiyatto gaṇgodakapuṇṇaṃ rajatamayāṃ saṅkhaṃ ubhohi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiṅcati, evañca vadeti “deva taṃ sabbepi

1. Dī-Ṭṭha 3. 54 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 356 piṭṭhe.

brāhmaṇagaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu brāhmaṇagaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti. Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānabhūsanabhūsito gaṅgodakapuṇṇaṃ ratanamayaṃ saṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiṅcati, evaṇca vadeti “deva taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṃ puttasiṇehānukampāya sahitacitto, hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesāṃ rakkhito ca bhavāhi”ti. Te pana tassa evaṃ vadantā “sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpaṃ rajjaṃ karissati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce karissasi, tava muddhā sattadhā phalaṭū”ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbanti. **Vaḍḍhakīsūkarajātakādīhi** cāyamattho vibhāvetabbo, abhisekopakaraṇānipi **samantapāsādikādīsu**¹ gahetabbānīti.

Yasmā nihatapaccāmitto, tasmā na samanupassatīti sambandho. Anavajjatā kusalabhāvenāti āha “**kusalaṃ sīlapadaṭṭhānehi**”ti ādi. Idaṃ vuttaṃ hoti—kusalasīlapadaṭṭhānā avipphaṇṇasārapāmojjapītipassaddhidhammā, avipphaṇṇasāradīnimittaṇca uppannaṃ cetāsikasukhaṃ paṭisaṃvedeti, cetāsikasukhasamuṭṭhānehi ca paṇītarūpehi phuṭṭhasarīrassa uppannaṃ kāyikasukhanti.

Indriyasamvarakathāvaṇṇanā

213. Sāmaññassa viśesāpekkhatāya idhādhippetopi viśeso tena apariccatto eva hotīti āha “**cakkhusaddo katthaci Buddhacakkhumhi vattatī**”ti ādi. Vijjamānameva hi abhidheyyabhāvena viśesatthaṃ viśesantarānivattanena viśesasaddo vibhāveti, na avijjamānaṃ. Sesapadesupi eseṇa nayo. Aññehi asādhāraṇaṃ Buddhānameva cakkhu

1. Vi-Ṭṭha 1. 56 piṭṭhe.

dassananti **Buddhacakkhu**, Āsayānusayañāṇaṃ,
 Indriyaparopariyattañāṇaṃ. Samantato sabbaso dassanaṭṭhena cakkhūti
Samantacakkhu, Sabbaññutaññāṇaṃ. **Tathūpamanti** pabbatamuddhūpamaṃ,
 dhammamayaṃ pāsādanti sambandho. Sumedha samantacakkhu tvaṃ
 janatamavekkhassūti attho. **Ariyamaggattayapaññāti**
 heṭṭhimāriyamaggattayapaññā. “Dhammacakkhu nāma heṭṭhimā tayo maggā,
 tīṇi ca phalānī”ti **Salāyatanavaggaṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttaṃ, idha pana
 maggeheva phalāni saṅgahetvā dasseti. Catusaccasaṅkhāte dhamme cakkhūti
 hi **dhammacakkhu**. Paññāyeva dassanaṭṭhena cakkhūti **paññācakkhu**,
 pubbenivāsāsavakkhayañāṇaṃ. **Dibbacakkhumhīti** dutiyavijjāya. **Idhāti**
 “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti imasmim pāṭhe. **Ayanti** cakkhusaddo.
“Pasādacakkhuvohārena”ti iminā idha cakkhusaddo cakkhupasādeyeva
 nippariyāyato vattati, pariyāyato pana nissayavohārena nissitassa vattabbato
 cakkhuviññāṇepi yathā “mañcā ukkuṭṭhim karontī”ti dasseti. Idhāpi
 sasambhārakathā avasiṭṭhāti katvā **sesapadesupīti pi**-saddaggahaṇaṃ, “na
 nimittaggāhī”ti ādipadesupīti attho. Vividhaṃ asanaṃ khedanaṃ **byāseko**,
 kilesa eva byāseko, tena virahito tathā, virahitatā ca asammissatā,
 asammissabhāvo ca sampayogābhāvato parisuddhatīti āha **“asammissaṃ**
parisuddhaṃ”ti, kilesadukkhena avomissaṃ, tato ca suvisuddhanti attho. Sati
 ca suvisuddhe indriyaśaṃvare nīvaraṇesu
 padhānabhūtapāpadhammavigamena adhiccittānuyogo hatthagato eva hoti,
 tasmā adhiccittasukhameva **“abyāsekasukhaṃ”**ti vuccatīti dasseti
“adhiccittasukhaṃ”ti iminā.

Satisampajaññakathāvaṇṇanā

214. Samantato pakārehi, pakaṭṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti **sampajāno**,
 tassa bhāvo **sampajaññaṃ**, tathāpavattañāṇaṃ, tassa vibhajaṇaṃ
 sampajaññabhājanīyaṃ, tasmim **sampajaññabhājanīyamhi**. **“Gamanan”**ti
 iminā abhikkamaṇaṃ **abhikkantanti** bhāvasādhanamāha. Tathā
 paṭikkamaṇaṃ **paṭikkantanti** vuttaṃ **“nivattanan”**ti. Gamanañcetttha
 nivattetvā, anivattetvā ca gamaṇaṃ, nivattanaṃ pana nivattimattameva,
 aññamaññamupādānakiriyāmatāñcetam dvayaṃ. Kathaṃ labbhatīti āha
“gamane”ti-ādi. **Abhiharantoti** gamanavasena kāyaṃ upanento.

1. Sam-Ṭṭha 3. 1 piṭṭhe.

Paṭinivattentoti tato puna nivattento. **Apanāmentoti** apakkamanavasena pariṇāmento. **Āsanassāti** pīṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṭanikādiapurimāvayavābhimukho. **Saṃsarantoti** saṃsappanto. **Pacchima-aṅgapadesanti** aṭanikādi pacchimāyavappadesaṃ. **Paccāsaṃsarantoti** paṭi-āsappanto. “**Eseva nayo**”ti iminā nipannasseva abhimukhaṃ saṃsappanapaṭi-āsappanāni dasseti. Thānanisajjāsāyanesu hi yo gamanavidhuro kāyassa purato abhihāro, so **abhikkamo**. Pacchato apahāro **paṭikkamoti** lakkhaṇaṃ.

Sampajānanam **sampajānaṃ**, tena attanā kattabbakiccassa karaṇasīlo **sampajānakārīti** āha “**sampajaññaena sabbakiccakārī**”ti. “**Sampajañña** **eva vā kārī**”ti iminā sampajānassa karaṇasīlo **sampajānakārīti** dasseti. “**So hī**”ti ādi dutiyavikappassa samatthanam. “**Sampajañña**”ti ca iminā sampajānasaddassa sampajaññapariyāyatā vuttā. Tathā hi **Ācariyānandattherena** vuttaṃ “samantato, sammā, samaṃ vā pajānanam sampajānaṃ, tadeva sampajaññaṃ”ti¹. Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparo nayo—yathā abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti, tathā sampajānassa kāro karaṇam sampajānakāro, so etassa atthīti **sampajānakārīti**.

Dhammato vaḍḍhisāṅkhātena atthena saha vattatīti **sāttakam**, abhikkantādi,² sāttakassa sampajānanam **sāttakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano patirūpassa sampajānanam **sappāyasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññattha ca pavattesu avijahitakammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajānanam **gocarasampajaññaṃ**. Sāmaññaniddesena, hi ekasesanayena vā gocarasaddo tadatthadvayepi pavattati. Abhikkamādīsu asammuyhanasāṅkhātaṃ asammohameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ**. **Cittavasenevāti** cittassa vaseneva cittavasamanugatenevāti attho. **Pariggahetvāti** tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. Saṅghadassaneneva uposathapavāraṇādi-atthāya gamanam saṅgahitam. **Ādisaddena** kasiṇaparikkammādīnam saṅgaho. Saṅkhepato vuttaṃ tadatthameva vivarituṃ “**cetiyaṃ vā**”ti ādi vuttaṃ. **Arahattam** **pāpuṇātīti** ukkaṭṭhaniddeso esa. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vaḍḍhiyeva. **Tatthāti** asubhārammaṇe. **Kecīti** abhayagirivāsino.

1. Mūlaṭi 2. 180 piṭṭhe.

2. Abhikkantādīsu (Ka)

Āmisatoti cīvarādi-āmisapaccayato. Kasmāti āha “**taṃ nissāyā**”ti ādi.

Tasminti sātthakasampajaññavasena pariggahita-atthe. Yasmā pana dhammato vaḍḍhiyeva attho nāma, tasmā yaṃ “sātthakan”ti adhippetam gamanam, taṃ sabbampi sappāyamevāti siyā avisesena kassaci āsaṅkāti tannivattanattham “**cetiyaḍassanam tāvā**”ti ādi āraddham. **Mahāpūjāyāti** mahatiyā pūjāya, bahūnam pūjādivaseti vuttam hoti. **Cittakammarūpakāni viyāti** cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā nānappakāraviccakiriyā paṭimāyo viya. **Tatrāti** tāsū parisāsu. **Assāti** bhikkhuno. **Asamapekkhanam** nāma gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇam. Yaṃ sandhāya vuttam “cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhasa puthujjanassā”ti ādi¹. Mātugāmasamphassavasena **kāyasamaggāpatti**. Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**. “Dasadvādasayojanantare parisā sannipatanti”ti ādinā **vuttappakāreneva**. **Mahāparisaparivārānanti** kadāci dhammassavanādi-atthāya itthipurisassammissaparivāre sandhāya vuttam.

Tadattadīpanatthanti asubhadassanassa sātthakabhāvasaṅkhātassa atthassa dīpanattham. **Pabbajitadivasato paṭṭhāya** paṭivacanadānavasena bhikkhūnam anuvattanakathā āciṇṇā, tasmā paṭivacanassa adānavasena ananuvattanakathā tassa dutiyā nāma hotīti āha “**dve kathā nāma na kathitapubbā**”ti. **Dve kathāti** hi vacanakaraṇākaraṇakathā. Tattha vacanakaraṇakathāyeva kathitapubbā, dutiyā na kathitapubbā. Tasmā subbacattā paṭivacanamadāsīti attho.

Evanti iminā. “Sace pana cetiyassa mahāpūjāyā”ti ādikam sabbampi vuttappakāram paccāmasati, na “purisassa mātugāmāsubhan”ti ādikameva. Pariggahitam sātthakam, sappāyaṇca yena so **pariggahitasātthakasappāyo**, tassa, tena yathānupubbikam sampajaññapariggahaṇam dasseti. Vuccamānayogakammasa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇam **kammaṭṭhānam**, tadeva

1. Ma 3. 261 piṭṭhe.

bhāvanāya visayabhāvato **gocaranti** āha “**kammaṭṭhānaśaṅkhātāṃ gocarāṇaṃ**”ti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittāṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahaṇaṃ katvā. **Bhikkhācāragocareti** bhikkhācārasaṅkhāte gocare, anena kammaṭṭhāne, bhikkhācāre ca gocarasaddoti dasseti.

Idhāti sāsane. **Haratī**ti kammaṭṭhānaṃ pavattanavasena neti, yāva piṇḍapāṭapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpayogato yāva divāṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. **Tatthā**ti tesu catūsu bhikkhūsu. **Āvaraṇīyehī**ti nīvaraṇehi. **Pagevā**ti pātoyeva. **Sarīraparikammanti** mukhadhovanādisarīrapaṭijaggaṇaṃ. **Dve tayo pallaṅketi** dve tayo nisajjāvāre. Ūrubaddhāsanaṅhettha pallaṅko. **Usumanti** dve tīṇi uṇhāpanāni sandhāya vuttaṃ. **Kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā**ti tadahemūlabhūtaṃ kammaṭṭhānaṃ anuyuñjitvā. **Kammaṭṭhānaśisenevā**ti kammaṭṭhānamukheneva, kammaṭṭhānavijahanto evāti vuttaṃ hoti, tena “patopi acetano”ti ādinā¹ vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti.

Gantvāti pāpuṇitvā. Buddhānussatikammaṭṭhānaṃ ce, tadeva nipaccakārasādhanaṃ. Aññañce, anipaccakārakaraṇamiva hotīti dassetuṃ “sace”ti ādi vuttaṃ. Atabbisayena **taṃ ṭhapetvā**. “**Mahantaṃ cetiyaṃ ce**”ti ādinā kammaṭṭhānikassa mūlakammaṭṭhānamanasikārassa papañcābhāvadassanaṃ. Aññaṇa pana tathāpi aññathāpi vanditabbameva. **Tathevā**ti tikkhattumeva. Paribhogacetiyato sārīrikacetiyaṃ garutaranti katvā “**cetiyaṃ vanditvā**”ti pubbakālakiriyāvasena vuttaṃ. Yathāha Aṭṭhakathāyaṃ “cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā”ti², ayaṃ ācariyassamati, “**bodhiyaṅgaṇaṃ pattenāpī**”ti pana vacanato yadi cetiyaṅgaṇato gate bhikkhācāramagge bodhiyaṅgaṇaṃ bhaveyya, sāpi vanditabbāti maggānukkameneva “cetiyaṃ vanditvā”ti pubbakālakiriyāvacaṇaṃ, na tu garukātabbatānukkamena. Evañhi sati bodhiyaṅgaṇaṃ paṭhamaṃ pattenāpi bodhiṃ vanditvā cetiyaṃ vanditabbaṃ, ekameva pattenāpi tadeva vanditabbaṃ,

1. Dī-Ṭṭha 1. 178; Ma-Ṭṭha 1. 27; Saṃ-Ṭṭha 3. 23; Abhi-Ṭṭha 2. 345 piṭṭhesu.

2. Ma-Ṭṭha 4. 77; Am-Ṭṭha 1. 356; Abhi-Ṭṭha 2. 408 piṭṭhesu.

tadubhayampi appattena na vanditabbanti ayamatto suviññāto hoti. Bhikkhācāragatamaggena hi pattaṭṭhāne kattaḅba-antarāvattadassanametaṃ, na pana dhuvavattadassanaṃ. Pubbe hesa katavattoyeva. Tenāha “pageva cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṃ katvā”ti-ādi.

Buddhaguṇānussaraṇavaseneva bodhi-ādiparibhogacetiyepe nipaccakaraṇaṃ upapannanti dasseti “**Buddhassa Bhagavato sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā**”ti iminā. **Paṭisāmitaṭṭhānanti** sopānamūlabhāvasāmaññena vuttaṃ, Buddhārammaṇapītivisayabhūtacetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇato bāhiraṭṭhānaṃ patvāti vuttaṃ hoti.

Gāmasamīpeti gāmūpacāre. Tāva pañhaṃ vā pucchanti, dhammaṃ vā sotukāmā hontīti sambandho. **Janasaṅgahatthanti** “mayi akathente etesaṃ ko kathessatī”ti dhammānuggahena mahājanassa saṅgahaṇatthaṃ.

Aṭṭhakathācariyānaṃ vacanaṃ samatthetuṃ “dhammakathā hi kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthī”ti vuttaṃ. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kātabbāyevā”ti Aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā vā dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā dhammakathaṃ kathetvāti sambandho. **Ācariyānandattherena**¹ pana “tasmā”ti etassa “kathetabbāyevāti vadantī”ti etena sambandho vutto.

Kammaṭṭhānasīsenevāti attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ avijāhanavasena, tadanugūṇaṃyeva dhammakathaṃ kathetvāti attho, dutiyapadepe ese va nayo. **Anumodanaṃ katvāti** etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti adhikāro. **Tatthāti** gāmato nikkhamanaṭṭhāneyeva.

“Porāṇakabhikkhū”ti ādinā porāṇakāciṇṇadassanena yathāvuttamatthaṃ daḷhaṃ karoti. **Sampattaparicchedenevāti** “paricito aparicito”ti ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamamattenevāti attho. **Ānubhāvenāti** anuggahabalena. **Bhayeti** paracakkādibhaye. **Chātaketi** dubbhikkhe.

“Pacchimayāmepe nisajjācaṅkamehi vītināmetvā”ti ādinā **vuttappakāraṃ**. **Karontassāti** karamānasseva, anādare cetāṃ sāmivacanaṃ. **Kammajatejoti** gahaṇiṃ sandhāyāha. **Pajjalatīti** uṇhabhāvaṃ janeti. Tatoyeva upādinnakaṃ gaṇhāti, sedā muccanti. **Kammaṭṭhānaṃ vīthiṃ**

1. Mūlaṭṭi 2. 181 piṭṭhe.

nārohati khudāparissamena kilantakāyassa samādhānābhāvato.

Anupādinnaṃ odanādivatthu. **Upādinnaṃ** udarapaṭalaṃ. Antokucchiyañhi odanādivatthusmiṃ asati kammajatejo uṭṭhahitvā udarapaṭalaṃ gaṇhāti, “chātosmi, āhāraṃ me dethā”ti vadāpeti, bhuttakāle udarapaṭalaṃ muñcitvā vatthuṃ gaṇhāti, atha satto ekaggo hoti, yato “chāyārakkhaso viya kammajatejo”ti Aṭṭhakathāsu vutto. **So pagevāti** ettha “tasmā”ti seso.

Gorūpānanti gunnaṃ, gosamūhānaṃ vā, vajato gocarathāya nikkhamanavelāyamevāti attho. Vuttaviparītanayena **upādinnaṃ muñcitvā anupādinnaṃ gaṇhāti**. **Antarābhatteti** bhattassa antare, yāva bhattaṃ na bhuñjati, tāvāti attho. Tenāha “**kammaṭṭhānasīsenā āhāraṇica paribhuñjitvā**”ti. **Avasesaṭṭhāneti** yāgyā aggahitaṭṭhāne. **Tatoti** bhuñjanato. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānānupaṭṭhānassa anavacchedadassanametaṃ, uttaruttarinti attho, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavacchedo, evametassāpi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṃ hoti. “**Edisā cā**”ti ādinā tathā kammaṭṭhānamanasikārassāpi sātthakabhāvaṃ dasseti. **Āsananti** nisajjāsanaṃ.

Nikkhattadhuroti bhāvanānuyoge anukkhittadhuro anāraddhavīriyo.

Vattapaṭipattiyā aparipūraṇena sabbavattāni bhinditvā.

Pañcavidhacetokhīlavinibandhacittoti pañcavidhena cetokhīlena, vinibandhena ca sampayuttacitto. Vuttañhi Majjhimāgame **Cetokhīlasutte**—

“Katamassa pañca cetokhīlā appahīnā honti? Idha bhikkhave bhikkhu Satthari kaṅkhati, dhamme kaṅkhati, saṃghe kaṅkhati, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti”ti¹,

“Katamassa pañca cetosovinibandhā asamucchinnā honti? Idha bhikkhave bhikkhu kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo hoti, rūpe avītarāgo hoti, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti² ca—

1. Ma 1. 145 piṭṭhe.

2. Ma 1. 146 piṭṭhe.

vitthāro. Ācariyena¹ pana pañcavidhacetovinibandhacittabhāvoyeva padekadesamullīgetvā dassito. Cittassa kacavarakhāṇukabhāvo hi cetokhīlo, cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ viya katvā gaṇṇanabhāvo cetasovinibandho. Paṭhamo cettha vicikicchādosavasena, dutiyo lobhavasenāti ayametesam viseso. **Caritvāti** vicaritvā. Kammatṭhānavirahavasena **tuccho**.

Bhāvanāsahitameva bhikkhāya gataṃ, paccāgatañca yassāti **gatapaccāgataṃ**, tadeva vattaṃ, tassa vasena. **Attakāmāti** attano hitasukhamicchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammo hi hitaṃ, sukhañca tannimittakanti. Atha vā viññūnaṃ attato nibbisesattā, attabhāvapariyāpannattā ca dhammo attā nāma, taṃ kāmenti icchantīti **attakāmā**. Adhunā pana **atthakāmāti** hitavācakena atthasaddena pāṭho dissati, dhammasaññuttaṃ hitamicchantā, hitabhūtaṃ vā dhammammicchantāti tassattho. **Ṇaṭṭāti** iṇena pīlita. Tathā sesapadadvayepi. **Etthāti** sāsane.

Usabham nāma vīsati yaṭṭhiyo, **gāvutaṃ** nāma asīti usabhā. **Tāya saññāyāti** tādisāya pāsāṇasaññāya, kammatṭhānamanasikārena “ettakaṃ ṭhānamāgata”ti jānantaṃ gacchantīti adhippāyo. **Nanti** kilesaṃ. Kammatṭhānavippayuttacittena pāduddhāraṇamakattukāmato tiṭṭhati, pacchāgato pana ṭhitimanatikkamitukāmato. **Soti** uppannakilesa bhikkhu. **Ayanti** pacchāgato. **Etanti** parassa jānanaṃ. **Tatthevāti** patiṭṭhitatṭhāneyeva. **Soyeva nayoti** “ayaṃ bhikkhū”ti ādiko yo patiṭṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenāpi yonisomanasikāraṃ paribrūhetīti idampi parassa jānaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbam. **Purimapādeyevāti** paṭhamam kammatṭhānavippayuttacittena uddharitapādavaḷaṇṇeyeva. **Etīti** gacchati. “**Ālindakavāsī Mahāphussadevatthero viyā**”ti ādinā aṭṭhāneyevetaṃ kathitaṃ. “Kvāyaṃ evaṃ paṭipannapubbo”ti āsaṅkaṃ nivatteti.

Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālisisādīni maddantā. **Assāti** therassa, ubhayāpekkhavadacanametaṃ. Assa arahattappattadivase

caṅkamanakoṭiyanti ca. Adhigamappicchatāya vikkhepaṃ katvā, nibandhitvā ca paṭijānitvāyeva **ārocesi**.

Paṭhamam tāvāti padasobhanattham pariyāyavacanam. **Mahāpadhānanti** Bhagavato dukkaracariyam, amhākam atthāya Lokanāthena chabbassāni kataṃ dukkaracariyam “evāham yathābalaṃ pūjessāmi”ti attho. Paṭipattipūjāyeva hi pasatthatarā Satthupūjā, na tathā āmisapūjā. **Ṭhānacaṅkamamevāti** adhiṭṭhātabba-iriyāpathavasena vuttam, na bhojanakālādisu avassam kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena. **Evasaddena** hi itarāya nisajjāya, sayanassa ca nivattanam karoti. **Vippayuttena uddhaṭe paṭinivattentoti** sampayuttena uddharitapādeyeva puna ṭhapanam sandhāyāha. “**Gāmasamīpaṃ gantvā**”ti vatvā tadattham vivarati “**gāvī nū**”ti-ādinā. **Kacchakantarototi** upakacchantarato, upakacche laggitakamaṇḍalutoti vuttam hoti. **Udakagaṇḍūsanti** udakāvagaṇḍakārakam. Katinam tithīnam pūraṇi **katimī**, “pañcamī nu kho pakkhassa, aṭṭhamī”ti ādinā divasam vā pucchitoti attho. Anārocanassa akattabbattā **āroceti**. Tathā hi vuttam “anujānāmi bhikkhave sabbeheva pakkhagaṇanam uggaḥetun”ti ādi¹.

“Udakam gilitvā āroceti”ti **vuttanayena**. **Tatthāti** gāmadvāre. **Niṭṭhubhananti**² udakaniṭṭhubhanaṭṭhānam. **Tesūti** manussesu. **Ñānacakkhusampannattā cakkhumā**. **Īdisoti** susammatṭhacetiyaṅgaṇādiko. **Visuddhipavāraṇanti** khīṇāsavabhāvena pavāraṇam.

Vīthim otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha “**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yam sandhāya vuttam “pāsādikena abhikkantena paṭikkantenā”ti ādi³. Tam gamanam dassetum “**tattha cā**”ti ādimāha. “**Na hi javena piṇḍapātiyadhutaṅgam nāma kiñci atthi**”ti iminā javena gamane loluppacāritā viya asāruppataṃ dasseti. **Udakasakaṭanti** udakasārasakaṭam. Tañhi visamabhūmi bhāgappattam niccalameva kātuṃ vaṭṭati. **Tadanurūpanti** bhikkhādānānurūpam. “**Āhārepaṭikūlasaññaṃ upaṭṭhapetvā**”ti ādisu yam vattabham, tam parato āgamissati. Rathassa akkhānam telena abbhañjanam, vaṇassa lepanam, puttamaṃsassa khādanaṃca tidhā upamā yassa āharaṇassāti tathā. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti**

1. Vi 3. 157 piṭṭhe.

2. Niṭṭhuhanam (Ka)

3. Vi 1. 275 piṭṭhe.

“yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā, yāpanāyā”ti ādinā¹ vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **“Neva davāyā”**ti ādi pana paṭikkhepamattadassanaṃ. **Bhattakilamathanti** bhattavasena uppannakilamathaṃ. **Purebhattādi** divāvasena vuttaṃ. **Purimayāmādi** rattivasena.

Gatapaccāgatesu kammatṭhānassa haraṇaṃ vattanti atthaṃ dassento **“haraṇapaccāharaṇasaṅkhātan”**ti āha. **“Yadi upanissayasampanno hoti”**ti idaṃ “devaputto hutvā”ti ādisupi sabbattha sambajjhitaḥṭṭhaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni, sataśahassaṇca tajjā puññañāṇasambhārasambharaṇaṃ, sāvakaḥṭṭhaṃ aggasāvakaṇaṃ ekamaśaṅkhyeyyaṃ, kappasataśahassaṇca, mahāsāvakaṇaṃ² kappasataśahassameva, itaresaṃ pana atītāsu jātisu vivaṭṭupānissayavasena kālaniyamamantarena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyakusalaṃ. **“Seyyathāpi”**ti ādinā tasmim tasmim ṭhānantare etadaggaṭṭhapitānaṃ therānaṃ sakkhidassanaṃ. Tattha **thero Bāhiyo dārucīriyoti** Bāhiyavisaye sañjātasamvaḍḍhatāya Bāhiyo, dārucīrapariharaṇato dārucīriyoti ca samaññito therō. So hāyasmā—

“Tasmā tiha te Bāhiya evaṃ sikkhitabbaṃ ‘diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati’ti, evaṃhi te Bāhiya sikkhitabbaṃ. Yato kho te Bāhiya diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute, mute, viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ Bāhiya na tena. Yato tvaṃ Bāhiya na tena, tato Bāhiya na tattha. Yato tvaṃ Bāhiya na tattha, tato tvaṃ Bāhiya nevidha na huraṃ na ubhayamantarena, esevanto dukkhassā’ti”³—

Ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi. Evaṃ Sāriputtattherādīnampi mahāpaññatādīdīpanāni suttapadāni vitthārato vattabbāni. Viseso pana Aṅguttarāgame etadaggasuttapadāni⁴. **Sikhāpattanti** koṭippattaṃ niṭṭhānappattaṃ sabbathā paripunnato.

1. Ma 1. 12, 341; Ma 2. 18, 339; Sam 2. 323; Am 2. 341; Am 3. 15; Abhi 1. 262; Abhi 2. 258; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

2. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe vitthāro.

3. Khu 1. 85 piṭṭhe Udāne.

4. Am 1. 23 piṭṭhe.

Tanti asammuyhanam. **Evanti** idāni vuccamānākārena veditabban. **“Attā abhikkamatī”**ti iminā diṭṭhigāhavasena, **“aham abhikkamāmi”**ti iminā mānagāhavasena, tadubhayassa pana vinā taṇhāya appavattanato taṇhagāhavasenāti tīhipi maññanāhi andhabālaputhujjanassa abhikkame sammuyhanam dasseti. **“Tathā asammuyhanto”**ti vatvā tadeva asammuyhanam yena ghanavinibbhogena hoti, tam dassento **“abhikkamāmi”**ti ādimāha. **Cittasamuṭṭhānavāyodhātū**ti teneva abhikkamanacittena samuṭṭhānā, tamcittasamuṭṭhānikā vā vāyodhātu. **Viññattinti** kāyaviññattim. **Janayamānā uppajjati** tassā vikārabhāvato. **Iti** tasmā uppajjanato. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā vicalanākārasaṅkhātakāyaviññattivasena. **Tassāti** aṭṭhisāṅghāṭassa. **Abhikkamatoti** abhikkamantassa. **Omattāti** avamattā lāmakappamāṇā. **Vāyodhātutejodhātuvasena itarā dve** dhātuyo.

Idam vuttam hoti—yasmā cettha vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātu, tena tassā uddharaṇe vāyodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā imāsam dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, tathā abhāvato pana itarāsam omattatāti. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiaraṇānam paccayo. Kiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiaraṇesu sātisayo byāpāro, tena tassā tattha tejodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā imāsam dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṅka tadabhāvato omattatāti dasseti **“tathā atiharaṇavītiaraṇesū”**ti iminā. Satipi cettha anugamakānugantabbatāvisese tejodhātuvāyodhātubhāvamattam sandhāya tathāsaddaggaṇam katam. Paṭhame hi naye tejodhātuyā anugamakatā, vāyodhātuyā anugantabbatā, dutiye pana vāyodhātuyā anugamakatā, tejodhātuyā anugantabbatāti. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanam **uddharaṇam**, ṭhitaṭṭhānam atikkamitvā purato haraṇam **atiharaṇam**. Khāṇu-ādipariharaṇattham, patiṭṭhitapādaghaṭṭanāpariharaṇattham vā passena

haraṇaṃ **vīti haraṇaṃ**, yāva paṭiṭṭhitapādo, tāva haraṇaṃ **ati haraṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vīti haraṇanti** vā ayametesam viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjane paccayo. Garutarasabhāva hi āpodhātu, tena tassā vossajjane pathavīdhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā tāsā dvinnamettha sāmattihiyato adhimattatā, itarāsaṇca tadabhāvato omattatāti dassento āha “**vossajjane -pa-balavatiyo**”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Paṭiṭṭhābhāve viya paṭiṭṭhāpanepi tassā sātisaṃyakkattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo hoti, tathā ghaṭṭanakiriyaṃ pathavīdhātuyā vasena sannirujjhanassa sijjhanato tassā sannirujjhanepi āpodhātuyā anugatabhāvo hoti, tasmā vuttaṃ “**tathā sannikkhepanasannirujjhanesū**”ti.

Anugamakānugantabbatāvisesepi sati pathavīdhātu-āpodhātubhāvamattaṃ sandhāya tathāsaddaggahaṇaṃ kataṃ. Paṭhame hi naye pathavīdhātuyā anugamakatā, āpodhātuyā anugantabbatā, dutiye pana āpodhātuyā anugamakatā, pathavīdhātuyā anugantabbatāti.

Vossajjanañcetta pādassa onāmanavasena vossaggo, tato paraṃ bhūmi-ādisu paṭiṭṭhāpanaṃ **sannikkhepanaṃ**, paṭiṭṭhāpetvā nimmaddanavasena gamanassa sannirodho **sannirujjhanam**.

Tatthāti tasmim abhikkamane, tesu vā yathāvuttesu uddharaṇāti haraṇavīti haraṇa vossajjanasannikkhepanasannirujjhanasaṅkhātesu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākāreṇa pavattā rūpadhammā, taṃsamutṭhāpakā ca arūpadhammā. **Ati haraṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. Sabbattha esa nayo. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uddharaṇādikē uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantaraṇaṃ atthi lahuparivattanato. **Pabbam pabbanti** paricchedaṃ paricchedaṃ. **Sandhi sandhī**ti gaṇṭhi gaṇṭhi. **Odhi odhī**ti bhāgaṃ bhāgaṃ. Sabbañcetaṃ uddharaṇādikōṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbam. Itaro eva hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanayogagamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi, pāde ca bandhakhuradhārāsamāgamatopi sīghatāro, yathā tilānaṃ bhijjayamānānaṃ

paṭapaṭāyanena bhedo lakkhiyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattamaṃ **“paṭapaṭāyantā”**ti vuttaṃ, uppādavaseṇa paṭapaṭa-saddaṃ akarontāpi karontā viyāti attho. Tilabhedalakkaṇaṃ paṭapaṭāyanaṃ viya hi saṅkhatabhedalakkhaṇaṃ uppādo uppannānamekantato bhinnattā. **Tatthāti abhikkamane. Ko eko abhikkamati** nābhikkamatiyeva. **Kassa vā ekassa abhikkamanam** siyā, na siyā eva. Kasmā? **Paramatthato hi -pa- dhātūnaṃ sayanaṃ**, tasmāti attho. Andhabālaputhujjanasammūlhasa attano abhikkamananivattanañhetam vacanaṃ. Atha vā **“ko eko -pa- abhikkamanan”**ti codanāya **“paramatthato hi”**ti-ādinā sodhanā vuttā.

Tasmim tasmim koṭṭhāseti yathāvutte chabbidhepi koṭṭhāse gamanādikassa apaccāmaṭṭhattā. “Saddhim rūpeṇa uppajjate, nirujjhati”ti ca silokapadena saha sambandho. Tattha paṭhamapadasambandhe **rūpenāti** yena kenaci sahuppajjanakena rūpeṇa. Dutiyapadasambandhe pana **“rūpenā”**ti idaṃ yaṃ tato nirujjhamānacittato upari sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ, tadeva tassa nirujjhamānacittassa nirodhena saddhim nirujjhanakaṃ sattarasacittakkaṇāyukaṃ rūpaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā rūpārūpadhammā samānāyukā siyūṃ. Yadi ca siyūṃ, atha “rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti ādi¹ Aṭṭhakathāvacanehi, “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”ti² evamādiṭṭhāvacanehi ca virodho siyā. Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattamaṃ vibhāvento eva uppajjanti, tasmā tesam taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇa pakāsetabbā, evaṃ tesam pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hoti, tasmā ekacittakkaṇātītena saha sattarasacittakkaṇāyukatā rūpadhammānamicchitāti. Lahuparivattanaviññāṇavisesassa saṅgatiṃpaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasāṅgatiṃpaccayatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpassa garuparivattitā. Yathābhūtaṃ nānādhātūñānaṃ kho pana Tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tathevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabboti **ācariyena**³

1. Abhi-Ṭṭha 2. 24 piṭṭhe.

2. Am 1. 9 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭṭi 1. 248 piṭṭhe.

vuttaṃ, tadevaṃ cittānuparivattiyā viññattiyā ekanirodhabhāvassa suviññeyyattā evaṃ vuttaṃ. Tato saviññattikena puretaraṃ sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppanna **rūpena** saddhiṃ **aññaṃ cittaṃ nirujjhati**ti attho veditabbo. Aññaṃ cittaṃ nirujjhati, aññaṃ uppajjate cittanti yojetabbaṃ. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamoti. Yañhi purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ nirujjhantaṃ aññassa pacchā uppajjamānassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhati, tathā laddhapaccayameva aññaṃpi uppajjate cittaṃ, avatthāvisesato cettha aññathā. Yadi evaṃ tesamubhinnaṃ antaro labbheyyāti codanaṃ “no”ti apanetumāha **“avīci manusambandho”**ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevedanti avisesaṃ vidū maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno, rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**ti attho. **Avīci**ti hi nirantaratāvasena bhāvanapūṃsakavacanaṃ.

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokitanti** āha **“puratopekkhanaṃ”**ti. Yaṃdisābhimukho gacchati, tiṭṭhati, nisīdati, sayati vā, tadabhimukhaṃ pekkhananti vuttaṃ hoti. Yasmā ca tādīsamālokitāṃ nāma hoti, tasmā tadanugatadisālokanāṃ vilokitanti āha **“anudisāpekkhanaṃ”**ti, abhimukhadisānurūpagatesu vāmadakkhiṇapassesu vividhā pekkhananti vuttaṃ hoti. Heṭṭhā-uparipacchāpekkhanañhi **“olokita-ullokitāpalokitāni”**ti gahitāni. **Sāruppavasena**ti samaṇapatirūpavasena, imināva asāruppavasena itaresamaggahaṇanti sijjhati. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayaparivajjanādīsu apalokitassa ca siyā sambhavoti āha **“iminā vā”**ti ādi, etena upalakkhaṇamattañcetanti dasseti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikataṃ paccakkhakāriṇaṃ, sādhaṇanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmi”ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyaśāṃvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ Satthā “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ, yadidaṃ Nando”ti¹ etadaggeṭṭhapesi. **Nandassā**ti kattutthe sāmivacanaṃ. **Iti**ti iminā ālokanena.

Sāthakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ajjhāharitvā sambandho. **Tasmāti** kammaṭṭhānāvijahanasseva ālokitavilokite gocarasampajaññabhāvato. **Etthāti** ālokitavilokite. **Attano kammaṭṭhānavasenevāti** khandhādikammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātappaṃ, na añño upāyo gavesitabboti adhippāyo. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** vakkhamānakammaṭṭhānamukheneva. Yasmā pana ālokitādi nāma dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**”ti ādi vuttaṃ. **Āloketāti** ālokeno. Tathā **viloketā**. **Viññattinti** kāyaviññattim. **Itti** tasmā uppajjanato. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānāya vāyodhātuyā vicalanākārasaṅkhātakāyaviññattivasena. **Akkhidanti** akkhipaṭalaṃ. **Adho sīdati**ti osīdantaṃ viya heṭṭhā gacchati. **Uddhaṃ laṅgheti**ti laṅghentaṃ viya upari gacchati. **Yantakenāti** akkhidalesu yojitarajjuyo gahetvā paribbhamanakacakkena. **Tatoti** tathā akkhidālānamosīdanullaṅghanato. Manodvārikajavanassa mūlakāraṇaparijānanaṃ **mūlapariññā**. Āgantukassa abbhāgatassa, tāvakālikassa ca taṅkhaṇamattapavattakassa bhāvo **āgantukatāvakālikabhāvo**, tesaṃ vasena.

Tatthāti tesu gāthāya dassitesu sattasu cittesu. **Āṅgakkiccam** **sādhayamānanti** padhānabhūta-āṅgakkiccam nipphādentam, sarīraṃ hutvāti vuttaṃ hoti. Bhavaṅgañhi paṭisandhisadisattā padhānamaṅgaṃ, padhānañca “sarīraṇ”ti vuccati, avicchedappavattihetubhāvena vā kāraṇakiccam sādhayamānanti attho. **Tam āvaṭṭetvāti** bhavaṅgasāmaññavasena vuttaṃ, pavattākāravisesavasena pana atītādinā tibbidham, tattha ca bhavaṅgupacchedasseva āvaṭṭanaṃ. **Tannirodhāti** tassa nirujjhanato, anantarapaccayavasena hetuvacanaṃ. **“Paṭhamajavanepi -pa-sattamajavanepi”**ti idaṃ pañcadvārikavīthiyaṃ “ayaṃ itthī, ayaṃ puriso”ti rajjanadussanamuyhanānamabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ puretaraṃ pavattāyonisomanasikāravasena ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanākārena pavattanato itṭhe itthirūpādimhi lobhasahagatamattaṃ javanaṃ uppajjati, aniṭṭhe ca dosasahagatamattaṃ, na panekantarajjanadussanādi,

manodvāre eva ekantarajjanadussanādi hoti, tassa pana manodvārikassa rajjanadussanādino pañcadvārikajavanam mūlam, yathāvuttam vā sabbampi bhavaṅgādi, evam manodvārikajavanassa mūlakāraṇavasena mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārikajavanasseva apubbabhāvavasena, ittaratāvasena ca. **Yuddhamanḍale**ti saṅgāmappadese. **Heṭṭhupariyavasena**ti heṭṭhā ca upari ca parivattamānavasena, aparāparam bhavaṅguppativasenaati attho. Tathā bhavaṅguppadavasena hi tesam bhijjitvā patanam, iminā pana heṭṭhimassa, uparimassa ca bhavaṅgassa aparāparuppativasena pañcadvārikajavanato visadisassa manodvārikajavanassa uppadam dasseti tassa vaseneva rajjanādipavattanato. Tenevāha “**rajjanādivasena ālokitavilokitam hoti**”ti.

Āpāthanti gocarabhāvam. **Sakakiccanipphādanavasena**ti āvajjanādikiccanipphādanavasena. **Tanti** javanam. Cakkhudvāre rūpassa āpāthagamanena āvajjanādīnam pavattanato pavattikāraṇavaseneva “**gehabhūte**”ti vuttam, na nissayavasena. **Āgantukapuriso viyāti** abbhāgatapuriso viya. Duvidhā hi āgantukā atithi-abbhāgatavasena. Tattha kataparicayo “**atithi**”ti vuccati, akataparicayo “**abbhāgato**”ti, ayamevidhādhippeto. Tenāha “**yathā paragehe**”ti ādi. **Tassāti** javanassa rajjanadussanamuyhanam ayuttanti sambandho. **Āsinesūti** nisinnesu. **Āṇākaraṇanti** attano vasakaraṇam.

Saddhim sampayuttadhammehi phassādīhi. **Tattha tattheva** sakakiccanipphādanaṭṭhāne **bhijjanti**. **Itīti** tasmā āvajjanādivoṭṭhabbanapariyosānānam bhijjanato. **Ittarānīti** aciraṭṭhitikāni. **Tatthāti** tasmim vacane ayam upamāti attho. Udayabbayaparicchinnō tāva tattako kālo etesanti **tāvakālikāni**, tassa bhāvo, tamvasena.

Etanti asammohasampajaññaṇam. **Etthāti** etasmim yathāvuttadhammasamudāye. **Dassanam** cakkhuviññāṇam, tassa vaseneva ālokanavilokanapaññāyanato āvajjanādīnamaggahaṇam.

Samavāyeti sāmaggiam. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne. Nimittatthe cetam bhummam, tabbinimuttako **ko**

eko āloketi na tveva āloketi. **Ko** ca eko **viloketi** natveva viloketīti attho.

“**Tathā**”ti ādi āyatanavasena, dhātuvasena ca dassanaṃ. Cakkhurūpāni yathārahaṃ dassanassa nissayārammaṇapaccayo, tathā āvajjanā anantarādipaccayo, āloko upanissayapaccayoti dassanassa suttantanayena pariyāyato paccayatā vuttā. **Sahajātapaccayopi** dassanasseva, nidassanamattañcetaṃ aññamañña sampayutta atthi avigatādipaccayānampi labbhanato, “sahajātādipaccayā”tipi adhunā pāḷho dissati. “**Evan**”ti-ādi nigamanam.

Idāni yathāpāṭham samīñjanapasāraṇesu sampajānaṃ vibhāvento “**samīñjite pasārite**”ti ādimāha. Tattha **pabbānanti** pabbabhūtānaṃ. Taṃsamīñjanapasāraṇeneva hi sabbesaṃ hatthapādānaṃ samīñjanapasāraṇaṃ hoti, pabbametesanti vā **pabbā** yathā “saddho”ti, pabbavantānanti attho. **Cittavasenevāti** cittaruciya eva, cittalāmatthiyā vā. Yaṃ yaṃ cittaṃ uppajjati sātthepi anatthepi samīñjitum, pasāritum vā, taṃtaṃcittānugateneva samīñjanapasāraṇamakativāti vuttaṃ hoti. **Tatthāti** samīñjanapasāraṇesu atthānatthapariggaṇhanaṃ veditabbanti sambandho. **Khaṇe khaṇeti** tathā ṭhitakkhaṇassa byāpanicchāvacanaṃ. **Vedanāti** santhambhanādīhi rujjanā. “**Vedanā uppajjati**”ti-ādinā paramparapayojanaṃ dasseti. Tathā “**tā vedanā nuppajjanti**”ti ādināpi. Purimaṃ purimañhi pacchimassa pacchimassa kāraṇavacanaṃ. **Kāleti** samīñjitum, pasāritum vā yuttakāle. **Phātinti** vuddhiṃ. Jhānādi pana **viseso**.

Tatrāyaṃ nayoti sappāyāsappāya-apariggaṇhane vatthusandassanasāṅkhāto nayo. Tada-pariggahaṇe ādīnavadassaneneva pariggahaṇepi ānisaṃso vibhāvitoti tesamidha udāharaṇaṃ veditabbaṃ. **Mahācetiyaṅgaṇeti** Duṭṭhagāmaṇirañña katassa Hemamālīnāmakassa mahācetiyaṃsa aṅgaṇe. Vuttañhi—

“Dīpappasādako thero, rājino ayyakassa me.

Evam kirāha nattā te, Duṭṭhagāmaṇi Bhūpati.

Mahāpuñño¹ mahāthūpaṃ, Soṇṇamālīṃ manoramaṃ.
Viśaṃ hatthasataṃ uccaṃ, kāressati anāgate”ti².

Bhūmippadeso cettha **aṅgaṇaṃ** “udaṅgaṇe tattha papaṃ avindun”ti ādīsu³ viya, tasmā upacārabhūte susaṅkhate bhūmippadeseti attho. **Teneva kāraṇena gihī jātoti** kāyasaṃsaggasamāpajjanahetunā ukkaṇṭhito hutvā hīnāyāvatto. **Jhāyīti** jhāyanaṃ ḍayhanamāpajji. Mahācetiyaṅgaṇepi cīvarakuṭiṃ katvā tattha sajjhāyaṃ gaṇhantīti vuttaṃ “**cīvarakuṭidaṇḍake**”ti, cīvarakuṭiyā cīvarachadanatthāya katadaṇḍaketi attho. “**Maṇisappo** nāma Sīhaḷadīpe vijjamānā ekā sappajātīti vadanti”ti Ācariyānandattherena⁴, Ācariyadhammapālattherena⁵ ca vuttaṃ. “Keci, apare, aññe”ti vā avatvā “vadanti”cceva vacanañca sārato gahetabbatāvīññāpanatthaṃ aññathā gahetabbassa avacanato, tasmā na nīlasappādi idha “maṇisappo”ti veditabbo.

Mahātheravattahunāti evaṃnāmakassa therassa vatthunā. **Antevāsikehīti** tattha nisinnesu bahūsu antevāsikesu ekena antevāsikena. Tenāha “**taṃ antevāsikā pucchimsū**”ti. **Kammaṭṭhānanti** “abbhantare attānāmā”ti ādinā⁶ vakkhamānappakāraṃ dhātukammaṭṭhānaṃ. Pakaraṇatopi hi attho viññāyatīti. Tattha ṭhitānaṃ pucchantānaṃ saṅgahaṇavasena “**tumhehi**”ti puna puthuvacanakaraṇaṃ. Evaṃ rūpaṃ sabhāvo yassāti **evarūpo** niggahitalopavasena, tena, kammaṭṭhānamanasikārasabhāvenāti attho. **Evametthāpīti api**-saddena heṭṭhā vuttaṃ ālokitavilokitapakkhamaṭṭhānaṃ karoti. Ayaṃ nayo uparipi.

Suttākaḍḍhanavasenati yante yojitasuttānaṃ āviñchanavasena. **Dāruyantassāti** dārunā katayantarūpassa. Taṃ taṃ kiriyaṃ yāti pāpuṇāti, hatthapādādīhi vā taṃ taṃ ākāraṃ kurumānaṃ yāti gacchatīti **yantaṃ**, naṭakādipañcālikārūpaṃ, dārunā kataṃ yantaṃ tathā, nidassanamattañcetam. Tathā hi naṃ potthena vatthena alaṅkariyattā **potthalikā**, pañca aṅgāni yassā sajjivassevāti **pañcālikā**ti ca voharanti. **Hatthapādalaṇanti**⁷ hatthapādānaṃ kampanaṃ, hatthapādehi vā līlākaraṇaṃ.

1. Mahāpuñño (Ka)

2. Mahāvamsa Sattavīsatiṃparicchede 2, 3 gāthā.

3. Khu 5. 1 piṭṭhe Jātake.

4. Mūlaṭṭi 2. 182 piṭṭhe.

5. Dī-Ṭī 1. 250 piṭṭhe.

6. Dī-Ṭīha 1. 177 piṭṭhe.

7. Hatthapādacalanam (Aṭṭhakathāyaṃ)

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ samānadhāraṇatāya ekatodassanaṃ ganthagaruṭāpanayanattham, antaravāsakassa **nivāsanavasena**, sesānaṃ **pārupanavasena**ti yathārahamattho. **Tatthā**ti saṅghāṭicīvaradhāraṇapattadhāraṇesu. **Vuttappakāro**ti paccavekkhaṇavidhinā sutte vuttappabhedo.

Uṇhapakatikassāti uṇhālukassa pariāhabahulakāyassa. **Sītālukassā**ti sītābahulakāyassa. **Ghananti** appitaṃ. **Dupaṭṭanti** nidassanamattam. “Utuddhaṭānaṃ dussānaṃ catuguṇaṃ saṅghāṭim, diguṇaṃ uttarāsaṅgaṃ, diguṇaṃ antaravāsakaṃ, paṃsukūle yāvadatthan”¹ti hi vuttaṃ. **Viparīṭanti** tadubhayato viparītaṃ, tesaṃ tiṇṇampi **asappāyaṃ**. Kasmāti āha “**aggalādīdānenā**”ti ādi. Uddharitvā allīyāpanakhaṇḍaṃ **aggalaṃ**. **Ādisaddena** tunnakammādīni saṅgaṇhāti. **Tathā**-saddo anukaḍḍhanattho, asappāyamevāti. Paṭṭuṇṇadesse pāṇakehi saṅjātavattam **paṭṭuṇṇam**. Vākavisesamayaṃ setavaṇṇaṃ **dukūlaṃ**. **Ādisaddena** koseyyakambalādikaṃ sānulomaṃ kappiyacīvaraṃ saṅgaṇhāti. Kasmāti vuttaṃ “**tādisaṇhī**”ti ādi. **Araññe ekakassa nivāsantarāyakaranti** brahmacariyantarāyekadesamāha. Corādisādhāraṇato ca tathā vuttaṃ. Nippariyāyena taṃ asappāyanti sambandho. Aneneva yathāvuttamasappāyaṃ anekantaṃ tathārūpapaccayena kassaci kadāci sappāyasambhavato. Idaṃ pana dvayaṃ ekantameva asappāyaṃ kassaci kadācipi sappāyābhāvatoti dasseti. Micchā ājīvanti etenāti **micchājīvo**, anesanaṃ paccayapariyesanapayogo. Nimittakammādīhi pavatto micchājīvo tathā, etena ekavīsatividham anesanapayogamāha. Vuttañhi Suttanipātaṭṭhakathāyaṃ², Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ³ **Mettasuttavaṇṇanāyaṃ**—

“Yo imasmiṃ sāsane pabbajitvā attānaṃ na sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividham anesanaṃ nissāya jīvikaṃ kappeti. Seyyathidaṃ? Veḷudānaṃ, pattadānaṃ, pupphaphala, dantakaṭṭha, mukhodaka, sināna, cuṇṇa, mattikādānaṃ, cātukamyataṃ, muggasūpyataṃ, pāribhaṭyataṃ, jaṅghapesanikaṃ, vejjakammaṃ, dūtakammaṃ, paṇḍagāmanam, piṇḍapaṭipīṇḍam, dānānuppadānaṃ, vatthuvijjaṃ, nakkhattavijjaṃ, aṅgavijjaṃ”ti.

1. Vi 3. 403 piṭṭhe.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 178 piṭṭhe.

3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 202 piṭṭhe.

Abhidhammaṭṭikākārena pana **Ācariyānandattherena** evaṃ vuttaṃ—

“Ekavīsati anesanā nāma vejjakammaṃ karoti, dūtakammaṃ karoti, paṇṇakammaṃ karoti, gaṇḍaṃ phāleti, arumakkhaṇaṃ deti, uddhaṃvirecanaṃ deti, adhovirecanaṃ deti, natthutelaṃ pacati, vaṇatelaṃ pacati, veḷudānaṃ deti, patta, puppha, phala, sināna, dantakaṭṭha, mukhodaka, cuṇṇa, mattikādānaṃ deti, cāṭukammaṃ karoti, muggasūpiyaṃ, pāribhaṭṭiyaṃ, jaṅghapesanikaṃ dvāvīsatiṃ dūtakammaṃ sadisaṃ, tasmā ekavīsati”¹ti.

Aṭṭhakathāvacanañcettha Brahmajālādisuttantaṇṇayena vuttaṃ, Ṭikāvacanaṃ pana Khuddakavatthuvibhaṅgādi-abhidhammanayena, ato cettha kesañci visamatāti vadanti, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. Apica **“nimittakammādi”**ti iminā nimittobhāsaparikathāyo vuttā. **“Micchājīvo”**ti pana yathāvuttapayogo, tasmā nimittakammañca micchājīvo ca, tabbasena **uppannaṃ asappāyaṃ** sīlavināsanena anattābhavattāti attho. Samāhāradvandepi hi katthaci pulliṅgapayogo dissati yathā **“cittuppādo”**ti. Atiruciye rāgādayo, ati-aruciye ca dosādayoti āha **“akusalā dhammā abhivaḍḍhanti”**ti. Tanti tadubhayaṃ. **Kammaṭṭhānāvijāhanavasena**ti vakkhamānakammaṭṭhānassa avijāhanavasena.

“Abbhantare attā nāmā”ti ādinā saṅkhepato asammohasampajaññaṃ dassetvā **“tattha cīvarampi acetanan”**ti ādinā cīvarassa viya **“kāyopi acetano”**ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena tamatthaṃ paridīpento **“tasmā neva sundaraṃ cīvaraṃ labhitvā”**ti-ādinā vuttassa itarītarasantosassa kāraṇaṃ vibhāvetīti daṭṭhabbaṃ. Evañhi sambandho vattabbo— asammohasampajaññaṃ dassento **“abbhantare”**ti ādimāha. Attasuññatāvibhāvanena pana tadatthaṃ paridīpitum vuttaṃ **“tattha cīvaran”**ti ādi. Idāni attasuññatāvibhāvanassa payoṇaṇṇaṃ itarītarasantosasaṅkhātāṃ laddhaguṇaṃ pakāsento āha **“tasmā neva sundaran”**ti-ādīti.

1. Mūlaṭṭi 1. 97 piṭṭhe.

Tattha **abbhantareti** attano santāne. **Tatthāti** tasmim cīvarapārupane, tesu vā pārupakattapārupitabbacīvaresu. **Kāyopīti** attapaññattimatto kāyopi. “Tasmā”ti ajjhāharitabbam, acetanattāti attho. **Ahanti** kammabhūto kāyo. **Dhātuyoti** cīvarasaṅkhātā bāhirā dhātuyo. **Dhātusamūhanti** kāyasaṅkhātāni ajjhattikaṃ dhātusamūhaṃ. Potthakarūpapaṭicchādane dhātuyo dhātusamūhaṃ paṭicchādenti viyāti sambandho. Pusanam snehasēcanam, pūraṇam vā **pottham**, lepanakhananakiriyā, tena katanti **potthakam**, tameva rūpam tathā, khananakammanibbattam dārumattikādirūpamidhādhippetam. **Tasmāti** acetanattā, attasuññabhāvato vā.

Nāgānam nivāso vammiko **nāgavammiko**. Cittikaraṇaṭṭhānabhūto rukkho **cetiyarukkho**. Kehici sakkatassāpi kehici asakkatassa kāyassa upamānabhāvena yogyattā tesamidha kathanam. **Tehīti** mālāgandhagūthamuttādīhi. Attasuññatāya nāgavammikacetiyarukkhaḍḍīhi viya kāyasaṅkhātēna attanā somanassam vā domanassam vā na kātabbanti vuttam hoti.

“Labhissāmi vā, no vā”ti paccavekkhaṇapubbakena “labhissāmi”ti atthasampassaneneva gahetabbam. Evañhi sātthakasampajaññam bhavatīti āha “**sahasāva aggahetvā**”ti ādi.

Garupattoti atibhārabhūto patto. Cattāro vā pañca vā gaṇṭhikā **catupañcagaṇṭhikā** yathā “dvattipattā¹, chappañcavācā”ti². Aññapadabhūtaṃ hi vā-saddasseva attho idha padhāno catugaṇṭhikāhato vā pañcagaṇṭhikāhato vā patto dubbisodhanīyoti vikappanavasena atthassa gayhamānattā. Āhatā catupañcagaṇṭhikā yassāti **catupañcagaṇṭhikāhato** yathā “agyāhito”ti, catupañcagaṇṭhikāhi vā āhato tathā, dubbisodhanīyabhāvassa hetugabbhavacanañcetam. Kāmañca **ūnapañcabandhanasikkhāpade**³ pañcagaṇṭhikāhatopi patto paribhuñjitabbabhāvena vutto, dubbisodhanīyatāmattena pana palibodhakarāṇato idha asappāyoti daṭṭhabbam. **Duddhotapattoti** agaṇṭhikāhatampi pakatīyāva dubbisodhanīyapattam sandhāyāha. “**Tam dhovantassevā**”ti ādi

1. Vi 2. 108 piṭṭhe.

2. Vi 2. 33 piṭṭhe.

3. Vi 1. 357 piṭṭhe.

tadubhayassāpi asappāyabhāve kāraṇaṃ. **“Maṇivaṇṇapatto pana lobhaniyo”**ti iminā kiñcāpi so vinayapariyāyena kappiyo, suddantapariyāyena pana antarāyakaraṇato asappāyoti dasseti. **“Pattaṃ bhamāṃ āropetvā majjitvā pacanti ‘maṇivaṇṇaṃ karissāmā’ti, na vaṭṭatī”**ti¹ hi **Vinayaṭṭhakathāsu** pacanakiriyāmatameva paṭikkhittaṃ. Tathā hi vadanti **“maṇivaṇṇaṃ pana pattaṃ aññena kataṃ labhitvā paribhuñjitum vaṭṭatī”**ti². **“Tādisaṇhi araṇṇe ekakassa nivāsantarāyakaraṇa”**ti ādinā cīvare vuttanayena **“nimittakammādivasena laddho pana ekanta-akappiyo sīlavināsanena anattābhavattā”**ti ādinā amhehi vuttanayopi yathārahaṃ netabbo. **Sevamānassāti** hetvantogadhavacanaṃ abhivaḍḍhanaparihāyanassa.

“Abbhantare”ti-ādi saṅkhepo. **“Tatthā”**ti ādi attasuññatāvibhāvanena vitthāro. **Sanḍāsenāti** kammārānaṃ ayogahaṇavisesena. **Aggivaṇṇapattaggahaṇeti** agginā jhāpitattā aggivaṇṇabhūtapattassa gahaṇe, rāgādipariḷāhajanakapattassa īdisameva upamānaṃ yuttanti evaṃ vuttaṃ.

“Apicā”ti ādinā saṅghāṭicīvarapattadhāraṇesu ekato asammohasampajaññaṃ dasseti. Chinnahatthapāde anāthamanusseti sambandho. **Nīlamakkhikā** nāma āsāṭikakārikā. Gavādīnañhi vaṇesu nīlamakkhikāhi katā anayabyasanahetubhūtā aṇḍakā **āsāṭikā** nāma vuccati. **Anāthasālāyanti** anāthānaṃ nivāsasālāyaṃ. **Dayālukāti** karuṇābahulā. **Vaṇamattacoḷakānīti** vaṇappamāṇena paṭicchādanattāya chinnacoḷakhaṇḍakānī. **Kesañcīti** bahūsu kesañci anāthamanussānaṃ. **Thūlānīti** taddhānī. **Tatthāti** tasmim pāpuṇane, bhāvalakkhaṇe, nimitte vā etaṃ bhummaṃ. Kasmāti vuttaṃ **“vaṇapaṭicchādanamattenevā”**ti ādi. **Coḷakena, kapālenāti** ca atthayoge kammaṭṭhe tatiyā, karaṇatthe vā. **Vaṇapaṭicchādanamatteneva** bhesajjakaraṇamattenevāti pana visesaṇaṃ, na pana maṇḍanānubhavanādippakārena atthoti. Saṅkhāraddukkhatādihi niccāturassa kāyassa paribhogabhūtānaṃ pattacīvarānaṃ edisameva upamānamupapannanti tathā vacanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sukhumattasallakkaṇena** uttamassa sampajānassa karaṇasīlattā, purimehi ca sampajānakārihi uttamattā **uttamasampajānakārī**.

1. Vi-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭṭi 2. 120 piṭṭhe.

Asanādikiriya kammavisesayogato asitādipadeheva kammavisesasahito kiriyaṅviseso viññāyatīti vuttaṃ **“asiteti piṇḍapātabhojane”**ti ādi. **Aṭṭhavidhopi atthoti** aṭṭhappakāropi payojanaviseso.

Tattha piṇḍapātabhojanādīsu attho nāma iminā Mahāsivattheravādavasena “imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ādinā¹ sutte vuttaṃ aṭṭhavidhampi payojanam dasseti. **Mahāsivatthero**² hi “heṭṭhā cattāri aṅgāni paṭikkhepo nāma, upari pana aṭṭhaṅgāni payojanavasena samodhānetabbāni”ti vadati. Tattha “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti ekamaṅgam, “yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā”ti ekaṃ, “brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanam paṭihaṅkhāmī”ti ekaṃ, “navaṇca vedanam na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjātā cā”ti ekaṃ, phāsuvihāro pana bhojanānisamsamattanti evaṃ aṭṭha aṅgāni payojanavasena samodhānetabbāni. Aññathā pana “neva davāyā”ti ekamaṅgam, “na madāyā”ti ekaṃ, “na maṇḍanāyā”ti ekaṃ, “na vibhūsanāyā”ti ekaṃ, “yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā yāpanāyā”ti ekaṃ, “vihimsūparatiyā brahmacariyānuggahāyā”ti ekaṃ, “iti purāṇaṇca vedanam paṭihaṅkhāmī, navaṇca vedanam na uppādessāmī”ti ekaṃ, “yātrā ca me bhavissatī”ti ekaṃ, “anavajjātā ca phāsuvihāro cā”ti pana bhojanānisamsamattanti vuttāni aṭṭhaṅgāni idhānadhīppetāni. Kasmāti ce? Payojanānameva abhāvato, tesameva ca idha atthasaddena vuttattā. Nanu ca **“neva davāyāti-ādinā nāyena vutto”**ti mariyādavacanena dutiyanayasseva idhādhīppetabhāvo viññāyatīti? Na, “neva davāyā”ti-ādinā paṭikkhepaṅgadassanamukhena paccavekkhaṇapāḷiyādesitattā, yathādesitattantikkamasseva mariyādabhāvena dassanato. Pāṭhakkameneva hi “neva davāyāti-ādinā nāyena”ti vuttaṃ, na atthakkamena, tena pana “imassa kāyassa ṭhitiyāti-ādinā nāyena”ti vattabbanti.

1. Ma 1. 12; Ma 2. 18, 341; Saṃ 2. 323; Aṃ 2. 341; Aṃ 3. 15; Abhi 1. 262;

Khu 7. 397 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭhā 1. 432 piṭṭhe.

Tidhā dente dvidhā gāhaṃ sandhāya “**paṭiggahaṇaṃ nāmā**”ti vuttaṃ, bhojanādigahaṇatthāya hattha-otāraṇaṃ bhuñjanādi-atthāya ālopakaraṇanti ādinā anukkamena bhuñjanādipayogo vāyodhātuvaseneva vibhāvito. **Vāyodhātuvipphārenevāti** ettha **eva**-saddena nivattetabbaṃ dasseti “**na kocī**”ti ādinā. **Kuñcika** nāma avāpuraṇaṃ, yaṃ “tāḷo”tipi vandanti. **Yantakenāti** cakkayantakena. Yatati ugghāṭananigghāṭana-ukkippananikkhipanādīsu vāyamati etenāti hi **yantakaṃ**. Sañcuṇṇakaraṇaṃ **musalakiccaṃ**. Antokatvā patiṭṭhāpanaṃ **udukkhakiccaṃ**. **Āloṭitaviloṭitavasena** parivattanaṃ **hatthakiccaṃ**. Itihi evaṃ. **Tatthāti** hatthakiccasādhane, bhāvalakkhaṇe, nimitte vā bhummaṃ. **Tanukakheḷoti** pasannakheḷo. **Balahakheḷoti** āvilakheḷo. Jivhāsāṅkhātena hatthena āloṭitaviloṭitavasena ito cito ca parivattakaṃ **jivhāhatthaparivattakaṃ**. **Kaṭacchu**, **dabbī**ti katthaci pariyāyavacanaṃ. “Pume kaṭacchudabbittī”ti¹ hi vuttaṃ. Idha pana yena bhojanādīni antokatvā gaṇhāti, so **kaṭacchu**, yāya pana tesamuddharaṇādīni karoti, sā **dabbī**ti veditabbaṃ. **Palālasanthāraṇti** patiṭṭhānabhūtaṃ palālādisanthāraṃ. Nidassanamattañhetam. **Dhārentoti** patiṭṭhānabhāvena sampatiṇṇhanto. Pathavīsandhāraṇakajalassa taṃsandhāraṇakavāyunaṃ viya paribhuttāhārassa vāyodhātunāva āmāsaye avaṭṭhānanti dasseti “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”ti iminā. Tathā paribhuttañhi āhāraṃ vāyodhātu heṭṭhā ca tiriyaṇca ghaṇaṃ parivaṭṭumaṃ katvā yāva pakkā sannirujjhanavasena āmāsaye patiṭṭhitaṃ karotīti. **Uddhanaṃ**nāma yattha ukkhaliyādīni patiṭṭhāpetvā pacanti, yā “cullī”tipi vuccati. Rassadaṇḍo **daṇḍako**. Patodo **yatṭhi**. Iti vuttappakāramatidisati. Vuttappakārasseva hi dhātuvasena vibhāvanā. Tattha **atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto haratī”ti² **Ācariyadhammapālatthero**, **Ācariyānandatthero** pana “tato yāva kucchi, tāva haratī”ti³ āha. Tadubhayampi atthato ekameva ubhayatthāpi kucchisambandhamattaṃ haraṇasseva adhippetattā.

Apica **atiharatī**ti mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati. **Dhāretī**ti āmāsaye patiṭṭhitaṃ

1. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 458 gāthā.

2. Dī-Ṭī 1. 251 piṭṭhe.

3. Mūlaṭi 2. 182 piṭṭhe.

karoti. **Parivattetī**ti aparāparam parivattanaṃ karoti. **Sañcuṇṇetī**ti musalena viya sañcuṇṇanaṃ karoti. **Visoṣetī**ti visosanaṃ nātisukkhamaṃ karoti. **Nīharatī**ti kucchito bahi niddhāreti. Pathavīdhātukiccesupi yathāvuttoyeva attho. Tāni pana āhārassa dhāraṇaparivattanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīsahitā eva vāyodhātu kātuṃ sakkoti, na kevalā, tasmā tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Sinehetī**ti temeti. **Allattañca anupāletī**ti yathā vāyodhātu-ādīhi ativiya sosanaṃ na hoti, tathā allabhāvañca nāti-allatākaraṇavasena anupāleti. **Añjasoti** āhārassa pavisanaparivattananikkhamanādīnaṃ maggo. **Viññāṇadhātū**ti manoviññāṇadhātu pariyesanajjhoharaṇādivijānanassa adhippetattā. **Tattha tatthā**ti tasmim tasmim pariyesanajjhoharaṇādikicce. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūto taṃnipphādakoyeva payogo **sammāpayogo** nāma. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. **Tamanvāya** āgammāti attho. **Ābhujatī**ti pariyesanavasena, ajjhāharaṇajijñājijñatādipaṭisaṃvedanavasena ca tāni pariyesanajjhoharaṇajijñājijñatādīni āvajjeti vijānāti. Āvajjanapubbakattā vijānanassa vijānanampettha gahitanti veditabbaṃ. Atha vā **sammāpayogo** nāma sammāpaṭipatti. **Tamanvāya** āgamma. “Abbhantare attā nāma koci bhuñjanako natthi”ti-ādina **ābhujati** samannāharati, vijānātīti attho. Ābhogapubbako hi sabbo viññāṇabyāpāroti “ābhujati”cceva vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. Paccāgamanampi gamanasabhāvattā imināva saṅgahitaṃ. **Pariyesanatoti** gocaragāme bhikkhāya āhiṇḍanato. Pariyesanasabhāvattā imināva paṭikkamanasālādi-upasaṅkamanampi saṅgahitaṃ. **Paribhogatoti** dantamusalehi sañcuṇṇetvā jivhāya samparivattanakkhaṇe ya eva antarahitavaṇṇagandhasaṅkhāravisesaṃ suvānadoṇiyaṃ suvānavamathu viya paramajegucchamaṃ āhāraṃ paribhuñjanato. **Āsayatoti** evaṃ paribhuttassa āhārassa pittasemhapubbalohitāsaya bhāvūpagamanena paramajigucchana hetubhūta āmāsaya upari paṭiṭṭhānakapittādicatubbidhāsaya. Āsayati ekajjhaṃ

pavattamānopi kammabalavavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato tiṭṭhati pavattati etthāti hi **āsayo**, āmāsayassa upari patiṭṭhānako pītṭādi catubbidhāsayo. Mariyādattho hi ayamākāro. **Nidhānatoti** āmāsayato. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti hi āmāsayo **“nidhānan”**ti vuccati. **Aparipakkatoti** bhuttāhāraparipācanena gahaṇisaṅkhātena kammajatejasā aparipākato. **Paripakkatoti** yathāvuttakammajatejasāva paripākato. **Phalatoti** nipphattito, sammāparipaccamānassa, asammāparipaccamānassa ca bhuttāhārassa yathākkamaṃ kesādikupaṇapadaddu-ādirogābhini pphattisaṅkhātapayojanatoti vā attho. “Idamassa phalan”ti hi vuttam. **Nissandanatoti** akkhikaṇṇādīsu anekadvāresu ito cito ca vissandanato. Vuttañhi—

“Annaṃ pānaṃ khādanīyaṃ, bhojanañca mahārahaṃ.
Ekadvārena pavisitvā, navadvārehi sandatī”ti¹.

Sammakkhanatoti hattha-oṭṭhādi-aṅgesu navasu dvāresu paribhogakāle, paribhuttakāle ca yathārahaṃ sabbaso makkhanato. Sabbattha āhāre paṭikkūlatā paccavekkhitabbāti saha pāṭhasesena yojanā. Taṃtaṃkiriyānipphattipaṭipāṭivasena cāyaṃ “gamanato”ti ādikā anupubbī ṭhapitā. Sammakkhanaṃ pana paribhogādīsu labbhamānampi nissandavasena visesato paṭikkūlanti sabbapacchā ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ.

Pattakāleti yuttakāle, yathāvuttena vā tejena paripaccanato uccārapassāvabhāvaṃ pattakāle. Vegasandhāraṇena uppannapariḷāhattā **sakalasarīrato sedā muccanti**. Tatoyeva **akkhīni** paribbhamanti, **cittañca ekaggaṃ na hoti**. **Aññe ca** sūlabhagandarādayo **rogā uppajjanti**. **Sabbaṃ tanti** sedamuccanādikaṃ.

Aṭṭhāneti manussāmanussapariggahite khattadevāyatanādike ayuttaṭṭhāne. Tādise hi karontaṃ kuddhā manussā, amanussā vā jīvitaṃkhaṃyampi pāpenti. **Āpattīti** pana bhikkhubhikkhunīnaṃ yathārahaṃ dukkaṭapācittiyā. **Patirūpe ṭhāneti** vuttaviparīte ṭhāne. **Sabbaṃ tanti** āpatti-ādikaṃ.

1. Visuddhi 1. 341 piṭṭhe.

Nikkhamāpetā attā nāma atthi, tassa kāmatāya nikkhamananti bālamaññaṇaṃ nivattetuṃ “**akāmatāyā**”ti vuttaṃ, attano anicchāya apayogena vāyodhātuvipphāreneva nikkhamatīti vuttaṃ hoti. **Sannicitā** samuccayena ṭhitā. **Vāyuvegasamuppīlitā**ti vāyodhātuyā vegena samantato avapīlitā, nikkhamanassa cetāṃ hetuvacanaṃ. “**Sannicitā uccārapassāvā**”ti vatvā “**so panāyaṃ uccārapassāvo**”ti puna vacanaṃ samāhāradvandepi pulliṅgapayogassa sambhavatādassanattamaṃ. Ekattameva hi tassa niyatalakkhaṇanti. Attanā nirapekkhaṃ nissatṭhattā neva attano atthāya santakaṃ vā hoti, kassacipi dīyanavasena anissajjitattā, jigucchaniyattā ca na parassapīti attho. **Sarīranissandovāti** sarīrato vissandanameva nikkhamanamattaṃ. Sarīre sati so hoti, nāsati sarīrassa ānisaṃsamattantipi vadanti. Tadayuttameva nidassanena visamabhāvato. Tattha hi “**paṭijagganamattamevā**”ti vuttaṃ, paṭisodhanamattaṃ evāti cassa attho. Veḷunāḷi-ādi-udakabhajanaṃ **udakatumbo**. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

“**Gateti gamaneti** pubbe abhikkamapaṭikkamagahaṇena gamanepi purato, pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitaṃ”ti¹ **Ācariyānandattherena** vuttaṃ, taṃ kecivādo nāma Ācariyadhammapālattherena kataṃ. Kasmāti ce? Gamane pavattassa purato, pacchato ca kāyātiharaṇassa tadavinābhāvato padavītihāranīyamitāya gamanakiriyāya eva saṅgahitattā, Vibhaṅgaṭṭhakathādīhi² ca virodhanato. Vuttañhi tattha gamanassa ubhayattha samavarodhattaṃ, bhedattañca—

“Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato. So heṭṭhā ‘abhikkante paṭikkante’ti ettha bhikkhācāragāmaṃ gacchato ca āgacchato ca addhānagamavasena kathito. ‘Gate ṭhite nisinne’ti ettha vihāre cuṇṇikapāduddhāra-iriyāpathavasena kathitoti veditabbo”ti².

“Gate”ti ādisu avatthābhedenā kiriyābhedoyeva, na pana atthabhedoti dassetuṃ “**gacchanto vā**”ti ādi vuttaṃ. Tenāha

1. Mūlaṭi 2. 182 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 348 piṭṭhe.

“**tasmā**”ti ādi. Tattha **sutteti** Dīghanikāye, Majjhimanikāye ca saṅgīte Satipaṭṭhānasutte¹. **Addhāna-iriyāpathā**ti cirapavattakā dīghakālikā iriyāpathā addhānasaddassa cirakālavacanato “addhaniyaṃ assa cirapaṭṭhitan”ti-ādīsu² viya, addhānagamanapavattakā vā dīghamaggikā iriyāpathā. Addhānasaddo hi dīghamaggapariyāyo “addhānagamanasamayo”ti-ādīsu³ viya. **Majjhimā**ti bhikkhācārādivasena pavattā nāticirakālikā, nātidīghamaggikā vā iriyāpathā. **Cuṇṇiya-iriyāpathā**ti vihāre, aññattha vā ito cito ca parivattanādivasena pavattā appamattakabhāvena cuṇṇavicuṇṇiyabhūtā iriyāpathā. Appamattakampi hi “cuṇṇavicuṇṇan”ti loke vadanti. “**Khuddakacuṇṇika-iriyāpathā**”tipi pāṭho, khuddakā hutvā vuttanayena cuṇṇikā iriyāpathāti attho. **Tasmā**ti evaṃ avatthābhedenā iriyāpathabhedamattassa kathanato. **Tesupī**ti “gate ṭhite”ti-ādīsupi. **Vuttanayenā**ti “abhikkante”ti-ādīsu vuttanayena.

Aparabhāgeti gamana-iriyāpathato aparabhāge. **Ṭhitoti** ṭhita-iriyāpathasampanno. **Etthevā**ti caṅkamaneyeva. Evaṃ sabbattha yathārahaṃ.

Gamanathānanisajjānaṃ viya nisīdanasayanassa kamavacanamayuttaṃ yebhuyyena tathā kamābhāvatoti “**uṭṭhāya**”micceva vuttaṃ.

Jāgaritasaddasannidhānato cettha bhavaṅgotaraṇavasena niddokkamanameva sayanaṃ, na pana piṭṭhipasāraṇamattanti dasseti “**kiriyāmayapavattānaṃ**”ti-ādina. Divāseyyasikkhāpade⁴ viya piṭṭhipasāraṇassāpi sayana-iriyāpathabhāvena ekalakkhaṇattā etthāvarodhanaṃ daṭṭhabbaṃ. Karaṇaṃ **kiriya**, kāyādikiccaṃ, taṃnibbattenti **kiriyāmayāni** taddhitasaddānamanekatthavuttito. Atha vā āvajjanadvayakiccaṃ **kiriya**, tāya pakatāni, nibbattāni vā **kiriyāmayāni**. Āvajjanavasena hi bhavaṅgupacchede sati vīthiccittāni uppajjanti. Aparāparuppattiya nānappakārato vattanti parivattanti **pavattāni**. Katthaci pana “cittānaṃ”ti pāṭho, so Abhidhammaṭṭhakathādīhi⁵, taṭṭikāhi⁶ ca viruddhattā na porāṇapāṭhoti vedītabbo. Kiriyāmayāni eva pavattāni tathā, javanaṃ, sabbampi vā chadvārikavīthiccittāni. Tenāha **Abhidhammaṭṭikāyaṃ**⁶

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

3. Vi 2. 99, 100 piṭṭhesu.

5. Abhi-Ṭṭha 2. 348 piṭṭhe.

2. Dī 2. 10; Dī 3. 105, 177; Vi 1. 10 piṭṭhesu.

4. Vi 1. 48 piṭṭhe.

6. Mūlaṭṭi 2. 182 piṭṭhe.

“kāyādikiriyāmayattā, āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanam, sabbampi vā chadvārappavattam kiriyāmayapavattam nāmā”ti. **Appavattanti** niddokkamanakāle anuppajjanam **suttam nāmāti** attho gahetabbo. Neyyatthavacanañhi idam, itarathā chadvārikacittānam purecarānucaravasena uppajjantānam sabbesampi dvāravimuttacittānam pavattam suttam nāma siyā, evañca katvā niddokkamanakālato aññasmim kāle uppajjantānam dvāravimuttacittānampi pavattam jāgarite saṅgayhatīti veditabban.

Cittassa payogakāraṇabhūte oṭṭhādike paṭicca yathāsakam ṭhāne saddo jāyatīti āha **“oṭṭhe ca paṭiccā”**ti-ādi. Kiñcāpi saddo yathāṭhānam jāyati, oṭṭhacalanādinā pana payogeneva jāyati, na vinā tena payogenāti adhippāyo. Keci pana vadanti “oṭṭhe cāti-ādi sadduppattiṭṭhānanidassanan”ti, tadayuttameva tathā avacanato. **Na** hi “oṭṭhe paṭiccā”ti ādinā sasamuccayena kammavacanena ṭhānavacanam sambhavaṭīti. **Tadanurūpanti** tassa saddassa anurūpam. Bhāsanassa paṭisañcikkhanavirodhato tuṇḥibhāvapakke “aparabhāge bhāsito iti paṭisañcikkhatī”ti na vuttam, tena ca viññāyati “tuṇḥibhūtova paṭisañcikkhatīti attho”ti.

Bhāsanatuṇḥibhāvānam sabhāvato bhede sati ayam vibhāgo yutto siyā, nāsatīti anuyogenāha **“upādārūpapavattiyāñhī”**ti-ādi. Upādārūpassa saddāyatanassa pavatti tathā, saddāyatanassa pavattanam bhāsanam, appavattanam tuṇhīti vuttam hoti.

Yasmā pana Mahāsivattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānam tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, tasmā tam Mahāsatiṭṭhānasutte¹ āgata-asammohasampajāñnavipassanāvārasena veditabban, na catubbidhasampajāñnavibhāgavasena, ato tattheva tamadhippetam, na idhāti dassento **“tayidan”**ti ādimāha. Asammohasaṅkhātam dhuram jeṭṭhakam yassa vacanassāti **asammohadhuram**, Mahāsatiṭṭhānasutte¹ tassa vacanassa adhippetabhāvassa hetugabbhamidam vacanam. Yasmā panettha sabbampi catubbidham sampajāñnam labbhati yāvadeva

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhe.

sāmaññaphalavisesadassanapadhānattā imissā desanāya, tasmā taṃ idha adhippetanti dassetuṃ **“imsmiṃ panā”**ti ādi vuttaṃ. **Vuttanayenavāti** abhikkantādisu vuttanayeneva. Nanu **“satisampajaññaena samannāgato”**ti etassa uddesassāyaṃ niddeso, atha kasmā sampajaññavaseneva vitthāro katoti codanaṃ sodhento **“sampajānakārīti cā”**ti ādimāha, satisampayuttasseva sampajānassa vasena atthassa viditabbattā evaṃ vitthāro katoti vuttaṃ hoti. **“Satisampayuttassevā”**ti ca iminā yathā sampajaññaassa kiccato padhānatā gahitā, evaṃ satiyāpīti atthaṃ dasseti, na panetaṃ satiyā sampajaññaena saha bhāvamattadassanaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthīti.

Nanu ca sampajaññavasenevāyaṃ vitthāro, atha kasmā satisampayuttassa sampajaññaassa vasena attho veditabboti codanampi sodheti **“satisampajaññaena samannāgatoti etassa hi padassa ayaṃ vitthāro”**ti iminā. Idaṃ vuttaṃ hoti—**“satisampajaññaena samannāgato”**ti evaṃ ekato uddiṭṭhassa atthassa vitthārattā uddese viya niddese pi tadubhayaṃ samadhurabhāvene va gahitanti. Imināpi hi satiyā sampajaññaena samadhurataṃye va vibhāveti ekato uddiṭṭhassa atthassa vitthārabhāvadassanena tadatthassa siddhattā. Idāni vibhaṅganayenāpi tadatthaṃ samatthetuṃ **“Vibhaṅgappakarāṇe panā”**ti ādi vuttaṃ. Imināpi hi sampajaññaassa viya satiyāpettha padhānataṃye va vibhāveti. Tattha **etāni padānīti** **“abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”**ti-ādīni uddesapadāni. **Vibhattānevāti** satiyā sampajaññaena sampayogamakativā sabbaṭṭhānesu visuṃ visuṃ vibhattāniye va.

Majjhimabhāṇakā, pana ābhidhammikā¹ ca evaṃ vadanti—eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati. Tathā eko tiṭṭhanto -pa- nisīdanto -pa- sayanto aññaṃ cinto aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana gocarasampajaññaṃ na pākāṇaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamaṃ otarivā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti **“pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā**

1. Abhi-Ṭṭha 2. 347 piṭṭhe.

rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭim appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭim appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanavemajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkamane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati. Ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hoti.

Evaṃ pana sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā, nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati “kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti. Acetano kāyo acetane mañce sayito”ti. Evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hoti.

“Kāyādikiriyānipphattanena tammayattā, āvajjanakiriyāsamutṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmim sati jāgaritaṃ nāma hoti”ti pariggaṇhanto bhikkhu **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hoti.

Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi, bāttimsa tiracchānakathā pahāya dasakathāvattahunissitaṃ sappāyakathaṃ kathentopi **bhāsite sampajānakārī** nāma.

Aṭṭhatimsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaajjhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyāñhi jhānaṃ vacīsāṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāmāti. Ayampi nayo parimanayato visesanayattā idhāpi āharitvā vattabbo. Tathā hesa Abhidhammaṭṭhakathādīsu¹ “ayaṃ panettha aparopi nayo”ti

1. Abhi-Ṭṭha 2. 347 piṭṭhe.

ārabhitvā yathāvuttanayo vibhāvitoti. “Evaṃ kho mahārājā”ti ādi yathānidḍiṭṭhassa atthassa nigamanam, tasmā tattha niddesānurūpaṃ attham dassento **“evan”**ti ādimāha. **Satisampayuttassa sampajaññassāti** hi niddesānurūpaṃ atthavacanam. Tattha vinicchayo vuttoyeva. **Evanti** iminā vuttappakārena abhikkantapaṭikkantādisu sattasu ṭhānesu paccekam catubbidhena pakārenāti attho.

Santosakathāvaṇṇanā

215. Atthadassanena padassapi viññāyamānattā padamanapekkhitvā santosassa attani atthitāya bhikkhu santuṭṭhoti pavuccatīti atthamattam dassetuṃ **“itarītarapaccayasantosena samannāgato”**ti vuttam. Santussati na luddho bhavatīti hi padanibbacanam. Apica padanibbacanavasena atthe vutte yassa santosassa attani atthibhāvato santuṭṭho nāma, so apākaṭoti tam pākaṭakaraṇattham **“itarītarapaccayasantosena samannāgato”**ti atthamattamāha, cīvarādike yattha katthaci kappiyapaccaye santosena samaṅgībhūtoti attho. Itarasaddo hi aniyamavacano dvikkhattuṃ vuccamāno yamkiñci-saddena samānattho hoti. Tena vuttam “yattha katthaci kappiyapaccaye”ti. Atha vā itaram vuccati hīnam paṇītato aññattā, tathā paṇītampi hīnato aññattā. Aññamaññāpekkhāsiddhā hi itaratā, tasmā hīnena vā paṇītena vā cīvarādikappiyapaccayena santosena samaṅgībhūtoti attho daṭṭhabbo. Santussati tena, santussanamattanti vā **santoso**, tathā pavatto alobho, alobhapadhānā vā cattāro khandhā. Labhanam **lobho**, attano lābhassa anurūpaṃ santoso **yathālābhasantoso**. **Balanti** kāyabalam, attano balassa anurūpaṃ santoso **yathābalasantoso**. **Sāruppanti** sappāyam patirūpaṃ bhikkhuno anucchavikatā, attano sārūpassa anurūpaṃ santoso **yathāsāruppasantoso**.

Aparo nayo—labbhateti **lābho**, yo yo lābho **yathālābham**, itarītarapaccayo, yathālābhena santoso **yathālābhasantoso**. Balassa anurūpaṃ pavattatīti **yathābalam**, attano balānucchavikapaccayo, yathā-saddo cettha sasāadhanam

anurūpakiriyam vadati, yathā tam “adhicittan”ti ettha adhi-saddo sasāadhanam adhikaraṇakiriyanti. Yathābalena santoso **yathābalasantoso**. Sāruppati patirūpam bhavati, sobhanam vā āropetīti **sāruppaṃ**, yam yam sāruppaṃ **yathāsāruppaṃ**, bhikkhuno sappāyapaccayo, yathāsāruppena santoso **yathāsāruppasantoso**. Yathāvuttam pabhedamanugatā vaṇṇanā **pabhedavaṇṇanā**.

Idhāti sāsane. Aññam na patthetīti appattapatthanabhāvamāha, **labhantopi na gaṇhātīti** pattapatthanābhāvam. Paṭhamena appattapatthanābhāveyeva vutte yathāladdhato aññassa apatthanā nāma appicchatāyapi siyā pavatti-ākāroti appicchatāpasaṅgabhāvato tatopi nivattameva santosassa sarūpam dassetum dutiyena pattapatthanābhāvo vuttoti daṭṭhabbam. Evamuparipi. **Pakatidubbaloti** ābādhādivirahepi sabhāvadubbalo. Samāno sīlādibhāgo yassāti **sabhāgo**, saha vā sīlādīhi guṇabhāgehi vattatīti **sabhāgo**, lajjīpesalo bhikkhu, tena. **Tam parivattetvāti** pakatidubbalādīnam garucīvaram na phāsubhāvāvaham, sarīrakhedāvahaṇa hotīti payojanavasena parivattanam vuttam, na atricchatādivasena. Atricchatādippakārena hi parivattetvā lahukacīvaraparibhogo santosavirodhī hoti, tassa pana tadabhāvato yathāvuttappayojanavasena parivattetvā lahukacīvaraparibhogopi na santosavirodhīti āha “**lahukena yāpentopi santuṭṭhova hoti**”ti. Payojanavasena parivattetvā lahukacīvaraparibhogopi na tāva santosavirodhī, pageva tathā aparivattetvā paribhogeti sambhāvitassa atthassa dassanattañhettha api-saddaggahaṇam. Cīvaraniddesepe “**pattacīvarādīnam aññataran**”ti vacanam yathārutam gahitāvasesapaccayasantosassa cīvarasantose samavarodhitā dassanattam. “Therako ayamāyasmā mallako”ti ādisu theravohārassa paññattimattepi pavattito dasavassato pabhuti ciravassapabbajitesveva idha pavattiñāpanattam “**therānam cirapabbajitānan**”ti vuttam, **therānanti** vā saṃghattheram vadati, **cirapabbajitānanti** pana tadavasese vuḍḍhabhikkhū. **Saṅkārakūṭāditoti** kacavararāsi-ādito. **Anantakānīti**¹ nantakāni pilotikāni.

1. Nantakāni (Aṭṭhakathāyam)

“A-kāro cettha nipātamattan”¹ **Vimānaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Tathā cāhu “nantakaṃ kappāṇo jīṇṇavasanaṃ tu paṭaccaran”². Natthi dasāsaṅkhāto anto koṭi yesanti hi **nantakāni**, **na**-saddassa tu anādesa **anantakāni**tipi yujjati. Saṅketakovidānaṃ pana ācariyānaṃ tathā avuttattā vīmaṃsitvā gahetabbam. “**Sanantakāni**”³tipi pāṭho, nantakena saha saṃsibbitāni paṃsukūlāni cīvarānīti attho. **Saṅghāṭinti** tiṇṇaṃ cīvarānaṃ aññataraṃ cīvaraṃ. Tīṇipi hi cīvarāni saṅghaṭitattā “saṅghāṭi”⁴ti vuccanti. Mahagghaṃ cīvaraṃ, bahūni vā cīvarāni labhitvā tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇampi mahicchatādinaye aṭṭhatvā yathāsāruppanaye eva ṭhitattā na santosavirodhīti āha “**tesaṃ -pa-dhārentopi santuṭṭhova hoti**”⁵ti. Yathāsāruppanayena yathāladdhaṃ vissajjetvā tadaññagahaṇampi na tāva santosavirodhī, pageva anaññagahaṇena yathāladdhasseva yathāsāruppaṃ paribhogeti sambhāvitassa atthassa dassanattañhettha **api**-saddaggahaṇaṃ, evaṃ sesapaccayesupi yathābalayathāsāruppaniddhesu api-saddaggahaṇe adhippāyo veditabbo.

Pakativiruddhanti sabhāveneva asappāyaṃ.

Samaṇadhammakaraṇasīsenā sappāyapaccayapariyesanaṃ, paribhuñjanaṇca visesato yuttataranti atthantaraṃ viññāpetuṃ “yāpentopi”⁶ti avatvā “**samaṇadhammaṃ karontopi**”⁷ti vuttaṃ. **Missakāhāraṇti** taṇḍulamuggādīhi nānāvidhapubbaṇṇāparaṇṇehi missetvā kataṃ āhāraṃ.

Aññampi senāsane yathāsāruppasantosaṃ dassento āha “**yo hi**”⁸ti³ ādi. Paṭhame hi naye yathāladdhassa vissajjanena, dutiye pana yathāpattassa asampaṭicchanaṇa yathāsāruppasantoso vuttoti ayametesam viseso. **Hi**-saddo cettha pakkhantarajotako. **Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ**⁴ pana pi-saddo dissati. “**Uttamasenāsanaṃ nāma pamādaṭṭhānaṃ**”⁹ti vatvā tabbhāvameva dassetuṃ “**tattha nisinnassā**”¹⁰ti ādi vuttaṃ. **Niddābhībhūtaṇṇaṇti** thinamiddokkamaṇaṇa cittacetasaṇṇagelaññabhāvato bhavaṇṇasantaṇṇasāṇṇakāyā niddāya abhībhūtaṇṇaṇti, niddāyaṇṇaṇṇaṇti attho. **Paṭibujjhatoti** tathārūpeṇa āramaṇṇantareṇa paṭibujjhaṇṇaṇti

1. Vimāna-Ṭṭha 292 piṭṭhe.

3. Yopi (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Abhidhāne Bhūkaṇṇe Naravagge 293 gāthā.

4. Ma-Ṭṭha 2. 48 piṭṭhe.

paṭibujjhanahetu kāmavitakkā pātubhavantīti vuttaṃ hoti.

“**Paṭibujjhanato**”tipi hi katthaci pāṭho dissati. **Ayampīti** paṭhamanayaṃ upādāya vuttaṃ.

Tesaṃ ābhatenāti tehi therādīhi ābhatena, tesaṃ vā yena kenaci santakenāti ajjhāharitvā sambandho. **Muttaharītakanti** gomuttaparibhāvitam, pūtibhāvena vā mocitam chadditam harītakam, idāni pana potthakesu “gomuttaharītakan”ti pāṭho, so na porāṇapāṭho tabbaṇṇanāya¹ viruddhattā. **Catumadhuranti** Majjhimāgamavare **Mahādhammasamādānasutte**² vuttaṃ dadhimadhusappipphāṇitasāṅkhātāṃ catumadhuram, ekasmiṃca bhājane catumadhuram ṭhapetvā tesu yadicchasi, taṃ gaṇhāhi bhanteti attho. “**Sacassā**”ti ādinā tadubhayassa rogavūpasamanabhāvaṃ dasseti. **Buddhādīhi vaṇṇitanti** “pūtimuttabhesajjam nissāya pabbajjā”ti ādinā³ Sammāsambuddhādīhi pasattham. Appicchatāvisiṭṭhāya santuṭṭhiyā niyojanato paramena ukkaṃsagatena santosena santussatīti **paramasantuṭṭho**.

Kāmaṇca santosappabhedā yathāvuttatopi adhikatarā cīvare vīsati santosā, piṇḍapāte pannarasa, senāsane ca pannarasa, gilānapaccaye vīsatīti, idha pana saṅkhepena dvādasavidhoyeva santoso vutto.

Tadadhikatarappabhedo pana Caturāṅguttare **Mahā-ariyavaṃsasuttaṭṭhakathāya**⁴ gaḥetabbo. Tenāha “**iminā panā**”ti ādi. Evaṃ “idha mahārāja bhikkhu santuṭṭho hoti”ti ettha puggalādhiṭṭhānaniddiṭṭhena santuṭṭhapadeneva santosappabhedam dassetvā idāni “kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātenā”ti-ādidesanānurūpaṃ tena santosena santuṭṭhassa anucchavikaṃ paccayappabhedam, tassa ca kāyakucchiparihāriyabhāvaṃ vibhāvento evamāhāti ayamettha sambandho. Kāmaṇcassa cīvarapiṇḍapāteheva yathākkamaṃ kāyakucchiparihāriyehi santuṭṭhatā Pāḷiyam vuttā, tathāpi sesaparikkhārakatukkena ca vinā vicaraṇamayuttaṃ, sabbattha ca kāyakucchiparihāriyatā laddhabbāti Atṭhakathāyaṃ ayaṃ vinicchayo vuttoti daṭṭhabbāṃ.

Dantakaṭṭhacchedanavāsīti lakkhaṇamattaṃ tadaññakiccassāpi tāya sādhetabbattā, tena vakkhati “mañcapīṭhānam aṅgapādacīvarakuṭiḍaṇḍakasajjanakāle cā”ti ādi. Vuttampi cetam Porāṇaṭṭhakathāsu “na hetam katthacipi Pāḷiyamāgatan”ti.

1. Dī-Ṭī 1. 254 piṭṭhe.

3. Vi 3. 73, 133 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 391 piṭṭhe.

4. Am-Ṭṭha 2. 276 piṭṭhe.

Bandhananti kāyabandhanam. **Parissāvanena** parissāvanañca, tena saḥāti vā attho. Yutto kammaṭṭhānabhāvanāsāṅkhāto yogo yassa, tasmim vā yogo yuttoti **yuttayogo**, tassa.

Kāyam pariharanti posenti, kāyassa vā parihāro posanamattam payo janametehi **kāyaparihāriyā** ka-kārassa ya-kāram katvā. Posanañcetha vaḍḍhanam, bharaṇam vā, tathā **kucchiparihāriyā**pi veditabbā. Bahiddhāva kāyassa upakāraḥkabhāvena kāyaparihāriyatā, ajjhoharaṇavasena sarīraṭṭhitiyā upakāraḥkabhāvena kucchiparihāriyatāti ayametesam viseso. Tenāha “**ticīvaram tāvā**”ti ādi. “**Pariharatī**”ti etassa **posetī**ti atthavacanam. **Itī**ti nidassane nipāto, evam vuttanayena kāyaparihāriyam hotīti kāraṇajotane vā, tasmā posanato kāyaparihāriyam hotīti. Evamuparipi. **Cīvarakaṇṇenā**ti cīvarapariyantena.

Kuṭiparibhaṇḍakaraṇakāleti kuṭiyā samantato vilimpanena sammaṭṭhakarakaṇḍakāle.

Āṅgam nāma pañcapīṭhānam pādūpari ṭhapito padhānasambhāraviseso. Yattha padarasañcinanapiṭṭhi-apassayanādīni karonti, yo “aṭaṇi”tipi vuccati.

Madhuddumapuppham **madhukam** nāma, makkhikāmadhūhi katapūvam vā. **Parikkhāramattā** parikkhārapamāṇam. **Seyyam** pavisantassāti paccattharaṇakuñcikānam tādise kāle paribhuttabhāvam sandhāya vuttam. Tenāha “**tatraṭṭhakam paccattharaṇan**”ti. Attano santakabhāvena paccattharaṇādhiṭṭhānena adhiṭṭhahitvā tattheva senāsane tiṭṭhanakañhi “tatraṭṭhakan”ti vuccati. Vikappanavacanato pana tesamaññatarassa navamatā, yathāvuttapaṭipāṭiyā cettha navamabhāvo, na tu tesam tathāpatiniyataḥkabhāvena. Kasmāti ce? Tathāyeva tesamadhāraṇato. Esa nayo dasamādisupi. Telam paṭisāmetvā haritā veḷunāli-ādikā **telanāli**. Nanu santuṭṭhapuggaladassane santuṭṭhova aṭṭhaparikkhāriko dassetabboti anuyoge yathāraham tesampi santuṭṭhabhāvam dassento “**etesu cā**”ti ādimāha. Mahanto parikkhārasāṅkhāto bhāro etesanti **mahābhārā**, ayam adhunā pāṭho, **Ācariyadhammapālattherena** pana “**mahāgajā**”ti pāṭhassa diṭṭhattā

“dupposabhāvena mahāgajā viyāti mahāgajā”¹ti¹ vuttaṃ, na te ettakehi parikkhārehi “mahicchā, asantuṭṭhā, dubbharā, bāhullavuttino”ti ca vattabbāti adhippāyo. Yadi itarepi santuṭṭhā appicchatādisabhāvā, kimetesampi vasena ayaṃ desanā icchitāti codanaṃ sodhetuṃ **“Bhagavā panā”**ti ādi vuttaṃ. Aṭṭhparikkhārikassa vasena imissā desanāya icchitabhāvo kathaṃ viññāyatīti anuyogampi apaneti **“so hī”**ti ādinā, tasseva tathā pakkantabhāvena “kāyaparihārikena cīvarenā”ti-ādi Pāliya योग्यतो tassa vasena icchitabhāvo viññāyatīti vuttaṃ hoti. Vacanīyassa hetubhāvadassanena hi vācakassāpi hetubhāvo dassitoti. Evañca katvā **“iti imassā”**ti ādiladdhaguṇavacanampi upapannaṃ hoti. Sallahukā vutti jīvikā yassāti **sallahukavutti**, tassa bhāvo **sallahukavuttitā**, taṃ. **Kāyapārihāriyenāti** bhāvappadhānaniddeso, bhāvalopaniddeso vāti dasseti **“kāyaṃ pariharaṇamattakenā”**ti iminā, kāyaposanappamāṇenāti attho. Tathā **kucchiparihāriyenāti** etthāpi. Vuttanayena cettha dvidhā vacanattho **Ṭikāyaṃ**² pana paṭhamassa vacanatthassa heṭṭhā vuttattā dutiyova idha vuttoti daṭṭhabbaṃ. Mamāyanatanhāya **āsaṅgo**. Pariggahatanhāya **bandho**. **Jiyāmuttoti** dhanujiyāya mutto. **Yūthāti** hatthigaṇato. Tidhā pabhinnamado **madahatthī**. **Vanapabbhāranti** vane pabbhāraṃ.

Catūsu disāsu sukhavihāritāya sukhavihāraṭṭhānabhūtā, “ekam disaṃ pharitvā”ti ādinā³ vā nayena brahmavihārabhāvanāpharaṇaṭṭhānabhūtā catasso disā etassāti **catuddiso**, so eva **cātuddiso**, catasso vā disā **catuddisaṃ**, vuttanayena tamassāti **cātuddiso** yathā “saddho”ti. Tāsveva disāsu katthacipi satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihanati, sayam vā tehi na paṭihaññateti **appaṭigho**. **Santussamānoti** sakena, santena vā, samameva vā tussanako. **Itarītareṇāti** yena kenaci paccayena, uccāvacena vā. Paricca sayanti pavattanti kāyacittāni, tāni vā parisayanti abhibhavanti **parissayā**, sīhabyagghādayo bāhirā, kāmacchandādayo ca ajjhattikā kāyacittupaddavā.

1. Dī-Ṭī 1. 255 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 255 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 1. 234; Dī 3. 187; Ma 1. 46, 371, 411; Ma 2. 263 piṭṭhādīsu.

upayogatthe cetam sāmivacanam. **Sahitā**ti adhivāsanakhantiyā,
vīriyādidhammehi ca yathāraham khantā, pahantā cāti attho.
Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhī**. **Eko** caretī asahāyo ekākī hutvā
caritum viharitum sakkuṇeyya. Samatthane hi **eyyasaddo** yathā “ko imam
viṇaṭṭha jaṇaṃ”ti¹. Khaggavisāṇakappatāya ekavihārīti dasseti
“**khaggavisāṇakappo**”ti iminā. Saṇṭhānena khaggasadisam ekameva
matthake uṭṭhitam visāṇam yassāti **khaggo** khaggasaddena
taṃsadisavisāṇassa gahitattā, mahim sappamāṇo migaviseso, yo loko
“palāsādo, gaṇṭhako”ti ca vuccati, tassa visāṇena ekibhāvena sadisoti attho.
Apica ekavihārītāya khaggavisāṇakappoti dassetumpi evam vuttam. Vitthāro
panassā attho **Khaggavisāṇasuttavaṇṇanāyaṃ**², **Cūḷaniddese**³ ca vuttanayena
veditabbo.

Evam vaṇṇitanti Khaggavisāṇasutte Bhagavatā tathā desanāya
vivaritam, thomitam vā. Khaggassa nāma migassa visāṇena kappo sadiso
tathā. Kappasaddo hettha “Satthukappena vata bho kira sāvakena saddhim
mantayamānā”ti ādisu⁴ viya paṭibhāge vattati, tassa bhāvo
khaggavisāṇakappatā, tam so āpajjati sambandho.

Vāṭabhighātādīhi siyā sakuṇo chinnapakkho, asaṇṇātapakkho vā, idha
pana ḍetum samattho sapakkhikova adhippetoti visesadassanattam Pāḷiyam
“**pakkhī sakuṇo**”ti vuttam, na tu “ākāse antalikkhe caṅkamati”ti ādisu⁵ viya
pariyāyamattadassanattanti āha “**pakkhayutto sakuṇo**”ti. Uppatati uddham
patati gacchati, pakkhandati attho. **Vidhunāntā**ti vibhindantā, vicālentāvā.
Ajjatanāyāti ajjabhāvatthāya. Tathā **svātanāyā**ti etthāpi. Attano pattam eva
bhāro yassāti **sapattabhāro**. Mamāyanatanābhābhāvena **nissaṇḍo**.
Pariggahatanābhābhāvena **nirapekkho**. **Yena kāmanti** yattha attano ruci, tattha.
Bhāvanapumsakam vā etam. Yena yathā pavatto kāmoti hi **yenakāmo**, tam,
yathākāmanti attho.

1. Sam 1. 13, 167 piṭṭhesu.

3. Khu 8. 248 piṭṭhe.

5. Khu 9. 387 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhe.

4. Ma 1. 205 piṭṭhe.

Nīvaraṇappahānakathāvaṇṇanā

216. Pubbe vuttasseva atthacatukkassa puna sampiṇḍetvā kathanam kimatthanti adhippāyena anuyogaṃ uddharitvā sodheti “**so -pa- kiṃ dasseti**”ti ādinā. **Paccayasampattinti** sambhārapāripūrim. **Ime cattāroti** sīlasaṃvaro indriyasaṃvaro sampajaññaṃ santosoti pubbe vuttā cattāro āraññikassa sambhārā. **Na ijjahatīti** na sampajjati na saphalo bhavati. Na kevalaṃ anijjhanamattaṃ, atha kho ayampi dosoti dasseti “**tiracchānagatehi vā**”ti ādinā. **Vattabbataṃ āpajjatīti** “asukassa bhikkhuno araññe tiracchānagatānaṃ viya, vanacarakānaṃ viya ca nivāsanamattameva, na pana araññavāsānucchavikā kāci sammāpaṭipatti atthi”ti apavādasena vacanīyabhāvaṃ āpajjati, imassatthassa pana dassanena virujjhanato saddhiṃ-saddo na porāṇoti daṭṭhabbaṃ. Atha vā āraññakehi tiracchānagatehi, vanacaravisabhāgajanehi vā saddhiṃ vipaṭipattivasena vasaṇīyabhāvaṃ āpajjati. “Na bhikkhave paṇidhāya araññe vatthabbaṃ, yo vaseyya, āpatti dukkaṭassā”ti-ādīsu¹ viya hi **vatthabbasaddo** vasitabbapariyāyo. Tathā hi **Vibhaṇḍaṭṭhakathāyampi** vuttaṃ “evarūpassa hi araññavāso kālamakkaṭa-acchataracchadīpimigānaṃ aṭavivāsasadisō hoti”ti². **Adhivatthāti** adhivasantā. Paṭhamaṃ **bheravasaddaṃ sāventi**. Tāvataṃ apalāyantassa **hatthehipi** sīsaṃ paharivā palāpanākāraṃ karontīti Ācariyasāriputtattherena kathitaṃ. Evaṃ byatirekato paccayasampattiyaṃ dassitabhāvaṃ pakāsetvā idāni anvayatopi pakāsetuṃ “**yassa panete**”ti ādi vuttaṃ. Kathaṃ ijjahatīti āha “**so hī**”ti-ādi. **Kāḷako tilakoti** vaṇṇavikārāpanarogavasena aññattha pariyāyavacanaṃ. Vuttañhi—

“Dunnāmakañca arisaṃ, chaddiso vamathūrito.

Davathu paritāpotha, tilako tilakāḷako”ti³.

Tilasaṇṭhānaṃ viya jāyatīti hi **tilako**, kāḷo hutvā jāyatīti **kāḷako**. Idha pana paṇṇattivītikkamasāṅkhātaṃ thullavajjaṃ kālakasadisattā **kāḷakaṃ**, micchāvītikkamasāṅkhātaṃ aṇumattavajjaṃ tilakasadisattā

1. Vi 1. 139 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 349 piṭṭhe.

3. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 327, 328 gāthā.

tilakanti ayaṃ viseso. **Tanti** tathā uppāditam pīṭim. Vigatabhāvena upaṭṭhānato khayavayavasena sammasanam. Khīyanaṭṭhena hi **khayova** vigato, viparīto vā hutvā ayanatṭhena **vayoti**pi vuccati. **Ariyabhūmi** nāma lokuttarabhūmi. **Iti**ti ariyabhūmi-okkamanato, devatānam vaṇṇabhaṇanato vā, tattha tattha devatānam vacanam sutvā tassa yaso patthaṭoti vuttam hoti, evañca katvā heṭṭhā vuttam ayasapatttharaṇampi devatānamārocanavasenāti gahetabbam.

Vivittasaddo janaviveketi āha “**suññan**”ti. Tam pana janasaddanigghosābhāvena veditabbam saddakaṇṭakattā jhānassāti dassetuṃ “**appasaddam appanigghosanti attho**”ti vuttam. Janakaggahaṇeneva hi idha jaññam gahitam. Tathā hi vuttam **Vibhaṅge** “yadeva tam appanigghosam, tadeva tam vijanavātan”ti¹. **Appasaddanti** ca pakatisaddābhāvamāha. **Appanigghosanti** nagaranigghosādisaddābhāvam. Īdisesu hi byañjanam sāvasesam viya, attho pana niravasesoti Aṭṭhakathāsu vuttam. Majjhimāgamaṭṭhakathāvaṇṇanāyam² pana Ācariyadhammapālatthero evamāha “appasaddassa parittapariyāyam manasi katvā vuttam ‘byañjanam sāvasesam siyā’ti. Tenāha ‘na hi tassā’ti-ādi. Appasaddo panettha abhāvatthotipi sakkā viññātum ‘appābādhatañca sañjānāmi’ti-ādīsu³ viyā”ti. Tamattham Vibhaṅgapāḷiyā⁴ saṃsandanto “**etadevā**”ti ādimāha. **Etadevā**ti ca mayā saṃvaṇṇiyamānam nissaddatam evāti attho. **Santikepi**ti gāmadīnam samīpepi edisam vivittam nāma, pageva dūreti attho. **Anākiṇṇanti** asaṃkiṇṇam asambādham. Yassa senāsanassa samantā gāvutampi adḍhayaḥjanampi pabbatagahanam vanagahanam nadīgahanam hoti, na koci avelāya upasaṅkamtum sakkoti, idam santikepi anākiṇṇam nāma. **Seti**ti sayati. **Āsatī**ti nisīdati. “**Etthā**”ti iminā **sena**-saddassa, **āsan**asaddassa ca adhikaraṇatṭhabhāvam dasseti, **ca**-saddena ca tadubhayapadassa catthasamāsabhāvam. “**Tenāhā**”ti-ādinā Vibhaṅgapāḷimeva āharati.

Idāni tassāyevattham senāsanappabhedadassanavasena vibhāvetum “**apicā**”ti ādi vuttam. Vibhaṅgapāḷiyam nidassananayena sarūpato dassitasenāsanasseva hi ayaṃ vibhāgo. Tattha **vihāro** pākāraparicchinno

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

3. Ma 1. 175 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 3. 241 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

sakalo āvāso. **Aḍḍhayogo** dīghapāsādo, “garuḷasaṇṭhānapāsādo”¹tipi vadanti. **Pāsādo** caturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Aṭṭo** paṭirājūnaṃ paṭibāhanayoggo catupañcabhūmako patissayaviseso. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇavanto patissayaviseso. Aparo nayo—**vihāro** dīghamukhapāsādo. **Aḍḍhayogo** ekapassachadanakagehaṃ. Tassa kira ekapasse bhitti-uccatarā hoti, itarapasse nīcā, tena taṃ ekachadanakaṃ hoti. **Pāsādo** āyatacaturassapāsādo. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanakaṃ candikaṅgaṇayuttaṃ. **Guhā** kevalā pabbataguḥā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ pabbhāraṃ. Sesāṃ vuttanayameva. “Maṇḍapoti sākḥamaṇḍapo”¹ti evaṃ **Ācariyadhammapālattherena**, Aṅguttaraṭṭhākāreṇa ca **Ācariyasāriputtattherena** vuttaṃ.

Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ² pana **vihāro**ti samantā parihārapathaṃ, antoyeva ca rattitṭhānadivāṭṭhānāni dassetvā katasenāsaṇaṃ. **Aḍḍhayogoti** supaṇṇavaṅkagehaṃ. **Pāsādoti** dve kaṇṇikāni gahetvā kato dīghapāsādo. **Aṭṭoti** paṭirājādipaṭibāhanatthaṃ iṭṭhakāhi kato bahalabhittiko catupañcabhūmako patissayaviseso. **Māloti** bhojanasālāsadisō maṇḍalamālo. **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** pana “ekakūṭasaṅgahito caturassapāsādo”³ti vuttaṃ. **Leṇanti** pabbataṃ khaṇitvā vā pabbhārassa appahonakaṭṭhāne kuṭṭaṃ uṭṭhāpetvā vā katasenāsaṇaṃ. **Guhāti** bhūmidari vā yattha rattindivaṃ dīpaṃ laddhuṃ vaṭṭati, pabbataguḥā vā bhūmiguhā vāti vuttaṃ.

Taṃ āvasathabhūtaṃ patissayasenāsaṇaṃ viharitabbaṭṭhena, vihāraṭṭhānaṭṭhena ca **vihārasenāsaṇaṃ nāma**. Masārakādicatubbidho **mañco**. Tathā **pīṭhaṃ**. Uṇṇabhisi-ādipañcavidhā **bhisi**. Sīsappamāṇaṃ **bimbohanaṃ**. Vitthārato vidatthacaturaṅgulatā, dīghato mañcavitthārappamāṇatā cettha sīsappamāṇaṃ. Masārakādīni mañcapīṭhabhāvato, bhisi-upadhānañca mañcapīṭhasambandhato **mañcapīṭhasenāsaṇaṃ**. Mañcapīṭhabhūtañhi senāsaṇaṃ, mañcapīṭhasambandhañca sāmāññaniddesena, ekasesena vā “mañcapīṭhasenāsaṇaṃ”⁴ti vuccati. **Ācariyasāriputtattheropi** evameva vadati. **Ācariyadhammapālattherena** pana “mañcapīṭhasenāsaṇanti mañcapīṭhañceva mañcapīṭhasambandhasenāsaṇaṃ”⁴ti vuttaṃ.

1. Dī-Ṭī 1. 256 piṭṭhe.

3. Vi-Ṭī 2. 235 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭī 2. 349 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 256 piṭṭhe.

Cimilikā nāma sudhāparikammakatāya bhūmiyā vaṇṇānurakkhaṇatthaṃ paṭakhaṇḍādīhi sibbetvā katā. **Cammakhaṇḍo** nāma sīhabyagghadīpitaracchacammādīsipi yaṃ kiñci cammaṃ. **Aṭṭhakathāsu**¹ hi senāsanaparibhoge paṭikkhattacammaṃ na dissati. **Tiṇasanthāro**ti yesaṃ kesañci tiṇānaṃ santhāro. Eseva nayo **paṇṇasanthārepi**. Cimilikādi bhūmiyaṃ santharitabbatāya **santhata senāsanāṃ**. **Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantī**ti ṭhapetvā vā etāni mañcādīni yattha bhikkhū sannipatanti, **sabbametaṃ senāsanāṃ** nāmāti evaṃ vuttaṃ avasesaṃ rukkhamulādipaṭikkamitabbatṭhānaṃ abhisankharaṇābhāvato kevalaṃ sayanassa, nissajjāya ca okāsabhūtattā **okāsasenāsanāṃ**. **Senāsanaggahaṇenāti** “vivittaṃ senāsanāṃ”ti iminā senāsanasaddena vivittasenāsanassa vā ādānena, vacanena vā gahitameva sāmāñña-jotanāya visese avatṭhānato, visesatthinā ca visesassa payujjitabbato.

Yadevaṃ kasmā “araññaṃ”ti-ādi puna vuttanti anuyogena **“idha panassā”**ti ādimāha. Evaṃ gahitesupi senāsanesu yathāvuttassa bhikkhuno anucchavikameva senāsanāṃ dassetukāmattā puna evaṃ vuttanti adhippāyo. **“Bhikkhunīnaṃ vasena āgatan”**ti idaṃ vinaye āgatameva sandhāya vuttaṃ, na abhidhamme. Vinaye hi **gaṇamhā ohīyanasikkhāpade**² bhikkhunīnaṃ āraññakadhutaṅgassa paṭikkhattattā idampi ca tāsāṃ araññaṃ nāma, na pana pañcadhanusatikaṃ pacchimaṃ araññaṃ eva senāsanāṃ, idampi ca tāsāṃ gaṇamhā-ohīyanāpattikaraṃ, na tu pañcadhanusatikādimeva araññaṃ. Vuttañhi tattha—

“Ekā vā gaṇamhā ohīyeyyāti agāmake araññe dutiyikāya bhikkhuniyā dassanūpacāraṃ vā savanūpacāraṃ vā vijahantiyā āpatti thullaccayassa, vijahite āpatti saṃghādisesassā”ti².

Vinayaṭṭhakathāsupi³ hi tathāva attho vuttoti. Abhidhamme pana “araññaṃ”ti nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araññaṃ”ti⁴ āgataṃ. Vinayasuttantā hi ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo pana nippariyāyadesanā, tasmā yaṃ na gāmapadesantogadhaṃ, taṃ araññaṃ nāma nippariyāyena dassetuṃ tathā vuttaṃ. Indakhilā bahi nikkhamitvā yaṃ ṭhānaṃ

1. Vi-Ṭṭha 3. 41; Vinayaśāṅgaha-Ṭṭha 87 piṭṭhesu.

3. Vi-Ṭṭha 3. 186 piṭṭhe.

2. Vi 2. 296 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

pavattaṃ, sabbametaṃ araṇṇaṃ nāmāti cettha attho. **Āraṇṇakaṃ nāma -pa-pacchimanti idaṃ pana** suttantanayena **āraṇṇakasikkhāpade**¹ āraṇṇikaṃ bhikkhuṃ sandhāya vuttaṃ **imassa bhikkhuno anurūpaṃ**, tasmā **Visuddhimagge dhutaṅganiddese**² yaṃ **tassa lakkhaṇaṃ vuttaṃ**, taṃ yuttameva, ato tattha vuttanayena gahetabbanti adhippāyo.

Sandacchāyanti sītacchāyaṃ. Tenāha **“tattha hī”**ti-ādi. **Rukkhamūlanti** rukkkhasamīpaṃ. Vuttañhetarṃ “yāvataṃ majjhanhike kāle samantā chāyā pharati, nivāte paṇṇāni nipatanti, ettāvataṃ rukkkhamūlan”ti. **Pabbatanti** suddha pāsāṇasuddhapāṃsu-ubhayamissakavasena tividhopi pabbato adhippeto, na silāmayo eva. **Selasaddo** pana avisesato pabbatapariyāyoti katvā evaṃ vuttaṃ. **“Tattha hī”**ti-ādinā tadubhayassa anurūpataṃ dasseti. **Disāsu khāyamānāsūti** dasasu disāsu abhimukhībhāvena dissamānāsu. Tathārūpenapi kāraṇena siyā cittassa ekaggatāti etaṃ vuttaṃ, sabbadisāhi āgatenā vātena bījīyamānabhāvahetudassanattanti keci. **Kaṃ vuccati udakaṃ** pipāsavinodanassa kārakattā. **“Yaṃ nadītumbantipi nadīkuñjantipi vadanti**, taṃ kandaranti apabbatapadesepi vidugganadīnivattanapadesaṃ kandaranti dasseti”ti³ **Ācariyānandatthero**, teneva viññāyati “nadītumba nadīkuñjasaddā nadīnivattanapadesavācaka”ti. Nadīnivattanapadeso ca nāma nadiyā nikkhamana-udakena puna nivattitvā gato viduggapadeso. “Apabbatapadesepi”ti vadanto pana Aṭṭhakathāyaṃ nidassanamattena paṭhamāṃ pabbatapadesanti vuttaṃ, yathāvutto pana nadīpadesopi kandaro evāti dasseti.

“Tattha hī”ti-ādināpi nidassanamatteneva tassānurūpabhāvamāha. **Ussāpetvāti** puñjaṃ katvā. “Dvinnaṃ pabbatānampi āsannatare ṭhitānaṃ ovarakādisadisāṃ vivaraṃ hoti, ekasmiṃyeva pana pabbate umaṅgasadisāṃ”ti vadanti ācariyā. Ekasmiṃyeva hi umaṅgasadisāṃ antoleṇaṃ hoti upari paṭicchannattā, na dvīsu tathā appaṭicchannattā, tasmā “umaṅgasadisāṃ”ti idaṃ “ekasmiṃyevā”ti iminā sambandhanīyaṃ. “Mahāvivaraṃ”ti idaṃ pana ubhayehipi. **Umaṅgasadisanti** ca “suduṅgāsadisāṃ”ti⁴ **ācariyena** vuttaṃ. **Suduṅgāti** hi

1. Vi 1. 376 piṭṭhe.

3. Mūlaṭṭi 2. 183 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 69 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭi 1. 257 piṭṭhe.

bhūmiḡharassetam̐ adhivacanam̐, “tam̐ gahetvā suduṅgāya ravantam̐ yakkhinī khiṭṭi”ti-ādīsu viya. **Manussānam̐ anupacārattṭhānanti**¹ pakatisaṅcāravasena manussehi na saṅcaritabbaṭṭhānam̐. Kassanavappanādivasena hi pakatisaṅcārapaṭikkhepo idhādhippeto. Tenāha “**yattha na kasanti na vapanti**”ti. **Ādisaddena** pana “vanapatthanti vanasaṅṭṭhānametam̐ senāsānānam̐ adhivacanam̐, vanapatthanti bhīsanakānametam̐, vanapatthanti salomahaṃsānametam̐, vanapatthanti pariyaṇṭānametam̐, vanapatthanti na manussūpacārānametam̐ senāsānānam̐ adhivacanam̐”ti² imam̐ **Vibhaṅgapāḷisesam̐** saṅgaṇhāti. **Patthoti** hi pabbatassa samānabhūmi, yo “sānū”tipi vuccati, tassadisattā pana manussānamasaṅcāraṇabhūtam̐ vanam̐, tasmā patthasadisam̐ vanam̐ **vanapatthoti** visesanaparanipāto daṭṭhabbo. Sabbesam̐ sabbāsu disāsu abhimukho okāso **abbhokāsoti** āha “**acchannan**”ti, kenaci chadanena antamaso rukkhasākhāyapi na chādītanti attho. Daṇḍakānam̐ upari cīvaram̐ chādetvā katā **cīvarakuṭi**. **Nikkaddhitvā**ti nīharitvā. Antopabbhāraleṇasadisopālālarāsiyeva adhippeto, itarathā tiṇapaṇṇasanthārasaṅgopi siyāti vuttam̐ “**pabbhāraleṇasadisopālā**”ti, pabbhārasadisopālā, leṇasadisopālā vāti attho. **Gacchagumbādīnampīti** pi-saddena purimanayam̐ sampiṇḍeti.

Piṇḍapātassa pariyesanam̐ **piṇḍapāto** uttarapadalopena, tato paṭikkanto **piṇḍapātaṭikkantoti** āha “**piṇḍapātaṭikkanto paṭikkanto**”ti. **Pallaṅkanti** ettha **parisaddo** “samantato”ti etasmim̐ atthe, tasmā parisamantato aṅkanam̐ āsanam̐ **pallaṅko** ra-kārassa la-kāram̐, dvibhāvaṅca katvā yathā “palibuddho”ti³, samantabhāvo ca vāmorum̐, dakkhiṇoruṅca samam̐ ṭhapetvā ubhinnam̐ pādānam̐ aññamaññasambandhanakaraṇam̐. Tenāha “**samantato ūrubaddhāsanan**”ti. Ūrūnam̐ bandhanavasena nisajjāva idha pallaṅko, na āharimehi vāḷehi katoti vuttam̐ hoti. **Ābhujitvā**ti ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, tathā ubho pāde ābhugge samīṇjite katvā, tam̐ pana ubhinnam̐ pādānam̐ tathābandhatākaraṇamevāti āha “**bandhitvā**”ti. **Ujūm̐ kāyanti** ettha **kāyasaddo** uparimakāyavisayo heṭṭhimakāyassa anujukam̐ ṭhapanassa nisajjāvacaneneva viññāpitattāti vuttam̐ “**uparimam̐ sarīram̐ ujūm̐ ṭhapetvā**”ti. Tam̐ pana

1. Asaṅcāraṇattṭhānam̐ (Ka) 2. Abhi 2. 260 piṭṭhe. 3. Khu 8. 57; Khu 11. 371 piṭṭhe.

uparimakāyassa ujukaṃ ṭhapanam sarūpato dasseti “**aṭṭhārasā**”ti-ādinā, aṭṭhārasannaṃ piṭṭhikaṇṭakaṭṭhikānaṃ koṭiyā koṭim paṭipādanameva tathā ṭhapananti adhippāyo.

Idāni tathā ṭhapanassa payojanaṃ dassento “**evaṇhi**”ti-ādimāha. Tattha **evanti** tathā ṭhapanē sati, iminā vā tathāṭhapanahetunā. **Na paṇamantī**ti na onamanti. “**Athassā**”ti-ādi pana paramparapayojanadassanaṃ. **Athāti** evaṃ anonamane. **Vedanāti** piṭṭhigilānādivedanā. **Na paripatatī**ti na vigacchati vīthim na vilāṅgheti. Tato eva pubbenāparaṃ visesappattiyā kammaṭṭhānaṃ **vuddhim phātim vepullaṃ upagacchati**. Parisaddo cettha abhisaddapariyāyo abhimukhatthoti vuttaṃ “**kammaṭṭhānābhimukhaṇ**”ti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Parisaddassa samīpatthataṃ dasseti “**mukhasamīpe vā katvā**”ti iminā, mukhasa samīpe viya citte nibaddhaṃ upaṭṭhāpanavasena katvāti vuttaṃ hoti. Parisaddassa samīpatthataṃ **Vibhaṅgapāliya**¹ sādhetum “**tenevā**”ti-ādi vuttaṃ. **Nāsikaggeti** nāsapuṭagge. **Mukhanimittam** nāma uttarotṭhassa vemajjhappadeso, yattha nāsikavāto paṭihaññati.

Ettha ca yathā “vivittam senāsanam bhajati”ti-ādinā² bhāvanānurūpaṃ senāsanam dassitam, evaṃ “nisīdati”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiko santo iriyāpatho dassito, “pallaṅkam ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahaṇūpāyoti. **Parisaddo** pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”ti-ādīsu³ viya. **Mukhasaddo** niyyānaṭṭho “suññatavimokkhamukhaṇ”ti-ādīsu viya. Paṭipakkhato nikkhamanameva hi niyyānaṃ. Asammosanabhāvo **upaṭṭhānaṭṭho**. **Tatrāti** paṭisambhidānaye. **Pariggahitaniyyānanti** sabbathā gahitāsammosatāya pariggahitaṃ, pariccattasammosapaṭipakkhatāya ca niyyānaṃ **satim katvā**, paramaṃ satinepakkam upaṭṭhapetvāti vuttaṃ hoti. Ayam Ācariyadhammapālattherassa⁴, Ācariyasāriputtattherassa ca mati. Atha vā “kāyādīsu suṭṭhupavattiyā pariggahitaṃ, tato eva ca niyyānabhāvayuttaṃ, kāyādi-pariggahaṇaṇāṇasampayuttatāya vā pariggahitaṃ, tatoyeva ca

1. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

4. Dī-Tī 1. 258 piṭṭhe.

niyyānabhūtaṃ upaṭṭhānaṃ katvāti attho”ti ayaṃ **Ācariyānandattherassa**¹ mati.

217. Abhiḥhāyati giḥhāti abhikaṅkhati etāyāti **abhiḥhā**, kāmacchandanivaraṇaṃ. **Luccanaṭṭhenāti**² bhijjanaṭṭhena, khaṇe khaṇe bhijjanaṭṭhenāti atthoti Ācariyadhammapālattherena³, Aṅguttaraṭṭhākārena ca Ācariyasāriputtattherena vuttaṃ. Suttasu ca dissati “luccatīti⁴ kho bhikkhu lokoti vuccati. Kiṅca luccati? Cakkhu kho bhikkhu luccati, rūpā luccanti, cakkhuviññāṇaṃ luccatī”ti-ādi⁵. Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ⁶, pana idha ca adhunā potthake “luccanapaluccanaṭṭhenā”ti⁷ likhitaṃ. Tattha luccanameva paluccanapariyāyena visesetvā vuttaṃ. Lucasaddo hi apekkhanādi-atthopi bhavati “oloketi”ti-ādīsu, bhijjanapabhiḥhāṇaṭṭhenāti attho. Vaṃsatthapakāsiniyaṃ pana vuttaṃ “khaṇabhaṅgavasena luccanasabhāvato, cutibhaṅgavasena ca paluccanasabhāvato loko nāmā”ti⁸. Keci panaṃ “bhijjana-uppajjanaṭṭhenā”ti atthaṃ vadanti. Āhaccabhāsita vacanaṭṭhena virujjhanato, lucasaddassa ca anuppādavācakattā ayuttamevetam. Apica ācariyehi “luccanapaluccanaṭṭhenā”ti pāṭhameva ulliṅgetvā tathā attho vutto siyā, pacchā pana paramparābhatavasena pamādalekhattā tattha tattha na diṭṭhoti daṭṭhabbaṃ, na luccati na paluccatīti yo gahitopi tathā na hoti, sveva loko, aniccānupassanāya vā luccati bhijjati vinassatīti gahetabbova lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā, dukkhasaccaṃ vā lokoti vuttaṃ “**pañcupādānakkhandhā loko**”ti. Evaṃ tattha tattha vacanatopi yathāvutto kesañci attho na yuttoti.

Tasmāti pañcupādānakkhandhānameva lokabhāvato.

Vikkhambhanavasenati ettha **vikkhambhanaṃ** tadanāgappahānavaseneva anuppādanaṃ appavattanaṃ, na pana vikkhambhanappahānavasena paṭipakkhānaṃ suṭṭhupahīnaṃ. “**Pahīnattā**”ti hi tathāpahīnasadisataṃ eva sandhāya vuttaṃ. Kasmāti ce? Jhānassa anadhigatattā. Evaṃ pana pubbabhāgabhāvanāya tathā pahānatoyevetaṃ cittaṃ **vigatābhijjhaṃ** nāma

1. Mūlaṭi 2. 183 piṭṭhe. 2. Lujjanaṭṭhenāti (Bahūsu) 3. Dī-Ṭi 1. 258 piṭṭhe.
 4. Lujjatīti (Pāliyaṃ) 5. Saṃ 2. 278 piṭṭhe. 6. Abhi-Ṭṭha 1. 90 piṭṭhe.
 7. Lujjanapalujjanaṭṭhena (Aṭṭhakathāyaṃ)
 8. Vaṃsatthapakāsiniyaṃnāma Mahāvaṃsaṭṭikāyaṃ paṭhamaparichede pañcamagāthāvaṇṇanāyaṃ.

na tu cakkhuviññāṇamiva sabhāvato abhijjhāvirahitattāti dassetum **“na cakkhuviññāṇasadisena”**ti vuttaṃ. **Yathā tanti** ettha **tanti** nipātamattaṃ, **taṃ** cittaṃ vā. Adhunā muñcanassa, anāgate ca puna anādānassa karaṇaṃ parisodhanaṃ nāmāti vuttaṃ hoti. Yathā ca imassa cittaassa pubbabhāgabhāvanāya parisodhitattā vigatābhijjhātā, evaṃ abyāpannatā, vigatathinamiddhatā, anuddhatatā, nibbicikicchātā ca veditabbāti nidassento **“byāpādapadosaṃ pahāyāti-ādisupi eseva nayo”**ti āha. **Pūtikummāsādayoti** ābhidosikayavakummāsādayo. **Purimapakatinti** parisuddhapaṇḍarasabhāvaṃ, iminā vikāramāpajjatīti atthaṃ dasseti. **Vikārāpattiyāti** purimapakativijahanasaṅkhātēna vikāramāpajjanaena. **“Ubhayan”**ti-ādinā tulyatthasamāsabhāvamāha. “Yā tasmim samaye cittaassa akallatā”ti-ādinā¹ thinassa, “yā tasmim samaye kāyassa akallatā”ti-ādinā¹ ca middhassa **abhidhamme** niddiṭṭhattā **“thinam cittagelaṇṇam, middham cetasikagelaṇṇam”**ti vuttaṃ. Satipi hi thinamiddhassa aññamaññaṃ avippayoge cittakāyalahutādīnaṃ viya cittacetasikānaṃ yathākkamaṃ taṃtaṃvisesassa yā tesam akallatādīnaṃ visesapaccayatā, ayametesam sabhāvoti daṭṭhabbaṃ. **Diṭṭhāloko** nāma passito rattimcandālokaḍḍipāloka-ukkālokaḍḍi, divā ca sūriyālokaḍḍi. Rattimpi divāpi tassa sañjānanasamatthā sañña **ālokasañña**, tassā ca vigatanīvaraṇāya parisuddhāya atthitā idha adhippetā. Atisayatthavisiṭṭhassa hi atthi-atthassa avabodhako ayamīkāroti dassento **“rattimpi”**ti-ādimāha, vigatathinamiddhabhāvassa kāraṇattā cetam vuttaṃ. Suttasu pākaṭovāyamattho.

Saratīti **sato**, sampajānātīti **sampajānoti** evaṃ puggalaniddesoti dasseti **“satiyā ca ñāṇena ca samannāgato”**ti iminā. Santesupi aññesu vīriyasamādhi-ādisu kasmā idameva ubhayaṃ vuttaṃ, vigatābhijjhādīsu vā idaṃ ubhayaṃ avatvā kasmā idheva vuttanti anuyogamapanetum **“idaṃ ubhayan”**ti-ādi vuttaṃ, puggalādhiṭṭhānena niddiṭṭhasatisampajāññasāṅkhātāṃ idaṃ ubhayanti attho. **Atikkamitvā** **ṭhitoti** ta-saddassa atītatthataṃ āha, pubbabhāgabhāvanāya pajahanameva ca atikkamaṇaṃ.

1. Abhi 1. 233; Abhi 2. 263 piṭṭhe.

“Kathamidaṃ kathamidaṃ”ti pavattatīti **kathamkathā**, vicikicchā, sā etassa atthīti **kathamkathī**, na kathamkathī **akathamkathī**, nibbicikicchoti vacanattho, atthamattaṃ pana dassetuṃ “**kathamidaṃ kathamidaṃ**”ti evaṃ **nappavattatīti akathamkathī**”ti vuttaṃ. “Kusalesu dhammesū”ti idaṃ “akathamkathī”ti iminā sambajjhitaḥḥanti āha “**na vicikicchati, na kaṅkhatīti attho**”ti. **Vacanatthalakkhaṇādibhedatoti** ettha **ādisaddena** paccayapahānapahāyākādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Tepi hi pabhedato vattabbāti.

218. Vaḍḍhiyā gahitaṃ dhanam iṇam nāmāti vuttaṃ “**vaḍḍhiyā dhanam gahetvā**”ti. Vigato anto **byanto**, so yassāti **byantī**. Tenāha “**vigatantan**”ti, virahitadātabba-iṇapariyantaṃ kareyyāti cetassa attho. **Tesanti** vaḍḍhiyā gahitānaṃ iṇadhanānaṃ. **Pariyanto nāma** tatuttari dātabba-iṇaseso. Natthi iṇamassāti **aṇaṇo**. Tassa bhāvo **āṇaṇyaṃ**. Tameva nidānaṃ **āṇaṇyanidānaṃ**, āṇaṇyahuṇṇa āṇaṇyakāraṇāti attho. Āṇaṇyameva hi nidānaṃ kāraṇamassāti vā **āṇaṇyanidānaṃ**, “pāmojjaṃ somanassaṃ”ti imehi sambandho. “Iṇapalibodhato mutto’ mhi”ti **balavapāmojjaṃ labhati**. “Jīvikānimittampi me avasiṭṭhaṃ atthī”ti **somanassaṃ adhigacchati**.

219. **Visabhāgavedanā** nāma dukkhavedanā. Sā hi kusala vipākasantānassa virodhibhāvato sukhavedanāya visabhāgā, tassā **uppattiyā** karaṇabhūtāya. **Kakacenevāti** kakacena-iva. **Catu-iriyāpathanti**¹ catubbidhampi iriyāpathaṃ. Byādhito hi yathā ṭhānagamanesu asamatto, evaṃ nisajjādīsipi. **Ābādhētīti** pīleti. Vātādīnaṃ vikārabhūtā visamāvatthāyeva “**ābādho**”ti vuccati. Tenāha “**taṃsamutṭhānena dukkhena dukkhito**”ti, ābādhasamutṭhānena dukkhavedanāsaṅkhātēna dukkhena dukkhito dukkhasamannāgatoti attho. Dukkhaveḍanāya pana ābādhabhāvena ādimhi bādhatīti **ābādhoti** katvā ābādhasaṅkhātēna mūlabyādhinā **ābādhiko**, aparāparaṃ sañjātadukkhasaṅkhātēna anubandhabhyādhinā **dukkhitoti** attho gahetabbo. Evañhi sati dukkhavedanāvasena vuttassa dukkhitapadassa ābādhikapadena visesitabbatā pākāṭā hotīti

1. Sabbiriyāpathanti (Ka)

ayamettha **Ācariyadhammapālatherena**¹ vuttanayo. Adhikaṃ mattaṃ pamāṇaṃ **adhimattaṃ**, bālhaṃ, adhimattaṃ gilāno dhātusaṅkхайena parikkhīṇasariroti **adhimattagilāno**. **Adhimattabyādhiparetatāyāti** adhimattabyādhipīḷitatāya. **Na rucceyyāti** na ruccetha, kammatthapadañcetaṃ “bhattañcassā”ti ettha “assā”ti kattudassanato. Mattāsaddo anattakoti vuttaṃ “**balamattāti balamevā**”ti, appamattakaṃ vā balaṃ **balamattā**. **Tadubhayanti** pāmojjaṃ, somanassaṇca. **Labhetha pāmojjaṃ** “rogato muttomhī”ti. **Adhigaccheyya somanassaṃ** “atthi me kāyabalan”ti Pāliya attho.

220. **Kākaṇikamattaṃ** nāma “ekaguñjamattan”ti vadanti. “Diyadḍhavīhimattan”ti **Vinayaṭīkāyaṃ** vuttaṃ. Apica **kaṇasaddo** kuṇḍake—

“Akaṇaṃ athusaṃ suddhaṃ, sugandhaṃ taṇḍulapphalaṃ.
Tuṇḍikīre pacitvāna, tato bhuñjanti bhojanan”ti-ādīsu² viya.

“Kaṇo tu kuṇḍako bhava”ti³ hi vuttaṃ. Appako pana kaṇo **kākaṇoti** vuccati yathā “kālavaṇaṃ”ti, tasmā kākaṇova pamāṇamassāti **kākaṇikaṃ**, kākaṇikameva **kākaṇikamattaṃ**, khuddakakuṇḍakappamāṇamevāti attho datṭhabbo. Evañhi sati “rājadāyo nāma kākaṇikamattaṃ na vaṭṭati, aḍḍhamāsagghanikaṃ maṃsaṃ deti”ti⁴ vuttena **umaṅgajātakavacanena** ca aviruddhaṃ hoti. **Vayoti** khayō bhaṅgo, tassa”bandhanā muttomhī”ti āvajjayato tadubhayaṃ hoti. Tena vuttaṃ “labhetha pāmojjaṃ, adhigaccheyya somanassaṃ”ti. Vacanāvasesaṃ sandhāya “**sesaṃ vuttanayenevā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vuttanayenevāti** ca paṭhamadutiyaṇḍesu vuttanayeneva. **Sabbapadesūti** tatiyādīsu tīsu koṭṭhāsesu. Ekeko hi upamāpakkho “padan”ti vutto.

221-222. **Adhīnoti** āyatto, na seribhāvayutto. Tenāha “**attano ruciya kiñci kātuṃ na labhati**”ti. Evamitarasmimpī. Yena gantukāmo, tena kāmaṃ gamo na hotīti sapāṭhasesayojanaṃ dassetuṃ “**yenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Kāmanti** cetam bhāvanapuṃsakavacanāṃ, kāmena vā icchāya gamo **kāmaṅgamo niggaḥītāgamena**.

1. Dī-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

2. Dī 3. 162 piṭṭhe.

3. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 454 gāthā.

4. Jātaka-Ṭīṭha 6. 185 piṭṭhe.

Dāsabyāti ettha **bya**-saddassa bhāvatthataṃ dasseti “**dāsabhāvā**”ti iminā. Aparādhīnatāya attano bhujo viya sakicce esitabbo pesitabboti **bhujisso**, sayamvasīti nibbacanaṃ. “Bhujo nāma attano yathāsukhaṃ viniyogo, so isso icchitabbo etthāti **bhujisso**, assāmiko”ti **Mūlapaṇṇāsakaṭṭikāyaṃ** vuttaṃ. Atthamattaṃ pana dassento “**attano santako**”ti āha, attāva attano santako, na parassāti vuttaṃ hoti. Anudakatāya kaṃ pāṇīyaṃ tārenti etthāti **kantāro**, addhānasaddo ca dīghapariyāyoti vuttaṃ “**nirudakaṃ dīghamaggaṃ**”ti.

223. **Sesānīti** byāpādādīni. **Tatrāti** dassane. **Ayanti** idāni vuccamānā **sadisatā**, yena iṇādīnaṃ upamābhāvo, kāmacchandādīnaṃ upameyyabhāvo hoti, so nesaṃ upamopameyyasambandho sadisatāti daṭṭhabbaṃ. **Tehīti** parehi iṇasāmikehi. **Kiñci paṭibāhitunti** pharusavacanādikaṃ kiñcapi paṭisedhetuṃ na sakkoti iṇaṃ dātumasakkuṇattā. Kasmāti vuttaṃ “**titikkhākāraṇaṃ**”ti-ādi, iṇassa titikkhākāraṇattāti attho. **Yoyamhi kāmacchandena rajjati**ti yo puggalo yamhi kāmacchandassa vatthubhūte puggale kāmacchandena rajjati. **Taṇhāsahagatena taṃ vatthuraṃ gaṇhāti**ti taṇhābhūtena kāmacchandena taṃ kāmacchandassa vatthubhūtaṃ puggalaṃ “mametan”ti gaṇhāti. Sahagatasaddo hettha tabbhāvamatto “yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandīrāgasahagatā”ti-ādīsu¹ viya. **Tenāti** kāmacchandassa vatthubhūtena puggalena. Kasmāti āha “**titikkhākāraṇaṃ**”ti-ādi, kāmacchandassa titikkhākāraṇattāti attho. Titikkhāsadisō cettha rāgapadhāno akusalacittuppādo “titikkhā”ti vutto, na tu “**khantī** paramaṃ tapo titikkhā”ti-ādīsu² viya tapabhūto adosapadhāno cittuppādo. **Gharasāmikehīti** gharassa sāmikabhūtehi sassusasurasāmikehi. Itthīnaṃ kāmacchando titikkhākāraṇaṃ hoti viyāti sambandho.

“**Yathā panā**”ti-ādinā sesānaṃ rogādisadisatā vuttā, tattha pittadosakopanavasena **pittarogāturo**. Tassa pittakopano

1. Dī 2. 246; Ma 1. 60, 84, 373; Ma 3. 293; Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 42; Khu 1. 41 piṭṭhesu.

sabbampi madhusakkarādikaṃ amadhurabhāvena sampajjatīti vuttaṃ
“tittakam tittakanti uggiratiyevāti. Tumhe upaddavethāti Tīkāyam¹
 uddhaṭapāḥo, “upaddavam karoṭhā”ti nāmadhātuvasena attho, idāni pana
 “tumhehi upaddutā”ti pāḥo dissati. **Vibbhamatīti** ito cito ca āhiṇḍati hīnāya
 vā āvattati. Madhusakkarādīnaṃ rasaṃ **na vindati** nānubhavati na jānāti na
 labhati ca viyāti sambandho. **Sāsanarasanti** sāsanassa rasaṃ, sāsanameva vā
 rasaṃ.

Nakkhattaṇaṃ **nakkhattam**. Tenāha “**aho naccam, aho gītan**”ti.
Muttoti bandhanato pamutto. **Dhammassavanassāti** sotabbadhammassa.

Sīghaṃ pavattetabbakiccaṃ **accāyikam**. Sīghattho hi **atisaddo**
 “pāṇātipāto”ti-ādisu² viya. **Vinaye apakataññunāti** vinayakkame akusalena.
 Pakataṃ niṭṭhānaṃ vinicchayaṃ jānātīti **pakataññū**, na pakataññū tathā. So
 hi kappiyākappiyaṃ yāthāvato na jānāti. Tenāha “**kismiñhidevā**”ti-ādi.
Kappiyamañsepīti sūkaramaṃsādikepi. **Akappiyamañsasaññāyāti**
 acchamañsādisaññāya.

Daṇḍakasaddenāpīti sākhādaṇḍakasaddenapi. **Ussaṅkitaparisaṅkitoti**
 avasaṅkito ceva samantato saṅgito ca, ativiya saṅkitoti vuttaṃ hoti.
 Tadākāraddassanaṃ “**gacchatipī**”ti-ādi. So hi thokaṃ gacchatipi. Gacchanto
 pana tāya ussaṅkitaparisaṅkitatāya tattha tattha **tiṭṭhatipi**. Īdisa kantāre gate
 “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti **nivattatipi**, tasmā ca **gataṭṭhānato**
agataṭṭhānameva bahutaraṃ hoti, tato eva ca **so kicchena kasirena**
khemantabhūmiṃpāpuṇāti vā, na vā pāpuṇāti. **Kicchena kasirenāti**
 pariyaṇavacanaṃ, kāyikaḍḍakkhena khedanaṃ vā **kiccham**, cetasaḍḍakkhena
 pīḷanaṃ **kasiram**. **Khemantabhūminti** khemabhūtaṃ bhūmiṃ antasaddassa
 tabbhāvattā, bhayassa khīyanaṃ vā **khemō**, sova anto paricchedo yassā
 tathā, sā eva bhūmīti **khemantabhūmi**, taṃ nibbhayappadesanti attho.
Aṭṭhasu ṭhānesūti “tattha katamā vicikicchā? Satthari kaṅkhati vicikicchati.
 Dhamme. Saṅghe. Sikkhāya. Pubbante. Aparante. Pubbantāparante.
 Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu kaṅkhati vicikicchati”ti³

1. Dī-Ṭī 1. 260 piṭṭhe. 2. Ma 2. 157; Abhi 2. 405 piṭṭhesu. 3. Abhi 2. 379 piṭṭhe.

Vibhaṅge vuttesu aṭṭhasu ṭhānesu. **Adhimuccitvā**ti vinicchinitvā, saddahitvā vā. **Saddhāya gaṇhitunti** saddheyyavatthum “idamevan”ti saddahanavasena gaṇhitum, saddahitum na sakkotīti attho. **Ītī**ti tasmā vuttanayena asakkuṇanato antarāyaṃ karotīti sambandho. “Atthi nu kho, natthi nu kho”ti araṇṇaṃ paviṭṭhassa ādimhi eva sappanaṃ saṃsayo **āsappanaṃ**. Tato paraṃ samantato, uparūpari vā sappanaṃ **parisappanaṃ**. Ubhayenapi tattheva saṃsayaavasena paribbhamanaṃ dasseti. Tenāha “**apariyogāhanan**”ti, “evamidan”ti samantato anogāhananti attho. **Chambhitattanti** araṇṇasaṇṇāya uppannaṃ chambhitabhāvaṃ hadayamaṃsacalanaṃ, utrāsanti vuttaṃ hoti. Upameyyapakkhepi yathārahamesamattho.

224. **Tatrāyaṃ sadisatā**ti ettha pana appahīnapakkhe vuttanayānusārena sadisatā veditabbā. Yadaggena hi kāmaccchandādayo iṇādisadisā, tadaggena ca tesāṃ pahānaṃ āṇaṇyādisadisatāti. Idaṃ pana anuttānapadatthamattaṃ—**samiddhatanti** aḍḍhataṃ. Pubbe paṇṇamāropitāya vaḍḍhiyā saha vattatīti **savaḍḍhikam**. **Paṇṇanti** iṇadānaggahaṇe sallakkhaṇavasena likhitapaṇṇaṃ. Puna **paṇṇanti** iṇayācanavasena sāsanalikhitapaṇṇaṃ. **Nillepatāyā**ti dhanasambandhābhāvena avilimpanatāya. Tathā **alaggaṭāyā**. Pariyāyavacanaṇhetā dvayaṃ. Atha vā **nillepatāyā**ti vuttanayena avilimpanabhāvena visesanabhūtena **alaggaṭāyā**ti attho. **Cha dhammeti** asubhanimittassa uggaho, asubhabbhāvanānuyogo, indriyesu guttadvārātā, bhojane mattaṇṇutā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Bhāvetvā**ti brūhetvā, attani vā uppādetvā. Anuppanna-anuppādana-uppannappahānādivibhāvanavasena Mahāsatipaṭṭhānasutte savisesaṃ Pāḷiyā āgatattā “**Mahāsatipaṭṭhāne vaṇṇayissāmā**”ti vuttaṃ. “**Mahāsatipaṭṭhāne**”ti ca imasmiṃ dīghāgame¹ saṅgītamāha, na Majjhimāgame nikāyantarattā. Nikāyantarāgatopi hi attho ācariyehi aññattha yebhuyyena vuttoti vadanti. Esa nayo byāpādādippahānabhāgepi. **Paravatthumhī**ti ārammaṇabhūte parasmimvatthusmim. Mamāyanābhāvena **neva saṅgo**. Pariggahābhāvena **na baddho**. **Dibbānīpi rūpāni passato kilesa na samudācarati**, pageva mānusiyaṇīti sambhāvane **api-saddo**.

1. Dī 2. 231 piṭṭhe.

Anatthakaroti attano, parassa ca ahitakaro. **Cha dhammeti** mettānimittassa uggaho, mettābhāvanānuyogo, kammassakatā, paṭisaṅkhānabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. **Tatthevāti** Mahāsatipaṭṭhāneyeva¹. Cārittasīlameva uddissa paññattasikkhāpadam **“ācārapaṇṇattī”**ti vuttam. **Ādi-saddena** vārittapaṇṇattisikkhāpadam saṅgaṇhāti.

Pavesitoti pavesāpito. Bandhanāgāram pavesāpitattā aladdhanakkhattānubhavano puriso hi **“nakkhattadivase bandhanāgāram pavesito puriso”**ti vutto, nakkhattadivase eva vā tadanānubhavanattham tathā kato puriso evam vuttotipi vaṭṭati. **Aparasminti** tato pacchime, aññasmim vā nakkhattadivase. **Okāsanti** kammakāraṇākāraṇam, kammakāraṇakkhaṇam vā. **Mahānatthakaranti** diṭṭhadhammikādi-atthahāpanamukhena mahato anatthassa kārakam. **Cha dhammeti** atibhojane nimittaggāho, iriyāpathasamparivattanatā, ālokasaññāmanasikāro, abbhokāsavāso, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme, **dhammanakkhattassāti** yathāvuttasotabbadhammasaṅkhātassa mahassa. Sādhūnam ratijananato hi dhammopi chaṇasadisatṭhena **“nakkhattan”**ti vutto.

Uddhaccakukkucce **mahānatthakaranti** parāyattatāpādanena vuttanayena mahato anatthassa kārakam. **Cha dhammeti** bahussutatā, paripucchakatā, vinaye pakataññutā, vuḍḍhasevitā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Balassa, balena vā attanā icchitassa karaṇam **balakkāro**, tena. **Nekhammapaṭipadanti** nīvaraṇato nikkhamanapaṭipadam upacārabhāvanameva na paṭhamam jhānam. Ayañhi upacārabhāvanādhikāro.

Balavāti paccatthikavidhamanasamatthena balena balavā vantu-saddassa abhisayatthaviṣiṭṭhassa atthiyatthassa bodhanato. **Hatthasāranti** hatthagatadhanasāram. **Sajjāvudhoti** sajjitadhanvādi-āvudho, sannaddhapañcāvudhoti attho. Sūravīrasevakajanavasena **saparivāro**. Tanti yathāvuttam purisam. Balavantatāya, sajjāvudhatāya, saparivāratāya ca **corā dūratova disvā palāyeyyum**. **Anatthakārikāti** sammāpaṭipattiyā vibandhakaraṇato vuttanayena ahitakārikā. **Cha dhammeti** bahussutatā,

1. Dī 2. 231; Ma 1. 71 piṭṭhesu.

paripucchakatā, vinaye pakataññutā, adhimokkhabahulatā, kalyāṇamittatā, sappāyakathāti ime cha dhamme. Yathā bāhusaccādīni uddhaccakukkucassa pahānāya saṁvattanti, evaṁ vicikicchāyapīti idhāpi bahussutādayo tayopi dhammā gahitā, kalyāṇamittatā, pana sappāyakathā ca pañcannampi pahānāya saṁvattanti, tasmā tāsu tassa tassa nīvaraṇassa anucchavikasevanatā daṭṭhabbā. **Ṭiṇaṁ viyāti** ṭiṇaṁ bhayavasena na gaṇeti viya. **Duccaritakantāraṁ nittharivāti** duccaritacaraṇūpāyabhūtāya vicikicchāya nittharaṇavasena duccaritasāṅkhātāṁ kantāraṁ nittharivā. Vicikicchā hi sammāpaṭipattiyā appaṭipajjananimittatāmukhena micchāpaṭipattimeva paribrūhetīti tassā appahānaṁ duccaritacaraṇūpāyo, pahānañca duccaritavidhūnanūpāyoti.

225. **“Tuṭṭhākāro”**ti iminā pāmojjaṁ nāma taruṇapītiṁ dasseti. Sā hi taruṇatāya kathañcapi tuṭṭhāvattā tuṭṭhākāramattaṁ. **“Tuṭṭhassā”**ti idaṁ “pamuditassā”ti etassa atthavacanāṁ, tassattho “okkantikabhāvappattāya pītiyā vasena tuṭṭhassā”ti **Ṭikāyaṁ**¹ vutto, evaṁ sati pāmojjapadena okkantikā pītiyeva gahitā siyā. **“Sakalasarīraṁ khobhayamānā pīti jāyati”**ti etassā cattho “attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapanāṭitarūpuppattiyā ca sakalasarīraṁ khobhayamānā pharaṇalakkhaṇā pīti jāyati”ti¹ vutto, evaṇca sati pītipadena pharaṇā pītiyeva gahitā siyā, kāraṇaṁ panettha gavesitabbaṁ. Idha, pana aññattha ca taruṇabalavatāmattasāmaññena padadvayassa atthadīpanato yā kāci taruṇā pīti **pāmojjaṁ**, balavatī **pīti**, pañcavidhāya vā pītiyā yathākkamaṁ taruṇabalavatāsambhavato purimā purimā **pāmojjaṁ**, pacchimā pacchimā **pīti**tipi vadanti, ayamettha tadanucchaviko attho. **Tuṭṭhassāti** pāmojjasaṅkhātāya taruṇapītiyā vasena tuṭṭhassa. **Ta**-saddo hi atītattho, itarathā hetuphalasambandhābhāvāpattito, hetuphalasambandhabhāvassa ca vuttattā. **“Sakalasarīraṁ khobhayamānā”**ti iminā pīti nāma ettha balavapītiṁ dasseti. Sā hi attano savipphārikatāya, attasamuṭṭhānapanāṭitarūpuppattiyā ca sakalasarīraṁ saṅkhobhayamāno jāyati. Sakalasarīre pītivegassa pītivipphārassa uppādanañcettha saṅkhobhanaṁ.

1. Dī-Ṭi 1. 261 piṭṭhe.

Pītisahitaṃ **pīti** uttarapadalopena. Kiṃ pana taṃ? Mano, pīti mano etassāti samāso. Pītiyā sampayuttaṃ mano yassāti pi vaṭṭati, tassa. Atthamattaṃ pana dassetuṃ “**pītisampayuttacittassa puggalassā**”ti vuttaṃ. **Kāyoti** idha sabbopi arūpakalāpo adhippeto, na pana kāyalahutādīsu viya vedanādikkhandhattayameva, na ca kāyāyatanādīsu viya rūpakāyampīti dasseti “**nāmakāyo**”ti iminā. Passaddhidvayavaseneva hettha passambhanamadhippetam, passambhanam pana vigatakilesadarathatāti āha “**vigatadaratho hoti**”ti, pahīna-uddhaccādikilesadarathoti attho. Vuttappakārāya pubbabhāgabhāvanāya vasena cetasikasukham paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuttāhānapañītarūpaphuṭasarīratāya kāyikampi sukham paṭisaṃvedetīti vuttaṃ “**kāyikampi cetasikampi sukham vedayati**”ti. Iminā nekkhammasukhenāti “sukham vedetī”ti evam vuttena saṃkilesanīvaraṇapakkhato nikkhantattā, paṭhamajjhānapakkkhattā ca yathārahaṃ nekkhammasaṅkhātena upacārasukhena, appanāsukhena ca. Samādhānampettha tadubhayenevāti vuttaṃ “**upacāravasenāpi appanāvasenāpi**”ti.

Ettha panāyamadhippāyo—kāmacchandappahānato paṭṭhāya yāva passaddhakāyassa sukhapaṭisaṃvedanā, tāva yathā pubbe, tathā idhāpi pubbabhāgabhāvanāyeva vuttā, na appanā. Tathā hi kāmacchandappahāne **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṃ “vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanam anuppādanam appavattanam, na paṭipakkhānam suppahīnatā, pahīnatāti ca pahīnasadisatam sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatattā”¹. Passaddhakāyassa sukhapaṭisaṃvedanāya ca vuttappakārāya pubbabhāgabhāvanāya vasena cetasikasukham paṭisaṃvedentoyeva taṃsamuttāhānapañītarūpaphuṭasarīratāya kāyikampi sukham paṭisaṃvedetīti. Apica kā nāma kathā aññehi vattabbā Atṭhakathāyameva “cha dhamme bhāvetvā”ti tattha tattha pubbabhāgabhāvanāya vuttattā. Sukhino cittasamādhāne pana sukhassa upacārabhāvanāya viya appanāyapi kāraṇattā, “so vivicceva kāmehi”ti-ādinā ca vakkhamānāya appanāya hetuphalavasena sambajjhanato pubbabhāgasamādhī, appanāsamādhī ca vutto, pubbabhāgasukhamiva vā appanāsukhampi appanāsamādhissa kāraṇamevāti tampi appanāsukham

1. Dī-Ṭī 1. 258 piṭṭhe.

appanāsamādhino kāraṇabhāvena Ācariyadhammapālattherena gahitanti imamatthamasallakkhentā nekkhammapadatthaṃ yathātathaṃ aggahetvā Pāḷiyam, Aṭṭhakathāyampi saṃkiṇṇākulaṃ keci karontīti.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

226. Yadevaṃ “sukhino cittaṃ samādhiyātī”ti eteneva upacāravasenapi appanāvasenapi cittassa samādhānaṃ kathitaṃ siyā, evaṃ sante “so vivicceva kāmehi”ti ādikā desanā kimatthiyāti codanāya **“So vivicceva -pa-vuttanti veditabban”**ti vuttaṃ. Tattha “samāhite”ti padadvayaṃ “dassanatthaṃ vuttan”ti imehi sambandhitvā samāhitattā tathā dassanatthaṃ vuttanti adhippāyo veditabbo. **Uparivisesadassanatthanti** upacārasamādhito, paṭhamajjhānādisamādhito ca upari pattaḃbassa paṭhamadutiyaajjhānādivisesassa dassanatthaṃ. Upacārasamādhisamadhigameneva hi paṭhamajjhānādiviseso samadhigantuṃ sakkā, na pana tena vinā, dutiyaajjhānādisamadhigamepi pāmojjuppādādikāraṇaparamparā icchitabbā, dutiyamaggādisamadhigame paṭipadāñāṇadassanavisuddhi viyāti daṭṭhabbaṃ. **Appanāsamādhināti** paṭhamajjhānādi-appanāsamādhinā. **Tassa samādhinoti** yo appanālakkhāṇo samādhi “sukhino cittaṃ samādhiyātī”ti sabbasādhāraṇavasena vutto, tassa samādhino. **Pabhedadassanatthanti** dutiyaajjhānādivibhāgassa ceva paṭhamābhiññādivibhāgassa ca pabhedadassanatthaṃ. **Karajakāyanti** catusantatirūpasamudāyabhūtaṃ cātumahābhūtikakāyaṃ. So hi gabbhāsāye karīyatīti katvā karasaṅkhātato pupphasambhavato jātattā **karajoti** vuccati. **Karoti** hi mātu soṇitasāṅkhātapupphassa, pitu sukkasaṅkhātasambhavassa ca nāmaṃ, tato jāto pana aṇḍajajalābujavasena gabbhaseyyakakāyova. Kāmaṃ opapātikādīnampi hetusampannānaṃ yathāvuttasamādhisamadhigamo sambhavati, tathāpi yebhuyyattā, pakaṭattā ca sveva kāyo vuttoti. Karoti putte nibbattetīti **karo**, sukkasoṇitaṃ, karena jāto **karajoti**pi vadanti.

Nanu ca nāmakāyopi vivekajena pītisukhena tathā laddhūpakārova siyā, atha kasmā yathāvutto rūpakāyova idha gahitoti? Saddantarābhisambandhena adhigatattā. “Abhisandeti”ti-ādisaddantarābhisambandhato

hi rūpakāyo eva idha Bhagavatā vuttoti adhigamīyati tasseva abhisandanādikiriyaṃyogyattāti. **Abhisandetī**ti abhisandanam karoti, so imameva kāyam vivekajena pītisukhenāti hi bhedavasena, samudāyāvayavavasena ca parikkappanāmattasiddhā hetukiriyaṃ ettha labbhati, abhisandanam panetam jhānamayena pītisukhena karajakāyassa tintabhāvāpādanam, sabbatthakameva ca lūkhabhāvassāpanayananti āha “**temeti sneheti**”ti, avassutabhāvam, allabhāvañca karotīti attho. Atthato pana abhisandanam nāma yathāvuttapītisukhasamuṭṭhānehi pañītarūpehi kāyassa parippaharaṇam daṭṭhabbam. Tenevāha “**sabbattha pavattapītisukhamkaroti**”ti. Tam samuṭṭhānarūpapharaṇavaseneva hi sabbattha pavattapītisukhatā. **Parisandetī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Bhastam** nāma cammapasibbakam. **Parippharatī**ti suddhakiriyaṃpadam. Tena vuttam “**samantato phusati**”ti, so imameva kāyam vivekajena pītisukhena samantato phuṭṭho bhavati attho. Phusanakiriyaṃyevettha upapannā, na byāpanakiriyaṃ bhikkhusseva suddhakattubhāvato. Sabbam etassa atthīti **sabbavā** yathā “guṇavā”ti, tassa **sabbavato**¹, “avayavāvayavīsambandhe avayavini sāmivacanan”ti saddalakkhaṇena panetassa “kiñcī”ti avayavena sambajjhanato avayavīvisayoyevesa sabbasaddoti mantvā chavimaṃsādikoṭṭhāsasaṅkhātena avayavena avayavībhāvam dassento āha “**sabbakoṭṭhāsavato kāyassā**”ti. “**Kiñcī**”ti etassa “**upā -pa- thānan**”ti atthavacanam. **Upādinna kasantapavattiṭṭhāneti** kammajarūpasantatiyā pavattiṭṭhāne aphuṭam nāma na hotīti sambandho. **Chavimaṃsalohitānugatanti** chavimaṃsalohitādikammajarūpamanugatam. Yattha yattha kammajarūpaṃ, tattha tattha cittajarūpassāpi byāpanato tena tassa kāyassa phuṭabhāvam sandhāya “**aphuṭam nāma na hoti**”ti vuttam.

227. **Chekoti** kusalo, tam pana kosallam “kamsathāle nhāniyacunṇāni ākiritvā”ti-ādīsaddantarasannidhānato, pakaraṇato ca nhāniyacunṇānam karaṇe, payojane, piṇḍane ca samatthātāvasena veditabbanti dasseti “**paṭibalo**”ti-ādinā. **Kamsasaddo** pana “mahatiyā

1. Sabbāvato (Pāli-aṭṭhakathāsu Porāṇaṭikāyañca Moggallānabyākaraṇe catutthakaṇḍe “sabbā cāvantū”ti suttam passitabbam.)

kaṁsapāṭiyā”ti ādīsu¹ suvaṇṇe āgato, “kaṁso upahato yathā”ti ādīsu² kittimalohe, “Upakaṁso nāma rājā mahākaṁsassa atrajo”ti ādīsu³ paṇṇattimatte. Idha pana yattha katthaci loheti āha “**yena kenaci lohena katabhājane**”ti. Nanu upamākaraṇamattamevidam, atha kasmā kaṁsathālakassa savisesassa gahaṇam katanti anuyogaṁ pariharati “**mattikābhājanan**”ti ādinā. “**Sandentassā**”ti⁴ parimaddetvā piṇḍam karontasseva bhijjati, na pana sandanakkhamam hoti, anādaralakkhane cetam sāmivacanam. Kiriyanatarassa pavattanakkhaneveva kiriyanatarassa pavattanañhi anādaralakkhanaṁ. “Paripphosakaṁ paripphosakan”ti idam bhāvanapumsakanti dasseti “**siñcitvā siñcitvā**”ti iminā. Phusasaddo cettha parisīncane yathā tam vātavuṭṭhisamaye “devo ca thokaṁ thokaṁ phusāyati”ti⁵, tasmā tato tato nhāniyacuṇṇato upari udakena byāpanakaraṇavasena parisīncitvā parisīncitvāti attho. Anupasaggopi hi saddo sa-upasaggo viya pakaraṇādhigatassa atthassa dīpako, “siñcitvā siñcitvā”ti pana vacanam “paripphosakaṁ paripphosakan”ti etassa “sandeyyā”ti ettha visesanabhāvaviññāpanattham. Evamīdisesu. “Sandeyyā”ti⁶ ettha sandasaddo piṇḍakaraṇeti vuttam “**piṇḍamkareyyā**”ti. **Anugatāti** anupavisanavasena gatā upagatā. **Pariggahitāti** parito gahitā samantato phuṭṭhā.

Antaro ca bāhiro ca padeso, tehi saha pavattatīti **santarabāhirā**, nhāniyapiṇḍi, “**samantarabāhirā**”tipi pāṭho, **ma**-kāro padasandhivasena āgamo. Yathāvuttena pariggahitatākāraṇeneva santarabāhiro nhāniyapiṇḍi phuṭṭhā udakasnehenāti āha “**sabbatthakameva udakasinehena phuṭṭhā**”ti. Sabbattha pavattanam **sabbatthakam**, bhāvanapumsakañcetaṁ, sabbapadesa hutvā eva phuṭṭhāti attho. “Santarabāhirā phuṭṭhā”ti ca iminā nhāniyapiṇḍiyā sabbaso udakena temitabhāvamāha, “na ca paggharaṇī”ti pana iminā tintāyapi tāya ghanathaddhabhāvam. Tenāha “**na ca bindum bindun**”ti ādi. Udakassa phusitam

1. Ma 1. 36 piṭṭhe.

3. Jātaka-Tīha 4. 80 piṭṭhe (Atthato samānam)

5. Vi 2. 156 piṭṭhe.

2. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade.

4. Sannentassa (Atṭhakathāyam)

6. Sanneyya (Atṭhakathāyam)

phusitaṃ, na ca paggharaṇī sūdanīti attho, “binduṃ udakan”tipi katthaci pāṭho, udakasaṅkhātāṃ bindunti tassattho. Bindusaddo hi “byālabambudharabindū”ti ādisu viya dhārāvayave. Evaṃ pana apaggharaṇato hatthenapi dvīhipi tīhipi aṅgulehi gahetuṃ, ovaṭṭikāya vā kātuṃ sakkā. Yadi hi sā paggharaṇī assa, evaṃ sati snehavigamanena sukkhattā thaddhā hutvā tathā gahetuṃ, kātuṃ vā na sakkāti vuttaṃ hoti. **Ovaṭṭikāyāti** parivaṭṭulavasena, guḷikāvasena sā piṇḍi kātuṃ sakkāti attho.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

229. Tāhi tāhi udakasirāhi ubbhijjati uddhaṃ nikkhamatīti **ubbhidam**, tādisaṃ udakaṃ yassāti **ubbhidodako**, da-kārassa pana ta-kāre kate **ubbhiodako**, imamattamaṃ dassetuṃ “**ubbhinna-udako**”ti vuttaṃ, nadītīre khatakūpako viya ubbhijjanaka-udakoti attho. Ubbhijjanakampi udakaṃ katthaci heṭṭhā ubbhijjivā dhārāvasena uṭṭhihitvā bahi gacchati, na taṃ koci antoyeva patiṭṭhitaṃ kātuṃ sakkoti dhārāvasena uṭṭhahanato, idha pana vālikātaṭe viya udakarahadassa antoyeva ubbhijjivā tattheva tiṭṭhati, na dhārāvasena uṭṭhahitvā bahi gacchatīti viññāyati akhobhakassa sannisinnasseva udakassa adhippetattāti imamattamaṃ sandhāyāha “**na heṭṭhā**”ti-ādi. **Heṭṭhāti** udakarahadassa heṭṭhā mahā-udakasirā, lohitaṇugatā lohitasirā viya udakānugato pathavipadeso “udakasirā”ti vuccati. **Uggacchanaka-udakoti** dhārāvasena uṭṭhahanaka-udako. **Antoyevāti** udakarahadassa anto samatalapadese eva. **Ubbhijjanaka-udakoti** ubbhijjivā tattheva tiṭṭhanaka-udako. **Āgamanamaggoti** bāhirato udakarahadābhimukhaṃ āgamanamaggo. **Kālena kālanti** ruḷhīpadaṃ “eko ekāyā”ti-ādi¹ viyāti vuttaṃ “**kāle kāle**”ti. **Anvaddhamāsanti** ettha **anusaddho** byāpane. Vassānassa addhamāsamaṃ addhamāsanti attho. Evaṃ **anudasāhanti** etthāpi. **Vuṭṭhinti** vassanaṃ. **Anuppavaccheyyāti**² na upavaccheyya. Vassasaddato cassa siddhīti dasseti “**na vasseyyā**”ti iminā.

1. Vi 1. 286, 290 piṭṭhe.

2. Anuppavechayya (Pāliyaṃ Aṭṭhakathāyaṇica Saddanītibyākaraṇe Dhātumālāyaṃ vesudhātuyā udāharaṇāni passitabbāni.)

“Sītā vāridhārā”ti itthiliṅgapadassa “**sītaṃ dhāraṇaṃ**”ti napuṃsakaliṅgena atthavacanāṃ dhārasaddassa dviliṅgikabhāvaviññāpanatthaṃ. **Sītanti** khobhanābhāvena sītalaṃ, purāṇapaṇṇatīṇakattādisaṃkiṇṇābhāvena vā **setaṃ** parisuddhaṃ. Setāṃ sītanti hi pariyāyo. Kasmā panettha ubbhidodakoyeva rahado gahito, na itareti anuyogamapaneti “**hetṭhā uggacchana-udakañhi**”ti-ādinā. **Uggantvā uggantvā bhijjantanti** utṭhahitvā utṭhahitvā dhārākiraṇavasena ubbhijjantaṃ, vinassantaṃ vā. **Khobhetīti** āloṇeti. **Vutṭhīti** vassanaṃ. **Dhārānipātapubbuḷakehīti** udakadhārānipātehi ca tatoyeva utṭhita-udakapubbuḷakasaṅkhātehi pheṇapaṭalehi ca. Evaṃ yathākkamaṃ tiṇṇampi rahadānamagahetabbataṃ vatvā ubbhidodakasseva gahetabbataṃ vadati “**sannisinnamevā**”ti-ādinā. Tattha **sannisinnamevāti** sammā, samaṃ vā nisinnameva, aparikkhobhatāya niccalameva, suppasannamevāti adhippāyo. **Iddhinimmitamivāti** iddhimatā iddhiyā tathā nimmitaṃ iva. **Tatthāti** tasmim upamopameyyavacane. **Sesanti** “abhisandeti”ti-ādikāṃ.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

231. “**Uppalini**”ti ādi gacchassapi vanassapi adhivacanāṃ. Idha pana “yāva aggā, yāva ca mūlā”ti vacanayogena “**appekaccānī**”ti ādinā uppalagacchādīnameva gahetabbatāya vanamevādhippetāṃ, tasmā “**uppalānīti** uppalagacchānī. **Etthāti** uppalavane”ti ādinā attho veditabbo. Avayavena hi samudāyassa nibbacanaṃ kataṃ. Ekañhi uppalagacchādi uppalādiyeva, catupañcamattampi pana uppalādivananti voharīyati, **Sāratthadīpaniyaṃ**¹ pana jalāsayaopi uppalini-ādibhāvena vutto. **Ettha cāti** etasmim padattaye, etesu vā tīsu uppalapadumapuṇḍarīkasaṅkhātesu atthesu. “**Setarattanīlesū**”ti uppalameva vuttaṃ, setuppalarattuppalanīluppalesūti attho. **Yaṃ kiñci uppalāṃ uppalameva** uppalasaddassa sāmāññanāmasena tesu sabbesupi pavattanato. **Satapattanti** ettha **satasaddo** bahupariyāyo “satagghī sataraṃsi sūriyo”ti ādisu viya anekasaṅkhyābhāvato. Evañca katvā anekapattassāpi padumabhāve saṅgaho siddho hoti. **Pattanti** ca pupphadalamadhippetāṃ. Vaṇṇaniyameva **setaṃ padumaṃ**,

1. Sārattha-Ṭī 3. 158 piṭṭhe.

rattam puṇḍarīkanti sāsanavohāro, loke pana “rattam padumam, setam puṇḍarīkan”ti vadanti. Vuttañhi “puṇḍarīkam sitam rattam, kokanadam kokāsako”ti¹. Rattavaṇṇatāya hi kokanāmakānam sunakhānam nādayato saddāpayato, tehi ca asitabbato “**kokanadam, kokāsako**”ti ca padumam vuccati. Yathāha “padmam yathā kokanadam sugandhan”ti². Ayam panettha vacanattho udakam pāti, udae vā plavatīti **uppalam**. Pañke davati gacchati, pakārena vā vadati viruhatīti **padumam**. Paṇḍaram vaṇṇamassa, mahantatāya vā muḍitabbamkhaṇḍetabbanti **puṇḍarīkam** ma-kārassa pakārādivasena. Muḍisaddañhi muḍarisaddam vā khaṇḍanatthamicchanti saddavidū³, saddasatthato cetttha padasiddhi. Yāva aggā, yāva ca mūlā udakena abhisandanādibhāvadassanattham Pāliyam “udakānuggatāni”ti vacanam, tasmā udakato na uggatānicceva attho, na tu udae anurūpagatānīti āha “**udakā -pa- gatāni**”ti. Idha pana uppalādini viya karajakāyo, udakam viya tatiyajjhānasukham daṭṭhabbam.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

233. Yasmā pana catutthajjhānacittameva “cetassā”ti vuttam, tañca rāgādi-upakkilesamalāpagamato nirupakkilesam nimmalam, tasmā upakkilesavigamanameva parisuddhabhāvoti āha “**nirupakkilesatṭhena parisuddhan**”ti. Yasmā ca parisuddhasseva paccayavisesena pavattiviseso pariyodātataṭṭhaṃ suvaṇṇassa nighamsanena pabhassaratā viya, tasmā pabhassaratāyeva pariyodātātāti āha “**pabhassaratṭhena pariyodātan**”ti. Vijju viya pabhāya ito cito ca niccharaṇam **pabhassaram** yathā “ābhassarā”ti. **Odātena vatthenā**ti ettha “odātenā”ti guṇavacanam sandhāya “**odātena -pa-idan**”ti vuttam. **Utupharaṇatthanti** uṇhassa utuno pharaṇadassanattham. Kasmāti āha “**kiliṭṭhavatthenā**”ti ādi. **Utupharaṇam na hotīti** odātavatthena viya savisesam utupharaṇam na hoti, appakamattameva hotīti adhippāyo. Tenāha “**taṅkhaṇa -pa- balavam hoti**”ti. “**Taṅkhaṇadhotaparissuddhenā**”ti ca etena odātasaddo ettha parisuddhavacano eva “gihī odātavattavāsano”ti-ādīsu.

1. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Pātālavagge 686 gāthā.

2. Am 2. 208 piṭṭhe.

3. Saddanītibyākaraṇe Dhātumālāyam ḍakārantakaṇḍe muḍidhātu passitabbā.

Viya, na setavacano yena kenaci taṅkhaṇadhotaparissuddheneva utupharaṇasambhavatoti dasseti.

Nanu ca Pāliyaṃ “nāssa kiñci sabbāvato kāyassa odātena vatthena apphuṭaṃ assā”ti kāyassa odātavattapharaṇaṃ vuttaṃ, na pana vatthassa utupharaṇaṃ, atha kasmā utupharaṇaṃ idha vuttanti anuyogenāha “**imissāya hī**”ti ādi. Yasmā vatthaṃ viya karajakāyo, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ, tasmā evamattho veditabboti vuttaṃ hoti, etena ca odātena vatthena sabbāvato kāyassa pharaṇāsambhavato, upameyyena ca ayuttattā kāyaggahaṇena tannissitavattthaṃ gahetabbaṃ, vatthaggaṇaṇena ca tappaccayaṃ utupharaṇanti dasseti. Neyyatthato hi ayaṃ upamā vuttā. Vicitradesanā hi Buddhā Bhagavantoti. Yogino hi karajakāyo vatthaṃ viya daṭṭhabbo utupharaṇasadisena catutthajjhānasukhena pharitaḍḍattā, utupharaṇaṃ viya catutthajjhānasukhaṃ vatthassa viya tena karajakāyassa pharaṇato, purisassa sarīraṃ viya catutthajjhānaṃ utupharaṇaṭṭhāniyassa sukhassa nissayabhāvato. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi. Idañhi yathāvuttavacanassa guṇadassanaṃ. Ettha ca Pāliyaṃ “parissuddhena cetasā”ti cetogahaṇena catutthajjhānasukhaṃ Bhagavatā vuttanti nāpetuṃ “catutthajjhānasukhaṃ, catutthajjhānasukhena”ti ca vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nanu ca catutthajjhānasukhaṃ nāma sātalaḍḍhaṇaṃ natthīti? Saccam, santasabhāvattā panettha upekkhāyeva “sukhaṃ”ti adhippetā. Tena vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti¹.

Ettāvatāti paṭhamajjhānādhigamaparidīpanato paṭṭhāya yāva catutthajjhānādhigamaparidīpanā, tāvatā vacanakkamena. Labhanaṃ **lābho**, so etassāti **lābhī**, rūpajjhānānaṃ lābhī **rūpajjhānalābhī** yathā “lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ”ti², labhanasīlo vā **lābhī**. Kiṃ labhanasīlo? Rūpajjhānānīti yujjati. Evamitarasmimpi. Na arūpajjhānalābhīti na veditabboti yojetabbaṃ. Kasmāti vuttaṃ “**na hī**”ti-ādi, aṭṭhannampi samāpattīnaṃ upari abhiññādhigame

1. Abhi-Ṭṭha 2. 171 piṭṭhe; Visuddhi 2. 203; Mahāniddeśa-Ṭṭha 198;

Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhesupī.

2. Saṃ 1. 34; Khu 1. 128 piṭṭhesu.

avinābhāvatoti vuttaṃ hoti. **Cuddasahākārehi** “kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato jhānanulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato, jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato, aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, aṅgārammaṇasaṅkantito aṅgavavattānato, ārammaṇavavattānato”¹

Visuddhimagge vuttehi imehi cuddasahākārehi. Satipi jhānesu āvajjanādipaṇcavidhavasībhāve ayameva cuddasavidho vasībhāvo abhiññānibbattane ekantena icchitabboti dassentena “**cuddasahākārehi ciṇṇavasībhāvan**”²ti vuttaṃ, iminā ca arūpasamāpattīsu ciṇṇavasībhāvaṃ vinā rūpasamāpattīsu eva ciṇṇavasībhāvena samāpatti na ijjhatīti tasmaṃ abhiññādhigame avinābhāvaṃ dassetīti veditabbaṃ.

Nanu yathāpāṭhameva vinicchayo vattabboti codanaṃ sodheti “**Pāliyaṃ panā**”³ti ādinā, sāvasesapāṭhabhāvato nīharitvā esa vinicchayo vattabboti vuttaṃ hoti. Yajjevaṃ arūpajjhānānīpi Pāliyaṃ gahetabbāni, atha kasmā tāni aggahetvā sāvasesapāṭho Bhagavatā katoti? Sabbābhiññānaṃ visesato rūpāvacaracattajjhānapādakattā. Satipi hi tasmaṃ tathā avinābhāve visesato panetā rūpāvacaracattajjhānapādakā, tasmā tasmaṃ tappādakabhāvaviññāpanatthaṃ tattheva ṭhatvā desanā katā, na pana arūpāvacarajjhānānaṃ idha ananupayogato. Tenāha “**arūpajjhānāni āharitvā kathetabbāni**”⁴ti.

Vipassanāñāṇakathāvaṇṇanā (1)

234. “Puna caparaṃ mahārāja² bhikkhū”¹ti vatvāpi kimatthaṃ dassetuṃ “so”²ti padaṃ puna vuttanti codanāyāha “**so -pa- dasseti**”³ti, yathārutavasena, neyyatthavasena ca vuttāsu aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasitāvisiṭṭhaṃ bhikkhuṃ dassetuṃ evaṃ vuttanti adhippāyo. **Sesanti** “so”⁴ti padatthato sesaṃ “evaṃ samāhite”⁵ti ādisu vattabbaṃ sādhippāyamattahajātaṃ. Ñe yyaṃ jānātīti **ñāṇaṃ**, tadeva paccakkhaṃ katvā passatīti **dassanaṃ**, ñāṇameva dassanaṃ na cakkhādikanti **ñāṇadassanaṃ**, pañcavidhampi ñāṇaṃ, tayidaṃ pana

1. Visuddhi 2. 2 piṭṭhe.

2. Pāliyaṃ natthi.

ñāṇadassanapadam sāsane yesu ñāṇavisesesu niruḷham, taṃ sabbaṃ
atthuddhāravasena dassento “**ñāṇadassananti maggañāṇampi vuccatī**”ti-
ādimāha. **Ñāṇadassanavisuddhatthanti** ñāṇadassanassa visuddhipayojanāya.
Phāsuvihāroti ariyavihārabhūto sukhavihāro. **Bhagavatopī**ti na kevalaṃ
devatārocanameva, atha kho tadā Bhagavatopi ñāṇadassanaṃ udapādīti
attho. Sattāhaṃ kālaṅkatassa assāti **sattāhakālaṅkato**. “**Kālāmo**”ti
gottavasena vuttaṃ. **Cetovimutti**¹ nāma arahattaphalasamāpatti. Yasmā
vipassanāñāṇaṃ ñeyyasāṅkhāte tebhūmakasaṅkhāre aniccādito jānāti,
bhaṅgānupassanato ca paṭṭhāya paccakkhato te passati, tasmā
yathāvuttatṭhena ñāṇadassanaṃ nāma jātanti dasseti “**idha pana**”ti-ādinā.

Abhinīharatīti vipassanābhimukhaṃ cittaṃ tadaññakaraṇīyato nīharitvā
haratīti ayaṃ saddato attho, adhippāyato pana taṃ dassetuṃ
“**vipassanāñāṇassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tadabhimukhabhāvoyeva hissa
tanninnatādikaraṇaṃ, taṃ pana vuttanayena aṭṭhaṅgasamannāgate tasmim
citte vipassanākkamena jāte vipassanābhimukhaṃ cittapesanamevāti
daṭṭhabbaṃ. **Tanninnanti** tassaṃ vipassanāyaṃ ninnam. Itaradvayaṃ tasseva
vevacanaṃ. Tassaṃ **poṇaṃ** vaṅkaṃ **pabbhāraṃ** nīcanti attho. Brahmajāle
vuttoyeva. Odanakummāsehi upacīyati vaḍḍhāpīyati, upacayati vā vaḍḍhatīti
atthaṃ sandhāya “**Odanenā**”ti ādi vuttaṃ.

Aniccucchādanaparimaddanabhedana viddhamsanadhammoti ettha
“aniccadhammo”ti ādinā **dhammasaddo** paccekam yojetabbo. tattha
aniccadhammoti pabhaṅgutāya addhuvasabhāvo. **Duggandhavighātathāyāti**
sarīre duggandhassa vigamāya. **Ucchādanadhammoti**
ucchādetabbatāsabhāvo, imassa pūtikāyassa duggandhabhāvato
gandhodakādīhi ubbaṭṭanavilimpanajātikoti attho. Ucchādanena hi pūtikāye
sedavātapittasemhādīhi garutāvaduggandhānamapagamo hoti.
Mahāsambāhanaṃ mallādīnaṃ bāhuvadḍhanādi-atthaṃva hoti,
aṅgapaccaṅgābādhavinodanattāhaṃ pana khuddakasambāhanameva yuttanti
āha “**khuddakasambāhanenā**”ti, mandasambāhanenāti attho.
Parimaddanadhammoti parimadditabbatāsabhāvo.

1. Vimutti (Aṭṭhakathāyaṃ)

Evam aniyamitakālavasena attham vatvā idāni niyamitakālavasena attham vadati “**daharakāle**”ti ādinā. **Vā**-saddo cettha atthadassanavaseneva atthantaravikappanassa viññāyamānattā na payutto, luttaniddiṭṭho vā.

Daharakāleti aciravijātakāle. Sayāpetvā añchanapīlanādivasena parimaddanadhammoti sambandho. **Mitanti** bhāvanapūmsakaniddeso, tena yathāpamāṇam, mandam vā añchanapīlanādīni dasseti. **Añchana**ñcettha ākaḍḍhanam. **Pīlanam** sambāhanam. **Ādisaddena** samīñjana-uggamanādīni saṅgaṇhāti. **Evam pariharitopīti** ucchādanādinā sukhedhitopi. **Bhijjati cevāti** aniccatādivasena nassati ca. **Vikirati cāti** evam bhindanto ca kiñci payojanam asādhento vippakiñṇova hoti. Evam navahi padehi yathāraham kāye samudayavayadhammānupassitā dassitāti imamattam vibhāvento “**tatthā**”ti-ādimāha. Tattha **chahi padehīti** “rūpī, cātumahābhūtika, mātāpettikasambhavo, odanakummāsūpacayo, ucchādanadhammo, parimandanadhammo”ti imehi chahi padehi. Yuttam tāva hotu majjhe tīhipi padehi kāyassa samudayakathanam tesam tadatthadīpanato, “rūpī, ucchādanadhammo, parimaddanadhammo”ti pana tīhi padehi katham tassa tathākathanam yuttam siyā tesam tadatthassa adīpanatoti? Yuttameva tesampi tadatthassa dīpitattā. “**Rūpī**”ti hi idam attano paccayabhūtena utu-āhāralakkhaṇena rūpena rūpavāti atthassa dīpakam. Paccayaśaṅgamavisitṭhe hi tadassatthi-atthe ayamikāro. “Ucchādanadhammo, parimaddanadhammo”ti ca idam padadvayam tathāvidharūpuppādanena saṅghānasampādanatthassa dīpakanti. **Dvīhīti** “bhedanadhammo, viddhamsanadhammo”ti dvīhi padehi. **Nissitañca** kāyapariyāpanne hadayavatthumhi nissitattā vipassanācittassa. Tadā pavattañhi vipassanācittameva “idañca me viññāṇam”ti āsannapaccakkhavasena vuttam. **Paṭibaddhañca** kāyena vinā appavattanato, kāyasaññitānañca rūpadhammānam ārammaṇakaraṇato.

235. Suṭṭhu obhāsātīti **subho**, pabhāsampanno maṇi, tāya eva pabhāsamhattiyā maṇino bhadratāti atthamattam dassetuṃ “**subhoti sundaro**”ti vuttam. Parisuddhākarasamuṭṭhānameva maṇino suvisuddhajātītīti āha “**jātimāti parisuddhākarasamuṭṭhito**”ti. Suvisuddharatanākarato samuṭṭhitoti attho. Ākaraparivissuddhimūlako eva

hi maṇino kuruvindajāti-ādi jātivisesoti. Idhādhippetassa pana veḷuriyamaṇino Viḷūra¹pabbatassa, Viḷūra¹gāmassa ca avidūre parisuddhākaro. Yebhuyyena hi so tato samuṭṭhito. Tathā hesa Viḷuranāmakassa pabbatassa, gāmassa ca avidūre samuṭṭhitattā veḷuriyoti paññāyittha, devaloke pavattassapi ca taṃsadisavaṇṇanibhatāya tadeva nāmaṃ jātaṃ yathā taṃ manussaloke laddhanāmasena devaloke devatānaṃ, so pana mayūragīvavaṇṇo vā hoti vāyasapattavaṇṇo vā siniddhaveṇupattavaṇṇo vāti Ācariyadhammapālattherena **Paramatthadīpaniyaṃ**² vuttaṃ. **Vinayaśaṃvaṇṇanāsu**³ pana “allaveḷuvaṇṇo”ti vadanti. Tathā hissa “vaṃsavaṇṇo”tipi nāmaṃ jātaṃ. “Mañjārakkhimaṇḍalavaṇṇo”ti ca vutto, tato yeva so idha padese mañjāramaṇi pākaṭo hoti. Cakkavattiparibhogārahapaṇītaramaṇibhāvato pana tasseva Pāliyaṃ vacanaṃ datṭhabbaṃ. Yathāha “puna caparaṃ Ānanda rañño Mahāsudassanassa maṇiratanāṃ pāturahosi, so ahosi maṇi veḷuriyo subhojātimaṃ aṭṭhaṃso”ti-ādi⁴. Pāsāṇasakkharādidosanīharaṇavaseneva parikammanipphattīti dasseti “**apanītapāsāṇasakkharo**”ti iminā.

Chaviyā eva saṇhabhāvena acchatā, na saṅghātassāti āha “**acchoti tanucchavi**”ti. Tato ceva visesena pasannoti dassetuṃ “**suṭṭhu pasanno**”ti vuttaṃ. Paribhogamaṇiratanākārasampatti sabbākārasampannatā. Tenāha “**dhovanavedhanādīhi**”ti ādi. Pāsāṇādīsu dhotatā **dhovanaṃ**, kālakādi-apaharaṇatthāya ceva suttana āvunatthāya ca vijjhitabbatā **vedhanaṃ**. **Ādisaddena tāpasāṇhakarāṇādīnaṃ saṅgaho**. **Vaṇṇasampattinti** āvunitasuttassa vaṇṇasampattiṃ. Kasmāti vuttaṃ “**tādisan**”ti-ādi, tādisasseva āvutassa pākaṭabhāvatoti vuttaṃ hoti.

Maṇi viya karajakāyo paccavekkhitabbato. **Āvutasuttaṃ viya viññāṇaṃ**⁵ anupavisitvā ṭhitattā. **Cakkhumā puriso viya vipassanālābhī**

1. Veḷuriya (Ka) Vimāna-Ṭṭha 23 piṭṭhe passitabbaṃ.

2. Vimāna-Ṭṭha 23 piṭṭhe.

3. Vimati-Ṭṭi 1. 261 piṭṭhe.

4. Dī 2. 143 piṭṭhe.

5. Vipassanāñāṇaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

bhikkhu sammadeva tassa dassanato, tassa purisassa maṇino āvibhūtakālo viya tassa bhikkhuno kāyassa āvibhūtakālo tannissayassa pākaṭabhāvato. Suttassāvibhūtakālo viya tesam dhammānamāvibhūtakālo tannissitassa pākaṭabhāvatoti ayamettha upamāsampādane kāraṇavibhāvanā, “**Āvutasuttam viya vipassanāññāṇam**”ti katthaci paṭho, “idañca viññāṇam”ti vacanato pana “viññāṇam”ti paṭhova sundarataro, “vipassanāviññāṇam”ti vā bhavitabbam. **Vipassanāññāṇam abhinīharitvā**ti vipassanāññāṇābhimukham cittam nīharitvā.

Tatrāti veḷuriyamaṇimhi. Tadārammaṇānanti

kāyasaññitarūpadhammārammaṇānam. “Phassapañcamakāṇam”ti-ādi padattayassetam visesanam atthavasā liṅgavibhattivacanavipariṇāmoti katvā pacchimapadassāpi visesanabhāvato. Phassapañcamakaggahaṇena, sabbacittacetāsikaggahaṇena ca gahitadhammā vipassanācittuppādapariyāpannā evāti daṭṭhabbam. Evañhi tesam vipassanāviññāṇagatikattā Āvutasuttam viya “vipassanāviññāṇam”ti heṭṭhā vuttavacanam avirodhitam hoti. Kasmā pana vipassanāviññāṇasseva gahaṇanti? “Idañca me viññāṇam ettha sitam ettha paṭibaddhan”ti iminā tasseva vacanato. “Ayaṁ kho me kāyo”ti-ādinā hi vipassanāññāṇena vipassitvā “tadeva vipassanāññāṇasampayuttam viññāṇam ettha sitam ettha paṭibaddhan”ti nissayavisayādivasena manasi karoti, tasmā tasseva idha gahaṇam sambhavati, nāññassāti daṭṭhabbam. Tenāha “**vipassanāviññāṇasseva vā āvibhūtakālo**”ti. Dhammasaṅgahādīsu¹ desitanayena pākaṭabhāvato cettha phassapañcamakāṇam gahaṇam, niravasesapariggahaṇato sabbacittacetāsikāṇam, yathārutam desitavasena padhānabhāvato vipassanāviññāṇassāti veditabbam. Kim panete paccavekkhaṇaṇāssa āvi bhavanti, udāhu puggalassāti? Paccavekkhaṇaṇāṇasseva, tassa pana āvibhūtattā puggalassāpi āvibhūtā nāma honti, tasmā “**bhikkhuno āvibhūtakālo**”ti vuttanti.

Yasmā panidam vipassanāññāṇam maggaññāṇanantarām hoti, tasmā lokiyābhiññānam parato, chaṭṭhabhiññāya ca purato vattabbam, atha kasmā sabbābhiññānam puratova vuttanti codanālesam dassetvā

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

pariharanto “**idañca vipassanāñāṇan**”ti ādimāha. “Idaṃ -pa- ñāṇanantaran”ti hi iminā yathāvuttam codanālesam dasseti. Tattha “**maggañāṇanantaran**”ti sikhāppattavipassanā bhūtam gotrabhuññaṃ sandhāya vuttam. Tadeva hi arahattamaggassa, sabbesam vā maggaphalānamanantaram hoti, padhānato pana tabbacaneneva sabbassapi vipassanāñāṇassa gahaṇam daṭṭhabbam avisesato tassa idha vuttattā. Maggasaddena ca arahattamaggasseva gahaṇam tassevābhiññāpariyāpannattā, abhiññāsambandhena ca codanāsambhavato. Lokiyābhiññānam purato vuttam vipassanāñāṇam tāsam nānantaratāya anupakāram, āsavakkhayañāṇasaṅkhātāya pana lokuttarābhiññāya purato vuttam tassā anantaratāya upakāram, tasmā idaṃ lokiyābhiññānam parato, chaṭṭhābhiññāya ca purato vattabbam. Kasmā pana upakāraṭṭhāne tathā avatvā anupakāraṭṭhāneva Bhagavatā vuttanti hi codanā sambhavati. “**Evam santeṭṭi**”ti-ādi parihāradassanam. Tattha **evam santeṭṭi**ti yadipi ñāṇanupubbiyā maggañāṇassa anantaratāya upakāram hoti, evam satipīti attho.

Abhiññāvāreti chaḷabhiññāvasena vutte desanāvāre. **Etassa antarā vāro natthi**ti pañcasu lokiyābhiññāsu kathitāsu Ākaṅkheyyasuttādīsu¹ viya chaṭṭhābhiññāpi avassam kathetabbā abhiññālakkhaṇabhāvena tappariyāpannato, na ca vipassanāñāṇam lokiyābhiññānam, chaṭṭhābhiññāya ca antarā pavesetvā kathetabbam anabhiññālakkhaṇabhāvena tadapariyāpannato. Iti etassa vipassanāñāṇassa tāsamabhiññānam antarā vāro natthi, tasmā tattha avasarābhāvato idheva rūpāvacaracatutthajjhānānantaram vipassanāñāṇam kathitanti adhippāyo. “**Yasmā cā**”ti ādinā atthantaramāha. Tattha **ca**-saddo samuccayattho, tena na kevalam vipassanāñāṇassa idha dassane tadeva kāraṇam, atha kho idampīti imamattham samuccināti **ācariyena**² vuttam. Saddavidū pana īdise ṭhāne ca-saddo vā-saddattho, so ca vikappatthoti vadanti, tampi yuttameva atthantaradassane payuttattā. Attanā payujjitabbassa hi vijjamānatthasseva jotakā upasagganipātā yathā magganidassane sākhaḥhaṅgā, yathā ca adissamānā jotane padīpāti evamīdisesu. Hoti cettha—

1. Ma 1. 39 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

“Atthantaradassanamhi, casaddo yadi dissati.
Samuccaye vikappe so, gahetabbo vibhāvinā”ti.

Akatasammasanassāti hetugabbhapadam. Tathā **katasammasanassāti** ca.
“**Dibbena cakkhunā bheravampi rūpaṃ passatoti** ettha iddhividhañāṇena
bheravaṃ rūpaṃ nimminivā maṃsacakkhunā passatotipi vattabbaṃ.
Evampi hi abhiññālābhino apariññātavattukassa bhayaṃ santāso uppajjati
Uccavālikavāsimahānāgattherassa viyā”ti ācariyena¹ vuttaṃ. Yathā cettha,
evaṃ **dibbāya sotadhātuyā bheravaṃ saddaṃ suṇatoti** etthāpi
iddhividhañāṇena bheravaṃ saddaṃ nimminivā maṃsasotena suṇatopīti
vattabbameva. Evampi hi abhiññālābhino apariññātavattukassa bhayaṃ
santāso uppajjati Uccavālikavāsimahānāgattherassa viya. Thero hi
koñcanādasahitaṃ sabbasetam hatthināgaṃ māpetvā disvā, sutvā ca
sañjātabhayasantāsoti **Aṭṭhakathāsu**² vutto. Aniccādivasena
katasammasanassa dibbāya -pa- bhayaṃ santāso na uppajjatīti sambandho.
Bhayavinodanahetu nāma vipassanāñāṇena katasammasanatā, tassa, tena vā
sampādanatthanti attho. **Idhevāti** catutthajjhānānantameva. “**Apicā**”ti ādinā
yathāpāṭhaṃ yuttataranayaṃ dasseti. Vipassanāya pavattaṃ
pāmojjapītipasaddhiparamparāgatasukhaṃ **vipassanāsukhaṃ**. **Pāṭiyekkanti**
jhānābhiññādihi asammissaṃ visuṃ bhūtaṃ **sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ**.
Tenāha Bhagavā **Dhammapade**—

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti-ādi³.

Idhāpi vuttaṃ “idampi kho mahārāja sandiṭṭhikaṃ sāmāññaphalaṃ -pa-
paṇītataṛaṇcā”ti, tasmā Pāliya saṃsandanato imeva nayaṃ yuttataranti
vadanti. **Āditovāti** abhiññānamādimhiyeva.

Manomayiddhiññānakathāvaṇṇanā (2)

236-7. **Manomayanti** ettha pana **mayasaddo**
aparapaññattivikārapadapūraṇanibbatti-ādīsu anekesvatthesu āgato. Idha
pana nibbatti-attheti

1. Dī-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭītha 2. 47; Ma-Ṭītha 1. 188; Visuddhi 2. 271 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

dassetum **“manena nibbattitan”**ti vuttam. **“Abhiññāmanena nibbattitan”**ti atthoti ācariyenāti¹ vuttam. Visuddhimagge² pana **“adhiṭṭhānamanena nimmitattā³ manomayan”**ti āgataṃ, abhiññāmanena, adhiṭṭhānamanena cāti ubhayathāpi nibbattattā ubhayampetaṃ yuttameva. **Āṅgaṃ** nāma hatthapādāditaṃsaṃsamudāyaṃ, **paccaṅgaṃ** nāma kapparaṇṇu-ādi tasmim tasmim samudāye avayavaṃ. **“Ahīnindriyan”**ti ettha paripuṇṇatāyeva ahīnatā, na tu appaṇṇitā, paripuṇṇabhāvo ca cakkhusotādīnaṃ saṇṭhānavaseneva. Nimmitarūpe hi pasādo nāma natthīti dassetum **“saṇṭhānavasena avikalindriyan”**ti vuttam, imināva tassa jīvitindriyādīnampi abhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Saṇṭhānavasenāti** ca kamaladalādisadisasaṇṭhānamattavasena, na rūpābhigāhātārahabhūtapasādādi-indriyavasena. **“Sabbāṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyan”**ti vuttamevatthaṃ samatthento **“iddhimatā”**ti ādimāha. **Aviddhakaṇṇoti** kulacārittavasena kaṇṇālāṅkārapīlandhanatthaṃ avijjhitakaṇṇo, nidassanamattametam. Tenāha **“sabbākārehī”**ti, vaṇṇasaṇṭhānāvayavavisesādisabbākārehīti attho. **Tenāti** iddhimatā.

Ayamevattho Pāliyaṃpi vibhāvitoti āha **“muñjamhā īsikanti-ādi-upamāttayampi hi -pa- vuttan”**ti. Katthaci pana **“muñjamhā īsikanti-ādi-upamāmatam. Yampi hi sadisabhāvadassanattameva vuttan”**ti pāṭho dissati. Tattha **“upamāmatan”**ti iminā atthantaradassanaṃ nivatteti, **“yampi hī”**ti ādinā pana tassa upamābhāvaṃ samattheti. Niyatānapekkhena ca yaṃ-saddena **“muñjamhā īsikan”**ti ādivacanameva paccāmasati. **Sadisabhāvadassanattamevāti** saṇṭhānatopi vaṇṇatopi avayavavisesatopi sadisabhāvadassanattameveva. Kathaṃ sadisabhāvoti vuttam **“muñjasadisā eva hī”**ti-ādi. **Muñjam** nāma tiṇaviseso, yena kocchādīni karonti. **“Pavāheyyā”**ti vacanato anto ṭhitā eva īsikā adhippetāti dasseti **“anto īsikā hotī”**ti iminā. **Īsikāti** ca kaḷīro. **Visuddhimaggaṭṭikāyaṃ** pana **“kaṇḍan”**ti⁴ vuttam. **Vaṭṭāya kosiyāti** parivaṭṭulāya asikosiyā. **Patthaṭayāti** paṭṭikāya. Karaḍitabbo bhājetabboti **karaṇḍo**, peḷā. Karaḍitabbo jigucchitabboti **karaṇḍo**, nimmokaṃ.

1. Dī-Ṭī 1. 267 piṭṭhe.

3. Nibbattattā (Ka)

2. Visuddhi 2. 34 piṭṭhe.

4. Visuddhi-Ṭī 2. 36 piṭṭhe.

Idhāpi nimmokamevāti āha “**karaṇḍāti idampī**”ti ādi. **Vilīvakaraṇḍo** nāma peḷā. Kasmā ahikañcukasseva nāmaṃ, na vilīvakaraṇḍakassāti codanaṃ sodheti “**ahikañcuko hī**”ti ādinā, sveva ahinā sadiso, tasmā tasseva nāmanti vuttaṃ hoti. **Visuddhimaggaṭikāyaṃ** pana “**karaṇḍāyāti** peḷāya, nimmokatoti ca vadantī”ti¹ vuttaṃ. Tattha peḷāgahaṇaṃ ahinā asadisatāya vicāretabbaṃ.

Yajjevaṃ “seyyathāpi pana mahārāja puriso ahiṃ karaṇḍā uddhareyyā”ti purisassa karaṇḍato ahi uddharaṇūpamāya ayamatto virujjheyya. Na hi so hatthena tato uddharituṃ sakkāti anuyogena āha “**tatthā**”ti ādi. “Uddhareyyā”ti hi aniyamavacanepi hatthena uddharaṇasseva pākaṭattā taṃdassanamiva jātaṃ. Tenāha “**hatthena uddharamāno viya dassito**”ti. “**Ayañhī**”ti ādi cittena uddharaṇassa hetudassanaṃ. Ahino nāma pañcasu ṭhānesu sajātiṃ nātivattanti upapattiyaṃ, cutiyaṃ vissaṭṭhaniddokkamane, samānajātiyā methunapaṭisevane, jīṇṇatacāpanayaneti vuttaṃ “**sajātiyaṃ ṭhito**”ti. Uragajātiyameva ṭhito pajahati, na nāgiddhiyā aññajātirūpoti attho. Idañhi mahiddhike nāge sandhāya vuttaṃ. **Sarīraṃ khādayamānaṃ viyāti** attanoyeva tacāṃ attano sarīraṃ khādayamānaṃ viya. **Purāṇatacaṃ jigucchanto**ti jīṇṇatāya katthaci muttaṃ katthaci olambitaṃ jīṇṇatacaṃ jigucchanto. **Catūhī**ti “sajātiyaṃ ṭhito, nissāya, thāmena jigucchanto”ti yathāvuttehi catūhi karaṇehi. **Tatoti** kañcukato. **Aññenāti** attato aññena. **Cittenāti** purisassa citteneva, na hatthena. Seyyathāpi nāma puriso ahiṃ passitvā “aho vatāhaṃ imaṃ ahiṃ kañcukato uddhareyyan”ti ahiṃ karaṇḍā cittena uddhareyya, tassa evamassa “ayaṃ ahi, ayaṃ karaṇḍo, añño ahi, añño kārāṇḍo, karaṇḍā tveva ahi ubbhato”ti, evameva -pa- so imamahā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti -pa- ahinindriyanti ayamettha adhippāyo.

1. Visuddhi-Ṭī 2. 36 piṭṭhe.

Iddhividhaññāṇādikathāvaṇṇanā (3-7)

239. Bhājanādivikatikiriyaṇissayabhūtā **suparikammakatamattikādayo viya** vikubbanakiriyaṇissayabhāvato **iddhividhaññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ**.

241. Pubbe nīvaraṇappahānavāre viya kantāraggahaṇaṃ akatvā kevalaṃ addhānamaggaggahaṇaṃ khemamaggadassanattaṃ. Kasmā pana khemamaggasseva dassanaṃ, na kantāramaggassa, nanu upamādasanaṃ attametanti codanaṃ parihaaranto **“yasmā”**ti-ādimāha. **“Appaṭibhayaññi”**ti-ādi pana khemamaggasseva gahaṇakāraṇadassanaṃ. Vātāpādinivāraṇattaṃ **sīse sātakaṃ katvā**. Tathā tathā pana paripuṇṇavacanāṃ upamāsampattiyaṃ upameyyasampādanattaṃ, adhippetassa ca upameyyatthassa suviññāpanattaṃ, hetudāharaṇabhedyabhedakādisampannavacanena ca viññūjātikānaṃ cittārādhanaṭṭhanti veditabbaṃ. Evaṃ sabbattha. **Sukhaṃ vavatthapetīti** akiccaṃ akasirena sallakkheti, paricchindati ca.

243. Mando uttānaseyyakadārakopi “daharo”ti vuccatīti tato viśesaṇattaṃ “yuvā”ti vuttanti mantvā yuvasaddena viśesitabbameva daharasaddassa atthaṃ dassetuṃ **“taruṇo”**ti vuttaṃ. Tathā yuvāpi koci anicchanako, anicchanato ca amaṇḍana-jātikoti tato viśesaṇattaṃ “maṇḍana-jātika”ti ādi vuttanti mantvā maṇḍana-jātikādisaddena viśesitabbameva yuvasaddassa atthaṃ dassetuṃ **“yobbannena samannāgato”**ti vuttaṃ. Pāliyañhi yathākkamaṃ padattayassa viśesitabbaviśesakabhāvena vacanato tathā saṃvaṇṇanā katā, itarathā ekakenāpi padena adhippetatthādhigamikā saparivārā saṃvaṇṇanāva kātabbā siyāti. “Maṇḍana-jātika”ti vuttameva vivarituṃ **“divasassā”**ti ādimāha. **Kaṇikasaddo** dosapariyāyo, doso ca nāma kālātilakādīti dasseti **“kālatilakā”**ti ādinā. Kālātilappamaṇā bindavo **kālātilakāni, kālā** vā kammāsā, ye “sāsapabījikā”tipi vuccanti. Tilappamaṇā bindavo **tilakāni**. **Vaṅgaṃ** nāma viyaṅgaṃ vipariṇāmitamaṅgaṃ. Yobbanna-pīlakādayo **mukhadūsi-pīlakā**, ye “kharapi-lakā”tipi vuccanti. **Mukhaṇimittanti** mukha-cchāyaṃ. Mukhe gato doso **mukhadoso**. Lakkhaṇāvacanaṃ attametanti mukhe adosassapi pākāṭabhāvassa adhippetattā, yathā vā mukhe doso, evaṃ mukhe adosopi

mukhadosoti saralopena vutto sāmāññaniddesatopi anekatthassa viññātabbattā, pi-saddalopena vā ayamattho veditabbo. Avuttopi hi attho sampiṇḍanavasena vutto viya viññāyati, mukhadoso ca mukha-adoso ca **mukhadosoti** ekadesasarūpekasesanayenapettha attho daṭṭhabbo. Evañhi atthassa paripuṇṇatāya “paresaṃ soḷasavidhaṃ cittaṃ pākaṭaṃ hoti”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenetaṃ vuccati—

“Vattabbassāvasiṭṭhassa, gāho nidassanādinā.

Apisaddādilopena, ekasesanayena vā.

Asamāne sadde tidhā, catudhā ca samānake.

Sāmāññaniddesatopi, veditabbo vibhāvinā”ti.

“Sarāgaṃ vā cittaṃ”ti-ādinā Pāḷiyaṃ vuttaṃ **soḷasavidhaṃ cittaṃ**.

245. **Pubbenivāsaññāpamāyanti** pubbenivāsaññāṇassa, pubbenivāsaññāṇe vā dassitāya upamāya. Kasmā pana Pāḷiyaṃ gāmattayameva upamāne gahitanti codanaṃ sodhetuṃ “**taṃ divasan**”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ divasaṃ katakiriya nāma pākatikasattassāpi yebhuyyena pākaṭā hoti. Tasmā taṃ divasaṃ gantuṃ sakkuṇeyyaṃ gāmattayameva Bhagavatā gahitaṃ, na tatuttarīti adhippāyo. Kiñcāpi Pāḷiyaṃ taṃdivasaggahaṇaṃ natthi, gāmattayaggahaṇena pana tadaheva katakiriya adhippetāti mantvā Aṭṭhakathāyaṃ taṃdivasaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Taṃdivasagatagāmattayaggahaṇeneva ca mahābhinihārehi aññesampi pubbenivāsaññālabhīnaṃ tīsupi bhavesu katakiriya yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ. Etadatthampi hi gāmattayaggahaṇanti. **Tīsu bhavesu katakiriya**yāti abhisamparāyesu pubbe diṭṭhadhamme pana idāni, pubbe ca katakiccassa.

247. Pāḷiyaṃ **rathikāya vīthiṃ sañcaranteti** aññāya rathikāya aññaṃ rathīṃ sañcaranteti attho, tena aparāparaṃ sañcaraṇaṃ dassitanti āha “**aparāparaṃ sañcarante**”ti, taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcaranteti vuttaṃ hoti, ayamevattho rathivīthisaddānamekatthattā. **Singhāṭakamhīti** vīthicatukke. **Pāsādo viya bhikkhussa karajakāyo**

daṭṭhabbo tattha paṭiṭṭhitassa daṭṭhabbadassanasiddhito. Maṁsacakkhumato hi dibbacakkhusamadhigamo. Yathāha “maṁsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”¹. **Cakkhumā puriso viya ayameva dibbacakkhum patvā ṭhito bhikkhu** daṭṭhabbassa dassanato. Gehaṁ pavisanto, tato nikkhamanto viya ca mātukucchiṁ paṭisandhivasena pavisanto, tato ca vijātivasaena nikkhamanto mātukucchiyā gehasadisattā. Tathā hi vuttaṁ “mātaraṁ kuṭikaṁ brūsi, bhariyaṁ brūsi kulāvakan”². Ayaṁ Aṭṭhakathāmuttako nayo—gehaṁ pavisanto viya attabhāvaṁ upapajjanavasena okkamanto, gehā nikkhamanto viya ca attabhāvato cavanavasena apakkamanto attabhāvassa gehasadisattā. Vuttañhi “gahakāraka diṭṭhosi, puna gehaṁ na kāhasi”³.

Aparāparaṁ saṅcaraṇakasattāti punappunaṁ saṁsāre paribbhamanakasattā. **Abbhokāsattā**neti ajjhokāsadesabhūte. **Majjheti** nagarassa majjhabhūte **siṅghātake**. **Tattha tatthā**ti tasmim tasmim bhavekadese. **Nibbattasattā**ti uppajjamānakasattā. Iminā hi tasmim tasmim bhava jātasaṁvaddhe satte vadati, “aparāparaṁ saṅcaraṇakasattā”⁴ti pana etena tathā aniyamitakālike sādharmaṇasatte. Evañhi tesam yathākkamaṁ saṅcaraṇakasannisinnaṁkajanopamatā upapannā hotīti. **Tīsu bhavesu nibbattasattānaṁ āvibhūtakālo**ti ettha pana vuttappakārānaṁ sabbesampi sattānaṁ aniyamato gahaṇaṁ veditabbaṁ.

Nanu cāyaṁ dibbacakkhukathā, atha kasmā “tīsu bhavesū”⁵ti catuvokārabhavassāpi saṅgaho kato. Na hi so arūpadhammārammaṇoti anuyogaṁ pariharanto “**idaṁcā**”⁶ti-ādimāha. Tattha “**idanti** tīsu bhavesu nibbattasattānanti idaṁ vacanan”⁷ti⁴ ayamettha ācariyassa mati, evaṁ sati Aṭṭhakathācariyehi Aṭṭhakathāyameva yathāvutto anuyogo pariharitoti. Ayaṁ panettha amhākaṁ khanti—nanu cāyaṁ dibbacakkhukathā, atha kasmā “dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne”⁸ti-ādinā avisesato catuvokārabhavūpagassāpi saṅgaho kato. Na

1. Khu 1. 231 piṭṭhe Itivuttake.

3. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.

2. Saṁ 1. 8 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 268 piṭṭhe.

hi so arūpadhammārammaṇoti anuyogaṃ pariharanto “**idañcā**”ti ādimāha. Tattha **idanti** “satte passati cavamāne upapajjamāne”ti ādivacanāṃ. Evañhi sati Aṭṭhakathācariyehi Pāḷiyameva yathāvutto anuyogo pariharitoti. Yadaggena so Pāḷiyaṃ pariharito, tadaggena Aṭṭhakathāyampi tassā atthavaṇṇanābhāvato. **Desanāsukhatthamevā**ti kevalaṃ desanāsukhatthaṃ eva avisesena vuttaṃ, na pana catuvokārabhavūpagānaṃ dibbacakkhussa āvibhāvasabbhāvato. “Ṭhapetvā arūpabhavan”ti vā “dvīsu bhavesū”ti vā satte passati kāmāvacarabhavato, rūpāvacarabhavato ca cavamāneti vā kāmāvacarabhava, rūpāvacarabhava ca upapajjamāneti vā vuccamānā hi desanā yathārahaṃ bhedyabhedakādivibhāvanena sukhāsukhāvabodhā ca na hoti, avisesena pana evameva vuccamānā sukhāsukhāvabodhā ca. Desetuṃ avibodhetuṃ ca sukaratāpayojanañhi “desanāsukhatthan”ti vuttaṃ. Kasmāti āha “**āruppe -pa- natthi**”ti, dibbacakkhugocarabhūtānaṃ rūpadhammānamabhāvatoti vuttaṃ hoti.

Āsavakkhayaññāpakathāvaṇṇanā (8)

248. **Idha vipassanāpādakaṃ catutthajjhānacittāṃ veditabbaṃ**, na lokiyābhiññāsu viya abhiññāpādakaṃ. **Vipassanāpādakanti** ca vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ, vipassanā ca nāmesā tividhā vipassakapuggalabhedena mahābodhisattānaṃ vipassanā, paccekabodhisattānaṃ vipassanā, sāvakānaṃ vipassanā cāti. Tattha mahābodhisattānaṃ, paccekabodhisattānaṃ vipassanā cintāmayaññāṣasambandhikā sayambhuññābhūtā, sāvakānaṃ pana sutamayaññāṣasambandhikā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevaññānāsaññāyatanāṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”ti-ādinā anekadhā, arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhā ca **Visuddhimagge**¹ nānāyato vibhāvitā, mahābodhisattānaṃ pana catuvīsati koṭi sata saḥassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññāṣasannissayassa ariyamaggaññāṣassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgaññāṣagabbhaṃ

1. Visuddhi 2. 222 piṭṭhādīsu.

gaṇhāpentam paripākam gacchantam paramagambhīram
saṇhasukhumataram anaññasādhāraṇam vipassanāñṇam hoti, yaṃ
Aṭṭhakathāsu “mahāvajirañṇam”ti vuccati, yassa ca pavattivibhāgena
catuvīsati koṭīsatasaḥassappabhedassa pāḍakabhāvena samāpajjiyamānā
catuvīsati koṭīsatasaḥassasaṅkhā devasikam Satthu vaḷaṇjanasamāpattiyo
vuccanti. Svāyam Buddhānam vipassanācāro paramatthamañjusaṃyaṃ
Visuddhimaggavaṇṇanāyam¹ uddeśato ācariyena dassito, tato so atthikehi
gahetabbo. Idha pana sāvakānam vipassanāva adhippetā.

“**Āsavānam khayañṇāyā**”ti idam kiriyāpayo janabhūte tadatthe
sampadānavacanam, tasmā asatipi payo janavācāke payo janavaseneva attho
veditabboti āha “**khayañṇānibbattanatthāyā**”ti. Evamīdisesu. Nibbānam,
arahattamaggo ca ukkaṭṭhaniddesena idha **khayo** nāma, tattha ñṇam
khayañṇam, tassa nibbattanasāṅkhāto attho payo janam, tadatthāyāti attho.
Khepeti pāpadhamme samucchindatīti **khayo**, maggo. So pana pāpakkhayo
āsavakkhayena vinā natthi, tasmā “khaye ñṇam”ti² ettha khayaggahaṇena
āsavakkhayova vuttoti dasseti “**āsavānam khayō**”ti iminā. **Anuppāde ñṇanti**
āsavānamanuppādabhūte ariyaphale ñṇam. Khīyimsu āsavā etthāti **khayo**,
phalam. Samitapāpatāya **samaṇo**, samitapāpatā ca nipariyāyato
arahattaphalenevāti āha “**āsavānam khayā samaṇo hotīti ettha phalaṇ**”ti.
Khayāti ca khīṇattāti attho. Khīyanti āsavā etthāti **khayo**, nibbānam.
“Āsavakkhayā”ti pana samāsavasena dvibhāvam katvā vuttattā “āsavānam
khayo”ti padassa atthuddhāre āsavakkhayapadaggahaṇam.

“**Paravajjānupassissā**”ti ādigāthā Dhammapade³. Tattha
ujjhānasaññinoti garhasaññino. **Arāti** dūrā. “Arā siṅghāmi vārijan”ti ādisu⁴
viya hi dūrattho yaṃ nipāto. “Ārā”tipi pāṭho. Arāsaddo viya ārāsaddopi
dūratthe eko nipātoti veditabbo. Tadeva hi padaṃ saddasatthe udāhaṇam.
Kāmañca **Dhammapadatṭhakathāyaṃ** “arahattamaggasaṅkhātā ārā dūram
gatova hoti”ti⁵ vuttaṃ, tathāpi āsavavaḍḍhiyā saṅkhāre

1. Visuddhi-Ṭī 1. 259 piṭṭhe.

3. Khu 1. 50 piṭṭhe.

5. Dhammapada-Ṭīha 2. 239 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 16 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 206; Khu 5. 152 piṭṭhesu.

vaḍḍhento visaṅkhārato suvidūradūro, tasmā “ārā so āsavakkhayā”ti ettha āsavakkhayapadaṃ visaṅkhārādhivacanampi sambhavatīti āha “**nibbānan**”ti. Khayanam **khayo**, āsavānam khaṇanirodho. Sesam tassa pariyāyavacanam. Bhaṅgo āsavānam khayoti vuttoti yojanā. Idha pana nibbānampi maggopi avinābhāvato. Na hi nibbānamanārabbha maggeneva āsavānam khayoti hotīti.

Tanninnanti tasmiṃ āsavānam khayañāṇe ninnam. Sesam tasseva vevacanam. Pāḷiyam **idam dukkhanti** dukkhassa ariyasaccassa paricchinditvā, anavasesetvā ca tadā tassa bhikkhuno paccakkhato gahitabhāvadassananti dassetuṃ “**ettakan**”ti ādi vuttam. Tattha hi **ettakam dukkhanti** tassa paricchijja gahitabhāvadassanam. **Na ito bhiyyoti** anavasesetvā gahitabhāvadassanam. Tenāha “**sabbampi dukkhasaccan**”ti ādi. Sarasalakkhaṇapaṭivedhavasena pajānanameva yathābhūtaṃ pajānanam nāmāti dasseti “**sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**”ti iminā. **Rasoti** sabhāvo rasitabbo jānitabboti katvā, attano raso **saraso**, so eva lakkhaṇam, tassa asammohato paṭivijjhanenāti attho. Asammohato paṭivijjhanañca nāma yathā tasmiṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā tassa pavattiyeva. Tena vuttam “**yathābhūtaṃ pajānāti**”ti. “**Nibbattikan**”ti iminā “dukkham samudeti etasmāti **dukkhasamudayo**”ti nibbacanam dasseti. **Tadubhayanti** dukkham, dukkhasamudayo ca. **Yam thānam patvāti** yaṃ nibbānam maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgama. **Thānanti** hi kāraṇam vuccati tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattatāyāti katvā. **Tadubhayam patvāti** ca tadubhayavato puggalassa tadubhayassa patti viya vuttā. Puggalasseva hi ārammaṇakaraṇavasena nibbānappatti, na tadubhayassa. Apica **patvāti** pāpuṇanahetu, puggalassa ārammaṇakaraṇavasena samāpajjanatoti attho. Asamānakattuke viya hi samānakattukepi tvāpaccayassa hetvatthe pavatti saddasatthesu pākāṭā. **Appavattīti** appavattinimittam “na pavattati tadubhayametenā”ti, katvā appavattiṭṭhānam vā “na pavattati tadubhayamethā”ti katvā, anena ca “dukkham nirujjhati ettha, etenāti vā **dukkhanirodho**”ti nibbacanam dasseti, dukkhasamudayassa pana gahaṇam taṃnibbattakassa nirujjhanato tassāpi nirujjhanadassanatthanti daṭṭhabbam.

Nibbānapadeyeva ta-saddo nivattatīti ayaṃ-saddo puna vutto.
 Sabbanāmikañhi padaṃ vuttassa vā līṅgassa gāhakaṃ, vuccamānassa vā.
Tassāti dukkhanirodhassa. **Sampāpakanti** sacchikaraṇavasena sammadeva
 pāpakaṃ, etena ca “dukkhanirodhaṃ gamayati, gacchati vā etāyāti
dukkhanirodhagāminī, sāyeva paṭipadā **dukkhanirodhagāminipaṭipadā**”ti
 nibbacanaṃ dasseti.

Kilesavasenāti āsavaśaṅkhātakilesavasena. Tadeva āsavapariyāyena
 dassento puna āha, tasmā na ettha punaruttidosoti adhippāyo.
 Pariyāyadesanābhāvo nāma hi āveṇiko Buddhadhammoti heṭṭhā
 vuttovāyamatto. Nanu ca āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyova atthi, na
 sesasaccapariyāyo, atha kasmā sarūpato dassitasaccāniyeva kilesavasena
 pariyaṇato puna dassento evamāhāti vuttanti? Saccam, taṃsambandhattā
 pana sesasaccānaṃ taṃsamudayādipariyāyopi labbhatīti katvā evaṃ vuttanti
 veditabbaṃ. Dukkhasaccapariyāyabhūta-āsavasambandhāni hi
 āsavaśamudayādīnīti, saccāni dassentotipi yojetabbaṃ. “Āsavānaṃ
 khayañāyā”ti āraddhattā cettha āsavānameva gahaṇaṃ, na sesakilesānaṃ
 tathā anāraddhattāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi “kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”ti-
 ādinā¹ āsavavimuttasīseneva sabbakilesavimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti
 yathābhūtaṃ pajānātī”ti-ādinā missakamaggova idha kathito
 lokiyavipassanāya lokuttaramaggassa missakattāti vuttaṃ “**saha vipassanāya
 koṭippattaṃ maggaṃ kathesi**”ti. “Jānato passato”ti iminā tayopi
 pariññāsacchikiriyābhāvanābhisaṃmayā vuttā catusaccapajānanāya eva
 catukiccasiddhito, pahānāhisamayo pana pārisesato “vimuccatī”ti iminā
 vuttoti āha “**maggakkhaṇaṃ dasseti**”ti. Cattāri hi kiccāni
 catusaccapajānanāya eva siddhāni. Yathāha “taṃ kho panidaṃ dukkhaṃ
 ariyasaccaṃ pariññātanti me bhikkhave pubbe ananussutesu dhammesu
 cakkhuṃ udapādī”ti-ādi². Ayaṃ Aṭṭhakathāmuttako nayo—**jānato passatoti**
 ca hetuniddeso, “jānanahetu passanahetu kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”ti
 ādinā yojanā. Kāmañcettha jānanapassanakiriyānaṃ, vimuccanakiriyāya ca
 samānakālatā,

1. Dī 1. 79; Ma 1. 347; Ma 3. 16 piṭṭhesu.

2. Saṃ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 333 piṭṭhesu.

tathāpi dhammānaṃ samānakālikānampi paccayapaccayuppannatā saha-jātādikoṭiyā labbha-tīti, hetugabbhavisesanatādassanametanti-pi vadanti.

Bhavāsavaggahaṇena cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassāpi saṅgaho daṭṭhabbo, adhunā pana “diṭṭhāsavāpi cittaṃ vimuccatī”ti katthaci pāṭho dissati, so na porāṇo, pacchā pamādalikhitoti veditabbo. **Bhayabheravasuttasaṃvaṇṇanā**¹ anekāsupi tatheva saṃvaṇṇitattā. Ettha ca kiñcāpi Pāliyaṃ saccapaṭivedho aniyamitapuggalassa aniyamitakālavasena vutto, tathāpi abhisamayakāle tassa paccuppannatā upādāya “evaṃ jānato evaṃ passato”ti vattamānakālaniddeso kato, so ca kāmāṃ kassaci maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamāṃ paṇassa atītakālikattaṃ phalakkhaṇena veditabbanti āha “**vimuttasminti iminā phalakkhaṇaṃ**”ti. **Paccavekkhaṇañāṇanti** phalapaccavekkhaṇañāṇaṃ tathā ceva vuttattā. Taggahaṇena pana tadavinābhāvato sesāni niravasesāni gahetabbāni, ekadesāni vā aparipuṇṇāyapi paccavekkhaṇāya sambhavato. “**Khīṇā jātī**”ti-ādihi padehi “nāparaṃ itthattāyā”ti padapariyosānehi. **Tassāti** paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūminti** pavattiṭṭhānaṃ. Nanu ca “vimuttasmim vimuttan”ti vuttaṃ phalameva tassa ārammaṇasaṅkhātā bhūmi, atha kathaṃ “khīṇā jātī”ti ādihi tassa bhūmidassananti codanaṃ sodhetuṃ “**tena hī**”ti-ādi vuttaṃ. Yasmā pana pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassāpi kammaṣa āyatim appaṭisandhikabhāvato “khīṇā jātī”ti pajānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādihi “vusiṭaṃ brahmacariyaṃ”ti-ādini pajānāti, tasmā “khīṇā jātī”ti-ādihi tassa bhūmidassananti vuttaṃ hoti. “Tena ñāṇena”ti hi yathārutato, avinābhāvato ca gahitena pañcavidhena paccavekkhaṇañāṇenāti attho.

“Khīṇā jātī”ti ettha sotujanānaṃ suviññāpanatthaṃ parammukhā viya codanaṃ samuṭṭhāpeti “**katamā paṇā**”ti-ādinā. Yena paṇādhippāyena codanā katā, tadadhippāyaṃ pakāsetvā parihāraṃ vattukāmo “**na tāvassā**”ti-ādimāha. “Na tāva -pa- vijjamānattā”ti vakkhamānameva hi atthaṃ manasi katvā ayaṃ codanā samuṭṭhāpitā, tattha **na tāvassa**

1. Ma-Tṭha 1. 131 piṭṭhe.

atītā jāti khīṇāti assa bhikkhuno atītā jāti, na tāva maggabhāvanāya khīṇā. Tattha kāraṇamāha “**pubbeva khīṇattā**”ti, maggabhāvanāya purimatarameva nirujjhanavasena khīṇattāti adhippāyo. Na anāgatā assa jāti khīṇā maggabhāvanāyāti yojanā. Tattha kāraṇamāha “**anāgate vāyāmābhāvato**”ti, idaṅca anāgatabhāvasāmaññaṃeva gahetvā lesena codanādhippāyavibhāvanatthaṃ vadati, na anāgatavisesaṃ anāgate maggabhāvanāya khepanapayogābhāvatoti attho. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavahi, na avijjamāneti vuttaṃ hoti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha “**yā pana maggassā**”ti ādi. **Anāgataviseso**ti ca abhāvite magge uppajjanāraho anantarajātibhedo vuccati. Na paccuppannā assa jāti khīṇā maggabhāvanāyāti yojanā. Tattha kāraṇamāha “**vijjamānattā**”ti, ekabhavapariyāpannatāya vijjamānattāti attho. Tattha tattha bhava paṭhamābhiniḃbattilakkhaṇā hi jāti. “Yā panā”ti ādinā pana maggabhāvanāya kilesahetuvinaṣanamukhena anāgatajātiyā eva khīṇābhāvo pakāsitoti daṭṭhabbaṃ. **Ekacatupaṇṇicavokārabhavesūti** bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇābhāvadassanatthaṃ, pubbapadadvayepettha uttarapadalopo. **Ekacatupaṇṇicakkhandhappabhedā**ti etthāpi eseva nayo. “**Taṃ so**”ti-ādi “kathaṅca naṃ pajānāti”ti codanāya sodhanāvacaṇaṃ. Tattha **tanti** yathāvuttaṃ jātīm. **Soti** khīṇāsavo bhikkhu. **Paccavekkhitvā**ti pajānanāya pubbabhāge pahīnakilesapaccavekkhaṇadassanaṃ. Evaṅca katvā paccavekkhaṇaparamparāya tathā pajānanā siddhāti daṭṭhabbaṃ. Paccavekkhaṇantaravibhāvanatthameva hi “**jānanto pajānāti**”ti vattamānavacanadvayaṃ vuttaṃ, jānanto hutvā, jānanahetu vā pajānāti nāmāti attho.

Brahmacariyavāso nāma ukkaṭṭhaniddesato maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “**parivutthan**”ti, samantato niravasesena vasitaṃ pariciṇṇanti attho. Kasmā panidaṃ so atītakālavasena pajānātīti anuyogenāha “**puthujjanakalyāṇakena hi saddhin**”ti ādi. Puthujjanakalyāṇakopi hi heṭṭhā vuttalakkhaṇo sotāpattiṭṭhalasacchikiriya

paṭipanno nāma **Dakkhiṇavibhaṅgasuttā**dīsu¹ tathā eva vuttattā. **Vasanti nāmā**ti vasantā eva nāma honti, na vuttavāsā. **Tasmā**ti vutthavāsattā. Nanu ca “so ‘idaṃ dukkhan’ti yathābhūtaṃ pajānāti”ti-ādinā Pāḷiyaṃ sammādiṭṭhiyeva vuttā, na sammāsaṅkappādayo, atha kasmā “**catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhaṃ kiccaṃ niṭṭhāpitaṃ**”ti aṭṭhaṅgikassa maggassa sādharmaṇato vuttanti? Sammāsaṅkappādīnampi catukiccasādhanavasena pavattito. Sammādiṭṭhiyā hi catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi sesānaṃ dukkhasacce pariññābhisamayānugūṇāva pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā evāti. Dukkhanirodhamaggesu yathākkamaṃ pariññāsacchikiriyābhāvanāpi yāvadeva samudayapahānatthāti katvā tadattheyeva tāsāṃ pakkhipanena “kataṃ karaṇīyaṃ”ti padassa adhippāyaṃ vibhāvetuṃ “**tenā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Dukkhamūlaṃ samucchinnan**”ti imināpi tadeva pakārantarena vibhāveti.

Kasmā panettha “kataṃ karaṇīyaṃ”ti atītaniddeso katoti āha “**puthujjanakalyāṇakādayo**”ti ādi. Ime pakārā **itthaṃ**, tabbhāvo **itthattanti** dasseti “**itthabhāvāyā**”ti iminā, āyasaddo ca sampadānatthe, tadatthāyāti attho. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārābhūtā pariññādayo idhādhippetāti vuttaṃ “**evaṃ soḷasakiccabhāvāyā**”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti magge paccavekkhite taṃkiccapaccavekkhaṇāyapi sukhena siddhito. Evaṃ sādharmaṇato catūsu maggesu paccekaṃ catukiccavasena soḷasakiccabhāvaṃ pakāsetvā tesupi kicesu pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresaṃ pariññādīnanti tadeva visesato pakāsetuṃ “**kilesakkhayabhāvāyā vā**”ti āha.

Apica purimanayena paccavekkhaṇaparamparāya paccavekkhaṇavidhiṃ dassetvā idāni padhānattā pahīnakilesapaccavekkhaṇavidhimeva dassetuṃ evaṃ vuttanti paṭṭhabbāṃ. Dutiyavikappe ayaṃ pakāro **itthaṃ**, tabbhāvo **itthattam**, āya saddo cettha sampadānavacanassa kāriyābhūto nissakkattheti dasseti “**itthabhāvato**”ti iminā. “Imasmā evaṃ pakārā”ti pana vadanto pakāro

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

nāma pakāravantato atthato bhedo natthi. Yadi hi so bhedo assa, tasseva so pakāro na siyā, tasmā ittham-saddo pakāravantavācako, atthato pana abhedepi sati avayavāvayavitādinā bhedaparikkappanāvasena siyā kiñci bhedamattham, tasmā itthattasaddo pakāra vācakoti dasseti. Ayamidha **Ṭikāyam**¹, **Majjhimāgamavīṭṭikā**disu² ca āgatanayo.

Saddavidū pana pavattinimittānusārena evamicchanti—ayam pakāro assāti **ittham**, pakāravanto. Vicitrā hi taddhitavutti. Tassa bhāvo **itthattam**, pakāro, imamattham dassento “**itthabhāvato imasmā evam pakārā**”ti āhāti. Paṭhamavikkappeti yathāraham esa nayo. **Idāni vattamānakhandhasantānāti** sarūpakathanam. **Aparanti** anāgataṃ. “**Ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti**”ti idāni pāṭho, “ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti”ti pana **Majjhimāgamavīṭṭikā**disu³, idha ca **Ṭikāyam**⁴ ullīngitapāṭho. Thattha **carimakattabhāvasaṅkhātā**ti ekasantatipariyāpanabhāvena pacchimakattabhāvakathitā. **Pariññātā**ti maggena paricchiṭṭa nātā. **Tiṭṭhanti**ti appatiṭṭhā anokāsā tiṭṭhanti. Etena hi tesam khandhānam apariññāmūlābhāvena apatiṭṭhābhāvaṃ dasseti. Apariññāmūlikā hi patiṭṭhā, tadabhāvato pana appatiṭṭhābhāvo. Yathāha “kabalīkāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitam tattha viññāṇam viruḷhan”ti-ādī⁵. Tadupamaṃ vibhāveti “**chinnamūlakā rukkhā viyā**”ti iminā, yathā chinnamūlakā rukkhā mūlābhāvato appatiṭṭhā anokāsā tiṭṭhanti, evametepi apariññāmūlābhāvatoti. Ayamettha opammasaṃsandana. **Carimakacittanīrodhenāti** parinibbānacittanīrodhena. **Anupādā**noti anindhano. **Apaṇṇattikabhāvanti** yesu khandhesu vijjamānesu tathā tathā parikkappanāsiddhā paññatti, tadabhāvato tassāpi dharmānakapaññattiyā abhāvena apaññattikabhāvaṃ gamissanti. Paññatti paññattīti hi atthato ekaṃ yathā “paññāsa paññāsā”ti. Paññāya paññādesoti hi akkharacintakā⁶ vadanti.

1. Dī-Ṭī 1. 271 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭī 1. 409; Vimati-Ṭī 1. 86 piṭṭhesu.

3. Sārattha-Ṭī 1. 410 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭī 1. 271 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

6. Saddanītibyākaraṇe Suttamālāyam 131 sutte passitabbam.

249. Yebhuyyena saṅkhipati saṅkucito bhavatīti **saṅkhepo**, pabbatamatthakam. Tañhi pabbabhapādato anukkamena bahulam saṅkhittam saṅkucitam hoti. Tenāha “**pabbatamatthake**”ti, pabbatasikhareti attho. Ayam Aṭṭhakathāmuttako nayo—saṅkhipīyati pabbatabhāvena gaṇīyatīti **saṅkhepo**, pabbatapariyāpanno padeso, tasmim pabbatapariyāpanne padeseti atthoti. **Anāviloti** akālusiyo, sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha “**nikkaddamo**”ti. Sapati apadāpi samānā gacchatīti **sippi**, khuddakā sippi **sippiyo** ka-kārassa ya-kāram katvā, yo “muttiko”tipi vuccati. Savati pasavatīti **sambuko**, yaṁ “jalasutti, saṅkhalikā”ti ca voharanti. Samāhāre yebhuyyato napumsakapayogoti vuttam “**sippiyasambukan**”ti. Evamīdisesu. **Sakkharāti** muṭṭhippamāṇā pāsāṇā, **kathalānīti** kapālakhaṇḍāni. Samūhavācākassa ghaṭṭasaddassa itthilingassāpi dissanato “gumban”ti padassattham dasseti “**ghaṭṭa**”ti iminā.

Kāmañca “sippiyasambukampi sakkharakathalampi macchagumbampi tiṭṭhantam pi carantampi”ti ettha sakkharakathalam tiṭṭhatīyeva, sippiyasambukamacchagumbāni carantipi tiṭṭhantipi, tathāpi sahacaraṇanayena sabbāneva caranti viya evaṁ vuttanti attham dassento “**tiṭṭhantampi carantampīti etthā**”ti ādimāha. Tattha hi “**sakkharakathalam tiṭṭhatīyevā**”ti ādinā yathāsambhavamattam dasseti, “**yathā panā**”ti ādinā pana sahacaraṇanayam. **Pana**-saddo arucisaṁsūcane, tathāpīti attho. **Antarantarāti** bahūnam gāvīnamantarantarā ṭhitāsu gāvīsu vijjamānāsupi. **Gāvoti** gāvīyo. **Itarāpīti** ṭhitāpi nisinnāpi. **Carantīti vuccanti** sahacaraṇanayena. **Tiṭṭhantamevāti**-ādīsu ayamadhippāyo—sippiyasambukamacchagumbānam caraṇakiriyāyapi yogato ṭhānakiriyāya anekantattā ekantato tiṭṭhantameva na kadācipi carantam sakkharakathalam upādāya sippiyasambukampi macchagumbampi tiṭṭhantanti vuttam, na tu tesam ṭhānakiriyamupādāya. Tesam pana caraṇakiriyamupādāya “carantampi”ti pi-saddalopo hettha daṭṭhabbo. **Itarampi dvayanti** sippiyasambukamacchagumbam padavasena evaṁ vuttam. **Itarañca dvayanti** sippiyasambukamacchagumbameva. **Carantanti vuttanti** etthāpi tesam ṭhānakiriyamupādāya “tiṭṭhantampi”ti pi-saddalopo, evamettha Aṭṭhakathācariyehi sahacaraṇanayo dassito, Ācariyadhammapālattherena pana yathālābhanayopi.

Tathā hi vuttaṃ “kiṃ vā imāya saḥacariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbaṃ. Sakḥarakathalassa hi vasena tiṭṭhantanti, sippisambukassa macchagumbassa ca vasena tiṭṭhantampi carantampīti evaṃ yojanā kātabbā”ti¹. Alabbhamānassāpi atthassa saḥayogīvasena desanāmatthaṃ pati saḥacaraṇanayo, sādḥāraṇato desitassāpi atthassa sambhavavasena vivecanaṃ pati yathālābhanayoti ubhayathāpi yujjati.

Evampettha vadanti—Aṭṭhakathāyaṃ “sakḥarakathalaṃ tiṭṭhatiyeva, itarāni carantipi tiṭṭhantipī”ti iminā yathālābhanayo dassito yathāsambhavaṃ atthassa vivecitattā, “yathā panā”ti ādinā pana saḥacaraṇanayo alabbhamānassāpi atthassa saḥayogīvasena desanāmatthassa vibhāvitattāti, tadetampi anupavajjameva atthassa yuttattā, Aṭṭhakathāyaṃca tathā dassanassāpi sambhavatoti daṭṭhabbaṃ. **“Tatthā”**ti-ādi upamāsaṃsandanaṃ. **Tīreti** udakarahadassa tīre. **Udakarahaḍo** ca nāma katthaci samuddopi vuccati “rahadopi tattha gambhīro, samuddo saritodako”ti ādisu². Katthaci jalāsayopi “rahadopi tattha dharaṇī nāma, yato meghā pavassanti, vassā yato patāyanti”ti ādisu³, idhāpi jalāsayoyeva. So hi udakavasena raho cakkhuraḥādikaṃ dadātīti **udakarahaḍo** o-kārassa a-kāraṃ katvā. Saddavidū pana “udakaṃ haratīti **udakarahaḍo** niruttinayenā”ti vadanti.

“Ettāvatā”ti-ādinā catutthajjhānānantaraṃ dassitavipassanāñāṇato paṭṭhāya yathāvuttatthassa sampiṇḍanaṃ. Tattha **ettāvatāti** “puna ca paraṃ Mahārāja bhikkhu evaṃ samāhite citte -pa- ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharatī”ti ādinā ettakena, etaparimāṇavantena vā vacanakkamena. **Vipassanāñāṇanti** ñāṇadassananāmena dassitaṃ vipassanāñāṇaṃ, tassa ca visuṃ gaṇanadassanena heṭṭhā catutthajjhānānantaraṃ vattabbatākāraṇesu tīsu navesu tatiyanayasessa yuttatarabhāvopi dīpitoti daṭṭhabbaṃ. Manomayañāṇassa iddhividhasamavarodhitabhāve Visuddhimagge⁴ vuttepi idha Pāḷiyaṃ visuṃ desitattā visuṃ eva gahaṇaṃ, tathā desanā ca pāṭiyekkasandiṭṭhikasāmaññaphalatthāti daṭṭhabbaṃ.

1. Dī-Ṭī 1. 272 piṭṭhe.

3. Dī 3. 163 piṭṭhe.

2. Dī-3. 160 piṭṭhe.

4. Visuddhi 2. 12 piṭṭhe.

Anāgataṃsaññāyathākammūpagaññādvayassa Pāḷiyam anāgatattā **“dibbacakkhuvasena nipphannan”**ti vuttaṃ, tabbasena nipphannattā taggahaṇeneva gahitaṃ taṃ ñāḍadvayanti vuttaṃ hoti. Dibbacakkhussa hi anāgataṃsaññānaṃ, yathākammūpagaññāñcāti dvepi ñāṇāni paribhaṇḍāni hontīti. **Dibbacakkhuññānti** cutūpapātaññānanāmena dassitaṃ dibbacakkhuññānaṃ.

Sabbesaṃ pana dasannaṃ ñāṇānaṃ ārammaṇavibhāgassa Visuddhimagge anāgatattā tatthānāgataññānaṃ ārammaṇavibhāgaṃ dassetuṃ **“tesan”**ti ādi vuttaṃ. **Tesanti** dasannaṃ ñāṇānaṃ. **Tatthāti** tasmiṃ ārammaṇavibhāge, tesu vā dasasu ñāṇesu. Bhūmibhedato parittamahaggataṃ, kālabhedato atītānāgatapaccuppannaṃ, santānabhedato ajjhatabbahiddhā cāti **vipassanāññānaṃ sattavidhārammaṇaṃ**. Parittārammaṇāditikattayeneva hi tassa ārammaṇavibhāgo, na maggārammaṇatikena. **Nimmitarūpāyatanamattamevāti** attanā nimmitaṃ rūpārammaṇameva, attanā vā nimmite manomaye kāye vijjamaṇaṃ rūpāyatanamevātipi yujjati. Idañhi tassa ñāṇassa abhinimmiyamāne manomaye kāye rūpāyatanamevārabbha pavattanato vuttaṃ, na pana tattha gandhāyatanādīnamabhāvato. Na hi rūpakalāpo gandhāyatanādivirahito atthīti sabbathā parinipphannaṃ nimmitarūpaṃ. Tenāha **“parittapaccuppannabahiddhārammaṇaṃ”**ti, yathākkamaṃ bhūmikālasantānabhedato tibbidhārammaṇanti attho. Nibbānavasena ekadhammārammaṇampi samānaṃ āsavakkhayaññānaṃ parittārammaṇāditikavasena tividhārammaṇaṃ dassetuṃ **“appamāṇabahiddhānavattabbārammaṇaṃ”**ti vuttaṃ. Tañhi parittatikavasena appamāṇārammaṇaṃ, ajjhattikavasena bahiddhārammaṇaṃ, atītatikavasena navattabbārammaṇaṃ hoti.

Uttaritarasaddo, paṇītatarasaddo ca pariyāyoti dasseti **“setṭhataran”**ti iminā. Ratanakūṭaṃ viya kūṭāgārassa arahattaṃ kūṭaṃ uttamaṅgabhūtaṃ Bhagavato desanāya arahattapariyosānattāti āha **“arahattanikūṭenā”**ti. **Desanaṃ niṭṭhāpesīti** titthakaramataharavibhāvinim nānāvidhakuhanalapanādimicchājīvaviddhamāsinim tividhasīlālāṅkataparamasallekhapaṭipattiparidīpinim jhānābhinnādi-uttarimanussadhammavibhūsinim cuddasavidhamahāsāmaññaphalapaṭimaṇḍitaṃ anaññasādhāraṇaṃ Sāmaññaphaladesanaṃ

ratanāgāraṃ viya ratanakūṭena arahattakūṭena niṭṭhāpesi “vimuttasmin”ti iminā, arahattaphalassa desitattāti attho.

Ajātasattu-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

250. Ettāvatā Bhagavatā desitassa Sāmaññaphalasuttassa atthavaṇṇanaṃ katvā idāni dhammasaṅgāhakehi saṅgītaṃ “evaṃ vutte”ti ādipāṭhassapi atthavaṇṇanaṃ karonto paṭhamāṃ sambandhaṃ dassetuṃ **“rājā”**ti ādimāha. **Tattha tatthāti** tasmiṃ tasmiṃ sāmaññaphale, suttapadese vā. Karaṇaṃ **kāro**, sādhu-iti kāro tathā, “sādhu Bhagavā, sādhu Sugatā”ti ādinā taṃ pavattento. **Ādimajjhapariyosānanti** desanāya ādiṇca majjhaṇca pariyosānaṇca. **Sakkaccaṃ** sādaraṃ gāravaṃ **sutvā**, “cintetvā”ti ettha idaṃ pubbakālakiriyāvacanaṃ. Ime pañhe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchanto ahaṃ ciraṃ vata amhi, evaṃ pucchantopi ahaṃ thuse koṭṭento viya kañci sāraṃ nālatthanti yojanā. Tathā yo -pa- vissajjesi, tassa Bhagavato guṇasampadā aho vata. Dasabalassa guṇānubhāvaṃ ajānanto ahaṃ vañcito suciraṃ vata amhīti. **Vañcītōti** ca aññāṇena vañcito āvaṭṭito, mohena paṭicchādito amhīti vuttaṃ hoti. Tenāha **“Dasabalassa guṇānubhāvaṃ ajānanto”**ti. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhati. Cintetvā āvikarontoti sambandho. Ullaṅghanasamatthāyapi ubbegapītiyā anullaṅghanampi siyāti āha **“pañcavidhāya pītiyā phuṭasarīro”**ti. **Phuṭasarīro**ti ca phusitasarīroti attho, na byāpitasarīroti sabbāya pītiyā abyāpitattā. **Tanti** attano pasādassa āvikaraṇaṃ, upāsakattapavedanaṇca. **Āraddhaṃ** dhammasaṅgāhakehi.

Abhikkantāti atikkantā vigatā, vigatabhāvo ca khayō evāti āha **“khaye dissatī”**ti. Tathā hi vuttaṃ **“nikkhanto paṭhamo yāmo”**ti. **Abhikkantataroti** ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāmāti vuttaṃ **“sundare”**ti.

“Ko me”ti-ādigāthā Vimānavatthumhi¹. Tattha **koti** devanāgayakkhagandhabbādīsu katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde, līṅgavipariyāyoyam. **Iddhiyāti** īdisāya deviddhiyā. **Yasasāti** īdisena parivārena,

1. Khu 2. 73 piṭṭhe.

pariṇaṇa ca. **Jalanti** jalanto vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena, abhirūpenāti vuttaṃ hoti. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** sabbā dasapi disā obhāsayaṃ. Cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karonto ko vandatīti sambandho.

Abhirūpeti atirekarūpe ulāravaṇṇena sampannarūpe. **Abbhānumodaneti** abhi-anumodane abhippamoditabhāve. Kimatthiyaṃ “abbhānumodane”ti vacananti āha “**tasmā**”ti ādi. Yuttaṃ tāva hotu abbhānumodane, kasmā panāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti codanāya sodhanāmukhena āmedītavisaṃsaṃ niddhāreti “**bhaye kodhe**”ti ādinā, iminā saddalakkhaṇena hetubhūtena evaṃ vutto, iminā ca iminā ca visayenāti vuttaṃ hoti. “Sādhu sādhu bhante”ti āmedītavasena atthaṃ dassetvā tassa visayaṃ niddhārento evamāhātīpi sambandhaṃ vadanti. Tattha “coro coro, sappo sappo”ti ādisu **bhaye āmedītaṃ**, “vijjha vijjha, pahara paharā”ti ādisu **kodhe**, “sādhu sādhu”ti ādisu¹ **pasamsāyaṃ**, “gaccha gaccha, lunāhi lunāhi”ti ādisu **turite**, “āgaccha āgacchā”ti ādisu **kotūhale**, “Buddho Buddhoti cintento”ti ādisu² **acchare**, “abhikkamathāyasmanto abhikkamathāyasmanto”ti ādisu³ **hāse**, “kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”ti ādisu⁴ **soke**, “aho sukhaṃ, aho sukhaṃ”ti ādisu⁵ **pasāde**. Ca saddo avuttasamuccayattho, tena garahā-asammānādīnaṃ saṅgaho dāṭṭhabbo. “Pāpo pāpo”ti ādisu hi **garahāyaṃ**, “abhirūpaka abhirūpakā”ti ādisu **asammāne**. Evametesu navasu, aññesu ca visayesu āmedītavacanaṃ budho kareyya, yojeyyāti attho. Āmedānaṃ punappunamuccāraṇaṃ, āmedīyati vā punappunamucchārīyatīti **āmedītaṃ**, ekassevatthassa dvattikkhattuṃ vacanaṃ. **Medisaddo** hi ummādanā, āpubbo tu dvattikkhattumuccāraṇe vattati yathā “etadeva yadā vākyamāmedāyati vāsavo”ti.

1. Ma 1. 267; Saṃ 1. 389; Saṃ 2. 29; Saṃ 3. 374 piṭṭhādīsu.

2. Khu 4. 310 piṭṭhe.

3. Dī 3. 12; Am 3. 181 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

5. Khu 1. 98, 99; Dī 3. 183; Vi 4. 339, 340 piṭṭhesu.

Evam āmedītavasena dvikkhattum vuttabhāvaṃ dassetvā idāni nayidaṃ āmedītavaseneva dvikkhattum vuttaṃ, atha kho paccekamatthadvayavasena pīti dassento **“atha vā”**ti ādimāha. Āmedītavasena atthaṃ dassetvā vicchāvasenāpi dassento evamāhātipi vadanti, tadayuttameva byāpetabbassa dvikkhattumavuttattā. Byāpetabbassa hi byāpakena guṇakiriyādabbena Byāpanicchāya dvattikkhattum vacanaṃ vicchā yathā “gāmo gāmo ramaṇīyo”ti. Tattha **abhikkantanti** abhikkamaṇīyaṃ, tabbhāvo ca ati-iṭṭhatāyāti vuttaṃ **“ati-iṭṭhan”**ti ādi, padattayañcetaṃ pariyāyavacanaṃ. **Etthā**ti dvīsu abhikkantasaddesu. “Abhikkantan”ti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakalingena vuttaṃ, taṃ pana Bhagavato vacanaṃ dhammadesanāyevāti katvā **“yadidaṃ Bhagavato dhammadesanā”**ti āha, yāyaṃ Bhagavato dhammadesanā mayā sutā, tadidaṃ Bhagavato dhammadesanāsaṅkhātāṃ vacanaṃ abhikkantanti attho. Evam paṇiniddesopi hi atthato abhedattā yutto eva “yattha ca dinnam mahapphalamāhū”ti ādisu¹viya. “Abhikkantan”ti vuttassa vā atthamattadassanaṃ etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo, kāriyavipariṇāmasena cettha vibhattivipariṇāmatā. Vacananti hettha seso, abhikkantaṃ Bhagavato vacanaṃ, yāyaṃ Bhagavato dhammadesanā mayā sutā, sā abhikkantaṃ abhikkantāti attho. Dutiyapadehi “abhikkantanti pasādanaṃ apekkhitvā napuṃsakalingena vuttan”ti-ādinā yathārahamesa nayo netabbo.

“Bhagavato vacanan”ti-ādinā atthadvayasārūpaṃ dasseti. Tattha **dosanāsanatoti** rāgādikilesadosaviddhamsanato. **Guṇādhigamanatoti** sīlādiguṇānaṃ sampādanavasena adhigamāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu “guṇādhigamanato”ti vuttasuyeva guṇesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetum **“saddhājānanato paññājānanato”**ti vuttaṃ. Saddhāpadhānā hi lokiyā guṇā, paññāpadhānā lokuttarāti, padhānaniddeso cesa desanāya adhigametaṃ behi sīlasamādhidukādhipi yojanāsambhavato. Aññampi atthadvayaṃ dasseti **“sāttathato”**ti ādinā.

Sīlādi-atthasampattiya **sātt**hato. Sabhāvaniruttisampattiya **sabyañjan**ato. Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapad**ato. Saṇhasukhumabhāvena dubbhiññeyyatthātāya **gambhīrat**hato. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasuk**hato. Vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya **hadayaṅga**mato, mānātimānavidhamanena **anattukka**mśanato. Thambhasārambhanimmaddanena **aparavamb**hanato. Hitādhippāyappavattiya paresaṃ rāgapariḷhādivūpasamanena **karuṇāsī**talato. Kilesandhakāraavidhamanena **paññā**vadātato. Avadātāṃ, odātanti ca atthato ekaṃ. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇi**yato. Pubbāparāvirusuddhasuvisuddhatāya **vimaddak**khamato. Āpātharamaṇiyatāya eva **suyya**mānasukhato. Vimaddakkhamatāya, hitajjhāsayappavattitāya ca **vīmaṃsiyamā**nahitatoti evamettha attho veditabbo. **Ādi**saddena pana saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvāda vidhamśanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato¹, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghāṭanatotī evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Na kevalaṃ padadvayeneva, **tato parampi catūhi upamā**hīti pi-saddo sampiṇḍanatto. “Cakkhumanto rūpāni dakkhanti”ti idaṃ “telapajjotaṃ dhāreyyā”ti catuttha-upamāya ākāramattadassanaṃ, na pana upamantaradassananti āha “**catūhi upamā**hī”ti. **Adhomukha**ṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukha**jātanti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. **Ugghā**ṭeyyāti vivaṭaṃ kareyya. “**Hatthe gahetvā**”ti samācikkhaṇadassanattaṃ vuttaṃ, “puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā”ti ādinā vacanamattaṃ avatvā “esa maggo, evaṃ gacchā”ti hatthe gahetvā nissandehaṃ dasseyyāti vuttaṃ hoti. Kālapakkhe cātuddasī **kālapak**kha cātuddasī. Nirantararukkha gahanena ekagghano vanasaṇḍo **ghanav**anasaṇḍo. Meghassa paṭalaṃ **megha**paṭalaṃ, meghacchannatāti vuttaṃ hoti. **Nikkujjita**ṃ **ukkujje**yyāti kassacipi ādheyyassa anādhārabhūtaṃ kiñci bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya upari mukhaṃ ṭapeyya. Heṭṭhāmukha jātataṃ **vimuk**haṃ, adhomukhaṭṭhapitāya asaddhamme **patita**nti evaṃ padadvayaṃ nikkujjitapadassa

1. Micchācāravimenato samācārapatiṭṭhāpanato (Ka)

yathā dassetena atthadvayena yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyāṃ. Attano sabhāveneva hi esa rājā saddhammavimukho, pāpamittena pana Devadattena pitughātādīsu uyyojitattā asaddhamme patitoti. Vuṭṭhāpentena Bhagavatāti sambandho.

“**Kassapassa Bhagavato**”ti ādinā tadā raññā avuttassāpi atthāpattimattadassanaṃ. Kāmañca kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesavasenāti āha “**micchādiṭṭhigahanapaṭicchannan**”ti. Tenāha Bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ bhikkhave vajjaṃ vadāmi”ti¹, micchādiṭṭhisāṅkhātāgumbapaṭicchannanti attho.

“Micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantenā”ti vadanto sabbabuddhānaṃ ekāva anusandhi, ekaṃva sāsanaṃ katvā Kassapassa Bhagavato sāsanaṃ iminā saddhiṃ ekasāsanaṃ karotīti daṭṭhabbaṃ. Aṅguttaraṭṭhakathādīsūpi hi tathā ceva vuttaṃ, evañca katvā micchādiṭṭhigahanapaṭicchannassa sāsanaṃ vivaraṇavacanaṃ upapannaṃ hotīti.

Sabbo akusaladhammasāṅkhāto apāyagāmi maggo **kummaggo** kucchito maggoti katvā. Sammādiṭṭhi-ādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhi-ādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo** makkhamaggato micchā vitatho maggoti katvā. Teneva hi tadubhayassa paṭipakkhataṃ sandhāya “**saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā**”ti vuttaṃ. Sabbo hi kusala dhammo **saggamaggo**. Samādiṭṭhi-ādayo aṭṭha sammattadhammā **mokkhamaggo**. Sappi-ādisannissayo paṭipo na tathā ujalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṃ**. **Dhāreyyā**ti dhareyya, samāhareyya samādaheyyāti attho. **Buddhādiratanarūpānī**ti Buddhādīnaṃ tiṇṇaṃ ratanānaṃ vaṇṇāyatanāni. Tesāṃ Buddhādiratanarūpānaṃ paṭicchādakassa mohandhakārassa viddhaṃsakāṃ tathā. Desanāsaṅkhātāṃ pajjotaṃ tathā. Tadubhayaṃ tulyādhikaraṇavasena viyūhitvā tassa dhārako samādahakoti atthena “**tappatiṭṭhādakamohandhakāraviddhaṃsakadesanāpajjotadhārakenā**”ti vuttaṃ. **Etehi pariyāyehī**ti yathāvuttehi nikkujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇamaggācikkhaṇatela pajjotadhāraṇasaṅkhātācatubbidhopamopamitabbappakārehi,

1. Am 1. 35 piṭṭhe (Atthato samānaṃ)

yathāvuttehi vā nānāvidhakuhanalapanādimicchājīva vidhamanādi-
vibhāvanapariyāyehi. Tenāha **“anekapariyāyena dhammo pakāsito”**ti.

“Evan”ti-ādinā **“esāhan”**ti ādipāṭhassa sambandham dasseti.

Pasannacittatāya pasannākāram karoti. Pasannacittatā ca imaṃ desanam
sutvā evāti attham nāpetum **“imāya desanāyā”**ti ādi vuttam. **Imāya desanāya**
hetubhūtāya. **Pasannākāraṇanti** pasanhehi sādhujaṇehi kattabbasakkāram.

Saraṇanti paṭisaraṇam. Tenāha **“parāyaṇan”**ti. Parāyaṇatā pana
anathanisedhanena, atthasampādanena cāti vuttam **“agghassa tātā, hitassa ca
vidhātā”**ti. **Aghassāti** nissakke sāmivacanam, pāpatoti attho. Dukkhatoti
vadanti keci. Tāyati avassayam karotīti **tātā**. **Hitassāti** upayogathe
sāmivacanam. Vidahati samvidhānam karotīti **vidhātā**. **“Iti iminā
adhippāyena”**ti vadanto **“iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho, so ca ākāratto”**ti
dasseti. **Saraṇanti** gamanam. Hitādhippāyena bhajanam, jānam vā, evaṇca
katvā **Vinayaṭṭhakathādīsu** **“saraṇanti gacchāmī”**ti saheva itisaddena attho
vuttoti. Ettha hi nāyam gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammiko, tasmā
yathā **“ajam gāmaṃ neti”**ti vuccati, evam **“Bhagavantam saraṇam
gacchāmī”**ti vuttam na sakkā, **“saraṇanti gacchāmī”**ti pana vattabham, tasmā
ettha itisaddo luttaniddiṭṭhoti veditabham, evaṇca katvā **“yo Buddhā
saraṇam gacchati, so Buddhā vā gaccheyya saraṇam vā”**ti¹

Khuddakanikāyaṭṭhakathāya uddhaṭā codanā anavakāsā. Na hi gami-saddam
duhādīnyādigaṇikam karonti akkharacintakāti. Hotu tāva gami-saddassa
ekakammabhāvo, tathāpi **“gacchateva pubbam disam, gacchati pacchimam
disam”**ti ādīsu² viya **“Bhagavantam, saraṇan”**ti padadvayassa
samānādhikaraṇatā yuttāti? Na, tassa padadvayassa
samānādhikaraṇabhāvānupapattito. Tassa hi samānādhikaraṇabhāve
adhippete paṭihatacittopi Bhagavantam upasaṅkamanto Buddhā saraṇam
gato nāma siyā. Yaṇhi tam **“Buddho”**ti visesitam saraṇam, tamevesa gatoti,
na cettha anupapattikena atthena attho, tasmā **“Bhagavantam”**ti
gamanīyatthassa dīpanam, **“saraṇan”**ti pana gamanākārassāti

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 8 piṭṭhe.

2. Sam 1. 123; Sam 2. 101 piṭṭhesu.

vuttanayena itilopavaseneva attho gaheṭṭabboti. **Dhammañcasamghañcāti** etthāpi eseva nayo. Honti cettha—

“Gamissa ekakammattā, itilopam vijāniyā.

Paṭighātappasaṅgattā, na ca tulyatthatā siyā.

Tasmā gamanīyatthassa, pubbapadamva jotakam.

Gamanākārassa param, ityuttam saraṇattaye”ti.

“Iti iminā adhippāyena Bhagavantam gacchāmī”ti pana vadanto aneneva adhippāyena bhajanam, jānanam vā saraṇagamanam nāmāti niyameti. Tattha **“gacchāmī”**ti ādisu purimassa purimassa pacchimam pacchimam atthavacanam, **“gacchāmī”**ti etassa vā anaññasādhāraṇatādassanavasena pāṭiyekameva atthavacanam **“bhajāmī”**ti ādipadattayam. **Bhajana**ñhi saraṇādhippāyena upasaṅkamanam, **sevanam** santikāvacarabhāvo, **payirupāsanam** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evam sabbathāpi anaññasādhāraṇatamyeva dasseti. Evam “gacchāmī”ti padassa gati-attham dassetvā buddhi-atthampi dassetum **“evam vā”**ti ādimāha. Tattha **evanti** “Bhagavā me saraṇan”ti ādinā adhippāyena. Kasmā pana “gacchāmī”ti padassa “bujjhāmī”ti ayamattho labbhatīti codanam sodheti **“yesañhi”**ti ādinā, anena ca niruttinayamantarena sabhāvatova gamudhātussa buddhi-atthoti dīpeti. **Dhātūnanti** mūlasaddasaṅkhātānam i, yā, kamu, gamu-iccādīnam.

“Adhigatamagge, sacchikatanirodhe”ti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento **“yathānusiṭṭham paṭipajjamāne cā”**ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi “yathānusiṭṭham paṭipajjati”ti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itaro niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva **“apāyesu apatamāne dhāreti”**ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavoti. Evam anekehipi Vinaya¹suttantaṭṭikā²kārehi vuttam, tadetaṃ sammattaniyāmokkamanavasena nippariyāyato apāyavinimuttake sandhāya vuttam, tadanupapattivasena pana pariyāyato apāyavinimuttakam kalyāṇaputhujjanampi “yathānusiṭṭham paṭipajjamāne”ti padena dassetīti daṭṭhabbam.

1. Sārattha-Ṭī 1. 414 piṭṭhe.

2. Di-Ṭī 1. 275 piṭṭhe.

Tathā hesa **Dakkhiṇavibhaṅgasuttā**¹ sotāpattiphalasacchi kiriyāya paṭipannabhāvena vuttoti, **Chattavimāṇe**² Chattamāṇavako cetttha nidassanaṃ. Adhigatamagge, sacchikatanirodhe ca yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāṇe ca puggale apāyesu apatamāṇe katvā dhāretīti sapāṭhasesayojanā. Atītakālikena hi purimapadadvayena phalaṭṭhānameva gahaṇaṃ, vattamānakālikena ca pacchimena padena saha kalyāṇaputhujjanena maggaṭṭhānameva. “**Apatamāṇe**”ti pana padena dhāraṇākāradassanaṃ apatanakaraṇavaseneva dhāretīti, dhāraṇasarūpadassanaṃ vā. Dhāraṇaṃ nāma apatanakaraṇamevāti, apatanakaraṇaṇca apāyādinibbattakilesaviddhamsanavasena vaṭṭato niyyānameva. “Apāyesū”ti hi dukkhabahulaṭṭhānatāya padhānavasena vuttaṃ, vaṭṭadukkhesu pana sabbesupi apatamāṇe katvā dhāretīti attho veditabbo. Tathā hi **Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “sotāpattimaggo cetttha apāyabhavato vuṭṭhāti, sakadāgāmimaggo sugatikāmabhavakadesato, anāgāmimaggo kāmabhavato, arahattamaggo rūpārūpabhavato, sabbabhavehipi vuṭṭhāti evāti vadanti”ti³. Evañca katvā ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānañca tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippiariyāyena dhammo nāmāti sarūpato dassetuṃ “**so atthato ariyamaggo ceva nibbānañcā**”ti vuttaṃ. Nibbānañhi ārammaṇaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, svāyamattho ca Pāḷiyā eva siddhoti āha “**vuttañcetan**”ti ādi. **Yāvata**ti yattakā. **Tesanti** tattakānaṃ dhammānaṃ. “Aggo akkhāyati”ti vattabbe o-kārassa a-kāraṃ, ma-kārāgamañca katvā “**aggamakkhāyati**”ti vuttaṃ. “**Akkhāyati**”ti cetttha itisaddo ādi-attho, pakārattho vā, tena “yāvata bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati”ti ādi⁴ suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “**vitthāro**”ti iminā vā tadavasesasaṅgaho.

Yasmā pana ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”ti ādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānugūṇatā, niyyānapariyosānatā ca⁵, pariyattiyā pana

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

2. Khu 2. 76 piṭṭhe.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 279 piṭṭhe.

4. Khu 1. 254; Aṃ 1. 343 piṭṭhesu.

5. Niyyānānugūṇatāya, niyyānapariyosānatāya ca (Dī-Ṭṭi 1. 276;

Sārattha-Ṭṭi 1. 414 piṭṭhesu.)

niyyānadhammasamadhiḡamahetutāya niyyānānugūṇatā¹ti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati, tasmā tadubhayampi saṅgaṇhanto **“na kevalañcā”**ti ādināha. Svāyamattḡo ca paṭhāruḡho evāti dasseti **“vuttañhetan”**ti ādinā. Tattha **Chattamāṇavakavimāneti** Chatto kira nāma Setabyāyaṁ brāhmaṇamāṇavako, so Ukkaṭṭhāyaṁ Pokkharasātibrahmaṇassa santike sippaṁ uggahetvā **“garudakkhiṇaṁ dassāmī”**ti Ukkaṭṭhābhimukho gacchati, athassa Bhagavā antarāmagge corantarāyaṁ, Tāvatiṁsabhavane nibbattamānaṁca disvā gāthābandhavasena saraṇagamanavidhiṁ desesi, tassa Tāvatiṁsabhavanupagassa tiṁsayojanikaṁ vimānaṁ Chattamāṇavakavimānaṁ. Devalokepi hi tassa manussakāle samaññā yathā **“Maṇḍūko devaputto”**², Kuvero devarājā”ti, idha pana Chattamāṇavakavimānaṁ vatthu kāraṇaṁ etassāti katvā uttarapadalopena **“na tathā tapati nabhe sūriyo, cando ca na bhāsati na phusso, yathā”**ti ādikā³ desanā **“Chattamāṇavakavimānaṁ”**ti vuccati, tatrāyaṁ gāthā pariyāpannā, tasmā Chattamāṇavakavimānavatthudesanāyanti attho veditabbo.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādiḡhedo anādikālavibhāvito sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgo**, maggo. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya, antoniḡjhānalakkhaṇassa ca sokassa taduppattiyaṁ sabbaso parikkhīṇattā natthi ejā, soko ca etasminti **anejaṁ asokañca**, phalaṁ. **Tadaṭṭhakathāyaṁ**⁴ pana **“taṇhāvasiṭṭhānaṁ sokaṇimittānaṁ kilesānaṁ paṭippassambhanato asokaṇ”**ti vuttaṁ. **Dhammamasāṅkhatanti** sampajja sambhūya paccayehi appaṭisaṅkhatattā asaṅkhataṁ attano sabhāvadhāraṇato paramatṭhadhammabhūtaṁ nibbānaṁ. **Tadaṭṭhakathāyaṁ** pana **“dhammanti sabhāvadhamaṁ. Sabhāvato gahetabbadhammo hesa, yadidaṁ maggaphalanibbānāni, na pariyattidhammo viya paññattidhammavasena”**ti⁵ vuttaṁ, evaṁ sati dhammasaddo tīsupi ṭhānesu yojetabbo. **Appaṭikūlasaddena** ca tattha nibbānameva gahitaṁ **“natthi ettha kiṁci paṭikūlaṇ”**ti katvā, **appaṭikūlanti** ca avirodhadīpanato kiṁci aviruddhaṁ, iṭṭhaṁ paṇṭanti vā attho.

1. Niyyānānugūṇatāya (Paṇṇāsaṭṭi)

3. Khu 2. 77 piṭṭhe.

5. Vimāna-Ṭṭha 215 piṭṭhe.

2. Khu 2. 73 piṭṭhe.

4. Vimāna-Ṭṭha 214 piṭṭhe.

Paguṇarūpena pavattitattā pakatṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇaṃ**. Yathāha “vihimsasaññī paguṇaṃ na bhāsim, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”ti¹.

Dhammakkhandhā kathitāti yojanā. Evaṃ idha catūhipi padehi pariyattidhammoyeva gahito, **tadaṭṭhakathāyaṃ** pana “savanavelāyaṃ, upaparikkhaṇavelāyaṃ, paṭipajjanavelāyanti sabbadāpi iṭṭhamevāti **madhuraṃ**, sabbaññutaññāṇasannissayāya paṭibhānasampadāya pavattitattā suppavattibhāvato, nipuṇabhāvato ca paguṇaṃ, vibhajitabbassa atthassa khandhādivasena, kusalādivasena, uddesādivasena ca suṭṭhu vibhajanato **suviḥhattanti** tīhipi padehi pariyattidhammameva vadatī”ti² vuttaṃ. Āpāthakāle viya majjanakālepi, kathentassa viya suṇantassāpi sammukhībhāvato ubhatopaccakkhatādassanattamaṃ idheva “imaṃ”ti āsannapaccakkhavacanamaṃ. Puna **“dhammaṃ”**ti idaṃ yathāvuttassa catubbidhassāpi dhammassa sādharmaṇavacanamaṃ. Pariyattidhammopi hi saraṇesu ca sīlesu ca patiṭṭhānamattāyapi yāthāvapaṭipattiyā apāyapatanato dhāreti, imassa ca atthassa idameva Chattamāṇavakavimānaṃ sādhakanti daṭṭhabbaṃ. Sādharmaṇabhāvena yathāvuttaṃ dhammaṃ paccakkhaṃ katvā dassento puna **“imaṃ”**ti āha. Yasmā cesā bha-kārattayena ca³ paṭimaṇḍitā dodhakagāthā, tasmā tatiya pāde madhurasadde ma-kāro adhikopi ariyacariyādipadehi viya anekakkharapadena yuttattā anupavajjoti daṭṭhabbaṃ.

Diṭṭhisīlasaṃghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti⁴ evaṃ vuttāya diṭṭhiyā ceva “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūpasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti⁵ evaṃ vuttānaṃ sīlānaṃca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Samhatoti** saṅghaṭito, sametoti vuttaṃ hoti.

1. Ma 1. 226; Ma 2. 293; Vi 3. 10 piṭṭhesu.

2. Vimāna-Ṭṭha 215 piṭṭhe.

3. Bhakārattayena, dvīhi garūhi ca (?)

4. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 379; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 203, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Am 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ʃhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. “**Vuttañhetan**”ti-ādinā āhaccapāṭhena samattheti.

Yatthāti yasmim saṃghe. **Dinnanti** pariccattam annādideyyadhammam, gāthābandhattā cettha anunāsikalopo. Dodhakagāthā hesā.

Mahapphalamāhūti “mahaphalan”ti Buddhādayo āhu. **Catūsūti** cettha ca-kāro adhikopi vuttanayena anupavajjo. Accantameva kilesāsucito visuddhattā **sucīsu**. “Sotāpanno sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno”ti ādinā¹ vuttasu catūsu **purisayugesu**. Catusaccadhammassa, Nibbānadhammassa ca paccakkhato dassanena, ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya vā **dhammasā**. **Te puggalā** maggaṭṭhaphalaṭṭhe yugale akatvā visum visumpuggalagaṇanena **aṭṭha ca** honti. **Imaṃ saṃghaṃ saraṇatthaṃ** saraṇāya parāyaṇāya apāyadukkhavaṭṭadukkhaparitāṇāya **upehi** upagaccha bhaja seva, evaṃ vā jānāti bujjhassūti saha yojanāya attho. Yattha yesu sucīsu catūsu purisayugesu dinnam mahapphalamāhu, dhammasā te puggalā aṭṭha ca, imaṃ saṃghaṃ saraṇatthamupehīti vā sambandho. Evampi hi paṭiniddeso yutto eva atthato abhinnattāti daṭṭhabbam. Gāthāsukhatthañcettha purisapade ī-kāram, puggalāpade ca rassam katvā niddeso.

Ettāvatāti “esāhan”ti-ādivacanakkamena. Tīṇi vatthūni “saraṇan”ti gamanāni, tikkhattum vā “saraṇan”ti gamanānīti **saraṇagamanāni**. **Paṭivedesīti** attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānam viya, kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotiyevāti saha kattunā tam vidhim dassetum “**idāni tesu saraṇagamanesu kosallattham -pa- veditabbo**”ti vuttam. “**Yo ca saraṇam gacchati**”ti iminā hi kattāram vibhāveti tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato, “**saraṇagamanan**”ti iminā ca saraṇagamanameva, “**saraṇan**”ti ādīhi pana yathākkamaṃ visayādayo. Kasmā panettha vodānam na gahitam, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametam, tam pana samkilesaggahaneneva

1. Sam 3. 178 piṭṭhe.

atthato vibhāvitam hotīti na gahitam. Yāni hi nesam saṁkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesam sabbena sabbam anuppannānam anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānam hotīti. **Atthatoti** saraṇasaddatthato, “saraṇatthato”tipi pāṭho, ayamevattho. Himṣatthassa saraṇasaddassa vasenetam siddhanti dassento dhātvatthavasena “**himṣatīti saraṇan**”ti vatvā tam pana himsanam kesam, katham, kassa vāti codanam sodheti “**saraṇagatānan**”ti-ādinā. **Kesanti** hi saraṇagatānam. **Kathanti** teneva saraṇagamanena. **Kassāti** bhayādīnanti yathākkamam sodhanā. Tattha **saraṇagatānanti** “saraṇan”ti gatānam. **Saraṇagamanenāti** “saraṇan”ti gamanena kusaladhammena. **Bhayanti** vaṭṭabhayaṁ. **Santāsanti** cittutrāsam teneva cetasikadukkhassa saṅgahitattā. **Dukkanti** kāyikadukkhaggahaṇam. **Duggatiparikilesanti** duggatipariyāpannam sabbampi dukkham “duggatiyam parikilissanam saṁvibādhanam, samupatāpanam vā”ti katvā, tayidaṁ sabbam parato phalakathāyam āvi bhavissati. Himṣanañcettha vināsanameva, na pana sattahimṣanamivāti dasseti “**hanati vināseti**”ti iminā. **Etanti** saraṇapadam. **Adhivacananti** nāmam, pasiddhavadanam vā, yathābhuccam vā guṇam adhikicca pavattavacanam. Tenāha “**ratanattayassevā**”ti.

Evam himsanatthavasena avisesato saraṇasaddattham dassetvā idāni tadatthavaseneva visesato dassetuṁ “**atha vā**”ti ādi vuttam. Ratanattayassa paccakam himsanakāraṇadassanameva hi purimanayato imassa visesoti. Tattha **hite pavattanenāti** “sampannasīlā bhikkhave viharathā”ti ādinā¹ atthe sattānam niyojanena. **Ahitā ca nivattanenāti** “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko, pāpakam abhisamparāyan”ti ādinā ādinavadassanādimukhena anatthato ca sattānam nivattanena. **Bhayaṁ himṣatīti** hitāhitesu appavattipavattihetukam byasanam appavattikaraṇena vināseti. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo, phalanibbānasaṅkhāto pana assāsādānena sattānam bhayaṁ himṣatīti yojanā. **Kārānanti** dānavasena, pūjāvasena ca upanītānam sakkārānam. Anupasaggopi hi saddo sa-upalasaggo viya atthavisesavācako “appakampi kataṁ kāram, puññaṁ hoti malapphalan”ti-ādīsu viya.

1. Ma 1. 39, 43 piṭṭhesu.

Anuttaradakkhiṇeyyabhāvato vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃ satīti yojetabbaṃ. **Imināpi pariyāyenāti** ratanattayassa paccekāṃ hiṃsakabhāvakāraṇadassanavasena vibhajitvā vuttena imināpi kāraṇena. Yasmā panidaṃ saraṇapadaṃ nāthapadaṃ viya suddhanāmapadattā dhātvatthaṃ antonītaṃ katvā saṅketatthampi vadati, tasmā heṭṭhā saraṇaṃ parāyaṇanti attho vuttoti daṭṭhabbaṃ.

Evam saraṇatthaṃ dassetvā idāni saraṇagamanatthaṃ dassento “**tappasāda**”ti ādimāha. Tattha “Sammāsambuddho Bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evamādinā tasmiṃ ratanattaye pasādo **tappasādo**, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti **taggaru**, tassa bhāvo **taggarutā**, tappasādho ca taggarutā ca **tappasādataggarutā**, tāhi. **Vihatakiḷeso** vidhutavicikicchāsammohāsaddhiyādipāpadhamattā, tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ parāgati tāṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ etassāti **tapparāyaṇo**, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, sāyeva ākāro **tapparāyaṇatākāro**, tena pavatto **tapparāyaṇatākārappavatto**. Ettha ca **pasādaggaṇa**ṇena lokiyaṃ saraṇagamanamāha. Tañhi saddhāpadhānaṃ, na ñāṇapadhānaṃ, **garutāgaṇa**ṇena pana lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññātāya pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti, tasmā tappasādena tadaṅgappahānavasena vihatakiḷeso, taggarutāya ca agāravakaraṇahetūnaṃ samucchadavasenāti yojetabbaṃ. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggaṇaṇena anaveccappasādassa lokiyassa, aveccappasādassa ca lokuttarassa gaṇaṇaṃ, tathā **garutāgaṇa**ṇena lokiyassa garukaraṇassa, lokuttarassa cāti ubhayenapi padena ubhayampi lokiyalokuttarasaraṇagamaṇaṃ yojetabbaṃ. Uppajjati cittametenāti **uppādo**, sampayuttadhammasamūho, cittaṇca taṃ uppādo cāti **cittuppādo**. Samāhāradvandepe hi katthaci pulliṅgamicchanti saddavidū, tadākārappavattaṃ saddhāpaññādisampayuttadhammasahitaṃ cittaṃ **saraṇagamaṇaṃ** nāma “saraṇanti gacchati etenāti katvā”ti vuttaṃ hoti. “**Taṃsamaṅgī**”ti ādi kattuvibhāvanā. Tena yathāvuttacittuppādena samaṅgīti **taṃsamaṅgī**. Tenāha “**vuttappakārena**

cittuppādenā”ti. **Upetīti** bhajati sevati payirupāsati, jānāti vā, bujjhatīti attho.

Lokuttaram saraṇagamanam kesanti āha “**diṭṭhasaccānan**”ti, aṭṭhanam ariyapuggalānanti attho. Kadā tam ijjhatīti āha “**maggakkhaṇe**”ti, “**ijjhatī**”ti padena cetassa sambandho. Maggakkhaṇe ijjhamāneneva hi catusaccādhigamena phalaṭṭhānampi saraṇagamanakatā sijjhati lokuttarasaraṇagamanassa bhedābhāvato, tesañca ekasantānattā. Katham tam ijjhatīti āha “**saraṇagamanupakkilesasamucchedenā**”ti ādi, upakkilesasamucchedato, ārammaṇato, kiccato ca sakalepi ratanattaye ijjhatīti vuttaṁ hoti. **Saraṇagamanupakkilesasamucchedenā**ti cettha pahānābhisamayam sandhāya vuttaṁ, **ārammaṇatoti** sacchikiriyābhisamayam. Nibbānārammaṇam hutvā ārammaṇato ijjhatīti hi yojetabbaṁ, tvāsaddo ca hetutthavācako yathā “sakko hutvā nibbatti”ti¹. Apica “ārammaṇato”ti vuttamevattham sarūpato niyameti “**nibbānārammaṇam hutvā**”ti iminā. “**Kiccato**”ti tadavasesam bhāvanābhisamayam, pariññābhisamayañca sandhāya vuttaṁ. “**Ārammaṇato nibbānārammaṇam hutvā**”ti etena vā maggakkhaṇānurūpaṁ ekārammaṇataṁ dassetvā “**kiccato**”ti iminā pahānato avasesam kiccattayam dassitanti daṭṭhabbaṁ. “Maggakkhaṇe, nibbānārammaṇam hutvā”ti ca vuttattā atthato maggañāṇasaṅkhāto catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamananti viññāyati. Tattha hi catusaccādhigamane saraṇagamanupakkilesassa pahānābhisamayavasena samucchindanam bhavati, nibbānadhammo pana sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo ca bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattham sādheti, Buddhaguṇā pana sāvakaḡocarahūtā pariññābhisamayavasena paṭivijjhiyamānā saraṇagamanattham sādheti, tathā ariyasamḡhaguṇā. Tenāha “**sakalepi ratanattaye ijjhatī**”ti.

Phalapariyattīnampettha vuttanayena maggānugūṇappavattiyā gahaṇam, apariññeyyabhūtānañca Buddhasamḡhaguṇānam tagguṇasāmaññatāyāti daṭṭhabbaṁ. Evañhi sakalabhāvavisiṭṭhavadanā upapannaṁ hotīti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṁ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti gaḡhetabbaṁ.

1. Dhammapada-Tīṭha 1. 172 piṭṭhe.

padīpassa viya hi ekakkhaṇeṇeva maggassa catukiccasāadhananti. Ye pana vadanti “saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā na pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva tam hoti ekaccānam tevijjādīnam lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam pana vacane lokiyameva saraṇagamanam siyā, na lokuttaram, tañca ayuttameva duvidhassāpi tassa icchitabbattā. Tadaṅgappahānena **saraṇagamanupakkilesavikkhambhanam. Ārammaṇato Buddhādiguṇārammaṇam hutvāti** etthāpi vuttanayena attho, saraṇagamanupakkilesavikkhambhanato, ārammaṇato ca sakalepi ratanattaye ijjatīti vuttam hoti.

Tanti lokiyasaraṇagamanam. “Sammāsambuddho Bhagavā”ti ādinā **saddhāpaṭilābho. Saddhāmūlikāti** yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. Sahajātavasena pubbaṅgamatāyeṇa hi tammūlikatā saddhāviraḥitassa Buddhādīsu sammādassanassa asambhavato. **Sammādiṭṭhi** nāma Buddhasubuddhataṁ, dhammasudhammataṁ, saṅghasuppaṭipannatañca lokiyāvabodhavasena sammā ñāyena dassanato. “**Saddhāpaṭilābho**”ti iminā sammādiṭṭhiviraḥitāpi saddhā lokiyasaraṇagamananti dasseti, “**saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi**”ti pana etena saddhūpanissayā yathāvuttā paññāti. Lokiyampi hi saraṇagamanam duvidham ñāṇasampayuttam, ñāṇavippayuttañca. Tattha paṭhamena padena mātādīhi ussāhitadārakādīnam viya ñāṇavippayuttam saraṇagamanam gahitam, dutiyena pana ñāṇasampayuttam. Tadubhayameva puññakiriyavattuvisesabhāvena dassetum “**dasasu puññakiriyavattūsu diṭṭhijukammanti vuccati**”ti āha. Diṭṭhi eva attano paccayehi ujum karīyatīti hi atthena sammādiṭṭhiyā diṭṭhijukammabhāvo, diṭṭhi ujum karīyati etenāti atthena pana saddhāyapi. Saddhāsammādiṭṭhiggaṇeṇa cettha tappadhānassāpi cittuppādassa gahaṇam, diṭṭhijukammapadena ca yathāvuttena karaṇasāadhanena, evañca katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti heṭṭhā vuttavacanam samatthitam hoti, saddhāsammādiṭṭhīnam pana visum gahaṇam taṁsampayuttacittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbam.

Tayidanti lokiyam saraṇagamanameva paccāmasati lokuttarassa tathā bhedaḥbhāvato. Tassa hi maggakkhaṇeṇeva vuttanayena ijghanato tathāvidhassa samādānassa avijjamānattā esa bhedo

na sambhātīti. Attā sanniyyātiyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātanam**, yathāvuttam saraṇagamanasaṅkhātā diṭṭhijukammaṃ. Tam ratanattayam parāyaṇam paṭisaraṇametassāti **tapparāyaṇo**, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā**, tadeva diṭṭhijukammaṃ. “Saraṇan”ti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvasaṅkhātāṃ vattapaṭivattādikaraṇaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanaṃ**. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**, paṇipatanāñcetta abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammasāmīcikkammaeva, sabbattha ca atthato yathāvuttadiṭṭhijukammameva veditabbaṃ.

Saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ **attapariccajanaṃ**. **Tapparāyaṇatā**disupi eveda nayo. Hitopadesakathāpariyāyena dhammassāpi ācariyabhāvo samudācarīyati “phalo ambo aphalo ca, te Satthāro ubho mamā”ti ādisu viyāti āha “**dhammassa antevāsiko**”ti. “**Abhivādanā**”ti ādi paṇipātassa atthadassanaṃ. **Buddhādīnaṃyevā**ti avadhāraṇassa attasanniyyātanādisupi sīhagatikavasena adhikāro veditabbo. Evañhi tadanñānivatanaṃ kataṃ hotīti. “**Imesañhī**”ti ādi catudhā pavattanassa samatthanaṃ, kāraṇadassanaṃ vā.

Evam attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “**apicā**”ti ādi āraddhaṃ, etena attasanniyyātanatapparāyaṇatādīnaṃ catunnaṃ pariyāyantarehipi attasanniyyātanatapparāyaṇatādi katameva hoti atthassa abhinnattā yathā taṃ “sikkhāpaccakkhāna-abhūtārocanānī”ti dasseti. **Jīvitapariyantikanti** bhāvanapumsakavacanaṃ, yāvajīvaṃ gacchāmīti attho. Mahākassapo kira sayameva pabbajitavesaṃ gahetvā Mahātitthabrāhmaṇagāmato nikkhamitvā gacchanto tigāvutamaggaṃ paccuggamaṇaṃ katvā antarā ca Rājagahaṃ, antarā ca Nālandaṃ bahuputtakanigrodharukkhamaṇe ekakameva nisinnaṃ Bhagavantaṃ passitvā “ayaṃ Bhagavā Arahaṃ Sammāsambuddho”ti ajānantoyeva “Satthāraṇa vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantameva passeyyaṃ”ti ādinā¹ saraṇagamanamakāsi. Tena vuttaṃ “**Mahākassapassa saraṇagamaṇaṃ² viyā**”ti. Vitthāro **Kassapasaṃyuttaṭṭhakathāyaṃ³** gahetabbo. **Tattha Satthāraṇa vatāhaṃ passeyyaṃ**,

1. Saṃ 1. 419 piṭṭhe.

2. Saraṇagamaṇe (Ka)

3. Saṃ-Tṭha 2. 182 piṭṭhe.

Bhagavantameva passeyyanti sace ahaṃ Satthāraṃ passeyyaṃ, imaṃ Bhagavantaṃveva passeyyaṃ. Na hi me ito aññena Satthārā bhavituṃ sakkā. **Sugatañca vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantameva passeyyanti** sace ahaṃ sammāpaṭipattiyā suṭṭhu gatattā Sugataṃ nāma passeyyaṃ, imaṃ Bhagavantaṃveva passeyyaṃ. Na hi me ito aññena Sugatena bhavituṃ sakkā. **Sammāsambuddhañca vatāhaṃ passeyyaṃ, Bhagavantameva passeyyanti** sace ahaṃ sammā sāmañca, saccāni Buddhattā Sammāsambuddhaṃ nāma passeyyaṃ, imaṃ Bhagavantaṃveva passeyyaṃ, na hi me ito aññena Samāsambuddhena bhavituṃ sakkāti ayamettha Aṭṭhakathā. Sabbattha **ca**-saddo, **vata**-saddo ca padapūraṇamattaṃ, ce-saddena vā bhavitabbaṃ “sace”ti **Aṭṭhakathāyaṃ**¹ vuttattā. **Vata**-saddo ca passitukāmatāya ekaṃsattham dīpetīti yujjati.

“**So ahan**”ti-ādi Suttanipāte **Āḷavakasutte**². Tattha kiñcāpi maggeneva tassa saraṇagamanamāgataṃ, sotāpannabhāvadassanatthaṃ, pana pasādānurūpadassanatthañca evaṃ vācaṃ bhindatīti **tadaṭṭhakathāyaṃ**³ vuttaṃ. **Gāmāgāmaṃ**ti aññasmā devagāmā aññaṃ devagāmaṃ, devatānaṃ vā khuddakaṃ, mahantañca gāmaṃtipi attho. **Purā puranti** etthāpi eseva nayo. **Dhammassa ca sudhammatanti** Buddhassa subuddhataṃ, dhammassa sudhammataṃ, saṃghassa suppaṭipannatañca abhitthavitvāti saha samuccayena, pāṭhasesena ca attho, Sambuddhaṃ namassamāno Dhammaghosako hutvā vicarissāmīti vuttaṃ hoti.

Āḷavakādīnanti ādisaddena Sātāgiraḥemavatādīnampi saṅgaho. Nanu ca ete **Āḷavakādayo** adhigatamaggattā maggeneva āgatasaraṇagamanā, kasmā tesam tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti?

Maggenāgatasaraṇagamanehipi tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā. “So ahaṃ vicarissāmi -pa- sudhammataṃ,⁴ te mayaṃ vicarissāma, gāmā gāmaṃ nagā nagaṃ -pa- sudhammatan”ti⁵ ca hi etehi tapparāyaṇatākāro pavedito. Tasmā saraṇagamanavisesamanapekkhitvā pavedanākāramattaṃ upadisantena evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Athā**ti “kathaṃ kho brāhmaṇo hoti”ti ādinā puṭṭhassa aṭṭhavidhapañhassa “pubbenivāsaṃ yo vedī”ti ādinā byākaraṇapariyosānakāle. Idañhi Majjhimaṇṇāsake **Brahmāyusutte**⁶.

Paricumbatīti

1. Saṃ-Ṭṭha 2. 182 piṭṭhe.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 212 piṭṭhe.

3. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte.

4. Khu 1. 305 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu.

6. Ma 2. 345 piṭṭhe.

pariphusati. **Parisambāhatī**ti parimajjati. **Evampi paṇipāto daṭṭhabboti** evampi paramanipaccakārena paṇipāto daṭṭhabbo.

So panesāti paṇipāto. **Ñāti -pa- vasenāti** ettha ñātivasena bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenāti paccekam yojetabbam dvandaparato suyyamānattā. Tattha **ñātivasenāti** ñātibhāvavasena. Bhāvappadhānaniddeso hi ayaṃ, bhāvalopaniddeso vā tabbhāvasseva adhippetattā. Evaṃ sesesupi paṇipātapadena cetesam sambandho tabbasena paṇipātassa catubbidhattā. Tenāha **“dakkhiṇeyyapaṇipātenā”**ti, dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātenevāti attho. **Itarehī**ti ñātibhāvādihetukehi paṇipātehi. **“Seṭṭhavasenevā”**ti-ādi tassevatthassa samatthanam. Idāni “na itarehī”ti ādinā vuttameva atthattayam yathākkamam vitthārato dassetuṃ **“tasmā”**ti-ādi vuttam. **“Sākiyo vā”**ti pitupakkhato ñātikuladassanam, **“koliyo vā”**ti pana mātupakkhato. **Vandatī**ti paṇipātassa upalakkhaṇavacanam. **Rājapūjito** rājūhi, rājūnam vā pūjito yathā “gāmapūjito”ti. Pūjāvacanapayoge hi kattari sāmivacanamicchanti saddavidū. **Bhagavatoti** bodhisattabhūtassa, Buddhabhūtassa vā Bhagavato. **Uggahitanti** sikkhitasipparā.

“Catudhā”ti-ādi **Siṅgālovādasutte**¹. **Gharamāvasanti** ghare vasanto, kammappavacanīyayogato cettha bhummatthe upayogavacanam. **Kammam payojayeti** kasivāṇijjādikammam payojeyya. Kulānāhi na sabbakālam ekasadisam vattati, kadāci rājādivasena āpadāpi uppajjanti, tasmā “āpadāsu uppannāsu bhavissati”ti evam manasi katvā nidhāpeyyāhi āha **“āpadāsu bhavissati”**ti. Imesu pana catūsu koṭṭhāsesu “ekena bhoge bhuñjeyyā”ti vuttakoṭṭhāsatoyeva gahetvā bhikkhūnampi kapaṇaddhikādīnampi dānam dātabbam, pesakāraṇhāpitakādīnampi vetanam dātabbanti ayaṃ bhogapari-ggahaṇānusāsani, evarūpaṃ anusāsanam uggahetvāti attho. Idāhi diṭṭhadhammikamyeva sandhāya vadati, samparāyikaṃ, pana niyyānikaṃ vā anusāsanam paccāsisantopi dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti nāmāti daṭṭhabbam. **“Yo panā”**ti ādi “seṭṭhavaseneva -pa- gaṇhātī”ti vuttassatthassa vitthāravacanam.

1. Dī 3. 153 piṭṭhe.

“**Evan**”ti-ādi pana “seṭṭhavasena ca bhijjati”ti vuttassa byatirekadassanaṃ. Atthavasā līṅgavibhattivipariṇāmoti katvā gahitasaraṇāya upāsikāya vātipi yojetabbaṃ. Evamīdisesu. **Pabbajitampīti pi-saddo sambhāvanatthoti vuttaṃ “pageva apabbajitan”ti. Saraṇagamaṇaṃ na bhijjati** seṭṭhavasena avanditattā. **Tathāti** anukaḍḍhanatthe nipāto “saraṇagamaṇaṃ na bhijjati”ti. **Ratṭhapūjittatī** ratṭhe, ratṭhavāsīnaṃ vā pūjittatā. Tayidaṃ bhayavasena vanditabbabhāvasseva samatthanaṃ, na tu abhedassa kāraṇadassanaṃ, tassa pana kāraṇaṃ seṭṭhavasena avanditattatī veditabbaṃ. Vuttañhi “seṭṭhavasena ca bhijjati”ti. **Seṭṭhavasenāti** loka aggadakkhiṇeyyāya seṭṭhabhāvavasenaṃ attho. Tenāha “ayaṃ loka aggadakkhiṇeyyoti vandatī”ti. **Titthiyampi vandato na bhijjati**, pageva itaraṃ. **Saraṇagamaṇappabhedoti** saraṇagamaṇavibhāgo, tabbibhāgasambandhato cettha sakkā abhedopi sukhena dassetunti abhedadassanaṃ kataṃ.

Ariyamaggo eva lokuttarasaraṇagamaṇanti cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalabhāvena vuttāni. **Sabbadukkhakḥayoti** sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho nibbānaṃ. Ettha ca kammasadisāṃ **vipākaphalaṃ**, tabbiparītaṃ **ānisaṃsaphalanti** daṭṭhabbaṃ. Yathā hi sālībījādīnaṃ phalāni taṃsadisāni vipakkāni nāma honti, vipākaniruttiṇca labhanti, na mūlaṅkurapattakkhandhanālāni, evaṃ kusalākusalānaṃ phalāni arūpadhammabhāvena, sārammaṇabhāvena ca sadisāni vipakkāni nāma honti, vipākaniruttiṇca labhanti, na tadaññāni kammanibbattānipi kamma-asadisāni, tāni pana ānisaṃsāni nāma honti, ānisaṃsaniruttimattaṇca labhantīti. “**Vuttañhetan**”ti ādinā **Dhammapade**¹ Aggidattabrahmaṇavatthupālimāharitvā dasseti.

Yo cāti ettha **ca-saddo** byatireke, yo panāti attho. Tatrāyamadhippāyo—byatirekatthadīpane yadi “bahuṃ ve saraṇaṃ yanti, pabbatāni vanāni cā”ti-ādinā² vuttaṃ khemaṃ saraṇaṃ na hoti, na uttamaṃ saraṇaṃ, etaṇca saraṇamāgamaṃ sabbadukkhā na pamuccati, evaṃ sati kiṃ nāma vatthu khemaṃ saraṇaṃ hoti, uttamaṃ saraṇaṃ, kiṃ nāma vatthuṃ saraṇamāgamaṃ sabbadukkhā pamuccatīti ce?

1. Khu 1. 42 piṭṭhe.

2. Khu 1. 41 piṭṭhe Dhammapade.

Yo ca Buddhañca dhammañca, saṃghañca saraṇaṃ gato -pa-.
 Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ.
 Etaṃ saraṇamāgama, sabbadukkhā pamuccatīti¹.

Evamīdisesu. Lokiyassa saraṇagamanassa aññatitthiyāvandanādinā
 kuppanato, calanato ca akuppaṃ acalaṃ lokuttarameva saraṇagamanam
 pakāsetum “**cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī**”ti vuttaṃ.
 Vācāsiliṭṭhatthañcettha sammāsaddassa rassattaṃ. “**Dukkhān**”ti ādi “cattāri
 ariyasaccāni”ti vuttassa sarūpadassanaṃ. **Dukkhassa ca atikkamanti**
 dukkhanirodham. **Dukkhūpasamagāminanti** dukkhanirodhagāmiṃ. “**Etan**”ti
 “cattāri -pa- passatī”ti¹. Evaṃ vuttaṃ lokuttarasaraṇagamanasaṅkhātāṃ
 ariyasaccadassanaṃ. **Kho**-saddo avadhāraṇattho padattayepi yojetabbo.

Niccato anupagamanādivasenāti “niccaṇ”ti aggahaṇādivasena, itinā
 niddisitaḥbehi to-saddamicchanti saddavidū². “**Vuttañhetan**”ti ādinā
 Ñāṇavibhaṅgādīsu³ āgataṃ Pāliṃ sādhakabhāvena āharati. **Aṭṭhānanti**
 janakahetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayahetupaṭikkhepo. Ubhayenāpi
 kāraṇameva paṭikkhipati. **Yanti** yena kāraṇena. **Diṭṭhisampannoti**
 maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno. **Kaṇci saṅkhāranti** catubhūmakesu
 saṅkhata-saṅkhāresu ekampi saṅkhāraṃ. **Niccato upagaccheyyā**ti “nicco”ti
 gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyā**ti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ
 maraṇā”ti⁴ evaṃ attadiṭṭhivasena “sukho”ti gaṇheyya,
 diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamattham
 mattahatthiparittāsito cakkhabrahmaṇo viya ukkārabhūmiṃ kaṇci
 saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kaṣiṇādipaṇṇattisaṅgahaṇattham
 “saṅkhāraṇ”ti avatvā “**dhamman**”ti vuttaṃ. Yathāha **Parivāre**

“Aniccā sabbe saṅkhārā, dukkhānattā ca saṅkhātā.
 Nibbānañceva paññatti, anattā iti nicchayā”ti⁵.

Imesu pana tīsupi vāresu ariyasāvakassa catubhūmakavaseneva
 paricchedo veditabbo, tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yaṃhi puthujjano

1. Khu 1. 42 piṭṭhe. 2. Saddanītisuttamālāyaṃ Nāmakappe 540 suttam passitabbaṃ
 3. Ma 3. 109; Abhi 2. 348; Am 1. 28 piṭṭhesu.
 4. Dī 1. 29 piṭṭhe. 5. Vi 5. 157 piṭṭhe.

“niccam sukham attā”ti gāhaṃ gaṇhāti, taṃ taṃ ariyasāvako “aniccam dukkham anattā”ti gaṇhanto gāhaṃ viniveṭheti.

“**Mātaran**”ti-ādīsu janikā **mātā**, janako **pitā**, manussabhūto khīṇāsavo **arahāti** adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako tehi aññampi pāṇaṃ jīvitaṃ vāropeyyāti? Etampi aṭṭhānameva. Cakkavattirajjasakajīvitahetupi hi so taṃ jīvitaṃ na voropeyya, tathāpi puthujjanabhāvassa mahāsāvajjatādassanattamaṃ, ariyabhāvassa ca balavatāpakāsanattamaṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Paduṭṭhacittoti vadhakacittena padūsanacitto, padūsitacitto vā. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Samghaṃ bhindeyyāti** samānasamvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ samghaṃ pañcahi kāraṇehi bhindeyya. Vuttañhetam “pañcahupāli ākārehi samgho bhijjati kammaṇa, uddesena, voharanto, anussāvanena, salākaggāhenā”ti¹. **Aññaṃ Satthāraṇti** ito aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me Satthā”ti evaṃ gaṇheyya, netam ṭhānaṃ vijjatīti attho.

Bhavasampadāti sugatibhavana sampadā, idaṃ vipākaphalaṃ.

Bhogasampadāti manussabhogadevabhogehi sampadā, idaṃ pana ānisaṃsaphalaṃ. “**Vuttañhetan**”ti ādinā Devatāsaṃyuttādīpāḷim² sādhakabhāvena dasseti.

Gatā seti ettha **se**-iti nipātamattaṃ. **Na te gamissanti apāyabhūminti** te Buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyaṃ na gamissanti. **Mānusi** ca gāthābandhavasena visaññoganiddeso, manussesu jātanti attho. **Devakāyanti** devasaṃghaṃ, devapuraṃ vā “devānaṃ kāyo samūho etthā”ti katvā.

“**Aparampī**”ti ādinā Saḷāyatanavagge **Moggallānasamyutte**³ āgataṃ aññampi phalamāha, aparampi phalaṃ Mahāmoggallānattherena vuttanti attho. **Aññe deveti** asaraṇaṅgate deve. **Dasahi ṭhānehīti** dasahi kāraṇehi. “**Dibbenā**”ti ādi tassarūpadassanaṃ. **Adhigaṇhantīti** abhibhavanti atikkamitvā tiṭṭhanti. “**Esa nayo**”ti iminā “sādhu kho Devānaminda dhammasaraṇagamanam hoti”ti⁴ suttapadaṃ atidisati. **Velāmasuttaṃ**

1. Vi 5. 349 piṭṭhe.

3. Sam 2. 463 piṭṭhe.

2. Sam 1. 25 piṭṭhe.

4. Sam 2. 467 piṭṭhe.

nāma Aṅguttaranikāye Navanipāte jātigottarūpabhogasaddhāpaññādīhi mariyādavelātikanteti uḷārehi guṇehi samannāgatattā **Velāmanā**makassa bodhisattabhūtassa caturāsītisahassaraājūnaṃ ācariyabrahmaṇassa dānakathāpaṭisaññuttarṃ suttaṃ¹. Tattha hi karīsassa catutthabhāgappamañānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ, sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ, caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni sattasaṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāma mahādānato ekassa Sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃsotāpannānaṃ dinnadānato ekassa Sakadāgāmino, tato ekassa Anāgāmino, tato ekassa Arahato, tato ekassa Paccekabuddhassa, tato Sammāsambuddhassa, tato Buddhappamukhassa saṃghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṃghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamanāṃ mahapphalataranti ayamattho pakāsito. Vuttañhetam—

“Yaṃ gahapati Velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataraṃ, yo ca sataṃdiṭṭhisampannānaṃ bhojeyya, yo cekaṃ Sakadāgāmiṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalataran”ti ādi².

Iminā ca ukkaṭṭhaparicchedato lokuttarasseva saraṇagamanassa phalaṃ dassitanti veditabbaṃ. Tathā hi **Velāmasuttaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “saraṇaṃ gaccheyyāti ettha maggenāgataṃ anivattanasaraṇaṃ adhippetam, aparepanāhu “attānaṃ niyyātetvā dinnattā saraṇagamanāṃ tato mahapphalataran”ti vuttan”ti³. **Kūṭadantasuttaṭṭhakathāyaṃ** pana vakkhati “yasmā ca saraṇagamanāṃ nāma tiṇṇaṃ ratanānaṃ jīvita-pariccāgamayaṃ puñṇakammaṃ saggasampattiṃ deti, tasmā mahapphalataraṃca mahānisamsataraṃcāti veditabban”ti⁴. Iminā

1. Am 3. 195 piṭṭhe.

3. Am-Ṭṭha 3. 272 piṭṭhe.

2. Am 3. 196 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭṭha 1. 272 piṭṭhe.

pana nayena lokiyaṣāpi saraṇagamanassa phalaṃ idha dassitamevāti gahetabbaṃ. **Ācariyadhammapālatherenapi**¹ hi ayamevattho icchitoti viññāyati idha ceva aññāsu ca **Majjhimāgamaṭṭikā**dīsu avisesatoyeva vuttattā, **Ācariyasāriputtattherenāpi** ayamattho abhimato siyā **Sāratthadīpaniyaṃ**², **Aṅguttaraṭṭikāya**ñca tadubhayasādhāraṇavacanato. Apare pana vadanti “**Kūṭadantasuttaṭṭhakathāyampi**³ lokuttarasseva saraṇagamanassa phalaṃ vuttan”ti, tadayuttameva tathā avuttattā. “Yasmā -pa- deti”ti hi tadubhayasādhāraṇakāraṇavasena tadubhayassāpi phalaṃ tattha vuttanti. **Velāmasuttādīnanti** ettha **ādisaddena** **Aggappasādasutta**⁴**chattamāṇavakavimānādīnaṃ**⁵ saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññānaṃ nāma vatthuttayassa guṇānamajānanam tattha sammoho. **Samsayo** nāma “Buddho nu kho, na nu kho”ti ādinā⁶ vicikicchā. **Micchāññānaṃ** nāma vatthuttayassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikkappanena viparītaggāho. **Ādisaddena** anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. **Saṃkilissatīti** saṃkiliṭṭham malīnaṃ bhavati. **Na mahājutikanti** ādipi saṃkilesapariyāyo eva. Tattha **na mahājutikanti** na mahujjalam, aparisuddham apariyodātanti attho. **Na mahāvippahānti** na mahānubhāvaṃ, apaṇītaṃ anulārenti attho. **Sāvajjoti** taṇhādīṭṭhādivasena sadoso. Tadeva phalavasena vibhāvetum “**anīṭṭhaphalo**”ti vuttaṃ, sāvajjattā akantiphalo hotīti attho. Lokiyasaraṇagamanam sikkhāsamādānam viya agahitakālaparicchadam jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so ca taṇhādīṭṭhādivirahitattā adosoti āha “**anavajjo kālakiriya hoti**”ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hoti, pageva anīṭṭhaphalo avipākattā. Na hi taṃ akusalam⁷ hoti, atha kho bhedanamattanti adhippāyo. **Bhavantarepīti** aññasmimpi bhavē.

Dharasaddassa dvikammikattā “upāsakan”ti idampi kammameva, tañca kho ākāraṭṭhāneti atthamattaṃ dassetum “**upāsako ayanti evaṃ**

1. Dī-Ṭī 1. 281 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭīha 1. 272 piṭṭhe.

5. Khu 2. 76 piṭṭhe.

7. Kusalākusalam (Ka)

2. Sārattha-Ṭī 1. 419, 420 piṭṭhesu.

4. Am 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

6. Dī-Ṭīha 2. 185; Ma-Ṭīha 2. 119, 220 piṭṭhesu.

dhāretū”ti vuttaṃ. **Dhāretū**ti ca upadhāretūti attho. Upadhāraṇaṃcettha jānanamevāti dasseti “**jānātū**”ti iminā. **Upāsakavidhikosallatthanti** upāsakabhāvavidhānakosallatthaṃ. **Ko upāsakoti** sarūpapucchā, kiṃ lakkhaṇo upāsako nāmāti vuttaṃ hoti. **Kasmāti** hetupucchā, kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim̐ puggale niruḷhoti adhippāyo. Tenāha “**kasmā upāsakoti vuccati**”ti. Saddassa hi abhidheyye pavattinimittameva tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. **Kimassa sīlanti** vatasamādānapucchā, kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena vatasamādānenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvoti** kammasamādānapucchā, ko assa sammā-ājīvo, kena kammasamādānena assa ājīvo sambhavatīti pucchati, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti micchājīvopi vibhajjīyati. **Kā vipattīti** tadubhayesaṃ vippaṭṭipattipucchā, kā assa upāsakassa sīlassa, ājīvassa ca vipattīti attho. Sāmaññaniddiṭṭhe hi sati anantarasseva vidhi vā paṭisedho vāti anantarassa gahaṇaṃ. **Kā sampattīti** tadubhayesameva sammāpaṭṭipattipucchā, kā assa upāsakassa sīlassa, ājīvassa ca sampattīti vuttanayena attho. Sarūpavacanatthādisaṅkhātena pakārena kiratīti **pakiṇṇaṃ**, tadeva **pakiṇṇakaṃ**, anekākārena pavattaṃ atthavinicchayanti attho.

Yo kocīti khattiyabrāhmaṇādīsu yo koci, iminā padena akāraṇamettha jāti-ādivisesoti dasseti, “**saraṇagato**”ti iminā pana saraṇagamanamevettha pamāṇanti. “**Gahaṭṭho**”ti ca iminā āgārikesveva upāsakasaddo niruḷho, na pabbajjūpagatesūti. Tamatthaṃ Mahāvaggasaṃyutte **Mahānāmasuttena**¹ sādiento “**vuttañhetan**”ti ādimāha. Tattha **yatoti** Buddhādisaraṇagamanato. **Mahānāmāti** attano cūḷapituno Sukkodanassa puttaṃ Mahānāmaṃ nāma Sakyarājānaṃ Bhagavā ālapati. **Ettāvatāti** ettakena Buddhādisaraṇagamanena upāsako nāma hoti, na jāti-ādīhi kāraṇehīti adhippāyo. Kāmaṇca Tapussabhallikānaṃ viya dhevācika-upāsakabhāvopi atthi, so pana tadā vatthuttayābhāvato kadāciyeva hotīti sabbadā pavattaṃ

1. Saṃ 3. 344 piṭṭhe.

tevācika-upāsakabhāvaṃ dassetuṃ “saraṇagato”ti vuttaṃ. Tepi hi pacchā tisaraṇagatā eva, na cettha sambhavati aññaṃ paṭikkhipitvā ekaṃ vā dve vā saraṇagato upāsako nāmāti imamatthampi ñāpetuṃ evaṃ vuttanti daṭṭhabbā.

Upāsanatoti teneva saraṇagamanena, tattha ca sakkaccakāritāya gāravabahuṃānādiyogena payirupāsanato, iminā katvatthaṃ dasseti. Tenāha “so hī”ti-ādi.

Veramaṇiyoti ettha veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo nāma, pañca viratiyo viratipadhānattā tassa sīlassa. Tathā hi udāhaṭe **Mahānāmasutte** vuttaṃ “pāṇātipātā paṭivirato hoti”ti ādi¹. “**Yathāhā**”ti ādinā sādhaṃ, sarūpañca dasseti yathā taṃ uyyānapālassa ekeneva udakapatiṭṭhānapayogena ambasecanaṃ, garusinānañca. Yathāha **Ambavimāne**²—

“Ambo ca sitto samaṇo ca nhāpito,
Mayā ca puññaṃ pasutaṃ anappakaṃ.
Iti so pītiyā kāyaṃ, sabbaṃ pharati attano”ti³.

Evamīdisesu. **Ettāvatāti** ettakena pañcaveraviratimattena.

Micchāvaṇijjāti ayuttavaṇijjā, na sammāvaṇijjā, asāruppavaṇijjakammānīti attho. **Pahāyāti** akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenāti** dhammato anapetena, tena micchāvaṇijjakammāna ājīvanato aññaṃ paṭikkhipati. **Samenāti** avisamena, tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvanam dasseti. “**Vuttañhetan**”ti ādinā **Pañcāṅguttarapāli**⁴māharitvā sādhaṃ, sarūpañca dasseti. Vāṇijānaṃ ayanti **vaṇijjā**, yassa kassaci vikkayo, itthilīṅgapadametaṃ. **sattavaṇijjāti** āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā

1. Saṃ 3. 345 piṭṭhe.

2. Khu 2. 107 piṭṭhe.

3. “Ambo ca siñcito āsi, samaṇo ca nahāpito. Bahuñca puññaṃ pasutaṃ, aho saphalaṃ jīvitaṃ”ti. (Idha Tīkāyaṃ mūlapāṭho)

4. Am 2. 183 piṭṭhe.

vā yathākataṃ paṭilabhitvā vā tassa vikkayo. **Sattavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṃ yojetvā, saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha Satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya **akaraṇīyā**ti vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato, visavaṇijjā parūpaghābhakaraṇato.

Tassevāti yathāvuttassa pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchavaṇijjādippahānalakkhaṇassa ājīvassa ca paṭiniddeso. **Vipattī**ti bhedo, pakopo ca. Evaṃ sīla-ājīvavipattivaseṇa upāsakassa vipattiṃ dassetvā assaddhiyādivasenapi dassento “**apicā**”ti-ādimāha. **Yāyā**ti assaddhiyādivipattiṃ pattiṃ. **Caṇḍā**loti nīcadhammajātikaṭṭhena upāsakacaṇḍālo. **Malanti** malīnaṭṭhena upāsakamalaṃ. **Patikūṭṭhoti**¹ lāmaṇaṭṭhena upāsakanihīno. **Sāpissā**ti sāpi assaddhiyādivipattiṃ pattiṃ assa upāsakassa vipattiṃ veditabbā. Kā paṇāyanti vuttaṃ “**te cā**”ti ādi. Upāsakacaṇḍālasuttaṃ², Upāsakaratanasuttaṃ² Pañcaṅguttare. Tattha Buddhādīsu, kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo micchāvīmokkho assaddhiyaṃ, tena samannāgato **assaddho**. Yathāvuttasīlavipatti-ājīvavipattivaseṇa **dussīlo**. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hotī”ti evaṃ bālaṇaparīkappitena kotūhalasaṅkhātēna diṭṭhasutamutamāṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedāṃ maṅgalameva pattiṃ yāyati. **No kammani**ti kammassakataṃ no pattiṃ yāyati. **Ito ca bahiddhā**ti ito Sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Ca**-saddo aṭṭhānapayutto, sabbattha “assaddho”ti-ādīsu yojetabbo. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatī**ti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārāhasaññī gavesati. **Tatthā**ti bahiddhā bāhirakasamaye. **Pubbakāraṃ karotī**ti paṭhamataraṃ dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ karoti, bāhirakasamaye paṭhamataraṃ kusalakiriyaṃ katvā pacchā sāsane karotīti vuttaṃ

1. Patikūṭṭhoti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Am 2. 181 piṭṭhe.

hotīti. **Tatthā**ti vā tesam bāhirakānam titthiyānantipi vadanti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Assāti upāsakassa. **Sīlasampadā**ti yathāvuttena pañcaveramaṇilakkhaṇena sīlena sampadā. **Ājīvasampadā**ti pañcamicchāvaṇijjādippahānalakkhaṇena ājīvena sampadā. Evaṃ sīlasampadā-ājīvasampadāvasena upāsakassa sampattiṃ dassetvā saddhādivasenapi dassento “**ye cassā**”ti ādimāha. Ye ca pañca dhammā, tepi assa sampattīti yojanā. **Dhammehī**ti guṇehi. Catunnam parisānam ratijananatṭhena upāsakova ratanam **upāsakaratanam**. Guṇasobhākittisaddasugandhatādihi upāsakova padumam **upāsakapadumam**. Tathā **upāsakapuṇḍarīkam**. Sesam vipattiyaṃ vuttavipariyāyena veditabbam.

Nigaṇṭhīnantī nigaṇṭhasamaṇīnam. **Ādimhī**ti paṭhamatthe. **Ucchagganti** ucchu-aggam ucchukoṭi. Tathā **veḷagganti** etthāpi. **Koṭiyanti** pariyantakoṭiyaṃ, pariyantattheti attho. **Ambilagganti** ambulakoṭṭhāsam. Tathā **tittakagganti** etthāpi. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsenā “imasmiṃ gabbhe vasantānam idaṃ nāma phalam pāpuṇāti”ti-ādinā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Parivenaggenā**ti etthāpi eseṇa nayo. **Aggeti** ettha upayogavacanassa ekārādeso, vacanavipallāso vā, katvāsaddo ca sesoti vuttam “**ādim katvā**”ti. Bhāvatthe tā-saddoti dasseti “**ajjabhāvan**”ti iminā, ajjabhāvo ca nāma tasmim dhammassaganasamaye dharamānakatāpāpuṇakabhāvo. Tadā hi taṃ nissayavasena dharamānataṃ nimittam katvā taṃdivasanissita-arunuggamanato paṭṭhāya yāva puna arunuggamanā etthantare ajjasaddo pavattati, tasmā tasmim samaye dharamānakatāsāṅkhātā ajjabhāvam ādim katvāti attho daṭṭhabbo. **Ajjatanti** vā ajja-icceva attho tā-saddassa sakatthavuttito yathā “devatā”ti, ayaṃ ācariyānam mati. Evaṃ paṭhamakkharena dissamānapāṭhānurūpaṃ attham dassetvā idāni tatiyakkharena dissamānapāṭhānurūpaṃ attham dassetuṃ “**ajjadaggeti vā pāṭho**”ti-ādi vuttam. Āgamapattattā **dakāro padasandhikaro**. **Ajjāti** hi nepātikamidaṃ padaṃ. Tenāha “**ajja agganti attho**”ti.

“**Pāṇo**”ti idaṃ paramatthato jīvitindriye eva, “**pāṇupetan**”ti ca karaṇattheneva samāsoti nāpetuṃ “**yāva me jīvitam pavattati**,

tāva upetan”ti āha. Upeti upagacchatīti hi **upeto**, pāṇehi karaṇabhūtehi upeto **pāṇupetoti** attho ācariyehi abhimato. Iminā ca “pāṇupetanti idaṃ padaṃ tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikatādassanan”ti imamatthaṃ vibhāveti. “Pāṇupetan”ti hi iminā yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upeto, upento ca na vācāmattena, na ca ekavāraṃ cittuppādamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetoti āpāṇakoṭikatā dassitā. **“Tīhi -pa-gatan”**ti idaṃ “saraṇaṃ gatan”ti etassa atthavacanāṃ. **“Anaññasatthukan”**ti idaṃ pana antogadhāvadhāraṇena, aññatthāpohanena ca nivattetabbatthadassanaṃ. Ekacco kappiyakāraṇasaddassa attho upāsakasaddassa vacanīyopi bhavatīti vuttaṃ **“upāsakaṃ kappiyakāraṇaṃ”**ti, attasanniyyātanasaṇagamaanāṃ vā sandhāya evaṃ vuttanti daṭṭhabbāṃ. Evaṃ “pāṇupetan”ti iminā nītatthato dassitaṃ tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassetvā evaṃ vadanto panesa rājā “jīvitena saha vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamanāṃ rakkhāmī”ti adhippāyaṃ vibhāvetīti neyyatthato vibhāvitaṃ tassa rañño adhippāyaṃ gibhāvento **“ahañhi”**ti-ādimāha. Tattha **hi**-saddo samatthane, kāraṇatthe vā, tena imāya yuttiyā, iminā vā kāraṇena upāsakaṃ maṃ Bhagavā dhāretūti ayamatto pakāsito.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ atikkamma madditvā pavattanaṃ **accayo**, kāyikādi-ajjhācārasaṅkhāto dosoti āha **“aparādho”**ti, acceti abhibhavitvā pavattati etenāti vā **accayo**, kāyikādivītikkamassa pavattanako akusaladhammasaṅkhāto doso eva, so ca aparajjhati etenāti **aparādhoti** vuccati. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ abhibhavitvā pavattati. Tenāha **“atikkamma abhibhavitvā pavatto”**ti. **Dhammanti** dasarājadhammaṃ. Vitthāro panetassa **Mahāhaṃsajātakādīhi**¹ vibhāvetabbo. **Caratīti** ācarati karoti. **Dhammenevāti** dhammato anapeteneva, anapetakusaladhammenevāti attho. Tenāha **“na pitughātanādinā adhammenā”**ti. **“Paṭiggaṇhātū”**ti etassa adhivāsaṇaṃ² sampañcchatūti saddato attho, adhippāyato

1. Khu 6. 97 piṭṭhe.

2. Adhivāsanavasena (Dī-Ṭī 1. 284 piṭṭhe)

pana atthaṃ dassetuṃ **“khamatū”**ti vuttaṃ. Puna akaraṇamettha saṃvaroti dasseti **“puna evarūpassā”**ti-ādinā. **“Aparādhassā”**ti-ādi aññamaññaṃ vevacanaṃ.

251. **“Yathādhammo ṭhito, tathevā”**ti imināpi yathā-saddassa anurūpatthamāha, sādhusamāciṇṇakusaladhammānurūpanti attho. Paṭisaddassa anattakataṃ dasseti **“karosī”**ti iminā. Paṭikammaṃ karosītipi vadanti. Yathādhammaṃ paṭikaraṇaṃ nāma katāparādhassa khamāpanamevāti āha **“khamāpesīti vuttaṃ hotī”**ti. **“Paṭiggaṇhāmā”**ti etassa adhivāsanaṃ sampañicchāmāti atthaṃ dasseti **“khamāmā”**ti iminā. **Vuddhi hesāti** ettha **ha**-kāro padasiliṭṭhatāya āgamo, **hi**-saddo vā nipātamattaṃ. **Esāti** yathādhammaṃ paṭikiriya, āyatim saṃvarāpajjanā ca. Tenāha **“yo accayaṃ -pa- āpajjati”**ti. Sadevakena lokena **“saraṇaṃ”**ti araṇīyato upagantabbato Tathāgato **ariyo** nāmāti vuttaṃ **“Buddhassa Bhagavato”**ti. Vineti satte etenāti **vinayo**, sāsanaṃ. Vaddhati saggamokkhasampatti etāyāti **vuddhi**. Katamā pana sā, yā **“esā”**ti niddiṭṭhā vuddhīti codanamapanetuṃ **“yo accayaṃ”**ti-ādi vuttanti sambandhaṃ dasseti **“katamā”**ti ādinā, yā ayaṃ saṃvarāpajjanā, sā **“esā”**ti niddiṭṭhā vuddhi nāmāti attho. **“Yathādhammaṃ paṭikaroti”**ti idaṃ āyatim saṃvarāpajjanāya pubbakiriyā dassananti viññāpanatthaṃ **“yathādhammaṃ paṭikaritvā āyatim saṃvarāpajjanā”**ti vuttaṃ. Esā hi ācariyānaṃ pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena adhippāyantaraviññāpanaṃ, etapadena pana tassāpi paṭiniddeso sambhavati **“yathādhammaṃ paṭikaroti”**tipi paṭiniddisitabbassa dassanato. Keci pana **“yathādhammaṃ paṭikaroti”**ti idaṃ pubbakiriyā mattasseva dassanaṃ, na paṭiniddisitabbassa. **“Āyatiṇca saṃvaraṃ āpajjati”**ti idaṃ pana paṭiniddisitabbassevāti viññāpanatthaṃ evaṃ vuttan”ti vadanti, tadayuttameva khamāpanassāpi vuddhihetubhāvena ariyūpavāde vuttattā. Itarathā hi khamāpanābhāvepi āyatim saṃvarāpajjanāya eva ariyūpavādāpagamaṇaṃ vuttaṃ siyā, na ca pana vuttaṃ, tasmā vuttanayeneva attho veditabboti.

Kasmā pana **“yāyan”**ti ādinā dhammaniddeso dassito, nanu Pāliyaṃ **“yo accayaṃ”**ti ādinā puggalaniddeso katoti codanaṃ sodhetuṃ **“desanaṃ panā”**ti ādi āraddhaṃ. **Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti**

puggalādhiṭṭhānadhammadesanaṃ karonto. Puggalādhiṭṭhānāpi hi puggalādhiṭṭhānadhammadesanā, puggalādhiṭṭhānapuggaladesanāti duvidhā hoti. Ayametthādhippāyo—kiñcāpi “vuddhi hesā”ti ādinā dhammādhiṭṭhānadesanā āraddhā, tathāpi puna puggalādhiṭṭhānaṃ karontena “yo accayan”ti ādinā puggalādhiṭṭhānadesanā āraddhā desanāvilāsavasena, vencyyajjhāsavavasena cāti. Tadubhayavaseneva hi dhammādhiṭṭhānādibhedena catubbidhā desanā.

252. **Vacasāyatteti** vacasā āyatte. Vācāpaṭibandhatteti vadanti, taṃ “so hī”ti ādinā viruddhaṃ viya dissati. **Vacasāyattheti** pana vācāpariyosānattheti attho hutto osānakaraṇatthassa sāsaddassa vasena sāyasaddanipphattito yathā “dāyo”ti. Evañhi samatthanavacanampi upapannaṃ hoti. Gamanāya kataṃ vācāpariyosānaṃ katvā vuttattā tasmimyeva atthe vattatīti. **Handasaddaṇhi** codanatthe, vacasaggatthe ca icchanti. “Handa dāni bhikkhave āmantayāmi”ti-ādīsu¹ hi codanatthe, “handa dāni apāyāmi”ti-ādīsu² vacasaggatthe, **vacasaggo** ca nāma vācāvissajjanaṃ, tañca vācāpariyosānamevāti daṭṭhabbaṃ. Dukkarakiccavasena bahukiccatāti āha “**balavakiccā**”ti. “Avassaṃ kattabbaṃ **kiccaṃ**, itaraṃ **karaṇīyaṃ**. Paṭhamam vā kattabbaṃ **kiccaṃ**, pacchā kattabbaṃ **karaṇīyaṃ**. Khuddakaṃ vā **kiccaṃ**, mahantaṃ **karaṇīyaṃ**”tipi **Udānatṭhakathādīsu**³ vuttaṃ. Yamtaṃsaddānaṃ niccasambandhattā, gamanakālaajānanato, aññakiriyāya ca anupayuttattā “**tassa kālaṃ tvameva jānāsī**”ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “tayā ñātaṃ gamanakālaṃ tvameva ñatvā gacchāhi”ti. Atha vā yathā kattabbakiccaniyojane “imaṃ jāna, imaṃ dehi, imaṃ āharā”ti⁴ vuttaṃ, tathā idhāpi tayā ñātaṃ kālaṃ tvameva jānāsī, gamanavasena karohīti gamane niyojetīti dassetuṃ “**tvameva jānāsī**”ti pāṭhaseso vuttoti daṭṭhabbaṃ. “**Tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā**”ti-ādi yathāsamāciṇṇaṃ pakaraṇādhigatamattaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **padakkhiṇanti** pakārato kataṃ dakkhiṇaṃ. Tenāha “**tikkhattuṃ**”ti. **Dasanakhasamodhānasamujjalanti** dvīsu hatthesu jātānaṃ dassannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekībhāvena samujjalantaṃ, tena dvinnāṃ karatalānaṃ

1. Dī 2. 128; Saṃ 1. 159 piṭṭhesu.

3. Udāna-Ṭṭha 102 piṭṭhe.

2. Khu 6. 225 piṭṭhe Jātake.

4. Vi 2. 50, 52 piṭṭhesu.

samaṭṭhapanam dasseti. **Añjalinti** hatthapuṭam. Añjati byattim pakāseti etāyāti **añjali**. Añjusaddaṇhi byattiyam, alipaccayaṇca icchanti saddavidū¹. **Abhimukhovāti** sammukho eva, na Bhagavato piṭṭhim dassetvāti attho. Pañcappatiṭṭhitavandanānayo vutto eva.

253. Imasminyeva attabhāve vipaccanakānam attano pubbe katakusalamūlānam khaṇanena **khato**, tesameva upahananena **upahato**, padadvayenapi tassa kammāparādhameva dasseti pariyāyavacanattā padadvayassa. Kusalamūlasaṅkhātapatipīṭhābhedanena khatūpahatabhāvaṁ dassetuṁ “**bhinnapatipīṭho jāto**”ti vuttam. Patipīṭhā, mūlanti ca atthato ekaṁ. Patipīṭhahati sammattaniyāmokkamanam etāyāti hi **patipīṭhā**, tassa kusalūpanissayasampadā, sā kiriyāparādhena bhinnā vināsitā etenāti **bhinnapatipīṭho**. Tadeva vitthārento “**tathā**”ti ādimāha. Yathā kusalamūlasaṅkhātā attano patipīṭhāna jātā, tathā anena rañṇā attanāva attā khato khanitoti yojanā. **Khatoti** hi idam idha kammavasena siddham, Pāḷiyam pana kattuvasenāti daṭṭhabbam. Padadvayassa pariyāyattā “upahato”ti idha na vuttam.

“Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī”ti ādi² vacanato rāgadosamohāva idha rajo nāmāti vuttam “**rāgarajādivirahitan**”ti. Vītasaddassa vigatapariyāyatham dasseti “**vigatattā**”ti iminā. **Dhammesu cakkhunti** catusaccadhammesu pavattam tesam dassanaṭṭhena cakkhum. **Dhammesūti** vā heṭṭhimesu tisu maggadhammesu. **Cakkhunti** sotāpattimaggasaṅkhātam ekaṁ cakkhum, samudāyekadesavasena ādhāratthasamāsoyam, na tu niddhāraṇatthasamāso. So hi sāsanaganthesu, sakkataganthesu ca sabbattha paṭisiddhoti. **Dhammamayanti** samathavipassanādhammena nibbattam, iminā “dhammena nibbattam cakkhu **dhammacakkhū**”ti atthamāha. Apica **dhammamayanti** sīlāditi vidhadhammakhandhoyeva maya-saddassa sakatthe pavattanato, anena “dhammoyeva cakkhu **dhammacakkhū**”ti atthamāha. **Aññesu ṭhānesūti** aññesu suttapadesesu, etena yathāpāṭham ti vidhatthatham dasseti. Idha pana sotāpattimaggassevetam adhivacanam, tasmimpi anadhigate aññesam vattabbatāyeva abhāvatoti adhippāyo.

1. Moggallāne ṇvādivutthiyam 196 suttam passitabbam.

2. Khu 7. 406; Khu 8. 154 piṭṭhesu.

Idāni “khatāyaṃ bhikkhave rājā”ti ādipāṭhassa
 suviññeyyamadhippāyaṃ dassento “**idaṃ vuttaṃ hotī**”ti ādimāha. Tattha
nābhavissāti sace na abhavissatha, evaṃ satīti attho. Atīte hi idaṃ
 kālātipattivacanāṃ, na anāgateti daṭṭhabbāṃ. Esa nayo **sotāpattimaggaṃ**
patto abhavissāti etthāpi. Nanu ca maggapāpuṇavacanāṃ bhavissamānattā
 anāgatakālikanti? Saccāṃ aniyamite, idha pana “**idhevāsane nisinno**”ti
 niyamitattā atītakālikamevāti veditabbāṃ. Idañhi Bhagavā rañño āsanā
 vuṭṭhāya acirapakkantasseva avocāti. **Pāpamittasaṃsaggenāhi** Devadattena,
 Devadattaparisāsaṅkhātena ca pāpamittena saṃsaggato. **Assāti**
 sotāpattimaggassa. “**Evaṃ santeṇ**”ti ādinā pāṭhānārulhaṃ vacanāvasesaṃ
 dasseti. **Tasmāti** saraṇaṃ gatattā muccissatīti sambandho. “**Mama ca**
sāsanamahantatāyā”ti pāṭho yutto, katthaci pana **ca**-saddo na dissati, tattha
 so luttaniddiṭṭhoti daṭṭhabbāṃ. Na kevalaṃ saraṇaṃ gatattāyeva muccissati,
 atha kho yattha esa pasanno, pasannākāraṇa karoti, tassa ca tividhassapi
 sāsanassa uttamatāyāti hi saha samuccayena attho adhippetoti.

“**Yathā nāmā**”ti ādi dukkarakammavipākato sukarena muccanena
 upamādassanaṃ. **Kocīti** koci puriso. **Kassacīti** kassaci purisassa, “vadhan”ti
 ettha bhāvayoge kammattthe sāmivacanāṃ. **Pupphamuṭṭhimattena daṇḍenāti**
 pupphamuṭṭhimattasaṅkhātena dhanadaṇḍena. **Mucceyyāti**
 vadhakammadaṇḍato mucceyya, **daṇḍenāti** vā nissakkatthe karaṇavacanāṃ
 “sumuttā mayaṃ tena mahāsamaṇenā”ti ādisu¹ viya, pupphamuṭṭhimattena
 dhanadaṇḍato, vadhadaṇḍato ca mucceyyāti attho. **Lohakumbhiyanti**
 Lohakumbhinarake. Tattha hi tadanubhavanakānaṃ sattānaṃ kammabalena
 lohamayā mahatī kumbhī nibbattā, tasmā taṃ “**Lohakumbhī**”ti vuccati.
 Uparimatalato **adho patanto**, heṭṭhimatalato **uddhaṃ gacchanto**, ubhayathā
 pana saṭṭhivassasahassāni honti. Vuttañca—

“Saṭṭhivassasahassāni, paripuṇṇāni sabbaso.

Niraye paccamānānaṃ, kadā anto bhavissatī”ti².

1. Dī 2. 134; Vi 4. 480 piṭṭhesu.

2. Khu 2. 216; Khu 5. 100 piṭṭhesu.

“Heṭṭhimatalaṃ patvā, uparimatalaṃ pāpuṇitvā muccissatī”ti vadanto imamatthaṃ dīpeti—yathā aññe seṭṭhiputtādayo aparāparaṃ adho patantā, uddhaṃ gacchantā ca anekāni vassasatasahassāni tattha paccanti, na tathā ayaṃ, ayaṃ pana rājā yathāvuttakāraṇena ekavārameva adho patanto, uddhaṃ gacchanto saṭṭhivassasahassāniyeva paccitvā muccissatīti. Ayaṃ pana attho kuto laddhoti anuyogaṃ pariharanto **“idampi kira Bhagavatā vuttamevā”**ti āha. **Kirasaddo** cettha anussavanattho, tena Bhagavatā vuttabhāvassa ācariyaparamparato suyyamānataṃ, imassa ca atthassa ācariyaparamparābhatabhāvaṃ dīpeti. Atha Pāliyaṃ saṅgītaṃ siyāti codanamapaneti **“Pāliyaṃ pana na āruḷhan”**ti iminā, pakiṇṇakadesanābhāvena Pāliyamanāruḷhattā pāṭhabhāvena na saṅgītanti adhippāyo. Pakiṇṇakadesanā hi Pāliyamanāruḷhāti Aṭṭhakathāsu vuttaṃ.

Yadi anantare attabhāve narake paccati, evaṃ sati imaṃ desanaṃ sutvā ko rañño ānisaṃso laddhoti kassaci āsaṅkā siyāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ codanaṃ uddharitvā pariharituṃ **“idaṃ panā”**ti ādi vuttaṃ. **“Ayañhi”**ti ādinā niddālābhādikaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ anekavidhaṃ mahānisaṃsaṃ sarūpato niyamevā dasseti. Ettha hi **“ayaṃ -pa- niddaṃ labhati”**ti iminā niddālābhaṃ dasseti, tadā kāyikacetasikadukkhāpagatabhāvañca niddālābhasīsena, **“tiṇṇaṃ -pa- akāsī”**ti iminā tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahāsakkārakiriyaṃ, **“pothujjanikāya -pa- nāhosī”**ti iminā sātisaṃsaṃ pothujjanikasaddhāpaṭilābhaṃ dassetīti evamādi diṭṭhadhammiko, **“anāgate -pa- parinibbāyissatī”**ti iminā pana ukkaṃsato samparāyiko dassito, anavasesato pana aparāparesu bhavesu aparimāṇoyeva samparāyiko veditabbo.

Tattha **madhurāyāti** madhurarasabhūtāya. **Ojavantiyāti** madhurarasassāpi sārabhūtāya ojāya ojavatiyā. Puthujjane bhavā **pothujjanikā**. Pañca māre visesato jītavāti **vijitāvī**, parūpadesavirahatā cettha visesabhāvo. Paccekaṃ abhisambuddhoti **Paccekabuddho**, anācariyako hutvā sāmāññeva sambodhiṃ abhisambuddhoti attho. Tathā hi **“Paccekabuddhā sayameva bujjhanti, na pare bodhenti,**

attharasameva paṭivijjhanti, na dhammarasaṃ. Na hi te lokuttaradhammaṃ paññattiṃ āropetvā desetum sakkonti, mūgena diṭṭhasupino viya, vanacarakena nagare sāyitabyañjanaraso viya ca nesam dhammābhisamayo hoti, sabbaṃ iddhisamāpattiṃ paṭisambhidāpabhedam pāpuṇanti”¹ Atthakathāsu vuttam.

Etthāha—yadi rañño kammantarāyābhāve tasmīmyeva āsane dhammacakkhu uppajjissatha, atha katham anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati. Yadi ca anāgate Paccekabuddho hutvā parinibbāyissati, atha katham tasmīmyeva āsane dhammacakkhu uppajjissatha, nanu ime sāvakabodhipaccekabodhi-upanissayā bhinnanissayā dvinnam bodhinam asādhāraṇabhāvato. Asādhāraṇā hi etā dve yathākkamaṃ pañcaṅgadvayaṅgasampattiya, abhinīhārasamiddhivasena, pāramīsambharaṇakālavasena, abhisambujjhanavasena cāti? Nāyam virodho ito paratoyevassa paccekabodhisambhārānam sambharaṇiyattā. Sāvakabodhiyā bujjhanakasattāpi hi asati tassā samavāye kālantare paccekabodhiyā bujjhissanti tathābhinihārassa sambhavatoti. Apare pana bhaṇanti—“paccekabodhiyāyevāyam rājā katābhinihāro. Katābhinihārāpi hi tattha niyatimappattā tassa ñaṇassa paripākam anupagatatā Satthu sammukhībhāve sāvakabodhiṃ pāpuṇissantīti Bhagavā ‘sacāyam bhikkhave rājā’ ti-ādimavoca, mahābodhisattānameva ca ānantariyaparimutti hoti, na itaresam bodhisattānam. Tathā hi paccekabodhiyam niyato samāno Devadatto cirakālasambhūtena Lokanāthe āghātena garutarāni ānantariyakammāni pasavi, tasmā kammantarāyena ayam idāni asamavetadassanābhisamayo rājā paccekabodhinīyāmena anāgate Vijitāvī nāma Paccekabuddhohutvā parinibbāyissatī” ti daṭṭhabbam, yuttataramettha vīmaṃsitvā gahetabbam.

Yathāvuttam Pālimeva saṃvaṇṇanāya nigamavasena dassento “**idamavocā**” ti ādimāha. Tassattho hi heṭṭhā vuttoti. Apica Pāliyaamanārulhampi attham saṅgahetum “**idamavocā**” ti ādinā nigamanam karotīti daṭṭhabbam.

1. Suttanipāta-Ṭīha 1. 46; Apadāna-Ṭīha 1. 159 piṭṭhesu.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
 paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
 suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya ajjavamaddavaso
 raccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhanti vīriyādiḍḍhammasamaṅginā sāṭṭhakathe
 piṭakattaye asaṅgāsaṁhīravisaṛadaññācārīnā anekappabhedasakasamaya
 samayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā mahāveyyākaraṇena
 Ñāṇābhivaṁsadhammasenāpatināmatherena mahāḍhammarājādhirājagarunā
 katāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthappakāsaniyā
 Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsana.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṁ
 Sāmaññaphalasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ambaṭṭhasutta

Addhānagamanavaṇṇanā

254. Evaṃ Sāmaññaphalasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Ambaṭṭhasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇokāsassa pattaḥbhāvaṃ vibhāvetuṃ, Sāmaññaphalasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Ambaṭṭhasuttaḥbhāvaṃ pakāsetuṃ “**evaṃ me sutarṃ -pa- Kosalesūti Ambaṭṭhasuttaṃ**”ti āha. Evamīdisesu. **Iti**saddo cettha ādi-attho, padatthavipallāsajotako pana itisaddo luttaniddiṭṭho, ādisaddalopo vā esa, upalakkhaṇaniddeso vā.

Apubbapadavaṇṇanā nāma heṭṭhā aggahitatāya apubbassa padassa atthavibhajanā. “Hitvā punappunāgatamatthaṃ atthaṃ pakāsayissāmi”ti¹ hi vuttaṃ, “anupubbapadavaṇṇanā”ti katthaci pāṭho, so ayuttova Ṭikāya anuddhaṭṭā, tathā asaṃvaṇṇitattā ca.

“Rājakumārā **gottavasena** Kosalā nāmā”ti² ācariyena vuttaṃ. Akkharacintakā pana vadanti “kosarṃ lanti gaṇhanti, kusalarṃ vā pucchantīti **Kosalā**”ti. **Janapadinoti** janapadavanto, janapadassa vā issarā. “Kosalā nāma rājakumārā”ti vutteyyeva siddhepi “janapadino”ti vacanaṃ santesupi aññesu taṃtaṃnāmapaññātesu tattha nivasantesu janapadibhāvato tesameva nivasanamupādāya janapadassāyaṃ samaññāti dassanatthaṃ. “**Tesarṃ nivāso**”ti iminā “Kosalānaṃ nivāsā Kosalā”ti taddhitaṃ dasseti. “**Ekopi janapado**”ti iminā pana saddatoyevetaṃ puthuvacanaṃ, atthato panesa eko evāti vibhāveti. **Api**-saddo cettha anuggahe, tena kāmāṃ ekoyevesa janapado, tathāpi iminā kāraṇena puthuvacanamupapannanti anuggaṇhāti. Yadi ekova janapado, kathaṃ tattha bahuvacananti āha “**ruḥhisaddenā**”ti-ādi, ruḥhisaddattā bahuvacanamupapannanti vuttaṃ hoti. Nissitesu payuttassa puthuvacanassa, puthubhāvassa vā nissaye abhiniropanā idha ruḥhi, tena vuttaṃ ācariyena idha ceva aññattha ca Majjhimāgamaṭīkādisu “akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya īdisaliṅgavacanāni icchanti, ayamettha ruḥhi yathā ‘aññatthāpi Kurūsu viharati, Aṅgesu

1. Dī-Ṭṭha 1. 2 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 286 piṭṭhe.

viharatī'ti cā"ti. Keci pana Kosalanāmābhiniropanamicchanti, ayuttametaṃ puthuvacanassa appayujjitabbatta. Nāmābhiniropanāya hi ekavacanampi bhavati yathā "siho gāyatī"ti. Tabbisesitepi janapadasadde jātisaddattā ekavacanameva. Tenāha "**tasmim Kosalesu janapade**"ti, Kosalanāmake tasmim janapadeti attho. Abhūtato hi vohāramattaṃ ruḥhi, bhūtato yeva attho vinicchinitabbo. Yathā hi—

"Santi puttā Videhānaṃ, Dīghāvu raṭṭhavaḍḍhano.

Te rajjaṃ kārayissanti, Mithilāyaṃ pajāpatī"ti-ādīsu¹—

taṃputtasāṅkhātassa ekatthassa ruḥhivasena "puttā"ti bahuvacanapayogo, tathā idhāpi tannivāsasāṅkhātassa ekatthassa ruḥhivasena "Kosalesu"ti bahuvacanapayogo hoti. Yathā ca "pāṇaṃ na haññe, na ca'dinnamādiye"ti-ādīsu² jātivasena bahvatthānamekavacanapayogo, tathā idhāpi jātivasena avayavappabhedena bahvatthassa "janapade"ti ekavacanapayogo hoti. Vuttaṅca ācariyena **Majjhimaṅgamaṭṭikāyaṃ** "tabbisesane pi janapadasadde jātisadde ekavacanameva. Tenāha 'tasmim āṅgesu janapade'ti".

Evam ruḥhivasena bahumhi viya vattabbe bahuvacanaṃ dassetvā idāni bahvatthavasena bahumhi eva vattabbe bahuvacanaṃ dassento "**porāṇāpanāhū**"ti ādimāha. **Pana**-saddo cettha visesatthajotano, tena puthu-atthavisayatāya evetaṃ puthuvacanaṃ, na ruḥhivasenāti vakkhamānaṃ visesaṃ joteti. So hi padeso tiyojanasataparimāṇatāya bahuppabhedoti, imasmim pana naye tesu kosalesu janapadesūti attho veditabbo.

Mahāpanādanti Mahāpanādajātaka³ Suruci jātakesu⁴ āgataṃ Surucino nāma Videharañño puttaṃ Mahāpanādanāmakam rājakumāraṃ. **Nānāṇāṭakānī**ti bhaṇḍukaṇḍapaṇḍukaṇḍapamukhāni chasatasahassāni nānāvidhanāṭakāni, katthaci pana ādisaddopi diṭṭho, so Jātakatṭhakathāyaṃ na dissati, yadi ca dissati, tena naṭalaṅghakādīnaṃ Saṅgaho daṭṭhabbo. **Sitamattampī**ti mihitamattampi,

1. Khu 6. 172 piṭṭhe Jātaka.

3. Khu 5. 76 piṭṭhe.

2. Am 3. 83, 86, 89 piṭṭhesu.

4. Khu 5. 288 piṭṭhe.

tassa kira dibbanāṭakānaṃ anantarabhaveyeva diṭṭhattā manussanāṭakānaṃ naccanā amanuññaṃ ahosi. **Naṅgalānīpi chaḍḍetvāti** kasikammappahānavasena naṅgalāni pahāya, nidassanamattañcetanā. Na hi kevalaṃ kassakā eva, atha kho aññepi ubhayaṛaṭṭhavāsino manussā attano attano kiccaṃ pahāya tasmīṃ maṅgalaṭṭhāne sannipatiṃsu. Tadā kira Mahāpanādakumārassa pāsādamāṅgalaṃ, chattamaṅgalaṃ, āvāhamāṅgalanti tīpi maṅgalāni ekato akaṃsu, Kāsivideharaṭṭhavāsīnopi tattha sannipatitvā atirekasattavassāni chaṇamanubhaviṃsūti, adhunā pana “naṅgalādīnī”ti pāṭho dissati, so na porāṇapāṭho Tīkāyamanuddhaṭṭattā.

Mahājanakāye sannipatiteti keci “pahaṃsanavidhiṃ dassetvā rājakumāraṃ hāsāpessāmā”ti, keci “taṃ kīḷanaṃ passissāmā”ti evaṃ mahājanasamūhe sannipatite. Atulambābhīruhanadārucitakapavesanādi **nānākīḷāyo dassetvā**. Sakkapesito kira dibbanāṭako rājaṅgaṇe ākāse ṭhatvā upaḍḍhabhāgaṃ nāma dasseti, ekova hattho, eko pādo, ekaṃ akkhi, ekā dāṭhā naccati calati, upaḍḍhaṃ phandati, lesaṃ niccalamahosi, taṃ disvā Mahāpanādo thokaṃ hasitamakāsi, imamatthaṃ sandhāya **“so dibbanāṭakaṃ dassetvā hasāpesī”**ti vuttaṃ. **Suhajjā** nāma vissāsikā “suṭṭhu hadayametasan”ti katvā. **Ādisaddena** nātakaparijanādīnaṃ saṅgaho. **Tasmāti** tathā vacanato. **Taṃ kusalanti vacanaṃ upādāyāti** ettha “kacci kusalaṃ? Āma kusalan”ti vacanapaṭivacanavasena pavattakusalavāditāya te manussā ādito **“kusalā”**ti samaññaṃ labhiṃsu, tesāṃ kusalānaṃ issarāti rājakumārā **Kosalā** nāma jātā, tesāṃ nivāsaṭṭhānatāya pana padeso **Kosalāti** pubbe vuttanayameva. Tenāha **“so padeso Kosalāti vuccatī”**ti. Evaṃ Majjhimāgamaṭīkāyaṃ ācariyeneva vuttaṃ. Tatrāyamadhippāyo siyā—“so padeso Kosalāti vuccatī”ti saññisaññā yathākkamaṃ ekavacanabahuvacanavasena vuttattā purimanaye viya idhāpi ruḥhivaseneva bahuvacanaṃ hoti. Rājakumārānaṃ nāmalābhahetumattañhettha visesoti. Idha pana ācariyena evaṃ vuttaṃ **“so padesoti padesasāmaññato** vuttaṃ, vacanavipallāsena vā, te padesāti attho. **Kosalāti vuccati**

kusalā eva Kosalāti katvā”¹. Tatrāyamadhippāyo siyā—so **padesoti** jātisaddavasena, vacanavipallāsena vā vuttattā puthu-atthavisayatāya eva bahuvacanaṃ hoti. Padesassa nāmalābhahetu hettha visesoti. “Kusalan”²ti hi vacanamupādāya ruḥhināmavasena vuttanayena Kosalā yathā “yevāpanakaṃ, natumhākavaggo”³ti. Apica vacanapaṭivacanavasena “kusalan”⁴ti vadanti etthāti **Kosalā**. Vicitrā hi taddhitavuttīti. **Kusalanti** ca ārogyaṃ “kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmayan”⁵ti ādisu²viya, kacci tumhākaṃ ārogyaṃ hotīti attho, chekaṃ vā “kusalā naccagītassa, sikkhitā cāturitthiyo”³ti ādisu³ viya, kacci tesāṃ nāṭakānaṃ chekatā hotīti attho.

Caraṇaṃ **cārikā**, caraṇaṃ vā cāro, so eva **cārikā**, tayidaṃ maggagamanameva idhādhippetāṃ, na cuṇṇikagamanamattanti dassetuṃ “**addhānagamanan**”⁴ti vuttaṃ, bhāvanapumsakañcetaṃ, addhānagamanaśaṅkhātāya cārikāya caramānoti vuttaṃ hoti, abhedepi vā bhedavohārena vuttaṃ yathā “divāvihāraṃ nisīdī”⁴, addhānagamanaśaṅkhātāṃ **cārikaṃ caramāno**, caraṇaṃ karontoti attho. Sabbatthako hi karabhūdhātūnamatthoti. “Addhānamaggaṃ”⁵tipi katthaci pāṭho, so na sundaro. Na hi cārikā-saddo maggavācakoti. Idāni taṃ vibhāgena dassetvā idhādhippetāṃ niyamento “**cārikā ca nāmesā**”⁵ti ādimāha. Sāvakaṇampi ruḥhivasena cārikāya sambhavato tato viseseti “**Bhagavato**”⁶ti iminā. Tathā hi **Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “cārikaṃ caramānoti ettha kiñcāpi ayaṃ cārikā nāma mahājanasaṅgahatthaṃ Buddhānaṃyeva labbhati, Buddhē upādāya pana ruḥhisaddena sāvakaṇampi vuccati kilañjādīhi katabhijānīpi tālavaṇṭaṃ viyā”⁵ti. **Dūrepīti** ettha **pi**-saddena, **api**-saddena vā nātidūrepīti sampiṇḍanaṃ tatthāpi cārikāsambhavato. **Bodhaneyyapuggalaṃ**ti catusaccapaṭivedhavasena bodhanārahapuggalaṃ. **Sahasā gamananti** sīghagamaṇaṃ. “Mahākassapassa paccuggamaṇādisū”⁷ti vuttameva sarūpato dasseti “**Bhagavā hī**”⁸ti ādinā. **Paccuggacchantoti** paṭimukhaṃ gacchanto, paccuṭṭhahantoti attho. “**Tathā**”⁹ti iminā “timsayojanan”¹⁰ti padamanukaḍḍhati. **Pakkusāti** nāma Gandhārārājā.

1. Dī-Ṭī 1. 286 piṭṭhe.

2. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhādisu.

3. Khu 6. 156 piṭṭhe.

4. Ma 1. 200 piṭṭhe.

5. Ma-Ṭṭha 2. 59 piṭṭhe.

Mahākappino nāma Kukkuṭavatīrājā. **Dhaniyo** nāma Koraṇḍasetṭhiputto gopo.

Evam dhammagarutākittanamukhena Mahākassapapaccuggamanādīni¹ ekadesena dassetvā idāni Vanavāsītissasāmaṇerassa vatthuṃ vitthāretvā cārikaṃ dassetuṃ “**ekadivasan**”ti ādi āraddhaṃ. Ko panesa Tissasāmaṇero nāma? Sāvattiyaṃ Dhammasenāpatino upaṭṭhākakule jāto mahāpuṇṇo “Piṇḍapātadāyakatisso, Kambaladāyakatisso”ti ca pubbe laddhanāmo pacchā “Vanavāsītisso”ti pākaṭo khīṇāsavasāmaṇero. Vitthāro Dhammapade². Ākāsaḡāmīhi saddhiṃ ākāseneva gantukāmo Bhagavā “**chaḡabhiññāṇaṃ ārocehi**”ti avoca. **Tassāti** Tissasāmaṇerassa. **Tanti** Bhagavantam saddhiṃ bhikkhusaṃghena cīvaraṃ pārupantaṃ. No thero no oramattato vatāti sambandho, guṇena lāmakappamāṇiko no hotīti attho.

Attano pattāsaneti bhikkhūnaṃ āsanapariyante. Tesaṃ ḡāmikānaṃ dānapaṭisaṃyuttaṃ **maṅgalaṃ vatvā**. Kasmā pana sadevakassa lokassa maggadesakopi samāno Bhagavā evamāhāti codanaṃ sodhetuṃ “**Bhagavā kirā**”ti ādi vuttaṃ. **Maggadesakoti** nibbānamaggassa, sugatimaggassa vā desako.

Tāyāti araṇṇasaṇṇāya. Saṃghakammavasena sijjhamānāpi upasampadā Satthu āṇavasena sijjhanato “**Buddhadāyajjaṃ te dassāmi**”ti vuttanti vadanti. Apare pana “aparipuṇṇavāsativassasseva tassa upasampadaṃ anujānanto Satthā ‘**Buddhadāyajjaṃ te dassāmi**’ti avocā”ti vadanti. Dhammasenāpatinā upajjhāyena **upasampādetvā**, tatoyevesa Dhammasenāpatino saddhivihārikoti Aṭṭhakathāsu vutto. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ**² pana Dhammasenāpati-āditherānaṃ cattālīsabhikkhusahassaparivārānaṃ attano attano parivārehi saddhiṃ paccekaṃ gamaṇaṃ, Bhagavato ca ekakasappa gamaṇaṃ khuddakabhāṇakānaṃ matena vuttaṃ, idha, pana **Majjhimāḡamaṭṭhakathāyaṃ**³ aññathā gamaṇaṃ dīghabhāṇakamajjhimabhāṇakānaṃ matenāti daṭṭhabbaṃ. **Ayanti** Mahākassapādīnamatthāya cārikā. Yaṃ pana anuggaṇhantassa Bhagavato gamaṇaṃ, yaṃ aturitacārikā nāmāti sambandho.

1. Saṃ-Tṭha 2. 181 piṭṭhe vitthāro.

2. Dhammapada-Tṭha 1. 340 piṭṭhe vitthāro.

3. Ma-Tṭha 2. 55 piṭṭhe.

Imaṃ pana cārikanti aturitacārikam. **Mahāmaṇḍalanti** majjhimadesapariyāpanneva bāhirimena pamāṇena paricchinnatā mahantataram maṇḍalam. **Majjhimamaṇḍalanti** itaresaṃ ubhinnaṃ vemajjhe pavattaraṃ maṇḍalam. **Antomaṇḍalanti** itarehi khuddakam maṇḍalam, itaresaṃ vā antogadhattā antimaṃ maṇḍalam, abbhantarimaṃ maṇḍalanti vuttaṃ hoti. Kiṃ panimesaṃ pamāṇanti āha “**katthā**”ti-ādi. Tattha navayojanasatikatā majjhimadesapariyāpannavaseneva gahetabbā tato paraṃ aturitacārikāya agamanato. Tatuttari hi turitacārikāya eva Tathāgato gacchati, na aturitacārikāya. Pavāretvāva cārikācaraṇaṃ Buddhāciṇṇanti vuttaṃ “**Mahāpavāraṇāya pavāretvā**”ti ādi. **Pāṭipadadivaseti** paṭhamakattikapuṇṇamiyā anantare pāṭipadavase. **Samantāti** gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato. Mahājanakāyassa sannipatanato **purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetuṃ labhanti**. Tathā sannipatanaṃ eva dassetuṃ “**itaresū**”ti ādi vuttaṃ. **Samathavipassanā taruṇā hontīti** ettha samathassa taruṇabhāvo upacārasamādhivasena, vipassanāya pana saṅkhāraparicchedañāṇaṃ, kaṅkhāvitaraṇañāṇaṃ, sammasaṇañāṇaṃ, maggāmaggañāṇanti catunnaṃ ñāṇaṇaṃ vasena veditabbo. **Taruṇavipassanāti** hi tesaṃ catunnaṃ ñāṇaṇamadhivacanam. **Pavāraṇāsaṅgahaṃ datvāti** anumatiḍānavasena datvā. **Kattikapuṇṇamāyanti** pacchimakattikapuṇṇamiyā. “**Migasirassa paṭhamapāṭipadadivase**”ti idaṃ Majjhimadesavohāravasena migasiramāsassa paṭhamam pāṭipadadivasam sandhāya vuttaṃ, etarahi pavattavohāravasena pana pacchimakattikamāsassa kālapakkhapāṭipadadivaso veditabbo.

Aññenapi kāraṇenāti bhikkhūnaṃ samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi Majjhimamaṇḍale veneyyānaṃ ñāṇaparipākādikāraṇena. **Catumāsanti** āsaḷhīpuṇṇamiyā pāṭipadato yāva pacchimakattikapuṇṇamī, tāva catumāsam. “Samantā yojanasatan”ti ādinā **vuttanayeneva**. Vasaṇaṃ **vassaṃ**, vasaṇakiriyaṃ, vutthaṃ vasitaṃ vassamassāti **vutthavasso**, tassa. Tathāgatena vinetabbattā “**Bhagavato veneyyasattā**”ti sāmīnidheso vutto, kattuniddeso vā esa. **Veneyyasattāti** ca cariyānurūpaṃ vinetabbasattā. **Indriyaparipākam āgamayamānoti** saddhādi-indriyānaṃ vimutti-paripācanabhāvena paripakkam paṭimānento.

Phussamāghaphagguṇacittamāsānaṃ aññataramāsassa paṭhamadivase nikkhamanato māsaniyamo ettha na katoti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**ekamāsaṃ vā dvitīcatumāsaṃ vā tattheva vasitvā**”ti. **Tatthevā**ti vassūpagamanatṭhāne eva. “**Sattahi vā**”ti-ādi “ekamāsaṃ vā”ti-ādinā yathākkamaṃ yojetabbaṃ—yadi aparampi ekamāsaṃ tattheva vasati, sattahi māsehi cārikaṃ pariyosāpeti. Yadi dvimāsaṃ chahi, yadi timāsaṃ pañcahi, yadi catumāsaṃ tattheva vasati, catūhi māsehi cārikaṃ pariyosāpetīti. Kasmā pana cārikāgamananti āsaṅkānivattanatthaṃ “**itī**”ti ādi vuttaṃ. Atirekaṃ jarādubbalo **bāḷhajinno**. **Te kadā passissanti, na** passissanti eva. **Lokānukampakāyā**ti lokānukampakāya eva, tena vuttaṃ “na cīvarādihetū”ti.

Jaṅghavihāravasenati jaṅghāhi vicaraṇavasena, jaṅghāhi vicaritvā tattha tattha katipāhaṃ nivasanavasena vā. Sabbiriyāpathasādhāraṇāhi vihāravacanāṃ. **Sarīraphāsukatthāyā**ti ekasmiṃyeva ṭhāne nibaddhavāsavasena ussannadhātukassa sarīrassa vicaraṇena phāsubhāvattāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyā**ti Aggikkhandhopamasutta¹ maghadevajātakādi² desanānaṃ viya dhammadesanāya abhikaṅkhitabba-aṭṭhuppattikālattāya, aṭṭhuppattikālassa vā abhikaṅkhanatthāya, aṭṭhuppattikāle dhammadesanatthāyāti vuttaṃ hoti. **Sikkhāpadapaññāpanatthāyā**ti surāpānasikkhāpadādi³paññāpane viya sikkhāpadānaṃ paññāpanatthāya. **Bodhanatthāyā**ti aṅgulimālādayo⁴ viya **bodhaneyyasatte** catusaccabodhanatthāya. **Mahatā**ti mahatiyā. Kañci, katipaye vā puggale uddissa cārikā **nibaddhacārikā**. Tadaññā sambahule uddissa gāmanigamanagarapaṭipāṭiyā cārikā **anibaddhacārikā**. Tenāha “**tatthā**”ti ādi. **Yaṃ caratī**ti kiriyāparāmasanaṃ.

“Esā idha adhippetā”ti vuttameva vitthārato dassetuṃ “**tadākirā**”ti ādi vuttaṃ. **Dasasahassilokadhātuyā**ti jātikkhettabhūtaṃ dasasahassacakkavāḷaṃ sandhāya vuttaṃ. Kasmāti ce? Tattheva bhabbasattānaṃ sambhavato. Tattha hi satte bhabbe paripakkindriye passituṃ Buddhaññaṃ abhinīharitvā ṭhito Bhagavā ñaṇajālaṃ pattharatīti vuccati, idaṅca

1. Am 2. 495 piṭṭhe.

3. Vi 2. 146 piṭṭhe.

2. Khu 5. 3 piṭṭhe.

4. Ma 2. 301 piṭṭhe vitthāro.

devabrahmānaṃ vasena vuttaṃ. Manussā pana imasmiṃyeva cakkavāḷe, imasmiṃyeva ca saparivāre jambudīpe bodhaneyyā honti.

Bodhaneyyabandhaveti bodhaneyyasattasaṅkhāte Bhagavato bandhave. Gottādisambandhā viya hi saccapaṭivedhasambandhā veneyyā Bhagavato bandhavā nāmāti. Gocarabhāvūpagamaṇaṃ sandhāya

“**sabbaññūtaññāṇajāl**assa anto pavittṭho”ti vuttaṃ. Bhagavā kira mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya “ye sattā bhabbā paripakkañāṇā, te mayhaṃ ñāṇassa upaṭṭhahantū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharati, tassa sahasamannāhārā eko vā dve vā sambahulā vā tadā vinayūpagā veneyyā ñāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha Buddhānubhāvo. Evamāpāthagatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ, pubbahetuṃ, sampati vattamānañca paṭipattiṃ oloketi. Veneyyasattapariggaṇhanatthañhi samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāvena upaṭṭhānaṃ hoti, atha “kiṃ nu kho bhavissati”ti saraṇagamanādivasena kañci nipphattiṃ vīmaṃsamāno pubbūpanissayādīni oloketi. Tenāha “**atha Bhagavā**”ti ādi. **Soti** ambaṭṭho. **Vādapaṭivādaṃ** katvāti “evaṃ nu te ambaṭṭhā”ti ādinā¹ mayā vuttavacanassa “Ye ca kho te bho gotama muṇḍakā samaṇakā”ti ādinā¹ paṭivacanaṃ datvā. **Asabbhivākyanti** asappurisavācaṃ, tikkhattuṃ ibbhavādanipātanavasena nānappakāraṃ sādhusabhāvāya vācāya vattumayuttaṃ vākyāṃ vakkhatīti vuttaṃ hoti. **Nibbisevananti** vīgatatudanaṃ, mānadappavasena apagatapariniipphandaṇanti attho.

Avasaritabbanti upagantabbaṃ. Tassa gāmassa idaṃ nāmamattaṃ, kimettha atthapariyesanāyāti vuttaṃ “**ijjhānaṅgalanti**pi pāṭho”ti. “Yena disābhāgenā”ti karaṇaniddesānurūpaṃ karaṇatthe upayogavacananti dasseti “**tena avasari**”ti iminā. “Yasmiṃ padese”ti pana bhummaniddesānurūpaṃ “**taṃ vā avasari**”ti vuttaṃ. Tadubhayamevatthaṃ vivarati “**tena disābhāgenā**”ti ādinā. **Gatoti** upagato, agamāsīti attho. Puna **gatoti** sampatto, sampāpuṇīti attho. “**icchānaṅgale**”ti idaṃ tadā Bhagavato gocaragāmaṇidassanaṃ, samīpatthe cetāṃ bhummaṃ. “**icchānaṅgalavanasaṇḍe**”ti idaṃ pana nivāsaṭṭhānadassanaṃ², nippariyāyato adhikaraṇe cetāṃ bhumanti tadubhayampi padaṃ visesatthadassanena vivaranto “**icchānaṅgalaṃ**

1. Dī 1. 85 piṭṭhe.

2. Nivāsanaṭṭhānadassanaṃ (Ka)

upanissāyā”ti-ādimāha. “**Sīlakhandhāvāran**”ti ādi vuttanayena veneyyahita-samapekkhanavaseneva Bhagavato vihāradassanaṃ. Tattha Dhammarājassa Bhagavato sabbaso adhammaniggaṇhanaparā eva paṭipatti, sā ca sīlasamādhipaññāvasenāti sīlādittayasseva gahaṇaṃ. **Sīlakhandhāvāranti** Cakkavattirañño dāru-iṭṭhakādikataṃ khandhāvārasadisāṃ sīlasaṅkhātāṃ khandhāvāraṃ bandhitvā viharatīti sambandho. Dārukhandhādīhi ā samantato varanti parikkhipanti etthāti hi **khandhāvāro** a-kārassa dīghaṃ katvā, rājūnaṃ aciranivāsaṭṭhānaṃ. Tattha pana Bhagavato aciranivasanakiriyāsambandhamattena bhayanivāraṇaṭṭhena taṃsadisatāya sīlampi tathā vuccati. **Samādhikontanti** sammāsamādhisaṅkhātāṃ maṅgalasattim. **Sabbaññutaññāṇapadanti** sabbaññutaññāṇasaṅkhātāṃ jayamantapadaṃ. **Parivattayamānoti** parijappamāno. “**Sabbaññutaññāṇasaraṇ**”tipi pāṭho, Sabbaññutaññāṇavajiraggasaraṃ aparāparaṃ samparivattamānoti attho. **Yathābhirucitena vihārenāti** sabbavihārasādhāraṇadassanaṃ, dibbavihārādīsu yena yena attanā abhirucitena vihārena viharatīti attho.

Pokkharasātivatthuvaṇṇanā

255. **Manteti** iruvedādimantasatthe. Iruvedādayo hi guttabhāsitaabbaṭṭhena “mantā”ti vuccanti. Aṇa-saddo saddeti āha “**sajjhāyati**”ti. Lokiyā pana vadanti “brahmuno apaccaṃ brāhmaṇo, nāgamo, ṇattaṃ, dīghādī”ti. Kasmā ayameva vacanattho vuttoti āha “**idamevā**”ti ādi. Atha kesāṃ itaro vacanatthoti codanamapaneti “**ariyā panā**”ti-ādinā. Atha vā yaṃ lokiyā vadanti “brahmunā jāto brāhmaṇo”ti ādiniruttim, taṃ paṭikkhipitum evaṃ vuttaṃ. “Idamevā”ti hi avadhāraṇena taṃ paṭikkhipati. “**Jātibrahmaṇānan**”ti pana iminā saddantarena dassitesu jātibrahmaṇavisuddhibrahmaṇavasena duvidhesu brāhmaṇesu visuddhibrahmaṇānaṃ niruttim dassento “**ariyā panā**”ti ādimāha. Bahanti pāpe bahi karontīti hi ariyā **brāhmaṇā** niruttinayena. “**Tassa kira kāyo setapokkharasadisō**”ti idamevassa nāmalābhahetudassanaṃ, sesāṃ pana tappasaṅgena yathāvijjamaṇavisesadassanameva. Tenāha “**iti naṃ pokkharasadisattā Pokkharasātīti sañjānanti**”ti. Pokkharena sadiso kāyo yassāti hi **Pokkharasātī**

niruttinayena. Sātasaddo vā sadisattho, pokkharena sāto sadiso kāyo tathā, so yassāti **pokkharasātī**. **Setapokkharasadisoti** setapadumavaṇṇo.

Devanagareti Ālakamandādevapure. **Ussāpitarajatataraṇanti** gambhīranemanikhātāṃ accuggatāṃ rajatamayāṃ indakhīlāṃ.

Kāḷamegharājīti kadāci dissamānā kāḷa-abbhalekhā. **Rajatapanālikāti** rajatamayatumbari. **Suvaṭṭitāti** vaṭṭabhāvassa yuttatṭhāne suṭṭhu vaṭṭulā. Kāḷavaṇṅatilakādīnamabhāvena **suparisuddhā**. “**Arājake**”ti-ādināpi sobhaggappattabhāvameva nidasseti.

Idāni aparampi tassa nāmalābhahetum dassento “**ayaṃ panā**”ti ādimāha. Tattha ca “**Himavantapadese mahāsare padumagabbhe nibbattī**”ti idamevassa nāmalābhahetudassanaṃ. Sesaṃ pana tappasaṅgena tathāpavattākāradassanameva. Tenāha “**iti naṃ pokkhare sayitattā Pokkharasātīti sañjānanti**”ti. Pokkhare kamale sayatīti hi **Pokkharasātī**, sātāṃ vā vuccati samasaṇṭhānaṃ, pokkhare jātaṃ samasaṇṭhānaṃ tathā, tamassatthīti **Pokkharasātī**. Yaṃ pana ācariyena vuttaṃ “imassa brāhmaṇassa kīdiso pubbayogo, yena naṃ Bhagavā anuggaṇhitum taṃ ṭhānaṃ upagatoti āhā”ti¹, tadetaṃ “**ayaṃ panā**”ti ādivacanaṃ ekadesameva sandhāya vuttaṃ. “So tato manussalokaṃ”ti ādivacanato **devaloke nibbattīti** ettha aparāparaṃ nibbatti eva vuttāti daṭṭhabbaṃ. Tathārūpena kammena nibbattimeva sandhāya “**mātukucchivāsaṃ jigucchitvā**”ti ādi vuttaṃ. “**Padumagabbhe nibbattī**”ti iminā saṃsedajoyeva hutvā nibbattīti dasseti. **Na pupphatīti** na vikaṣati. **Tenāti** tāpasena. **Nālatoti** pupphadaṇḍato. **Suvaṇṇacuṇṇehi** piṇjaraṃ hemavaṇṇo yassāti **suvaṇṇacuṇṇapiṇjaro**, taṃ, suvaṇṇacuṇṇehi vikiṇṇabhāvena hemavaṇṇanti attho. Piṇjarasaddo hi hemavaṇṇapariyāyoti **Sāratthadīpaniyaṃ**² vuttaṃ. Esa nayo **padumareṇupīṇjaranti** etthāpi. **Rajatabimbakanti** rūpiyamayarūpakāṃ. **Paṭijaggāmīti** posemi. **Pāranti** pariyoṣānaṃ, nipphatti vā vuccati nadīsamuddādīnaṃ pariyoṣānabhūtaṃ pāraṃ viyāti katvā. Paṭisandhipaññāsaṅkhātena sabhāvañāṇena **paṇḍito**. Iti kattabbesu, vedesu vā visāradapaññāsaṅkhātena

1. Dī-Ṭī 1. 288 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭī 1. 457 piṭṭhe.

veyyattiyena **byatto**. **Aggabrahmaṇo**ti disāpāmokkhabrahmaṇo. **Sippanti** vedasippaṃ tasseva pakaraṇādhigatattā. **Brahmadeyyaṃ adāsīti** vakkhamānanayena brahmadeyyaṃ katvā adāsī.

“Ajjhāvasatī”ti ettha **adhi**-saddo, **ā**-saddo ca upasaggamattaṃ, tato “Ukkaṭṭhan”ti idaṃ ajjhāpubbavasayoge bhummatthe upayogavacanāṃ. **Adhi**-saddo vā issariyattho, **ā**-saddo mariyādattho, tato “Ukkaṭṭhan”ti idaṃ kammappavacanīyayoge bhummatthe upayogavacananti dasseti “**Ukkaṭṭhanāmake**”ti ādinā. Tadevatthaṃ vivarituṃ “**tassā**”ti ādi vuttaṃ. “**Tassa nagarassa sāmiko hutvā**”ti hi “abhibhavitvā”ti etassatthavivaraṇaṃ, tenetaṃ dīpeti “sāmibhāvo abhibhavanan”ti. “**Yāya mariyādāyā**”ti-ādi pana ā-saddasatthavivaraṇaṃ, tenetaṃ dīpeti “ā-saddo mariyādattho, mariyādā ca nāmā yāya tattha vasitabbaṃ, sāyeva aparādhīnatā”ti. **Yāya mariyādāyāti** hi yāya aparādhīnatāsaṅkhātāya anaññasādhāraṇāya avatthāyāti attho. “**Upasaggavasena**”ti ādi pana “Ukkaṭṭhanāmake”ti etassatthavivaraṇaṃ, tenetaṃ dīpeti “satipi bhumnavacanappasaṅge dhātuvatthānuvattakavisesakabhūtehi duvidhehipi upasaggehi yuttattā upayogavacanamevettha vihitā”ti. “**Tassa kirā**”ti ādi pana atthānugatasamaññāparidīpanaṃ. **Vatthu** nāma nagaramāpanārahabhūmippadeso “ārāmaavatthu, vihāravatthū”ti-ādīsu viya.

Ukkāti daṇḍadīpikā. **Aggahe**sunti “ajja maṅgaladivaso, tasmā sunakkhattaṃ, tatthāpi ayaṃ sukhaṇo mā atikkamī”ti rattivibhāyanāṃ anurakkhantā rattiyaṃ ālokakaraṇatthāya ukkā ṭhapetvā ukkāsu jalamānāsu nagarassa vatthuṃ aggaheṣuṃ, tenetaṃ dīpeti—ukkāsu ṭhitāti **Ukkaṭṭhā**. Mūlavibhujādi¹ ākatigaṇapakkhepena, niruttinayena vā ukkāsu vijjotayantīsu ṭhitāti **Ukkaṭṭhā**, tathā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsītipi **Ukkaṭṭhāti**. **Majjhima**gamatṭhakathāyaṃ pana evaṃ vuttaṃ “tañca nagaraṃ ‘maṅgaladivaso sukhaṇo, sunakkhattaṃ mā atikkamī’ti rattimpi ukkāsu ṭhitāsu māpitattā Ukkaṭṭhāti pi vuccati, daṇḍadīpikāsu jāletvā dhāriyamānāsu māpitattāti vuttaṃ hotī”ti², tadapiminā saṃsandati ceva

1. Pāṇinī 3. 2. 5 suttaṃ passitabbaṃ.

2. Ma-Ṭṭha 1. 12 piṭṭhe.

sameti ca nagaravatthupariggahassapi nagaramāpanapariyāpannattāti daṭṭhabbam. Apare pana bhaṇanti “bhūmibhāgasampattiya, upakaraṇasampattiya, manussasampattiya ca taṃ nagaram Ukkatṭhagunaṃyogato **“Ukkatṭhā”**ti nāmaṃ labhati”ti. Lokiyā pana vadanti “ukkā dhāriyati etassa māpitakāleti **Ukkatṭhā**, vaṇṇavikāroyan”ti, itthilingavasena cāyaṃ samañña, tenevidha payogo dissati “yathā ca bhavaṃ gotamo Ukkatṭhāya aññāni upāsakakulāni upasaṅkamati”ti¹ mūlapariyāyasuttādīsu² ca “ekaṃ samayaṃ Bhagavā Ukkatṭhāyaṃ viharati subhagavane sālārājamūle”ti ādi. Evamettha hotu upasaggavasena upayogavacanam, katham panetaṃ sesapadesu siyāti anuyogenāha **“tassa anupayogattā sesapadesū”**ti. Tattha tassāti upasaggavasena upayogasaññuttassa “Ukkatṭhan”ti padassa. **Anupayogattāti** visesanabhāvena anupayuttattā. **Sesapadesūti** “sattussadan”ti ādisu sattu padesu.

Kim nukhvāyaṃ saddapayogo saddalakkhaṇānugatoti codanamapaneti **“tattha -pa- pariyesitabban”**ti iminā. **Tatthāti** upasaggavasena, anupayogavasena ca upayogavacananti vutte dubbidhepi vidhāne. **Lakkhaṇanti** gahaṇūpāyañāyabhūtaṃ saddalakkhaṇam, suttaṃ vā. **Pariyesitabbanti** saddasatthesu vijjamānattā ñāṇena gavesitabbam, gahetabbanti vuttaṃ hoti. Etena hi saddalakkhaṇānugato vāyaṃ saddapayogoti dasseti, saddavidū ca icchanti “upa-anu-adhi-ā-iccādipubbavasayoge sattamiyatthe upayogavacanam pāpuṇāti, visesitabbapade ca yathāvidhimanupayogo visesanapadānam samānādhikaraṇabhūtānaṃ”ti. Tatra yadā adhi-saddo, ā-saddo ca upasaggamattaṃ, tadā “tatiyāsattamīnañcā”ti lakkhaṇena ajjhāpubbavasayoge upayogavacanam. Tathā hi vadanti “sattamiyatthe kāladisāsu upānvajjhāvasayoge, adhipubbasiṭhāvasānam payoge, tappānacāresu ca dutiyā. **Kāle** pubbaṇhasamayaṃ nivāsetvā, ekaṃ samayaṃ Bhagavā, kañci kālam purejātapaccayena paccayo, imaṃ rattiṃ cattāro mahārājāno. **Disāyaṃ** purimaṃ disaṃ dhataratṭho. **Upādipubbavasayoge** gāmaṃ upavasati, gāmaṃ anuvasati, gāmaṃ āvasati, agāmaṃ ajjhāvasati. **Adhipubbasiṭhāvasānam**

1. Dī 1. 103 piṭṭhe.

2. Ma 1. 1 piṭṭhe.

payoge pathaviṃ adhisessati, gāmaṃ adhitiṭṭhati, gāmaṃ ajjhāvasati.

Tappānacāresu nadim̐ pivati, gāmaṃ carati iccādīti.

Yadā pana adhi-saddo issariyattho, ā-saddo ca mariyādattho, tadā “kammappavacanīyayutte”ti lakkhaṇena kammappavacanīyayoge upayogavacanam̐. Tathā hi vadanti “anu-ādayo upasaggā, dhī-ādayo nipātā ca kammappavacanīyasaññā honti kiriyāsaṅkhātāṃ kammaṃ pavacanīyaṃ yesaṃ te **kammappavacanīyā**”ti. Sesapadānaṃ pana yathāvidhimanupayoge katarena lakkhaṇena upayogavacananti? Yathāvuttalakkhāṇeneva. Yajjevaṃ tesampi ādhārabhāvato nānādhārātā siyāti? Na, bahūnampi padānaṃ nagaravasena ekatthabhāvato. Sakatthamattañhi tesam̐ nānākaraṇanti. Aññe pana saddavidū evamicchanti “samānādhikaraṇapadānaṃ paccekam̐ kiriyāsambandhanena visesitabbapadena samānavacanaṭā yathā ‘kaṭam̐ karoti, vipulam̐, dassanīyaṃ’ti ettha ‘kaṭam̐ karoti, vipulam̐ karoti, dassanīyaṃ karoti’ti paccekam̐ kiriyāsambandhanena kammatttheyeva dutiyā”ti, tadetaṃ vicāretabbam̐ visesanapadānaṃ samānādhikaraṇānaṃ kiriyāsambajjhanābhāvato. Yadā hi kiriyāsambajjhanam̐, tadā visesanameva na hotīti.

Ussadatā nāmettha bahulatāti vuttam̐ “**bahujanam̐**”ti. Tam̐ pana bahulataṃ dasseti “**ākīṇṇamanussam̐**”ti ādinā. Araññādīsu gahetvā posetabbā **posāvanīyā**, etena tesam̐ dhammabhāvaṃ dasseti. **Āvijjhītvā**ti parikkhipitvā. Khaṇitvā katā **pokkharanī**, ābandhitvā kataṃ **talākam̐**. Acchinnūdakatṭhāneyeva jalajakusumāni jātānīti vuttam̐ “**udakassa niccabharitānevā**”ti. **Udakassā**ti ca pūraṇakiriyāyoge karaṇatthe sāmivacanam̐ “mahante, mahante sāṇipasibbake kārāpetvā hiraññasuvaṇṇassa pūrāpetvā”ti ādisu¹ viya. **Saha dhaññenāti sadhaññanti** nagarasaddāpekkhāya napuṃsakalīṅgena vuttam̐, yathāvākyam̐ vā upayogavacanena. Evaṃ sabbattha. **Pubbaṇṇāparaṇṇādibhedam̐ bahudhaññasannicayanti** ettha **ādisaddena** tadubhayavinimuttam̐ alābukumbhaṇḍādisūpeyyam̐ saṅgaṇhāti. Tenāyamattho viññāyati—nayidha dhaññasaddo sāli-ādidhaññavisesavācako, posane sādhattamattena pana niravasesapubbaṇṇāparaṇṇasūpeyyavācako,

1. Vi 1. 19 piṭṭhe.

virūpekasesavasena vā payuttoti. **Ettāvatā**ti yathāvuttapadattayena.

Rājālīlāyāti rājūnaṃ vilāsena. Samiddhiyā

upabhogaparibhogasampunṇabhāvena sampatti **samiddhisampatti**.

“Rājabhoggan”ti vutte “kena dinnan”ti avassaṃ pucchitabbato evaṃ

vuttanti dasseti “**kenā**”ti ādinā. Raññā viya bhuñjitabbanti vā **rājabhoggant**i

Aṭṭhakathāto aparō nayo. Yāva puttānattapanattaparamparā

kulasantakabhāvena rājato laddhattā “**rañño dāyabhūtan**”ti vuttaṃ.

“Dhammāyādā me bhikkhave bhavathā”ti ādisu¹ viya ca **dāyasaddo**

dāyajjapariyāyoti āha “**dāyajjanti attho**”ti. Kathaṃ dinnattā brahmadeyyaṃ

nāmāti codanaṃ pariharati “**chattaṃ ussāpetvā**”ti ādinā. Rājanīhārena

paribhuñjitabbato hi uddhaṃ paribhogalābhassa brahmadeyyatā nāma natthi,

idaṃca tathā dinnameva, tasmā brahmadeyyaṃ nāmāti vuttaṃ hoti.

Chejjabhejjanti sarīradaṇḍadhanadaṇḍādibhedanā daṇḍamāha.

Nadītittapabbatādīsūti nadītittapabbatapādagaṃadvāra-aṭṭavimukhādīsū.

Setacchattaggahaṇena sesarājakakudhabhaṇḍampi gahitaṃ tappamukhattāti

veditabbāṃ. “**Raññā bhuñjitabban**”tveva vutte idhādhippetattho na pākaṭoti

hutvā-saddaggahaṇaṃ kataṃ. Tañhi so rājakulato asamudāgatopi rājā hutvā

bhuñjitum labhatīti ayamidhādhippeto attho. Dātabbanti **dāyaṃ**,

“rājadāyan”ti imināva raññā dinnabhāve siddhe “raññā pasenadinā kosalena

dinnan”ti puna ca vacanaṃ kimatthiyanti āha “**dāyakarājadīpanatthan**”ti ādi,

asukena raññā dinnanti dāyakarājassa adīpitattā evaṃ vuttanti adhippāyo.

Ettha ca paṭhamanaye “rājabhoggan”ti pade pucchāsambhavato idaṃ

vuttaṃ, dutiyanaye pana “rājadāyan”ti padeti ayampi viseso daṭṭhabbo.

Tattha atibahulatāya purato ṭhapanokāsābhāvato passenapi

odanasūpabyañjanādi dīyati etassāti **pasenadi** aluttasamāsavasena. So hi rājā

taṇḍuladoṇassa odanampi tadupiyena sūpabyañjanena bhuñjati. Tathā hi

naṃ bhuttapātarāsakāle Satthu santikamāgantvā ito cito ca samparivattantaṃ

niddāya abhibhuyyamānaṃ ujukaṃ nisīditumasakkontaṃ Bhagavā—

1. Ma 1. 15 piṭṭhe.

“Middhī yadā hoti mahagghaso ca,
Niddāyitā samparivattasāyī.
Mahāvarāhova nivāpavuṭṭho,
Punappunam gabbhamupeti mando”¹—

imāya gāthāya ovadi. Bhāgineyyaṇca so sudassanam nāma māṇavam—

“Manujassa sadā satīmato,
Mattam jānato laddhabhojane.
Tanukassa bhavanti vedanā,
Saṇitam jīrati āyupālayan”²—

imaṃ gātham Bhagavato santike uggahāpetvā attano bhuñjantassa
osānapinḍakāle devasikam bhaṇāpeti, so aparena samayena tassā gāthāya
attham sallakkhetvā punappunam osānapinḍapariharāṇena
nālikodanamattāya saṇṭhahitvā tanusarīro balavā sukhappatto ahoṣīti.

Udānaṭṭhakathāyam³ pana evam vuttam “paccāmittam parasenam jinātīti
pasenadi”⁴ti. Saddavidūpi⁴ hi ja-kārassa da-kāre idamudāharanti. So hi attano
bhāgineyyam Ajātasatthurājānam, pañcacasatādīni ca avaruddhakāni
jinātīti. Kosalaratthassādhipatibhāvato **kosalo**, tasmā Kosalādhipatinā
Pasenadināmakena rañṇā dinnanti attho veditabbo.

Nissatṭhapariccattatāsāṅkhātena puna aggahetabbabhāveneva dinnattā idha
brahmadeyyamnāma, na tu purimanaye viya rājasāṅkhepena
paribhuñjitabbabhāvena dinnattāti āha “**yathā**”⁴ti ādi. Nissatṭham hutvā,
nissatṭhabhāvena vā pariccattam **nissatṭhapariccattam**, muttacāgavasena
cajītanti attho.

Savanam upalabbhoti dasseti “**upalabhi**”⁴ti iminā, so cāyamupalabbho
savanavaseneva jānananti vuttam

“**sotadvārasampattavacananigghosānusārena aññāsī**”⁴ti.

Sotadvārānusāraviññāṇavīthivasena jānanameva hi idha savanam teneva
“samaṇo khalu bho gotamo”⁴ti ādinā vuttassatthassa adhigatattā, na pana
sotadvāravīthivasena

1. Khu 1. 59; Khu 10. 30, 108 piṭṭhesu. 2. Sam 1. 82 piṭṭhe. 3. Udāna-Ṭṭha 92 piṭṭhe.

4. Saddanītisuttamālāyam sandhikappe 130 suttam passitabbam.

sutamattaṃ tena tadatthassa anadhigatattā. Avadhāraṇaphalattā saddapayogassa sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇam. Tasmā tadatthajotakasaddena vināpi aññatthāpohanavasena assosi eva, nāssa koci savanantarāyo ahoṣīti ayamatto viññāyatīti āha **“padapūraṇamatte nipāto”**ti, antogadhāvadhāraṇepi ca sabbasmim vākye nītatthato avadhāraṇattham kho-saddaggahaṇam **“evā”**ti sāmattihiyā sātisayam etadatthassa viññāyamānattāti paṭhamavikappo vutto. Nītatthato avadhāraṇena ko attho ekantiko kato, avadhārito cāti vuttam **“tattā”**ti ādi. Atha padapūraṇamattena khosaddena kiṃ payoṇanti codanamapaneti **“padapūraṇenā”**ti-ādinā, akkharasamūhapadassa, padasamūhavākyassa ca siliṭṭhatāpayoṇanamattamevāti attho. **“Assosī”**ti hidam padam kho-sadde gahite tena phullitam maṇḍitam vibhūsitam viya hontam pūritam nāma hoti, tena ca purimacchimapadāni sukhuccāraṇavasena siliṭṭhāni honti, na tasmim aggahite, tasmā padapūraṇamattampi padabyañjanasiliṭṭhatāpayoṇanti vuttam hoti. Mattasaddo cettha visesanivatti-attho, tenassa anattantaratadīpanatā dassitā, eva-saddena pana padabyañjanasiliṭṭhatāya ekantikā.

“Samaṇo khalū”ti ādi yathāsutatthanidassananti dasseti **“idānī”**ti ādinā. **Samitapāpattā**ti ettha accantaṃ anavasesato savāsanam samitapāpattāti attho gahetabbo. Evañhi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato Bhagavato pāpasamanam yathāraham visesitam hoti. Tena vuttam **“Bhagavā ca anuttarena ariyamaggena samitapāpo”**ti. Tadevattham niddesapāṭhena sādhetum **“vuttañhetan”**ti ādimāha. **Assā**ti anena bhikkhunā, Bhagavatā vā. **Samitā**ti samāpitā, samabhāvaṃ vā āpādayitā, assa vā sampadānabhūtaṃ santā hontīti attho. Atthānugatā cāyam Bhagavati samaññāti vuttam **“Bhagavā cā”**ti ādi. **Tenā**ti tathā samitapāpattā. Yathābhūtam pavatto **yathābhuccam**, tadeva guṇo, tena adhigatam tathā. **“Khalū”**ti idam nepātikam khalupacchābhattikapade¹ viya, na nāmam, anekatthattā ca nipātānam anussavanatthova idhādhippetoti āha **“anussavanatthe nipāto”**ti,

1. Khu 11. 340 piṭṭhe.

paramparasavanañcettha anussavanam. **Brāhmaṇajāṭisamudāgati**ti
brāhmaṇajāṭiyā āgataṃ, jāṭisiddhanti vuttaṃ hoti. **Ālapanamattanti**
piyālapanavacanamattaṃ, na tatuttari-atthaparidīpanaṃ. Piyasamudāhārā
hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā. Dhammapade
brāhmaṇavattupāṭhena¹, Suttanipāte ca Vāseṭṭhasuttapadena²
brāhmaṇajāṭisamudāgatālapanabhāvaṃ samatthetum “**vuttampi cetan**”ti
ādimāha.

Tatrāyamatto—sace rāgādikiñcanahehi sakiñcano assa, so
āmantanādīsu”bho bho”ti vadanto hutvā vicaraṇato bhovādīyeva nāma hoti,
na brāhmaṇo. “Akiñcanaṃ anādānaṃ, tamahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ”ti³
sesagāthāpadaṃ. Tattha rāgādayo satte kiñcanti maddanti palibuddhantīti
kiñcanāni. Manussā kira goṇehi khalam maddāpentā “kiñcehi kapila,
kiñcehi kāḷakā”ti vadanti, tasmā kiñcanasaddo maddanattho veditabbo.
Yathāha **niddese** “akiñcananti rāgakiñcanaṃ, dosa, moha, māna, diṭṭhi,
kilesakiñcanaṃ, duccaritakiñcanaṃ, yassete kiñcanā pahīnā samucchinnā
vūpasantā paṭippassaddhā abhabbuppattikā ñāṇagginā daḍḍhā, so vuccati
akiñcano”ti⁴. **Gotamoti** gottavasena parikittanaṃ, yaṃ “ādiccagottan”tipi
loke vadanti, **sakyaputtoti** pana jātivaseṇa sākiyoti ca tasseeva vevacanaṃ.
Vuttañhetam **pabbajjāsutte**—

“Ādiccā nāma gottena, sākiyā nāma jāṭiyā.

Tamhā kulā pabbajjitomhi, na kāme abhipatthayan”ti⁵.

Tathā cāha “**gotamoti Bhagavantam gottavasena parikitteti**”ti-ādi.
Tattha gaṃ tāyatīti **gottam**, “gotamo”ti pavattamānaṃ abhidhānaṃ,
buddhiṇca ekaṃsīkavisayatāya rakkhatīti attho. Yathā hi buddhi
ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ
abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni rakkhatīti vuccati,
gosaddo cettha abhidhāne, buddhiyaṇca vattati. Tathā hi vadanti—

1. Khu 1. 70 piṭṭhe.

2. Khu 1. 376 piṭṭhe.

3. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.

4. Khu 8. 84, 92, 133, 139 piṭṭhesu.

5. Khu 1. 341 piṭṭhe suttanipāte.

“Go goṇe cendriye bhumiyaṃ, vacane ceva buddhiyaṃ.
 Ādicce rasmiyañceva, pāṇīyepi ca vattate.
 Tesu atthesu goṇe thī, pumā ca itare pumā”¹.

Tattha “gosu duyhamāṇāsu gato, gopañcamo”²ti ādisu gosaddo goṇe vattati. “Gocarō”³ti ādisu indriye. “Gorakkhan”⁴ti ādisu bhūmiyaṃ. Tathā hi Suttanipātaṭṭhakathāya **Vāseṭṭhasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttaṃ “gorakkhanti khettarakkhaṃ, kasikammanti vuttaṃ hoti. Pathavī hi ‘go’⁵ti vuccati, tappabhedo ca ‘khettaṃ’⁶ti². “Gottaṃ nāma dve gottāni hīnañca gottaṃ, Ukkatṭhañca gottan”⁷ti ādisu³ vacane, buddhiyañca vattati. “Gogottaṃ gotamaṃ name”⁸ti porāṇakaviracanaṃ ādicce, ādiccabandhuṃ gotamaṃ Sammāsambuddhaṃ namāmīti hi attho. “Uṇhagū”⁹ti ādisu rasmiyaṃ, uṇhā gāvo rasmiyo etassāti hi **uṇhagu**, sūriyo. “Gosītacandanā”¹⁰ti ādisu⁴ pāṇīye, gosāṅkhātāṃ pāṇīyaṃ viya sītāṃ, tadeva candanaṃ tathā. Tasmiñhi uddhanato uddharitapakkuthitatelasmim pakkhitte taṅkhaṇaṇṇeva taṃ telaṃ sītalaṃ hotīti. Etesu pana atthesu goṇe vattamāno go-saddo yathārahaṃ itthilingo ceva pullingo ca, sesesu pana pullingoyeva.

Kim panetaṃ gottaṃ nāmāti? Aññakulaparamparāya asādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Sādhāraṇameva hi idaṃ taṃkulapariyāpannānaṃ sādharmaṇato ca sāmāññarūpaṃ. Tathā hi taṃkule jātā suddhodanamahārājādayopi “gotamo”¹¹tveva vuccanti, teneva Bhagavā attano pitaraṃ suddhodanamahārājānaṃ “atikkantavarā kho gotama Tathāgatā”¹²ti⁵ avoca, vessavaṇopi mahārājā Bhagavantāṃ “vijjācaraṇasampannaṃ, Buddhaṃ vandāma gotamaṃ”¹³ti⁶, āyasmāpi vaṅgīso āyasmantaṃ Ānandaṃ “sādhu nibbāpanaṃ brūhi, anukampāya gotamā”¹⁴ti⁷. Idha pana Bhagavantameva. Tenāha “Bhagavantaṃ gottavasena parikitteti”¹⁵ti. **Tasmāti** yathāvuttamatthattayaṃ paccāmasati. Ettha ca “**samaṇo**”¹⁶ti

1. Saddanītipadamālāyaṃ liṅgattayamissakanāmikapadamālāyaṃ.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 187 piṭṭhe.

4. Am-Ṭṭi 1. 100 piṭṭhe.

6. Dī 3. 167 piṭṭhe.

3. Vi 2. 8 piṭṭhe.

5. Vi 3. 116 piṭṭhe.

7. Saṃ 1. 189 piṭṭhe.

iminā sarikkhakajanehi Bhagavato bahumatabhāvo dassito
tabbisayasamitapāpatāparikittanato, “**gotamo**”ti iminā lokiyaajanehi
tabbisaya-uḷāragottasambhūtātāparikittanato.

Sakyassa suddhodanamahārājassa putto **sakyaputto**, iminā pana
uccākulaparidīpanam uditoditavipulakhattiyakulasambhūtātāparikittanato.
Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya
asambhinnaṃ uḷāratamaṃ Sakyarājakulam. Yathāha—

“Mahāsammatarājassa, vaṃsajo hi mahāmuni.
Kappādismiñhi rājāsi, mahāsammatanāmako”ti¹.

Katham saddhāpabbajitabhāvaparidīpananti āha “**kenaci**”ti ādi.
Parijīyanam parihāyanam **pārijuññaṃ**, parijiratīti vā **parijinno**, tassa bhāvo
pārijuññaṃ, tena. Ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuññena
parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṭo hutvā pabbajitoti attho. Tadeva
pariyāyantarena vibhāvetum “**aparikkhīṇaṃyeva taṃ kulaṃ pahāya**”ti
vuttaṃ. **Aparikkhīṇanti** hi ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci
pārijuññena aparikkhayaṃ. **Saddhāya pabbajitoti** saddhāya eva pabbajito.
Evañhi “kenaci”ti ādinā nivattitavacanaṃ sūpapannaṃ hoti. Nanu ca
“Sakyakulā pabbajito”ti idaṃ uccākulā pabbajitabhāvaparidīpanameva siyā
tadatthasseva viññāyamānattā, na saddhāpabbajitabhāvaparidīpanam
tadatthassa aviññāyamānattāti? Na kho panevaṃ daṭṭhabbam mahantaṃ
ñātiparivaṭṭam, mahantañca bhogakkhandham pahāya
saddhāpabbajitabhāvassa atthato siddhattā. Tathā hi Lokanāthassa
abhijātiyaṃ tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva, tato
tassa samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññāto hoti, tasmā “Sakyakulā
pabbajito”ti ettakeyeva vutte tathā samiddhatamaṃ kulaṃ pahāya
saddhāpabbajitabhāvo siddhoyevāti, imaṃ parihāraṃ “kenaci pārijuññenā”ti
ādinā vibhāvetīti daṭṭhabbam. **Tato paranti** “kosalesu cārikaṃ caramāno”ti
ādivacanaṃ.

“Sādhu dhammaruci rājā, sādhu paññāṇavā naro.
Sādhu mittānamadubbho, pāpassākaraṇaṃ sukhaṃ”ti-ādīsu—

1. Mahāvaṃse dutiyaparicchede paṭhamagāthā.

viya sādhusaddo idha sundaratthoti āha “**sundaram kho panā**”ti. Khoti avadhāraṇatthe nipāto, **panā**ti pakkhantaratthe. Evaṃ sātthakatāviññāpanatthañhi samvaṇṇanāyametesam gahaṇam. **Sundaranti** ca bhaddakam, bhaddakatā ca passantānam hitasukhāvahabhāvenāti vuttam “**atthāvaham sukhāvahan**”ti. **Attho** cettha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena tividham hitam, **sukhampi** tatheva tividham sukham.

Tathārūpānanti tādīsānam, ayam saddato attho. Atthamattam pana dassetum “**evārūpānan**”ti vuttam. Yādisehi ca guṇehi Bhagavā samannāgato catuppamāṇikassa lokassa sabbakālampi accantāya saddhāya pasādanīyo tesam yathābhūtasabhāvattā, tādisehi guṇehi samannāgatabhāvam sandhāya “tathārūpānam arahatan”ti vuttanti dassento “**yathārūpo**”ti-ādimāha. **Laddhasaddhānanti** laddhasaddahānam, paraḥjanassa saddham paṭilabhantānanti vuttam hoti. **Laddhasaddhānanti** vā paṭiladdhakittisaddānam, etena “arahatan”ti padassa arahantānanti attho, arahantasamaññāya ca pākātabhāvo dassito. Apica “yathārūpo so bhavam Gotamo”ti iminā “tathārūpānan”ti padassa aniyamavasena attham dassetvā sarūpaniyamavasenapi dassetum “**yathābhuccaguṇādhigamena loke arahantoti laddhasaddhānan**”ti vuttam. Idampi hi “tathārūpānan”ti padasseva atthadassanam, ayameva ca nayo ācariyehi adhippeto idha Ṭikāyam¹, **Sāratthadīpaniyañca**² tatheva vuttattā. “Yathārūpā te bhavanto arahanto”ti avatvā “yathārūpo so bhavam gotamo”ti vacanam Bhagavatiyeva garugāravavasena “tathārūpānam arahatan”ti puthuvacananiddiṭṭhabhāvaviññāpanattham. Attani, garūso ca hi bahuvacanam icchanti saddavidū³. “**Yathābhucca -pa- arahatan**”ti iminā ca dhammappamāṇānam, lūkhappamāṇānañca sattānam Bhagavato pasādāvahatam yathārutato dasseti arahantabhāvassa tesaññeva yathāraham visayattā, tamdassanena pana itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānam pasādāvahatā dassitāyeve tadavinābhāvatoti daṭṭhabbam.

Pasādasommānīti pasannāni, sītalāni ca, pasādavasena vā sītalāni, anena pasannamanatam dasseti. “Dassanan”ti vuttepi tatuttari

1. Dī-Ṭī 1. 291 piṭṭhe.

2. Sārattha-Ṭī 1. 335 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālāyam kārakakappe 714 suttaṃ passitabbam.

kattabbatāsambhavato ayaṃ sambhāvanattho labbhatīti āha
“dassanamattampi sādhu hotī”ti. Itarathā hi “dassanaññeva sādhu, na
 tatuttari karaṇaṃ”ti anadhippetattho āpajjati, sambhāvanattho cettha
 pi-saddo, api-saddo vā luttaniddiṭṭho. “Brahmacariyaṃ pakāsetī”ti ettha
 iti-saddo “abbhuggato”ti iminā sambandhamupagato, tasmā ayaṃ “sādhu
 hotī”ti idha iti-saddo “brāhmaṇo Pokkharasātī Ambaṭṭhaṃ Māṇavaṃ
 āmantesī”ti iminā sambajjhitaḥ, “ajjhāsayaṃ katvā”ti ca pāṭhaseso
 tadatthassa viññāyamānattā. Yassa hi attho viññāyati, saddo na payujjati, so
 “pāṭhaseso”ti vuccati, imamatthaṃ vibhāvento āha **“dassanamattampi sādhu
 hotīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvā”**ti. Mūlapaṇṇāsake
 Cūlasīhanādasuttaṭṭhakathāya¹ āgataṃ kosiyaśakunaṇavattu cettha
 kathetabbam.

Ambaṭṭhamāṇavakathāvaṇṇanā

256. “Ajjhāyako”ti idaṃ paṭhamapakatiyā garahāvacaṇameva,
 duttiyapakatiyā pasamsāvacanaṃ katvā voharanti yathā taṃ “puriso naro”ti
 dassetuṃ aggaññasuttapada² mudāhaṭaṃ. Tattha **imeti** jhāyakanāmena
 samaññitā janā. **Na jhāyantīti** paṇṇakuṭṭisu jhānaṃ na appenti na
 nipphādentī, gāmanigamasāmantam osarivā vedaganthe karontāva
 acchantīti attho. Taṃ panetesam brāhmaṇajjhāyakasaṅkhātāṃ
 paṭhamadutiyaṇāmaṃ upādāya tatiyameva jātanti āha **“ajjhāyakātveva
 tatiyaṃ akkharaṃ upanibbattan”**ti, **akkharanti** ca nirutti samaññā. Sā hi
 tasmim yeva niruḷhabhāvena aññattha asaṅcaraṇato “akkharan”ti vuccati.
Mante parivattetiti vede sajjhāyati, pariyāpuṇāti attho. Idha hi
 adhi-āpubba-i-saddavasena padasandhi, itarattha pana jhe-saddavasena.
Mante dhāretiti yathā-adhīte mante asammūḷhe katvā hadaye ṭhapeti.

Āthabbaṇavedo parūpaghātakarattā sādūnamaparibhogoti katvā
“Iruveda Yajuveda Sāmavedānaṃ”ti vuttaṃ. Tattha iccante thomīyante devā
 etāyāti iru ica-dhātuvasena ca-kārassa ra-kāraṃ katvā,

1. Ma-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhe.

2. Dī 3. 78 piṭṭhe.

itthiliṅgoyaṃ. Yajjante pujjante devā anenāti **yaju**
punnapuṃsakaliṅgavasena. Soyanti antaṃ karonti, sāyanti vā tanuṃ karonti
pāpamanenāti **sāmaṃ** so-dhātupakkhe o-kārassa ā-kāraṃ katvā. Vidanti
dhammaṃ, kammaṃ vā etehīti **vedā**, te eva **mantā** “sugatiyopi munanti,
suyyanti ca etehī”ti katvā. Paharaṇaṃ saṅghaṭṭanaṃ **pahataṃ**, oṭṭhānaṃ
pahataṃ tathā, tassa karaṇavasena, oṭṭhāni cāletvā
paguṇabhāvakaraṇavasena pāraṃ gato, na atthavibhāvanavasenaṃ vuttaṃ
hoti. **Pāragūti** ca niccasāpekkhatāya kitantasamāso.

“**Saha nighaṇṭunā**”ti ādinā yathāvākyāṃ vibhatyantavasena
nibbacanadassanaṃ. **Nighaṇṭurukkhādīnanti nighaṇṭu** nāma rukkhaviseso,
tadādikānamatthānanti attho, etena nighaṇṭurukkhapariyāyaṃ ādiṃ katvā
tappamukhena sesapariyāyānaṃ tatthadassitattā so ganthonighaṇṭunāma
yathā taṃ “pārājikakaṇḍo, kusallattiko”ti ayamattho dassito iminā
yathārutameva tadatthassa adhigatattā. Ācariyā pana evaṃ vadanti
“vacanīyavācakahāvena atthaṃ, saddaṇca nikhaḍḍati bhindati vibhajja
dassetīti **nikhaṇḍu**, so eva kha-kārassa gha-kāraṃ katvā ‘**nighaṇḍū**’ti
vutto”ti¹, tadetaṃ Aṭṭhakathānayato aññanayadassananti gahetabbaṃ.
Itarathā hi so Aṭṭhakathāya virodho siyā, vicāretabbametaṃ. Akkharacintakā
pana evamicchanti “tattha tatthāgatāni nāmāni nissesato ghaṭenti rāsiṃ
karonti etthāti **nighaṇṭu** niggahitāgamenā”ti. **Vevacanappakāsakanti**
pariyāyasaddadīpakāṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti
attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ
ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasenaṃ tassa ganthassa pavattattā. Ko
panesoti? Etarahi nāmaliṅgānusāsanaṃ ratanamālābhidhānappadīpikādi.
Vacībhedaḍḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati etenāti **kiriyākappo**, tatheva vividhaṃ
kappīyati etenāti **vikappo**, kiriyakappo ca so vikappo cāti
kiriyākappavikappo. So hi vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāgato
bahuvikappoti katvā “kiriyākappavikappo”ti vuccati, so ca gantha
visesoyevāti vuttaṃ “**kavīnaṃ upakārāvahaṃ Satthan**”ti, catunnampi
kavīnaṃ kavibhāvasampadābhogasampadādīpayo janavasena upakārāvaho
ganthoti

1. Dī-Ṭī 1.291 piṭṭhe.

attho. Ko panesoti? Kabyabandhanavidhividhāyako
 kabyālaṅkāragītāsudhālaṅkāradī. Idam̐ pana mūlakiriyākappagantham̐
 sandhāya vuttam̐. So hi mahāvisayo sataṣaṣṣagāthāparimāṇo, yaṁ
 “nayacariyādīpakaraṇaṁ”tipi vadanti. Vacanattathato pana kiṭayati gameti
 ñāpeti kiriyādivibhāganti **keṭubham̐** kiṭa-dhātuto abhapaccayavasena,
 a-kārassa ca u-kāro. Atha vā kiriyādivibhāgam̐ anavasesapariyādānato
 kiṭento gamanto obheti pūretīti **keṭubham̐** kiṭa-saddūpapada-
 ubhadhātuvasena. Apica kiṭanti gacchanti kavayo bandhesu kosallametenāti
keṭubham̐, purimanayenevettha padasiddhi. Ṭhānatarāṇādivibhāgato,
 nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti **akkharappabhedo**, tam̐
 pana chasu vedaṅgesu pariyaṇnam̐ pakaraṇadvayamevāti vuttam̐ “**sikkhā**
ca nirutti cā”ti. Tattha sikkhanti akkharasamayametāyāti **sikkhā**,
 akārādivaṇṇānam̐ ṭhānakaraṇapayatanaṇaṇapāṭipādakasattham̐. Nicchayena,
 nissesato vā utti **nirutti**, vaṇṇāgamavaṇṇavipariyāyādīlakkaṇam̐.
 Vuttaṇca—

“Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo,
 Dve cāpare vaṇṇavikāraṇāsā.
 Dhātussa atthāṭṭisayena yogo,
 Taduccate pañcavidhā nirutti”ti¹.

Idha pana tabbasena anekadhā nibbacanaparidīpakam̐ Sattham̐
 uttarapadalopena “nirutti”ti adhippetam̐ nibbacanavibhāgatopi
 akkharapabhedabhāvassa ācariyehi² vuttattā, tamantarena
 nibbacanavibhāgassa ca byākaraṇaṅgena saṅgahitattā. Byākaraṇam̐, nirutti
 ca hi paccekameva vedaṅgam̐. Yathāhu—

“Kappo byākaraṇam̐ joti-sattham̐ sikkhā nirutti ca.
 Chandoviciti cetāni, vedaṅgāni vadanti chā”ti³.

Tasmā byākaraṇaṅgena asaṅkarabhūṭameva niruttinayena
 nibbacanamidhādhippetam̐, na chasu byañjanapadesu viya
 tadubhayasādhāraṇanibbacanam̐ vedaṅgavisayattāti veditabbam̐. Ayam̐
 panettha Mahāniddesaṭṭhakathāya⁴

1. Vi-Ṭṭha 1. 95; Visuddhi 1. 204; Mahāniddesa-Ṭṭha 228 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭī 1. 291 piṭṭhe.

3. Abhidhāne Saggakaṇḍe 110 gāthā.

4. Mahāniddesa-Ṭṭha 228, 229 piṭṭhesu.

āgataniruttinayavinicchayo. Tattha hi “nakkhattarājārivatārakānan”¹ti ettha ra-kārāgamo viya avijjamānassa akkharassa āgamo **vaṇṇāgamo** nāma. Him sanattā “himso”²ti vattabbe “sīho”³ti parivattanaṃ viya vijjamānānamakkharānaṃ heṭṭhupariyavasena parivattanaṃ **vaṇṇavipariyāyo** nāma. “Navachannakedāni diyyatī”²ti ettha a-kārassa e-kārāpajjanaṃ viya aññakkharassa aññakkharāpajjanaṃ **vaṇṇavikāro** nāma. “Jīvanassa mūto jīvanamūto”²ti vattabbe “jīmūto”²ti va-kāra na-kārānaṃ vināso viya vijjamānakkharānaṃ vināso **vaṇṇavināso** nāma. “Pharusāhi vācāhi pakubbamāno, āsajja maṃ tvaṃ vadase kumārā”³ti ettha “pakubbamāno”²ti padassa abhibhavamānoti atthapaṭipādanaṃ viya tattha tattha yathāyogaṃ visesatthapaṭipādanaṃ **dhātūnamatthātisayena yogo** nāmāti.

Yathāvuttappabhedānaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ ayaṃ catutthoyeva siyā, atha kena saddhim pañcamoti āha “**Āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā**”²ti. **Āthabbaṇavedo** nāma Āthabbaṇavedikehi vihito parūpaghātakaro manto, so pana Itihāsapañcamabhāvappakāsanatthaṃ gaṇitatāmattena gahito, na sarūpavasena, evaṇca katvā “**etesan**”²ti padassa tesāṃ tiṇṇaṃ Vedānantveva attho gahetabbo. Tañhi “tiṇṇaṃ Vedānaṃ”²ti etassa visesananti. **Itiha asāti** evaṃ idha loke ahosi, “**āsā**”²tipi katthaci pāṭho, soye vattho. **Iha** ṭhāne **iti** evaṃ, idam vā kammaṃ, vatthum vā **āsa** icchāhītipi attho. Tassa ganthassa mahāvisayatādīpanatthañcettha vicchāvacaṇaṃ, iminā “itihāsā”²ti vacanena paṭisaṃyutto **Itihāso** taddhitavasenāti atthaṃ dasseti. “Itiha āsa, itiha āsā”²ti īdisavacanapaṭisaṃyutto **Itihāso** niruttinayenāti atthadassanantipi vadanti. Akkharacintakā pana evamicchanti “itihā-saddo pārampariyopadeso ekova nipāto, asati vijjatīti **aso**, itihā aso etasminti **Itihāso** samāsavasenā”²ti, tesāṃ mate “**ihihā asā**”²ti ettha evaṃ pārampariyopadeso asa vijjamāno ahosi attho. “**Purāṇakathāsāṅkhāto**”²ti iminā tassa ganthavisesabhāvamāha, bhāratanāmakānaṃ dvebhātikarājūnaṃ yuddhakathā, rāmarañño sītāharaṇakathā, naraśīharājupattikathāti

1. Khu 5. 229 piṭṭhe jātake. 2. Khu 5. 147 piṭṭhe jātake. 3. Khu 5. 212 piṭṭhe jātake.

evamādiapurāṇakathāsaṅkhāto

bhāratapurāṇarāmapurāṇanarasīhapurāṇadigantho Itihāso nāmāti vuttaṃ
hoti. “**Tesaṃ itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ**”ti iminā yathāvākyam “tiṇṇaṃ
vedānaṃ”ti ettha visesaṇabhāvaṃ dasseti.

Pajjati attho etenāti **padam**, nāmākhyātopasagganipātādivasena
anekavibhāgaṃ vibhattiyantapadam. Tadapi byākaraṇe āgatamevāti vuttaṃ
“**tadavasesaṃ**”ti, padato avasesaṃ pakatipaccayādisaddalakkaṇabhūtaṃ
attho. Taṃ taṃ saddaṃ, tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti
byākaraṇaṃ, visesena vā ākarīyante pakatipaccayādayo abhinipphādīyante
etta, anenāti vā **byākaraṇaṃ**, sādhusaddānaṃanvākyāyakaṃ
Muddhabodhabyākaraṇa sārassatabyākaraṇa
pāṇinībyākaraṇacandrabyākaraṇādi adhunāpi vijjamānasattham. **Adhīyatīti**
ajjhāyati. **Vedetīti** paresaṃ vāceti. **Ca**-saddo atthadvayasamuccinatantho,
vikappanatho vā atthantarassa vikappitattā. Vicitrā hi taddhitavutti.
Padakoti byākaraṇesu āgatapadakosallaṃ sandhāya vuttaṃ, **veyyākaraṇoti**
tadavasiṭṭhapakatipaccayādisaddavidhikosallanti imassatthassa
viññāpanattham padadvayassa ekato atthavacanam. Esā hi ācariyānaṃ
pakati, yadidaṃ yena kenaci pakārena atthantaraviññāpanam. Ayaṃ
Atthakathāto aparō nayo—te eva vede padaso kāyatīti **padakoti**. Tattha
padasoti gajjabandhapajjabandhapadena. **Kāyatīti** katheti yathā “jātaṇaṃ”ti,
iminā vedakāraṇasamatthataṃ¹ dasseti. Evañhi “ajjhāyako”ti ādīhi imassa
viseso pākaṇo hotīti.

Āyatim hitaṃ bālajanaṇsaṅkhāto loko na yatati na ihati anenāti
lokāyatam. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puñṇakiriyāya cittampi na
uppadenti, lokā vā bālajanaṇ āyatanti ussahanti vādassādena etthāti
lokāyatam. Aññaṃaṇṇaviruddham, saggamokkhaviruddham vā tanonti
etthāti **vitando** ḍa-paccayavasena, na-kārassa ca ṇa-kāraṃ katvā, viruddhena
vādaḍaḍena tālenti vādino etthāti **vitando** taḍidhātuvasena,
niggahītāgamañca katvā. Adesampi yaṃ nissāya vādīnaṃ vādo pavatto, taṃ
tesaṃ desatopi upacāravasena vuccati yathā

1. Bhedakāraṇasamatthataṃ (Ka)

“Cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhatī”¹, visesena vā paṇḍitānaṃ manam taḍenti cālenī etenāti **vitaṇḍo**, tam vadanti, so vādo vā etesanti **vitaṇḍavādā**, tesam Satthaṃ tathā. Lakkhaṇadīpakasatthaṃ uttara padalopena, taddhitavasena vā **lakkhaṇanti** dasseti **“lakkhaṇadīpakan”**ti ādinā. Lakkhīyati Buddhabhāvādi anenāti **lakkhaṇam**, nigrodhabimbatādi. Tenāha **“yesam vasenā”**ti-ādi. **Dvādasasahassaganthapamāṇanti** ettha bhāṇavārappamāṇādīsu viya bāttiṃ sakkharaganthova adhippeto. Vuttañhi—

“Aṭṭhakkharā ekapadam, ekā gāthā catuppadam.

Gāthā cekā mato gantho, gantho bāttiṃsatakkharo”¹.

Dvādasahi guṇitasahassabāttiṃsakkharaganthapamāṇanti attho. **Yatthāti** yasmim lakkhaṇasatthe, ādhāre cetam bhummaṃ yathā “rukkhe sākha”ti. Soḷasa ca sahassaṇca **soḷasasahassam**, soḷasādhikasahassagāthāparimāṇāti attho. Evañhi ādhārādheyyavacanam sūpapannaṃ hotīti. Padhānavasena Buddhānaṃ lakkhaṇadīpanato **Buddhamantā nāma**. Paccekabuddhādīnampi hi lakkhaṇam tattha dīpitameva. Tena vuttaṃ **“yesam vasenā”**ti-ādi.

“Anūno paripūrakārī”ti atthamattadassanaṃ, saddato pana adhigatamatthaṃ dassetuṃ **“avayo na hotī”**ti vuttaṃ. Ko panesa avayoti anuyogamapaneti **“avayo nāmā”**ti ādinā. Ayametthādhippāyo—yo tāni sandhāretuṃ sakkoti, so “vayo”ti vuccati. Yo pana na sakkoti, so avayo nāma. Yo ca avayo na hoti, so “dve paṭisedhā pakatīyatthagamakā”ti ñāyena vayo evāti. Vayatīti hi **vayo**, ādimajjhapariyosānesu katthacipi aparikilamanto avitthāyanto te ganthe santāne paṇeti byavaharatīti attho. Ayam pana Vinayaṭṭhakathānayo³—**anavayoti** anu avayo, sandhivasena u-kāralopo, anu anu avayo anūno, paripuṇṇasippoti attho. **Vayoti** hi hāni “āyavayo”ti ādīsu viya, natthi etassa yathāvuttaganthesu vayo ūnatāti **avayo, anu** anu avayo **anavayoti**.

1. Dī 2. 248; Ma 1. 86; Abhi 2. 109 piṭṭhādīsu.

2. Saddanītidhātumālāyaṃ bhūvādigāṇe ṇakārantadhātūrūpe. 3. Vi-Ṭṭha 1. 249 piṭṭhe.

“Anuññāto”ti padassa kammaśādhanaśasena, “paṭiññāto”ti padassa ca kattuśādhanaśasena atthaṃ dassento **“ācariyena”**ti ādimāha. **Assāti** ambaṭṭhassa. Pāḷiyaṃ “yamahaṃ jānāmi, taṃ tvaṃ jānāsi”ti idaṃ anujānanākāradassanaṃ, “yaṃ tvaṃ jānāsi, tamahaṃ jānāmi”ti idaṃ pana paṭijānanākāradassananti dasseti **“yaṃ ahaṃ”**ti ādinā. **“Āma ācariyā”**ti hi yathāgataṃ paṭijānanavacanameva atthavasena vuttaṃ. **Yanti** tevijjakaṃ pāvacaṇaṃ. **Tassāti** ācariyassa. Paṭivacanadānameva paṭiññā tathā, tāya sayameva **paṭiññātoti** attho. **“Sake”**ti ādi anujānanaṭṭhāna nādhikāradassanaṃ. Adesaśasapi desamiva kappanāmattenāti vuttaṃ **“katarasmin”**ti ādi. Sassa attano santakaṃ **sakaṃ**. Ācariyānaṃ paramparato, paramparabhūtehi vā ācariyehi āgataṃ **ācariyakaṃ**. Tisso vijjā, tāsāṃ samūho **tevijjakaṃ**, vedattayaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ, pakatṭhānaṃ vā aṭṭhakādīnaṃ vacanaṃ **pāvacaṇaṃ**.

257. Idāni yenādhippāyena brāhmaṇo Pokkharasātī ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ āmantetvā “ayaṃ tātā”ti ādivacanamaṇṇava, tadadhippāyaṃ vibhāvento **“esa kirā”**ti ādimāha. Tattha **uggatassāti** pubbepākaṭṭha kittimato porāṇajanassa. **Bahū janāti** Pūraṇakassapādayo sandhāya vuttaṃ. **Ekaccanti** khattiyādiṇimantaṃ, lokasammataṃ vā janaṃ. **Garūti** bhāriyaṃ, attānaṃ tato mocetvā apagamaṇaṇṇattampi dukkaraṃ hoti, pageva tatuttari karaṇanti vuttaṃ hoti. **Anattho** nāma tathāpagamaṇādīnaṃ nindābyārosa-upārambhādi.

“Abbhuggato”ti ettha abhisaddayogena **itthambhūtākhyānatthavaseneva** “gotamaṇṇ”ti **upayogavacanaṃ**. “Taṃ bhavantaṃ, tathā santaṃ yevā”ti padesupi tassa anupayogattā tadatthavasenevāti dasseti **“tassa bhoto”**ti ādinā. Tenāha **“idhāpi”**ti ādi. **Tathā satoyevāti** yenākārena arahatādīnaṃ saddo abbhuggato, tenākārena santassa bhūtassa eva tassa bhavato gotamaṇṇa saddo yadi vā abbhuggatoti attho. Apica **taṃ bhavantaṃ gotamaṇṇ tathā santaṃ yevāti** ekassaapi atthassa dvikkhattum sambandhabhāvena vacanaṃ sāmāññaviṇṇatāparikkappaṇena atthavisesaviññāpanatthaṃ, tasmā “tassa Bhoto Gotamaṇṇ”ti sāmāññasambandhabhāvena vicchinditvā “tathā

satoyeṇā”ti visesasambandhabhāvena yojetabbam. **Yadi**-saddo cettha saṁsayattho dvinnampi atthānam saṁsayitabbattā. **Vā**-saddo ca vikappanatto tesu ekassa vikappetabbattā. Saddavidū pana evaṁ vadanti— “imassa vacanam saccam vā yadi vā musā”ti ādisu viya yadi-saddo vā-saddo ca ubhopi vikappatthāyeva. Yadi-saddopi hi “yam yadeva parisam upasaṅkamati yadi khattiyaparisam yadi brāhmaṇaparisam”ti ādisu¹ vā-saddattho dissati. “Appam vassasatam āyu, idānetarahi vijjati”ti ādisu viya ca idha samānatthasaddapayogoti. Pāliyam **“yadi vā no tathā”**ti idampi “santamyeva saddo abbhuggato”ti iminā sambajjhivā yathāvuttanayeneva yojetabbam. Nanu “gotaman”ti padeyeva upayogavacanam siyā, na etthāti codanāya **“idhāpi”**ti ādi vuttam, tassa anupayogattā, vicchinditvā sambandhavisabhāvena yojetabbattā vā idhāpi itthambhūtākhyānatthavaseneva upayogavacanam nāmāti vuttam hoti. Itthambhūtākhyānam attho yassa tathā, abhisaddo, itthambhūtākhyānameva vā attho tathā, soyevattho. Yadaggena hi saddayogo hoti, tadaggena atthayogopīti.

258. **Bhoti** attano ācariyam ālapati. Yathā-saddam sātthakam katvā saha pāṭhasesena yojetum **“yathā sakkā”**ti ādi vuttam. **Soti** Bhagavā. Purimanaye ākāratthajotanayathāsaddayogyato kathanti pucchāmatam, idha pana tadayogyato **“ākārapucchā”**ti vuttam. Bāhirakasamaye ācariyamhi upajjhāyasamudācāroti āha **“atha nam² upajjhāyo”**ti, upajjhāyasaññito ācariyabrāhmaṇoti attho.

Kāmaṇca manto, brahman, kappoti tibbidho vedo, tathāpi aṭṭhakādivuttam padhānabhūtam mūlam **manto**, tadatthavivarāṇamattham **brahman**, tattha vuttanayena yaññakiriyāvidhānam **kappoti** mantasseva padhānabhāvato, itaresaṇca tannissayeneva jātattā mantaggahaṇena brahmakappānampi gahaṇam siddhamevāti dasseti **“tisu vedesū”**ti iminā. **Mantoti** hi aṭṭhakādīhi isihi vuttamūlavedasseva nāmam, **vedoti** sabbassa, tasmā **“vedesū”**ti

1. Am 2. 33 piṭṭhe.

2. Kira nam (Aṭṭhakathāyam)

vutte sabbesampi gahaṇaṃ sijjhatīti veditabbaṃ. **Lakkhaṇānī**ti lakkhaṇadīpakāni mantapadāni. Pajjagajjabandhapavesanavasena **pakkhipitvā. Brāhmaṇavesenevā**ti vedavācakabrāhmaṇaliṅgeneva. **Vedeti** mahāpurisalakkhaṇamante. **Mahesakkhā sattā**ti mahāpuñṇavanto paṇḍitasattā. Jānissanti iti manasi katvā vācentīti sambandho. **Tenā**ti tathā vācanato. **Pubbeti** “Tathāgato uppajjissatī”ti vattabbakālato pabhuti Tathāgatassa dharmānakāle. Ajjhāyitabbavācetaḥabbabhāvena **āgacchanti** pākaṭā bhavanti. Ekagāthādvigāthādivasena **anukkamena antaradhāyanti**. Na kevalaṃ lakkhaṇamantāyeva, atha kho aññepi vedā brāhmaṇānaṃ aññāṇabhāvena anukkamena antaradhāyanti evāti ācariyena¹ vuttaṃ.

Buddhabhāvapaṭṭhanā **paṇidhi**, pāramīsambharaṇaṃ **samādānaṃ**, kammassakatādīpañña **ñāṇaṃ**. “Paṇidhimahato samādānamahatotī-ādinā paccekaṃ mahantasaddo yojetabbo”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Evañca sati karuṇā ādi yesaṃ saddhāsīlādīnaṃ te **garuṇādayo**, te eva guṇā **karuṇādiguṇā**, paṇidhi ca samādānañca ñāṇañca karuṇādiguṇā ca, tehi mahanto **paṇidhisamādānaññāṇakarūṇādiguṇamahantoti** nibbacanaṃ kātappaṃ. Evañhi dvandatoparattā mahantasaddo paccekaṃ yojīyatīti. Apica paṇidhi ca samādānañca ñāṇañca karuṇā ca, tamādi yesaṃ te tathā, teyeva guṇā, tehi mahantoti nibbacanenapi attho sūpappanno hoti, paṇidhimahantatādi cassa Buddhavaṃsa² Cariyāpiṭakādi³ vasena veditabbo.

Mahāpadānasuttaṭṭhakathāyaṃ pana “Mahāpurisassāti jātigottakulapadesādivasena mahantassa purisassā”ti⁴ vuttaṃ. Tattha “khattiyo, brāhmaṇo”ti evamādi **jāti**. “Koṇḍañño, gotamo”ti evamādi **gottaṃ**. “Poṇikā, Cikkhallikā, Sākiyā, Koliyā”ti evamādi **kulapadeso**, tadetaṃ sabbampi idha ādisaddena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi sati “dveyeva gatiyo bhavanti”ti ubhinnaṃ sādharmaṇavacanaṃ samatthitaṃ hotīti.

Niṭṭhāti nipphattiyo siddhiyo. Nanvāyaṃ gati-saddo anekattho, kasmā niṭṭhāyameva vuttoti āha “**kāmañcāyaṃ**”ti ādi.

1. Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe.

3. Khu 4. 385 piṭṭhe.

2. Khu 4. 307 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭītha 2. 34 piṭṭhe.

Bhavabhedeti nirayādibhavavisesse. So hi sucaritaduccaritakammena sattehi upapajjanavasena gantabbāti **gati**. Gacchati pavattati etthāti **gati**, nivāsaṭṭhānam. Gamati yathāsabhāvaṃ jānātīti **gati**, paññā. Gamanam byāpanam **gati**, vissaṭṭabhāvo, so pana ito ca etto ca byāpetvā ṭhitatāva. Gamanam nipphattanam **gati**, niṭṭhā, ajjhāsayaapaṭisaraṇatthāpi nidassananayena gahitā. Tathā hesa “imesam kho aham bhikkhūnam sīlavantānam kalyāṇadhammānam neva jānāmi āgatiṃ vā gatiṃ vā”¹ ettha ajjhāsaye vattati, “nibbānam arahatogaṭī”² ettha paṭisaraṇe, parāyaṇe apassayeti attho. Gacchati yathārucci pavattatīti **gati**, ajjhāsayo. Gacchati avacarati, avacaraṇavasena vā pavattati etthāti **gati**, paṭisaraṇam. Sabbasaṅkhatavisaṇṇuttassa hi arahato nibbānameva paṭisaraṇam, idha pana niṭṭhāyam vattatīti veditabbo tadanñesamavisayattā.

Nanu dvinnam nipphattinam nimittabhūtāni lakkhaṇāni visadisāneva, atha kasmā “yehi samannāgatassā”³ ti ādinā tesam sadisabhāvo vuttoti codanālesam dassetvā sodhento “**tattha kiñcāpi**”⁴ ti ādimāha. Samānepi nigrodhabimbatādilakkhaṇabhāve attheva koci nesam visesoti dassetuṃ “**na teheva Buddho hoti**”⁵ ti vuttam. “Yathā hi Buddhānam lakkhaṇāni suvisadāni, suparibyattāni, paripuṇṇāni ca honti, na evam cakkavattīnam”⁶ ti ayam pana viseso **Ācariyadhammapālattherena**³ pakāsito. Jāyanti bhinnesupi atthesu abhinnadhīsaddā etāyāti **jāti**, lakkhaṇabhāvamattam. Vuttañhi—

“Sabalādisu bhinnesu, yāya vattantubhinnadhī-
Saddā sā jātiresā ca, mālāsuttamivanvitā”⁴.

Tasmā lakkhaṇatāmattena samānabhāvato visadisānipi tāniyeva Cakkavattinipphattinimittabhūtāni lakkhaṇāni sadisāni viya katvā tāni Buddhanipphattinimittabhūtāni lakkhaṇāni nāmāti idam vacanam vuccatīti attho. Adhi-āpubbavasayoge bhummatthe upayogavacananti āha “**agāre vasati**”⁷ ti. **Catūhi acchariyadhammehi** abhirūpatā, dīghāyukatā, appābādhatā, brāhmaṇagahapatikānam piyamanāpatāti imehi catūhi acchariyasabhāvabhūtāhi iddhīhi. Yathāha—

1. Ma 1. 409 piṭṭhe.

2. Vi 5. 263 piṭṭhe.

3. Dī-Ṭī 1. 292 piṭṭhe.

4. Atthabhedacintāyam 32 gāthā.

“Rājā Ānanda Mahāsudassano catūhi iddhīhi samannāgato ahoṣi. Katamāhi catūhi iddhīhi? Idhānanda rājā Mahāsudassano abhirūpo ahoṣi dassanīyo pāsādiko”ti ādi¹.

Cetiya-jātake² āgatanayaṃ gahetvāpi evaṃ vadanti “sarīrato candanagandho vāyati, ayaṃ ekā iddhi. Mukhato uppalagandho vāyati, ayaṃ dutiyā. Cattāro devaputtā catūsu disāsu sabbakālaṃ khaggahatthā ārakkhaṃ gaṇhanti, ayaṃ tatiyā. Ākāseṇa vicarati, ayaṃ catutthī”ti. **Anāgatavaṃsasavaṇṇanāyaṃ**³ pana “abhirūpabhāvo ekā iddhi, samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgatabhāvo dutiyā, yāvatāyukampi sakalalokassa dassanātittikabhāvo tatiyā, ākāśacāribhāvo catutthī”ti vuttaṃ. Tattha **samavepākiniyā gahaṇiyā samannāgatabhāvoti** samavipācaniyā kammajatejodhātuyā sampannatā. Yassa hi bhuttamattova āhāro jīrati, yassa vā pana puṭabhattaṃ viya tatheva tiṭṭhati, ubhopete na samavepākiniyā samannāgatā. Yassa pana puna bhattachakāle bhattachando uppajjateva, ayaṃ samavepākiniyā samannāgato nāma, tathārūpatāti attho. **saṅgahavatthūhī** dānaṃ, piyavacanaṃ, atthacariyā, samānattatāti imehi saṅgahopāyehi. Yathāha—

“Dānañca peyyavajjañca, atthacariyā ca yā idha.
Samānattatā ca dhammesu, tattha tattha yathārahaṃ.
Ete kho saṅgahā loke, rathassāṇīva yāyato.

Ete ca saṅgahā nāssu, na mātā puttakāraṇā.
Labhetha mānaṃ pūjaṃ vā, pitā vā puttakāraṇā.

Yasmā ca saṅgahā ete, samapekkhanti paṇḍitā.
Tasmā mahattaṃ papponti, pāsāmsā ca bhavanti te”ti⁴.

Rañjanatoti pītisomanassavasena rañjanato, na rāgavasena, pītisomanassānaṃ jananatoti vuttaṃ hoti. Catūhi saṅgahavatthūhi rañjanaṭṭhena rājāti pana sabbesaṃ rājūnaṃ samaññā tathā akarontānampi

1. Dī 2. 145 piṭṭhe.

3. Metteyya-anāgatavaṃsavaṇṇanā passitabbā.

2. Jātaka-Ṭṭha 3. 431 piṭṭhe.

4. Dī 3. 156 piṭṭhe.

vilīvabījanādīsu tālavaṇṭavohāro viya ruḷhivasena pavattito, tasmā
“acchariyadhammehī”ti asādhāraṇanibbacanam vuttanti daṭṭhabbam.

Saddasāmatthiyato anekadhā cakkavattīsaddassa vacanattham dassento
padhānabhūtam vacanattham paṭhamam dassetum “**cakkaratanan**”ti
ādimāha. Idameva hi padhānam cakkaratanassa pavattanamantarena
cakkavattibhāvānāpattito. Tathā hi **Atṭhakathāsu** vuttam “kittāvatā
cakkavattī hotīti? Ekaṅguladvaṅgulamattampi cakkaratane ākāsam
abbhuggantvā pavatte”ti¹. Yasmā pana rājā cakkavattī ekaṃsam
uttarāsāṅgam karitvā vāmahatthena hatthisoṇḍasadisapanāḷim
suvaṇṇabhīṅkāram ukkhipitvā dakkhiṇahatthena cakkaratanam udakena
abbhukkiritvā “pavattatu bhavam cakkaratanam, abhivijjānātu bhavam
cakkaratanan”ti² vacanena cakkaratanam vehāsam abbhuggantvā pavattesi,
tasmā tādīsam pavattāpanam sandhāya “**cakkaratanam vatteti**”ti vuttam.
Yathāha “atha kho Ānanda rājā Mahāsudassano uṭṭhāyāsana -pa-
cakkaratanam abbhukkiri ‘pavattatu bhavam cakkaratanan’ti”adi³. Na
kevalaṇca cakkasaddo cakkarataneyeva vattati, atha kho
sampatticakkādīsupi, tasmā tam tadatthavācakasaddasāmatthiyatopi
vacanattham dasseti “**sampatticakkehi**”ti-ādīnā. Tattha **sampatticakkehi**—

“Patirūpe vase dese, ariyamittakaro siyā.

Sammāpaṇidhisampanno, pubbe puñṇakato naro.

Dhañṇam dhanam yaso kitti, sukhañcetaṃdhivattati”ti⁴—

vuttehi patirūpadesavāsādisampatticakkehi. **Vattatī**ti pavattati sampajjati,
uparūpari kusaladhammam vā paṭipajjati. **Tehī**ti sampatticakkehi. **Paranti**
sattanikāyam, yathā sayamsaddo suddhakattutthassa jotako, tathā
paraṃsaddopi hetukattutthassāti veditabbam. **Vatteti**ti pavatteti sampādeti,
uparūpari kusaladhammam vā paṭipajjāpeti. Yathāha—

“Rājā Mahāsudassano evamāha ‘pāṇo na hantabbo, adinnam na
ādātabbam, kāmesu micchā na caritabbā, musā na bhaṇitabbā, majjām
na pātabbam, yathābhuttaṇca bhuñjathā’ti. Ye kho

1. Dī-Ṭṭha 2. 212 Ma-Ṭṭha 4. 155 piṭṭhe.

3. Dī 2. 141 piṭṭhe.

2. Dī 2. 141 piṭṭhe.

4. Am 1. 341 piṭṭhe.

panānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño Mahāsudassanassa anuyantā ahesun”ti ādi¹.

Iriyāpathacakkānanti iriyāpathabhūtānaṃ cakkānaṃ. Iriyāpathopi hi “cakkan”ti vuccati “catucakkaṃ navadvāraṇ”ti-ādīsu². Yathāha—

“Rathaṅge lakkhaṇe dhammo-racakkesviriyāpathe.
Cakkaṃ sampattiyāṃ cakka-ratane maṇḍale bale.
Kulālabhaṇḍe āṇāya-māyudhe dānarāsisū”ti³.

Vattoti pavattanaṃ uppajjanaṃ, imināva iriyāpathacakkaṃ vatteti parahitāya uppādetīti nibbacanampi dasseti atthato samānattā. Tathā cāha—

“Atha kho taṃ Ānanda Cakkaratanaṃ puratthimaṃ disaṃ pavatti, anvadeva rājā Mahāsudassano saddhiṃ caturaṅginiyā senāya. Yasmim kho panānanda padese Cakkaratanaṃ paṭiṭṭhāsi, tattha rājā Mahāsudassano vāsaṃ upagacchi saddhiṃ caturaṅginiyā senāya”ti ādi⁴.

Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparo nayo—appaṭihataṃ āṇāsāṅkhātaṃ cakkaṃ vattetīti **cakkavattī**. Tathā hi vuttaṃ—

“Pañcahi bhikkhave dhammehi samannāgato Rājā Cakkavattī dhammeneva cakkaṃ vatteti, taṃ hoti Cakkaṃ appaṭivattiyāṃ kenaci manussabhūtena paccatthikena pāṇinā. Katamehi pañcahi? Idha bhikkhave Rājā Cakkavattī atthaññū ca hoti, dhammaññū ca mattaññū ca kālaññū ca parisaññū ca. Imehi kho -pa- pāṇinā”ti-ādī⁵.

Khattiyamaṇḍalādisaññitaṃ Cakkaṃ samūhaṃ attano vase vatteti anuvattetītipi **Cakkavattī**. Vuttañhi “ye kho panānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño Mahāsudassanassa anuyantā ahesun”ti ādi⁶.

Cakkalakkhaṇaṃ vattati etassātipi **Cakkavattī**. Tenāha “imassa deva kumārassa

1. Dī 2. 141 piṭṭhe.

3. Abhidhāne anekatthavagge 781 gāthā.

5. Am 2. 130 piṭṭhe.

2. Sam 1. 15, 62 piṭṭhādisu.

4. Dī 2. 14 piṭṭhe.

6. Dī 2. 142 piṭṭhe.

heṭṭhā pādatalesu Cakkāni jātāni saḥassārāni sanemikāni sanābhikāni sabbākāraparipūrānī”ti ādi¹. Cakkaṃ mahantaṃ kāyabalaṃ vattati etassātipi **Cakkavattī**. Vuttañhetam “Ayañhi deva kumāro sattussado -pa-. Ayañhi deva kumāro sīhapubbaddhakāyo”ti ādi². Tena hissa lakkhaṇena mahabbalabhāvo viññāyati. Cakkaṃ dasavidham, dvādasavidham vā vattadhammaṃ vattati paṭipajjati **Cakkavattī**. Tena vuttaṃ “na hi te tāta dibbaṃ Cakkaratanaṃ pettikaṃ dāyajjaṃ, iṅgha tvaṃ tāta ariye Cakkavattivatte vattāhi”ti ādi³. Cakkaṃ mahantaṃ dānaṃ vatteti pavattetītipi **Cakkavattī**. Vuttañca—

“Paṭṭhapesi kho Ānanda rājā Mahāsudassano tasmaṃ pokkharaṇaṃ tīre evarūpaṃ dānaṃ annaṃ annatthikassa, pānaṃ pānatthikassa, vatthaṃ vatthattthikassa, yānaṃ yānatthikassa, sayanaṃ sayanatthikassa, itthiṃ itthittthikassa, hiraññaṃ hiraññatthikassa, suvaṇṇaṃ suvaṇṇatthikassā’ti-ādi⁴.

Rājāti sāmāññaṃ tadaññasādhāraṇato. **Cakkavattīti visesaṃ** anaññasādhāraṇato. **Dhammasaddo** ñāye, samo eva ca ñāyo nāmāti āha “**ñāyena samena**”ti. **Vattati** uppajjati, paṭipajjati vā attho. “Idaṃ nāma caratī”ti avuttepi sāmāñña-jotanāya visese avatṭhānato, visesatthinā ca visesassa payujjitabbattā “sadatthaparatthe”ti yojjyati. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā “dikkhito na dadātī”ti. Yasmā Cakkavattirājā dhammeneva rajjamadhigacchati, na adhammena parūpaghātadinā. Tasmā vuttaṃ “**dhammena rajjaṃ labhitvā**”ti-ādi, **dhammena**ti ca ñāyena, kusaladhammena vā. Rañño bhāvo rajjaṃ, issariyaṃ.

Paresaṃ hitopāyabhūtaṃ dhammaṃ karoti, caratīti vā **dhammiko**. Attano hitopāyabhūtaṃ dhammaṃ kārako, carako vā rājāti **dhammarājāti** imaṃ savisesaṃ atthaṃ dasseti “**parahitadhammakaraṇena vā**”ti ādinā. Ayaṃ pana Mahāpadānaṭṭhakathānayo—dasavidhe kusaladhamme, agatirahite vā rājadhamme niyuttoti **dhammiko**, teneva dhammena

1. Dī 2. 14 piṭṭhe. 2. Dī 2. 15 piṭṭhe. 3. Dī 3. 50 piṭṭhe. 4. Dī 2. 147 piṭṭhe.

lokaṃ rañjetīti **Dhammarāja**. Pariyāyavacanameva hi idaṃ padadvayanti. Ācariyena pana evaṃ vuttaṃ “Cakkavattivattasaṅkhātā dhammaṃ carati, Cakkavattivatta-saṅkhāto vā dhammo etassa, etasmim vā atthīti **dhammiko**, dhammato anapetattā dhammo ca so rañjanaṭṭhena rājā cāti **dhammarāja**”ti¹. “Rājā hoti cakkavattī”ti vacanato “cāturanto”ti idaṃ catudīpissarataṃ vibhāvetīti āha “**cāturantāyā**”ti ādi. Cattāro samuddā antā pariyosānā etissāti **cāturantā**, pathavī. Sā hi catūsu disāsu puratthima-samuddādicatusamuddapariyosānattā evaṃ vuccati. Tena vuttaṃ “**catusamudda-antāyā**”ti, sā pana avayavabhūtetī catubbidhehi dīpehi vibhūsitā ekalokadhātupariyāpannā pathavīyevāti dasseti “**catubbidhadīpavibhūsitāya pathaviyā**”ti iminā. Yathāha—

“Yāvata candimasūriyā, pariharanti disā bhanti virocana.
Sabbeva dāsā Mandhātu, ye ca pāṇā pathavissitā”ti.

Ettha ca “catudīpavibhūsitāyā”ti avatvā **catubbidhadīpavibhūsitāyāti vidhasaddaggahaṇaṃ** paccekāṃ pañcasataparittadīpānampi mahādīpeyeva saṅgahaṇatthaṃ saddātirittena atthātirittassa viññāyamānattā, koṭṭhāsavācakena vā vidhasaddena samānabhāgānaṃ gahitattāti daṭṭhabbaṃ. **Kopādipaccatthiketi** ettha ādisaddena kāmamohamānamadādike saṅgaṇhāti. **Vijetīti** taṃkālēpekkhāya vattamānavacanaṃ, vijitavāti attho. Saddavidū hi atīte tāvīsaddamicchanti. “Sabbarājāno vijetī”ti vadanto kāmāṃ Cakkavattino kenaci yuddhaṃ nāma natthi, yuddhena pana sādhetabbassa vijayassa siddhiyā “vijitasāṅgāmo”tveva vuttoti dasseti.

Thāvarassa dhuvassa bhāvo **thāvariyaṃ**, yathā janapade thāvariyaṃ patto, taṃ dassetuṃ “**na sakkā kenaci**”ti-ādi vuttaṃ, iminā kenaci akampiyaṭṭhena janapade thāvariyaṃ patto tappurisasamāsaṃ dasseti, itarena ca daḍḍhabhattibhāvato janapado thāvariyaṃ patto etasminti aññapadatthasamāsaṃ. **Tamhīti** asmiṃ rājini. Yathā janapado tasmiṃ thāvariyaṃ patto, tadāvikaronto “**anuyutto**”ti ādimāha. Tattha **anuyuttoti** niccapayutto. **Sakammaniratoti** cakkavattino rajjakamme sadā

1. Dī-Ṭī 1. 293 piṭṭhe.

pavatto. **Acalo asampavedhī**ti pariyāyavacanametam, corānam vā vilopanamattena **acalo**, dāmarikattena **asampavedhī**. Corehi vā **acalo**, paṭirājūhi **asampavedhī**. Anatimudubhāvena vā **acalo**, anaticaṇḍabhāvena **asampavedhī**. Tathā hi aticaṇḍassa rañño balikhaṇḍādīhi lokam pīlayato manussā majjhimajanapadam chaḍḍetvā pabbatasamuddatīrādīni nissāya paccante vāsam kappenti, atimudukassa ca rañño corasāhasikajanavilopapīlītā manussā paccantam pahāya janapadamajjhe vāsam kappenti, iti evarūpe rājini janapado thāvarabhāvam na pāpuṇāti, etasmim pana tadubhayavirahite suvaṇṇatulā viya samabhāvappatte rājini rajjam kārayamāne janapado pāsānapitṭhiyam ṭhapetvā ayopattena parikkhitto viya acalo asampavedhī thāvariappattoti.

Seyyathidanti ekova nipāto, “so katamo, tam katamam, sā katamā”ti ādinā yathāraham līṅgavibhattivacanavasena payojyamānova hoti, idha tāni katamānīti payuttoti āha “**tassa cetānī**”ti ādi. Cacati cakkavattino yathāruci ākāsādigamanāya paribbhamatīti **cakkaṃ**. Cakkaratanañhi antosamuṭṭhitavāyodhātuvasena rañño cakkavattissa vacanasamanantameva pavattati, na candasūriyavimānādi viya bahisamuṭṭhitavāyodhātuvasenāti **Vimānaṭṭhakathāyam**¹ vuttam. **Ratijananatṭhenā**ti pītisomanassuppādanatṭhena. Tañhi passantassa, suṇantassa ca anappakam pītisomanassam uppajjati acchariyadhammattā. Vacanatthato pana rameti ratim karotīti **ratanam**, ramanam vā ratam, tam netīti **ratanam**, ratam vā janetīti **ratanam** ja-kāralopavasenātipi neruttikā. **Sabbatthā**ti hatthiratanādīsu.

Cittikatabhāvādināpi cakkassa ratanaṭṭho veditabbo, so pana ratijananatṭheneva ekasaṅgahatāya visum na gahito. Kasmā ekasaṅgahoti ce? Cittikatādibhāvassapi ratinimittattā. Atha vā ganthabyāsam pariharitukāmena cittikatādibhāvo na gahitoti veditabbaṃ. Aññāsu pana **Aṭṭhakathāsu**² evam vuttam—

1. Vimāna-Ṭṭha 13 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṃ-Ṭṭha 3. 19; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddeśa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.

“Ratijjananaṭṭhena ratanaṃ. Apica—

Cittīkatam mahagghañca, atulam dullabhadassanaṃ.

Anomasattaparibhogam, ratanam tena vuccati.

Cakkaratanassa ca nibbattakālato paṭṭhāya aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti, sabbepi gandhapupphādīhi tasseva pūjañca abhivādanādīni ca karontīti cittīkataṭṭhena ratanaṃ. Cakkaratanassa ca ettakaṃ nāma dhanam agghatīti aggho natthi, iti mahagghaṭṭhenapi ratanaṃ. Cakkaratanañca aññehi loke vijjamānaratanehi asadisanti atulaṭṭhena ratanaṃ. Yasmā pana yasmim kappe Buddhā uppajjanti, tasminyeva Cakkavattino uppajjanti, Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti, tasmā dullabhadassanaṭṭhenapi ratanaṃ. Tadeva jātirūpakula-issariyādīhi anomassa uḷārasattasseva uppajjati, na aññassāti anomasattaparibhogaṭṭhenapi ratanaṃ. Yathā ca cakkaratanaṃ, evaṃ sesānipī”ti.

Tatrāyam **cittīkāya**, aññaṭṭha ca vuttanayena atthavibhāvanā—idañhi “**cittīkatan**”ti ādivacanam nibbacaṇatthavasena vuttam na hoti, atha kinti ce? Loke “ratanaṃ”ti sammatassa vatthuno garukātabbabbhāvena vuttam. Sarūpato panetaṃ lokiyamahājanena sammataṃ hiraññasuvaṇṇādikaṃ, cakkavattirañño uppannam Cakkaratanādikaṃ, kataññukatavedipuggalādikaṃ, sabbukkaṭṭhaparicchedavasena Buddhādisaraṇattayañca daṭṭhabbam. “Aho manoharan”ti citte kattabbatāya **cittīkatam**, svāyam cittīkāro tassa pūjanīyatāyāti katvā pūjanīyanti attham vadanti. Keci pana “vicitrakataṭṭhena cittīkatan”ti bhaṇanti, tam na gahetabbam idha cittaśaddassa hadayavācakattā “cittīkatvā suṇātha me”ti¹ āhaccabhāsitaṭṭhena viya. Tathā cāhu “yathārahamivaṇṇāgamo bhūkaresū”ti². “Passa cittīkatam rūpaṃ, maṇinā kuṇḍalena cā”ti-ādīsu³ pana pubbe avicitraṃ idāni vicitraṃ katanti **cittīkatanti** attho gahetabbo tattha cittaśaddassa vicitravācakattā. Mahantaṃ vipulaṃ aparimitaṃ agghatīti **mahaggham**. Natthi etassa tulā upamā, tulaṃ vā sadisanti **atulam**. Kadācīdeva uppajjanato

1. Khu 4. 306 piṭṭhe Buddhavaṃse.

2. Saddanāṭṭisuttamālāyam kitakappe 1383 suttaṃ passitabbam. 3. Ma 2. 253 piṭṭhe.

dukkhena laddhabbadassanattā **dullabhadassanaṃ**. Anomehi uḷāraguṇehevā sattehi paribhuñjitabbato **anomasattaparibhogaṃ**.

Idāni nesaṃ cittikatādi-atthānaṃ savisesaṃ cakkaratane labbhamānataṃ dassetvā itaresupi te atidisituṃ “**yathā ca cakkaratanaṃ**”ti ādi āraddhaṃ. Tatha **aññaṃ devaṭṭhānaṃ nāma na hoti** rañño anaññasādhāraṇissariyādisampattiṭaḷābhahetuto, aññesaṃ sattānaṃ yathicchitatthapaṭilābhahetuto ca. **Aggho natthi** ativiya uḷārasamujjalaratanattā, acchariyabbhutadhammatāya ca. Yadaggena ca mahagghaṃ, tadaggena atulaṃ. Sattānaṃ pāpajigucchanaena vigatakāḷako puññapasutatāya maṇḍabhūto yādiso kālo Buddhuppādāraho, tādisa eva cakkavattīnampi sambhavoti āha “**yasmā paṇā**”ti-ādi. **Kadāci karahacīti** pariyaavacanaṃ, “**kadāci**”ti vā yathāvuttakālaṃ sandhāya vuttaṃ, “**karahaci**”ti jambusiridīpasāṅkhātāṃ desaṃ. Tenāha—

“Kālaṃ dīpaṇa desaṇa, kulaṃ mātarameva ca.

Ime paṇa viloketvā, uppajjati mahāyaso”ti¹.

Upamāvasena cetāṃ vuttaṃ. Upamopameyyānaṇa na accantameva sadisatā, tasmā yathā Buddhā kadāci karahaci uppajjanti, na tathā Cakkavattino. cakkavattino pana anekadāpi Buddhuppādakappe uppajjantīti attho gahetabbo. Evaṃ santēpi Cakkavattivattapūraṇassa dukkarabhāvato dullabhuppādoyevāti iminā dullabhuppādatāsāmaññaena tesāṃ dullabhadassanattā vuttāti veditabbaṃ. Kāmaṃ cakkaratanaṇubhāvena samijjhamāno guṇo cakkavattiparivārajanasādhāraṇo, tathāpi cakkavattī eva naṃ sāmibhāvena visavitāya paribhuñjatīti vattabbataṃ arahati tadatthameva uppajjanatoti dassento “**tadetan**”ti-ādimāha. Yathāvuttānaṃ pañcannaṃ, channampi vā atthānaṃ sesaratanesupi labbhanato “**evaṃ sesānipī**”ti vuttaṃ.

Imehi pana ratanehi Rājā Cakkavattī kimatthaṃ paccanubhoti, nanu vināpi tesu kenaci rañño Cakkavattinā bhavitabbanti codanāya tassa tehi yathārahamatthapaccanubhavanadassanena kenacipi avinābhāvitāṃ vibhāvetuṃ “**imesu paṇā**”ti ādi āraddhaṃ. **Ajitaṃ** puratthimādisāya

khattiyamaṇḍalaṃ **jināti** mahesakkhataśaṃvattaniyakammanissandabhāvato. **Yathāsukhaṃ anuvicarati** hatthiratanam, assaratanañca abhiruhitvā tesam ānubhāvena antopātarāsaṃyeva samuddapariyantam pathaviṃ anupariyāyitvā rājadhāniyā eva paccāgamanato. **Pariṇāyakaratanena vijitamanurakkhati** tattha tattha kattabbakiccasamvidahanato. **Avasesehi** maṇirātana-itthiratanagahapatiratanehi upabhuñjanena pavattam **upabhogasukhaṃ anubhavati** yathārahaṃ tehi tathānubhavanasiddhito. So hi maṇirātanaena yojanappamaṇe padese andhakāram vidhametvā ālokadassanādinā sukhamanubhavati, itthiratenena atikkantamānusakarūpadassanādivasena, gahapatirātanaena icchiticchitamaṇikanakarajatādidhanapaṭilābhavasena sukhamanubhavati.

Idāni sattiyā, sattiphalena ca yathāvuttamattham vibhāvetum **“paṭhamenā”**ti ādi vuttam. Tividhā hi **sattiyo** “sakkonti samatthenti rājāno etāyā”ti katvā. Yathāhu—

“Pabhāvussāhamantānam, vasā tisso hi sattiyo.
Pabhāvo daṇḍajo tejo, patāpo tu ca kosajo.

Manto ca mantanam so tu, catukkaṇṇo dvigocarō.
Tigocarō tu chakkaṇṇo, rahassam guyhamuccate”ti¹.

Tattha vīriyabalaṃ **ussāhasatti**. Paṭhamena cassa Cakkaratanena tadanuyogo paripuṇṇo hoti. Kasmāti ce? Tena ussāhasattiyā pavattetabbassa appaṭihatāṇācakkabhāvassa siddhito. Paññābalaṃ **mantasatti**. **Pacchimena** cassa pariṇāyakaratanena tadanuyogo. Kasmāti ce? Tassa sabbarājakiccesu kusalabhāvena mantasattiyā viya avirajjhanapayogattā. Damanena, dhanena ca pabhuttaṃ **pabhūsatti**. **Hatthi-assagahapatiratanehi** cassa tadanuyogo paripuṇṇo hoti. Kasmāti ce? Hatti-assaratanānam mahānubhāvātāya, gahapatirātanaato paṭiladdhakosasampattiyā ca pabhāvasattiyā viya pabhāvasamiddhisiddhito. Itthimaṇirātanehi tividhasattiyogaphalaṃ paripuṇṇam hotīti sambandho, yathāvuttāhi tividhāhi sattīhi payujjanato yaṃ phalaṃ laddhabbam, tam sabbam

1. Abhidhāne Bhūkaṇḍe Catubbaṇṇavagge 351-352 gāthā.

tehi paripuṇṇaṃ hotīti attho. Kasmāti ce? Teheva upabhogasukhassa sijjhanato.

Duvidhasukhavasena yathāvuttamatthaṃ vibhāvetuṃ “**so itthimaṇiratanehi**”ti ādi kathitaṃ. **Bhogasukhanti** samīpe katvā paribhogavasena pavattasukhaṃ. **Sesehīti** tadavasesehi cakkādipaṇcaratanehi. Apaccatthikatāvasena pavattasukhaṃ **issariyasukhaṃ**. Idāni tesāṃ sampannahetuvasenapi kenaci avinābhāvitameva vibhāvetuṃ “**visesato**”ti ādimāha. **Adosakusalamūlajanitakammānubhāvenāti** adosasaṅkhātena kusalamūlena sahaajātādipaccayavasena uppāditakammasa ānubhāvena **sampajjanti** sommatara ratanaajātikattā. Kammaphalañhi yebhuyyena kammasarikkhataṃ. **Majjhimāni** maṇi-itthigahapatiratanāni **alobhakusalamūlajanitakammānubhāvena sampajjanti** uḷāradhanassa, uḷāradhanapaṭilābhakāraṇassa ca pariccāgasampadāhetukattā. **Pacchimaṃ** pariṇāyakaratanāṃ **amohakusalamūlajanita kammānubhāvena sampajjati** mahāpaṇṇeneva cakkavattirājakiccassa parinetabbattā, mahāpaṇṇābhāvassa ca amohakusalamūlajanitakammanissandabhāvato. **Bojjhaṅgasamnyutteti** Mahāvagge dutiye Bojjhaṅgasamnyutte¹. **Ratanasuttassāti** tattha pañcamavagge saṅgītassa dutiyassa ratanasuttassa¹. **Upadeso** nāma savisesaṃ sattannaṃ ratanānaṃ vicāraṇavasena pavatto nayo.

Saraṇato paṭipakkhavidhamanato **sūrā** sattivanto, nibbhayāvahāti attho. Tenāha “**abhīrukajātikā**”ti. Asure vijjintvā ṭhitattā sakko Devānamindo dhīro nāma, tassa senaṅgabhāvato devaputto “aṅgaṃ”ti vuccati, dhīrassa aṅgaṃ, tassa rūpamiva rūpaṃ yesaṃ te **dhīraṅgarūpā**, tena vuttaṃ “**devaputtasadisakāyā**”ti. **Eketi sārasamāsanāmakā** ācariyā, tadakkhamanto āha “**ahaṃ panetthā**”ti ādi. **Sabhāvoti** sabhāvabhūto attho. **Uttamasūrāti** uttamayodhā. Sūrasaddo hi idha yodhattho. Evañhi purimanayato imassa visesatā hoti, “uttamattho sūrasaddo”tipi vadanti, “**uttamā sūrā vuccanti**”tipi hi pāṭho dissati. **Vīraṇanti** vīriyavantānaṃ. **Aṅganti** kāraṇaṃ “aṅgiyati ṇāyati phalametenā”ti katvā. Yena vīriyena “dhīrā”ti vuccanti, tadeva dhīraṅgaṃ

1. Saṃ 3. 87 piṭṭhe.

nāmāti āha “**vīriyanti vuttaṃ hotī**”ti. **Rūpanti** sarīraṃ. Tena vuttaṃ “**vīriyamayasārīrā viyā**”ti. Vīriyameva **vīriyamayaṃ** yathā “dānamayan”¹, tasmā vīriyasaṅkhātasaārīrā viyāti attho. Vīriyaṃ pana na ekantarūpanti viya-addaggahaṇaṃ kataṃ. Apica dhīraṅgena nibbattaṃ dhīraṅganti atthaṃ dassetuṃ “**vīriyamayasārīrā viyā**”ti vuttaṃ, evampi vīriyato rūpaṃ na ekantaṃ nibbattanti viya-addena dasseti. Atha vā rūpaṃ sarīrabhūtaṃ dhīraṅgaṃ vīriyametesanti yojetabbaṃ, tathāpi vīriyaṃ nāma kiñci saviggahaṃ na hotīti dīpeti “**vīriyamayasārīrā viyā**”ti iminā, idhāpi mayasaddo sakattheyeva daṭṭhabbo, tasmā saviggahavīriyasadisāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—saviggahaṃ ce vīriyaṃ nāma siyā, te cassa puttā taṃsadisāyeva bhaveyyunti ayameva cattho ācariyena² anumato.

Mahāpadānaṭṭhakathāyaṃ pana evaṃ vuttaṃ “dhīraṅgaṃ rūpametesanti **dhīraṅgarūpā**, vīriyajātikā vīriyasabhāvā vīriyamayā akilāsuno ahesuṃ, divasampi yujjhantā na kilamantīti vuttaṃ hotī”³, tadetaṃ rūpasaddassa sabhāvatthataṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Idha ceva aññattha ca katthaci “**dhītaṅgarūpā**”ti pāṭho dissati. Vīriyatthopi hi dhitisaddo hoti “saccaṃ dhammo dhiti cāgo, diṭṭhaṃ so ativattatī”⁴ti-ādīsu⁴ dhitisaddo viya. Katthaci pana “**vīraṅgan**”ti pāṭhova diṭṭho. Yathā ruccati, tathā gahetabbaṃ.

Nanu ca rañño cakkavattissa paṭisenā nāma natthi, ya’massa puttā pamaddeyyuṃ, atha kasmā “parasenappamaddanā”⁵ti vuttanti codanaṃ sodhento “**sace**”⁵ti ādimāha, parasenā hotu vā, mā vā, “sace pana bhaveyyā”⁵ti parikkappanāmattena tesāṃ evamānubhāvataṃ dassetuṃ tathā vuttanti adhippāyo, “parasenappamaddanā”⁵ti vuttepi parasenaṃ pamaddituṃ samatthāti attho gahetabbo pakaraṇatopi atthantarassa viññāyamānattā, yathā “sikkhamānena bhikkhave bhikkhunā aññātabbaṃ paripucchitabbaṃ paripaṇhitabbaṃ”⁵ti⁵ etassa padabhājanīye⁶ “sikkhitukāmenā”⁶ti atthaggaṇanti imamatthaṃ dassetuṃ “**taṃ parimaddituṃ samatthā**”⁶ti vuttaṃ. Na hi te parasenaṃ pamaddantā tiṭṭhanti, atha kho pamaddanasamatthā eva

1. Dī 3. 182; Khu 1. 23; Khu 10. 43 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

5. Vi 2. 186 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 294 piṭṭhe.

4. Khu 5. 14, 61 piṭṭhesu Jātake.

6. Vi 2. 187 piṭṭhe.

honti. Evamaññatrapī yathārahaṃ. Paraseṇaṃ pamaddanāya samatthentīti **parasenappamaddanā**ti atthaṃ dassetītipi vadanti.

Pubbe katūpacitassa etarahi vipaccamānakassa puññadhammassa cirataraṃ vipaccitūṃ paccayabhūtaṃ cakkavattivattasamudāgataṃ payogasampattisaṅkhātaṃ dhammaṃ dassetuṃ “dhammena”ti padassa **“pāṇo na hantabboti-ādinā pañcasīladhammena”**ti atthamāha. Ayañhi attho “ye kho paṇānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rājānaṃ Mahāsudassanaṃ upasaṅkamitvā evamāhaṃsu ‘ehi kho mahārāja, svāgataṃ te mahārāja, sakaṃ te mahārāja, anusāsa mahārāja’ti. Rājā Mahāsudassano evamāha ‘pāṇo na hantabbo, adinnaṃ na ādāttabbaṃ, kāmesu micchā na caritabbā, musā na bhaṇitabbā, majjaṃ na pātabbāṃ, yathābhuttaṃca bhuñjathā’ti. Ye kho paṇānanda puratthimāya disāya paṭirājāno, te rañño Mahāsudassanassa anuyantā ahesun”ti-ādinā¹ āgataṃ rañño ovādadhammaṃ sandhāya vutto. Evañhi **“adaṇḍena asatthenā”**ti idampi visesaṇavacanāṃ susamatthitaṃ hoti. Aññāsūpi Suttanipātaṭṭhakathādisu² ayamevattho vutto.

Mahāpadānaṭṭhakathāyaṃ pana **“adaṇḍenā**ti ye katāparādhe satte satampi sahaṃsampi gaṇhanti, te dhanadaṇḍena rajjaṃ kārenti nāma, ye chejjabhejjaṃ anusāsanti, te Satthadaṇḍena. Ayaṃ pana duvidhampi daṇḍaṃ pahāya adaṇḍena ajjhāvasati. **Asatthenā**ti ye ekatodhārādinā Satthena paraṃ vihesanti, te Satthena rajjaṃ kārenti nāma. Ayaṃ pana Satthena khuddakamakkhikāyapi pivanamattaṃ lohitaṃ kassaci anuppādetvā dhammeneva ‘ehi kho mahārāja’ti evaṃ paṭirājūhi sampañcchitāgamano vuttappakāraṃ pathaviṃ abhivijinitvā ajjhāvasati abhibhavitvā sāmī hutvā vasatīti attho”ti³ vuttaṃ, tadetaṃ “dhammena”ti padassa “pubbe katūpacitena etarahi vipaccamānakena yena kenaci puññadhammena”ti atthaṃ sandhāya vuttaṃ. Teneva hi “dhammena paṭirājūhi sampañcchitāgamano vuttappakāraṃ

1. Dī 2. 141 piṭṭhe.

2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Dī-Ṭṭha 2. 35; Saṃ-Ṭṭha 3. 190 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

pathaviṃ abhivijjinitvā ajjhāvasatī”ti. Ācariyenapi¹ vuttaṃ—**dhammenā**ti katūpacitena attano puññadhammena. Tena hi sañcoditā pathaviyaṃ sabbarājāno paccuggantvā “svāgataṃ te mahārājā”ti ādini vatvā attano rajjaṃ rañño cakkavattissa niyyātentī. Tena vuttaṃ “so imaṃ pathaviṃ sāgarapariyantam adaṇḍena asatthena dhammena abhivijjiya ajjhāvasatī”ti, tenapi yathāvuttamevattham dasseti, tasmā ubhayathāpi ettha attho yutto evāti daṭṭhabbam. Cakkavattivattapūraṇādipayogasampattimantarena hi pubbe katūpacitakammeneva evamajjhāvasanam na sambhavati, tathā pubbe katūpacitakammamantarena cakkavattivattapūraṇādipayogasampattiyā evāti.

Evam ekaṃ nipphattim kathetvā dutiyaṃ nipphattim kathetum yadetaṃ “sace kho panā”ti ādivacanam vuttaṃ, tattha anuttānamattham dassento “**araham -pa- vivatṭacchadoti etthā**”ti ādimāha. Yasmā rāgādayo satta pāpadhammā loka uppajjanti, uppajjamānā ca te sattasantānam chādetvā pariyanandhitvā kusalappavattim nivārenti, tasmā te idha chadasaddena vuttāti dasseti “**rāgadosā**”ti ādinā. **Duccaritanti** micchādiṭṭhito aññena manoduccaritena saha tiṇi duccaritāni, micchādiṭṭhi pana visesena sattānam chadanato, paramasāvajjattā ca visum gahitā. Vuttañca “sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā, ettha sitāva ummujjamānā ummujjantī”ti ādi². Tathā muyhanaṭṭhena **moho**, aviditakaraṇaṭṭhena **avijjā**ti pavatti-ākārabhedena aññāṇameva dvidhā vuttaṃ. Tathā hissa dvidhāpi chadanattho kathito “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ moho sahate naran”ti³, “avijjāya nivuto loko, vevicchā pamādā nappakāsati”ti⁴ ca. Evam rāgadosādinampi chadanattho vattabbo. **Mahāpadānaṭṭhakathāyam**⁵ pana rāgadosamohamānadiṭṭhikilesataṇhāvasena satta pāpadhammā gahitā. Tatra rañjanaṭṭhena **rāgo**, taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**ti pavatti-ākārabhedena lobho eva dvidhā vutto. Tathā hissa dvidhāpi chadanattho ekantikova. Yathāha “andhatamaṃ tadā hoti, yaṃ rāgo sahate naran”ti³, “kāmandhā jālāsāṇchannā,

1. Dī-Ṭī 1. 294 piṭṭhe.

2. Dī 1. 42 piṭṭhe.

3. Khu 7. 12, 283, 374 piṭṭhe.

4. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 25, 28 piṭṭhesu.

5. Dī-Ṭī 2. 36 piṭṭhe.

taṇhāchadanachādītā”¹ti ca, kilesaggahaṇena ca vuttāvasiṭṭhā vicikicchādayo vuttā.

Sattahi paṭicchanneti hetugabbhavacanam, sattahi pāpadhammehi paṭicchannattā kilesavasena andhakāre loketi attho. **Tam chadananti** sattapāpadhammasaṅkhātāṃ chadanam. **Vivaṭṭetvāti** vivaṭṭam katvā vigametvā. Tadeva pariyaṇtarena vuttam **“samantato sañjātāloko hutvā”**ti. Kilesachadanavigamo eva hi āloko, etena vivaṭṭayitabbo vigametabboti **vivaṭṭo**, chādeti paṭicchādetīti **chado**, vivaṭṭo chado anenāti **vivaṭṭacchadā**, **vivaṭṭacchado** vāti attham dasseti. Ayañhi vivaṭṭacchadasaddo dalhadhammapaccakkhadhammasaddādayo viya pulliṅgavasena ākāraṇto, okāraṇto ca hoti. Tathā hi **Mahāpadānaṭṭhakathāyaṃ** vuttam “rāgadosamohamānadiṭṭhikilesataṇhāsāṅkhātāṃ chadanam āvaraṇam vivaṭṭam viddhamsitam vivaṭṭakam etenāti vivaṭṭacchado, ‘vivaṭṭacchadā’tipi pāṭho, ayamevattho”²ti, tassā Līnatthappakāsaniyampi vuttam “vivaṭṭacchadāti okārassa ākāraṇam katvā niddeso”³ti. Saddavidū³ pana “ādhanvāditoti lakkhaṇena samāsantagatehi dhanusaddādīhi kvaci āpaccayo”ti vatvā “kaṇḍivadhanvā, paccakkhadhammā, vivaṭṭacchadā”ti payogamudāharanti.

Kasmā padattayametam vuttanti anuyogam hetlaṅkāranayena parihaaranto **“tatthā”**ti ādimāha, **tatthāti** ca tisu padesūti attho. Pūjāvisesam paṭiggaṇhitum arahatīti **arahanti** atthena **pūjārahata** vuttā. **Yasmā Sammāsambuddho**, tasmā pūjārahataṭi **tassā** pūjārahatāya **hetu** vutto. Savāsanasabbakilesappahānapubbakattā Buddhabhāvassa **Buddhattahetubhūtā vivaṭṭacchadatā vuttā**. Kammādivasena tividham vaṭṭaṇca rāgādivasena sattavidho chado ca **vaṭṭacchadā**, vaṭṭacchadehi vigato, vigatā vā vaṭṭacchadā yassāti **vivaṭṭacchado**, **vivaṭṭacchadā** vā, dvandapubbago pana vi-saddo ubhayattha yojetabboti imamattham dassetum **“vivaṭṭo ca vicchado cā”**ti vuttam. Evampi vadanti “vivaṭṭo ca so vicchado cāti **vivaṭṭacchado**,

1. Khu 1. 172 piṭṭhe udāne.

2. Dī-Ṭṭha 2. 36 piṭṭhe.

3. Saddanītisuttamālāyam samāsakappe 777 suttam passitabham.

uttarapade pubbapadalopoti atthaṃ dasseti”ti. **“Arahaṃ vaṭṭābhāvenā”**ti idaṃ kilesehi ārakattā, kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassārānañca hatattā, pāpakaraṇe ca rahābhāvāti atthaṃ sandhāya vuttaṃ. Idañhi phalena hetānumānadassanaṃ—yathā taṃ dhūmena aggissa, udakoghena upari vuṭṭhiyā, etena ca atthena arahabhāvo hetu, vaṭṭābhāvo phalanti ayaṃ ācariyamati. “Paccayādīnaṃ, pūjāvisesassa ca arahattā”ti pana hetunā phalānumānadassanampi siyā yathā taṃ agginā dhūmassa, upari vuṭṭhiyā udakoghassa. **“Sammāsambuddho chadanābhāvenā”**ti idaṃ pana hetunā phalānumānadassanaṃ savāsanasabbakilesacchadanābhāvapubbakattā Sammāsambuddhabhāvassa. Arahattamaggena hi vicchadatā, sabbaññutaññāṇena Sammāsambuddhabhāvo. **“Vivaṭṭo ca vicchado cā”**ti idaṃ hetudvayaṃ. Kāmañca ācariyamatiyā phalena hetu-anumānadassane vivaṭṭatā phalameva hoti, hetu-anumānadassanassa, pana tathāññāṇassa ca hetubhāvato hetuyeva nāmāti veditabbaṃ.

Evam padattayavacane hetālāṅkāranayena payojanaṃ dassetvā idāni catuvesārajjavasenapi dassento **“dutiyeṇā”**ti ādimāha. Tattha **dutiyeṇa vesārajjena**ti “cattārimāni bhikkhave Tathāgatassa Vesārajjāni, yehi Vesārajjeḥi samannāgato Tathāgato Āsabhaṃ Ṭhānaṃ paṭijānāti, parisāsu Sīhanādaṃ nadati, Brahmacakkaṃ pavatteti”ti ādinā¹ Bhagavatā vuttakkamena dutiyabhūtena “khīṇāsavassa te paṭijānato ‘ime āsavā aparikkhīṇā’ti, tatra vata maṃ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṃ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṃ bhikkhave na samanupassāmi, etamahaṃ bhikkhave nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi”ti¹ paridīpitena vesārajjena. **Purimasiddhī**ti purimassa “arahan”ti padassa atthasiddhi arahattasiddhi, dutiyavesārajjassa tadatthabhāvato tena vesārajjena tadatthasiddhīti vuttaṃ hoti. “Khīṇāsavassa te paṭijānato ‘ime āsavā aparikkhīṇā’ti”ādinā¹ vuttameva hi dutiyavesārajjaṃ “kilesehi ārakattā”ti ādinā vutto “arahan”ti padassa atthoti. Tato ca viññāyati “yathā

1. Am 1. 315; Ma 1. 103 piṭṭhesu.

dutiyena vesārajjena purimasiddhi, evaṃ purimenapi atthena dutiyavesārajjasiddhī”ti. Evañca katvā iminā nayena catuvesārajjavasena padattayavacane payo janadassanaṃ upapannaṃ hoti. Itarathā hi kiñcipayo janābhāvato idaṃ yeva vacanaṃ idha avatṭabbhaṃ siyāti. Esa nayo sesesupi.

Paṭhamenāti vuttanayena paṭhamabhūtena “Sammāsambuddhasa te paṭijānato ‘ime dhammā anabhisambuddhā’ti, tatra -pa- viharāmi”ti¹ paridīpitena vesārajjena. **Dutiyasiddhī**ti dutiyassa “Sammāsambuddho”ti padassa atthasiddhi Buddhattasiddhi tassa tadatṭhabhāvato.

Tatiyacatutthehiti vuttanayeneva tatiyacatutṭhabhūtehi “ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṃ antarāyāyāti, tatra -pa- viharāmi”ti¹ ca “yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti, tatra -pa- viharāmi”ti¹ ca paridīpītehi vesārajjehi. **Tatiyasiddhī**ti tatiyassa “vivaṭṭacchadā”ti padassa atthasiddhi vivaṭṭacchadatthasiddhi tehi tassa pākāṭabhāvatoti attho. “Yāthāvato antarāyikaniyyānikadhammāpadesena hi Satthu vivaṭṭacchadabhāvo loke pākāṭo ahoṣī”ti² ācariyena vuttaṃ, vivaṭṭacchadabhāveneva antarāyikaniyyānikadhammadesanāsiddhito “tatiyena tatiyacatutṭhasiddhī”ti¹ vattum yujjati.

Evaṃ padattayavacane catuvesārajjavasena payo janam dassetvā idāni cakkhuttayavasenaṃ dassento “**purimañcā**”ti ādimāha. Tattha **ca**-addo upanyāsatto. **Purimaṃ** “arahan”ti padaṃ Bhagavato heṭṭhimamaggaphalattayaññāsaṅkhātāṃ **dhammacakkhuṃ sādheti** kilesārīnaṃ, saṃsāracakkassa arāṇaṃ hatabhāvadīpanato. **Dutiyam** “Sammāsambuddho”ti padaṃ āsayānusaya-indriyaparopariyattaññāsaṅkhātāṃ **Buddhacakkhuṃ sādheti** Sammāsambuddhasseva taṃ sambhavato. Tadetaṃhi ñāṇadvayaṃ sāvaka paccekabuddhānaṃ na sambhavati. **Tatiyam** “vivaṭṭacchadā”ti padaṃ sabbaññutaññāsaṅkhātāṃ **samantacakkhuṃ sādheti** savāsana sabbakilesappahānadīpanato. “Sammāsambuddho”ti hi vatvā “vivaṭṭacchadā”ti vacanaṃ Sammāsambuddhabhāvāya savāsana sabbakilesappahānaṃ vibhāvetīti. “Ahaṃ kho pana tāta ambatṭha mantānaṃ dātā”ti idaṃ appadhānaṃ, “tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetā”ti idameva padhānaṃ samuttejanāvacaṇanti

1. Am 1. 315; Ma 1. 103 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭī 1. 295 piṭṭhe.

sandhāya “**tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetāti iminā’ssa mantesu sūrabhāvaṃ janetī**”ti vuttaṃ, lakkhaṇavibhāvane visadaññaṭāsankhātāṃ sūrabhāvaṃ janetīti attho.

259. **Evam bhōti** ettha **evam**-addo vacanasampañcchane nipāto, vacanasampañcchanañcetttha tathā mayāṃ taṃ Bhavantaṃ Gotamaṃ vedissāma, tvaṃ mantānaṃ paṭiggahetāti ca evaṃ pavattassa Pokkharasātino vacanassa sampañciggaho. “**Tassattho**”ti ādināpi hi tadevattham dasseti. Tathā ca vuttaṃ “brāhmaṇassa Pokkharasātissa paṭissutvā”ti, taṃ panesa ācariyassa samuttejanāya lakkhaṇesu vigatasammohabhāvena Buddhamante sampassamānattā vadatīti dassento “**sopi**”ti ādimāha. Tattha “**tāyāti** tāya yathāvuttāya samuttejanāyā”ti¹ ācariyena vuttaṃ, adhunā pana potthakesu “**tāya ācariyakathāyā**”ti pāṭho dissati. Atthato cesa aviruddhoyeva. Mantesu satisamuppādikā hi kathā samuttejanāti.

Ayānabhūminti yānassa abhūmiṃ, yānena yātumasakkuṇeyyaṭṭhānabhūtaṃ dvārakoṭṭhakasamīpaṃ gantvāti attho.

Avisesena vuttassapi vacanassa attho Aṭṭhakathāpamāṇato visesena gahetabboti āha “**ṭhitamajjhanhikasamaye**”ti. Sabbesamāciṇṇavasena paṭhamanayaṃ vatvā padhānikānameva āveṇikāciṇṇavasena dutiyanayo vutto. **Divāpadhānikā**ti divāpadhānānuyuñjanakā, divasabhāge samaṇadhammakaraṇattham te evaṃ caṅkamantīti vuttaṃ hoti. Tenāha “**tādisānañhi**”ti ādi. “Pariveṇato pariveṇamāgacchanto papañco hoti, pucchitvāva pavisissāmi”ti ambaṭṭhassa tadupasaṅkamanādhippāyaṃ vibhāvento “**so kirā**”ti-ādimāha.

260. Abhiññātakule jāto **abhiññātakolañño**. Kāmañca vakkhamānanayena pubbe ambaṭṭhakulamapaññātāṃ, tadā pana paññātanti āha “**tadā kirā**”ti ādi. **Rūpajātīmāntakulāpadesehīti** “ayamīdiso”ti apadisanahetubhūtehi catūhi rūpajātīmāntakulehi. Yena

1. Dī-Ṭī 1. 296 piṭṭhe.

te bhikkhū cintayimsu, tadadhippāyaṃ āvi kātum **“yo hī”**ti-ādi vuttam. Avesesato vuttampi visesato viññāyamānattham sandhāya bhāsita vacananti dasseti **“gandhakuṭṭim sandhāyā”**ti iminā. Evamīdisesu.

Aturitoti avegāyanto, **“aturanto”**tipi pāṭho, soye vattho. Kathaṃ pavisanto ataramāno pavisati nāmāti āha **“saṇikan”**ti ādi. Tattha **padappamāṇaṭṭhā**neti dvinnam padānam antare muṭṭhiratanapamāṇaṭṭhāne. **Sinduvāro** nāma eko pupphūpagarukkho, yassa setam puppham hoti, yo **“nigguṇḍi”**tipi vuccati. **Pamukhanti** Gandhakuṭṭigabbhapamukham. **“Kuñcikasiddhasamāpe”**ti vuttavacanam samatthetum **“dvāram kirā”**ti ādi vuttam.

261. **“Dānam dadamānehi”**ti iminā pāramitānubhāvena sayameva dvāravivaraṇam dasseti.

Bhagavatā saddhim sammodimsūti ettha samatthena sam-addena viññāyamānam Bhagavato tehi saddhim paṭhamam pavattamodātasaṅkhātam neyyattham dassento **“yathā”**ti ādimāha. Bhagavāpi hi **“kacci bho māṇava khamanīyam, kacci yāpanīyam”**ti-ādini pucchanto tehi māṇavehi saddhim pubbabhāsītāya paṭhamāññeva pavattamodo ahosi. **Samappavattamodāti** Bhagavato tadanukaraṇena samam pavattasamsandanā. Tadattham saha upamāya dassetum **“sītodakam viyā”**ti-ādi vuttam. Tattha paramanibbutakilesadarathatāya Bhagavato sītodakasadisatā, anibbutakilesadarathatāya ca māṇavānam uṇhodakasadisatā daṭṭhabbā. **Sammoditanti** samsanditam. Mudasaddo hettha samsandaneyeva, na pāmojje. Evañhi yathāvutta-upamāvacanam samatthitam hoti. Tathā hi vuttam **“ekibhāvan”**ti, sammodanakiriyāya samānatam ekarūpatanti attho.

Khamanīyanti **“catucakkaṃ navadvāram sarīrayantam dukkhabahulatāya sabhāvato dussaham kacci khamitum sakkuṇeyyam”**ti pucchanti, **yāpanīyanti** āhārādipaccayapaṭibaddhavuttikam cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetum sakkuṇeyyam, sīsarogādi-ābādhābhāvena **kacci appābādham**, dukkha jīvikābhāvena **kacci appātānam**, taṃtam kiccekaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānam**, tadanurūpabalayogato **kacci balam**, sukhavīhāraphalasabbhāvena **kacciphāsuvihāro** atthīti sabbattha kacci-addam yojetvā attho veditabbo.

Balappattā pīti **pītiyeva**. Taruṇā pīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodaniyaṃ** ka-kārassa ya-kāraṃ katvā. Sammodetabbato sammodanīyanti imamatthaṃ dasseti **“sammoditum yuttabhāvato”**ti iminā. Evaṃ ācariyehi vuttaṃ. Sammoditum arahatīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodaniyaṃ** yathāvuttanayenāti imamatthampi dassetīti daṭṭhabbaṃ. **“Sāretun”**ti etassa **“nirantaraṃ pavattetun”**ti atthavacanaṃ. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. **“Sāretum arahatī”**ti atthe yathāpadaṃ dīghena **“sāraṇīyan”**ti vuttaṃ. **“Saritabban”**ti atthe pana **“saraṇīyan”**ti vattabbe dīghaṃ katvā **“sāraṇīyan”**ti vuttanti veditabbaṃ. Evaṃ saddato atthaṃ dassetvā idāni atthamattato dassetum **“suyyamānasukhato”**ti ādi vuttaṃ. Tattha **suyyamānasukhatoti** āpāthamadhurattamāha, **anussariyamānasukhatoti** vimadda-ramaṇīyattaṃ. **Byañjanaparisuddhatāyāti** sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacana-cāturīyaṃ, **atthaparisuddhatāyāti** atthassa nirupakkilesattaṃ. **Anekehi pariyāyehīti** anekehi kārāṇehi.

Apasādessāmīti maṅkuṃ karissāmi. Ubhosu khandhesu sāṭakaṃ āsajjetvā kaṇṭhe olambanaṃ sandhāya **“kaṇṭhe olambitvā”**ti vuttaṃ. **Dussakaṇṇaṃ gahetvāti** nivattasāṭakassa koṭim ekena hatthena gahetvā. Caṅkamtumāruhanaṃ sandhāya **“caṅkamaṃ abhiruhitvā”**ti āha. **Dhātusamatāti** rasādīdhātūnaṃ samāvattathatā, arogatāti attho. **Pāsādikatthanti** pasādajananatthaṃ, **“gatagataṭṭhāne”**ti iminā sambandho. **“Pāsādikattā”**tipi pāṭho, tassattho—āṅgapaccaṅgānaṃ pasādāvahattāti, **“uppannabahumānā”**ti iminā sambandho. **Uppaṇḍanakathanti** avahasitabbatāyuttakathaṃ. **“Anācārabhāvasāraṇīyan”**ti tassa visesanaṃ, anācārabhāvena sāraṇīyaṃ **“anācāro vatāyan”**ti saritabbakanti attho.

262. Kātuṃ dukkaramasakkuṇeyyaṃ kiccamayaṃ ārabhīti dassetum **“bhavaggaṃ gahetukāmo viyā”**ti ādi vuttaṃ. Asakkuṇeyyañhetam sadevakenapi lokena, yadidaṃ Bhagavato apasādanaṃ. Tenāha **“aṭṭhāne vāyamatī”**ti. **Handa tena saddhiṃ mantemīti** evaṃ aṭṭhāne vāyamantopi ayaṃ bālo **“mayi kiñci akathente mayā saddhiṃ uttari**

kathetumpi na visahatī”ti mānameva paggaṇhissati, kathente pana kathāpasaṅgenassa jātigotte vibhāvite mānaniggaho bhavissati, “handa tena saddhiṃ mantemī”ti Bhagavā ambaṭṭhaṃ māṇavaṃ etadavocāti attho. Ācārasamācārasikkhāpanena **ācariyā**, tesam pana ācariyānaṃ pakaṭṭhā ācariyāti **pācariyā** yathā “papitāmaho”ti imamatthaṃ dassetuṃ “**ācariyehi ca tesam ācariyehi cā**”ti vuttaṃ.

Paṭhama-ibbhavādavaṇṇanā

263. Kiñcāpi “sayāno vā”ti ādivacanaṃ na vattabbaṃ, mānavasena pana yugaggāhaṃ karonto vadatīti dassento “**kāmaṃ tīsū**”ti ādimāha. Tattha **tīsū iriyāpathesūti** ṭhānagamananisajjāsu. Tesveva hi ācariyena saddhiṃ sallapitumarahati, na tu sayane garukaraṇīyānaṃ sayānānampi sammukhā garukārehi sayanassa akattabbabhāvato. **Kathāsallāpanti**¹ kathāvasena yugaggāhakaraṇatthaṃ sallapanam. Sayānena hi ācariyena saddhiṃ sayānassa kathā nāma ācāro na hoti, tathāpetam itarehi sadisaṃ katvā kathanam idha kathāsallāpo.

Yam panetaṃ “sayāno vā hi bho Gotama brāhmaṇo sayānena brāhmaṇena saddhiṃ sallapitumarahatī”ti vuttassa sallāpassa anācārabhāvavibhāvanam Satthārā ambaṭṭhena saddhiṃ kathentena kataṃ, tam Pāḷivasena saṅgītimanāruḷhampi agarahitāya ācariyaparamparāya yāvajjatanā samābhatanti “ye ca kho te bho Gotamā”ti ādikāya uparipāḷiyā sambandhabhāvena dassento “**tato kirā**”ti-ādimāha. **Gorūpanti** go nūna rūpakavasena vuttattā, rūpasaddassa ca tabbhāvavuttito. Yadi ahīlento bhavye, “muṇḍā samaṇā”ti vadeyya, hīlento pana garahatthena ka-saddena padaṃ vaḍḍhetvā “muṇḍakā samaṇakā”ti vadatīti dassetuṃ “**muṇḍe muṇḍā**”ti ādi vuttaṃ. **Ibbhāti gahapatikāti** atthamattavacanaṃ, saddato pana ibhassa payogo **ibho** uttarapadalopena, tam ibham arahantīti **ibbhā** dvittam katvā. Kim vuttaṃ hoti—yathā sobhanaṃ gamanato ibhasaṅkhāto hatthivāhanabhūto parassa vasena pavattati, na attano, evametepe brāhmaṇānaṃ sussūsakā suddā parassa

1. Kathāpaḷāsam (Dī-Ṭi 1. 297 piṭṭhe.)

vasena pavattanti, na attano, tasmā ibhasadisapayogatāya **ibbhā**ti. Te pana kuṭumbikatāya gharavāsino gharasāmikā hontīti atthamattaṃ dasseti “**gahapatikā**”ti iminā.

Kaṇhāti kaṇhajātikā. Dvijā eva hi suddhajātikā, na itareti tassādhippāyo. Tenāha “**kāḷakā**”ti. Pitāmahabhāvena ñātibandhavattā **bandhu**. Tenāha “**pitāmahoti voharanti**”ti. **Apaccā**ti puttā. **Mukhato nikkhantā**ti brāhmaṇānaṃ pubbapurisā brahmuno mukhato nikkhantā, ayaṃ tesaṃ paṭhamuppattīti adhippāyo. Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṃ panettha viseso—“**ibbhā kaṇhā**”ti vatvā “**bandhupādāpaccā**”ti vadanto kulavasena samaṇā vessakulapariyāpannā, paṭhamuppattivasena pana brahmuno piṭṭhipādato nikkhantā, na pakativessā viya nābhitoti dassetīti, idaṃ panassa “**mukhato nikkhantā**”ti ādivacanatopi ativiya asamavekkhitapubbavacanāṃ catuvaṇṇapariyāpannasseva samaṇabhāvasambhavato. **Aniyametvā**ti avisesetvā, anuddesikabhāvenāti attho.

Mānameva nissāya kathesīti mānamevāpassayaṃ katvā attānaṃ ukkaṃsento, pare ca vambhento “**muṇḍakā samaṇakā**”ti-ādivacanāṃ kathesi. **Jānāpessāmī**ti attano gottapamāṇaṃ yāthāvato vibhāvanena viññāpessāmi. **Atthoti** hitaṃ, icchitavatthu vā, taṃ pana kattabbakiccamevāti vuttaṃ “**āgantvā kattabbakiccasāṅkhāto attho**”ti, so **etassa atthīti atthikaṃ** yathā “**daṇḍiko**”ti. Dutiyassapi puggalavācakassa tadassatthipaccayassa vijjāmānattā paṭhamena tadārammaṇikacittameva viññāyatīti āha “**tassa māṇavassa cittaṃ**”ti. **Atthikamassa atthīti atthikavā** yathā “**guṇavā**”ti.

“**Yāyeva kho panatthāyā**”ti līṅgavipallāsavasena vuttanti dasseti “**yeneva kho panatthenā**”ti iminā. Tenevāha “**tameva atthanti idaṃ purisalīṅgavaseneva vuttaṃ**”ti. Tattha hi sābhāvikalīṅgatādassanena idha asābhāvikalīṅgatāsiddhīti. Ayaṃ panettha Aṭṭhakathāto aparo nayo—**yāya atthāyā**ti pullīṅgavaseneva tadatthe sampadānavacanāṃ, yassa kattabbakiccasāṅkhātassa atthassa atthāyāti atthoti. **Assā**ti

ambatṭhassa dassetvāti sambandho. **Aññesaṃ santikaṃ āgatānanti** garuṭṭhāniyānaṃ santikamupagatānaṃ sādhurūpānaṃ. **Vattanti** tesāṃ samāciṇṇaṃ. Pakaraṇatoyeva “ācariyakule”ti attho viññāyati, “avusitavā”ti ca asikkhitabhāvoyeva vohāravasena vutto yathā taṃ cīvaradānaṃ tīcīvarena acchādesīti. Tenāha “**ācariyakule avusitavā asikkhito**”ti. Asikkhitattā eva **appassuto**, “vusitamānī”ti ca padāpekkhāya apariyositavacanattā samānoti pāḥasesoti dasseti “**appassutova samāno**”ti iminā. Bāhusaccañhi nāma yāvadeva upasamatthaṃ icchitabbaṃ, tadabhāvato paṇāyaṃ ambatṭho avusitavā asikkhito appassutoti viññāyatīti evampi atthāpattito kāraṇaṃ vibhāvento āha “**kimaññatra avusitattā**”ti. Imampi sambandhaṃ dīpeti “**etassa hī**”ti-ādinā. Yathārutato pana pharusavacanasamudācārena anupasamakāraṇadassanametāṃ. Tatrāyaṃ yojanā—“kimaññatra avusitattā”ti idaṃ kāraṇaṃ etassa ambatṭhassa pharusavacanasamudācāre kāraṇanti. “**Pharusavacanasamudācārenā**”tipi pāṭho, tathā samudācāravasena vuttaṃ kāraṇanti attho. Evampi yojenti—avusitattā avusitabhāvaṃ aññatra ṭhapetvā etassa evaṃ pharusavacanasamudācāre kāraṇaṃ kimaññaṃ atthīti. Purimayojanāvettha yuttatārā yathāpāṭhaṃ yojetabbato. “Aññatrā”ti nipātayogato **avusitattā**ti upayogatthe nissakkavacanaṃ. Tadeva kāraṇaṃ samattheti “**ācariyakule**”ti-ādinā.

264. Kodhasaṅkhātassa parassa vasānugatacittatāya **asakamano**. **Mānanimmadanattanti** mānassa nimmadanattamā abhimaddanattamā, amadanattamā vā, mānamadavirahattanti attho. **Dosaṃ uggiletvā**ti sinehapānena kilinnaṃ vātapittasemhadosaṃ ubbamaṇaṃ katvā. **Gottena gottanti** ambatṭheneva Bhagavatā puṭṭhena vuttana sāvajjena purātanagottena adhunā anavajjasāññitaṃ gottamā. **Kulāpadesena kulāpadesanti** etthāpi eseva nayo. **Uṭṭhāpetvā**ti sāvajjato uṭṭhahanaṃ katvā, uddharitvāti vuttaṃ hoti. Gottañcettha ādipurisavasena, kulāpadeso pana tadanvaye uppannābhiññātapurisavasena gahetabbo yathā “ādicco māghavo”ti. Sākiyānañhi **ādiccagottaṃ** aditīyā nāma devadhītāya puttabhūtaṃ

ādiapurisaṃ pati hoti, taṃ “gotamagottan”tipi vadanti. Yathāha pabbajjāsutte—

“Ādiccā nāma gottena, sākiyā nāma jātiyā.

Tamhā kulā pabbajjitomhi, na kāme abhipatthayan”ti¹.

Māghavakulaṃ pana tadanvaye abhiññātaṃ macalagāmikapurisaṃ pati hotīti. Gottamūlassa gārayhatāya amānavatthubhāvapavedanato “**mānaddhajaṃ mūle chetvā nipāteṣṣāmī**”ti vuttaṃ. **Ghaṭṭentoti** jātigottavasena omasanto. **Hīlentoti** hīlaṇaṃ garaḥaṃ karonto. “Caṇḍa bho Gotama Sakyajāti”ti ādinā Sākiyesu caṇḍabhāvādidosāṃ pāpitesu Samaṇopi Gotamo **pāpito bhavissatīti** adhippāyo.

Yasmiṃ mānussayakodhussayā aññamaññūpatthaddhā, so “caṇḍo”ti vuccatīti dasseti “**mānanissitakodhayuttā**”ti iminā, pakatūpanissayārammaṇavasena cettha nissitabhāvo, na saha-jātādivasena. **Kharāti** cittena, vācāya ca kakkhaḷā. **Lahukāti** taruṇā avuddhakammā. Tenāha “**appakenevā**”ti ādi. **Alābukaṭṭhanti** lābuphalassa abhejjakapālaṃ. Atthakathāmuttakanayaṃ dassetuṃ “**bhassāti** sāhasikāti keci vadanti, sārāmbhakāti apare”ti² ācariyena vuttaṃ. **Samānāti** hontā bhavamānāti asasaddavasena atthoti āha “**santāti purima padasseva vevacanan**”ti. Na **sakkarontīti** sakkāraṃ na karontīti atthameva viññāpeti “**na brāhmaṇānaṃ**”ti ādinā. **Apacitikammanti** paṇipātakammaṃ. “Yadime sakyā”ti pacchimavākye ya-saddassa kiriyāparāmasanassa aniyamassa “tayidaṃ bho Gotamā”ti purimavākye ta-saddena niyamaṇaṃ veditabbanti āha “**yaṃ ime sakyā**”ti ādi. **Nānulomanti** attano jātiyā na anucchavikaṃ.

Dutiya-ibbhavādavaṇṇanā

265. Sandhāgārapadanibbacanaṃ heṭṭhā vuttameva. Tadā abhisittasakyarājūnampi bahutaṃ sandhāyāha “**abhisittasakyarājāno**”ti. Kāmañhi sakyarājakule yo sabbesaṃ vuddhataro, samattho ca, so eva abhisekaṃ

1. Khu 1. 341 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Dī-Ṭī 1. 299 piṭṭhe.

labhati. Ekacco pana abhisitto samāno “idaṃ rajjaṃ nāma bahukiccaṃ bahubyāpāraṇ”ti tato nibbijja rajjaṃ vayasā anantarassa niyyāteti, kadāci sopi aññassāti evaṃ paramparāniyyātanavasena tadā bahū abhisittapubbā sakyarājāno hontīti idaṃ ācariyassābhimataṃ¹. Apica yathārahaṃ ṭhānantaresu abhisittasakyarājūnampi bahutaṃ sandhāya evamāhātipi yujjati. Te hi “rājāno”ti vuccanti. Yathāha—

“Rājāno nāma pathabyārājā, padesarājā, maṇḍalikā, antarabhogikā, akkhadassā, mahāmattā, ye vā pana chejjabhejjaṃ karontā anusāsanti, ete rājāno nāmā”ti².

Samhārimehi vālarūpehi kato **pallaṅko**, bhaddapīṭhaṃ **vettāsaṇaṃ**. Mihitamattaṃ **hasitamattaṃ**. **Anuhasantī**ti mamuddesikaṃ mahāhasitaṃ karonti. Idañhi “**anujagghantā**”ti etassa samvaṇṇanāpadaṃ. **Jagghasaddo** ca mahāhasane pavattati “na ujjagghikāya antaraghare gamissāmi”ti-ādīsu³ viya.

Kaṇhāyanato paṭṭhāya paramparāgataṃ kulavaṃsaṃ anussavavasena jānanti. Kulābhimānino hi yebhuyyena paresaṃ uccāvacaṃ kulaṃ tathā tathā udāharanti, attano ca kulavaṃsaṃ jānanti, evaṃ ambaṭṭhopi. Tathā hesa parato Bhagavatā pucchito vajirapāṇibhayena attano kulavaṃsaṃ yāthāvato kathesīti. **Olambetvā**ti hatthisoṇḍasaṇṭhānādinā sāṭakaṃ avalambetvā. **Tatoti** tathājānanato, gamanato ca. **Mamaññeva maññeti** mamameva anujagghantā maññe.

Tatiya-ibbhavādavaṇṇanā

266. **Khettaledḍūnanti** khette kasanavasena uṭṭhāpitamattikākhaṇḍānaṃ. **Leḍḍukānamantare** nivāsitatā “leḍḍukikā”icceva⁴ saññātā **khuddakasakuṇikā**. Majjhima paṇṇāsake leḍḍukikopamasuttavaṇṇanāyaṃ “cātakasakuṇikā”ti⁵ vuttā, nighaṇṭusatthesu pana taṃ “lāpasakuṇikā”ti⁶ vadanti. **Kodhavasena laggitunti** upanayhituṃ, āghātaṃ bandhitunti attho.

1. Dī-Ṭī 1. 299 piṭṭhe.

2. Vi 1. 57 piṭṭhe.

3. Vi 2. 243 piṭṭhe.

4. Laṭukikā icceva (Dī-Ṭī 1. 299 piṭṭhe.)

5. Ma-Ṭīha 3. 116 piṭṭhe.

6. Abhidhāne bhūkaṇḍe araṇṇādivagge 639 gāthāyaṃ.

“Amhe haṁsakoṇcamorasame karotī”ti vadanto heṭṭhā gahitaṁ “na taṁ koci haṁso vā koṇco vā moro vā āgantvā kiṁ tvaṁ lapasīti nisedhetī”ti idampi vacanaṁ saṅgīṭimanāruḷhaṁ tadā Bhagavatā vuttamevāti dasseti. Tadā vadantoyeva hi evaṁ karotīti vattumarahati. “Evaṁ nu te”ti-ādivacanaṁ, “avusitavāyevā”ti ādivacanañca mānavasena samaṇena gotamena vuttanti ambaṭṭho maññaṭīti adhippāyenāha **“nimmāno dāni jātoti maññaṁmāno”**ti.

Dāsiputtavādavaṇṇanā

267. **Nimmādetī**ti a-kārassa ā-kāraṁ katvā niddeso ummāde madasaddena nipphannattāti dasseti **“nimmadetī”**ti iminā. **Nimmāneti** vigatamāne. Yadi panāhaṁ gottam puccheyyaṁ sādhu vatāti attho. Pākaṭaṁ kātukamyatāya **tikkhattuṁ mahāsaddena avoca. Kasmā avocāti** pana asuddhabhāvaṁ jānantassāpi tathāvacane kāraṇapucchā. Gottabhūtaṁ nāmameva adhippetam, na visuṁ gottanti āha **“mātāpettikanti mātāpitūnaṁ santakan”**ti. Gottañhi pitito laddhabbaṁ pettikameva, na mātāpettikam. Na hi brāhmaṇānaṁ sagottāya eva āvāhavivāho icchito, gottanāmaṁ pana jātisiddhaṁ, na kittimaṁ, na guṇanāmaṁ vā, jāti ca ubhayasambandhinīti mātāpettikameva, na pettikamattaṁ. **Nāmagottanti** gottabhūtaṁ nāmaṁ, na kittimaṁ, na guṇanāmaṁ vā visesanaparanipātavasena vuttattā yathā “agyāhito”ti. Nāmañca tadeva paveṇīvasena pavattattā gottañcāpi hi **nāmagottaṁ**. Tattha yā “kaṇhāyano”ti nāmapaṇṇatti niruḷhā, taṁ sandhāyāha **“paṇṇattivaseṇa nāman”**ti. Taṁ panetaṁ nāmaṁ kaṇha-isito paṭṭhāya tasmim kulaparamparāvasena āgataṁ, na etasmimyeva niruḷhanti vuttaṁ **“paveṇīvasena gottan”**ti. Gottapadassa vacanattho heṭṭhā vuttoyeva.

“Anussarato”ti ettha na kevalaṁ anussaraṇamattaṁ adhippetam, atha kho kulasuddhivīmaṁsanavasenevāti āha **“kulakoṭṭim sodhentassā”**ti, kulaggaṁ visodhentassāti attho. “Ayyaputtā”ti ettha ayyasaddo ayyiraketi vuttaṁ **“sāmino puttā”**ti. Catūsu

dāsīsu disā okkākaraṇṇo antojātadāsī. Tenāha “**gharadāsiyā putto**”ti. Ettha ca yasmā Ambaṭṭho jātiṃ nissāya mānathaddho, na ca tassa yāthāvato jātiyā avibhāvitāya mānaniggaho kariyati, akate ca mānaniggahe mānavasena ratanattayaṃ aparajjhissati, kate pana mānaniggahe aparabhāge Ratanattaye pasīdissati, na cedisī vācā pharusavācā nāma hoti cittassa saṇhabhāvato. Majjhimaapaṇṇāsake Abhayasuttaṃ¹ cettha nidassanaṃ. Keci ca janā kakkhaḷāya vācāya vuttā agginā viya lohādayo mudubhāvaṃ gacchanti, tasmā Bhagavā ambaṭṭhaṃ nibbisevanaṃ kattukāmo “Ayyaputtā Sakyā bhavanti, dāsiputto tvamasi Sakyānan”ti avoca.

“Idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī”ti ādisu² viya dahasaddo dhāraṇattho, dhāraṇaṇcettha pubbapurisavasena saññāpananti āha “**okkāko no pubbapuriso**”ti ādi. Dahasaddaṇhi bhasmīkaraṇe, dhāraṇe ca icchanti saddavidū³. **Pabhā niccharatī**ti pabhassaraṃ hutvā nikkhamati tathārūpena puññakammena dantānaṃ pabhassarabhāvato.

Teti jeṭṭhakumāre. **Paṭhamakappikānanti** paṭhamakappassa ādikāle nibbattānaṃ. **Kirasaddena** cettha anussavatthena, yo vuccamānāya rājaparamparāya kesaṇci matibhedo, taṃ ulliṅgeti. Anussavavacaneneva hi ananussuto uttaravihāravāsi-ādīnaṃ matibhedo nirākariyātīti. **Mahāsammatassāti** Aggaññasutte vakkhamānanayena “ayaṃ no rājā”ti mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “Mahāsammatō”ti evaṃ sammatassa. Yaṃ sandhāya vadanti—

“Ādiccakulasambhūto, suvisuddhaguṇākaro.

Mahānubhāvo rājāsi, Mahāsammatanāmako.

Yo cakkhubhūto lokassa, guṇaraṃsisamujjalo.

Tamonudo virocittha, dutiyo viya bhāṇumā.

1. Ma 2. 54 piṭṭhe.

2. Vi 1. 115 piṭṭhe.

3. Saddanītidhātumālāya Bhūvādigaṇikaparicchede hakārantadhāturūpaṃ passitabbaṃ.

Thapitā yena mariyādā, loke lokahitesinā.
 Vavatthitā sakkuṇanti, na vilaṅghayitum janā.
 Yasassinam tejassinam¹, lokasīmānurakkhakam.
 Ādibhūtam mahāvīram, kathayanti ‘Manū’ti yan”ti².

Tassa ca puttapaputtaparamparam sandhāya evam vadanti—

“Tassa putto mahātejo, Rojo nāma mahīpati.
 Tassa putto Vararojo, pagaro rājamaṇḍale.
 Tassāsi kalyāṇaṇo, Kalyāṇo nāma atrajo.
 Rājā tassāsi tanayo, Varakalyāṇanāmato.
 Tassa putto mahāvīro, Mandhātā kāmabhoginam.
 Aggabhūto mahindena, aḍḍharajjena pūjito.
 Tassa sūnu mahātejo, Varamandhātunāmako.
 ‘Uposatho’ti nāmena, tassa putto mahāyaso³.
 Varo nāma mahātejo, tassa putto Mahāvaro⁴.
 Tassāti Upavaroti, putto rājā mahābalo.
 Tassa putto Maghadevo, devatulyo mahīpati.
 Caturāsīti sahasāni, tassa puttaparamparā.
 Tesam pacchimako rājā, ‘Okkāko’ iti vissuto.
 Mahāyaso mahātejo, akhuddo rājamaṇḍale”ti⁵.

Idam Aṭṭhakathānuparodhavacanam. Yam pana **dīpavāṇse** vuttam—

“Paṭhamābhisitto rājā, bhūmipālo jutindharo.
 Mahāsammatō nāmena, rajjam kāresi khattiyā.
 Tassa putto Rojo nāma, Vararojo ca khattiyō.
 Kalyāṇo Varakalyāṇo, Uposatho mahissaro.

1. Rājisinam (Ka)

3. Mahāratho (Ka)

4. Mahāharo (Ka)

2. Dī-Ṭī 1. 301 piṭṭhepi.

5. Dī-Ṭī 1. 301 piṭṭhepi.

Mandhātā sattamo tesam, catudīpamhi issaro.
Varo Upavaro rājā, Cetiyo ca mahissaro”ti ādi¹,

Yañca **mahāvamsādīsu** vuttam—

“Mahāsammatarājassa, vamsajo hi mahāmuni.
Kappādisimīṃ rājāsi, Mahāsammatanāmako.

Rojo ca Vararojo ca, tathā Kalyāṇakā duve.
Uposatho ca Mandhātā, Varako pavarā duve”ti ādi²,

Sabbametaṃ yebhuyyato Aṭṭhakathāvirodhavadānaṃ. Aṭṭhakathāyañhi
Mandhātūrājā chaṭṭho vutto, Maghadevarājā ekādasamo, tassa ca
puttaparamparāya caturāsītisahassarājūnaṃ pacchimako Okkākarājā, tesu
pana Mandhātūrājā sattamo vutto, Maghadevarājā anekesaṃ rājasahassānaṃ
pacchimako, tassa ca puttaparamparāya anekarājasahassānaṃ pacchimako
Okkākarājāti evamādinā anekadhā virodhavadānaṃ Aṭṭhakathāyaṃ
nirākaroti. Nanu avocumha “kirasaddena cettha anussavatthena, yo
vuccamānāya rājaparamparāya kesañci matibhedo, taṃ ulliṅgeti”ti. **Tesaṃ
pacchatoti** Maghadevaparamparābhūtānaṃ Kaḷārajanakapariyosānānaṃ
caturāsītikhattiyasahassānaṃ³ aparabhāveti yathānussutaṃ ācariyena
vuttam. Dīpavamsādīsu pana “Kaḷārajanakarañño puttaparamparāya
anekakhattiyasahassānaṃ pacchimako rājā Sujāto nāma, tassa putto Okkāko
rājā”ti⁴ vuttam. Maghadevaparamparāya anekasahassarājūnaṃ aparabhāge
Paṭhamo Okkāko nāma rājā ahosi, tassa paramparābhūtānaṃ pana
anekasahassarājūnaṃ aparabhāge Duttiyo Okkāko nāma rājā ahosi, tassapi
paramparāya anekasahassarājūnaṃ aparabhāge Tatiyo Okkāko nāma rājā
ahosi. Taṃ sandhāyāha “**tayo Okkākavamsā ahesun**”ti ādi.

Jātiyā pañcamadivase nāmakammādimaṅgalaṃ lokāciṇṇanti vuttam
“**pañcamadivase alaṅkaritvā**”ti. **Sahasā varam adāsinti** puttadassanena

1. Tatiyaparicchede Mahārājavamsa 3-4-5 gāthā.

2. Duttiyaparicchede paṭhamadutiyagāthā.

3. Anekasatasahassānaṃ rājūnaṃ (Dī-Ṭī 1. 301 piṭṭhe.)

4. Dīpavamsa tatiyaparicchede mahārājavamsakathā passitabbā.

balavasomanassappatto turitaṃ avīmaṃsitvā tuṭṭhidāyavasena varaṃ adāsiṃ
“yaṃ icchasi, taṃ gaṇhāhi”ti. **Sāti** jantukumāramātā. **Rajjaṃ pariṇāmetuṃ**
icchatīti mama varadānaṃ antaraṃ katvā imaṃ rajjaṃ pariṇāmetuṃ icchatī.

Rajjaṃ kāressantīti rājabhāvaṃ mahājanena, mahājanaṃ vā
kārapessanti. **Nappasaheyyāti** nivāsattḥāya pariyatto na bhaveyya.

Kaḷāravaṇṇatāya **Kapilabrāhmaṇo** nāma ahosi. **Nikkhammāti**
gharāvāsato, kāmehi ca nikkhamitvā. **Sāko** nāma sabbasāramayo
rukkhaviseso, yena pāsādādi karīyate, taṃsamudāyabhūte vanasaṇḍeti attho.
Bhūmiyā pavattaṃ **bhummaṃ**, taṃ guṇadosaṃ jāleti joteti, taṃ vā jalati
jotati pākaṭaṃ bhavati etāyāti **bhummajālā**. **Heṭṭhā cāti** ettha **ca**-saddena
“asītihatthe”ti idamanukaḍḍhati. **Etasmim padeseti** sākavanasaṇḍamāha.
Khandhapantivasena **dakkhiṇāvattā**. Sākhāpantivasena **pācīnābhimukhā**.
Teti migasūkarehi, maṇḍūkamūsikehi ca. **Teti** siḥabyagghādayo,
sappabīlārā ca.

Etthāti evaṃ māpiyamāne nagare. Tumhākaṃ purisesu pariyāpannaṃ
ekekampi purisaṃ paccatthikabhūtaṃ aññaṃ purisasatampi
purisasahassampi abhibhavituṃ na sakkhissatīti yojanā. **Cakkavattibalenāti**
cakkavattibalabhāvena. **Atiseyyoti** ativiya uttamo bhaveyya. Kapilassa isino
vasanaṭṭhānattā **kapilavatthu**.

Nesaṃ santike bhaveyyāti sambandho. **Asadisasaṃyogeti** jātiyā
asadisānaṃ gharāvāsapayoge hetubhūte. **Avasesāhi** attano attano kaṇiṭṭhāhi.

Vaḍḍhamānānanti anādare sāmivacanaṃ, anantarāyikāya
puttadhītuvaḍḍhanāya vaḍḍhamānesu eva udapādīti attho. Lohitakatāya
koviḷārapupphasadisāni. Kuṭṭharogo nāma sāsamasūrīrogā¹ viya
yebhuyyena saṅkamanasabhāvoti vuttaṃ “**ayaṃ rogo saṅkamati**”ti. Upari
padarena **paṭicchādetvā paṃsum** rāsikaraṇena **datvā**.

1. Pāhamasūrarogā (Ka)

Nāṭakitthiyo nāma naccantiyo. Rājabhariyāyo **orodhā** nāma. **Tassāti** susirassa. **Migasakuṇādinanti**¹ ettha **ādisaddena** vanacarakapetāḍike saṅgaṇhāti.

Tasmim rāmarañṇe nisinneti sambandho. **Padareti** dāruphalake. Khattiyamāyārocanena **attano khattiyabhāvaṃ jānāpetvā**.

Mātikanti mātito āgataṃ. **Pābhatanti** mūlabhaṇḍaṃ, paṇṇākāro vā. **Rañṇoti** Rāmarājassa jetṭhaputtabhūtaṃ Bārāṇasirañṇo. **Tatthāti** Bārāṇasiyaṃ. **Idhevāti** himavantapasseyeva. **Nagaranti** rājadhānībhūtaṃ mahānagaraṃ. **Kolarukkho** nāma kuṭṭhabhesajjupago eko rukkhaviseso. **Byagghapatheti** byagghamagge.

Mātulāti mātu bhātaro. **Kesaggahaṇanti** kesaveṇibandhanaṃ. **Dussaggahaṇanti** vatthassa nivasanākāro. **Nhānatitthanti** yathāvuttāya pokkharāṇiyā udakanhānatitthaṃ. Idānipi tesāṃ jātisambhedābhāvaṃ dassento “**evaṃ tesāṃ**”ti ādimāha. **Āvāho** dārikāharaṇaṃ. **Vivāho** dārikādānaṃ. **Tatthāti** tesu sakyakoliyesu. Dhātusaddānamanekatthattā samusaddo nivāsathoti vuttaṃ “**vasantī**”ti. **Aggeti** upayogathe bhumavacanaṃ, ādyatthe ca aggasaddo, kiriyāvisesoti ca dasseti “**taṃ aggaṇ**”ti ādinā. Yadettha Bhagavatā vuttaṃ “atha kho Ambaṭṭha rājā Okkāko udānaṃ udānesi ‘sakyā vata bho kumārā, paramasakyā vata bho kumārā’ti, tadagge kho pana Ambaṭṭha Sakyā paññāyanti”ti², tadetaṃ saddato, atthato ca sābhāvikanibbaccanānidassanaṃ “sakāhi bhaginīhipi saddhiṃ saṃvāsavasena jātisambhedamakavā kulavaṃsaṃ anurakkhituṃ sakkuṇanti samatthentīti **Sakyā**”ti, teyeva saddaracānāvisesena **Sākiyā**. Yaṃ panetaṃ sakkatanighaṇṭusatthesu vuttaṃ—

“Sākarukkhapaṭicchanaṃ, vasaṃ yasmā purākaṃsu.

Tasmā diṭṭhā vaṃsajāte, bhuvi ‘Sakyā’ti vissutā”ti³,

Tadetaṃ saddamattaṃ pati asābhāvikanibbaccanānidassanaṃ “Kapilamunino vasanaṭṭhāne sākavane vasantīti **Sakyā, Sākiyā**”ti ca.

1. Migasūkarādināṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Dī 1. 78 piṭṭhe.

3. Vācappatināmake sakkatābhidhāne.

Kāḷavaṇṇatāya **kaṇho** nāmāti vuttaṃ “**kāḷavaṇṇan**”ti-ādi. Hanuyam jāta **massū**, uttarotṭhassa ubhosu passesu dāṭhākārena jāta **dāṭhikā**. Idañca atthamattena vuttaṃ, taddhitavasena pana yathā etarahi yakkhe “pisāco”ti samaññā, evaṃ tadā “kaṇho”ti, tasmā jātamatteyeva sabyāharaṇena pisācasadisatāya **kaṇhoti**. Tathā hi vuttaṃ “yathā kho pana ambaṭṭha etarahi manussā pisāce disvā ‘pisācā’ti sañjānanti, evameva kho ambaṭṭha tena kho pana samayena manussā pisāce ‘kaṇhā’ti sañjānanti”ti-ādi. Tattha **pisāco jātoti** idāni pākaṭanāmena suviññāpanatthaṃ purimapadasseva vevacanam vuttaṃ. “Na sakabaḷena mukhena byāharissāmi”ti-ādīsu¹ viya upasaggavasena saddakaraṇattho harasaddo, puna dutiyopasaggena yutto uccāsaddakaraṇe vattatīti vuttaṃ “**uccāsaddamakāsī**”ti.

268. **Attano upārambhamocanattāyāti** ācariyena, Ambaṭṭhena ca attano attano upari pāpetabbopavādassa apanayanatthaṃ. “Attano”ti hetam vicchālopavacanam. **Paribhindissatīti** anattakāmatāpavedanena paribhedam karissati, pesuññam upasamharissatīti vuttaṃ hoti. Atthaviññāpane sādhanatāya vācā eva karaṇam **vākkaraṇam** niruttinayena, tam kalyāṇamassāti **kalyāṇavākkaraṇo**. **Asmim vacaneti** ettha ta-saddena kāmam “cattārome bho Gotama vaṇṇā”ti ādinā² Ambaṭṭhena heṭṭhā vutto jativādo parāmasitabbo hoti, tathāpesa jativādo vede vuttavidhināyeva tena paṭimantetabbo, tasmā paṭimantanahetubhāvena pasiddham vedattayavacanameva parāmasitabbanti dassetuṃ vuttaṃ “**attanā uggahite vedattayavacane**”ti. Idāni “porāṇam kho pana te Ambaṭṭha mātāpettikan”ti ādinā Bhagavatā vuttavacanassapi parāmasanam dassento “**etasmim vā dāsiputtavacane**”ti āha. Apica **paṭimantetunti** ettha paṭimantanā nāma pañhāvissajjanā, uttarikathanā vā, tasmā atthadvayānurūpaṃ tabbisayassa ta-saddena parāmasanam dassetīti dāṭṭhabbam.

269. **Tāvāti** mantanāya paṭhamameva, akatāya eva mantanāyāti vuttaṃ hoti. **Dujjānāti** dubbhiññeyyā, paṭhamameva sīsamukkkhipituṃ

1. Vi 2. 256 piṭṭhe.

2. Dī 1. 86 piṭṭhe.

asamatthanato, jātiyā ca dubbiññeyyattā, aṭṭassa ca dukkaraṇako ambatṭho sayameva mocetūti adhippāyo. Attanāva sakyesu ibbhavādanipātanena attano upari pāpuṇaṇaṃ sandhāya “**attanā baddhaṃ puṭakan**”ti vuttaṃ, attanāva baddhaṃ puṭolinti attho.

270. **Dhammo** nāma kārāṇaṃ “dhammapaṭṭisambhidā”ti ādīsu¹ viya, dhammena saha vattatīti sahadhammo, so eva **sahadhammiko**ti āha “**sahetuko**”ti-ādi, pariyāyavacanametam. Janako vā **hetu**, upatthambhako **kārāṇaṃ**. **Aññena** aṭṭhānagatena **aññaṃ** aṭṭhānagataṃ **vacanaṃ**. Tenāha “**yo hī**”ti ādi.

Tatoti dvikkhattuṃ codanāto paraṃ, tatiyacodanāya anāgatāya eva pakkamissāmīti vuttaṃ hoti.

271. Pūjitabbato Sakko devarājā **Yakkho** nāma. Yo aggiṣṣa pakativāṇṇo, tena samannāgatanti vuttaṃ “**ādittanti aggivāṇṇaṃ**”ti. **Kandalo** nāma pupphūpagarukkhaviseso, yassa setaṃ pupphaṃ pupphati, makuḷampissa setavaṇṇaṃ dā ṭhākāraṃ hoti. **Virūparūpanti** viparītarūpasatṭhānaṃ.

Aṭṭhamasattāhe ajapālanigrodhamūle nisinnassa sabbabuddhassa āciṇṇasamāciṇṇaṃ appossukkataṃ sandhāya “**ahañceva**”ti-ādi vuttaṃ. **Avattamāneti** appaṭipajjamāne, ananuvattamāne vā. **Tasmāti** tadātathāpaṭiññātattā. **Tāsetvā pañhaṃ vissajjāpessāmīti āgato** yathā taṃ Mūlapaṇṇāsake āgatassa Saccakaparibbājakassa samāgame².

“Bhagavā ceva passati Ambatṭho cā”ti ettha itaresamadassane duvidhampi kārāṇaṃ dassento “**yadi hī**”ti ādimāha. **Hi**-saddo kārāṇatthe nipāto. Yasmā agaru, yasmā ca vadeyyuṃ, tasmāti sambandho. Aññesampi sādharmaṇato **agaru** abhāriyaṃ. **Āvāhetvāti** mantabalena avhānaṃ katvā. **Tassāti** ambatṭhassa. **Antokucchi** anta-antaguṇādiko. **Vādasamghaṭṭeti** vācāsaṅghaṭṭane. **Maññaṃ**noti maññaṇato. Sambandhadassanañhetam.

272. **Tānaṃ gavesamānoti** “ayameva Samaṇo Gotamo ito bhayato mama tāyako”ti Bhagavantamyeva “**tānaṃ**”ti

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Ma 1. 294 piṭṭhe.

pariyesanto, upagacchantoti vuttaṃ hoti. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. **Tāyatīti** yathūpaṭṭhitabhayaṇa pāleti. Tenāha “**rakkhatī**”ti, kattusāadhanametāṃ. **Nīlīyatīti** yathūpaṭṭhiteneva bhayena upadduto nilīno hoti, adhikaraṇasāadhanametāṃ. **Sarasaddo** himsane, tañca viddhamsanameva adhippetanti vuttaṃ “**bhayaṃ himsati viddhamsetī**”ti, kattusāadhanametāṃ.

Ambaṭṭhavaṃsakathāvaṇṇanā

274. **Gaṅgāya dakkhiṇatoti** Gaṅgāya nāma nadiyā dakkhiṇadisābhāge. **Brāhmaṇatāpasāti** brahmakulino tāpasā. Saram vā satti-ādayo vā parassa upari khipitukāmassa mantānubhāvena hatthaṃ na parivattati, hatthe pana aparivattante kuto āvudhaṃ parivattissatīti tathā aparivattanaṃ sandhāya “**āvudhaṃ na parivattatī**”ti vuttaṃ. **Bhadraṃbhoti** sampaṭicchanaṃ, sādhuṭi attho. Dhanunā khittasarena agamanīyaṃ sasambhārakathānayaṇa “**dhanu agamanīyaṇ**”ti vuttaṃ yathā “dhanunā vijjhati, cakkhunā passatī”ti. **Ambaṭṭhaṃ nāma vijjanti** sattānaṃ sarīre abbhaṅgaṃ ṭhapetīti **ambaṭṭhā** niruttinayaṇa, evaṃladdhanāmaṃ mantavijjanti attho. Yato ambaṭṭhā vijjā etasmiṃ atthīti katvā kaṇho isi “**ambaṭṭho**”ti paññāyittha, tabbaṃsajātātāya panāyaṃ māṇavo “**ambaṭṭho**”ti voharīyati. So kira “kathaṃ nāmāhaṃ disāya dāsiyā kucchimhi nibbatto”ti taṃ hīnaṃ jātiṃ jigucchanto “handāhaṃ yathā tathā imaṃ jātiṃ sodhessāmi”ti niggato. Tena vuttaṃ “**idāni me manorathaṃ pūressāmi**”ti. Ayañhissa manoratho—vijjābalena rājānaṃ tasetvā tassa dhītaraṃ laddhakālato paṭṭhāya myāyaṃ dāsajāti sodhitā bhavissatīti.

Seṭṭhamanteti seṭṭhabhūte vedamante. **Ko nu** kimkāraṇā dāsiputto samāno maddarūpiṃ dhītaraṃ yācatīti attho. Khurati chindati, khuraṃ vā pāti pivatīti **khurappo**, khuramassa agge appīyati ṭhapīyatīti vā **khurappo**, saro. **Mantānubhāvena** rañño bāhukkhambhamattaṃ jātāṃ, tena pana bāhukkhambhena “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti rājā bhīto ussāṅkī utraṇṇo ahoṇi. Tathā ca vuttaṃ “**bhayaṇa vedhamāno atṭhāsī**”ti.

Sarabhaṅgajātake¹ āgatānaṃ daṇḍakīrājādīnaṃ pacchā okkākarājā ahosi, tesāṃ pavatti ca sabbattha cirakālaṃ pākaṭāti āha “**daṇḍakīraṇṇo**”ti ādi. Aparaddhassa daṇḍakīraṇṇo, aparaddho nālikero, ajjuno cāti sambandho. Satipi vālukādivasse āvudhavasseneva vināsoti vuttaṃ “**āvudhavuṭṭhiyā**”ti. “Ayampi īdiso mahānubhāvo”ti maññamānā evaṃ cintayantā bhayena avocunti daṭṭhabbāṃ.

Undriyissatīti bhindiyissati. Kammarūpañhetāṃ “pathavī”ti kammakattuvasena vuttattā yathā “kusulo bhijjati”ti. Tenāha “**bhijjissatī**”ti. **Thusamuṭṭhī**ti palāsamuṭṭhi, bhusamuṭṭhi vā. Kasmāti āha “**sarasanthambhanamate**”ti-ādi.

Bhītatasiṭā bhayavasena chambhītasarīrā uddhaggaḷomā honti haṭṭhalomā, abhītatasiṭā pana bhayupaddavābhāvato acchambhītasarīrā, patitalomā honti ahaṭṭhalomā, khemena sotthinā tiṭṭhanti, tāya pana patitalomatāya tassa sotthibhāvo pākaṭo hotīti phaleṇa kāraṇaṃ vibhāvetuṃ Pāḷiyaṃ “pallomo”ti vuttanti dasseti “**pannalomo**”ti ādinā. Niruttinayena padasiddhi yathā taṃ **bhayabheravasutte** “bhiyyo pallomamāpādim ārañṇe viharāyā”ti². **Idanti** osānavacanāṃ. “Sace me rājā taṃ dārikaṃ dasseti, kumāro sotthi pallomo bhavissatī”ti paṭiññākaraṇaṃ pakaraṇatoyeva pākaṭaṃ. **Tenāti** kaṇhena. **Manteti** bāhukkhambhakamantassa paṭippassambhakavijjāsāṅkhāte mante. Evarūpānañhi bhayupaddavakarānaṃ mantānaṃ ekaṃseneva paṭippassambhakamantā honti yathā taṃ kusumārakavijjādīnaṃ. **Parivattiteti** pajappite. Attano dhītuyā apavādamocanattāṃ taṃ adāsāṃ bhujiṣṣāṃ karoti. Tassā anurūpe issariye ṭhapanattāṃ **uḷāre ca naṃ ṭhāne ṭhapesi**. **Ekena pakkhenāti** mātupakkhena. Karuṇāyanto **samassāsanattāṃ āha**, na pana uccākulīnabhāvadassanattāṃ. Tenāha “**atha kho Bhagavā**”ti-ādi.

Khattiyasetṭhabhāvavaṇṇanā

275. **Brāhmaṇesūti** vohāramattāṃ, brāhmaṇānaṃ samīpe brāhmaṇehi laddhabbāni āsanādīni labhethāti vuttaṃ hoti. Tena vuttaṃ

1. Khu 6. 6 piṭṭhe.

2. Ma 1. 21 piṭṭhe.

“**brāhmaṇānaṃ antare**”ti. Kevalaṃ vedasatthānurūpaṃ paralokagate saddhāya eva kātabbaṃ, na tadaññaṃ kiñci abhipatthentenāti **saddhanti** nibbacanaṃ dassetuṃ “**matake uddissa katabhatte**”ti vuttaṃ.

Maṅgalādibhatteti ettha ādisaddena ussavadevatārādhanaḍibhatte saṅgaṇhāti. **Yaṇṇabhhatteti** pāpasaññaṃādivasena katabhatte.

“Pāpasaññaṃādivatto bhavissati”ti ādinā hi agghihomo idha yaṇṇaṃ.

Pāhunakānanti atithiṇaṃ. Anāgantukānampi pāheṇakabhattaṃ “pāhunan”tveva vuccatīti āha “**paṇṇākārabhatte vā**”ti. **Āvaṭaṃ** nivāraṇaṃ.

Anāvaṭaṃ anivāraṇaṃ. **Khattiyabhāvaṃ appatto** ubhatoṣujātābhāvato. Tenāha “**aparissuddho**”ti.

276. **Itthiyā vā itthiṃ karitvāti** ettha karaṇaṃ nāma kiriyaṣāmaññaṃvisayaṃ karabhūdhātūnaṃ atthavasena sabbadhātvantogadhattāti āha “**pariyesitvā**”ti. Khattiyakumārassa bhariyābhūtaṃ brāhmaṇakaññaṃ itthiṃ pariyesitvā gahetvā brāhmaṇānaṃ itthiyā vā khattiyāva seṭṭhā, “hīnā brāhmaṇā”ti Pālimudāharitvā yojetabbaṃ. “**Purisena vā purisaṃ karitvāti** etthāpi eseṃa nayo”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Tatthāpi hi khattiyakaññāya patibhūtaṃ brāhmaṇakumāraṃ purisaṃ pariyesitvā gahetvā brāhmaṇānaṃ purisena vā khattiyāva seṭṭhā, hīnā brāhmaṇāti yojanā. **Kismiñcideṃa pakaraṇeti** ettha **pakaraṇaṃ** nāma kāraṇaṃ “etasmaṃ nidāne etasmaṃ pakaraṇe”ti-ādīsu² viya, tasmā rāgādivasena pakkhalite ṭhāne hetubhūtetī attho, taṃ pana atthato aparādhova, so ca akattabbakaraṇanti āha “**kismiñcideṃa dose**”ti ādi. Bhassasaddo bhasmapariyāyo. Bhasīyati niratthakabhāvena khipīyatīti hi **bhassaṃ**, chārikā. “Vadhitvā”ti etassa atthavacanaṃ “**okiritvā**”ti.

277. Kammakilesehi janetabbo, tehi vā jāyatīti janito, sveṃa **janeto**, manussoṃa. Tathā hi vuttaṃ “ye gottapaṭisārino”ti. Tadeṃa pajāvacanaṃ viya jātisaddavasena bahumhi ekavacanaṃti āha “**pajāyāti attho**”ti. Etasmaṃ janetipi yujjati. **Paṭisaranti**ti gottam paṭicca “ahaṃ gotamo, ahaṃ Kassapo”ti-ādinā saraṇaṃ karonti vicinanti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

2. Vi 1. 26, 56 piṭṭhādīsu.

Vijjācaraṇakathāvaṇṇanā

278. Imasmiṃ pana siloke āhariyamāne brahmagarukā saddheyyataṃ āpajjissanti, ambaṭṭho ca “vijjācaraṇasampanno”ti padaṃ sutvā vijjācaraṇaṃ pucchissati, evamayaṃ vijjācaraṇaparidīpanī desanā mahājanassa sātthikā bhavissatīti passitvā Lokanātho imaṃ silokaṃ sanaṅkumārabhāsitaṃ āharīti imamattampi vibhāvento **“imāya pana gāthāyā”**ti ādimāha. Itarathā hi Bhagavāpi asabbaññū parāvassayo bhaveyya, na ca yujjati Bhagavato parāvassayatā Sammāsambuddhabhāvato. Tenāha “ahampi hi ambaṭṭha evaṃ vadāmi”ti ādi. **Brāhmaṇasamaye siddhanti** brāhmaṇaladdhiyā pākaṭaṃ. Vakkhamānanayena **jātivādādipaṭisaṃyuttaṃ**. **“Samsanditvā”**ti ghaṭetvā, aviruddhaṃ katvāti attho”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Idāni pana potthakesu “paṭikkhipitvā”ti pāṭho dissati, so ayuttova. Kasmāti ce? Na hi Pāḷiyaṃ brāhmaṇasamayāsiddhaṃ vijjācaraṇaṃ paṭikkhipati, tadeva ambaṭṭhena cintitaṃ vijjācaraṇaṃ ghaṭetvā aviruddhaṃ katvā anuttaraṃ vijjācaraṇaṃ desetīti.

Vādoti laddhi, vacībhedo vā. Tenāha **“brāhmaṇa -pa- ādivacanan”**ti. Laddhipi hi vattabbattā vacanameva. **Idanti** ajjhenajjhāpanayajanayājanādikammaṃ, na vessassa, na khattiyassa, na tadanñesanti atthaṃ **ādisaddena** saṅgaṇhāti. **Sabbatthāti** gottavādamānavādesu. Tatthāpi hi **gottavādoti** gottaṃ ārabha vādo, Kassapasseevidam vaṭṭati, na kosiyaṃsāti-ādivacananti attho. **Mānavādoti** mānaṃ ārabha attukkaṃsanaparavambhanavasena vādo, brāhmaṇasseevidam vaṭṭati, na suddassāti-ādivacananti attho. **Jātivāde vinibaddhāti** jātisannissita vāde paṭibaddhā. **Sabbatthāti** gottavādavinibaddhādīsu. **Gottavādavinibaddhāti** hi gottavāde vinibaddhā. **Mānavādavinibaddhāti** mānavāde vinibaddhā. Ye hi brāhmaṇasseeva ajjhenajjhāpanayajanayājanādayoti evaṃ attukkaṃsanaparavambhanavasena pavattā, te mānavādavinibaddhā ca honti. **Āvāhavivāhavinibaddhāti** āvāhavivāhesu vinibaddhā. Ye hi vinibaddhattayavasena “arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasi”ti evaṃ pavattanakā, te āvāhavivāhavinibaddhā ca hontīti imamattasesaṃ sandhāya **“esa**

1. Dī-Tī 1. 305 piṭṭhe.

nayo”ti vuttaṃ. Āvāhavivāhavinibaddhabhāvavibhāvanatthañhi “arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasī”ti Pāḷiyaṃ, vuttaṃ, tadetaṃ jātivādādihi tīhi padehi yojetabbaṃ. Āvutti-ādinayena hi jātivādādayo dvikkhattumatthadīpakā. Tathā hi ācariyena vuttaṃ “ye pana āvāhavivāhavinibaddhā, te eva sambandhattayavasena ‘arahasi vā maṃ tvaṃ, na vā maṃ tvaṃ arahasī’ti evaṃ pavattanakā”ti¹.

Nanu pubbe vijjācaraṇaṃ puṭṭhaṃ, kasmā taṃ puna pucchatīti codanaṃ sodhento **“tato ambaṭṭho”**ti-ādimāha. Tattha **yatthā**ti yassaṃ vijjācaraṇasampattiyaṃ. Brāhmaṇasamayasiddhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Laggissāmā**ti olaggā antogadhā bhavissāma. **Tatoti** tāya vijjācaraṇasampadāya. **Avakkhipī**ti avacāsi. Paramatthato avijjācaraṇāniyeva “vijjācaraṇāni”ti gahetvā ṭhito hi paramatthato vijjācaraṇesu vibhajiyamānesu so tato dūrato apanīto nāma hoti. **Yatthā**ti yassaṃ pana vijjācaraṇasampattiyaṃ. Anuttaravijjācaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Jānanakiriyaṃyoge kammampi yujjanakiriyaṃyoge kattāyeva upapanno. Padhānakiriyaṃpekkhā hi kārakāti vuttaṃ **“ayaṃ no vijjācaraṇasampadā ñātuṃ vaṭṭati”**ti. Evamīdisesu. **Samudāgamatoti** ādisamuṭṭhānato.

279. Kāmaṃ caraṇapariyāpannattā caraṇavasena niyyātetuṃ vaṭṭati, ambaṭṭhassa pana asama pathagamaṇaṃ nivārento sīlavaseneva niyyātetīti imamatthaṃ vibhāvetuṃ **“caraṇapariyāpannampī”**ti vuttaṃ. Brahmajāle² vuttanayena khuddakādibhedāṃ **tividhaṃ sīlaṃ. Sīlavasenevā**ti sīlapariyāyavaseneva. **Kiñci kiñci sīlanti** brāhmaṇānaṃ jātisiddhaṃ ahimā sanādiyamaniyamalakkaṇaṃ appamattakaṃ sīlaṃ. **Tasmā**ti tathā vijjamānattā, attani vijjamānaṃ sīlamattampi nissāya laggeyyāti adhippāyo. **“Tattha tattheva laggeyyāti** tasmiṃ tasmiṃ yeva brāhmaṇasamayasiddhe sīlamatte ‘caraṇa’ti laggeyyā”ti³ ācariyena vuttaṃ, tadetaṃ Aṭṭhakathāyameva sākāravacanassa vuttattā vicāretabbaṃ, adhippāyamattadassanaṃ vā etaṃ. Ayaṃ panettha attho—**tattha tattheva laggeyyāti** tasmiṃ tasmiṃyeva attani vijjamānasīlamattapaṭisaṃyuttaṭṭhāne “mayampi caraṇasampannā”ti laggeyya, tasmā sīlavaseneva niyyātetīti sambandho. Tathāpasanṅābhāvato pana upari caraṇavaseneva

1. Dī-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

2. Dī 1. 3, 6, 8 piṭṭhesu.

3. Dī-Ṭī 1. 305 piṭṭhe.

niyyātetīti dassento “**yaṃ panā**”ti ādimāha.

Rūpāvacaracatutthajjhānaniddeseneva arūpāvacarajjhānānampi niddiṭṭhabhāvāpattito “**aṭṭhapi samāpattiyo ‘caraṇan’ti niyyāṭikā**”ti vuttaṃ. Tānapi hi aṅgasamatāya catutthajjhānānevāti. **Niyyāṭitā**ti ca asesato nīharitvā gahitā, nidassitāti attho. **Vipassanāññāto panāti** “so evaṃ samāhite -pa- āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetī”ti ādinā nayena vipassanāññāto paṭṭhāya.

Catu-apāyamukhakathāvaṇṇanā

280. **Asampāpuṇantoti** ārabhitvāpi sampajjitumasakkonto.

Avisahamānoti ārabhitumeva asakkonto. “**Khārī**”ti tāpasaparikkhārassetaṃ adhivacanaṃ, so ca anekabhedoti vibhajitvā dassetuṃ “**araṇī**”ti ādi vuttaṃ. Tattha **araṇī**ti heṭṭhimuparimavasena aggidhamanakaṃ araṇīdvayaṃ. **Kamaṇḍalū**ti kuṇḍikā. **Sujāti** homadabbi. Sujāsaddo hi homakammani habyanādīnamuddharaṇatthaṃ katadabbiyaṃ vattati yathā taṃ Kūṭadantasutte “paṭhamo vā dutiyo vā sujaṃ paggaṇhantānaṃ”ti¹. Tathā hi imasmimyeva ṭhāne ācariyena vuttaṃ “sujāti dabbī”ti². Habyannādīnaṃ sukhaḡḡahaṇatthaṃ jāyatīti hi **sujā**. Keci pana imamatthamavicāretvā tunnatthameva gahetvā “**sūcī**”ti paṭhanti, tadayuttameva ācariyena tathā avaṇṇitattā. Camati adatīti **camaro**, migaviseso, tassa vālena katā bījanī **cāmarā**. **Ādisaddena** tidaṇḍatighaṭṭikādīni saṅgaṇhāti. Kucchitena vaṅkākārena jāyatīti **kājo** yathā “kālavaṇaṃ”ti, kacati bhāraṃ bandhati etthāti vā **kāco**. Duvidhampi hi padamicchanti saddavidū. **Khāribharitanti** khārīhi paripuṇṇaṃ. Ekena vi-kārena padaṃ vaḍḍhetvā “khārividhan”ti paṭhantānaṃ vāde samuccayasamāseṇa atthaṃ dassento “**ye panā**”ti ādimāha.

Nanu upasampannassa bhikkhuno sāsanikopi yo koci anupasampanno atthato paricārakova hoti api khīṇāsavasāmaṇero, kimaṅgaṃ pana bāhirakapabbajiteti anuyogaṃ pati tattha visesaṃ dassetuṃ “**kāmañcā**”ti ādi vuttaṃ. **Vuttanayenāti** “kappiya -pa-

1. Dī 1. 131 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 306 piṭṭhe.

vattakaraṇavasenā”ti evaṃ vuttanayena. Anekasatasahassasaṃvara vinayasamādānavasena upasampannabhāvassa viṣiṭṭhabhāvato khīṇāsavasāmaṇeropi puthujjanabhikkhuno paricārakoti vutto.

“Navakoṭisahassāni, asītisatakoṭiyo.

Paññāsasatasahassāni, chattimsa ca punāpare.

Ete saṃvaravinayā, Sambuddhena pakāsītā.

Peyyālamukhena niddiṭṭhā, sikkhā vinayasamvare”ti¹—

evaṃ vuttappabhedānaṃ anekasatasahassānaṃ saṃvaravinayānaṃ samādāya sikkhanena uparibhūtā aggabhūtā sampadāti hi **upasampadā**, tāya cesa upasampadāya puthujjanabhikkhu upasampannoti.

Ayaṃ panāti yathāvuttalakkhaṇo tāpaso. Tāpasā hi kammavādikiriyaṇaṃ, na sāsanaṃ paṭāṇibhūtā, yato nesam pabbajitumāgatānaṃ vināva titthiyaparivāseṇa Khandhake pabbajjā anuññātā. Tapo etesamatthīti **tāpasā** ta-kārassa dīghaṃ katvā. “Lomasā”ti ādisu viya hi sa-paccayamicchanti saddavidū². Idaṃ vuttaṃ hoti—kāmaṃ khīṇāsavopi sāmaṇero puthujjanassa bhikkhuno atthato paricārakova hoti, so pana vattakaraṇamatteneva paricārako, na lāmakabhāvena. Tāpaso tu guṇavasena ceva veyyāvaccakaraṇavasena ca lāmakabhāveneva paricārako, na vattakaraṇamattena, evamimesaṃ nānākaraṇaṃ sandhāya tāpasasseva paricārakatā vuttāti.

“**Kasmā**”ti ādinā codako kāraṇaṃ codeti. “**Yasmā**”ti ādinā ācariyo kāraṇaṃ dassetvā pariharati. Evaṃ saṅkhepato pariharitamatthaṃ vivaritaṃ “**imasmiṃhi**”ti ādi vuttaṃ. **Asakkontanti** asamatthanena vipaṭṭipajjantaṃ alajjim. **Khuradhārūpamanti** khuradhārānaṃ matthakeneva akkamitvā gamanūpamaṃ. **Bahujanasaṃmatāti** mahājanena seṭṭhasammatā. **Aññeti** apare bhikkhū. **Idhāti** tāpasapabbajjāya. Chandena saha carantīti **sachandacārino**, yathākāmaṃ paṭipannakāti vuttaṃ hoti. **Anusikkhantoti** diṭṭhānugatiyā sikkhanto. **Tāpasāva bahukā honti**, na bhikkhū.

1. Visuddhi 1. 44; Apadāna-Ṭṭha 2. 253; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhesu.

2. Saddanītisuttamālāyaṃ taddhitakappe 883 suttaṃ passitabbaṃ.

Kudālapīṭakānaṃ nibbacanaṃ heṭṭhā vuttameva.

Bahujanakuhāpanatthanti bahuno janassa vimhāpanattham. **Aggisālanti** aggihuttasālaṃ. **Nānādārūhīti** palāsarukkhadaṇḍādīhi nānāvidhasamidhādārūhi. **Homakaraṇavasenāti** yaññakaraṇavasena.

Udakavasenettha **pānāgāraṃ**. Tenāha “**pānīyaṃ upaṭṭhapetvā**”ti ādi. Yaṃ bhattapuṭaṃ vā yāni taṇḍulādīni vāti sambandho. **Ambilayāgu** nāma takkādi-ambilasamuyuttā yāgu. Taṇḍādīhi āmasitabbato cīvarādi **āmisam** nāma. **Vaḍḍhiyāti** diguṇatiguṇādivaḍḍhiyā. **Kuṭumbaṃ saṇṭhapetīti** dhanam paṭiṭṭhāpeti. Yathāvuttamattham Pāliyaṃ nidassanamattena vuttanti āha “**idaṃ panassa paṭipattimukhaṃ**”ti, idaṃ pana Pālivacanaṃ assa catutthassa puggalassa kohaññapaṭipattiyā mukhamattanti attho. Kasmāti ce? So hi nānāvidhena kohaññena lokam vimhāpayanto tattha acchatī. Tenāha “**iminā hī**”ti-ādi. **Evanti** “tattha pānīyaṃ upaṭṭhapetvā”ti-ādinā vuttanayena.

“Sabbāpi tāpasapabbajjā niddiṭṭhā”ti dhammādhiṭṭhānanayena dassitameva puggalādhiṭṭhānanayena vivarituṃ “**aṭṭhavidhā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Khalādīsu manussānaṃ santike upaṭiṭṭhitvā vīhimuggamāsatiḷādīni bhikkhācariyaniyāmena saṅkaḍḍhitvā uñchanam **uñchā**, sā eva cariyā vutti etesanti **uñchācariyā**. Aggipakkikāya bhattabhikkhāya jīvantīti **aggipakkikā**, na aggipakkikā **anaggipakkikā**, taṇḍulabhikkhāya eva jīvikāti vuttaṃ hoti. Uñchācariyā hi khalādīni gantvā upaṭiṭṭhitvā manussehi diyyamānam khalaggaṃ nāma dhaññaṃ paṭiggaṇhanti, anaggipakkikā pana tādisamapaṭiggaṇhitvā taṇḍulameva paṭiggaṇhantīti ayametesam viseso. Na sayam pacantīti **asāmapākā**, pakkabhikkhāya eva jīvikā. Ayo viya kaṭṭhino muṭṭhippamaṇo pāsāṇo **ayamuṭṭhi** nāma, tena vattantīti **ayamuṭṭhikā**¹. Dantena uppāṭitaṃ vakkalaṃ rukkhattaco **dantavakkalaṃ**, tena vattantīti **dantavakkalikā**. Pavattam rukkhādito pātāpitaṃ phalaṃ bhuñjanti sīlenāti **pavattaphalabhojino**. Paṇḍupalāsasaddassa ekasesanayena dvidhā attho, jīṇṇatāya paṇḍubhūtaṃ palāsañceva jīṇṇapakkabhāvena taṃsadisaṃ

1. Asmamuṭṭhikā (Aṭṭhakathāyaṃ Dī-Ṭī 1. 307 piṭṭhe ca.)

pupphaphalādi cāti. Tena vakkhati “sayam patitāneva pupphaphalapaṇḍupalāsādīni khādantā yāpentī”¹, tena vattantīti **paṇḍupalāsikā**, sayampatitapaṇṇapupphaphalabhojino. Idāni te aṭṭhavidhepi sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti ādi vuttaṃ. **Keniyajaṭilavatthu** Khandhakavaṇṇanāya² gahetabbam.

Saṅkaḍḍhitvā bhikkhācariyāvasena ekajjham katvā.

Taṇḍulabhikkhanti taṇḍulameva bhikkham. Bhikkhitabbā yācitabbā, bhikkhūnaṃ ayanti vā **bhikkhā**ti hi bhikkhāsaddo taṇḍulādīsupi niruḷho. Tena vuttaṃ “**pacitvā paribhuñjantī**”ti.

Bhikkhāpariyetthi nāma dukkhāti paresaṃ gehato gehaṃ gantvā bhikkhāya pariyesanā nāma dīnavuttibhāvena dukkhā.

Ye pana “pāsāṇassa pariggaho nāma dukkho pabbajitassā”ti danteheva uppāṭetvā khādanti, te **dantavakkalikā nāmā**ti ayaṃ Aṭṭhakathāmuttakanayo.

Paṇḍupalāsasaddo pupphaphalavisayopi sadisatākappanenaṭi dasseti “**pupphaphalapaṇḍupalāsādīni**”ti iminā.

Teti paṇḍupalāsikā. Nidassanamattametaṃ aññesampi tathā bhedasambhavato. **Pāpuṇanaṭṭhā**neti gahetuṃ sampāpuṇanaṭṭhāne. **Ekarukkkhatoti** paṭhamam upagatarukkhato.

Kathamettāvatā sabbāpi tāpasapabbajjā niddiṭṭhāti codanā na tāva visodhitāti āha “**imā panā**”ti ādi. **Catūhiyevā**ti “khārividhamādāyā”ti ādinā vuttāhi pavattaphalabhojanikā, kamaṃulaphalabhojanikā, agyāgārikā, āgārikā ceti catūhi eva tāpasapabbajjāhi. **Agāraṃ bhajantī**ti agāraṃ nivāsabhāvena upagacchanti. Iminā hi “catudvāraṃ agāraṃ karitvā acchatī”ti ādinā idha vuttāya catutthāya tāpasapabbajjāya tesamavarodhatam dasseti. Evamitaresupi paṭilomato yojanā veditabbā. Aggiparicaraṇavasena **agyāgāraṃ**

1. Dī-Ṭṭha 1. 242 piṭṭhe.

2. Vi-Ṭṭha 3. 382 piṭṭhe.

bhajanti. Evaṃ pana tesamavarodhataṃ vadanto tadanurūpaṃ imesampi paccekāṃ duvidhataṃ dassetīti daṭṭhabbāṃ.

281. Ācariyena Pokkharasātinā saha pavattatīti **sācariyako**, tassa. **Apāyamukhampī**ti vināsakāraṇampi. Pageva vijjācaraṇasampadāya sandissaneti pi-saddo garahāyaṃ. Tena vuttaṃ “**api nu tvaṃ imāya anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sandissasi sācariyako**”ti-ādi. Tatrāyamaṭṭhakathāmuttakanayo—“no hidaṃ bho Gotamā”ti sandissanāṃ paṭikkhipitvā asandissanākārameva vibhāvetuṃ “**ko cāhan**”ti ādi vuttaṃ. Sācariyako ahaṃ ko ca kīdiso hutvā anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sandissāmi, anuttarā vijjācaraṇasampadā kā ca kīdisā hutvā sācariyake mayi sandissati, ārakā ahaṃ -pa- sācariyakoti saha pāṭhasesena yojanā.

282. Apāye vināsanupāye niyutto **āpāyiko**. Tabbhāvaṃ na paripūreti paripūretuṃ na sakkotīti **aparipūramāno**, tabbhāvena aparipuṇṇoti attho. Attanā āpāyikena hontenāpi tabbhāvaṃ aparipūramānena Pokkharasātinā esā vācā bhāsītāti atthato sambandhattā katvatthe cetāṃ paccattavacananti āha “**āpāyikenāpi aparipūramānenā**”ti. Apica attanā aparipūramānena āpāyikenāpi sayāṃ aparipūramānāpāyikena hutvāpi Pokkharasātinā esā vācā bhāsītāti atthayuttito itthambhūtalakkhaṇe cetāṃ paccattavacacantipi evaṃ vuttaṃ. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamoti. Keci pana “karaṇatthameva dassetuṃ evaṃ vuttan”ti vadanti, tadayuttameva padadvayassa kattupadena samānatthattā, samānatthānaṃ padānaṃ aññamaññaṃ karaṇabhāvānupapattito, alampipapañcena.

Pubbaka-isibhāvānuyogavaṇṇanā

283. Dīyateti datti, sā eva **dattikanti** āha “**dinnakan**”ti. Adātukāmaṃpi dātukāmaṃ katvā sammukhā paramāvaṭṭeti sammūḷhaṃ karoti etāyāti **sammukhāvaṭṭanī**. Tenāha “**na demīti vatthuṃ na sakkotī**”ti. Puna tassāti brāhmaṇassa. Kāraṇānurūpaṃ rājūnaṃ puṇṇapattanti āha “**kasmā**

me dinno"ti. **Saṅkhalalitakuṭṭhanti** dhotasaṅkhamiva setakuṭṭham. Setapokkhararajatato guṇasamānakāyattā evamāha. **Anugacchatī** paramanubandhati.

Yadi duvidhenapi kāraṇena rājā brāhmaṇassa sammukhābhāvaṃ na deti, atha kasmā tadupasaṅkamanāṃ na paṭikkhittanti āha **"yasmā panā"**ti ādi. **"Khattavijjāyāti** nītisatthe"¹ti ācariyena vuttaṃ. Heṭṭhāpi **Brahmajālavaṇṇanāyaṃ** evaṃ vuttaṃ **"khattavijjāti** abbheyyamāsurakkharājasatthādīnītisatthan"²ti. **Dussamettha** tirokaraṇiyaṃ. Tenāha **"sāṇipākārassa anto tthatvā"**ti. Antasaddena pana tabbhāvena pade vadḍhiyamāne **dussantaṃ** yathā **"vananto"**ti. **"Payānti** saddhaṃ, sassatikaṃ vā. Tenāha abhiharitvā dinnan"¹ti ācariyena vuttaṃ, tasmā matakabhattasaṅkhepena vā niccabhattasaṅkhepena vā abhiharitvā dinnam bhikkhanti attho veditabbo. **"Ayaṃ panā"**ti ādi atthāpattivacanāṃ. **Niṭṭhanti** nicchayaṃ. Kasmā pana Bhagavā brāhmaṇassa evarūpaṃ amanāpaṃ mammavacanāṃ avocāti codanaṃ kāraṇaṃ dassetvā sodhetuṃ **"idaṃ panā"**ti-ādi vuttaṃ. Rahassampi paṭicchannampi mammavacanāṃ pakāsesīti sambandho.

284. Rājāsaṇaṃ nāma hatthikkhandhapadesaṃ sandhāya **"hatthigīvāya vā nisinno"**ti Pāliyaṃ vuttaṃ. **Rathūpatthareti** rathassa upari attharitatpadesa. Tenāha **"rathamhi"**ti-ādi. **Uggatuggatehi**ti uggatānamatisayena uggatehi. Na hi vicchāsamāso lokikehi abhimatoti. Rañño apaccaṃ **rājañño**, bahukattaṃ pati, ekasesanayena vā **"rājaññehi"**ti vuttaṃ. **Pākaṭamantananti** pakāsabhūtaṃ mantanaṃ. Tadevidhādhippetāṃ, na rahassamantanaṃ suddādhipi suyyamānassa icchitattā. Tena vuttaṃ **"atha āgaccheyya suddo vā suddadāso vā"**ti ādi. **Tādisehiyevā**ti rañño ākārasadiseheva. Tassatthassa sādhanasamatthaṃ vacanaṃ raññā bhaṇitaṃ yathā, tathā sopi tassatthassa sādhanasamatthameva bhaṇitaṃ vacanaṃ apinu bhaṇatīti yojetabbaṃ.

285. **"Pavattāro"**ti etassa pāvacanabhāvena vattāroti saddato attho. Yasmā pana te tathābhūtā mantānaṃ pavattakā nāma,

1. Dī-Ṭī 1. 307 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 88 piṭṭhe.

tasmā adhippāyato atthaṃ dassetuṃ **“pavattayitāro”**ti vuttaṃ. Vadasaddena, hi tupaccayena ca **“vattāro”**ti padasiddhi, tathā vatusaddena **“pavattayitāro”**ti. Idam ācariyassa¹ ca Ācariyasāriputtattherassa ca mataṃ. Vatusaddeneva **“pavattāro”**ti padasiddhiṃ dassetiṭi keci vadanti. Padadvayassa tulyādhikaraṇattā **“mantamevā”**ti vuttaṃ. **“Sudde bahi katvā raho bhāsitaḥṭṭhena mantā eva taṃtaṃatthapaṭipattihetutāya padan”**ti hi tulyādhikaraṇaṃ hoti, anupanītāsādhāraṇatāya rahassabhāvena vattabbāya mantanakiriyaṃ padamadhigamupāyanti **mantapadanti** Aṭṭhakathāmuttako nayo. **Gīṭanti** gāyanavasena sajjhāyitaṃ, gāyanampidha udattānudattādisarasampādanavaseneva adhippetanti vuttaṃ **“sarasampattivaseṇā”**ti. Pāvacaṇabhāvena **aññesaṃ vuttaṃ**. Tamaññesaṃ vādāpanavasena **vācitaṃ**. Saṅgahetvā uparūpari saññūḷhāvasena **samupabyūḷhaṃ**. Iruvedaya juvedasā mavedādivasena, tatthāpi paccekam mantabrahmādivasena², ajjhāyānuvākādivasena ca **rāsikataṃ**. Yathāvuttanayeneva **piṇḍaṃ katvā ṭhapitaṃ**. **Aññesaṃ vācitaṃ anuvācenti**ti aññesaṃ kammabhūtānaṃ tehi vācāpitaṃ mantapadaṃ etarahi brāhmaṇā aññesaṃ anuvācāpenti.

Tesanti mantakattūnaṃ. Dibbacakkhuparibhaṇḍaṃ yathākammūpagaññaṃ, paccakkhato dassanaṭṭhena dibbacakkhusadisāṇa pubbenivāsānussatiññaṃ sandhāya **“dibbena cakkhunā”**ti vuttaṃ. Ato dibbacakkhuparibhaṇḍena yathākammūpagaññaṇa sattānaṃ kammassakatādini ceva dibbacakkhusadisena pubbeni vāsānussatiññaṇa atītakappe brāhmaṇānaṃ mantajjhenavidhiṇca oloketvāti attho gahetabbo. Rūpameva hi paccuppannaṃ dibbacakkhussa ārammaṇanti tamidha aṭṭhānagataṃ hoti. **Pāvacaṇena saha saṃsanditvāti** yaṃ Kassapasammāsambuddhena vuttaṃ vaṭṭasannissitaṃ vacanaṃ, tena saha saṃsanditvā aviruddhaṃ katvā. Na hi tesāṃ vivaṭṭasannissito attho paccakkhato hoti. **Ganthiṃsūti** pajjagajjabandhavasena sakkatabhāsāya bandhiṃsu. **Aparā pareti** aṭṭhakādīhi aparā aññepi pare pacchimā okkākarājakālādīsu uppannā. **Pāṇātipātādīni pakkipitvāti** aṭṭhakādīhi ganthitamantapadesveva pāṇātipātādīkilesasannissitapadānaṃ tattha tattha pakkipanaṃ katvā. **Viruddhe akaṃsūti** suttanipāte **brāhmaṇadhammikasuttā**diṃsu³ āgatanayena

1. Dī-Ṭī 1. 308 piṭṭhe.

2. Mantabrāhmaṇādivasena (Ka)

3. Khu 1. 322 piṭṭhe.

samkilesikatthadīpanato paccanīkabhūte akaṃsu. **Isī**ti nidassanamattam. “Isi vā isitthāya paṭipanno vā”ti hi vattabbam. Kasmā panettha paṭiññāgahaṇavasena desanāsotapatitam na karotīti āha “**idha Bhagavā**”ti-ādi. **Idhā**ti “tyāham mante adhīyāmi, ‘sācariyako’ti tvaṃ maññasī”ti vuttaṭṭhāne. **Paṭiññam aggahetvā**ti yathā heṭṭhā paṭiññā gahitā, tathā “taṃ kiṃ maññasi ambaṭṭha, tāvatā tvaṃ bhavissasi isi vā isitthāya vā paṭipanno sācariyakoti, no hidaṃ bho gotamā”ti evaṃ idha paṭiññam aggahetvā.

286. **Nirāmagandhā**ti kilesāsucivasena vissagandharahitā.

Anitthigandhāti itthīnaṃ gandhamattassapi avisahanena itthigandharahitā.

Rajojalladharāti pakatirajasedādi jalladharā. **Pākārapurisaguttī**ti pākārāvaraṇaṃ, purisāvaraṇaṃ. Ettha pana “**nirāmagandhā**”ti etena tesam dasannaṃ brāhmaṇānaṃ vikkhambhi takilesataṃ dasseti, “**anitthigandhā, brahmacārino**”ti ca etena ekavihāritaṃ, “**rajojalladharā**”ti etena maṇḍanavibhūsanābhāvaṃ, “**araññāyatane pabbatapādesu vasimsū**”ti etena manussūpacāraṃ pahāya vivittavāsaṃ, “**vanamūlaphalāhārā vasimsū**”ti etena sālīmaṃsodanādīpaṇītāhārapaṭikkhepaṃ, “**yadā**”ti ādinā yānavāhanapaṭikkhepaṃ, “**sabbadisāsū**”ti ādinā rakkhāvaraṇapaṭikkhepaṃ. Evaṃ dassento micchāpaṭipadāpakkhikaṃ sācariyakassa ambaṭṭhassa vuttim upādāya sammāpaṭipadāpakkhikāpi tesam brāhmaṇānaṃ vutti ariyavinaye sammāpaṭipattim upādāya micchāpaṭipadāyeva. Kathaṃhi nāma te bhavissati sallekhapaṭipattiyuttatīti. “Evaṃ su te”ti ādinā Bhagavā Ambaṭṭhaṃ santajjento niggahātīti vi bhāveti. Idaṃhi vakkhamānāya Pāliya piṇḍatthadassananti.

Dussapaṭṭikā **dussapaṭṭam**. Dussakalāpo **dussavenī**. **Veṭṭhakehī**ti veṭṭhakapaṭṭakehi, dussehi samveṭṭhetvā katanamitaphāsukāhīti vuttam hoti. **Kappetunti** kattarikāya chinditum. **Kappitavālehī**ti etthāpi ese va nayo. “Na bhikkhave massu kappāpetabban”ti-ādīsu¹ viya hi **kapusaddo** chedane vattati. **Yuttaṭṭhānesū**ti gīvāsīsavāladhīsu. **Vālā**ti tesu ṭhānesu jāyamānā lomā. Sahacaraṇavasena, ṭhānīnāmena vā

1. Vi 4. 274 piṭṭhe.

“**kuttavālā**”ti vuttā. Keci pana “vālayuttattā”ti pāṭhaṃ kappetvā vālarūpayuttattāti atthaṃ vadanti, Pāḷiyānapekkhanameva tesaṃ doso. “Kuttavālehi vaḷavārathehi”ti Pāḷiyaṃ vuttaṃ. **Samantānagaranti** nagarassa samantato. **Pākārassa adbhohāge katasudhākammaṃ** ṭhānaṃ nagarassa samīpe kattabbato, upakārakaraṇato ca “**upakārikā**”ti **vuccati**. Nagarassa upakārikā etāsanti **nagarūpakārikāyo**, rājadhānī-apekkhāya itthiliṅganiddeso. Tenāha “**idha panā**”ti ādi. **Matī**ti vicikicchāvasena anekamaṃsikaajānanā. Upari desanāya avaḍḍhakāraṇaṃ dassento “**idaṃ Bhagavā**”ti-ādimāha. Pāḷiyaṃ **so maṃ pañhenā**ti so jano maṃ pucchāvasena sodheyya. **Ahaṃ veyyākaraṇena sodhessāmī**ti ahampimaṃ vissajjanāvasena sodhessāmīti yathārahamadhikāraṇasena attho veditabbo.

Dvelakkhaṇadassanavaṇṇanā

287. “**Nisinnānan**”ti ādi anādare sāmivacanaṃ, visesaṇaṃ vā. Saṅkucite iriyāpathe anavasesato lakkhaṇānaṃ dubbibhāvanato “**na sakkoti**”ti vuttaṃ, tathā suvibhāvanato pana “**sakkoti**”ti. Pariyesanasukhatthameva tadāciṇṇatā daṭṭhabbā. **Tenā**ti duvidhenapi kāraṇena.

Gavesīti nāṇena pariyesanamakāsi. **Gaṇayantoti** nāṇeneva saṅkalayanto. **Samānayī**ti sammā ānayaṃ samāhari. “**Kaṅkhatī**”ti padassa ākaṅkhatīti atthoti āha “**aho vatā**”ti ādi. Anupasaggampi hi padaṃ katthaci sa-upasaggamiva atthavisesavācakaṃ yathā “gotrabhū”ti. **Tato tato** sarīrappadesato. **Kicchatī**ti kilamati. Tenāha “**na sakkoti daṭṭhun**”ti. **Tāyā**ti “vicinanto kicchatī”ti vuttāya **vicikicchāya**. **Tatoti** sannīṭṭhānaṃ agamanato. Evaṃ “kaṅkhatī”ti padassa āsisanattathaṃ dassetvā idāni saṃsayatthataṃ dassento “**kaṅkhāya vā**”ti-ādimāha. Tattha **kaṅkhāyāti** “kaṅkhatī”ti padena vuttāya kaṅkhāya. Asatvapadhānaṃhi ākhyātikaṃ. Esa nayo sesesupi. Avatthāpabhedagatā vimati eva “**tīhi dhammehi**”ti vuttā, tippakārehi saṃsayadhammehīti attho. **Kālusiyabhāvoti** appasannatāya hetubhūto āvilabhāvo.

Vatthikosenāti nābhiyā adhobhāgasan̄khāte vatthimhi jātena liṅgapasibbakena. “Aṇḍakoso”ti ādisu¹ viya hi kosa-saddo pariveṭhakapasibbake vattati. Vatthena guhitabbattā **vatthaguyhaṃ**. Yasmā Bhagavato kosohitaṃ vatthaguyhaṃ sabbabuddhāveṇikaṃ aññehi asādhāraṇaṃ suvisuddhakañcanamaṇḍalasannibhaṃ, attano saṇṭhānasannivesasundaratāya ājāneyyagandhahatthino varaṅgaparamacārubbhāvaṃ, vikasamānatapaniyā’ravindasamujjalakesarāvattavilāsaṃ, sañjhāpabhānurañjitalavanantarābhilakkhitasampuṇṇacandamaṇḍalasobhaṇ ca attano siriya abhibhuyya virājati, yaṃ bāhirabbhantaramalehi anupakkiliṭṭhatāya, cirakālaparicitabrahmacariyādhikārātāya, saṇṭhitasan̄thānasampattiya ca kopīnampi samānaṃ akopīnameva jātaṃ. Tena vuttaṃ **“Bhagavato hī”**ti ādi. **Varavāraṇassevā**ti varagandhahatthino iva. **Pahūtabhāvanti** puthulabhāvaṃ. Ettheva hi tassa saṃsayo. Tanumudusukumārādīsu panassa guṇesu vicāraṇā eva nāhosi.

288. “Tathārūpaṇ”ti idaṃ samāsapadanti āha **“taṃrūpaṇ”**ti. **Etthā**ti yathā ambaṭṭho kosohitaṃ vatthaguyhamaddassa, tathā iddhābhisaṅkhāramabhisaṅkharāṇe. Iminā hi “tathārūpaṇ iddhābhisaṅkhāraṃ abhisaṅkharī”ti-ādi pālīparāmasanaṃ, ato cettha saha iddhābhisaṅkhāranayena vatthaguyhadassanakāraṇaṃ milindapañhāpāṭhena² vibhāvitaṃ hoti. Keci pana “vatthaguyhadassane”ti parāmasanti, tadayuttameva. Na hi taṃ Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāyañca atthi, yaṃ evaṃ parāmasitabbaṃ siyā, iddhābhisaṅkhāranayo ca avibhāvito hoti. **Kimettha aññena vattabbaṃ** catupaṭṭisambhidāpattena chaḷabhiññena vādivarena bhadantānāgasenattherena vuttanayeneva sampaṭicchitabbattā. Hirī karīyate etthāti **hirikaraṇaṃ**, tadeva okāso tathā, hiriyitabbaṭṭhānaṃ. **Uttarassā**ti suttanipāte āgatassa uttaramāṇavassa³. Sabbesampi cetesaṃ vatthu suttanipātato gahetabbaṃ.

Chāyanti paṭibimbaṃ. Kathaṃ dassesi, kīdisaṃ vāti āha **“iddhiyā”**ti ādi. **Chāyārūpakamattanti** Bhagavato paṭibimbarūpakameva, na pakativatthaguyhaṃ, tañca Buddhasantānato vinimuttattā rūpakamattaṃ Bhagavatā sadisavaṇṇasaṇṭhānāvayavaṃ iddhimayaṃ bimbakameva hoti, evañca katvā appakatthena ka-kārena visesitavacanaṃ upapannaṃ hoti. Chāyārūpakamattaṃ iddhiyā abhisaṅkharitvā

1. Ma 1. 105, 149; Ma 2. 2; Am 2. 493; Vi 1. 4, 6 piṭṭhesu. 2. Khu 11. 168 piṭṭhe.

3. Ma 2. 334 piṭṭhe.

dassetīti sambandho. “Taṃ pana dassento Bhagavā yathā attano Buddharūpaṃ na dissati, tathā katvā dassetī”¹ti¹ ācariyā vadanti. Tadetam Bhadanta Nāgasenattherena vuttena iddhābhisaṅkhatachāyārūpakamattadassanavacanena saṃsandati ceva sameti ca yathā taṃ “khīrena khīraṃ, gaṅgodakena yamunodakan”ti daṭṭhabbāṃ. Tathāvacaneneva hi sesabuddharūpassa taṅkhaṇe adassitabhāvo atthato āpanno hoti. Nivāsananivatthataḍḍivacanena panettha Buddhasantānato vinimuttassapi chāyārūpakassa nivāsanādi-abahigatabhāvo dassito, na ca codetabbāṃ “kathaṃ nivāsanādi-antaragataṃ chāyārūpakam Bhagavā dasseti, kathaṃca ambaṭṭho passati”ti. Acinteyyo hi iddhivisayoti. **Chāyam diṭṭheti** chāyāya diṭṭhāya. **Etanti** chāyārūpakam. Bujjhanake sati jīvitanimittampi **hadayamaṃsaṃ dasseyyāti** adhippāyo. **Ninnetvāti** nīharitvā. Ayameva vā pāṭho. **Kallosīti** vissajjane tvaṃ kusalo cheko asi, yathāvutto vā vissajjanāmaggo upapanno yutto asīti attho. “Kusalo”ti keci paṭhanti, ayuttametam. Milindapaṇhe hi sabbattha vissajjanāvasāne “kallo”icceva diṭṭhoti.

Ninnāmetvāti mukhato nīharaṇavasena kaṇṇasotādi-abhimukhaṃ paṇāmetvā, adhippāyameva dassetum “**nīharitvā**”ti vuttam. **Kathinasūcim viyāti** ghanasukhumabhāvāpādanena kakkhaḷasūcimiva katvā. **Tathākaraṇenāti** kathinasūcim viya karaṇena. **Etthāti** pahūtajivhāya. **Mudubhāvo, dīghabhāvo, tanubhāvo** ca dassito amuduno ghanasukhumabhāvāpādanatthamasakkuṇeyyattāti ācariyena² vuttam. Tatrāyamadhippāyo—yasmā mudumeva ghanasukhumabhāvāpādanattham sakkoti, tasmā tathākaraṇena mudubhāvo dassito aggi viya dhūmena. Yasmā ca muduyeve ghanasukhumabhāvāpajjanena dīghagāmi, tasmā kaṇṇasotānumasanena dīghabhāvo dassito. Yasmā pana mudu eva ghanasukhumabhāvāpajjanena tanu hoti, tasmā nāsikāsotānumasanena tanubhāvo dassitoti. Aputhulassa tathāpaṭicchādanatthamasakkuṇeyyattā **nalāṭacchādanena puthulabhāvo** dassito.

289. Patthento hutvā udikkhantoti yojetabbāṃ.

1. Dī-Ṭī 1. 310 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 310 piṭṭhe.

290. Mūlavacanāṃ **kathā**. Paṭivacanāṃ **sallāpo**.

291. “Uddhumātakan”ti ādīsu¹ viya ka-saddo jigucchanatthoti vuttam **“tameva jigucchanto”**ti. **Tamevā**ti paṇḍitabhāvameva, ambaṭṭhamevātipi attho. Ambaṭṭham hi sandhāya evamāha. Tathā hi Pāḷiyaṃ vuttam “evam -pa- Ambaṭṭham māṇavam etadavocā”ti. Kāmañca ambaṭṭham sandhāya evam vuttam, nāmagottavasena pana aniyamaṃ katvā garahanto puthuvacanena vadatīti veditabbaṃ. “Yadeva kho tvaṃ”ti etassa aniyamavacanassa “**evarūpenā**”ti idaṃ niyamavacananti dasseti **“yādiso”**ti- ādinā. Bhāvenabhāvalakkhaṇe bhumavacanatthe karaṇavacananti vuttam **“edise atthacarake”**ti. **Na aññatrā**ti na aññattha sugatiyaṃ. Ettha pana “atthacarakenā”ti iminā byatirekamukhena anattthacarakataṃyeva vibhāvetīti daṭṭhabbaṃ. “Upaneyya upaneyyā”ti idaṃ tvādyantaṃ vicchāvacananti āha **“brāhmaṇo kho panā”**ti-ādi. **Evam upanetvā upanetvā**ti taṃ taṃ dosaṃ upanīya upanīya. Tenāha **“suṭṭhu dāsādibhāvaṃ āropetvā”**ti. **Pātesī**ti pavaṭṭanavasena pātesi. Yañca agamāsi, tampi assa tathāgamanasaṅkhātāṃ ṭhānaṃ acchinditvāti yojanā.

Pokkharasātibuddhūpasaṅkamanavaṇṇanā

292-3-6. Kittako pana soti vuttam **“sammodanīyakathāyapi kālo natthi”**ti. **Āgamā nūti** āgato nu. **Khoti** nipātamattaṃ. **Idhā**ti ettha, tumhākaṃ santikanti attho. **Adhivāsetū**ti sādīyatu, taṃ pana sādīyanaṃ idha manasāva sampaṭiggaho, na kāyavācāhīti āha **“sampaṭicchatū”**ti. Ajja pavattamānaṃ **ajjatanam**, puññaṃ, pītipāmojjañca, imamatthaṃ dassetuṃ **“yaṃ me”**ti-ādi vuttam. **Kāraṇ**ti upakāraṃ, sakkāraṃ vā. **Acopetvā**ti acāletvā.

297. **“Sahatthā”**ti idaṃ karaṇatthenissakkavacanāṃ. Tenāha **“sahatthenā”**ti. **Suhitanti** dhātāṃ, jighacchādukkhābhāvena vā sukhitaṃ. **Yāvadatthanti** yāva attho, tāva bhojanena tadā kataṃ. Paṭikkhepapavāraṇāvettha adhippetā, na nimantanapavāraṇāti āha **“alan”**ti ādi. **“Hatthasaññāyā”**ti nidassanamattaṃ aññattha mukhavikārena, vacībhedenā ca paṭikkhepassa

1. Saṃ 3. 115; Visuddhi 1. 173 piṭṭhesu.

vuttattā, ekakkhaṇepi ca tathāpaṭikkhepassa labbhanato. Onītā pattato pāṇi etassāti **onītapattapāṇī**ti bhinnādhikaraṇavisayo tipado bāhiratthasamāso. Muddhajaṇa-kārena, pana saññogata-kārena ca **onīttasaddo** vinābhūtetī dasseti “**onītapattapāṇintipi pāṭho**”ti-ādinā. Sucikaraṇatthe vā **onīttasaddo**. Onīttam āmisāpanayanena sucikataṃ pattam, pāṇi ca assāti hi **onītapattapāṇi**. Tenāha “**hatthe ca pattañca dhovivā**”ti. “Onīttam nānābhūtam vinābhūtam, āmisāpanayanena vā sucikataṃ pattam pāṇito assāti onītapattapāṇi”ti¹ **Sāratthadīpaniyam** vuttam. Tattha pacchimavacanam “hatthe ca pattañca dhovivā”ti iminā asamsandanato vicāretabbam. **Evambhūta**nti “bhuttāvim onītapattapāṇin”ti vuttappakārena bhūtam.

298. **Anupubbimkathanti** anupubbam kathetabbam katham. Tenāha “**anupaṭipāṭikathan**”ti. Kā pana sāti āha “**dānānantaram sīlan**”ti ādi, tenāyamattho bodhito hoti—dānakathā tāva pacurajanesupi pavattiyā sabbasādhāraṇattā, sukarattā, sīle paṭiṭṭhānassa upāyabhāvato ca ādito kathetabbā. Pariccāgasīlo hi puggalo pariggahavatthūsu vinissaṭabhāvato sukheneva sīlāni samādiyati, tattha ca suppaṭiṭṭhito hoti, sīlena dāyakaṭṭhāgāhakasuddhito parānuggaḥam vatvā parapīlānivattivacanato, kiriyadhammam vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetum vatvā bhavasampattihetuvacanato ca **dānakathānantaram sīlakathā** kathetabbā. Tañce² dānasīlam vaṭṭanissitam, ayaṃ bhavasampatti tassa phalanti dassanattam **sīlakathānantaram saggakathā**. Tāya hi evam dassitam hoti “imehi dānasīlamayehi, paṇītapāṇītatarādibhedabhinnehi ca puññakiriyavatthūhi etā cātumahārājikādīsū paṇītapāṇītatarādibhedabhinna aparimeyyā dibbasampattiyo laddhabbā”ti. Svāyam saggo rāgādīhi upakkiliṭṭho, sabbathā pana tehi anupakkiliṭṭho ariyamaggoti dassanattam **saggakathānantaram maggakathā**. Maggañca kathentena tadadhi gamupāyadassanattam kāmānam ādinavo, okāro, saṃkilesa, nekkhamme ānisaṃso ca kathetabbo. Saggapariyāpannāpi hi sabbe kāmā nāma bahvādīnavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammā, pageva

1. Sārattha-Ṭī 1. 458 piṭṭhe.

2. Tam pana (Ka)

itaretī **ādīnavo**, sabbepe kāmā hīnā gammā pothujjanikā anariyā anattasamhitāti lāmakabhāvo **okāro**, sabbepe bhavā kilesānaṃ vatthubhūtāti **samkilesa**, sabbasamkilesavippayuttaṃ nibbānanti **nekkhamme ānisaṃso** ca kathetabboti. Ayampi attho bodhitoti veditabbo. **Maggoti** hi ettha **iti**-saddena ādyatthena kāmādīnavādīnampi saṅgahoti ayamattavaṇṇanā katā. Tenāha “seyyathidaṃ? Dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ samkilesaṃ nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāseti”ti. Vitthāro **Sāratthadīpaniyaṃ**¹ gahetabbo.

Kasi-saddo ñāṇena gahaṇeti āha “**gahitā**”ti ādi. Sāmaṃsaddena nivattetabbamatthaṃ dasseti “**asādhāraṇā aññesaṃ**”ti iminā, lokuttaradhammādhigame parūpadesavigatattā, ekeneva loke paṭhamāṃ anuttarāya sammāsambodhiyā abhisambuddhattā ca aññesamasādhāraṇāti vuttaṃ hoti. **Dhammacakkhūnti ettha sotāpattimaggo**va adhippeto, na **Brahmāyusutte**² viya heṭṭhimā tayo maggā, na ca **Cūḷārāhulovādasutte**³ viya āsavakkhaya. “Tassa uppatti-ākāradassanattā”ti kasmā vuttaṃ, nanu maggañāṇaṃ asaṅkhatadhammārammaṇameva, na saṅkhatadhammārammaṇanti codanaṃ sodhento “**tañhi**”ti ādimāha. **Kiccavasenā**ti asammohapaṭivedhakiccavasena.

Pokkharasāti-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

299. Pāḷiyaṃ “**diṭṭhadhammo**”ti ādisu dassanaṃ nāma ñāṇato aññampi cakkhādidassanaṃ atthīti tannivattanattāṃ “**pattadhammo**”ti vuttaṃ. Patti ca ñāṇapattito aññāpi kāyagamanādīpatti vijjatīti tato visesadassanattāṃ “**viditadhammo**”ti vuttaṃ. Sā panesā viditadhammatā ekadesatopi hotīti nippadesato viditadhammataṃ dassetuṃ “**pariyogāḷhadhammo**”ti vuttaṃ, tenassa saccābhisambodhameva dīpeti. Maggañāṇaṃhi ekābhisamayavasena pariññādicatukiccaṃ sādheṇtaṃ nippadesena catusaccadhammaṃ samantato ogāḷhaṃ nāma hoti. Tenāha “**diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti diṭṭhadhammo**”ti. “Kathaṃ pana ekameva ñāṇaṃ ekasmiṃ khaṇe cattārī kiccāni sādheṇtaṃ pavattati. Na hi tādisaṃ loke diṭṭhaṃ, na āgamo vā tādiso

1. Sārattha-Ṭī 3. 192, 193, 194 piṭṭhesu. 2. Ma 2. 334 piṭṭhe. 3. Ma 3. 324 piṭṭhe.

atthī”ti na vattabbaṃ. Yathā hi paḍīpo ekasmiṃyeva khaṇe vaṭṭiṃ dahati, snehaṃ pariyādiyati, andhakāraṃ vidhamati, ālokañcāpi dasseti, evametam ñāṇanti daṭṭhabbaṃ. “Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetam ñāṇaṃ, dukkhasamudayepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhepetam ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ ñāṇaṃ”ti¹ suttaṭṭhapadampettha udāharitabbanti.

Tiṇṇā vicikicchāti sappaṭibhayakantārasadisā soḷasavattukā, aṭṭhavattukā ca vicikicchā **anena** vitiṇṇā. **Vigatā kathaṃkathā**ti pavatti-ādīsu “evaṃ nu kho, na nu kho”ti evaṃ pavattikā kathaṃkathā **assa** vigatā samucchinnā. **Visāradabhāvaṃ pattoti** sārājjakarānaṃ pāpadhammaṇaṃ pahīnattā, tappaṭipakkhesu ca sīlādiguṇesu suppatiṭṭhitattā visāradabhāvaṃ veyyattiyam patto adhigato. Sāyaṃ vesārajappatti suppatiṭṭhitatā katthāti codanāya “Satthusāsane”ti vuttanti dassento “**kattha? Satthusāsane**”ti āha. Attanāva paccakkhato diṭṭhattā, adhigatattā ca na assa paccayo paccetabbo paro atthīti attho. Tatthādhippāyamāha “**na parassā**”ti ādinā. **Na vattatī**ti na pavattati, na paṭipajjati vā, na paraṃ pacceti pattiyaṭṭhīti **aparappaccayoti**pi yujjati. Yaṃ panettha vattabbampi avuttaṃ, tadetaṃ pubbe vuttattā, parato vuccamānattā ca avuttanti veditabbaṃ.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya
ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhi
buddhikhanṭivīriyādidhammasamaṅginā sātṭhakathe piṭakattaye
asaṅgāsaṃhīravisaṛadaññācārīnā
anekappabhedasakasamayasaṃyantaragahanajjhogāhīnā mahāgaṇīnā
mahāveyyākaraṇena Ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmattherena
mahādhammarājādhirājagaruṇā katāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Ambaṭṭhasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā.

Ambaṭṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 341 piṭṭhe.

4. Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā

300. Evaṃ Ambaṭṭhasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Soṇadaṇḍasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāśassa pattaḥbhāvaṃ vibhāvetuṃ, Ambaṭṭhasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Soṇadaṇḍasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me suttaṃ -pa- Aṅgesūti Soṇadaṇḍasuttaṃ”**ti āha. Sundarabhāvena sātisaṃyāni aṅgāni etesamatthīti **aṅgā** taddhitapaccayassa atisaṃyavasiṭṭhe atthitā-atthe pavattito, padhānato rājakumārā, ruḥhivasena pana janapadoti vuttaṃ **“aṅgā nāma”**ti ādi. **Idhāpi adhippetā**, na Ambaṭṭhasutte eva. **“Tadā kirā”**ti ādi tassā cārikāya kārāṇavacanāṃ. Āgamane ādīnavāṃ dassetvā paṭikkhipanavasena **āgantūṃ na dassanti**, nānujānissanti adhippāyo.

Nīlāsokakaṇikārakoviḷārakundarājarukkhādisammissatāya taṃ campakavanāṃ **nīlādipaṇcavaṇṇakusumapaṭimaṇḍitaṃ**, na campakarukkhānaññeva nīlādipaṇcavaṇṇakusumatāyāti vadanti, tathārūpāya pana dhātuyā campakarukkhāva nīlādipaṇcavaṇṇampi kusumaṃ pupphanti. Idānīpi hi katthaci dese dissanti, evaṃca yathārutampi Aṭṭhakathāvacanaṃ upapannaṃ hoti. **Kusumagandhasugandheti** vuttanayena sammissakānaṃ, suddhacampakānaṃ vā kusumānaṃ gandhehi sugandhe. Evaṃ pana vadanto na māpanakāleyeva tasmiṃ nagare campakarukkhā ussannā, atha kho aparabhāgepi dasseti. Māpanakāle hi campakarukkhānamussannatāya taṃ nagaraṃ **“campā”**ti nāmaṃ labhi. **Issarattāti** adhipatibhāvato. Senā etassa atthīti seniko, sveva **seniyo**. Bahubhāvavasiṭṭhā cettha atthitā taddhitapaccayena jotitāti vuttaṃ **“mahatīyā senāya samannāgatattā”**ti. **Sārasuvaṇṇasadisatāyāti**¹ uttamajātisuvaṇṇasadisatāya. **Cūḷadukkhakkhandhasuttaṭṭhakathāyaṃ** pana evaṃ vuttaṃ **“seniyoti** tassa nāmaṃ, **bimbīti** attabhāvassa nāmaṃ vuccati, so tassa sārabhūto dassanīyo pāsādiko attabhāvasamiddhiyā Bimbisāroti vuccati”².

301-2. **Samhatāti** sannipatanavasena saṅghatitā, sannipatitāti vuttaṃ hoti. **Ekekissāya disāyāti** ekekāya padesabhūtāya disāya. Pāḷiyaṃ brāhmaṇagahapatikānamadhippetattā “saṅghino”ti

1. Sārasuvaṇṇasadisavaṇṇatāya (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Ma-Tṭha 1. 369 piṭṭhe.

vattabbe “saṅghī”ti puthutte ekavacanam vuttanti dasseti “**etesan**”ti iminā. Evaṃ ācariyena¹ vuttam, **saṅghī**ti pana dīghavasena bahuvacanampi dissati. **Aganā**ti asamūhabhūtā aganabandhā, “**agananā**”tipi pāṭho, ayamevattho, saṅkhyāthassa ayuttattā. Na hi tesam saṅkhyā atthīti. Idam vuttam hoti—pubbe antonagare aganāpi pacchā bahinagare gaṇam bhūtā pattāti **gaṇibhūtā**ti. Abhūtatabbhāve hi karāsabhūyoge a-kārassa ī-kārādeso, ī-paccayo vā. Rājarājaññādīnam daṇḍadharo purisova tato tato khattiyānam tāyanato rakkhaṇato **khattā** niruttinayena. So hi yattha tehi pesito, tattha tesam dosam pariharanto yuttapattavasena pucchitamattham katheti. Tenāha “**pucchitapañhe byākaraṇasamattho**”ti. Kulāpadesādinā mahatī mattā pamāṇametassāti **mahāmatto**.

Soṇadaṇḍaguṇakathāvaṇṇanā

303. Ekassa rañño āṇāpavattiṭṭhānāni rajjāni nāma, viṣiṭṭhāni rajjāni virajjāni, tāneva **verajjāni**, nānāvidhāni verajjāni tathā, tesu jātāti-ādinā tidhā taddhitanibbacanam. Vicitrā hi taddhitavuttīti. **Yaññānubhavanatthanti** yassa kassaci yaññassa anubhavanattham. **Teti** nānāverajjakā brāhmaṇā. **Tassāti** Soṇadaṇḍabrāhmaṇassa. **Uttamabrāhmaṇo**ti abhijanasampattiya, vittasampattiya, vijjāsampattiya ca uggatataro, uḷāro vā brāhmaṇo. **Āvaṭṭanīmāyā** vuttāva. Lābhamaccherena nippīḷitatāya **asannipāto bhavissati**.

Aṅgeti gameti attano phalam nāpeti, sayam vā aṅgiyati gamīyati nāyatīti **aṅgam**, hetu. Tenāha “**kāraṇenā**”ti. Lokadhammatānussaraṇena aparānipi kāraṇāni āhaṃsūti dassento “**evan**”ti ādimāha.

Dvīhi pakkhehīti mātupakkhena, pitupakkhena cāti dvīhi nātipakkhehi. “Ubhato sujāto”ti hi ettakeyeva vutte yehi kehici dvīhi bhāgehi sujātattam vijāneyya, sujātasaddo ca “sujāto cārudassano”ti ādisu² ārohasampattipariyāyopi hotīti

1. Dī-Ṭī 1. 313 piṭṭhe.

2. Ma 2. 351 piṭṭhe.

jātivaseneva sujātattaṃ vibhāvetuṃ “**mātito ca pitito cā**”ti vuttaṃ. Tenāha “**bhoto mātā brāhmaṇī**”ti ādi. **Evanti** vuttappakārena, mātupakkhato ca pitupakkhato ca paccekāṃ tividhena nātiparivaṭṭenāti vuttaṃ hoti. “Samsuddhagahaṇiko”ti imināpi “mātito ca pititocā”ti vuttamevattham samatthetīti āha “**samsuddhā te mātugahaṇī**”ti, samsuddhāva anaññapurisasādhāraṇāti attho. Anorasaputtavasenāpi hi loka mātāpitusamaññā dissati, idha panassa orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “**samsuddhagahaṇiko**”ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti **gahaṇī**, tatiyāvaṭṭasaṅkhāto gabbhāsayaśaṇṇito mātukucchipadeso. **Samavepākiniyā**ti samavipācaniyā. **Etthā**ti Mahāsudassanasutte. Yathābhuttamāhāraṃ vipācanavasena gaṇhāti na chaḍḍetīti **gahaṇī**, kammajatejodhātu, yā “udaraggi”ti loka paññāyati.

Pitupitāti pituno pitā. **Pitāmahoti** āmahapaccayena taddhitasiddhi. “Catuyugan”ti ādisu¹ viya taṃtadatthe yujjitabbato kālaviseso **yugam** nāma. **Etaṃ** yuga-saddena āyuppamāṇavacanāṃ **abhilāpamattaṃ** lokavohāravacanamattameva, adhippetatthato pana pitāmahoyeva pitā mahayugasaddena vutto tasseva padhānabhāvena adhippetattāti adhippāyo. **Tato uddhanti** pitāmahato upari. Tenāha “**pubbapurisā**”ti, tadavasesā pubbakā cha purisāti attho. Purisaggahaṇaṇcettha ukkaṭṭhaniddesena katanti daṭṭhabbāṃ. Evañhi “mātito”ti Pāḷivacanāṃ samatthitaṃ hoti.

Tatrāyamaṭṭhakathāmuttakanayo—mātā ca pitā ca **pitāro**, pitūnaṃ pitāro **pitāmahā**, tesaṃ yugo dvando **pitāmahayugo**, tasmā, yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandāti attho veditabbo, evañca pitāmahaggahaṇeneva mātāmahopi gahito. Yugasaddo cettha ekaseso “yugo ca yugo ca yugo”ti, ato tattha tattha nātiparivaṭṭe pitāmahadvandam gahitaṃ hotīti.

“Yāva sattamā pitāmahayugā”ti idaṃ kākāpekkhanamiva ubhayattha sambandhagatanti āha “**evan**”ti-ādi. Yāva sattamo puriso, tāva

1. Anudhammasatthe 1 ajjhāye 71 gāthāyaṃ.

akkhitto anupakuṭṭho jātivādenāti sambandho. **Akkhittoti** appattakhepo. **Anavakkhittoti** saddhathālipākādīsu na chaḍḍito. **Na upakuṭṭhoti** na upakkosito. “Jātivādenā”ti idaṃ hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “**kena karaṇenā**”ti ādi vuttaṃ. **Itipīti** imināpi karaṇena. Ettha ca “**ubhato -pa-yugā**”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikabhāvakittanato, “**akkhitto**”ti etena kiriyāparādhābhāvo. Kiriyāparādhena hi sattā khepaṃ pāpuṇanti. “**Anupakuṭṭho**”ti etena ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggañhi paṭicca sattā akkosāṃ labhantīti.

Issaroti ādhipateyyasaṃvattaniyakammabalena īsanasīlo, sā panassa issaratā vibhavasampattipaccayā pākaṭā jātā, tasmā aḍḍhabhāvapariyāyena dassento “**aḍḍhoti issaro**”ti āha. Mahantaṃ dhanamassa bhūmigataṃ, vehāsagatañcāti **mahaddhano**. **Tassāti** tassa tassa guṇassa, ayameva ca pāṭho adhunā dissati. **Aguṇameva dassemāti** anvayato tassa guṇaṃ vatvā byatirekato Bhagavato anupasaṅkamanakāraṇaṃ aguṇameva dassema.

Adhikarūpoti visiṭṭharūpo uttamasarīro. Dassanaṃ arahatīti **dassanīyoti** āha “**dassanayoggo**”ti. Pasādaṃ āvahaṭīti **pāsādiko**. Tenāha “**pasādajananato**”ti. Pokkhara-saddo idha sundaratthe, sarīratthe ca niruḷho. **Vaṇṇassāti** vaṇṇadhātuyā. Pakāsaniyena parisuddhanimittena vaṇṇasaddassa vaṇṇadhātuyaṃ pavattanato tannimittameva vaṇṇatā, sā ca vaṇṇanissitāti abhedavasena vuttaṃ “**uttamena parisuddhena vaṇṇenā**”ti. **Sarīraṃ** pana sannivesavisiṭṭhaṃ karacaraṇagīvāsīsādisamudāyaṃ, tañca avayavabhūtena saṇṭhānanimittena gayhati, tasmā tannimittameva pokkharatāti vuttaṃ “**sarīrasaṇṭhānasampattiyā**”ti, uttamāya sarīrasaṇṭhānasampattiyātipi yojetabbaṃ. Atthavasā hi līṅgavibhattivipariṇāmo. Sabbesu vaṇṇesu suvaṇṇavaṇṇova uttamoti āha “**parisuddhavaṇṇesupi seṭṭhena suvaṇṇavaṇṇena samannāgato**”ti. Tathā hi Buddhā, cakkavattino ca suvaṇṇavaṇṇāva honti. Yasmā pana vacchasasaddo sarīrābhe pavattati, tasmā **brāhmavacchasīti** uttamasarīrābho, suvaṇṇābho icceva attho. Imameva hi atthaṃ sandhāya “**mahābrahmuno sarīrasadiseneva sarīrena**

samannāgato”ti vuttaṃ, na brahmujugattataṃ. **Okāso**ti sabbaṅgapaccaṅgaṭṭhānaṃ. Ārohapariṇāhasampattiya, avayavapāripūriyā ca dassanassa okāso na khuddakoti attho. Tenāha **“sabbānevā”**ti ādi.

Sīlanti yamaniyamalakkaṇaṃ sīlaṃ, taṃ panassa rattaññutāya vuddhaṃ vaddhitanti visesato **“vuddhasīlī”**ti vuttaṃ. **Vuddhasīlenā**ti sabbadā sammāyogato vuddhena dhuvasīlena. Evañca katvā padattayampetaṃ adhippetatthato viṣiṭṭhaṃ hoti, saddatthamattaṃ pana sandhāya **“idaṃ vuddasīlīpadasseva vevacanan”**ti vuttaṃ. Pañcasīlato paraṃ tattha sīlassa abhāvato, tesamajānanato ca **“pañcasīlamattamevā”**ti āha.

Vācāya parimaṇḍalapadabyañjanatā eva sundarabhāvoti vuttaṃ **“sundarā parimaṇḍalapadabyañjanā”**ti. Thānakaraṇasampattiya, sikkhāsampattiya ca kassacipi anūnatāya parimaṇḍalapadāni byañjanāni akkharāni etissāti **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Akkhrameva hi taṃtadatthavācakahāvena paricchinnāṃ **padam**. Atha vā padameva atthassa byañjakattā **byañjanam**, sithiladhanitādi-akkharapāripūriyā ca padabyañjanassa parimaṇḍalatā, parimaṇḍalaṃ padabyañjanametissāti tathā. Apica pajjati attho etenāti **padam**, nāmādi, yathādhippetamatthaṃ byañjetīti **byañjanam**, vākyam, tesam paripuṇṇatāya **parimaṇḍalapadabyañjanā**. Atthaviññāpane sādhanatāya vācāva karaṇam **vākkaraṇanti** tulyādhikaraṇataṃ dassetuṃ **“udāharaṇaghoso”**ti vuttaṃ, vacībheda saddoti attho. Tassa brāhmaṇassa, tena vā bhāsitaḥḥassa atthassa **guṇaparipuṇṇabhāvena pūre** guṇehi paripuṇṇabhāve bhavāti **porī**. Puna **pureti** rājadhānīmahanagare. **Bhavattāti** saṃvaḍḍhattā. **Sukhumālattanena**ti sukhumālabhāvena, iminā tassā vācāya mudusaṇhattamāha. **Apalibuddhāyati** pittaśemhādīhi aparionaddhāya, hetugabbhapadametaṃ. Tato eva hi yathāvuttadosābhāvoti. Daṃsetvā viya ekadesakathanam **sandiṭṭham**¹, saṇikam cirāyitvā kathanam **vilambitam**, “sanniddhaviḥḥambitādī”tipi pāṭho. Saddena ajanakam vacinam, mammakasāṅkhātam vā ekakkhameva dvattikkhattumuccāraṇam **sanniddham**. Ādisaddena dukkhalitānukaḍḍhitādīni saṅgaṇhāti. **Elāgaḥḥenāti** elāpaggharaṇena. “Elā gaḥḥanti”ti vuttasseva dvidhā attham dassetuṃ **“lālā vā**

paggharanti”ti-ādi vuttaṃ. “Passe’lamūgaṃ uragaṃ dujivhan”ti ādisu¹ viya hi eḷā-saddo lālāya, kheḷe ca pavattati. **Kheḷaphusitānīti** kheḷabindūni.

Tatrāyamaṭṭhakathāmuttakanayo—**elanti** doso vuccati “yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā”ti ādisu² viya. Duppaññā ca saddosameva kathaṃ kathentā eḷaṃ paggharāpentī, tasmā tesāṃ vācā **elagaḷā** nāma hoti, **tabbiparītāyāti** **attho**. “**Ādimajjhapariyosānaṃ pākāṭaṃ katvā**”ti iminā tassā vācāya atthaparīpūriṃ vadati. Viññāpana-saddena etassa sambandho.

Jarājīṇṇatāya jīṇṇoti khaṇḍiccapāliccādibhāvamāpādito.

Vuddhimariyādapattoti vuddhiyā paricchedaṃ pariyantaṃ patto.

Jātimahallakatāyāti upapattiyā mahallakabhāvena. Tenāha

“**cirakālappasuto**”ti. **Addhasaddo** addhānapariyāyo dīghakālavācako.

Kittako pana soti āha “**dve tayo rājaparivaṭṭe**”ti, dvinnāṃ tiṇṇāṃ rājūnaṃ rājapāsāsanapaṭipāṭiyoti attho. “**Addhagato**”ti vatvāpi kataṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti vuttaṃ “**pacchimavayaṃ sampatto**”ti. **Pacchimo tatiyabhāgo**ti vassasatassa³ tidhā katesu bhāgesu tatiyo osānabhāgo.

Paccekaṃ tettimsavassato ca adhikamāsapakkhādipi vibhajīyati, tasmā sattasatṭhime vasse yathārahaṃ labbhamānamāsapakkhadivasato paṭṭhāya pacchimavayo veditabbo. **Ācariyasāriputtattherenapi** hi imamevatthaṃ sandhāya “sattasatṭhivassato paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso”ti⁴ vuttaṃ. Itarathā hi “pacchimavayo nāma vassasatassa pacchimo tatiyabhāgo”ti Atṭhakathāvacanena virodho bhaveyyāti.

Evam kevalajātivāsena paṭhamavikappaṃ vatvā guṇamissakavasenapi dutiyavikappaṃ vadantena “**apicā**”ti ādi āraddhaṃ. Tattha nāyaṃ jīṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāti āha “**jīṇṇoti porāṇo**”ti ādi. **Cirakālappavattakulanvayoti** cirakālaṃ pavattakulaparivaṭṭo, tenāssa kulavasena uditoditabhāvamāha. “**Vayo-anupatto**”ti iminā jātivuddhiyā vakkhamānattā,

1. Khu 5. 161 piṭṭhe Jātake.

2. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

3. Vassasataṃ (Ka)

4. Sārattha-Ṭī 1. 337 piṭṭhe.

guṇavuddhiyā ca tato sātisayattā “**vuddhoti sīlācārādiguṇavuddhiyā yutto**”ti vuttaṃ. Vakkhamānaṃ pati pārisesaggahaṇaṇhetam. Tathā jātimahallakatāyapi teneva padena vakkhamānattā, vibhavamahattatāya ca anavasesitattā “**mahallakoti vibhavamahantatāya samannāgato**”ti āha. **Maggapaṭipannoti** brāhmaṇānaṃ yuttapaṭipattivīthiṃ avokkamma caraṇavasena upagatoti atthaṃ dasseti “**brāhmaṇānan**”ti ādinā. Jātivuddhabhāvamanupatto, tampi **antimavayaṃ** pacchimavayameva anupattoti sādhippāyayojanā. Iminā hi pacchimavayavasena jātivuddhabhāvaṃ dassetīti.

Buddhaguṇakathāvaṇṇanā

304. Tādisehi mahānubhāvehi saddhiṃ yugaggāhavasena ṭhapanampi na mādisānaṃ paṇḍitajātīnāmanucchavikaṃ, kuto pana ukkaṃsavasena ṭhapananti idaṃ brāhmaṇassa na yuttarūpanti dassento “**na kho pana metan**”ti ādimāha. Tattha yepi guṇā attano guṇehi sadisā, tepi guṇe uttaritareyeva maññamāno pakāsetīti sambandho. **Sadisāti** ca ekadesena sadisā. Na hi Buddhānaṃ guṇehi sabbathā sadisā kecipi guṇā aññesu labbhanti. “**Ko cāhan**”ti ādi uttaritarākāradassanaṃ. Ahañca kīdiso nāma hutvā sadiso bhavissāmi, samaṇassa -pa- guṇā ca kīdisā nāma hutvā sadisā bhavissantīti sādhippāyayojanā. Keci navaṃ pāṭhaṃ karonti, ayameva mūlapāṭho yathā taṃ **Ambatṭhasutte** “ko cāhaṃ bho gotama sācariyako, kā ca anuttarā vijjācaraṇasampadā”ti. **Itareti** attano guṇehi asadise guṇe, “pakāsetī”ti imināva sambandho. **Ekantenevāti** sadisaguṇānaṃ viya pasaṅgābhāvena.

Evaṃ niyāmento Soṇadaṇḍo **idaṃ** atthajātaṃ **dīpeti**. **Yathā hīti** ettha **hi-saddo** kāraṇe. Tenāha “tasmā mayameva arahāmā”ti. **Gopadakanti** gāviyā khuraṭṭhāne ṭhita-udakaṃ. **Guṇeti** sadisaguṇepi, pageva asadisaguṇe.

Saṭṭhikulasatasahassanti saṭṭhisahassādhikaṃ kulasatasahassam. **Dhammapadaṭṭhakathā**disu¹ pana katthaci Bhagavato asītikulasahassatāvacaṇaṃ ekekapakkhameva sandhāyāti veditabbaṃ.

1. Dhammapada-Ṭīṭha 1. 86 piṭṭhe.

Sudhāmaṭṭhapokkharaniyoti sudhāya parikammakatā pokkharaniyo. **Sattaratanānanti** sattahi ratanehi. Pūrayoge hi karaṇatthe bahulaṃ chaṭṭhīvacanaṃ. **Pāsādaniyūhādayoti** uparipāsāde ṭhitatulāsīsādayo. “Sattaratanānan”ti adhikāro, abhede pi bhedavohāro esa. **Kulapariyāyenāti** suddhodanamahārājassa asambhinnakhattiyakulānukkamena. **Tesupīti** catūsu nidhīsupi. **Gahitaṃ gahitaṃ** ṭhānaṃ **pūratīveva** dhanena pākatikameva hoti, na ūnaṃ.

Bhaddakenāti sundarena. Pacchimavaye vuttanayena paṭhamavayo veditabbo. Mātāpitūnaṃ anicchāya pabbajjāva **anādayo**, tena yutte atthe **sānivacananti** vuttaṃ hoti. **Etesanti** mātāpitūnaṃ. **Kanditvāti** “kahaṃ piyaputtakā”ti-ādinā paridevitvā.

Aparimāṇāyevāti “ettako eso”ti kenaci paricchinditumasakkuṇeyyatāya aparicchinnoyeva. Dve veḷū adhokaṭṭimattakameva hontīti āha “**dvinnam veḷūnaṃ upari kaṭṭimattamevā**”ti. Pāramitānubhāvena brāhmaṇassa eva paññāyati, Bhagavā pana tadā pakatippamāṇovāti dassetuṃ “**paññāyamāno**”ti vuttamiva dissati, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ. “**Na hī**”ti-ādinā pāramitābaleneva evaṃ aparimāṇatā, na iddhibalenāti dassetī”ti vadanti. **Atuloti** asadiso. “**Dhammapade gāthamāhā**”ti katthaci pāṭho ayuttova. Na hi dhammapade ayaṃ gāthā dissati.

Sudhāpiṇḍiyattherāpadānādīsu¹ panāyaṃ gāthā āgatā, sā ca kho aññavatthusmiṃ eva, na imasmiṃ vatthumhi, tasmā Pāḷivasena saṅgītimanāruḷhā pakiṇṇakadesanāyevāyaṃ gāthāti daṭṭhabbaṃ.

Tattha **te tādīseti** pariyāyavacanametam “appaṃ vassasatam āyu, idānetarahi vijjati”ti ādīsu² viya, “etādise”tipi paṭhanti, tadasundaram apadānādīsu tathā adissanato. Kilesaparinibbānena **parinibbute** kutoci pi abhaye te tādise pūjayato ettha idaṃ puññaṃ **kenaci** mahānubhāvena api saṅkhātum na sakkāti attho.

1. Khu 3. 147 piṭṭhe.

2. Khu 4. 381 piṭṭhe Buddhavamse.

Bāhantaranti dvinnam bāhūnamantaram. **Dvādasa yojanasatānī** dvādasādhikāni yojanasatāni. **Bahalantarenā**ti samantā sarīrapariṇāhappamāṇena. **Puthulatoti** vitthārato. **Aṅgulipabbānī**ti ekekāni aṅgulipabbāni. **Bhamukantaranti** dvinnam bhamukānamantaram. **Mukham** vitthārato **dviyojanasatam** parimaṇḍalato visum vuttattā. “Ediso Bhagavā”ti yā parehi vuttā kathā, tassā anurūpanti **yathākatham**, iminā aññehi vuttam Bhagavato vaṇṇakatham sutvā oloketukāmatāya āgatoti dasseti, **yathākathanti** vā kīdisam. “Yathākatham pana tumhe bhikkhave samaggā sammodamānā avivadamānā phāsukam vassam vasitthā”ti ādisu¹ viya hi pucchāyam esa nipātasamudāyo, eko vā nipāto.

Gandhakuṭipariveṇeti gandhakuṭiyā pariveṇe, gandhakuṭito bahi pariveṇabbhantareti attho. **Tatthā**ti mañcake. “**Sīhaseyyam kappesī**ti yathā rāhu asurinno āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca Bhagavato rūpakāyassa paricchedam gahetum na sakkoti, tathā rūpam iddhābhisaṅkhāram abhisāṅkharonto sīhaseyyam kappesī”ti² evam ācariyena vuttam, “tadetam ‘na mayā asurinda adhomukhena pāramiyo pūritā, uddhaggameva katvā dānam dinnan’ti Aṭṭhakathāvacanena accantameva viruddham hoti. Etañhi gandhakuṭidvāravivaraṇādīsu viya pāramitānubhāvasiddhidassanam, aññathā tadeva vacanam vattabham bhaveyyā”ti vadanti, vīmaṁsitvā sampaṭicchitabham. **Adhomukhenā**ti osakkitavīriyatam sandhāya vuttam, **uddhaggamevā**ti anosakkitavīriyatam, ubbhakoṭikam katvāti attho. Tadā rāhu upāsakabhāvam paṭivedesīti āha “**taṁ divasan**”ti-ādi.

Kilesehi ārakattā **ariyam** niruttinayena, atoyeva uttamatā parisuddhatāti vuttam “**uttamam parisuddhan**”ti. **Anavajjaṭṭhena kusalam**, na sukhavipākaṭṭhena tassa arahatamasambhavato. **Kusalasīlenā**ti anavajjeneva viddhastasavāsanakilesena sīlena. Evañca katvā padacatukkampetaṁ adhippetatthato visiṭṭham hoti, saddatthamattam pana sandhāya “**idamassa vevacanan**”ti vuttam.

1. Vi 1. 114 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 316 piṭṭhe.

Katthaci caturāsītipāṇasahassāni, katthaci aparimāṇāpi devamanussāti atthaṃ sandhāya “**Bhagavato ekekāya dhammadesanāyā**”ti ādimāha. Mahāsamayasutta¹ maṅgalasutta² desanādīsu hi catuvīsatiyā ṭhānesu asaṅkhyeyyā aparimeyyā devamanussā maggaphalāmataṃ pivimsu. Koṭisatasahassādiparimāṇenapi bahū eva, nidassanavasena panevaṃ vuttaṃ. **Tasmā** anuttarasikkhāpakabhāvena Bhagavā **bahūnaṃ ācariyo**, tesāṃ ācariyabhūtānaṃ sāvakanamācariyabhāvena **sāvakaveneyyānaṃ pācariyo**. Bhagavatā hi dinnaṇaye ṭhatvā sāvakā veneyyaṃ vinenti, tasmā Bhagavāva tesāṃ padhāno ācariyoti.

Vadantassādhippetova attho pamāṇaṃ, na lakkhaṇahārādivisayoti āha “**brāhmaṇo panā**”ti ādi. “**Imassa vā pūtikāyassā**”ti pāṭhāvasāne peyyālaṃ katvā “**kelanā paṭikelanā**”ti vuttaṃ. Ayañhi Khuddakavatthuvibhaṅgapāḷi³ “bāhirānaṃ vā parikkhārānaṃ maṇḍanā”ti ādi peyyālavasena gayhati. Tattha **imassa vā pūtikāyassāti** imassa vā manussasarīrassa. Yathā hi tadahujātopi siṅgālo “jarasiṅgālo”tveva, ūruppamāṇāpi ca galocilatā “pūtilatā”tveva saṅkhyāṃ gacchati, evaṃ suvaṇṇavaṇṇopi manussasarīro “pūtikāyo”tveva, tassa maṇḍanāti attho. **Kelanāti** kīlanā. “Kelāyanā”tipi paṭhanti. **Paṭikelanāti** paṭikīlanā. Capalassa bhāvo **cāpalyaṃ, cāpallaṃ** vā, yena samannāgato puggalo vassasatikopi samāno tadahujātadārako viya hoti, tassedamadhivacananti veditabbaṃ.

Apāpe pure karoti, na vā pāpaṃ pure karotīti **apāpapurekkhāro**ti yuttāyuttasamāsenā duvidhamatthaṃ dassetuṃ “**apāpe navalokuttaradhamme**”ti-ādi vuttaṃ. **Apāpeti** ca pāpapaṭipakkhe, pāpavirahite vā. Brahmani seṭṭhe Bhagavati bhavā tassa dhammadesanāvasena ariyāya jātiyā jātattā, brahmuno vā Bhagavato apaccaṃ garukaraṇādinā, yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā ca, brahmaṇ vā seṭṭhaṃ ariyamaggaṃ jānātīti **brahmaññā**, ariyasāvakaṣaṅkhātā pajā. Tenāha “**Sāriputtamoggallānā**”ti ādi. **Brāhmaṇapajāyāti** bahitapāpajāyā. “Apāpapurekkhāro”ti ettha “purekkhāro”ti padamadhikāroti dasseti

1. Dī 2. 203 piṭṭhe.

2. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 365 piṭṭhe.

“**etissāya ca pajāya purekkhāro**”ti iminā. **Ca**-saddo samuccayattho “na kevalaṃ apāpapurekkhāro eva, atha kho brahmaññāya ca pajāya sambandhabhūtāya purekkhāro”ti. “**Ayañhi**”ti-ādi adhippāyamattadassanaṃ. “Apāpapurekkhāro”ti idaṃ “brahmaññāya pajāyā”ti imināva sambandhitabbaṃ, na ca paccekamatthadīpakaṃ, pakatibrāhmaṇajātivasenapi cetassa attho veditabboti dassento “**apicā**”ti ādimāha. Ayuttasamāso cāyaṃ. **Pāpanti** pāpakammaṃ, ahitaṃ dukkhanti attho. Tassa sambandhipekkhattā kassā apāpapurekkhāroti pucchāya evamāhāti dassetuṃ “**kassā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Attanā**”ti ādi tadatthavivaraṇaṃ. **Brāhmaṇapajāyāti** brāhmaṇajātipajāya.

Rañjanti aṭṭaṃ bhajanti rājāno etenāti **raṭṭhaṃ**, ekassa rañño rajjabhūtakāsikosalādimahājanapadā. Janā pajjanti sukhañjivikaṃ pāpuṇanti etthāti **janapado**, ekassa rañño rajje ekekakoṭṭhāsabhūtā uttarapathadakkhiṇapathādikhuddakajanapadā. **Tatthāti** tathā āgatesu. **Pucchāyāti** attanā abhisankhatāya pucchāya. **Vissajjanāsampaṭicchane**ti vissajjanaṃ attano ñāṇena sampaṭiggahaṇe. Kesañci upanissayasampattiṃ, ñāṇaparipākāṃ, citthācāraṇaṃ ñatvā Bhagavāva pucchāya ussāhaṃ janetvā vissajjēti adhippāyo.

“**Tattha katamaṃ sākhalāya**”ti ādi Nikkhepakaṇḍapāli¹. **Addhānadarathanti** dīghamaggāgamanaparissamaṃ. **Assāti** Bhagavato, mukhapadumanti sambandho. **Bālātapasamphassanenevāti**² abhinavuggatasūriyaraṃsisamphassanena iva. Tathā hi sūriyo “padmabandhū”ti loke pākaṭo, cando pana “kumudabandhū”ti. Puṇṇacandassa siriyā samānā sirī etassāti **puṇṇacandasassirikaṃ**. Kathaṃ nikkujjitasadisatāti āha “**sampattāyā**”ti ādi. Ettha pana “**ehi svāgatavādī**”ti iminā sukhasambhāsapubbakaṃ piyavāditaṃ dasseti, “**sakhilo**”ti iminā saṇhavācataṃ, “**sammodako**”ti iminā paṭisandhārakusalataṃ, “**abbhākuṭiko**”ti iminā sabbattheva vipprasannaṃ mukhataṃ, “**uttānamukho**”ti iminā sukhasallāpataṃ, “**pubbabhāsī**”ti iminā dhammānuggahassa okāsakaraṇena hitajjhāsayataṃ dassetīti veditabbam

1. Abhi 1. 260 piṭṭhe.

2. ...samphassena viya (Aṭṭhakathāyaṃ)

Yattha kirāti ettha **kira**-saddo arucisūcane—

“Khaṇavatthuparittattā, āpāthaṃ na vajanti ye.

Te dhammārammaṇā nāma¹, ye’saṃ rūpādayo kirā”ti—

ādīsu² viya, tena Bhagavatā adhivutthapadese na devatānubhāvena manussānaṃ anupaddavatā, atha kho Buddhānubhāvenāti dasseti. Buddhānubhāveneva hi tā ārakkhaṃ gaṇhanti. **Paṃsupisācakādayoti** paṃsunissitapisācakādayo. **Ādisaddena** bhūtarakkhasādīnaṃ gahaṇaṃ. Idāni Buddhānubhāvameva pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **“apicā”**ti-ādi vuttaṃ.

Anusāsitaḥ saṃgho nāma sabbopi veneyyajanasamūho. **Sayaṃ uppādito saṃgho** nāma nibbattita-ariyapuggalasamūho. **“Tādiso”**ti iminā “sayam vā uppādito”ti vuttavikappo eva paccāmaṭṭho anantarassa vidhi paṭisedhovāti katvā, tasmā “purimapadasseva vā”ti vikappantaragahaṇanti ācariyena³ vuttaṃ. Tatrāyamadhippāyo—kāmaṃ “gaṇi”ti idaṃ “saṅghī”ti padasseva vevacanaṃ, atthamattaṃ pana dassetuṃ yathāvuttavikappadvaye dutiyavikappameva paccāmasitvā “tādisovassa gaṇo atthi”ti vuttattā avasiṭṭhassapi paṭhamavikappassa saṅgahaṇatthaṃ **“purimapadasseva vā vevacanametana”**ti vuttanti. Evampi vadanti—Dhammasenāpatittherādīnaṃ paccekagaṇīnaṃ gaṇaṃ, suttantikādigaṇaṃ vā sandhāya **“tādiso”**ti ādi vuttaṃ. Tatthāpi hi sabbova bhikkhugaṇo anusāsitaḥ saṃgho nāma, nibbattita-ariyagaṇo pana sayam uppādito nāma, tasmā “tādiso”ti iminā vikappadvayassāpi paccāmasanaṃ upapannaṃ hoti. Evaṃ padadvayassa visesatthataṃ dassetvā sabbathā samānatthataṃ dassetuṃ **“purimapadassevā”**ti ādi vuttanti. Pūraṇamakkhali-ādīnaṃ **bahūnaṃ tiṭṭhakarānaṃ**, niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. **Acelakādimattakenapi kāraṇenā**ti niccolatādimattakenapi appicchasantuṭṭhatādisamāropanalakkhaṇena kāraṇena.

Navakāti abhinavā. **Pāhunakā**ti pahaṇakaṃ paṭiggaṇhitumanucchavikā, etena duvidhesu āgantukesu puretaramāgatavasena idha atithino,

1. Dhammārammaṇā honti (Ka)

2. Abhidhammāvatāra-aṭṭhakathāyaṃ ārammaṇavibhāge chaṭṭhaparicchede 77 gāthāsu,

3. Dī-Ṭī 1. 318 piṭṭhe.

na bhojanavelāyamāgatavasena abbhāgatāti dasseti. **Pariyāpuṇāmī**ti paricchinditum jānāmi, dhātuvatthamattam pana dassetum “**jānāmī**”ti vuttam.

Kappampīti āyukappampi, bhaṇeyya ceti sambandho. **Ciraṃ** cirakāle kappo khīyethe, **dīghamantare** dīghakālantarepi Tathāgatassa vaṇṇo na khīyethāti yojanā. “**Ciran**”ti cettha vattabbepi chandahānibhayā rassattam niggaḥitalopo, atidīghakālam vā sandhāya “**ciradīghamantare**”ti vuttam, ubhayattha sambandhitabbametam, kiriyārahādiyoge viya ca antarayoge adhikakkharapādo anupavajjo, ayañca gāthā abhūtaparikappanāvasena Aṭṭhakathāsu¹ vuttā tathā bhāsamānassa abhāvato.

305. **Nanti** ācariyam. **Alaṃ**-saddo idha arahattho “alameva nibbinditum”ti ādīsu² viyāti āha “**yuttamevā**”ti. Puṭena netvā asitabbato paribhuñjitabbato **puṭosaṃ vuccati pātheyyam**. Itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanam dasseti “**taṃ gahetvā**”ti iminā. Pāḷiyam puṭamsenapi kulaputtenāti sambandham dassetum “**tena puṭamsenā**”ti vuttam. “**Amsenā**”ti ādi adhippāyamattadassanam, vahantena kulaputtena upasaṅkamitum alamevāti attho.

Saṇḍaṇḍaparivittakkavaṇṇanā

306-7. Na idha **tiro**-saddo “tirokuṭṭe vā tiropākāre vā chaḍḍeyya vā chaḍḍāpeyya vā”ti ādīsu³ viya bahi-atthoti āha “**antovanasaṇḍe gatassā**”ti. Tattha vihāro pi vanasaṇḍapariyāpannoti dasseti “**vihārabbhantaram pavitṭhassā**”ti iminā. **Ete** añjalim paṇāmetvā nisinnā micchādiṭṭhisammādiṭṭhivasena **ubhatopakkhikā**, “itare pana sammādiṭṭhivasena ekatopakkhikā”ti atthato āpanno hoti. Daliddattā, ñātipārijuññādinā jiṇṇattā ca nāmagottavasena apākaṭā hutvā pākaṭā bhavitukāmā evamakaṃsūti adhippāyo. **Kerāṭikā**ti saṭhā. **Tatthāti** dvīsu janesu. **Tatoti** viśāsato, dānato vā.

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 324; Apadāna-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhesu.

2. Dī-2. 161; Saṃ 1. 391, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

3. Vi 2. 348 piṭṭhesu.

Brāhmaṇapaññattivaṇṇanā

309. Anonatakāyavasena **thaddhagatto**, na mānavasena. Tena Pāliyaṃ vakkhati “abbhunnāmetvā”ti. Cetovitakkaṃ sandhāya cittasīsenā **“cittariññāsī”**ti vuttam. **Vighātanti** cittadukkhaṃ.

311. **Sakasamayeti** brāhmaṇaladdhiyaṃ. **Mīyamānoti** mariyamāno. **Diṭṭhisañjānanenevāti** attano laddhisañjānaneneva. **Sujanti** homadabbim, nibbacanaṃ vuttameva. **Gaṇhantesūti** juhanatthaṃ gaṇhanakesu, iruvijjesūti attho. Iruvedavasena homakaraṇato hi yaññayajakā “iruvijjā”ti vuccanti. **Paṭhamo vāti** tattha sannipatitesu sujākiriyaṃ sabbapadhāno vā. **Dutiyo vāti** tadanantariko vā. **“Sujan”**ti idaṃ karaṇatthe upayogavacananti āha **“sujāyā”**ti. Aggihuttamukhatāya yaññassa yaññe diyyamānaṃ sujāmukhena diyyati. Vuttañca “aggihuttamukhā yaññā, sāvittī chandaso mukhaṃ”ti¹. Tasmā “diyyamānaṃ”ti ayaṃ pāṭhaseso viññāyatīti **ācariyena**² vuttam. Apica sujāya diyyamānaṃ **sujanti** taddhitavasena atthaṃ dassetuṃ evamāha. **Porāṇāti** Aṭṭhakathācariyā. Purimavāde cettha dānavasena paṭhamo vā dutiyo vā, pacchimavāde ādānavasenāti ayametesam viseso. **Visesatoti** vijjācaraṇavisesato, na brāhmaṇehi icchitavijjācaraṇamattato. **Uttamabrāhmaṇassāti** anuttaradakkhiṇeyyatāya Ukkaṭṭhabrāhmaṇassa. Yathādhippetassa hi vijjācaraṇavisesadīpakassa “katamaṃ pana taṃ brāhmaṇa sīlaṃ, katamā sā paññā”ti ādivacanassa okāsakaraṇatthameva “imesaṃ pana brāhmaṇa pañcannaṃ aṅgānaṃ”ti ādivacanam Bhagavā avoca, tasmā padhānavacanānurūpamanusandhiṃ dassetuṃ **“Bhagavā panā”**ti ādi vuttanti datṭhabbam.

313. **Apavadatīti** vaṇṇādīni apanetvā vadati, atthamattaṃ pana dassetuṃ **“paṭikkhipatī”**ti vuttam. **Idanti** “mā bhavaṃ Soṇadaṇḍo evaṃ avacā”ti-ādivacanam. **Brāhmaṇasamayanti** brāhmaṇasiddhantaṃ. **Mā bhindīti** mā vināsesi.

316. Samoyeva hutvā samoti **samasamo**, sabbathā samoti attho. Pariyāyadvayañhi atisayatthadīpakam yathā “dukkhadukkhaṃ, rūparūpan”ti. Ekadesamattato pana aṅgakena māṇavena tesam

1. Ma 2. 353 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 318 piṭṭhe.

samabhāvato taṃ nivattanto “**ṭhapetvā ekadesamattan**”ti-ādimāha.

Kulakoṭiparidīpananti kulassa ādiparidīpanaṃ. Yasmā attano bhaginiyā -pa-na jānissati, tasmā na tassa mātāpitumattaṃ sandhāya vadati, kulakoṭiparidīpanaṃ pana sandhāya vadatīti adhippāyo.

“**Atthabhañjanakan**”ti iminā kammaphapattarū vadati. **Guṇeti** yathāvutte pañcasīle. **Athāpi** siyāti yadipi tumhākaṃ evaṃ parivitakko siyā, bhinnasīlassāpi **puna pakatisīle** **ṭhitassa brāhmaṇabhāvaṃ** vaṇṇādayo **sādhentīti** evaṃ siyāti attho. “Sādhentī”ti pāṭhe “vaṇṇo”ti kattā ācariyena¹ ajjhāhaṭo, nidassanañcetaṃ. **Mantajātisupi** hi eseva nayo. **Sīlamevā**ti puna pakatibhūtaṃ sīlameva brāhmaṇabhāvaṃ sādheyyati, kasmāti ce “**tasmiñhi -pa- vaṇṇādayo**”ti. Tattha **sammohamattaṃ vaṇṇādayoti** vaṇṇamantajātiyo brāhmaṇabhāvassa aṅganti sammohamattametaṃ, asamavekkhitvā kathitamidaṃ.

Sīlapaññākathāvaṇṇanā

317. **Kathito brāhmaṇena pañhoti** “sīlavā ca hotī”ti-ādinā dvinnameva aṅgānaṃ vasena yathāpucchito pañho yāthāvato vissajjito. **Etthāti** yathāvissajjite atthe, aṅgadvaye vā. **Tassāti** Soṇadaṇḍassa. Yadi ekamaṅgaṃ ṭhapeyya, atha patiṭṭhātum na sakkuṇeyya. Yadi pana na ṭhapeyya, atha sakkuṇeyya, kiṃ panesa tathā sakkhissati nu kho, noti vīmaṃsanatthameva evamāha, na tu ekassa aṅgassa ṭhapanīyattāti vuttaṃ hoti. Tathā cāha “**evametaṃ brāhmaṇā**”ti-ādi. Dhovittattāva parisujjhananti āha “**sīlaparisuddhā**”ti, sīlasampattiyaṃ sabbaso suddhā anupakkiliṭṭhāti attho. **Kuto dussīle paññā** asamāhitattā tassa. **Kuto vā paññārahite jaḷe eḷamūge sīlaṃ** sīlavibhāgassa, sīlaparisodhanūpāyassa ca ajānanato. Eḷa mukhe gaḷati yassāti **eḷamūgo** kha-kārassa ga-kāraṃ katvā, **elamukho, elamūko** vā. Iti bahudhā pāṭhoti **Bhayabheravasuttaṭṭhakathāyaṃ**² vutto. Pakatṭhaṃ ukkatṭhaṃ ñāṇaṃ **paññāṇanti** katvā pakatikaṃ ñāṇaṃ nivattetuṃ “**paññāṇan**”ti vuttaṃ. Vipassanādiñāṇaṃhi idhādhippetam, tadetaṃ pakārehi jānanato **paññāvāti** āha “**paññāyevā**”ti.

1. Dī-Ṭī 1. 319 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭīha 1. 121 piṭṭhe.

Catupārisuddhasīlena dhotāti samādhipadaṭṭhānena catupārisuddhisīlena sakalasamkilesamalavisuddhiyā dhovitā visuddhā. Tenāha “**katham panā**”ti-ādi. Tattha **dhovatīti** sujjhati. **Saṭṭhi-asītivassānīti** saṭṭhivassāni vā asītivassāni vā. **Marañakālepi**, pageva aññasmim kāle.

Mahāsaṭṭhivassatthero viyāti saṭṭhivassamahāthero viya.

Vedanāpariggahamattampīti ettha **vedanāpariggaho** nāma yathā-uppannam vedanam sabhāvasarasato upadhāretvā puna padaṭṭhānato “ayam vedanā phassam paṭicca uppajjati, so ca phasso anicco dukkho vipariṇāmadhammo”ti lakkhaṇattayaṃ āropetvā pavattitavipassanā. Evaṃ passantena hi sukhena sakkā sā vedanā adhivāsetum “vedanā eva vedayati”ti. **Vedanam vikkhambhetvāti** yathā-uppannam dukkhavedanam anuvattitvā¹ vipassanam ārabhitvā vīthipaṭipannāya vipassanāya taṃ vinodetvā. **Samsumārapatitenāti** kumbhīlena viya bhūmiyaṃ urena nipajjamānena. “**Nāhan**”ti-ādim tathā sīlarakkhaṇameva dukkaranti katvā vadati. Sīle patiṭṭhitassa hi arahattaṃ hatthagataṃyeva. Yathāha “sīle patiṭṭhāya -pa- vijaṭṭhe jaṭan”ti². Catūsu puggalesu ugghāṭitaññuno evāyaṃ visayoti āha “**ugghāṭitaññutāyā**”ti. **Paññāya sīlam dhovitvāti** sīlam ādimajjhapariyosānesu akhaṇḍādibhāvāpādanena paññāya suvisodhitaṃ katvā. **Santatimahāmattavatthu** dhammapade³.

318. “**Kasmā āhā**”ti uparidesanāya kāraṇam pucchati. **Lajjā** nāma “sīlassa ca jātiyā ca guṇadosappakāsanena samaṇena gotamena pucchitapañham viṇassajjesī”ti parisāya paññātata, sā tathā viṇassajjitumasamatthatāya bhijjissatīti attho, paṭhamam alajjamānopi idāni lajjissāmīti vuttaṃ hoti. **Paramanti** pamāṇam. “**Ettakaparamā mayan**”ti padānam tulyādhikaraṇataṃ dassetum “**te mayan**”ti vuttaṃ. Idam vuttaṃ hoti—“sīlapaññāṇan”ti vacanameva amhākam paramam, tadatthabhūtāni pañcasīlāni, vedattayavibhāvanam paññaṇca lakkhaṇādito niddhāretvā jānanam natthi, kevalam tattha vacīparamāva mayanti. Ayam panettha Aṭṭhakathāmuttakanayo—**ettakaparamāti** ettaka-ukkaṃsakoṭikā, paṭhamam pañhāvissajjanāva

1. Ananuvattitvā (Dī-Tī 1. 319 piṭṭhe.)

2. Sam 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

3. Dhammapada-Tīha 2. 49 piṭṭhe.

amhākaṃ ukkaṃsakoṭṭi attho. Tenāha “mayā sakasamayavasena pañho vissajjito”ti. **Paranti** atirekaṃ. **Bhāsītassā**ti vacanassa saddassa.

Ayaṃ pana visesoti sīlaniddese niyyātanamattaṃ apekkhitvā vuttaṃ. Tenāha “**sīlamicceva niyyātitaṃ**”ti. Sāmaññaphalasutte¹ hi sīlaṃ niyyātetvāpi puna sāmaññaphalammicceva niyyātikaṃ. Sabbesampi mahaggatācittānaṃ ñāṇasampayuttatā, jhānānaṃca taṃsāmpayogato “**atthato paññāsampadā**”ti vuttaṃ. Paññāniddese hi jhānapaññaṃ adhiṭṭhānaṃ katvā paṭhamāṃ vipassanāpaññaṃ niyyātitaṃ. Tenāha “**vipassanāpaññāyā**”ti-ādi.

Soṇadaṇḍa-upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

321. **Daharo yuvā**ti ettha **dahara**vacanena paṭhamayobbanabhāvaṃ dasseti. Paṭhamayobbanakālagato hi “daharo”ti vuccati. Puttassa putto **natṭā** nāma. **Nappahotī**ti na sampajjati, puttānattappamāṇopi na hotīti attho. “**Āsanā me taṃ vuṭṭhānaṃ**”ti etassa atthāpattiṃ dassetuṃ “**mama agāravenā**”ti ādi vuttaṃ. **Etanti** añjalipaggahaṇaṃ. Ayañhi yathā tathā attano mahājanassa sambhāvanaṃ uppādetvā kohaññaṃ pare vimhāpetvā lābhuppādanaṃ nijigīsanto vicarati, tasmāssa ativiya kuhakabhāvaṃ dassento “**iminā kirā**”ti ādiṃ vadati. **Agāravaṃ nāma natthī**ti agāravavacanāṃ nāma natthi, nāyaṃ Bhagavati agāravena “ahañceva kho panā”ti ādimāha, atha kho attano lābhaparihānibhayenevāti vuttaṃ hoti.

322. **Taṅkhaṇānurūpāyā**ti yādisī tadā tassa ajjhāsayaṃpavatti, tadanurūpāyāti majjhepadalopena attho. Tadā tassa vivaṭṭasannissitassa tādisassa ñāṇaparipākassa abhāvato kevalaṃ abbhudayasannissito² eva attho dassitoti āha “**diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā**”ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. **Kusale dhammeti** tebhūmake kusaladhamme, ayamettha nippariyāyato attho. Pariyāyato pana “catubhūmake”tipi vattum vaṭṭati lokuttarakusalassapi āyatim labbhamānatā. Tathā hi vakkhati “āyatim nibbānatthāya,

1. Dī 1. 44 piṭṭhe.

2. Abbhantarasannissito (Ka)

vāsanābhāgiyāya vā”ti. **Tatthā**ti kusale dhamme yathāsamādapite. **Nanti** Soṇadaṇḍabrāhmaṇaṃ. **Samuttejetvā**ti—sammadeva uparūpari nisānetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvamāpādetvā. Taṃ pana atthato tattha ussāhajananameva hotīti āha “**sa-ussāhaṃ katvā**”ti. **Tāya ca sa-ussāhatāyā**ti evaṃ puññakiriyāya sa-ussāhatā niyamato diṭṭhadhammikādi-atthasampādanīti yathāvuttāya sa-ussāhatāya ca sampahaṃsetvāti sambandho. **Aññehi ca vijjamānaguṇehi**ti evarūpā te guṇasamaṅgitā ca ekantena diṭṭhadhammikādi-atthanipphādanīti tasmim vijjamānehi, aññehi ca guṇehi **sampahaṃsetvā** sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvamāpādetvāti attho.

Yadi Bhagavā dhammaratanavassaṃ vassī, atha kasmā so viśesaṃ nādhigacchīti codanaṃ sodhetuṃ “**brāhmaṇo panā**”ti ādi vuttaṃ. **Kuhakatāyā**ti vuttanayena kohaññakattā, iminā payogasampatti-abhāvaṃ dasseti. Yajjevaṃ kasmā Bhagavā tassa tathā dhammaratanavassaṃ vassīti paṭicodanampi sodhento “**kevalamassā**”ti ādimāha. Tattha **kevalanti** nibbedhāsekkhabhāgiyena asaṃmissaṃ. **Nibbānatthāyā**ti nibbānādhigamatthāya, parinibbānatthāya vā. Āyatim viśesādhigamanūpāyabhūtā puññakiriyāsu paricayasāṅkhātā vāsanā eva bhāgo, tasmim upāyabhāvena pavattāti **vāsanābhāgiyā**. Na hi Bhagavato niratthakā catuppadikagāthāmatthāpi dhammadesanā atthi. Tenāha “**sabbā purimapakchimakathā**”ti. Ādito cettha pabhuti yāva brāhmaṇassa vissajjanāpariyosānaṃ, tāva **purimakathā**, Bhagavato pana sīlapaññāvissajjanā **pacchimakathā**. Brāhmaṇena vuttāpi hi Buddhaguṇādiपाṭisaññuttā kathā āyatim nibbānatthāya vāsanābhāgiyā evāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīra duranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanaṃ.

Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kūṭadantasuttavaṇṇanā

323. Evaṃ Soṇadaṇḍasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Kūṭadantasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattabhāvaṃ vibhāvetuṃ, Soṇadaṇḍasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Kūṭadantasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ “**evaṃ me sutaṃ -pa- Magadhesūti Kūṭadantasuttaṃ**”ti āha.

“**Magadhā nāma janapadino rājakumārā**”ti ādisu Ambaṭṭhasutte Kosalajanapadavaṇṇanāyaṃ amhehi vuttanayo yathārahaṃ netabbo. Ayaṃ panettha viseso—magenā saddhiṃ dhāvantīti **Magadhā**, rājakumārā, maṃsesu vā gijjhantīti **Magadhā** niruttinayena. Ruḷhito, paccayalopato ca tesāṃ nivāsabhūtepi janapade vuddhi na hotīti neruttikā. Janapadanāmeveva bahuvacanaṃ, na janapadasadde jātisaddattāti vuttaṃ “**tasmiṃ magadhesu janapade**”ti. Ito paranti “magadhesū”ti padato paraṃ “cārikaṃ caramāno”ti ādivacanaṃ. **Purimasuttadvayeti** Ambaṭṭhasoṇadaṇḍasuttadvaye.

Vuttanayamevāti yaṃ tattha āgatasadisāṃ idhāgataṃ, taṃ atthavaṇṇanāto vuttanayameva, tattha vuttanayeneva vedittabbanti vuttaṃ hoti. “Tarūṇo ambarukkho ambalaṭṭhikā”ti Brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ¹ vuttattā “**ambalaṭṭhikā Brahmajāle vuttasadisāvā**”ti āha.

Yaññāvātaṃ sampādetvā mahāyaññaṃ uddissa saviññāṇakāni, aviññāṇakāni ca yaññūpakaraṇāni upaṭṭhapitānīti atthaṃ sandhāya “mahāyañño upakkhaṭo”ti Pāliyaṃ vuttaṃ, taṃ panetaṃ upakaraṇaṃ tesāṃ tathā sajjanamevāti dasseti “**sajjito**”ti, iminā. **Vacchatarasatānīti** yuvabhāvappattāni balavavacchasatāni. Vacchānaṃ visesāti hi **vacchatarā**, te pana vacchā eva honti, na dammā, na ca balibaddāti āha “**vacchasatānī**”ti. Ayaṃ ācariyamati². **Tara**-saddo vā anattakoti vuttaṃ “**vacchasatānī**”ti. Evañhi sabbopi vacchappabhedo saṅgahito hoti. **Eteti** usabhādayo urabbhapariyosānā. **Anekesanti** aneka-jātikanāṃ. **Migapakkhīnanti** mahimsarurupasada kuruṅga gokaṇṇamigānañceva mora kapiṇjara vaṭṭaka tittira lāpādipakkhīnaṃ. Saṅkhyāvasena anekataṃ sattasataggahaṇena paricchindituṃ “**sattasattasatānī**”ti vuttaṃ, sattasatāni,

1. Dī-Ṭṭha 1. 42 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 322 piṭṭhe.

sattasatāni cāti attho. **Thūṇanti** yaññopakaraṇānaṃ migapakkhīnaṃ bandhanatthambhaṃ. **Yūpotipi** tassa nāmaṃ. Tenāha “**yūpasāṅkhātan**”ti.

328. **Vidhāti** vipphaṇṇasāravinaḍā. Yo hi yaññasaṅkhātassa puññassa upakkilesa, tassa vidhamanato nivāraṇato nirodhanato vidhā vuccanti vipphaṇṇasāravinaḍā, tā eva puññābhisandaṃ avicchinditvā ṭhapentīti “**ṭhapanā**”ti ca vuttā. Avipphaṇṇasārato eva hi uparūpari puññābhisandappavattīti. Ṭhapanā cetā yaññassa ādimajjhapariyosānavasena tīsu kālesu pavattiyā tippakārāti āha “**tiṭṭhapanan**”ti. **Parikkhārasaddo** cettha parivārapariyāyo “parikaronti yaññaṃ abhisāṅkharonti”ti katvā. Tenāha “**soḷasaparivāran**”ti.

Mahāvijitarājayaññakathāvaṇṇanā

336. Pubbe bhūtaṃ **bhūtapubbaṃ** yathā “**diṭṭhapubban**”ti āha “**pubbacaritan**”ti, attano purimajāṭisambhūtaṃ bodhisambhārabhūtaṃ puññacariyanti attho. Tathā hi tassa anugāminidhissa thāvaranidhinā nidassanaṃ upapannaṃ hoti. Saddavidū pana vadanti “**bhūtapubbanti** idaṃ kālasattamiyā nepāṭikapadan”ti. Atītakāleti hi tesāṃ matena attho. **Assāti** anena. Mahantaṃ pathavīmaṇḍalaṃ vijitanti sambandho. Mahantaṃ vā vijitaṃ pathavīmaṇḍalamassa atthīti attho. “Antoraṭṭheti yassa vijite viharati, tassa raṭṭhe”ti ādisu viya hi **vijitasaddo** rajje pavattati, iminā tassa ekaṛājabhāvaṃ dīpeti, na Cakkavattirājabhāvaṃ sattaratanaśampannatā-avacanato. Pāḷiyaṃ na yena kenaci śantakamattena aḍḍhatāti dassetuṃ “**aḍḍho**”ti vatvā “**mahaddhano**”ti vuttaṃ. Tenāha “**yo koci**”ti-ādi. Aḍḍhatā hi nāma vibhavaśampannatā, sā ca taṃ tadupādāya vuccati. Tathā mahaddhanatāpīti taṃ thāmappattaṃ ukkaṃśagataṃ dassetuṃ “**aparimāṇasaṅkhyenā**”ti āha. Bhuñjitabbaṭṭhena viśesato kāmā idha **bhogā** nāmāti dasseti “**pañcakāmaguṇavasenā**”ti iminā. **Piṇḍapiṇḍavasenāti** bhājanālaṅkāradivibhāgaṃ ahutvā kevalaṃ khaṇḍakhaṇḍavasena.

Rūpaṃ appetvā, anappetvā vā māśappamaṇena kato **māsako**. **Ādisaddena** thālakādīni saṅgaṇhāti. **Anekakoṭisaṅkhyenāti**

kaḥāpaṇānaṃ koṭṭisatādippamāṇaṃ sandhāya vuttaṃ heṭṭhimantena koṭṭisatappamāṇeneva khattiyamahāsālabhāvappattito.

Tuṭṭhīti sumanatā. **Upakaraṇa**saddo cettha kāraṇapariyāyo. Kim pana tanti āha “**nānāvidhālaṅkārasuvaṇṇarajatabhājanādibhedan**”ti. **Ādisaddena** vatthaseyyāvasathādīni saṅgayhanti, suvaṇṇarajatamaṇimuttāveḷuriyavajirapavāḷāni **satta ratanānī**ti vadanti. Yathāhu—

“Suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā, maṇiveḷuriyāni ca.
Vajiraṇca pavāḷanti, sattāhu ratanānime”ti¹.

Sālivīhi-ādi sattadhaññaṃ sānulomaṃ pubbannaṃ nāma purekkhataṃ sassaphalanti katvā. Tabbipariyāyato muggamāsādi tadavasesaṃ aparannaṃ nāma. Aparannato pubbe pavattamannaṃ pubbannaṃ, tato aparasmaṃ pavattamannaṃ aparannaṃ. Nna-kārassa pana ṇṇa-kāre kate **pubbaṇṇaṃ**, **aparaṇṇaṇcī**ti neruttikā. Pubbāparabhāvo panetesāṃ ādikappe sambhavāsambhavavasena veditabbo. Purimaṃ “aḍḍho mahaddhano pahūtajātarūparajato”ti vacanaṃ devasikaṃ paribbayadānagahaṇādivasena, parivattanadhaññaṃvasena ca vuttaṃ, idaṃ pana “pahūtanadhaññaṃ”ti vacanaṃ nidhānagatadhanavasena, saṅgahitanadhaññaṃvasena cāti imaṃ visesaṃ sandhāya ayaṃ nayo dassito. Viśakahāpaṇambaṇādidevasikavaḷaṇṇaṇampi hi mahāsālalakkhaṇaṃ.

Idāni tabbiparītavasena visesaṃ dassetuṃ “**atha vā**”ti ādinā dutiyanayo āraddho. Iminā eva hi purimavacanaṃ nidhānagatadhanavasena, saṅgahitanadhaññaṃvasena ca vuttanti atthato siddhaṃ hoti. Tattha **idanti** “pahūtanadhaññaṃ”ti vacanaṃ. **Assā**ti mahāvijitarañño. Divase divase paribhuñjitabbaṃ **devasikaṃ**, bhāvanapuṃsakametaṃ. Dāsakammakaraporisādīnaṃ vettanānuppadānaṃ **paribbayadānaṃ**. Iṇasodhanādivasena dhanadhaññaṇamādānaṃ **gahaṇaṃ**. **Ādisaddena** iṇadānādīnaṃ saṅgaho. **Parivattanadhaññaṇvasenā**ti kayavikkayakaraṇena parivattitabbānaṃ dhanadhaññaṇaṃ vasena. Katthaci pana samuccayavirahitapāṭho dissati. Tattha “paribbayadānaggahaṇādivasenā”ti idaṃ parivattanapadena sambandhaṃ katvā tādīsena vidhiṇā ito cito ca parivattitabbānaṃ dhanadhaññaṇaṃ vasenāti attho veditabbo.

1. Abhidhāne bhūkaṇḍe catubbaṇṇavagge 490 gāthā.

Koṭṭham vuccati dhaññaṭṭhapanatṭhānam, tadeva agāram tathā. Tenāha “**dhaññaena paripuṇṇakoṭṭhāgāro**”ti. Evaṃ sārāgabbham **koso**, dhaññaṭṭhapanatṭhānam **koṭṭhāgāranti** dassetvā idāni tato aññathāpi tam dassetum “**atha vā**”ti ādi vuttam. Tattha yathā asino tikkhabhavaparihārato paricchado “koso”ti vuccati, evaṃ rañño tikkhabhāvaparihārakattā caturaṅginī senā “koso”ti āha “**catubbidho koso**”ti ādi. “Dvādasapuriso hatthi”ti ādinā¹ vuttalakkhaṇena cettha **hatthi-ādayo** gahetabbā. Vatthakoṭṭhāgārāggaṇeneva sabbassapi kuppabhaṇḍatṭhapanatṭhānassa gahitattā “**koṭṭhāvāram tividhan**”ti ādi vuttam. Jātarūparajatato hi aññam loha-ayadāruvisānavatthādikamasāradabbariṃ gopetabbato ga-kārassa ka-kāram katvā **kuppari** vuccati. Jātarūparajatanidhānam **dhanakoṭṭhāgāram**. Tattha tattha ratanam viloketvā caraṇam **ratanavilokanacārikā**². Kāmam tamattham rājā jānāti, bhaṇḍāgārikena pana kathāpetvā parisāya nissaddabhāvāpādanatthameva evaṃ pucchati. Tathā kathāpane hi asati parisā saddam karissati “kasmā rājā paramparāgataṃ kuladhanam vināseti”ti, tato ca pakatikkhobho bhavissati, sati pana tathā kathāpane “etaṃkāraṇaṃ tam chaḍḍeti”ti nissaddabhāvamāpajjissati. Tato ca pakatikkhobho na bhivissati, tasmā tathā pucchatiṭi veditabbam. **Maraṇavasanti** maraṇassa, maraṇasaṅkhātam vā visayam.

337. Pāḷiyam “āmantetvā”ti etassa mantitukāmo hutvāti attham viññāpetum “**ekena paṇḍitena saddhim mantetvā**”ti vuttam. Dhātuvatthānuvattako hettha upasaggo, pakaraṇādhigato ca katthaci atthaviseso yathā “sikkhamānena bhikkhave bhikkhunā aññātabbam paripucchitabbam paripaṇhitabbam”ti³. Tathā hissa padabhājane vuttam “sikkhamānenāti sikkhitukāmena. Aññātabbanti jānitabbam”ti ādi⁴. **Āmantesi**ti mantitukāmosi. Janapadassa anupaddavattham, yaññassa ca cirānuppavattanattham brāhmaṇo cintesiṭi āha “**ayam rājā**”ti ādi. Āharantānam manussānam gehānīti sambandho, anādare vā etaṃ sāmivacanam.

1. Vi 2. 140 piṭṭhe.

3. Vi 2. 186 piṭṭhe.

2. Ratanāvalokanacārikā (Aṭṭhakathāyam)

4. Vi 2. 187 piṭṭhe.

338. Sattānaṃ hitasukhassa vidūsanato, ahitadukkhassa ca āvahanato kaṇṭakasadisatāya corā eva idha “**kaṇṭakā**”ti vuttaṃ “**corakaṇṭakehi sakaṇṭako**”ti. Yathā gāmaṃvāsīnaṃ ghātakā gāmaghātakā abhedavasena, upacārena ca nissayanāmassa nissitepi pavattanato, evaṃ panthikānaṃ duhanā bādhanā **panthaduhā**. Dhammato apetassa ayuttassa karaṇasīlo **adhammakārī**, yo vā attano vijite janapadādīnaṃ tato tato anattathato tāyanena khattiyena kattabbadhammo, tassa akaraṇasīloti attho. **Dassūti** corānametaṃ adhivacanāṃ. Daṃsenti viddhaṃsenti hi **dassavo** niggahītalopena, te eva khīlasadisattā **khīlanti dassukhīlaṃ**. Yathā hi khetto khīlaṃ kasanādīnaṃ sukhappavattiṃ, mūlasantānena sassaparibuddhiṃca vibandhati, evaṃ dassavopi rajje rājāṇāya sukhappavattiṃ, mūlavirulhiyā janapadaparibuddhiṃca vibandhanti. Pāṇacāgaṃ dassetuṃ “**māraṇenā**”ti vuttaṃ, himsanāṃ dassetuṃ “**kotṭānenā**”ti. **Vadhasaddo** hi himsanatthopi hoti “vadhati na rodati, āpatti dukkaṭassā”ti ādisu¹ viya, kapparādīhi pothanenāti attho. **Addu** nāma dārukkhandhena kato bandhanopakaraṇaviseso, tena bandhanāṃ tathā. **Ādisaddena** rajjubandhanasaṅkhalikabandhanagharabandhanādīni saṅgaṇhāti. Hā-dhātuyā jānipadanipphattiṃ dasseti “**hāniyā**”ti iminā, sā ca dhanahāyanamevāti vuttaṃ “**sataṃ gaṇhathā**”ti-ādi.

Pañcasikhamattaṃ ṭhapetvā muṇḍāpanaṃ **pañcasikhamuṇḍakaraṇaṃ**. Taṃ “kākapakkhakaraṇaṃ”tipi voharanti. Sīse chakaṇodakāvasecanaṃ **gomayasiñcanaṃ**. **Kudaṇḍako** nāma catuhatthato ūno, rassadaṇḍako, yo “gaddulo”tipi vuccati, tena bandhanāṃ **kudaṇḍakabandhanāṃ**. **Ādisaddena** khuramuṇḍaṃ karitvā bhasmapuṭavadhanādīnaṃ saṅgaho. **Sammāsaddo** ñāyatthoti āha “**hetunā**”ti ādi, pariyāyavacanametāṃ. **Ūhanissāmīti** uddharissāmī, apanessāmīti attho. Pubbe tattha kataparicayatāya **ussāhaṃ karonti**. “**Anuppadetū**”ti etassa anu anu padetūti atthaṃ sandhāya “**dinne appahonte**”ti ādi vuttaṃ. **Kasi-upakaraṇabhaṇḍaṃ** phālapājanayuganaṅgalādi, iminā Pāliyaṃ bījabhattameva nidassanavasena vuttanti dasseti.

1. Vi 2. 365 piṭṭhe.

Sakkhikaraṇapaṇṇāropananibandhanam vaḍḍhiyā saha vā vinā vā puna gahetukāmassa dāne hoti, idha pana tadubhayampi natthi puna aggahetukāmattāti vuttam **“sakkhim akatvā”**ti-ādi. Tenāha **“mūlacchejjavasenā”**ti. **Sakkhinti** tadā paccakkhakajanam. **Paṇṇe anāropetvāti** tādādiṇṇe yathāciṇṇam likhanavasena anāropetvā. Aññattha paṇṇākārepi pābhatasaddo, idha pana bhaṇḍamūleyevāti āha **“bhaṇḍamūlassā”**ti ādi. Bhaṇḍamūlañhi pakārato udayabhaṇḍāni ābharati samharati etenāti **pābhatam**. Udayadhanato pageva ābhatam **pābhatanti** saddavidū, paṇṇākāro pana tam tadattham patthentehi ābhariyati **pābhatam**. Patthanatthajotako hi ayam **pa**-saddo.

“Yathāhā”ti ādinā pābhatasaddassa mūlabhaṇḍattham **cūḷasetthijātaka**paṭhena¹ sādheti. Tatrāyamaṭṭhakathā² **“appakenapīti** thokenapi parittakenapi. **Medhāvīti** paññavā. **Pābhatenāti** bhaṇḍamūlena. **Vicakkhaṇoti** vohāra kusalo. **Samuṭṭhāpeti attānanti** mahantam dhanañca yasañca uppādetvā tattha attānam saṇṭhāpeti patiṭṭhāpeti. Yathā kim? **Aṇum aggimva sandhamam**, yathā paṇḍitapuriso parittam aggim anukkamena gomayacuṇṇādini pakkhipitvā mukhavātena dhamanto samuṭṭhāpeti vaḍḍheti mahantam aggikkhandham karoti, evameva paṇḍito thokampi pābhatam labhitvā nānā-upāyehi payojetvā dhanañca yasañca vaḍḍheti, vaḍḍhetvā ca pana tattha attānam patiṭṭhāpeti, tāya eva vā pana dhanayasamahantatāya attānam samuṭṭhāpeti, abhiññātam pākātam karotīti attho”ti.

Divase divase dātabbam **devasikam**. Māse māse dātabbam **māsikam**. **Ādisaddena** anuposathikādini saṅgaṇhāti. **Tassa tassa** purisassa. Kusalanurūpena, kammānurūpena, sūrabhāvānurūpenāti dvandato param suyyamāno **anurūpasaddo** paccekam yojetabbo. Chekabhāvānurūpatā cettha **kusalānurūpam**. Katthaci **kulasaddo** dissati, so ca jāṇusoṇi-ādikulānamiva **kulānurūpampi** dātabbato yujjateva. Senāpaccādi **ṭhānantaram**, iminā bhattavetanam niddiṭṭhamattanti dasseti. Sakakammapasutattā, anupaddavattā ca **dhanadhaññānam rāsiko** rāsikārabhūto. **Khemena**

1. Khu 5. 2 piṭṭhe.

2. Jātaka-Ṭṭha 1. 139 piṭṭhe.

thitāti anupaddavena pavattā. Tenāha “**abhayā**”ti, kutocipi bhayarahitāti attho. **Modā modamānā**ti modāya modamānā, somanasseneva modamānā, na saṁsandanamattenāti vuttaṁ hoti. “Bhagavatā saddhiṁ sammodī”ti ādisu¹ hi **mudasaddo** saṁsandanepi pavattati, aññe modā hutvā aparepi modamānā viharantīti vā attho. Tenāha “**aññamaññaṁ pamuditacittā**”ti, asañño gepi vatticchāyeva vuddhīti dvidhā pāṭho vutto. **Iddhaphītabhāvanti** samiddhavepullabhāvaṁ.

Catuparikkhāraṇṇanā

339. Tasmim tasmim kicce anuyanti anuvattantīti anuyantā. Teyeva **ānuyantā** yathā “anubhāvo eva ānubhāvo”ti, “ānuyuttā”tipi pāṭho, tasmim tasmim kicce anuyujjantīti hi **ānuyuttā** vuttanayena. **Assāti** rañño. **Teti** ānuyantakhattiyādayo. “Amhe ettha bahi karotī”ti **attamanā na bhavissanti**. “Nibandhavipulāyāgamo gāmo **nigamo**. Vivaḍḍhitamahā-āyo mahāgāmo”ti² ācariyena vuttaṁ. “Apākāraparikkhepo sāpaṇo **nigamo**, sapākārāpaṇaṁ **nagaraṁ**, taṁtabbiparīto **gāmo**”ti³ Vinayaṭīkāsu. Gasanti madanti etthāti **gāmo**, sveva pākaṭo ce, **nigamo nāma** atireko gāmoti katvā. Bhusattho hettha **nī**-saddo, saññāsaddattā ca rassoti saddavidū. Janapadattho vuttova. “Sāmyāmacco sakhā koso, duggaṇca vijitaṁ balan”ti⁴ vuttāsu sattasu rājapakatīsu rañño tadavasesānaṁ channaṁ valena hitasukhābhivuddhi, tadekadesā ca ānuyantādayoti āha “**yaṁ tumhākan**”ti ādi.

Taṁtaṁkiccesu raññā amā saha bhavantīti **amaccā**. “Amāvāsī”ti ādisu⁵ viya hi samakiriyāya **amā**ti abyayapadaṁ, ca-paccayena taddhitasiddhīti neruttikā. Rajjakiccavosāsanakāle pana te raññā piyā, sahapavattanakā ca bhavantīti dasseti “**piyasahāyakā**”ti iminā. Rañño parisati bhavā **pārisajjā**. Ke pana teti vuttaṁ “**sesā**

1. Dī 1. 153 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 1. 324 piṭṭhe.

3. Kaṅkhāvitarāṇī-abhinavaṭīkāyaṁ Saṁghādisesakaṇḍe Kuladūsakasikkhāpade passitabbaṁ.

4. Abhidhāne bhūkaṇḍe catubbaṇṇavagge 350 gāthā.

5. Abhidhāne saggakaṇḍe 73 gāthāyaṁ.

āṇattikārakā”ti, yathāvuttānuyuttakhattiyādihi avasesā rañño āṇākarāti attho. Satipi deyyadhamme ānubhāvasampattiyā, parivārasampattiyā ca abhāve tādisaṃ dātum na sakkā. Vuddhakāle ca tādīsānampi rājūnaṃ tadubhayaṃ hāyateva, deyyadhamme pana asati pagevāti dassetuṃ **“deyyadhammasmiñhī”**ti-ādimāha. Deyyadhammasmiṃ asati ca mahallakakāle ca dātum na sakkāti yojanā. **Etenā**ti yathāvuttakāraṇadvayena. **Anumatiyā**ti anujānanena. **Pakkhā**ti sapakkhā yaññassa aṅgabhūtā. Yaññaṃ parikarontīti **parikkhārā**, sambhārā, te ca tassa yaññassa aṅgabhūtattā parivārā viya hontīti āha **“parivārā bhavanti”**ti. **“Ratho”**ti ādinā idhānadhippetamatthaṃ nisedheti.

“Ratho setaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo.

Upekkhā dhurasamādhī, anicchā parivāraṇaṃ”ti¹—

hi **Samyuttamahāvaggapāli**. Tattha **ratho**ti brahmayānasaññito aṭṭhaṅgikamaggaratho. **Setaparikkhāro**ti catupārisuddhisīlālaṅkāro. **“Sīlaparikkhāro”**tipi pāṭho. **Jhānakkho**ti vipassanāsampayuttānaṃ pañcannaṃ jhānaṅgānaṃ vasena jhānamaya-akkho. **Cakkavīriyoti** vīriyacakko. **Upekkhā dhurasamādhī**ti upekkhā dvinnānaṃ dhurānaṃ samatā. **Anicchā parivāraṇanti** alobho sīhacammādīni viya parivāraṇaṃ.

Aṭṭhaparikkhāravaṇṇanā

340. **Ubhato sujātādīhi** vuccamānehi. **Yasasāti** pañcavidhena ānubhāvena. Tenāha **“āṇāṭṭhapanasamatthatāyā”**ti. **“Saddho”**ti etassa “dātā dānassa phalaṃ paccanubhoti pattiyāyati”ti atthaṃ dassetuṃ **“dānassā”**ti-ādi vuttaṃ. Dāne sūroti **dānasūro**, deyyadhamme īsakampi saṅgaṃ akatvā muttacāgo, tabbhāvo pana kammassakatāñāṇassa tikkhavisadabhāvena veditabbo. Tassa hi tikkhavisadabhāvaṃ vibhāvetuṃ “saddho”ti vatvā “dānasūro”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **“na saddhāmattakenā”**ti ādi. Yassa hi kammassakatā paccakkhamiva upaṭṭhāti, so evaṃ vutto. **Yaṃ dānaṃ detī**ti yaṃ deyyadhammaṃ parassa deti. **Tassa pati hutvāti** tabbisayaṃ lobhaṃ suṭṭhumabhibhavanto tassa adhipati

1. Sam 3. 5 piṭṭhe.

hutvā deti. Kāraṇopacāravacanañhetam. Paratopi eseva nayo. Tabbisayena lobhena anākaḍḍhanīyattā **na dāso, na sahāyo**.

Tadevattham byatirekato, anvayato ca vivaritvā dassento “**yo hī**”ti ādimāha. Idhānadhippetassa hi dāsādivayassa byatirekato dassanam. Khādanīyabhojanīyādīsu madhurasseva paṇītattā “**madhuram bhuñjati**”ti vuttam, nidassanamattam vā etam, paṇītam paribhuñjatīti vuttam hoti. **Dāso hutvā deti** taṇhāya dāsabyatam upagatattā. **Sahāyo hutvā deti** tassa piyabhāvānissajjanato. **Sāmī hutvā deti** tattha taṇhādāsabyato attānam mocetvā abhibhuyya pavattanato. Yam panetam ācariyena vuttam “sāniparibhogasadisā”ti¹, tam taṇhādāsabyamatikkantatāsāmaññam sandhāya vuttam. Na hi khīṇāsavassa paribhogo sāniparibhogo viya khīṇāsavasassa dānam dānasāmīti attho upapanno hoti, pacchā vā pamādalikhitametam. **Tādisoti** dānasāmisabhāvo.

Samitapāpasamaṇabāhitapāpabrāhmaṇā ukkaṭṭhaniddesenettha vuttā, pabbajjāmatasamaṇajātimattabrāhmaṇā vā kapaṇādiggahaṇena gahitāti veditabbam. **Duggatā**ti dukkaram jīvikamupagatā kasiravuttikā. Tenāha “**daliddamanussā**”ti. **Pathāvinoti** maggagāmino. **Vaṇibbakā**ti dāyakānam guṇakittanavasena, kammaphalakittanamukhena ca yācanakā seyyathāpi naggacariyādayoti attham dassetuṃ “**ye iṭṭham dinnam**”ti ādi vuttam. Tadubhayeneva hi dānassa vaṇṇathomanā sambhavati. Ye vicaranti, te vaṇibbakā nāmāti yojetabbam. **Pasatamattanti** vihitāṇḍulādivasena vuttam, **sarāvamattanti** yāgubhattādivasena. **Opānam** vuccati ogāhetvā pātabbato nadītaḷākādīnam sabbasāraṇam tittham, opānamiva bhūtoti **opānabhūto**. Tenāha “**udapānabhūto**”ti ādi. **Hutvā**ti bhāvato. **Sutameva sutajātanti jātasaddassa** anattahantaravācakkattamāha yathā “kosajātan”ti.

Atītādi-atthacintanasamatthātā nāma tassa rañño anumānavasena, itikattabbatāvasena ca veditabbā, na Buddhānam viya tattha paccakkhadassitāyāti dassetuṃ “**atīte**”ti-ādi vuttam. Puññāpuññānisamsacintanañcettha

pakaraṇādhigatavasena veditabbaṃ. **Puññassāti** yaññapuññassa.

Dāyakacittampīti dāyakānaṃ, dāyakam vā cittampi, dātukamyatācittampīti vuttam hoti. Imesu pana aṭṭhasu aṅgesu aḍḍhatādayo pañca yaññassa tāva parikkhārā hontu tehi vinā tassa asijjhanato, sujātātā, pana surūpatā ca katham yaññassa parikkhāro siyā tadubhayena vināpi tassa sijjhanatoti codanāya sabbesampi aṭṭhannamaṅgānaṃ parikkhārabhāvaṃ anvayato, byatirekato ca dassento “**ete hi kirā**”ti ādimāha. Ettha ca keci evaṃ vadanti “yathā aḍḍhatādayo pañca yaññassa ekaṃsatova aṅgāni, na evaṃ sujātātā, surūpatā ca, tadubhayaṃ pana anekāṃsatova aṅganti dīpetum arucisūcakassa **kirasaddassa** gahaṇaṃ katan”ti. Te hi “ayaṃ dujjātoti-ādivacanassa anekāṃsikataṃ maññamānā tathā vadanti, tayidaṃ asāraṃ. Sabbasādhāraṇavasena hetam byatirekato yaññassa aṅgabhāvadassanaṃ tattha siyā kesañci tathā parivitakko”ti tassāpi avakāsābhāvadassanatthameva evaṃ vuttattā, tadubhayasādhāraṇavaseneva anekāṃsato aṅgabhāvassa adassanato ca. **Kirasaddo** panettha tadā brāhmaṇassa cintitākārasūcanattho daṭṭhabbo. Evamanena cintetvā “imānīpi aṭṭhaṅgāni tasseva yaññassa parikkhārā bhavantīti vuttānī”ti kira-saddena tassa cintitākāro sūcito hoti. **Evamādīnīti** ettha **ādisaddena** “ayaṃ virūpo kittakam -pa- upacchindissati, ayaṃ daliddo, appesakkho, assaddho, appassuto, na-atthaññū, namedhāvī kittakam -pa- upacchindissati”ti etesaṃ saṅgaho veditabbo

Catuparikkhārādivaṇṇanā

341. “Sujam paggaṇhantānan”ti ettha Soṇadaṇḍasuttavaṇṇanāyaṃ¹ vuttasu dvīsu vikappesu dutiyavikappaṃ nisedhento “**mahāyāgan**”ti ādimāha, tena ca purohitassa sayameva kaṭacchuggahaṇajotanena evaṃ sahatthā sakkaccaṃ dāne yuttapayuttatā icchitabbāti dasseti. **Evaṃ dujjātassāti** etthāpi “sujātātāya anekāṃsato aṅgabhāvadassanamevidan”ti aggahetvā heṭṭhā vuttanayena sabbasādhāraṇavaseneva attho gahetabbo. **Ādisaddena** hi “evaṃ anajjhāyakassa -pa- dussīlassa -pa-

1. Dī-Ṭṭha 1. 258 piṭṭhe.

duppaññassa saṁvidhānena pavattadānaṁ kittakaṁ kālaṁ pavattissatī”ti etesaṁ saṅgaho datṭhabbo. **Tasmāti** tadubhayakāraṇato.

Tissovidhāvaṇṇanā

342. **Tiṇṇaṁ ṭhānānanti** dānassa ādimajjhapariyosānasaṅkhātānaṁ tissannaṁ bhūmīnaṁ, avatthānānanti attho. **Calantīti** kampanti purimākārena¹ na tiṭṭhanti. **Karaṇattheti** tatiyāvibhatti-atthe. Karaṇīyasaddāpekkhāya hi kattari eva etaṁ sāmivacanāṁ, na karaṇe. Yebhuyyena hi karaṇajotakavacanassa atthabhāvato anuttakattāva karaṇatthoti idhādhippeto. Pacchānutāpassa akaraṇūpāyaṁ dassetuṁ “**pubba-pa- patiṭṭhapetabbā**”ti vuttaṁ. Tattha **acalāti** dalhā kenaci asaṁhīrā. **Patiṭṭhapetabbāti** suppatiṭṭhitā kātābbā. Tathā patiṭṭhāpanūpāyampi dassento “**evañhī**”ti ādimāha. Tathā patiṭṭhāpanena hi yathā taṁ dānaṁ sampati yathādhippāyaṁ nippajjati, evaṁ āyatimpi vipulaphalatāya mahapphalaṁ hoti vippaṭisārena anupakkiliṭṭhabhāvato. **Dvīsu ṭhānesūti** yajamānayiṭṭhatṭhānesu. Vipphaṭisāro -pa- na kattabboti atthaṁ sandhāya “**eseva nayo**”ti vuttaṁ. **Muñcacetanāti** pariccāgacetanā, tassā niccalabhāvo nāma muttacāgatā pubbābhisaṅkhāravasena uḷārabhāvo. **Pacchāsamanussaraṇacetanāti** paracetanā, tassā pana niccalabhāvo “aho mayā dānaṁ dinnāṁ sādhu suṭṭhū”ti dānassa sakkaccaṁ paccavekkhaṇavasena veditabbo. Tadubhayacetanānaṁ niccalakaraṇūpāyaṁ byatirekato dassetuṁ “**tathā -pa- hotī**”ti vuttaṁ. Tattha **tathā akarontassāti** muñcacetanāṁ, pacchāsamanussaraṇacetanañca niccalamakarontassa, vipphaṭisāraṁ uppādentassāti vuttaṁ hoti. “**Nāpi uḷāresu bhogesu cittaṁ namatī**”ti idaṁ pana pacchāsamanussaraṇacetanāya eva byatirekato niccalakaraṇūpāyadassanaṁ. Evañhi yathāniditṭhanidassanaṁ upapannaṁ hoti. Tattha **uḷāresu bhogesu**ti khattavisese pariccāgassa katattā laddhesupi uḷāresu bhogesu. **Nāpi cittaṁ namati** pacchā vipphaṭisārena upakkiliṭṭhabhāvato. Yathā kathanti āha “**mahāroruvan**”ti-ādi. Tassa hi seṭṭhissa gahapatino vatthu Kosalasamyutte², mayhakajātake³ ca āgataṁ. Tathā hi vuttaṁ—

1. Purimākāre (Dī-Ṭī 1. 327 piṭṭhe.) 2. Saṁ 1. 92 piṭṭhe. 3. Jātaka-Ṭīha 3. 281 piṭṭhe.

“Bhūtapubbaṃ so mahārāja seṭṭhi gahapati Tagarasikhim nāma Paccekasambuddhaṃ piṇḍapātena paṭipādesi, ‘detha samaṇassa piṇḍapātaṃ’ ti vatvā uṭṭhāyāsanā pakkāmi, datvā ca pana pacchā vippaṭisārī ahosi ‘varametaṃ piṇḍapātaṃ dāsā vā kammakarā vā bhuñjeyyun’ ti” ādi.

So kira aññesupi divasesu taṃ Paccekabuddhaṃ passati, dātuṃ panassa cittaṃ na uppajjati, tasmim pana divase ayaṃ Padumavatiyā Deviyā tatiyaputto Tagarasikhī Paccekabuddho gandhamādanapabbate phalasamāpattisukhena vītināmetvā pubbaṇhasamaye vuṭṭhāya anotattadahe mukhaṃ dhovivā manosilātale nivāsetvā kāyabandhanaṃ bandhitvā pattacīvaramādāya abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā iddhiyā vehāsaṃ abbhuggantvā nagaradvāre oruyha cīvaraṃ pārupitvā pattamādāya nagaravāsīnaṃ gharadvāresu saḥassabhaṇḍikaṃ ṭhapento viya pāsādikhehi abhikkamanādihi anupubbena seṭṭhino gharadvāraṃ sampatto, taṃ divasañca seṭṭhi pātova uṭṭhāya paṇītaṃ bhojanaṃ bhuñjitvā gharadvārakoṭṭhake āsanaṃ paññāpetvā dantantarāni sodhento nisinno hoti. So Paccekabuddhaṃ disvā taṃ divasaṃ pātova bhutvā nisinnattā dānacittaṃ uppādetvā bhariyaṃ pakkosāpetvā “imassa samaṇassa piṇḍapātaṃ dehi” ti vatvā rājupaṭṭhānatthaṃ pakkāmi. Seṭṭhibhariyā sampajaññaṭṭikā cintesi “mayā ettakena kālena imassa ‘dethā’ ti vacanaṃ na sutapubbaṃ, dāpentopi ca ajja na yassa vā tassa vā dāpeti, vītarāgadosamohassa vantakilesassa ohitabhārassa Paccekabuddhassa dāpeti, yaṃ vā taṃ vā adatvā paṇītaṃ piṇḍapātaṃ dassāmī” ti gharā nikkhamma Paccekabuddhaṃ pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā pattaṃ ādāya antonivesane paññattāsane nisīdāpetvā suparisuddhehi sālitaṇḍulehi bhattaṃ sampādetvā tadanurūpaṃ khādanīyaṃ, byañjanaṃ, sūpeyyaṇca abhisankharitvā pattaṃ pūretvā bahi gandhehi alaṅkaritvā Paccekabuddhassa hatthesu paṭiṭṭhapetvā vandi. Paccekabuddho “aññesampi Paccekabuddhānaṃ saṅghaṃ karissāmī” ti aparibhuñjitvāva anumodanaṃ vatvā pakkāmi. Sopi kho seṭṭhi rājupaṭṭhānaṃ katvā āgacchanto Paccekabuddhaṃ disvā āha “mayam tumhākaṃ piṇḍapātaṃ dethā” ti vatvā pakkantā, api vo laddho piṇḍapāto” ti, āma seṭṭhi laddhoti. “Passāmā” ti gīvaṃ ukkhipitvā

olokesi, athassa piṇḍapātagandho uṭṭhahitvā nāsapuṭaṃ pahari. So cittaṃ saṃyametuṃ asakkonto pacchā vipphaṇṇasārī ahosi, tassa pana vipphaṇṇasārassa uppannākāro “varametan”ti ādinā Pāḷiyaṃ¹ vuttoyeva. Piṇḍapātadānena panesa sattakkhattuṃ sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapanno, sattakkhattumeva ca Sāvattiyaṃ seṭṭhikule nibbatta, ayañcassa sattamo bhavo, pacchā vipphaṇṇasārena pana nāpi ulāsesu bhogesu cittaṃ namati. Vuttañhetam **saṃyuttavaralañchake**—

“Yaṃ kho so mahārāja seṭṭhi gahapati datvā pacchā vipphaṇṇasārī ahosi ‘varametan piṇḍapātaṃ dāsā vā kammakarā vā bhuñjeyyun’ti, tassa kammassa vipākena nāssulārāya bhattabhogāya cittaṃ namati, nāssulārāya vatthabhogāya, yānabhogāya, nāssulārānaṃ pañcannaṃ kāmagaṇānaṃ bhogāya cittaṃ namati”ti¹.

Mayhakaajātakepi vuttaṃ—

“Iti mahārāja Āgantukaseṭṭhi Tagarasikhipaccekabuddhassa dinnapaccayena bahuṃ dhanam labhi, datvā aparacetanaṃ paṇitaṃ kātuṃ asamatthatāya paṇite bhoge bhuñjituṃ nāsakkhī”ti².

Bhātu panesa ekaṃ puttaṃ³ sāpateyyassa kāraṇā jīvitam voropesi, tena kammena bahūni vassāni niraye paccittha, sattakkhattuṃca aputtako jāto, idānipi teneva kammena Mahāroraṇaṃ upapanno. Tena vuttaṃ **“Mahāroraṇaṃ upapannassa seṭṭhigahapatino viyā”ti**, purimacchimaṇḍanaṇāvasena cettha attho veditabbo. Ekā hi cetanā dve paṭisaṇḍhiyo na detīti.

Dasa-akāraṇaṇṇā

343. Ākaroti attano anurūpatāya samariyādaparicchedam⁴ phalaṃ nibbattetīti **ākāro**, kāraṇanti āha **“dasahi kāraṇehī”ti**. Mariyādattho hettha ā-saddo. Na dussīlesveva, atha kho **sīlavantesupi vipphaṇṇasāraṃ uppādessati**. Tadubhayepi na uppādetabboti hi

1. Saṃ 1. 93 piṭṭhe.

2. Jātaka-Tṭha 3. 282 piṭṭhe.

3. Bhātu ca pana ekaputtakam (Dhammapada-Tṭha 2. 354 piṭṭhe.)

4. Ā mariyādam paricchedam (?)

dassetuṃ api-saddena, pi-saddena vā sampiṇḍanaṃ karoti. **Paṭiggāhakatova uppajjati** balavataraṃ vipphaṇṣāraṃ sandhāya vuttaṃ, dubbalo pana deyyadhammato, parivārajanatopi uppajjateva. **Uppajjituṃ yuttanti** uppajjanārahaṃ, vipphaṇṣāraṃ pi vinodesīti sambandho. **Tesaṃyevāti** pāṇātipātīnameva. Yajanaṃ nāmettha dānamevādhippetaṃ, na aggijuhananti āha “**detu bhavan**”ti. **Vissajjati** muttacāgavasena cajatu. **Abbhantaranti** ajjhattaṃ sakasantāne.

Soḷasākāraṇṇanā

344. Anumatipakkhādayo eva heṭṭhā yaññassa vatthuṃ katvā “soḷasa parikkhārā”ti vutto, idha pana sandassanādivasena anumodanāya āraddhattā vuttaṃ “**soḷasahi ākārehi**”ti. **Dassetvāti** attano desanānubhāvena paccakkhamiva phalaṃ dassetvā, anekavāraṃ pana dassanato “dassetvā dassetvā”ti byāpanavacanāṃ, tadeva ābhūso meḍanaṭṭhena **āmeḍitavacananti** ācariyena¹ vuttaṃ. “**Samādapetvā samādapetvā**”ti ādisupi eseva nayo. **Tamatthanti** dānaphalavasena kammaphalasambandhamatthaṃ. **Samādapetvāti** sutamattaṃ akatvā yathā rājā tamatthaṃ sammadeva ādiyati citte karonto suggahitaṃ katvā gaṇhāti, tathā sakkaccaṃ ādāpetvā.

“**Vipphaṇṣāravinodanena**”ti idaṃ nidassanamattaṃ. Lobhadosamoha-issāmacchariyamānādayopi hi dānacittassa upakkilesā, tesaṃ vinodanenapi taṃ vodāpitaṃ samuttejitaṃ nāma hoti tikkhavisadabhāvāpattito, āsannatarabhāvato pana vipphaṇṣāravinodanameva gahitaṃ. Pavattite hi dāne tassa sambhavoti. Yāthāvato vijjamānehi guṇehi haṭṭhapahaṭṭhabhāvāpādanāṃ sampahaṃsananti, āha “**sundaran**”ti ādi. **Dhammatoti** saccato. Tadattameva dassetuṃ “**dhammena samena kāraṇenā**”ti vuttaṃ. Saccañhi dhammato anapetattā **dhammaṃ**, upasamacariyabhāvato **samaṃ**, yuttabhāvena **kāraṇanti** ca vuccati.

345. Tasmim yaññe rukkhataṇṇacchedopi nāma nāhosi, kuto pāṇavadhoti pāṇavadhābhāvasseva dalhīkaraṇatthaṃ, sabbaso viparītaggāhehi avidūsitatādassanattathaṃca Pāliyaṃ “neva gāvo haññimsū”ti-ādīni

1. Dī-Ṭī 1. 328 piṭṭhe.

vatvāpi “na rukkhā chijjimsū”ti ādi vuttanti dassento “**ye yūpanāmake**”ti ādimāha. **Barihisatthāyāti** paricchedatthāya. **Vanamālāsāṅkhepenāti** vanapupphehi ganthitamālāniyāmena. Evaṃ ācariyena¹ vuttaṃ, vanapanti-ākārenāti attho. **Bhūmiyaṃ vā pattharantīti** vedibhūmiṃ parikkhipantā tattha tattha pattharanti. Mantādinā hi parisāṅkhatā bhūmi vindati assa lābhasakkāreti katvā “**vedī**”ti vuccati. Tepi rukkhā tepi dabbāti sambandho, kammakattā cetam dvayaṃ, abhihitakammaṃ vā. Vatticchāya hi yathāsattim kārakā bhavanti. Vuttanayena pāṇavadhābhāvassa dalhīkaraṇattham, viparītaggāhena avidūsitabhāvadassanatthañcetanti dasseti “**kiṃ panā**”ti-ādinā. **Antogehadāso** antojāto. **Ādi**-saddena dhanakkītakaramarānītasāmaṃ dāsabyūpagatānaṃ saṅgaho. **Pubbamevāti** bhatikaraṇato pageva. **Dhanaṃ gahetvāti** divase divase yathākammaṃ gahetvā. **Bhattavetananti** devasikaṃ bhatañceva māsikādiaparibbayaṇca. Vuttovāyamattho. **Tajjitāti** santajjitā. **Parikammānīti** sabbabhāgiyāni kammāni, uccāvacāni kammānīti attho. **Piyasamudācārenevāti** iṭṭhavacaneneva. **Yathānāmasenevāti** pākaṭanāmānurūpeneva. **Sappitelanavanītadadhimadhuphāṇitena cevāti** ettha **ca**-saddo avuttasamuccayattho, tena paṇītapapaṇītānaṃ nānappakārānaṃ khādanīyabhojanīyādīnañceva vatthayānamālāgandhavilepanaseyyāvasathādīnaṇca saṅgaho daṭṭhabbo, tenāha “**paṇītehi sappitelādisammissehevā**”ti ādi. Tassa tassa kālassa anurūpehi yāgu -pa- pānakādīhīti sambandho. **Sappi-ādīnanti** sappi-ādīhi.

346. Paṭisāmetabbato, attano attano santakabhāvato ca **saṃ** nāma dhanam vuccati, tassa patīti **sapati** niggahitalopena, dhanavā, diṭṭhadhammikasamparāyikahitāvahattā tassa hitanti **sāpateyyam**, tadeva dhanam. Tenāha “**pahūtaṃ dhanan**”ti. **Akkhayadhamamevāti** akhayasabhāvameva. **Gāmabhāgenāti** saṃkittanavasena gāme vā gahetabbabhāgena, evaṃ ācariyena² vuttaṃ, paccekam sabhāgagāmakotṭhāsenātīpi attho. Sesesupi eseva nayo.

1. Dī-Ṭī 1. 329 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭī 1. 329 piṭṭhe.

347. **Yaññāvāṭoti** khaṇitāvāṭassa assamedhādiyaññayajanaṭṭhānassetam adhivacanam, tabbohārena pana idha dānasālāya eva, tāya ca puratthimanagaradvāre katāya puratthimabhāge evāti attham dasseti “**puratthimato nagaradvāre**”ti ādinā. Tam pana ṭhānam rañño dānasālāya nātidiṭṭhe evāti āha “**yathā**”ti ādi. Yato tattha pātārāsam bhuñjitvā akilantarūpāyeva sāyanhe rañño dānasālam sampāpuṇanti. “**Dakkhiṇena yaññāvāṭassā**”ti ādisupi eseva nayo. **Yāguṃ pivitvāti** hi yāgusīsena pātārāsabhojanamāha.

348. **Madhuranti** sādurasam. **Upari vattabbamatthanti** “apica me bho evam hoti”ti ādinā vuccamānamattham. **Parihārenāti** Bhagavantam garuṃ katvā agāravaparihārena, ujukabhāvāpanayanena vā, ujukavuttiṃ pariharitvā vaṅkavuttiyāva yathācintitamattham pucchanto evamāhāti vuttam hoti. Tenāha “**ujukameva pucchayamāno agāravo viya hoti**”ti.

Niccadāna-anukulayaññavaṇṇanā

349. **Uṭṭhāyāti** dāne uṭṭhānagīriyamāha, **samuṭṭhāyāti** tassa sātaccakiriyam. Kasivāṇijjādikammāni **akaronto** daliddiyādi-anatthāpattiya **nassissatīti** adhippāyo. **Appasambhārataro ceva mahapphalataro cāti** saṅkhepato Aṭṭhakathāyam vutto, Pāliyam pana “appatthataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṃsataro cā”ti pāṭho. Tattha **appasambhārataroti** ativiya parittasambhāro, asamārabbhiasambhāro. **Appatthataroti** pana ativiya appakicco, **attho** cettha kiccam, ttha-kārassa ṭṭha-kāram katvā “**appaṭṭhataro**”tipi pāṭho. Sammā ārabhīyati yañño etenāti **samārambho**, sambhārasambharaṇavasena pavattasattapīḷā, appo samārambho etassāti tathā, ayam panāti sayenāti **appasamārambhataro**. Vipākasaññitam mahantam sadisam phalametassāti **mahapphalo**, ayam panātisayenāti **mahapphalataro**. Udayasaññitam mahantam nissandādiphalametassāti **mahānisaṃso**, ayam panātisayenāti **mahānisaṃsataro**. **Dhuvadānānīti** dhuvāni thirāni avicchinnāni katvā dātabbadānāni. **Niccabhattānīti** ettha bhattasīsena catupaccayaggahaṇam. **Anukulayaññānīti** anukulam kulānukkamam upādāya dātabbadānāni.

Tenāha “**amhākan**”ti ādi. Yāni pavattetabbāni, tāni anukulayaññāni nāmāti yojetabbam. **Nibaddhadānānī**ti nibandhetvā niyametvā paveṇīvasena pavattitadānāni.

Hatthidantena katā **dantamayasalākā**, yattha dāyakānaṃ nāmaṃ aṅkanti, iminā taṃ niccabhattaṃ salākadānavasenāti dasseti. **Taṃ kulanti** Anāthapiṇḍikakulaṃ. **Dāliddiyenāti** daliddabhāvena. “**Ekasalākato uddhaṃ dātuṃ nāsakkhī**”ti iminā ekenapi salākadānena nibaddhadānaṃ upacchinditumadatvā anurakkhaṇamāha. **Raṇṇoti** setavāhanaraṇṇo.

Ādīni vatvāti ettha ādisaddena “kasmā seno viya maṃsapesiṃ pakkhanditvā gaṇhāsī”ti evamādīnaṃ samasamadāne ussukkana vacanānaṃ saṅgaho. **Galaggāhāti** galaggahaṇā. “**Kammacchedavasenā**”ti iminā attano attano kammokāsādānampi pīlayevāti dasseti. **Samārambhasaddo** cettha pīlanatthoti āha “**pīlasaṅkhāto samārambho**”ti. Pubbacetanāmuñcetanā-aparacetanāsampattiyā dāyakavasena tīṇi aṅgāni, vītarāgatāvītadosatāvīsamohatāpaṭipattiyā dakkhiṇeyyavasena ca tīṇīti evaṃ **chaḷaṅgasamannāgatā** hoti **dakkhiṇā**, Chaḷaṅguttare **Nandamātāsuttaṇca**¹ tassatthassa sādhaṃ. Aparāparaṃ uppajjanakacetanāvasena mahānadi viya, mahāgho viya ca ito cito ca abhisanditvā pakkhanditvā pavattito puñṇameva **puñṇābhisando**. **Tathāvidhanti** pamāṇassa kātuṃ asukarattamāha. Kāraṇamahattena phalamahattampi vedītabbāni upari najjā vuṭṭhiyā mahogho viyāti vuttaṃ “**tasmā**”ti-ādi.

350. **Navanavoti** sabbadā abhinavo, divase divase dāyakassa byāpārāpajjanato kiccapariyosānaṃ natthīti vuttaṃ “**ekenā**”ti ādi. Yathāraddhassa āvāsassa katipayenāpi kālena parisamāpetabbato kiccapariyosānaṃ atthīti āha “**paṇṇasālan**”ti ādi. Mahāvihārepi kiccapariyosānassa atthitā-upāyaṃ dassetuṃ “**ekavāraṃ dhanapariccāgaṃ katvā**”ti vuttaṃ. **Suttantapariyāyenāti** sabbāsavasuttantādīpālinayena. **Navānisarīsāti** sītapāṭighātādayo paṭisallānārāmapariyosānā yathāpaccavekkhaṇaṃ gaṇitā nava udayā, appamattatāya cete vuttā.

1. Am 2. 295 piṭṭhe.

Yasmā pana āvāsaṃ dentena nāma sabbampi paccayajātaṃ dinnameva hoti. Yathāha **saṃyuttāgamavaralañchake** “so ca sabbadado hoti, yo dadāti upassayan”¹, sadā puññapavaḍḍhanūpāyañca etaṃ. Vuttañhi tattheva “ye dadanti upassayaṃ, tesaṃ divā ca ratto ca, sadā puññaṃ pavaḍḍhati”². Tathā hi dve tayo gāme piṇḍāya caritvā kiñci aladdhā āgatassāpi chāyūdakasampannaṃ ārāmaṃ pavisitvā nahāyitvā patissaye muhuttaṃ nipajjitvā utthāya nisinnassa kāye balaṃ āharitvā pakkhittaṃ viya hoti. Bahi vicarantassa ca kāye vaṇṇadhātu vātātapehi kilamati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya muhuttaṃ nipannassa visabhāgasantati vūpasammati, sabhāgasantati patiṭṭhāti, vaṇṇadhātu āharitvā pakkhittā viya hoti. Bahi vicarantassa ca pāde kaṇṭako vijjhati, khāṇu paharati, sarīsapādiparissayā ceva corabhayañca uppajjati, patissayaṃ pavisitvā dvāraṃ pidhāya nipannassa sabbe te parissayā na honti, sajjhāyantassa dhammapītisukhaṃ, kammaṭṭhānaṃ manasi karontassa upasamasukhañca uppajjati bahiddhā vikkhepābhāvato. Bahi vicarantassa ca kāye sedā muccanti, akkhīni phandanti, senāsaṇaṃ pavisaṇakkhaṇe mañcapīṭhādīni na paññāyanti, muhuttaṃ nipannassa pana akkhipasādo āharitvā pakkhitto viya hoti, dvāravātapaṇamañcapīṭhādīni paññāyanti. Etasmiñca āvāse vasantaṃ disvā manussā catūhi paccayehi sakkaccaṃ upaṭṭhahanti. Tena vuttaṃ “āvāsaṃ dentena -pa- hoti”³ti, “sadā puññapavaḍḍhanūpāyañca etaṃ”³ti ca, tasmā ete yathāvuttā sabbepi ānisaṃsā veditabbā.

Khandhakapariyāyenāti Senāsaṇakkhandhake³ āgatavinayapāḷinayena. Tattha hi āgatā—

“Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca.

Sarīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

Tato vātātapo ghorō, sañjāto paṭihaññati.

Leṇatthañca sukhaththañca, jhāyituñca vipassituṃ.

Vihāradānaṃ saṃghassa, aggāṃ Buddhena vaṇṇitaṃ.

Tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

1. Saṃ 1. 29 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 30, 31 piṭṭhe.

3. Vi 4. 291 piṭṭhe.

Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute.
 Tesam annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.
 Dadeyya ujubhūtesu, vippasannena cetasā.
 Te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhapanūdanam.
 Yam so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo”ti—

Rājagahaseṭṭhādīnaṃ vihāradānena anumodanāgāthāyo peyyālavasena dassitā. Tattha **sītaṃ uṇhanti** utuvisabhāgavasena vuttam. **Sisire cāpi vuṭṭhiyoti** ettha **sisiroti** samphusitakavāto vuccati. **Vuṭṭhiyoti** ujukameghavuṭṭhiyo eva. Etāni sabbāni “paṭihanti”ti imināva padena yojetabbāni.

Paṭihaññatīti vihārena paṭihaññati. **Leṇatthanti** nilīyanattham.
Sukhatthanti sītādīparissayābhāvena sukhavīhārattham. **“Jhāyituñca vipassitun”**ti idampi padadvayaṃ “sukhatthañcā”ti imināva padena yojetabbam. Idañhi vuttam hoti—sukhatthañca vihāradānam,
 katamasukhattham? Jhāyitum, vipassituñca yaṃ sukham, tadattham. Atha vā parapadenapi yojetabbam—jhāyituñca vipassituñca vihāradānam, “idha jhāyissati vipassissatī”ti dadato **vihāradānam saṃghassa aggaṃ Buddhena vaṇṇitam**. Vuttañhetam “so ca sabbadado hoti, yo dadāti upassayan”ti¹.

Yasmā ca aggaṃ vaṇṇitam, **tasmā hi paṇḍito posoti** gāthā. **Vāsayettha bahussuteti** ettha vihāre pariyattibahussute ca paṭivedhabahussute ca vāseyya. **Tesam annañcāti** yaṃ tesam anucchavikaṃ annañca pānañca vatthāni ca mañcapīṭhādīsenāsanāni ca, taṃ sabbam tesu **ujubhūtesu** akuṭṭilacittesu. **Dadeyyāti** nidaheyya. Tañca kho **vippasannena cetasā**, na cittappasādam virādhavā. Evaṃ vippasannacittassa hi **te tassa dhammaṃ desenti -pa- parinibbāti anāsavoti** ayamettha Aṭṭhakathānayo².

Ayam pana Ācariyadhammapālatherena³ ceva
 Ācariyasāriputtatherena⁴ ca saṃvaṇṇito Tīkānayo—**sītanti** ajjhataṃ dhātukkhobhavasena vā

1. Saṃ 1. 29 piṭṭhe.

3. Dī-Tī 1. 331 piṭṭhe.

2. Vi-Tī 4. 58 piṭṭhe.

4. Sārattha-Tī 3. 393 piṭṭhe.

bahiddhā utuvipariṇāmasena vā uppajjanakasītaṃ. **Uṇhanti** aggisantāpaṃ, tassa vanaḍāhādīsu sambhavo daṭṭhabbo. **Paṭihantīti** paṭibādhati yathā tadubhayavasena kāyacittānaṃ bādhanāṃ na hoti, evaṃ karoti. Sītuṇhabbhāhate hi sarīre vikkhittacitto bhikkhu yoniso padahitum na sakkoti, **vālamigānīti** sīhabyagghādicaṇḍamige. Guttasenāsanañhi āraññakampi pavisitvā dvāraṃ pidhāya nisinnassa te parissayā na honti. **Sarīsapeti** ye keci sarante gacchante dīghajālike sappādike. **Makaseti** nidassanamattametaṃ, ḍaṃsādīnampi eteneva saṅgaho daṭṭhabbo. **Sisireti** sisirakālavasena, sattāhavaddalikādivasena ca uppanne sisirasamphassee. **Vuṭṭhiyoti** yadā tadā uppannā vassavuṭṭhiyo paṭihantīti yojanā.

Vātātapo ghoroti rukkhagacchādīnaṃ ummūlabhaññanādivasena pavattiyā ghorō saraja-arajādibhedo vāto ceva gimhapariḷāhasamayesu uppattiyā ghorō sūriyātapo ca **paṭihaññīti** paṭibāhīyati. **Leṇatthanti** nānārammaṇato cittaṃ nivattetvā paṭisallānārāmatthaṃ. **Sukhatthanti** vuttaparissayābhāvena phāsuviḥāratthaṃ. **Jhāyituntī** aṭṭhatimsāya ārammaṇesu yathā katthaci cittaṃ upanibandhitvā upanijjhāyitum. **Vipassituntī** aniccādito saṅkhāre sammāsītum.

Vihāreti patissaye. **Kārayeti** kārāpeyya. **Rammeti** manorame nivāsasukhe. **Vāsayettha bahussuteti** kāretvā pana ettha viḥāre bahussute sīlavante kalyāṇadhamme nivāseyya, te nivāsento pana tesāṃ bahussutānaṃ yathā paccayehi kilamatho na hoti, evaṃ **annañca pānañca vatthasenāsanāni ca dadeyya ujubhūtesu** ajjhāsayasampannesu kammakammaphalānaṃ, ratanattayaguṇānañca saddahanena **vippasannena cetasā**.

Idāni gahaṭṭhapabbajitānaṃ aññamaññūpakāritaṃ dassetum “te tassā”ti gāthamāha. Tattha **teti** bahussutā. **Tassāti** upāsakassa. **Dhammaṃ desentīti** sakalavaṭṭadukkhapanūdānaṃ saddhammaṃ desenti. **Yaṃ so dhammaṃ idhaññāyāti** so upāsako yaṃ saddhammaṃ imasmim̐ sāsane sammāpaṭipajjanena jānitvā aggamaggādhigamanena **anāsavo** hutvā **parinibbāti** ekādasaggivūpasamena sīti bhavatīti.

Sītapatiḡhātādikā vipassanāvasānā terasa, annādilābho,
dhammassavanaṃ, dhammāvabodho, parinibbānanti evamettha **sattarasa
ānisaṃsā vuttā**.

Paṭiggahaṇakānaṃ vihāravasena uppannaphalānurūpampi dāyakānaṃ
vihāradānaphalaṃ veditabbaṃ. Yebhuyyena hi kammasarikkhakaphalaṃ
labhantīti āha **“tasmā”**ti ādi. **“Saṃghassa pana pariccattattā”**ti iminā
saṃghikavihārameva padhānavasena vadati, saṃghikavihāro nāmesa
cātuddisaṃ saṃghaṃ uddissa katavihāro, yaṃ sandhāya **padabhājaniyaṃ**
vuttaṃ “saṃghiko nāma vihāro saṃghassa dinno hoti pariccatto”ti¹. Yattha
hi cetiyaṃ patiṭṭhitaṃ hoti, dhammassavanaṃ karīyati, catūhi disāhi
bhikkhū āgantvā appaṭipucchitvāyeva pāde dhovitvā kuñcitāya dvāraṃ
vivaritvā senāsanaṃ paṭijaggitvā yathāphāsukaṃ gacchanti, so antamaso
caturatanikāpi paṇṇasālā hotu, cātuddisaṃ saṃghaṃ uddissa
katavihārotveva vuccati.

351. Lobhaṃ niggaṇhituṃ asakkontassa **duppariccajā**. **“Ekabhikkhussa
vā”**ti ādi upāsakānaṃ tathā samādāne āciṇṇaṃ, dalhataṃ samādānaṃ
dassetuṃ vuttaṃ, saraṇaṃ pana tesaṃ sāmaṃ samādinnaṃ
samādinnaṃveva hoti”ti vadanti. Saṃghassa vā gaṇassa vā santiketi yojanā.
Tatthāti yathāgahite saraṇe, **“tassā”**tipi pāṭho, yathāgahitasaraṇassāti attho.
Natthi punappunaṃ kattabbatāti viññūjātike sandhāya vuttaṃ.
Viññūjātikānameva hi saraṇādi-atthakosallānaṃ suvaṇṇaghaṭe sīhavasā viya
akuppaṃ saraṇagamaṇaṃ tiṭṭhati. **“Jīvitapariiccāgamayaṃ puññaṃ”**ti ca
idaṃ “sace, tvaṃ yathāgahitaṃ saraṇaṃ na bhindissati, evāhaṃ taṃ
māremī”ti kāmaṃ koci tiṇhena Satthena jīvitā voropeyya, tathāpi “nevāhaṃ
Buddhaṃ ‘na Buddha’ti, dhammaṃ ‘na dhammo’ti, saṃghaṃ ‘na saṃgho’ti
vadāmi”ti dalhataṃ katvā gahitasaraṇassa vasena vuttaṃ.
“Saggasampattiṃ deti”ti nidassanamattametaṃ. Phalānisaṃsāni panassa
saraṇagamaṇavaṇṇanāyaṃ² vuttāneva.

352. Vakkhamānanayena verahetutāya **veraṃ** vuccati
pāṇātipātādipāpadhammo, taṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya
kathamāgacchasi”ti tajjentī viya

1. Vi 2. 61, 62, 65, 67 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 1. 205 piṭṭhe.

nivāretīti **veramaṇī**, tato vā pāpadhammato viramati etāyāti “viramaṇī”ti vuttaṃ.

Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ panāha “veramaṇisikkhāpadāṃ, viramaṇisikkhāpadanti dvidhā sajjhāyaṃ karontī”ti¹.

Kusalacittasampayuttāvettha virati adhippetā, na phalasampayuttā yaññādhikaraṇato. Asamādinnaṣiḷassa sampattato yathūpaṭṭhitavītikkamitabbavattthuto virati **sampattavirati**. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati**. **Setu** vuccati ariyamaggo, tappariyāpannā hutvā pāpadhammānaṃ samucchedavasena ghātanappavattā virati **setughātavirati**. Aññatra “samucchedavirati”tipi vuttā. Idāni tā sarūpato dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Jāti -pa- dīnī**ti apadisitabbajātigottakulādīni. **Ādisaddena** vayabāhusaccādīnaṃ saṅgaho. **Pariharatī**ti avītikkamavasena parivajjeti, Sihaḷadīpe cakkana-upāsakassa² viya sampattavirati veditabbā.

“**Pāṇaṃ na hanāmī**”ti-ādīsu ādyatthena **iti**-saddena, vikappatthena vā-saddena vā “adinnaṃ nādiyāmi, adinnādānā viramāmi, veramaṇiṃ samādiyāmi”ti evamādīnaṃ paccekamatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Evañca katvā “sikkhāpada”micceva avatvā “sikkhāpadānī”ti vuttaṃ. Pāṇātipātā veramaṇinti sambandho. **Samādiyāmī**ti sammā ādiyāmi, avītikkamādhippāyena, akhaṇḍā’chiddā’kammāsā’sabalakāritāya ca gaṇhāmīti vuttaṃ hoti. Uttaravaḍḍhamānapabbatavāsi-upāsakassa² viya samādānavirati veditabbā.

Maggasampayuttāti sammādiṭṭhiyādimaggasampayuttā. Idāni tattha tatthāgatesu dhammato, koṭṭhāsato, ārammaṇato, vedanāto, mūlato, ādānato, bhedaṭṭoti ādinā anekadhā vinicchayesu saṅkhepeneva ārammaṇato vinicchayaṃ dassetuṃ “**tatthā**”ti ādi vuttaṃ. **Purimā dveti** sampattasamādānaviratiyo. “**Jīvitindriyādivatthū**”ti paramatthato pāṇo vutto, paññattito pana “sattādivatthū”ti vattabbaṃ. Evañhi “sattēyeva ārabhitvā pāṇātipātā, abrahmacariyā ca viramati”ti³ **Khuddakāgamatṭhakathāvacanena** saṃsandati sametīti. **Ādisaddena** cettha

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 15 piṭṭhe.

2. Ma-Ṭṭha 1. 207; Saṃ-Ṭṭha 2. 138-9; Abhi-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhesu.

3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 22 piṭṭhe.

sattasaṅkhāravasena adinnavatthu, tathā phoṭṭhabbavatthu, vitathavatthu, saṅkhāravaseneva surāmerayavatthūti etesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattantīti** yathāvuttaṃ vītikkamavatthum ālambitvā vītikkamanacetanāsaṅkhāta viramitabbavatthuto viramaṇavasena pavattanti. **Pacchimāti** setughātavirati. **Nibbānārammaṇāva** tathāpi kiccasāadhanato. Iminā pana tattheva āgatesu tīsu ācariyavādesu dve paṭibāhitvā ekassevānujānanaṃ veditabbaṃ.

“Sampattavirati, hi samādānavirati ca yadeva pajahati, taṃ attano pāṇātipātādi-akusalamevārammaṇaṃ katvā pavattatī”ti keci vadanti, “samādānavirati yato viramati, taṃ attano vā paresaṃ vā pāṇātipātādi-akusalamevālambaṇaṃ katvā pavattati. Sampattavirati pana yato viramati, tesaṃ pāṇātipātādīnaṃ ālambaṇāneva ārammaṇaṃ katvā pavattatī”ti apare. “Dvayampi cetam yato pāṇātipātādi-akusalato viramati, tesaṃ ārammaṇabhūtaṃ vītikkamitabbavatthumevālambaṇaṃ katvā pavattati. Purimapurimapadatthañhi vītikkamavatthumālambaṇaṃ katvā pacchimapacchimapadatthato viramitabbavatthuto viramatī”ti aññe. Paṭhamavādo cettha ayuttoyeva. Kasmā? Tassa attano pāṇātipātādi-akusalassa paccuppannābhāvato, abahiddhābhāvato ca. Sikkhāpadavibhaṅge hi pañcannaṃ sikkhāpadānaṃ paccuppannārammaṇatā, bahiddhārammaṇatā ca vuttā. Tathā dutiyavādopi ayuttoyeva. Kasmā? Purimavādena sammissattā, paresaṃ pāṇātipātādi-akusalārammaṇabhāve ca anekantikattā, dvinnaṃ ālambaṇappabhedavacanato ca. Tatiyavādo pana yutto sabbabhāṇakānamabhimato, tasmā tadeva anujānātīti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “tīsu ācariyavādesu dve paṭibāhitvā ekassevānujānanaṃ veditabbaṃ”ti.

Etthāha—yajjetaṃ viratidvayaṃ jīvitindriyādivītikkamitabbavatthumevālambaṇaṃ katvā pavatteyya, evaṃ sati aññaṃ cintento aññaṃkareyya, yañca pajahati, taṃ na jāneyyāti aya’manadhippeto attho āpajjatīti? Vuccate—na hi kiccasāadhanavasena pavattento “aññaṃ cintento aññaṃ karotī”ti vā “yañca pajahati, taṃ na jānātī”ti vā vuccati. Yathā pana ariyamaggo nibbānārammaṇova kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādivatthārammaṇampetaṃ viratidvayaṃ pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahati. Tenāhu porāṇā—

“Ārabhitvāna amataṃ, jahanto sabbapāpake.

Nidassanañcetta bhava, maggaṭṭhoriyapuggalo”ti¹.

Idāni saṅkhepeneva ādānato, bhedato vā vinicchayaṃ dassetuṃ “**etthā**”ti ādi vuttaṃ. “Pañcaṅgasamannāgataṃ sīlaṃ samādiyāmi”ti-ādinā **ekato** ekajjhaṃ gaṇhāti. Evampi hi kiccavasena etāsaṃ pañcavidhatā viññāyati. **Sabbānipi bhinnāni honti** ekajjhaṃ samādinattā. Na hi tadā pañcaṅgikattaṃ sīlassa sampajjati. Yaṃ tu vītikkantaṃ, teneva kammabaddho. “Pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi”ti ādinā **ekekaṃ** visuṃ visuṃ gaṇhāti. “**Veramaṇisikkhāpadan**”ti ca idaṃ samāsabhāvena **Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṃ**² vuttaṃ, Pālipotthakesu pana “veramaṇin”ti niggaḥitantaṃ byāsabhāvena dissati. Gahaṭṭhavasena cetāṃ vuttaṃ. Sāmaṇerānaṃ pana yathā tathā vā samādāne ekasmiṃ bhinne sabbānipi bhinnāni honti, pārājikāpattito. Iti ekajjhaṃ, paccekaṅca samādāne viseso idha vutto, **Khuddakāgamaṭṭhakathāyaṃ** pana “ekajjhaṃ samādiyato ekāyeva virati ekāva cetanā hoti, kiccavasena panetāsaṃ pañcavidhattaṃ viññāyati. Paccekaṃ samādiyato pana pañceva viratiyo, pañca ca cetanā honti”ti³ ayaṃ viseso vutto. Bhedepi “yathā tathā vā samādiyantu, sāmaṇerānaṃ ekasmiṃ bhinne sabbānipi bhinnāni honti. Pārājikaṭṭhāniyāni hi tāni tesaṃ. Yaṃ tu vītikkantaṃ hoti, teneva kammabaddho. Gahaṭṭhānaṃ pana ekasmiṃ bhinne ekameva bhinnaṃ hoti, yato tesaṃ taṃsamādānena puna pañcaṅgikattaṃ sīlassa sampajjati”ti vuttaṃ. Yathāvuttopi dīghabhāṇakānaṃ vādo aparevādo nāma tattha kato.

Setughātaviratiyā pana bhedo nāma natthi paṭipakkhasamucchinnaena akuppasabhāvattā. Tadevatthaṃ dassentena “**bhavantarepi**”ti ādi vuttaṃ. Tattha “**bhavantarepi**”ti iminā attano ariyabhāvaṃ ajānantopīti atthaṃ viññāpeti. **Jīvitahetupi**, pageva aññahetu. “**Neva pāṇaṃ hanati, na suraṃ pivati**”ti idaṃ majjhepeyyālaniddiṭṭhaṃ, migapadavaḷaṇjananayena vā

1. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 23 piṭṭhe.

2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 15 piṭṭhe.

3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 18 piṭṭhe.

vuttaṃ. **Suranti** ca nidassanamattaṃ. Sabbampi hi surāmerayamajjapamādaṭṭhānānuyogaṃ na karoti. “Majjanti tadeva ubhayaṃ, yaṃ vā panaññaṃpi surāsavavinimuttaṃ madanīyaṃ”¹ **Samyuttamahāvaggaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. **Khuddakapāṭṭhakathāyaṃ** “tadubhayameva madanīyaṭṭhena majjaṃ, yaṃ vā panaññaṃpi kiñci atthi madanīyaṃ, yena pītena matto hoti pamatto, idaṃ vuccati majjan”². “**Sace pissā**”^{ti}-ādinā tattheva visesadassanaṃ, ajānantassapi **khīrameva** mukhaṃ **pavisati, na surā**, pageva jānantassa. **Koñcasakuṇānanti** kuntasakuṇānaṃ. Sacepi mukhe khīramissake uduke pakkhipantīti yojetabbaṃ. “Na cettha upamopameyyānaṃ sambaddhatā siyā koñcasakuṇānaṃ yonisiddhattā”^{ti} koci vadeyyāti āha “**idan**”^{ti} ādi. **Yonisiddhanti** manussatiracchānānaṃ uddhaṃ tiriyameva dīghatā viya, bakānaṃ meghasaddena, kukkuṭīnaṃ vātena gabbhaggahaṇaṃ viya ca **jātisiddhaṃ**, iti koci vadeyya ceti attho. Cevā”^{tipi} pāṭhaṃ vatvā samuccayatthamicchanti keci. **Dhammatāsiddhanti** bodhisatte kucchigate bodhisattamātu sīlaṃ viya, vijāte tassā divaṅgamaṇaṃ viya ca sabhāvena siddhaṃ, maggadhammatāya vā ariyamaggānubhāvena siddhanti veditabbanti vissajjeyyāti attho.

Diṭṭhijukaraṇaṃ nāma bhāriyaṃ dukkaraṃ, tasmā saraṇagamaṇaṃ sikkhāpadasamādānato mahatṭhatarameva, na appaṭṭhataranti adhippāyo. **Etanti** sikkhāpadaṃ. **Yathā vā tathā vā gaṇhantassāpīti** ādaraṃ gāravamakatvā samādiyantassāpi. **Sādhukaṃ gaṇhantassāpīti** sakkaccaṃ sīlāni samādiyantassāpi **appaṭṭhatarameva appasamārambhatarāṇca**, na diguṇaṃ ussāho karaṇīyoti vuttaṃ hoti. Sīlaṃ idha abhayadānatāya **dānaṃ**, anavasesaṃ vā sattanikāyaṃ dayati rakkhatīti **dānaṃ**. Ayamettha Atṭhakathāmuttakanayo—saraṇaṃ upagatena kāyavācācittēhi sakkaccaṃ vatthuttayapūjā kātabbā, tattha ca saṃkilesa sādhukaṃ pariharitabbo, sikkhāpadāni pana samādānamattaṃ, sampattavatthuto viramaṇamattañcāti saraṇagamaṇato sīlassa appaṭṭhataratā, appasamārambhataratā ca veditabbā. Sabbesaṃ sattānaṃ jīvitadānādinā daṇḍanidhānato, sakalalokiyalokuttaraguṇādhiṭṭhānato cassa **mahapphalataratā**, **mahānisamsataratā** ca daṭṭhabbāti.

1. Sam-Ṭṭha 3. 334 piṭṭhe.

2. Khuddakapāṭṭha-Ṭṭha 17 piṭṭhe.

Tamatthaṃ Pāḷiyā sādiento **“vuttaññhetan”**ti ādimāha. Tattha **“aggānī”**ti ñātattā **aggaññānī**. Cīrarattatāya ñātattā **rattaññānī**. **“Ariyānaṃ sādhūnaṃ vaṃsānī”**ti ñātattā **vaṃsaññānī**. Purimakānaṃ ādipurisānaṃ etānīti **porāṇānī**. Sabbaso kenacipi pakārena sādhuhi na kiṇṇānī na chaḍḍitānīti **asaṃkiṇṇānī**. Ayañca nayo nesaṃ yathā atīte, evaṃ etarahi, anāgate cāti āha **“asaṃkiṇṇapubbānī”**ti-ādi. Atīte hi kāle asaṃkiṇṇabhāvassa **“asaṃkiṇṇapubbānī”**ti nidassanaṃ, paccuppanne **“na saṅkiyanti”**ti, anāgate **“na saṅkiyissanti”**ti. Atoyeva **appaṭikuttānī** na paṭikkhittānī. Na hi kadācipi viññū samaṇabrāhmaṇā himsādipāpadhammaṃ anujānanti. **Aparimāṇānaṃ sattānaṃ abhayaṃ detī**ti sabbesu bhūtesu nihitadaṇḍattā sakalassapi sattanikāyassa bhayābhāvaṃ deti. Na hi ariyasāvakaṭo kassaci bhayaṃ hoti. **Averanti** verābhāvaṃ. **Abyāpajjhanti** niddukkhaṭaṃ. **“Aparimāṇānaṃ sattānaṃ abhayaṃ datvā”**ti ādi ānisaṃsadassanaṃ, hetumhi cettha **tvā**-saddo yathā **“mātaraṃ saritvā rodati”**ti.

Yaṃ kiñci cajanalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ yaññoti āha **“idañca panā”**ti-ādi. Nanu ca pañcasīlaṃ sabbakālikam. Abuddhuppādakālepi hi viññū taṃ samādiyanti, na ca ekantato vimuttāyatanam bāhirakānampi samādinattā. Saraṇagamaṇaṃ pana Buddhuppādahetukam, ekantato ca vimuttāyatanam, kathaṃ tattha saraṇagamaṇato pañcasīlassa mahapphalatāti āha **“kiñcāpī”**ti ādi. **Jeṭṭhakanti** mahapphalabhāvena uttamaṃ. **“Saraṇagamaneyeva patiṭṭhāyā”**ti iminā tassa sīlassa saraṇagamanena abhisankhatattā tato mahapphalataṃ, tathā anabhisankhatassa ca sīlassa appaphalataṃ dasseti.

353. **Īdisamevāti** evaṃ saṃkilesapaṭipakkhameva hutvā nanu ca paṭhamajjhānādiyaññāyeva desetabbā, kasmā Buddhuppādato paṭṭhāya desanamārabhatīti anuyogaṃ pariharitum **“tividha -pa- dassetukāmo”**ti vuttaṃ. Tividhasīlapāripūriyaṃ ṭhitassa hi tesaṃ yaññānaṃ appaṭṭhataratā, mahapphalataratā ca hoti, tasmā taṃ dassetukāmattā Buddhuppādato paṭṭhāya desanaṃ ārabhatīti vuttaṃ hoti. Tenāha **“tatthā”**ti-ādi.

Heṭṭhā vuttehi guṇehīti ettha “so taṃ dhammaṃ sutvā Tathāgate saddhamṃ paṭilabhati”ti ādinā¹ heṭṭhā vuttā saraṇagamanam, sīlasampadā, indriyesu guttadvāratāti evamādayo guṇā veditabbā. Paṭhamam jhānam nibbattento na kilamatīti yojanā. **Tānī**ti paṭhamajjhānādīni. “**Paṭhamam jhānam**”ti ādinā Pāliyam paṇītānameva jhānānam ukkaṭṭhaniddeso katoti mantvā “**ekam kappam, aṭṭha kappe**”ti-ādi vuttam, mahākappavasena cettha attho. Hīnam pana paṭhamam jhānam asaṅkhyeyyakappassa tatiyabhāgaṃ āyurū deti, majjhimam upaḍḍhakappam. Hīnam dutiyam jhānam dve kappāni, majjhimam cattārīti-ādinā attho netabbo. Apica yasmā paṇītāniyevettha jhānāni adhippetāni mahapphalatarabhāvadassanaparattā desanāya, tasmā “paṭhamam jhānam ekam kappam”ti ādinā paṇītāneva jhānāni niddiṭṭhānīti daṭṭhabbam.

Tadevāti catutthajjhānameva. Catukkanayena hi desanā āgatā. Yadi evam katham āruppattāti āha “**ākāsānañcāyatanādisamāpattivāsena bhāvitam**”ti, tathā bhāvitattā catutthajjhānameva āruppam hutvā vīsatikappasahassādīni āyurū detīti adhippāyo. Ayam ācariyassa mati. Atha vā **tadevā**ti āruppasāṅkhātā catutthajjhānameva, taṃ pana kasmā vīsatikappasahassādīni āyurū detīti vuttam “**ākāsānañcāyatanādisamāpattivāsena bhāvitam**”ti, tathā bhāvitattā evam detīti adhippāyo. Aparō nayo “**tadevā**”ti vutte rūpāvacaracatutthajjhānamevāti attho āpajjeyyāti taṃ nivattetuṃ “**ākāsānañcāyatanādisamāpattivāsena bhāvitam**”ti āha, tathā bhāvitam aṅgasamatāya catutthajjhānasāṅkhātā āruppajjhānamevādhippetanti vuttam hoti.

Sammadeva niccasaññādi paṭipakkhavidhamanavasena pavattamānā pubbabhāgiye eva Bodhipakkhiyadhamme samānentī vipassanā vipassakapuggalassa anappakam pītisomanassam samāvahatīti vuttam “**vipassanā -pa- mahapphalan**”ti. Yathāha Dhammarājā **Dhammapade**—

“Yato yato sammāsati, khandhānam udayabbayaṃ.
Labhati pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”ti².

1. Dī 1. 59 piṭṭhe.

2. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

Yasmā paṇāyaṃ desanā iminā anukkamena imāni ñāṇāni nibbattentassa vasena pavattitā, tasmā **“vipassanāñāṇe paṭiṭṭhāyā”**ti ādinā heṭṭhimam heṭṭhimam uparimassa uparimassa paṭiṭṭhābhūtaṃ katvā vuttaṃ. Samānarūpanimmānaṃ nāma manomayiddhiyā aññehi asādhāraṇakiccanti āha **“attano -pa- mahapphalā”**ti. Hatthi-assādivividharūpakaraṇaṃ **vikubbanam**, tassa dassanasamatthatāya. **Ichchicchitaṭṭhānam** nāma purimajātisu icchiticchito khandhapadeso. Arahattamaggeneva maggasukhaṃ niṭṭhanti vuttaṃ **“ati -pa- mahapphalan”**ti. **Samāpentoti** pariyosāpento.

Kūṭadanta-upāsakattapaṭivedanādikathāvaṇṇanā

354-8. **“Abhikkantaṃ bho gotamā”**ti ādi desanāya pasādavacanam, **“esāhaṃ bhavantan”**ti ādi pana Saraṇagamanavacananti tadubhayasambandhaṃ dassento **“desanāyā”**ti ādimāha. **Tanūti** mando kāyikacetasikasukhasamupabyūhato. **Sabbe te paṇayoti** “satta ca usabhasatāni”ti ādinā vutte sabbe te paṇino. **Tam pavattinti** tesaṃ paṇīnaṃ mocanākāraṃ. **Ākulabhāvoti** Bhagavato santike dhammassa sutattā paṇīsu anuddayaṃ upaṭṭhapetvā ṭhitassa “kathañhi nāma mayā tāva bahū paṇino māraṇatthāya bandhāpitā”ti citte paribyākulabhāvo, yasmā atthi, tasmā na desesīti yojanā, **“udapādī”**ti pi pāṭho. **Sutvāti** “muttā bho te paṇayo”ti ārocitavacanam sutvā. **Cittacāroti** cittappavatti. “Kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittaṃ udaggacittaṃ pasannacittan”ti idaṃ padapañcakaṃ sandhāya **“kallacittanti-ādī”**ti vuttaṃ. Tattha “dānakathaṃ sīlakathan”ti ādinā vuttāya anupubbikathāya ānubhāvena kāmacchandavigamena **kallacittatā** arogacittatā, byāpādavigamena mettāvasena **muducittatā** akathinacittatā, uddhaccakukkuccavigamena vikkhepābhāvato **vinīvaraṇacittatā** tehi amalīnacittatā, thinamiddhavigamena sampaggahaṇavasena **udaggacittatā** alīnacittatā, vicikicchāvigamena sammāpaṭipattiyā avimuttatāya **pasannacittatā** anāvilacittatā ca hotīti āha **“anupubbikathānubhāvena vikkhambhitanīvaraṇataṃ sandhāya vuttan”**ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
 paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
 suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma
 Līnatthapakāsaniyā Kūṭadantasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Kūṭadantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahālisutta

Brāhmaṇadūtavattuvaṇṇanā

359. Evaṃ Kūṭadantasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Mahālisuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥhāvaṃ vibhāvetuṃ, Kūṭadantasuttassānantaraṃ saṅgītaṃ suttaṃ Mahālisuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ “**evaṃ me suttaṃ -pa- Vesāliyaṃti mahālisuttaṃ**”ti āha. **Punappunaṃ visālabhāvūpagamanatoti** etthāyaṃ saṅkhepo—Bārāṇasirañño kira aggamahesiyā maṃsapesigabbhena dve dārakā nibbattā dhītā ca putto ca, tesaṃ aññaṃaññaṃ vivāhena soḷasakkhattuṃ puttadhituvasena dve dve dārakā vijātā. Tato tesaṃ dārakānaṃ yathākkamaṃ vaḍḍhentānaṃ paccekāṃ saparivārānaṃ ārāmuyyānanivāsattāṇānaparivārasampattiṃ gaḥetuṃ appahonakatāya nagaraṃ tikkhattuṃ gāvutantaraṃ gāvutantaraṃ parikkhipiṃsu, evaṃ tassa punappunaṃ tipākāraparikkhepena visālabhāvamupagatatā “**Vesālī**”tveva nāmaṃ jātāṃ. Tena vuttaṃ “**punappunaṃ visālabhāvūpagamanato vesālīti laddhanāmake nagare**”ti. Vitthārakathā cettā Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya¹, ratanasuttavaṇṇanāya² ca gaḥetabbā. **Bahinagareti** nagarato bahi, na ambapālivanāṃ viya antonagarasmiṃ. **Sayaṃjātanti** sayameva jātāṃ aropimaṃ. **Mahantabhāvenāti** rukkhagacchānaṃ, ṭhitokāsassa ca mahantabhāvena. Tenevāha “**Himavantena saddhiṃ ekābaddhaṃ hutvā**”ti. Yaṃ pana venayikānaṃ matena **Vinayaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ—

“Tattha mahāvanaṃ nāma sayaṃjātāṃ aropimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavantena saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ, idaṃ tādisaṃ na hoti”ti³,

Taṃ Majjhimabhāṇakasāmyuttabhāṇakānampi samānakathā. Majjhimattāṭṭhakathāyaṃhi⁴ Sāmyuttattāṭṭhakathāyaṃca⁵ tatheva vuttaṃ. Idha pana dīghabhāṇakānaṃ matena evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yadi ca “**ahutvā**”ti katthaci pāṭho, dissati, evaṃ sati

1. Dī-Ṭṭha 1. 325 piṭṭhe. 2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 133; Suttanipāta-Ṭṭha 264 piṭṭhesu.
3. Vi-Ṭṭha 2. 1 piṭṭhe. 4. Ma-Ṭṭha 2. 169 piṭṭhe. 5. Saṃ-Ṭṭha 1. 64 piṭṭhe.

sabbesampi samānavādo siyāti. **Kūṭāgārasālāsāṅkhepenā**ti
 haṁsamaṇḍalākārasaṅkhātahaṁsavatṭakacchannena kūṭāgārasālāniyāmena,
 tathā katattā pāsādoyeva “kūṭāgārasālā”ti vutto, tabbohārena pana sakalopi
 saṁghārāmoti vuttaṁ hoti. **Vinayaṭṭhakathāyaṁ**¹ tu evaṁ vuttaṁ—

“Kūṭāgārasālā pana mahāvanam nissāya kate ārāme kūṭāgāram
 antokatvā haṁsavatṭakacchadanena katā sabbākārasampannā Buddhassa
 Bhagavato Gandhakuṭi veditabbā”ti.

Kosalesu jātā, bhavā, te vā nivāso etesanti **Kosalakā**. Evaṁ **Māgadhakā**.
 Janapadavācino hi pāyato pullingaputhuvacanā. Yassa akaraṇe puggalo
 mahājāniyo hoti, taṁ karaṇam arahatīti **karaṇīyanti** vuccati. Tenāha
 “avassam kattabba kammenā”ti. **Akātumpi vatṭati** asati samavāye, tasmā
 samavāye sati kattabbato **taṁ kiccanti vuccatīti** adhippāyo.

360. Yā Buddhānam uppajjanārahā nānattasaññā, tāsam vasena
 “**nānārammaṇacārato**”ti vuttaṁ, nānārammaṇappavattitoti attho.
 Sambhavantasseva hi paṭisedho, na asambhavantassa. **Paṭikkammāti**
 nivattetvā tathā cittaṁ anuppādetvā. **Sallīnoti** jhānasamāpattiya
 ekattārammaṇam allīno. **Nilīnoti** tasseva vevacanam. Tena vuttaṁ
 “**ekībhāvan**”ti-ādi. Saparivārattā anekopi tadā eko viya bhavatīti ekībhāvo,
 taṁ **ekībhāvam**. Yenāyasmā nāgito, taṁ sandhāya “**tasmā ṭhānā**”ti vuttaṁ.

Oṭṭhaddhalicchavivatthuvaṇṇanā

361. **Addhoṭṭhatāyāti** upaḍḍhoṭṭhatāya. Tassa kira uttarotṭhassa
 appakatāya tiriyaṁ phāletvā addhamapanītam viya khāyati cattāro dante,
 dve ca pāṭhā na chādeti, tena nam “**oṭṭhaddho**”ti voharanti. Keci pana
 “adho-saddena pāṭham karikappetvā heṭṭhā oṭṭhassa olambakatāya
 ‘**oṭṭhādhō**’ti” attham vadanti, tadayuttameva tathā pāṭhassa adissanato,
 ācariyena² ca avaṇṇitattā. Ayaṁ kira uposathiko dāyako

1. Vi-Ṭṭha 2. 2 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭi 1. 337 piṭṭhe.

dānapati saddho pasanno Buddhamāmakō dhammasaṃghamāmakō. Tenāha “**purebhattan**”ti ādi. Khandhake¹, mahāparinibbānasutte² ca āgatanayena “**nīlapītādi -pa- tāvatimsaparisasappaṭibhāgāyā**”ti vuttaṃ. Ayaṃ pana vesālī Bhagavato kāle iddhā ceva vepullappattā ca ahosi. Tattha hi rājūnameva satta sahaṣṣāni, satta satāni, satta ca rājāno ahesuṃ, tathā yuvarājasenāpatibhaṇḍāgārikapabhutīnampi, pāsādakūṭāgāra-ārāmapokkharāṇi-ādayopi tapparimāṇāyeva, bahujaṇā, ākiṇṇamanussā, subhikkhā ca. Tena vuttaṃ “**mahatiyā Licchaviparisāyā**”ti. Tassa pana kulassa ādibhūtānaṃ yathāvuttānaṃ maṃsapesiyā nibbattadārakānaṃ tāpasena pāyitaṃ yaṃ khīraṃ udaraṃ pavisati, sabbaṃ taṃ maṇibhājanagataṃ viya dissati, carimakabhava bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā ativippasannatāya te nicchavī ahesuṃ. Apare panāhu “sibbetvā ṭhapitā viya nesaṃ aññaṃaññaṃ līnā chavī ahosī”ti. Evaṃ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **licchavī**ti paññāyimsu, niruttinayena cettha padasiddhi, tabbaṃse uppannā sabbepi licchavayo nāma jātā. Tenāha “**Licchaviparisāyā**”ti, licchavirājūnaṃ, licchavivaṃsabhūtāya vā parisāyāti attho. Mahantaṃ yasaṃ lāti gaṇhātīti **mahālī** yathā “bhaddālī”ti. **Mūlanā**manti mātāpitūhi katanāmaṃ.

362. **Sāsane yuttapayuttoti bhāvanamanuyutto**. Sabbattha sīhasamānavuttinopi Bhagavato parisāya mahatte sati tādajjhāsayaṇurūpaṃ pavakkiyamānāya dhammadeśanāya viśeso hotīti āha “**mahantena ussāhena dhammaṃ desessatī**”ti.

“Vissāsiko”ti vatvā tamassa viśāsikabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**ayañhī**”ti ādi vuttaṃ. **Thūlasarī**roti vaṭṭharasarīro. Therassa khīṇāsavabhāvato “ālasiyabhāvo appahīno”ti na vattabbo, vāsanālesāṃ pana upādāya “**īsakaṃ appahīno viya hotī**”ti vuttaṃ. Na hi sāvakaṇaṃ Buddhānamiva savāsanā kilesā pahīyanti. Yathāvuttaṃ pāsādameva sandhāya “**kūṭāgāramahāgehā**”ti vuttaṃ. **Pācīnamukhā**ti pācīnapamukhā.

1. Vi 3. 327 piṭṭhe.

2. Dvī 2. 83 piṭṭhe.

363. Vineyyajanānuparodhena Buddhānaṃ Bhagavantānaṃ pāṭihāriyavijambhanaṃ hotīti āha **“atha kho”**ti ādi. Gandhakuṭito nikkhamanavelāyañhi chabbaṇṇā Buddharasmiyo āveḷāveḷā yamalā yamalā hutvā savisesaṃ pabhassarā viniccharimsu. Tāhi **“Bhagavā nikkhamatī”**ti samārocitamiva nikkhamanaṃ sañjānimsu. Tena vuttaṃ **“saṃsūcitanikkhamano”**ti.

364. **“Ajjā”**ti vuttadivasato atītamanantaraṃ **hiyyodivasam purimaṃ nāma**, tathā **“hiyyo”**ti vuttadivasato paraṃ **purimataram** atisayena purimattā. Iti imesu dvīsu divasesu vavatthito yathākkamaṃ purimapurimatarabhāvo. Evaṃ santepi yadettha **“purimataran”**ti vuttaṃ, tato pabhuti yaṃyaṃ oraṃ, taṃ taṃ purimaṃ. Yaṃ yaṃ paraṃ, taṃ taṃ purimataranti dassento **“tato paṭṭhāyā”**ti-ādimāha. Orapārabhāvassa viya, hi disāvidisābhāvassa viya ca purimapurimatarabhāvassa apekkhāsaddhi. **Mūladivasatoti** ādidivasato. **Aggeti** upayogatthe bhumnavacanaṃ, upayogavacanassa vā **e-kārāmadassoti** dasseti **“aggaṃ”**ti iminā, paṭhamanti attho. Taṃ panettha parā atītā koṭṭiyevāti āha **“parakoṭṭim katvā”**ti **yaṃ**-saddo paricchede nipāto, tappayogena cāyaṃ **“vihārāmī”**ti vattamānapayogo, attho pana atītavasena veditabboti dassetuṃ **“yāva vihāsin”**ti vuttaṃ. **Tassāti** divasassa. Paṭhamavikappe **“vihārāmī”**ti imassa **“yadagge”**ti iminā ujukaṃ tāva sambandhitvā pacchā **“naciraṃ tīṇi vassānī”**ti pamāṇavacanaṃ yojetabbaṃ. Dutiyavikappe pana **“naciraṃ tīṇi vassānī”**ti imehipi kuṭilaṃ sambandho kattabbo. **Naciranti** cetaṃ bhāvanapuṃsakaṃ, accantasaññogaṃ vā. Tañhi pamāṇato visesetuṃ **“tīṇi vassānī”**ti vadati. Tenāha **“naciraṃ vihāsin tīṇiyeve vassānī”**ti.

Ayanti sunakkhatto. **Piyajātikānīti** iṭṭhasabhāvāni. **Sātajātikānīti** madhurasabhāvāni. Madhurasadisatāya hi **“madhuran”**ti manoramaṃ vuccati. Ārammaṇaṃ karontena kāmena upasaṃhitānīti **kāmūpasamhitāni**, kāmānīyāni. Tenāha **“kāmassādayuttānī”**ti, ārammaṇikena kāmasaṅkhātēna assādena saññuttāni, kāmasaṅkhātassa vā assādassa yogyānīti attho. **Sarīrasaṇṭhāneti** sarīrabimbe, ādhāre cetaṃ bhummaṃ. Tasmā **saddenāti** taṃ nissāya tato uppanna

saddenāhi attho. Apica vinā pāṭhasesaṃ **bhavitabbapadeneva** sambandhitabbam. **Madhurenāti** iṭṭhena sātena. **Kaṇṇasakkhaliyanti** kaṇṇapaṭṭikāyaṃ.

Ettāvatāti dibbasotañāṇaparikammassa akathanamattena. “Attanā ñātampi na katheti, kiṃ imassa sāsane adhiṭṭhānenā”ti kujjhanto **Bhagavati āghātaṃ bandhitvā**, saha kujjhaneneva cesa jhānābhīṇṇā pariḥāyi. **Cintesīti** “kasmā nu kho so mayhaṃ taṃ parikammaṃ na kathesi”ti parivicārento ayoniso ummujjanavasena cintesi. **Anukkamenāti** pāthikasutte¹, mahāsīhanādasutte² ca āgatanayena taṃ taṃ ayuttameva cinto, bhāsanto, karonto ca anukkamena Bhagavati baddhāghātātāya sāsane paṭiṭṭhaṃ alabhanto **gihibhāvaṃ patvā tamatthaṃ** katheti.

Ekamsabhāvitasamādhivaṇṇanā

366-371. **Ekamsāyāti** tadatthe catutthīvacanaṃ, ekamsatthanti attho. **Aṃsa**-saddo cettha koṭṭhāsapariyāyo, so ca adhikārato dibbarūpadassanadibbasaddasavanavasena veditabboti āha “**ekakoṭṭhāsāyā**”ti-ādi. **Vā**-saddo cettha vikappane ekamsassevādhippetattā. **Anudisāyāti** puratthimadakkhiṇādibhedāya catubbidhāya anudisāya. **Ubhayakoṭṭhāsāyāti** dibbarūpadassanatthaṃ, dibbasaddasavanatthaṃ. **Bhāvitoti** yathā dibbacakkhuñāṇaṃ, dibbasotañāṇaṃ samadhigataṃ hoti, evaṃ bhāvito. Tayidaṃ visuṃ visuṃ parikammakaraṇena ijjhantīsu vattabbaṃ natthi, ekajjhaṃ ijjhantīsupi kameneva kiccasiddhi bhavati ekajjhaṃ kiccasiddhiyā asambhavato. Pāḷiyampi hi “dibbānaṃ rūpānaṃ dassanāya, dibbānaṃ saddānaṃ savanāyā”ti idaṃ ekassa ubhayasamatthatāsandassanameva, na ekajjhaṃ kiccasiddhisambhavasandassanaṃ. “**Ekamsabhāvito samādhi hetū**”ti iminā sunakkhatto dibbacakkhuñāṇāya eva parikammassa katattā vijjamānampi dibbasaddaṃ nāssosīti dasseti.

372. Dibbacakkhuñāṇato dibbasotañāṇameva seṭṭhanti maññamāno mahāli etamatthaṃ pucchatīti āha “**idaṃ dibbasotena -pa- maññe**”ti. **Apaṇṇakanti** avirajjhanakaṃ, anavajjaṃ vā. **Samādhiyeva** bhāvetabbaṭṭhena

1. Dī 3. 2 piṭṭhe.

2. Dī 1. 153 piṭṭhe.

samādhībhāvanā. “Dibbasotaññaṇaṃ seṭṭhan”ti maññaṃānena ca tena dibbacakkhuññaṇampi dibbasoteneva saha gahetvā “etāsaṃnūna bhante”ti ādinā puthuvacanena pucchitanti dassetuṃ “**ubhayamsabhāvitānaṃ samādhīnaṃ**”ti vuttaṃ. **Bāhirā etā samādhībhāvanā** aniyyānikattā. Tā hi ito bāhirakāṇampi ijjhanti. **Na ajjhātikā** Bhagavatā sāmukkaṃsīkabhāvena appaveditattā. Na hi te saccāni viya sāmukkaṃsīkā. **Yadatthanti** yesaṃ atthāya, abhedepi bhedavacanametāṃ, yassa vā visesaṇabhūtaṃ atthāya. **Teti** ariyaphaladhamme. “Tan”tipi adhunā pāṭho. Te hi sacchikātabbā, “atthi kho Mahāli aññeva dhammā -pa- yesaṃ sacchikiriyāhetu bhikkhū mayi brahmacariyaṃ carantī”ti sacchikātabbadhammā ca idha vuttā.

Catu-ariyaphalavaṇṇanā

373. **Samyojenti**ti bandhenti. **Tasmāti** yasmā vaṭṭadukkhabhaye samyojanato tattha satte samyojenti nāma, tasmā. Katthaci “vaṭṭadukkhamaye rathe”ti pāṭho, na porāṇo tathā ācariyena avaṇṇitattā. **Maggasotaṃ āpanno**, na pasādādisotaṃ. “Sototi bhikkhave ariyamaggasetaṃ adhivacanaṃ”ti hi vuttaṃ. **Āpannoti** ca ādito pattoti attho ā-upasaggassa ādikammaṇi pavattanato, idaṃ pana phalaṭṭhavasena vadati. Atitakālavacanañhetuṃ, maggakkhaṇe pana maggasotaṃ āpajjati nāma. Tenevāha **Dakkhiṇavibhaṅge** “sotāpanne dānaṃ deti, sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipanne dānaṃ deti”ti¹. **Apatanadhammoti** anupapajjanasabhāvo. **Dhammaniyāmenāti** uparimaggadhammaniyāmena. Heṭṭhimantena sattamabhavato upari anupapajjanadhammatāya vā niyatoti Atthakathāmuttakanayo. **Param ayanam** parāgati **assa** atthāti attho. **Anenāti** puna tatiyasamāsavacanāṃ, vā-saddo cettha luttaniddiṭṭho.

Tanuttaṃ nāma pavattiyā mandatā, viraḷatā cāti vuttaṃ “**tanuttā**”ti ādi. **Karahacīti** nipātamattaṃ, pariyāyavacanāṃ vā. “Orena ce māso seso gimhānanti vassikasāṭṭhikacīvaraṃ pariyeseyyā”ti ādisu² viya **ora**-saddo na atirekatthoti āha “**heṭṭhābhāgiyānaṃ**”ti, heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena hitānanti attho.

1. Ma 3. 290 piṭṭhe.

2. Vi 1. 365 piṭṭhe.

“Suddhāvāsabhūmiyaṃ”ti tesam upapattiṭṭhānadassanaṃ. **Opapātikoti** upapātikoti upapātane sādhuṃkāri. Tenāha
 “sesayonipaṭikkhepavacanametanaṃ”ti. **Parinibbānadhammoti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānasabhāvo. Vimuccatīti **vimutti**, cittameva vimutti **cetovimuttīti** vuttaṃ “**cittavisuddhin**”ti ādi. Cittasīseṇa cettha samādhī gahito “sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññaṇa bhāvayaṃ”ti ādisu¹ viya. **Paññāvimuttinti** etthāpi eseṇa nayo. Tenāha “**arahattaphalapaññāva paññāvimutti**”ti. **Sāmaṇi** attanāva, aparappaccayenāti attho. “**Abhijānitvā**”ti iminā tvādiṭṭhāyāyassa ya-kārassa lopo dassito. “**Abhiññāyā**”ti iminā pana nā-vacanakāriyassāti dāṭṭhabbāṃ. **Sacchīti** paccakkhatthe nepātikāṃ. **Paccakkhakaraṇaṃ** nāma anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇaṃ.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

374-5. **Uppatitvāti** ākāsamaggena ḍetvā. Paṭipajjati ariyāsāvako nibbānaṃ, ariyaphalaṇa etāyāti **paṭipadā**, sā ca tassa pubbabhāgo evāti ariyamaggo pubbabhāgapatiṭṭhāpādānāmena idha vutto. Ātatavitatādivasena **pañcaṅgikāṃ**. Disāvidisāniviṭṭhapadesena **aṭṭhaṅgiko**. Aṭṭhaṅgato mutto añño koci aṭṭhaṅgiko nāma maggo natthīti āha “**aṭṭhaṅgamattoyevā**”ti ādinā. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthīti. Tasmā “aṭṭha aṅgāni assāti aññapadatthasamāsaṃ akatvā ‘aṭṭha aṅgāni aṭṭhaṅgāni, tāni assa santīti **aṭṭhaṅgiko**’ti samāsaḥ gabbhataddhitavasena padasiddhi kātābbā”ti² ācariyena vuttaṃ, adhippāyo cettha cintetabbo. Aññapadatthasamāse hi kate na sakkā aṭṭhaṅga-aṭṭhaṅgikānaṃ bhedo aññamaññaṃ vipariyāyaṃ katvāpi niyametum byāse ubhayapadatthaparabhāvena saheva saṅkhyāparicchedena atthāpattito. Samāsaḥ gabbhe pana taddhite kate sakkā eva tesam bhedo aññamaññaṃ vipariyāyaṃ katvā niyametum samāse uttarapadatthaparabhāvena vināva saṅkhyāparicchedena atthāpattito. Ekattibhāvalakkaṇo hi samāso. **Dhammadāyādasuttantaṭṭikāyaṃ** pana ācariyeneva evaṃ vuttaṃ “yasmā

1. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭī 1. 340 piṭṭhe.

maggaṅgasamudāye maggavohāro hoti, samudāyo ca samudāyīti samannāgato, tasmā attano avayavabhūtāni aṭṭha aṅgāni etassa santīti aṭṭhaṅgiko”ti. Paṭhamanaye cettha aṅginā aṅgassa aṭṭhaṅgikabhāvo vutto, dutiyanaye pana aṅgena aṅginoti ayametesarṇ viseso.

Idāni aṭṭhaṅgikamagge lakkhaṇato, kiccakhaṇārammaṇabhedakamato ca vinicchayaṃ dassento “**tatthā**”ti ādimāha. **Sammā**dassanalakkhaṇāti aviparītaṃ yāthāvato catunnamariyasaccānaṃ paccakkhameva dassanasabhāvā. **Sammā abhiniropanalakkhaṇoti** nibbānārammaṇe cittassa aviparītamabhiniropanasabhāvo. **Sammā pariggahaṇalakkhaṇāti** caturaṅgasamannāgatā vācā jane saṅgaṇhātīti tabbipakkhato viratisabhāvā sammāvācā bhedakaramicchāvācappahānena jane, sampayutadhamme ca pariggaṇhanakiccavatī hoti, evaṃ aviparītaṃ pariggahaṇasabhāvā. **Sammā samuṭṭhāpana lakkhaṇoti** yathā cīvarakammādiko kammanto ekaṃ kātappaṃ samuṭṭhāpeti, taṃtaṃ kiriyānipphādako vā cetanāsaṅkhāto kammanto hatthapādacalanādikaṃ kiriyaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ sāvajjakattabbakiriyāsamuṭṭhāpakamicchākammantappahānena sammākammanto niravajjasamuṭṭhāpanakiccavā hoti, sampayutte ca samuṭṭhāpento eva pavattatīti aviparītaṃ samuṭṭhāpanasabhāvo. **Sammā vodāpanalakkhaṇoti** kāyavācānaṃ, khandhasantānassa ca saṅkilesabhūtamicchājīvappahānena aviparītaṃ vodāpanasabhāvo. **Sammā paggahalakkhaṇoti** sasampayuttadhammassa cittassa saṅkilesapakkhe patitumadatvā aviparītaṃ paggahaṇasabhāvo. **Sammā upaṭṭhānalakkhaṇāti** tādibhāvalakkhaṇena aviparītaṃ tattha upaṭṭhānasabhāvo. **Sammā samādhānalakkhaṇoti** vikkhepavidhasanena aviparītaṃ cittassa samādahanasabhāvo.

Sahajekaṭṭhatāya diṭṭhekaṭṭhā avijjādayo micchādiṭṭhito aññe **attano paccanīkakilesā nāma**. Passatīti pakāseti kiccapaṭivedhena paṭivijjhati. Tenāha “**tappaṭi -pa- asammohato**”ti. Idañhi tassā passanākāradassanaṃ. Teneva hi sammādiṭṭhisāṅkhātena aṅgena tattha paccavekkhaṇā pavattati. Purimāni dve kiccāni sabbesameva sādharmaṇānīti āha “**sammāsaṅkappādayopi**”ti-ādi. “**Tathevā**”ti iminā “attano paccanīkakilesehi saddhin”ti idamanukaḍḍhati.

Pubbabhāgeti upacārakkhaṇe. Upacārabhāvanāvasena anekavāraṃ pavattacittakkhaṇikattā **nānakkhāṇā**. Aniccādilakkhaṇavisayattā **nānārammaṇā**. Maggassa ekacittakkhaṇikattā **ekakkhaṇā**. Nibbānārammaṇattā **ekārammaṇā**. **Kiccatoti** pubbabhāge dukkhādiñāṇehi kattabbena idha sātisayaṃ nibbattena kiccena, imasseva vā ñāṇassa dukkhādippakāsanakiccena. **Cattāri nāmāni labhati** catūsu saccesu kātabbakiccanibbattito. **Tīṇi nāmāni labhati** kāmasaṅkappādippahānanibbattito. **Sikkhāpadavibhaṇṇe** “viraticetanā, sabbe sampayuttadhammā ca sikkhāpadāni”¹ti vuccanti. Tattha pana padhānānaṃ viraticetanānaṃ vasena “**viratiyopi honti cetanāyopi**”ti vuttaṃ, musāvādādihi viramaṇakāle vā viratiyo, subhāsītādivācābhāsanādikāle cetanāyo hontīti yojetabbā. Cetanānaṃ amaggaṅgattā “**maggakkhaṇe pana viratiyovā**”ti āha. Ekasseva ñāṇassa dukkhādiñāṇatā viya, ekāyeva viratiyā musāvādādiviratibhāvo viya ca ekāya eva cetanāya sammāvācādikiccattayasādhanaśambhavena sammāvācādivihāvāsiddhito, taṃsiddhiyaṅca aṅgattayattāsiddhito ca evaṃ vuttanti paṭṭhabbaṃ. Iminā cetāsaṃ duvidhataṃ, abhedataṅca dasseti.

Sammappadhānasatipaṭṭhānavasenāti
catusammappadhānacatusatipaṭṭhānabhāvavasena.

Yadipi samādhi-upakāraṇānaṃ abhiniropanānumajjanasampiyyāyanupabrūhanasantānaṃ vitakkavicārapītisukhopekkhānaṃ vasena catūhi jhānehi sammāsamādhi vibhatto, tathāpi vāyāmo viya anuppannākusalānuppādanādicatuvāyāmakiccaṃ, sati viya ca asubhāsukhāniccānattabhūtesu kāyādīsu subhādisaññāpahānacatusatikiccaṃ ekova samādhi catukkajjhānasamādhikiccaṃ na sādheti. Tasmā pubbabhāgepi paṭhamajjhānasamādhi paṭhamajjhānasamādhi eva. Tathā maggakkhaṇepi -pa- pubbabhāgepi catutthajjhānasamādhi catutthajjhānasamādhi eva. Tathā maggakkhaṇepīti āha “**pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyevā**”ti.

Tasmāti paññāpajjotattā **avijjāndhakāraṃ vidhamitvā** paññāsatthattā **kilesa**core ghātentoti yathārahaṃ yojetabbāṃ. Yasmā pana anādimati saṃsāre iminā yoginā kadācipi asamugghāṭitapubbo

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

kilesagaṇo, tassa samugghāṭako ca ariyamaggo. Ayañcetha sammādiṭṭhi pariññābhisamayādivasena pavattiyā pubbaṅgamā hoti bahūpakārā, tasmā. Tadeva bahūpakāratam kāraṇabhāvena dassetum **“yogino bahūpakārattā”**ti vuttam.

Tassāti sammādiṭṭhiyā. “Bahūpakāro”ti vatvā tam bahūpakāratam upamāya vibhāvento **“yathā hī”**ti ādimāha. Ayaṁ tambakaṁsādimayattā **kūṭo**. Tampariharaṇato¹ mahāsāratāya **cheko**. **Evanti** yathā heraññikassa cakkhunā disvā kahāpaṇavibhāgajānane kiriyāsādhakatamabhāvena karaṇantaram bahukāram yadidaṁ hattho, evaṁ yogino paññāya oloketvā dhammavibhāgajānane pubbacārībhāvena dhammantaram bahukāram yadidaṁ vitakko vitakketvā paññāya tadavabodhato. Tasmā sammāsaṅkappo sammādiṭṭhiyā bahukāroti adhippāyo. Dutiya-upamāyaṁ **evanti** yathā tacchako parena parivattetvā parivattetvā dinnam dabbasambhāram gāsiyā tacchetvā gehādikaraṇakamme upaneti, evaṁ yogi vitakkena lakkhaṇādito vitakketvā dinnadhamme yāthāvato paricchinditvā pariññābhisamayādikamme upanetīti yojanā. Vacībhedaṣa upakārako vitakko sāvajjānavajjavacībhede nivattanapavattanakarāya sammāvācāyapi upakāraṇovāti āha **“svāyan”**ti ādi. **“Yathāhā”**ti ādinā Dhammadinnāya bhikkhuniyā Visākhassa nāma gahapatino vuttam **Cūḷavedallasuttapadam**² sādhakabhāvena dasseti. **Bhindatī**ti nicchāreti.

Vacībhedaniyāmikā vācā kāyikakiriyāniyāmakassa kammantassa upakārikāti tadattham lokato pākātam kātum **“yasmā panā”**ti ādi vuttam. **Ubhayam sucaranti** kāyasucaritam, vacīsucaritaṇca. Ājīvaṭṭhamakasīlam nāma catubbidhavacīsucaritatividhakāyasucaritehi saddhiṁ sammā-ājīvaṁ aṭṭhamam katvā vuttam ādibrahmacariyakasīlam. Yañhi sandhāya vuttam “pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo superisuddho hoti”ti. **Tadubhayānantaranti** duccharitadvayappahāyakassa sucaritadvayapāripūrihetubhūtaṣa sammāvācāsamākammantadvayassa anantaram. **Suttapamattenā**ti apposukkam suttena, pamattena ca. **Idam vīriyanti** catubbidham sammappadhānavīriyam. **Kāyādisūti** kāyavedanācittadhammesu. Indriyasamatādayo samādhissa upakārakā.

1. Ayaṁ samasāratāya (Dī-Ṭī 1. 342 piṭṭhe.)

2. Ma 1. 376 piṭṭhe.

tabbidhurā dhammā anupakārakā. **Gatīyoti** nipphattiyo, kiccādisabhāve vā. **Samanvesitvā**¹ upadhāretvā, hetumhi cāyaṃ tvāpaccayo.

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

376-7. Kasmā āraddhanti anusandhikāraṇaṃ pucchitvā taṃ vissajjetuṃ “**ayaṃ kirā**”ti-ādi vuttaṃ, tena ajjhāsayaṇusandhivasenāyaṃ upari desanā pavattāti dasseti. **Tenā**ti tathāladdhikattā. **Assā**ti licchavirañño. **Desanāyanti** saṃhasukhumāya suññatapaṭisaññuttāya yathādesitadesanāya.

Nādhimuccatīti na saddahati na pasīdati. **Tantidhammaṃ nāma kathentoti** yesaṃ atthāya dhammo kathīyati, tattha tesaṃ asatipi maggapaṭivedhe kevalaṃ sāsane paveṇibhūtaṃ, pariyattibhūtaṃ vā tantidhammaṃ katvā kathento, tena tadā tesaṃ maggapaṭivedhābhāvaṃ dasseti. **Evarūpassā**ti Sammāsambuddhattā aviparītadesanātāya evaṃpākaṭadhammakāyassa Satthuno. **Assā**ti paṭhamajjhānādisamadhigamena samāhitacittassa kulaputtassa etaṃ “taṃ jīvaṃ”ti-ādinā ucchedādigahaṇaṃ api nu yuttanti pucchati, laddhiyā pana jhānādhigamamattena na tāva vivecitattā “yuttamassetan”ti tehi vutte jhānalābhinopetaṃ gahaṇaṃ ayuttamevāti taṃ ucchedavādaṃ, sassatavādaṃ vā “ahaṃ kho -pa- na vadāmi”ti-ādinā paṭikkhipitvāti sādhippāyattho. **Etanti** paṭhamajjhānādikaṃ. **Evanti** yathāvuttanayena. **Atha ca panā**ti evaṃ jānanato, passanato ca. Kāmaṃ vipassakādidassanampi Pāḷiyaṃ kataṃ, arahattakūṭena pana desanā niṭṭhāpitāti dassetuṃ “**uttari khīṇāsavaṃ dassetvā**”ti vuttaṃ. Te hi dve pabbajitā vipassakato paṭṭhāya “na kallaṃ tassetāṃ vacanāyā”ti avocuṃ. **Imassā**ti khīṇāsavassa. Kiñcāpi “attamaṇā ahesun”ti Pāḷiyaṃ na vuttaṃ, “na kallaṃ”ti ādinā pana vissajjanāvacaneneva tesaṃ attamaṇatā veditabbāti āha “**te mamā**”ti ādi. Tattha yasmā khīṇāsavo vigatasammoho tiṇṇavicikiccho, tasmā tassa tathā vattumayuttanti uppannicchayatāya taṃ mama vacanaṃ sutvā attamaṇā

1. Samannesitvā (Aṭṭhakathāyaṃ)

ahesunti attho. Sopi kho Licchavi rājā te viya tathāsañjātanicchayattā
attamano ahosi. Tenāha “**evaṃ vutte sopi attamano ahosi**”ti. Yaṃ panettha
atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Mahālisuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā.

Mahālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jāliyasutta

Dvepabbajitavatthuvaṇṇanā

378. Evaṃ Mahālisuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Jāliyasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsaṃsa pattaḥbhāvaṃ vibhāvetuṃ, Mahālisuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Jāliyasuttaḥbhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me suttaṃ -pa- Kosambiyanti Jāliyasuttaṃ”**ti āha. **“Ghositenā”**ti ādinā majjheloḥpasamāsaṃ dasseti, Ghositassa ārāmotipi vattaḥbbaṃ. Evampi hi **“Anāthapiṇḍikassa ārāme”**ti ādisu¹ viya dāyakaḥkittanaṃ hoti, evaṃ pana kittento Āyasmā Ānando aññepi tassa diṭṭhānugati-āpajjane niyojetīti aññattha vuttaṃ. Tattha koyaṃ Ghositaseṭṭhi nāma, kathañcānena ārāmo kārito, kathaṃ pana tattha Bhagavā viḥāsīti pucchāya sabbaṃ taṃ vissajjanaṃ samudāgamato paṭṭhāya saṅkhepatova dassento **“pubbe kirā”**ti ādimāha. **Allakapparaṭṭhanti** bahūsu potthakesu dissati, katthaci pana **“addilaraṭṭhan”**ti ca **“damaḥlaraṭṭhan”**ti ca likhitaṃ. **Tatoti** allakapparaṭṭhato. **“Puttaṃ -pa- agamāsī”**ti idampi **“tasettaṃ kamman”**ti nāpetuṃ vuttaṃ. **Tadāti** tesaṃ gāmaṃ pavitṭhadivase. **Balavapāyāsanti** garutaraṃ bahupāyāsaṃ. **Jīrāpetunti** samavepākiniyā gahaṇiyā pakkāpetuṃ. **Asannihiteti** gehato bahi aññaṃ gate. **Bhussatīti** nadati, **“bhubhu”**iti sunakhasaddaṃ karotīti attho. Idampissa ekaṃ kammanṃ. Paccekabuddhe pana cīvarakammatthāya aññaṃ ṭhānaṃ gate sunakhassa hadayaṃ phālitaṃ. Tiracchānā nāmete ujujātikā honti akuṭilā, manussā pana aññaṃ hadayena cintenti, aññaṃ mukhena kathenti. Tenevāha **“gahanañhettaṃ bhante yadidaṃ manussā, uttānakañhettaṃ bhante yadidaṃ pasavo”**ti².

Iti so tāya Paccekabuddhe sinehavasena ujudiṭṭhitāya akuṭilatāya kālaṃkatvā Tāvatisabhavane nibbatta. Taṃ sandhāyāha **“so -pa- nibbatti”**ti. Tassa pana kaṇṇamūle kathentassa saddo

1. Vi 1. 151 piṭṭhādisu.

2. Ma 2. 3 piṭṭhe.

soḷasayojanaṭṭhānaṃ pharati, pakatikathāsaddo pana sakalaṃ dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ, evaṃ saraghosasampattiyā **“ghosakadevaputto”**tveva **nāmaṃ ahosi**. Ayamassa Paccekabuddhe sinehena bhukkaraṇassa nissando. **Cavitvā**ti āhārakkhayena cavitvā. Devalokato hi devaputtā āyukkhayena, puññakkhayena, āhārakkhayena, kopenāti catūhi kāraṇehi cavanti. Imassa pana kāmaguṇe paribhuñjato muṭṭhassatissa āhārakkhayena cavanaṃ hoti. So Kosambiyaṃ nagarasobhiniyā kucchimsim paṭisandhim gaṇhi. Nagarasobhiniyo kira dhītaraṃ paṭijagganti, na puttaṃ. Dhītaro hi tāsāṃ pavenim ghaṭayanti, tasmā sāpi taṃ saṅkārakūṭe chaḍḍāpeti. Ayamassa pubbe puttachaḍḍanakammasa nissando. Pāpakammañhi nāmetaṃ “appakan”ti nāvamaññitabbaṃ. Tameko manusso kākasunakhaparivāritaṃ disvā “putto me laddho”ti gehaṃ nesi, tassa pana hatthato Kosambakaseṭṭhi kahāpaṇasahassaṃ datvā aggahesi, tamatthaṃ sandhāya **“Kosambiyaṃ ekassa kulassa ghare nibbatti”**ti ādivuttaṃ. Sattakkhattuṃ ghātāpanatthaṃ upakkamakaraṇampi puttachaḍḍanakammasseva nissando. **Seṭṭhidhītāyā**ti janapadaseṭṭhino dhītāya. **Veyyattiyenā**ti paññāveyyattiyena. Sā hi tassa pitarā pesitaṃ mārāpanapaṇṇaṃ phāletvā vivāhapaṇṇaṃ bandhitvā jīvitalābhaṃ karoti. Tāyeva sarasampattiyā **ghositaseṭṭhi nāma jāto**.

Sarīrasantappanatthanti himavanteva mūlaphalāhāratāya kilantasarīrassa loṇambilasevanena pīnanatthaṃ. **Tasitā**ti pipāsita. **Kilantā**ti parissantakāyā. **Vaṭarukkanti** mahānigrodharukkhaṃ. Te kira taṃ patvā tassa mūle nisīdirisu. Atha jeṭṭhakatāpaso nigrodharukkassa sobhāsampattiṃ passitvā “mahānubhāvā maññe ettha adhivuttā devatā. Sādhuvatāyaṃ devatā isigaṇassa pānīyādidānena addhānaparissamaṃ vinodeyyā”ti cintesi. Devatāpi tathā cintitaṃ ñatvā isigaṇassa pānīyanhānakabhojanāni adāsi. Tenāha **“tattha”**ti ādi. Jeṭṭhakatāpasassa pana tathā cintanaṃ avisesato sabbattha āropetvā **“saṅghaṃ paccāsiantā”**ti vuttaṃ. **“Hatthaṃ pasāretvā”**ti iminā hatthappasāraṇamattena tassā yathicchitanipphattiṃ dasseti. **Devatā āhāti** sā attano puññassa parittakattā lajjāya kathetum avisahantīpi punappunaṃ

nippīliyamānā evamāha. **Soti** anāthapiṇḍiko gahapati. **Bhatakānanti** bhatiyā veyyāvaccam karontānam dāsapesakammakarānam.

Pakatibhattavetanamevāti pakatiyā dātabbabbhattavetanameva. Tadā uposathikattā kammaṃ akarontānampi kammakaraṇadivase dātabbabbhattavetanameva, na tato ūnanti attho. **Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ** Khuddakabhāṇakānam matena “sāyamāsathāya āgato”¹ti vuttam, idha pana Dīghabhāṇakānam matena “**majjhanhike pātarāsathāya āgato**”ti. **Kaṇcīti** kaṇcīpi bhatakam, kiṇcīpi bhatakakammanti vā sambandho. Majjhanhikakālattā “**upaḍḍhadivaso gato**”ti āha, tena upaḍḍhadivasameva samādinattā “upaḍḍhūposatho”ti taṃ voharantīti dasseti.

Dhammapadaṭṭhakathāyaṃ¹ rattibhāgena upaḍḍhūposatho vutto, idha pana majjhinhikato paṭṭhāya divasabhāgeneva, tadavasesadivasarattibhāgena vā. Asamepi hi bhāge upaḍḍhasaddo pavattati. **Tadahevā**ti aruṇuggamanakālam sandhāya vuttam.

“Ghosopi kho dullabho lokasmiṃ yadidaṃ Buddho”ti **sañjātapītipamojjo**. **Tadahevā**ti kosambiṃ pattadivasato dutiyadivaseyeva. **Turitātthā**ti turitā attha, sīghayāyino bhavathāti attho. Ehibhikkhupabbajjam sandhāya “**pabbajitvā**”ti vuttam. **Arahattanti** catupaṭṭisambhidāsamalaṅkatam arahantabhāvaṃ. **Tepi seṭṭhino** sotāpattiphale paṭiṭṭhāya aḍḍhamāsamattam dānāni datvā **paccāgama tayo vihāre kāresum**. Bhagavā pana devasikam ekekasmim vihāre vasati. Yassa ca vihāre vuttho, tasseva ghare piṇḍāya carati, tadā pana ghoṣitassa vihāre viharati. Tena vuttam “kosambiyam viharati ghoṣitārāme”ti.

Bāhirasamayamattena **upajjhāyo**, na sāsane viya upajjhāyalakkhaṇena. Upecca parassa vācāya ārambhanam bādhanam **upārambho**, dosadassanavasena ghaṭṭananti attho. Tenāha “**vādam āropetukāmā hutvā**”ti. Vadanti nindāvasena kathenti etenāti hi **vādo**, doso, tamāropetukāmā upari paṭiṭṭhapetukāmā hutvāti attho. Kathamāropetukāmāti āha “**iti kirā**”ti ādi. **Tam jivam tam sarīranti** yaṃ vatthu jīvasaññitam, tadeva sarīrasaññitam. Idañhi “rūpaṃ attato

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 131 piṭṭhe.

samanupassatī”ti vuttavādaṃ gahetvā vadanti. Rūpañca attānañca advayaṃ ekībhāvaṃ katvā samanupassanavasena, “satto”ti vā bāhirakaparikkappitaṃ attānaṃ sandhāya vadanti. Tathā hi vuttaṃ **“idheva satto bhijjati”**ti. Assāti Samaṇassa Gotamassa. **Bhijjati**ti nirudayaavināsavasena vinassati. **Tena** jīvitasarīraṇaṃ anaññattānujānanato, sarīrassa ca bhedadassanato. Na hettha yathā diṭṭhabhedavatā sarīrato anaññattā adiṭṭhopi jīvassa bhedo vutto, evaṃ adiṭṭhabhedavatā jīvato anaññattā sarīrassāpi abhedoti sakkā vattum tassa bhedassa paccakkhasiddhattā, bhūtopādāyarūpavinimuttassa ca sarīrassa abhāvatoti iminā adhippāyenāha **“ucchedavādo hoti”**ti.

Aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṇti aññadeva vatthu jīvasaññitaṃ, aññaṃ sarīrasaññitaṃ. Idañhi “rūpavantaṃ attānaṃ samanupassatī”ti ādinayappavattavādaṃ gahetvā vadanti. Rūpabhedasseva diṭṭhattā, attani ca tadabhāvato “attā nicco”ti ayamatto āpannovāti iminā adhippāyenāha **“satto sassato āpajjati”**ti.

379-380. Tayidaṃ nesaṃ vañjhāputtassa dīgharassatādīparikkappanasadisāṃ, tasmāyaṃ pañho ṭhapanīyo. Na hesa atthanissito, na dhammanissito, nādi brahmacariyako, na nibbidādi-atthāya samvattati. **Poṭṭhapādasutta**¹ñcettha nidassanaṃ. Taṃ tattha rājanimīlanaṃ katvā “tena hāvuso suṇāthā”ti ādinā Satthā nesaṃ upari dhammadesanamarabhīti āha **“atha Bhagavā”**ti-ādi. Sassatucchedadiṭṭhiyo **dve antā**. Ariyamaggo **majjhimā paṭipadā, tassāyeva paṭipadāyāti** micchāpaṭipadāya eva.

Saddhāpabbajitassāti saddhāya pabbajitassa “evamaham ito vaṭṭadukkhato nissarissāmī”ti pabbajjamupagatassa, tadanurūpañca sīlaṃ pūretvā paṭhamajjhānena samāhitacittassa. **Etanti** kilesavaṭṭaparivuddhidīpanaṃ “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṇ”ti-ādikaṃ diṭṭhisamkilesanissitavacanaṃ. **Nibbicikiccho na hoti**ti dhammesu tiṇṇavicikiccho na hoti, tattha tattha āsappanaparisappanavasena pavattatīti attho.

1. Dī 1. 167 piṭṭhe.

Etamevaṃ jānāmīti yena so bhikkhu paṭhamam jhānam upasampajja viharati, etaṃ sasampayuttam dhammam “mahaggatacittan”ti evam jānāmi. Tathā hi vuttam “mahaggatacittametanti saññam ṭhapesin”ti. **No ca evam vadāmī**ti yathā diṭṭhigatikā tam dhammajātam sanissayam abhedato gaṇhantā “tam jīvam tam sarīran”ti, tadubhayam vā bhedato gaṇhantā “aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīran”ti attano micchāgāham pavedenti, evamaham na vadāmi tassa dhammassa supariññātattā. Tenāha **“atha kho”**ti ādi. Bāhirakā yebhuyyena kasiṇajjhānāni eva nibbattenti vuttam **“kasiṇaparikkammam bhāventassā”**ti. Yasmā bhāvanānubhāvena jhānādhiḡamo, bhāvanā ca pathavīkasiṇādisañjānanamukhena hotīti katvā saññāsīsenā niddisīyati, tasmā **“saññābalena¹ uppannan”**ti āha. Tena vuttam “pathavīkasiṇameko sañjānāti”ti ādi. Yasmā pana Bhagavatā tattha tattha vāre “atha ca panāham na vadāmī”ti vuttam, tasmā Bhagavato vacanamupadesam katvā na vattabham kiretam kevalinā uttamaपुरisenāti adhippāyena **“na kalam tassetan”**ti āhamsu, na sayam paṭibhānenāti dassetuṃ **“maññaṃānā vadanti”**ti vuttam. Sesam anantarasutte vuttanayattā, pākaṭattā ca suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajanānāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Jāliyasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Jāliyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paññābalena (Aṭṭhakathāyam)

8. Mahāsīhanādasutta

Acelakassapavatthuvaṇṇanā

381. Evaṃ Jāliyasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Mahāsīhanādasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥhāvaṃ vibhāvetuṃ, Jāliyasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Mahāsīhanādasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me suttaṃ -pa- Uruññāyaṃ viharatīti Mahāsīhanādasuttaṃ”**ti āha. **Etadeva nāmaṃti** yasmiṃ raṭṭhe taṃ nagaraṃ, tassa raṭṭhassapi yasmiṃ nagare Bhagavā vihāsi, tassa nagarassapi **“Uruññā”**veva nāmaṃ, tasmā **Uruññāyanti** Uruññānāmajanapade Uruññānāmanagareti āvutti-ādinayena attho veditaḥḥo. Iminā imamatthaṃ dasseti—na sabbattha niyatapullīṅgaputhuvacanāva janapadavācī saddā, katthaci aniyatapullīṅgaputhuvacanāpi yathā **“āḷaviyaṃ viharatī”**ti¹. Keci janapadamevatthaṃ vadanti, taṃ apanetuṃ **“Bhagavā hī”**ti ādi vuttaṃ. **Ramaṇīyoti** manoharabhūmibhāgatāya, chāyūdakasampattiyā, janavivittatāya ca manoramo. Migānaṃ abhayaṃ deti etthāti **migadāyo**. Tenāha **“so”**ti ādi. **Celaṃ** vatthaṃ, taṃ natthi assāti **aceloti** vuttaṃ **“naggaparibbājako”**ti. **Nāmaṃti** gottanāmaṃ. Tapanāṃ santapanāṃ kāyassa khedanaṃ **tapo**, so etassa atthīti **tapassī**. Yasmā tathābhūto tapanāṃ nissito, tapo ca taṃ nissito hoti, tasmā **“tapanissitakaṇ”**ti āha. **Muttācārādīti** ettha ādisaddena parato **Pāḷiya**² māgataḥḥatthāpalekhanādayo saṅgahitā. Lūkhaṃ pharusāṃ sādhusammatācāravirahato apasādanīyaṃ ājīvati vattatīti **lūkhājīvīti** Atthakathāmuttakanayo. **Uppaṇḍetīti** uhasanavasena paribhāsati. **Upavadatīti** avaññāpubbakaṃ apavadati. Tena vuttaṃ **“hīleti vambhetī”**ti. **“Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”**ti ādisu³ viya **dhammasaddo** hetupariyāyoti āha **“kāraṇassa anukāraṇaṃ”**ti. Tathāvuttasaddatthoyevettha kāraṇasaddassa hetubhāvato. Atthavasā payutto hi saddapayogo. Soyeva ca saddattho parehi vuccamāno anukāraṇaṃ tadanurūpaṃ tassadisāṃ vā tato pacchā vā vuttakāraṇabhāvato. **Parehīti** yesāṃ tumhehi idaṃ vuttaṃ, tehi parehi. **Vuttakāraṇenāti**

1. Vi 2. 49, 51 piṭṭhe.

2. Dī 1. 158 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 3, 7 piṭṭhe.

yathā tehi vuttaṃ, tathā ce tumhehi na vuttaṃ, evaṃ sati tehi vuttakāraṇena sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo vā koci appamattakopi viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ ṭhānaṃ nāgaccheyya, kimevaṃ nāgacchatīti yojanā. **“Idaṃ vuttaṃ hotī”**ti-ādinā tadevatthaṃ saṅkhepato dasseti.

382. Idāni yaṃ vibhajjavādaṃ sandhāya Bhagavatā “na mete vuttavādino”ti saṅkhepena vatvā taṃ vibhajitvā dassetuṃ “idhāhaṃ Kassapā”ti ādi vuttaṃ, taṃ vibhāgena dassento **“idhekacco”**ti ādimāha. Bhagavā hi niratthakaṃ anupasamasamvattanikaṃ kāyakilamathaṃ “attakilamathānuyogo dukkho anariyo anattasamhito”ti ādinā¹ garahati, sātthakaṃ pana upasamasamvattanikaṃ kāyakilamathaṃ “āraññiko hoti, paṃsukūliko hotī”ti ādinā² vaṇṇeti. **Appapuññatāyāti** apuññatāya. Appasaddo cettha “dvattichadanassa pariyāyaṃ appaharite ṭhitena adhiṭṭhātabban”ti ādisu³ viya abhāvattho. Micchādiṭṭhibhāvato kammaphalaṃ paṭikkhipantena “natthi dinnan”ti ādinā⁴ micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā jīvitavuttihetu tathā tathā duccharitapūraṇaṃ sandhāya **“tīṇi duccharitāni pūretvā”**ti vuttaṃ.

Bhiyyoso mattāyāti mattato atirekaṃ. **“Bhiyyoso”**ti hi idaṃ bhiyyosaddena samānatthaṃ nepātikaṃ. **Anesana vasenāti** kohaṇṇe ṭhatvā asanta guṇasambhāvanicchāya yathā tathā tapaṃ katvā anesitabbamesanāvasena micchājīvenāti attho. Yathāvuttanayena jīvitavuttihetu **tīṇi duccharitāni pūretvā. Ime dve**ti “appapuñño, puññavā”ti ca vutte duccharitakārino dve puggale.

Dutiyanaye **ime dve**ti “appapuñño, puññavā”ti ca vutte sucaritakārino dve puggale.

Paṭhamadutiyanayesu vuttanayeneva tatiyacatutthanayesupi yathākkamaṃ attho veditabbo. Paṭhamatatiyanayesu cettha ahetuka-akiriyavādino. Dutiyacatutthanayesu pana kammakiriyavādinoti daṭṭhabbaṃ.

1. Saṃ 3. 369; Vi 3. 14; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Aṃ 2. 193; Vi 5. 233 piṭṭhesu.

3. Vi 2. 68 piṭṭhe.

4. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 63, 64, 182; Ma 3. 72, 74, 99, 116, 117; Saṃ 2. 169; Aṃ 1. 272; Aṃ 3. 474; Abhi 1. 241; Abhi 2. 375 piṭṭhādisu.

Appadukkhavihārīti appakam dukkhena vihārī. **Bāhirakācārayuttoti** sāsanācārato bāhirakena tiṭṭhiyācārena yutto. **Attānam sukhettvā** adhammikenā anesanāya laddhapaccayanimittena sukhena attānam sukhettvā sukhān katvā, **“sukhe ṭhapetvā”**ti adhunā pāṭho.

“Na dāni mayā sadiso atthī”ti ādinā taṇhāmānadiṭṭhisāṅkhātānam tissannaṃ maññanānam vasena duccharitapūraṇamāha. Lābhasakkāram vā uppādentō tīpi duccharitāni pūretvāti sambandho. **Micchādiṭṭhivasenāti** “natthi kāmesu doso”ti evaṃ pavattamicchādiṭṭhivasena. **Paribbājikāyāti** bāhirapabbajjamupagatāya tāpasadārikāya, channaparibbājikāya ca. “Aparo”ti etthāpi hi “tāpaso vā channaparibbājako vā”ti adhikāro. **Daharāyāti** taruṇāya. **Mudukāyāti** sukhumālāya. **Lomasāyāti** tanutambalomatāya appalomavatiyā. Lomaṃ etissā atthīti **lomasā**. Liṅgattayepi hi sa-paccayena padasiddhimicchanti saddavidū. **Kāmesūti** vatthukāmesu. **Pātabbatanti**¹ paribhuñjitabbaṃ. Paribhogattho hettha **pā**-saddo, tabbasaddo ca bhāvasādhano. Tā-saddo pana sakatthe yathā “devatā”ti, **pātabbatanti**¹ vā paribhuñjanakataṃ, kattusādhano cettha tabbasaddo yathā uparipaṇṇāsake **Pañcattayasutte** “ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā diṭṭhasutamutaviññātabbasāṅkhāramattena etassa āyatanassa upasampadaṃ paññapenti”ti². Tathā hi **tadaṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ “vijānātīti **viññātabbaṃ**, diṭṭhasutamutaviññātamattena pañcadvārikasaññāpavattimattenāti ayaṃ hi ettha attho”ti³, **tattikāyañca** “yathā niyyantīti niyyānikāti bahulaṃ vacanato kattusādhano niyyānika-saddo, evaṃ idha viññātabbasaddoti āha ‘vijānātīti viññātabbaṃ’ti”⁴, tā-saddo pana bhāve. Assādiyamānapakkhe ṭhito kilesakāmopi vatthukāmapariyāpannoyeva, tasmā tesu yathāruci paribhuñjantoti attho.

Idanti nayacatukkavasena vuttaṃ atthappabhedavibhajanam. **“Tiṭṭhiyavasena āgataṃ Aṭṭhakathāyaṃ tathā vibhattattā”**ti⁵ ācariyena vuttaṃ, tathāyeva pana Pāḷiyampi vibhattanti veditabbaṃ. **Sāsanepīti** imasmim sāsanepi.

1. Pāṭabyatam (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Ma 3. 21 piṭṭhe.

3. Ma-Ṭṭha 4. 13 piṭṭhe.

4. Ma-Ṭṭi 1 Pañcattasutte.

5. Dī-Ṭṭi 1. 348 piṭṭhe.

Kathaṃ labbhatīti āha “**ekacco hī**”ti ādi. Yasmā na labhati, tasmā anesanaṃ katvāti-ādinā yojetabbaṃ. **Arahattaṃ vā** attani asantaṃ “atthi me”ti yathārutaṃ **paṭijānitvā**. Sāmantajappanapaccayapaṭisevana-iriyāpathasannissitasāṅkhātāni **tīṇi vā kuhanavattthūni paṭisevitvā**.

Tādisovāti dhutaṅga¹samādānavasena lūkhājīvī eva. **Anesanavasenāti** nidassanamattaṃ. “Arahattapaṭijānanenā”ti-ādipi hi vattabbaṃ.

Dullabhasukho bhavissāmi duggatīsu upapattiyāti adhippāyo. **Asakkontoti** ettha antasaddo bhāvalakkhaṇe, asakkuṇaṃāne satīti attho.

383. **Asukaṭṭhānatoti** asukabhavato. **Āgatāti** upapattivaseṇa idhāgatā. **Idāni gantabbaṭṭhānañcāti** upapattivaseṇa āyatim gamitabbabhavañca. **Tatoti** atītabhavato. **Puna upapattinti** āyatim anantarabhava puna upapattim, tato anantarabhavepi puna upapattinti punappunaṃ nibbattim. **Kena kāraṇena garahissāmīti** ettha yathābhūtamajānanto icchādosavasena yaṃ kiñci garaheyya, na tathā cāhaṃ, ahaṃ pana yathābhūtaṃ jānanto sabbampetaṃ kena kāraṇena garahissāmi, sabbassapetassa tapassa garahāya kāraṇaṃ natthīti imamadhippāyaṃ dassento “**garahitabbamevā**”ti ādimāha. **Bhaṇḍikanti** puṭabhaṇḍikaṃ. Upamāpakke parisuddhatāya dhotam, tathā adhotañca, upameyyapakke pana pasaṃsitabbaguṇatāya dhotam parisuddham, tathā adhotañcāti attho. **Tamatthanti** garahitabbassa ceva garaṇaṃ, pasaṃsitabbassa ca pasaṃsanaṃ.

384. **Diṭṭhadhammikassa, samparāyikassa** ca atthassa sādhanavasena pavattiyā garukattā **na koci na sādthūti vadati**. **Pañcavidhaṃ veranti** pāṇātipātādipañcavidhaveraṃ. Tañhi pañcavidhassa sīlassa paṭipakkhabhāvato, sattānaṃ verahetutāya ca “**veran**”ti vuccati, tato eva ca taṃ **na koci “sādthū”ti vadati** tathā diṭṭhadhammikādi-atthānamasādhanato, sattānaṃ sādhubhāvassa dūsanato ca. **Na nirundhitabbanti** rūpaggaṇe na nivāretabbaṃ. Dassanīyadassanattho hi cakkhupaṭilābhoti tesamadhippāyo. Ayameva

1. Khu 11. 34; Visuddhi 1. 57; Theragāthā-Ṭṭha 2. 322 piṭṭhesu vitthāro.

nayo sotādīsupi. Yadaggena tesam pañcadvāre asaṃvaro sādhu, tadaggena tathha saṃvaro na sādhiṭi adhippāyo hotīti āha “**Puna -pa- asaṃvaran**”ti.

Ayamettha Aṭṭhakathāto aparo nayo—**yaṃ te ekaccaṃ vadanti** “**sādhū**”ti te “eke samaṇabrāhmaṇā”ti vuttā titthiyā yaṃ attakilamathānuyogādīm “sādhū”ti vadanti, taṃ mayam na “sādhū”ti vadāma. **Yaṃ te -pa- “Na sādhū”**ti yaṃ pana te anavajjapaccayaparibhogam, sunivatthasupārutādisammāpaṭipattiṇca “na sādhū”ti vadanti, taṃ mayam “sādhū”ti vadāmāti.

Iti yaṃ paravādamūlakam catukkam dassitam, tadeva puna sakavādamūlakam catukkam katvā dassitanti viññāpetum “**evan**”ti ādi vuttam. Yaṇhi kiñci kenaci samānam, tenapi taṃ samānameva. Yaṇca kiñci kenaci asaṃnam, tenapi taṃ asaṃnamevāti āha “**samānāsamānatam**”ti. Ettha ca **samānatanti** samānatāmatam. Anavasesato hi pahātabbadhammānam pahānam, upasampādetabbadhammānam upasampādanaṇca sakavādeva dissati, na paravāde. Tena vuttam “tyāham upasaṅkamitvā evam vadāmī”ti ādi. Sakavādaparavādānurūpam vuttanayena pañcasīlādivaseneva attho veditabbo.

Samanuyuñjāpanakathāvaṇṇanā

385. **Antamiti** āṇattiyam pañcamī-attanopadam. **Laddhim pucchantoti** “kim Samaṇo Gotamo saṅkilesadhamme anavasesam pahāya vattati, udāhu pare gaṇācariyā, ettha tāva attano laddhim vadehī”ti evam paṭiññātam siddhantam pucchanto. **Kāraṇam pucchantoti** “samaṇova gotamo saṅkilesadhamme anavasesam pahāya vattati”ti vutte “kāraṇenapi etamattham gāhayā”ti evam hetum pucchanto. **Ubhayam pucchantoti** “idaṃ nāmettha kāraṇam”ti kāraṇam vatvā paṭiññāte atthe sādhiyamāne anvayato, byatirekato ca kāraṇam samatthetum sadisāsadisappabhedaṃ upamodāharaṇadvayaṃ pucchanto. Apica hetupamodāharaṇavasena tilakkhaṇasampattiyā yathāpaṭiññāte atthe sādhiṭe sammadeva anu pacchā bhāsanto nigamentopi **samanubhāsati nāmāti** veditabbam. “**Upasaṃharitvā**”ti pāṭhaseso. “**Kim te**”ti-ādi

upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Dutiya**padepīti “saṃghena vā saṃghan”ti padepi. Vacanasesaṃ, upasaṃharaṇākāraṇa sandhāya “**eseva nayo**”ti vuttaṃ.

Tamatthanti taṃ pahātabbadhammānaṃ anavasesaṃ pahāya vattanaśaṅkhātāṃ, samādātabbadhammānaṃ anavasesaṃ samādāya vattanaśaṅkhātāṇa atthaṃ. **Yojetvā**ti akusalā dipadehi yojetvā. Akosallasambhūtādi-atthena **akusalā ceva** tatoyeva **akusalāti ca saṅkhātā**, **saṅkhātasaddo** cettha ñātatto, koṭṭhāsatto ca yujjati āha “**ñātā, koṭṭhāsaṃ vā katvā ṭhapitā**”ti, purimena cettha padena ekantākusale vadati, pacchimena taṃsahagata, tappatipakkhiye ca. Evañhi koṭṭhāsakaraṇena ṭhapanāṃ upapannaṃ hoti. Akusalapakkhikabhāvena hi vavatthāpanaṃ koṭṭhāsakaraṇaṃ. **Avajjasaddo** dosatto gārayhapariyāyattā, a-saddassa ca tabbhāvavuttitoti āha “**sadosā**”ti. **Ariyā** nāma niddosā. Ime pana akusalā kathaṅcipi niddosā na hontīti **niddosaṭṭhena ariyā bhavitum nālaṃ asaṃmatthā**.

386-392. “**Yan**”ti etaṃ kāraṇaṃ paccattavacananti dasseti “**yenā**”ti iminā. **Yaṃ vā panā**ti asaṃbhāvanāvacanaṃ, yaṃ vā pana kiñcīti attho. **Pahāya vattanti**ti ca atthavaśā puthuvacanavipariṇāmoti vuttaṃ “**yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ pahāya vattanti**”ti. **Gaṇācariyā** cettha pūraṇamakkhali-ādayo. Satthupabhavattā saṃghassa saṃghasampattiyāpi Satthusampatti vibhāvīyatīti āha “**saṃgha -pa- siddhito**”ti, sā pana pasāṃsā pasādahetukāti pasādamukhena taṃ dassetuṃ “**pasādamānāpi**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha sampiṇḍanatthena **pi**-saddena appasādamānāpi evameva na pasādatīti sampiṇḍeti. Yathā hi anvayato Satthusampattiyā sāvakesu, sāvakasampattiyā ca Satthari pasādo samuccīyati, evaṃ byatirekato Satthuvipattiyā sāvakesu, sāvakavipattiyā ca Satthari appasādoti daṭṭhabbaṃ. “**Tathā hi**”ti ādi tabbivaraṇaṃ. **Sarīrasampattinti** rūpasampattiṃ, rūpakāyapāripūrinti attho. Rūpappamāṇe satte sandhāya idaṃ vuttaṃ, “**dhammadesanaṃ vā sutvā**”ti idantu ghosappamāṇe, dhammappamāṇe ca, “**bhikkhūnaṃ paṇācāragocaraṇa**”ti ādiṃ pana dhammappamāṇe, lūkhappamāṇe ca. Ācāragocarādihi dhammo, sammāpaṭipattiyā lūkho ca

hoti. Tasmā “bhavanti vattāro”ti paṭhamapade rūpappamāṇā, ghosappamāṇā, dhammappamāṇā ca, dutiyapade dhammappamāṇāva yojetabbā. **Kīvarū**poti kittakajātiko. Yā saṅghassa pasamsāti ānetvā sambandho, ayameva vā pāṭho.

Tattha yā Buddhānaṃ, Buddhasāvakānameva ca pāsamsatā, aññesaṇca tadabhāvo jotito, taṃ viratippahānasamvaruddesavasena nīharitvā dassento “**ayamadhippāyo**”ti ādimāha. Tattha setughātaviratiyā ariyamaggasampayuttatā “**sabbena sabbaṃ natthī**”ti vuttam.

Atṭhasamāpattivāsena vikkhambhanappahānamattam, vipassanāmettavasena tadanāgappahānamattanti yathālābham yojetabbam. **Vipassanāmettavasena**ti ca “aniccaṃ”ti vā “dukkhaṃ”ti vā vividham dassanamettavasena, na pana nāmarūpavavattahānapaccayapariggaṇhanapubbakam lakkhaṇattayam āropetvā saṅkhārānaṃ sammasanavasena. Nāmarūpaparicchedo, hi anattānupassanā ca bahirakānaṃ natthi. **Itarāni** samuccheda paṭippassaddhinissaraṇappahānāni **tīṇi sabbena sabbaṃ natthi** magga phalaṇibbānattā. Lokiyapañcasīlato añño sabbopi **sīlasamvaro** “khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādinā¹ vutto supārisuddho **khantisamvaro**, “paññāyete pidhiyyare”ti-ādinā² vutto kilesānaṃ samucchedako maggañāṇasaṅkhāto **ñāṇasamvaro**, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidahanavasena pavatto supārisuddho **indriyasamvaro**, “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā”ti-ādinā³ vutto sammappadhānaṇasaṅkhāto **vīriyasamvaroti** imam samvarapañcakam sandhāya “**sesam sabbena sabbaṃ natthī**”ti vuttam.

“**Pañca kho panime pātimokkhuḍdesā**”ti-ādinā yathāvuttasīlasseva puna gahaṇam sāsane sīlassa bahubhāvaṃ dassetvā, tadekadese eva paresam avatṭhānadassanattham. “**Upasathuḍdesā**”ti adhunā pāṭho. **Paññāyatīti** paṭiṭṭhitabhāvena pākaṭo hoti, tasmā mayā hi -pa- natthīti yojetabbam. **Sīhanādanti** seṭṭhanādam, abhītanādam kenaci appaṭivattiyavādam. Yam pana vadanti—

1. Ma 1. 13; Ma 3. 139; Am 1. 433; Am 3. 342 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 434; Khu 8. 6, 30 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 25; Ma 1. 89; Sam 3. 8; Abhi 2. 111 piṭṭhesu.

“Uttarasmim̐ pade byaggha-puṅgavosabhakuñjara¹.

Sīhasaddūlanāgādyā, pume seṭṭhatthagocarā”ti¹,

Tam̐ yebhuyyavasenāti daṭṭhabbam̐.

Ariya-aṭṭhaṅgikamaggavaṇṇanā

393. “Ayaṃ pana yathāvutto mama vādo aviparītova, tassevaṃ aviparītabhāvo imam̐ maggam̐ paṭipajjitvā aparappaccayato jānitabbo”ti evaṃ **aviparītabhāvāvabodhanattham̐**. Pāḷiyam̐ “**atthi Kassapā**”ti-ādīsu ayaṃ yojanā—yam̐ maggam̐ paṭipanno sāmāmyeva attapaccakkhato evaṃ ñassati dakkhati “samaṇo gotamo vadanto yuttapattakāle tathabhāvato bhūtam̐, ekamsena hitāvahabhāvato attham̐, dhammato anapetattā dhammam̐, vinayayogato, paresaṇca vinayanato vinayam̐ vadatī”ti, so mayā sayam̐ abhiññā sacchikatvā pavedito sakalavaṭṭadukkhanissaraṇabhūto atthi Kassapa maggo, tassa ca adhigamūpāyabhūtā pubbabhāgaṭipadāti, tena “Samaṇo Gotamo ime dhamme anavasesam̐ pahāya vattatī”ti ādinayappavatto vādo kenaci asampakampito yathābhūtasīhanādoti dasseti. **Dakkhatī**ti cettha ssati-saddena padasiddhi “yatra hi nāma sāvako evarūpaṃ ñassati vā dakkhati vā sakkhim̐ karissatī”ti ādīsu viya.

“Evametam̐ yathābhūtam̐ sammappaññāya passatī”ti-ādisuttapadesu² viya **maggaṇca paṭipadaṇca ekato katvā dassento**. “**Ayamevā**”ti sāvadhāraṇavacanam̐ maggassa puthubhāvapaṭikkhepattham̐, sabba-ariyasādhāraṇabhāvadassanattham̐, sāsane pākaṭabhāvadassanatthaṇca. Tenāha “ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo sattānam̐ visuddhiyā”ti³.

“Eseva maggo natthañño, dassanassa visuddhiyā”ti⁴—

1. Amarakose ekavīsatime vagge 59 gāthā.

2. Am̐ 1. 288 piṭṭhe.

3. Dī 2. 231; Ma 1. 7; Saṃ 3. 123; 145, 161 piṭṭhesu.

4. Khu 1. 52 piṭṭhe.

“Ekāyanam jātikhayantadassī,
 Maggam pajānāti hitānukampī.
 Etena maggena atarimsu pubbe,
 Tarissanti ye ca taranti oghan”ti¹ ca—

sabbesu ceva suttapadesesu, abhidhammapadesesu² ca ekovāyam maggo
 pākaṭoti.

Tapopakkamakathāvaṇṇanā

394. Tapoyeva upakkamitabbato, ārabhitabbato **tapopakkamā**ti āha
“tapārambhā”ti, ārambhanañcettha tapakaraṇamevāti dasseti
“tapokammānī”ti iminā. **Samaṇakammasaṅkhātā**ti samaṇehi
 kattabbakammasaṅñitā. **Brāhmaṇakammasaṅkhātā**ti etthāpi eseva nayo.
Niccoloti nissatṭhacolo sabbena sabbam paṭikkhattacolo. Celaṃ, coloti ca
 pariyāyavacanam. Koci chinnabhinnapaṭapilotikadharopi dasantayuttassa
 vatthassa abhāvato “niccolo”ti vattabbatam labheyyāti tam nivatteturū
“naggo”ti vuttam, naggiyavatasamādānena sabbathā naggoti attho.
 Lokiyakulaputtācāravirahitatāva vissatṭhācāratāti dasseti
“uccārakammādīsū”ti ādinā. Katham virahitoti āha **“ṭhitakovā”**ti ādi, idaṇca
 nidassanamattam vamtivā mukhavikkhālanādi-ācārassapi tena vissatṭhattā.
Apalikhātīti udakena adhovanato apalihati. So kira daṇḍakam “satto”ti
 paññāpeti, tasmā tam paṭipadam pūrento evam karotīti vuttam **“uccāram
 vā”**ti ādi. Tattha **apalikhātī**ti apakasati.

“Ehi bhadanto”ti vutte upagamanasaṅkhāto vidhi **ehibhaddanto**, tam
 caratīti **ehibhaddantiko**, ruḥhisaddena cettha taddhitasiddhi yathā
 “chipassiko”ti³, tappaṭikkhepena **na-ehibhaddantiko**, tadevattham dasseti
“bhikkhāgahaṇatthan”ti ādinā. **Na etīti** na āgacchati. Evam
natiṭṭhabhaddantikoti etthāpi. Samaṇena nāma sayamvacanakareneva
 bhavitabham, na paravacanakarenāti adhippāyena **tadubhayampi -pa- na
 karoti**. **Puretaranti** tam ṭhānam attanā upagamanato paṭhamataram, tam kira
 so “bhikkhunā nāma

1. Sam 3. 146, 162; Khu 8. 212, 231; Khu 10, 163 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 200 piṭṭhe.

3. Ma 1. 45 piṭṭhe.

yādicchakī eva bhikkhā gahetabbā”ti adhippāyena na gaṇhāti. **Uddissakataṃ** pana “mama nimittabhāvena bahū khuddakā pāṇā saṅghāṭamāpādita”ti adhippāyena nādhivāseti. **Nimantanampi** “evaṃ tesāṃ vacanaṃ kataṃ bhavissati”ti adhippāyena na sādīyati. **Kumbhīti** pakkabhikkhāpakkhittakumbho. **Ukkhalīti** bhikkhāpacanakumbho. **Pacchīti** bhikkhāpakkhittapiṭakaṃ. **Tatopīti** kumbhīkaḷopitopi. **Kumbhī-ādīsupi** so sattasaññīti āha “**kumbhīkaḷopiyo**”ti ādi. “**Ayaṃ man**”ti-ādīsupi eseṇa nayo. **Antaranti** ubhinnamantarāḷaṃ.

Kabaḷantarāyoti ālopassa antarāyo. Etthāpi so sattasaññī. **Purisantaragatāyāti** purisasamīpagatāya. **Rati-antarāyoti** kāmaratīyā antarāyo. Gāmasabhāgādivasena saṅgama kittenti etissāti **saṃkitti**. Tathā saṃhaṭataṇḍulādisaṇcayo tena katabhattamidhādhippetanti vuttaṃ “**saṃkittetvā katabhattesū**”ti. Majjhimanikāye **Mahāsīhanādasuttantaṭṭikāyaṃ** pana ācariyeneva evaṃ vuttaṃ “saṃkittayanti etāyāti **saṃkitti**, gāmaṇḍīhi samudāyavasena kiriyamānakiriyā, ettha pana bhattasaṃkitti adhippetāti āha ‘saṃkittetvā katabhattesū’ti”. Idam pana tassa ukkaṭṭhapaṭipadāti dasseti “**ukkaṭṭho**”ti ādinā. Yathā cettha, evaṃ “na-ehibhaddantiko”ti-ādīsupi ukkaṭṭhapaṭipadādassanaṃ vedittabbaṃ. **Sāsaddo** sunakhapariyāyo. **Tassāti** sunakhasa. **Tatthāti** tasmim̐thāne. **Samūhasamūhacārīnīti** saṃghasaṃghacārīnī. **Manussāti** veyyāvaccakaramanussā.

Sovīrakanti kaṇḍikaṃ. “Loṇasovīraṇa”ti keci, tadayuttameva, “sabbasassasambhārehi katan”ti vuttattā. Loṇasovīraṇaṇhi sabbamacchamaṇsapupphaphalādisambhārakataṃ. **Surāpānamevāti** majjalakkhaṇappattāya surāya pānameva. Merayampettha saṅgahitaṃ lakkhaṇahārena, ekasesanayena vā. **Sabbesupīti** sāvajjānavajjesupī kaṇḍikasurādīsu. Ekāgārameva bhikkhācariyāya upagacchatīti **ekāgārīko**. **Nivattatīti** paccāgacchati, sati bhikkhālābhe taduttari na gacchatīti vuttaṃ hoti. Ekālopaneva vattatīti **ekālopīko**. Dīyati etāyāti **dattī**, dvatti-ālopaṃmattaggāhi khuddakaṃ bhikkhādānabhājanaṃ. Tenāha “**khuddakapātī**”ti. **Aggabhikkhanti** anāmaṭṭhabhikkhaṃ, samābhisaṅkhatatāya vā uttamabhikkhaṃ. Abhuñjanavasena

eko aho etassāti **ekāhiko**, āhāro, taṃ āhāraṃ āhāretīti attho. So pana atthato ekadivasalaṅghakoti vuttaṃ “**ekadivasantarikan**”ti. Esa nayo “**dvāhikan**”ti ādisupi. Apica ekāhaṃ abhuñjitvā ekāhaṃ bhuñjanaṃ, ekāhavāro vā **ekāhikaṃ**. Dvīhaṃ abhuñjitvā dvīhaṃ bhuñjanaṃ, dvīhavāro vā **dvāhikaṃ**. Sesadvayepi ayaṃ nayo. Ukkaṭṭho hi pariyāyabhattacho janiko dvīhaṃ abhuñjitvā ekāhameva bhuñjati. Evaṃ sesadvayepi. **Majjhimāgamaṭīkāyaṃ** pana “ekāhaṃ antarabhūtaṃ etassa atthīti ekāhikaṃ. Sesapadesupi esa nayo”ti vuttaṃ. “Therā bhikkhū bhikkhuniyo ovadanti pariyāyena”ti ādisu viya vārattho **pariyāyasaddo**. **Ekāhavārenā**ti ekāhikavārena. “Ekāhikan”ti ādinā vuttavidhimeva paṭipāṭiyā pavattabhāvena dassetuṃ Pāṭiyam “iti evarūpan”ti ādi vuttanti daṭṭhabbhaṃ.

395. **Sāmāko** nāma godhumo. **Sayamjātā vīhijātī**ti aropimavīhijāti. Yadeva “vīhī”ti vadanti. **Likhivā**ti kasitvā. **Silesopī**ti kaṇikārādirukkhanīyyāsopi. **Kuṇḍakanti** tanutaraṃ taṇḍulasakalaṃ, taṇḍulakhaṇḍakanti attho. Odena kataṃ kañjiyaṃ **odanakañjiyaṃ**. “Vāsitakena piñṇākena nahāyeyyā”ti ādisu¹ viya **piñṇākasaddo** tilapiṭṭhapariyāyo. Yathāha “piñṇākaṃ nāma tilapiṭṭhaṃ vuccatī”ti¹. “Tarūnakadalikkhandhameva piñṇākan”ti keci, na gahetabbametam katthacipi tathā avacanato.

396. Saṇehi saṇavākehi nibbattitāni **sāṇāni**, aññehi missakāni sāṇāni eva **masāṇāni** niruttinayena, na chacīvarapariyāpannāni bhaṅgāni. Keci pana “masāṇāni nāma coḷavisesānīti parikappetvā massakacoḷānī”ti paṭhanti, tadayuttameva porāṇehi tathā avuttattā. **Erakatiṇādīnī**ti ettha **ādisaddena** akkamakacikadalivākādīnaṃ saṅgaho, erakādīhi katāni hi chavāni lāmakāni dussānīti vattabbataṃ labhanti. **Chavasaddo** hettha hīnavācako, purimavikappe pana matasarīravācako. **Chaḍḍitanantakānī**ti chaḍḍitapilotikāni. Ajinassedanti **ajinaṃ**, pakati-ajinamigacammaṃ, tadeva majjhe phālitaṅkañce,

1. Vi 2. 456 piṭṭhe.

ajinassa khipaṃ phālitaṃupaḍḍhanti **ajinakkhipaṃ**. “Sakhurakantipi vadanti”ti¹ **papañcasūdanīyaṃ** vuttaṃ, dvinnāṃ tiṇṇāṃ vā samuditañce, ajinakkhipanti tesamadhippāyo. **Vinayasaṃvaṇṇanāsu** pana “ajinameva abhedato **ajinakkhipan**”ti vuttaṃ. **Kanditvā**ti ujjavujjavena kanditvā. **“Ganthetvā”**tipi pāṭho, vaṭṭetvā bandhitvāti attho. Evañhi phalakacīre nidassanaṃ upapannaṃ hoti. **Yaṃ sandhāya vuttanti** ajitavādassa paṭikiṭṭhatarabhāve upamāḍḍassanattamaṃ yadeva kesakambalaṃ sandhāya **Āṅguttarāgame**² vuttaṃ.

Tantāvutānīti tantāṃ pasāretvā vītāni. **Paṭikiṭṭhoti** hīno. Kasmāti vuttaṃ **“kesakambalo”**ti-ādi. Pāḷiyaṃ **“ubbhaṭṭhako”**ti etassa “uddhaṃ ṭhitako”ti attho Majjhimāgamaṭṭhakathāyaṃ **Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ**¹ vutto. **Ubbhasaddo** hi upari-atthe nepātiko yathā “ubbhajāṇumaṇḍalan”ti. Anekaparimāṇā, hi nipātā, anekatthā ca.

Micchāvāyāmaseneva ukkuṭikavatānuyogoti āha **“ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto”**ti. Na kevalaṃ nisinnoyeva ukkuṭiko, atha kho **gacchantopi -pa-gacchati**. **Ayakaṇṭake**ti ayomayakaṇṭake. **Pakatikaṇṭake**ti salākakaṇṭake. Uccabhūmiyaṃ **thaṇḍila**-saddoti vuttaṃ **“ucce bhūmiṭṭhāne”**ti. Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparō nayo—**thaṇḍilanti** samā pakatibhūmi vuccati “patthaṇḍile pāturahosi”ti-ādīsu viya. Amarakosepi hi **Nighaṇṭusatthe** vuttaṃ “vedī parikkhatā bhūmi, same thaṇḍilaṃ cāture”ti³, tasmā thaṇḍile anantarahitāya pakatibhūmiyaṃ seyyampi kappetīti attho. Yaṃ sandhāya tattheva **nighaṇṭusatthe** vuttaṃ “yo thaṇḍile vata vasā, sete thaṇḍilasāyi so”ti⁴. Rajo eva jallaṃ malīnaṃ **rajojallaṃ**. Tena vuttaṃ **“sarīraṇ”**ti-ādi. **Laddhaṃ āsananti** nisīdituṃ yathāladdhamāsaṇaṃ. **Akopetvā**ti aññattha anupagantvā. Tathā cāha **“tattheva nisīdanasīlo”**ti. Evaṃ nisīdanto hi taṃ akopento nāma hoti. Catūsu mahāvikaṭesu gūthamevidhādhippetanti vuttaṃ **“gūthaṃ vuccatī”**ti. Tañhi āsayavasena virūpaṃ kaṭattā **“Vikaṭaṇ”**ti vuccati. **Sāyaṃ tatiyanti** sāyanhasamayasaṅkhātāṃ tatiyasamayaṃ. **Assāti** udakoroḥanānuyogassa. Pātopadamiva sāyaṃpadaṃ

1. Ma-Ṭṭha 1. 350 piṭṭhe.

3. Sattarasamavagge 18 gāthāyaṃ.

2. Aṃ 1. 290 piṭṭhe.

4. Sattarasamavagge 44 gāthāyaṃ.

nepātikaṃ. Anusāralopena pana “**sāyatatiyakan**”tipi pāṭho dissati.

Ettha ca “acelako hoti”ti-ādīni yāva “thusodakaṃ pivatī”ti etāni vatapadāni ekavārāni, “ekāgāriko vā hoti”ti ādīni pana nānāvārāni, nānākālikāni vā. Tathā “sākabhakkho vā hoti”ti ādīni, “sāṇānipi dhāreti, masāṇānipi dhāreti”ti ādīni ca. Tathā hettha vā-saddaggahaṇaṃ, pi-saddaggahaṇaṇca kataṃ. Pi-saddopi idha vikappattho eva daṭṭhabbo. Purimesu pana vatapadesu tadubhayampi na kataṃ, evaṇca katvā “acelako hoti”ti vatvā “sāṇānipi dhāreti”ti-ādivacanassa, “rajojalladharopi hoti”ti vatvā “udakorohanānuyogamanuyutto viharatī”ti vacanassa ca avirodho siddho hoti. Atha vā kimettha avirodhacintāya. Ummattakapacchisadiso hi titthiyavādo. Apica “acelako hoti”ti ārabhitvā tappasaṅgena sabbampi aññamaññavirodhameva attakilamathānuyogaṃ dassentena tena acelakassapena “sāṇānipi dhāreti”ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Tapopakkamanirattakataṅṇanā

397. **Sīlasampadādīhīti** sīlasampadā, samādhisampadā, paññāsampadāti imāhi lokuttarāhi sampadāhi. **Vināti** virahitattā, vinā vā tāhi na kadācipi sāmāññaṃ vā brahmaññaṃ vā sambhavati, tasmā tesaṃ tapopakkamānaṃ nirattakataṃ dassentoti sapāṭhasesayojanā. **Dosaveravirahitanti** dosasaṅkhātaverato virahitaṃ. Idañhi dosassa mettāya ujupaṭipakkhato vuttaṃ. Yaṃ pana ācariyena vuttaṃ “dosaggahaṇena vā sabbepi jhānapaṭipakkhā saṅkilesadhammā gahitā, veraggahaṇena paccatthikabhūtā sattā. Yadaggena hi dosarahitaṃ, tadaggena verarahitaṃ”ti¹, tadetaṃ Pāḷiyaṃ verasaddasseva vijjamānattā, Aṭṭhakathāyaṇca tadatthameva dassetuṃ dosasaddassa vuttattā vicaretabbaṃ.

398. **Ettakamattanti** naggacariyādimattaṃ. Pākaṭabhāvena kāyati atthaṃ gametīti **pakati**, lokasiddhavādo. Tenāha “**pakatikathā esā**”ti. “Mattā sukhapariccāgā”ti ādisu² viya mattāsaddo appattaṃ antonītaṃ

1. Dī-Ṭī 1. 355 piṭṭhe.

2. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade.

katvā pamāṇavācakoṭi āha “**iminā**”ti ādi. Tena pana pamāṇena pahātabbo eva paṭipattikkamo pakaraṇappatto. Iminā “tapopakkamenā”ti saddantarena vā adhigatoti dasseti “**paṭipattikkamenā**”ti iminā. **Tatoti** tasmā sāmāññabrahmaññassa appamattakeneva paṭipattikkamena sudukkarabhāvato. Imam hetusambandham sandhāya “**padasambandhena saddhin**”ti vuttam. **Sabbatthā**ti sabbavāresu.

399. **Aññathā**ti yadi acelakabhāvādinā sāmāññam vā brahmaññam vā abhavissa, evam sati suvijānova samaṇo, suvijāno brāhmaṇo. Yasmā pana tumhe ito aññathāva sāmāññam, aññathā brahmaññam vadatha, tasmā dujjānova samaṇo dujjāno brāhmaṇoti attho. Tenāha “**idam sandhāyāhā**”ti. **Tam pakativādam paṭikkhipitvā**ti yaṁ pubbe pākatikaṁ sāmāññam, brahmaññaṁ hadaye ṭhapetvā tena acelakassapena “dukkaram sudukkaran”ti vuttam, Bhagavatā ca tameva sandhāya “pakati kho esā”ti ādi bhāsitaṁ, tameva idha pākatikasāmāññabrahmaññavisayaṁ katham paṭisaṁharitvā. **Sabhāvatova** paramatthato eva samaṇassa, brāhmaṇassa ca **dujjānabhāvaṁ āvikaronto punapi “pakati kho”ti-ādimāha**. **Tatrāpī**ti samaṇabrāhmaṇavādepi. **Padasambandhanti** hetupadena saddhim pubbāparavākyasambandham.

Silasamādhipaññāsampadāvaṇṇanā

400-1. **Paṇḍitoti** hetusampattisiddhena paṇḍiccena samannāgato. **Katham uggaheṣīti** paripakkañāṇattā ghaṭe padīpena viya abbhantare samujjalantena paññāveyyattiyena tattha tattha Bhagavatā desitamattham pariggaṇhanto taṁ desanaṁ upadhāresi. Yasmā uggaheṣi, tasmā -pa-viditvāti sambandho. **Tassa cāti** yo acelako hoti, yāva udakorohanānuyogamanuyutto viharati, tassa ca. Tassa ceti vā padacchedo, abhāvitā asacchikatā hoti ceti yojanā. **Tā sampattiyo pucchāmi**, yāhi samaṇo ca brāhmaṇo ca hotīti adhippāyo. **Silasampadādivijānanatthanti** silasampadādivijānanahetu. “Kasmā pucchati”ti hi vuttam. **Atha-saddo** cettha kāraṇe. Evamīdisesu. **Silasampadāyāti** ettha itisaddo ādi-attho,

upalakkhaṇaniddeso vāyaṃ, tena “cittasampadāya, paññāsampadāyā”ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti. Tenāha “sīlacittapaññāsampadāhi aññā”ti. Imehi ca asekkhasīlādikkhandhattayaṃ saṅgahitanti vuttaṃ “**arahattaphalamevā**”ti. Tattha kāraṇaṃ dasseti “**arahattaphalapariyosānaṃ**”ti ādinā. Idañhi kākolokanamiva ubhayāpekkhavacanāṃ.

Sīhanādakathāvaṇṇanā

402. **Anuttaranti** anaññasādhāraṇatāya, anaññasādhāraṇatthavisayatāya ca anuttaraṃ. **Mahāsīhanādanti** mahantaṃ Buddhasīhanādaṃ. Ativiya accantavisuddhatāya **paramavisuddhaṃ**. “**Paramanti** ukkaṭṭhaṃ. Tenāha ‘uttaman’ti”¹ ācariyena vuttaṃ, ukkaṭṭhapariyāyo ca **paramasaddo** atthīti tassādhīppāyo. **Sīlamevāti** lokiyasīlamattattā sīlasāmaññaṃeva. Yathā anaññasādhāraṇaṃ Bhagavato lokuttarasīlaṃ savāsanapaṭipakkhadhammaviddhaṃsanato, evaṃ lokiyasīlampi anaññasādhāraṇaṃeva tadanucchavikabhāvena pavattattā. Evañhi “nāhaṃ tatthā”ti Pāḷivacanāṃ upaṇṇaṃ hoti. “Yāvatā Kassapa ariyaṃ paramaṃ sīlaṃ”ti idaṃ “sīlassa vaṇṇaṃ bhāsanti”ti ettha ākāradassanaṃ. “Yadidaṃ adhisīlaṃ”ti idaṃ pana “tatthā”ti padadvaye aniyamavacanāṃ. “**Yadidaṃ adhisīlaṃ**”ti ca lokiyalokuttaravasena duvidhampi Buddhasīlaṃ ekajjhaṃ katvā vuttaṃ, tasmā ta-saddenapi ubhayasseva parāmasananti dassetuṃ “**tattha sīlepi paramasīlepi**”ti ādimāha. **Samasamanti** samena visesanabhūtena sīlena samanti atthaṃ viññāpetuṃ “**mama sīlasamena sīlena mayā saman**”ti vuttaṃ. **Tasmim sīleti** duvidhepi sīle. **Iti imanti** evaṃ imaṃ sīlavisiyaṃ. **Paṭhamanti** uppattikkamato paṭhamāṃ pavattattā paṭhamabhūtaṃ.

Tapatīti kilese santappati, vidhamatīti attho. “**Tadevā**”ti iminā tulyādhikaraṇasamāsamāha. **Jigucchatīti** hīleti lāmakato ṭhapeti. Ārakā kilesehīti katvā **niddosattā ariyā**. **Ārambhavatthuvasenāti**² aṭṭhārambhavatthuvasena. **Vipassanāvīriyasaṅkhātāti** vipassanāsampayuttavīriyasaṅkhātā. Lokiyamattattā **tapojigucchāva**. Maggaphalasampayuttā vīriyasaṅkhātā tapojigucchāti adhikāravasena sambandho.

1. Dī-Ṭī 1. 356 piṭṭhe.

2. Aṭṭha-ārambhavatthuvasena (Aṭṭhakathāyaṃ)

sabbukkaṭṭhabhāvato **paramā nāma**. Yathā yuvino bhāvo yobbanam, evaṃ jigucchino bhāvo **jeguccham**. **Yadidaṃ adhijegucchanti** sīle viya lokiyalokuttaravasena duvidhampi Buddhajeguccham. **Tatthāti** jegucchehi adhijegucchehi. **Kammassakatāpaññāti** “atthi dinnam, atthi yiṭṭhan”ti-ādi¹ nayappavattam nānam. Yathāha **Vibhaṅge**—

“Tattha kataram kammassakatāññanam, atthi dinnam, atthi yiṭṭham, atthi hutam, atthi sukaṭadukkaṭānam kammānam phalam vipāko -paṭhapetvā saccānulomikam nānam sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakatāññanam”ti².

Sabbampi hi akusalam attano vā hotu, parassa vā, na sakam nāma. Kasmā? Atthabhañjanato, anattahajananato ca. Tathā sabbampi kusalam sakam nāma. Kasmā? Anattabhañjanato, atthahajananato ca. Evaṃ kammassakabhāve pavattā paññā kammassakatāpaññā nāma. **Vipassanāpaññāti** maggasaccassa, paramatthasaccassa ca anulomanato saccānulomikasaññitā vipassanāpaññā, lokiyamattato paññāva. Itthiliṅgassa napuṃsakaliṅgavipariyāyo idha **liṅgavipallāso**. **Yāyam adhipaññāti** sīle viya lokiyalokuttaravasena duvidhāpi Buddhapaññā. **Tatthāti** paññāyapi adhipaññāyapi. Yathāraham parittamahaggatabhāvato **vimuttiyeva nāma**. Maggaphalavasena kilesānam samucchindanapaṭippassambhanāni **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo**. Atha vā sammāvācādiviratīnam adhisīlaggahaṇena, sammāvāyāmassa adhijegucchaggahaṇena, sammādiṭṭhiyā adhipaññāggahaṇena gahitattā aggahitaggahaṇena sammāsaṅkappansatisamādhayo maggaphalapariyāpannā **samucchedapaṭippassaddhivimuttiyo** daṭṭhabbā. **Nissaraṇavimutti** pana nibbānameva. **Yā ayaṃ adhivimuttīti** sīle vuttanayena duvidhāpi adhivimutti. **Tatthāti** vimuttiyāpi adhivimuttiyāpi.

403. Yam kiñci janavivittaṭṭhānam **suññāgāramidhādhippetaṃ**. Tattha nadantena vinā añño jano natthīti dassetuṃ “**ekakovā**”ti ādi vuttam. **Aṭṭhasu parisāsūti** khattiyaparisā, brāhmaṇa, gahapati, samaṇa, cātumahārājika, tāvatimsa, māra, brahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu.

1. Ma 1. 358; Ma 2. 64; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 341 piṭṭhe.

Tadatthaṃ Majjhimāgamavare **Mahāsīhanādasuttapadena**¹ sādiento “**cattārimānī**”ti ādimāha. Tattha **vesārajjānī**ti visāradabhāvā, ñāṇappahāna-antarāyikaniyyānikadhammadesanānimittam kutocipi asantassanabhāvā nibbhayabhāvāti attho. “Vesārajjan”ti hi catūsu ṭhānesu sārājḍābhāvaṃ paccavekkhantassa uppannasomanassamayañāṇassettaṃ nāmaṃ. Aññehi pana asādhāraṇataṃ dassetaṃ “**Tathāgatassa Tathāgatavesārajjānī**”ti² vuttaṃ. “Yathā vā pubbabuddhānaṃ vesārajjāni puññussayasampattiya āgatāni, tathā āgatavesārajjānī”ti vā dutiyassa Tathāgatasaddassa tulyādhikaraṇattā evaṃ vuttaṃ. Ayaṃ Aṭṭhakathānayo. Neruttikā pana vadanti “samāse siddhe sāmāññattā, saññāsaddattā ca tathā vuttan”ti. **Āsabham** ṭhānanti seṭṭhatṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ. Sabbaññutaṃ paṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭhapaṛisaṃ upasaṅkamantīti vā **āsabhā**, Buddhā, tesaṃ ṭhānantipi attho.

Apica tayo puṅgavā—gavasatajeṭṭhako **usabho**, gavasahassajeṭṭhako **vasabho**. Vajasatajeṭṭhako vā **usabho**, vajasahassajeṭṭhako **vasabho**. Ekagāmakhetṭe vā jeṭṭho **usabho**, dvīsu gāmakhettesu jeṭṭho **vasabho**, sabbagavaseṭṭho sabbattha jeṭṭho sabbapaṛissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi akampanīyo **nisabhoti**. Nisabhova idha “usabho”ti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanam. Usabhassa idanti **āsabham**, idaṃ pana āsabham viyāti **āsabham**. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena sammannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, Evaṃ Tathāgatopi dasatathāgatabalena sammannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhapaṛisaṃpathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānova taṃ āsabham ṭhānaṃ paṭivijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttaṃ “āsabham ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Sīhanādaṃ nadatīti “seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadatī”ti vuttovāyamatto. Atha vā sīhanādasadisam nādaṃ nadati. Ayamatto khandhavaggasaṃyutte āgatena **Sīhanāda suttena**³ dīpetabbo. Yathā vā siho migarājā

1. Ma 1. 103 piṭṭhe.

2. Tathāgatassa vesārajjāni (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Saṃ 2. 70 piṭṭhe.

parissayānaṃ sahanato, goṇamahimsamattavāraṇādināṃ hananato ca “sīho”ti vuccati, evaṃ Tathāgato munirājā lokadhammānaṃ sahanato, parappavādānaṃ hananato ca “sīho”ti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ nadati. Tattha yathā migasīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ Tathāgatasīho dasatathāgatabalena samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “iti rūpaṃ”ti ādinā¹ nayena nānāvidhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ “parisāsu sīhanādaṃ nadatī”ti.

Pañhaṃ abhisankharitvāti nātumicchitaṃ atthaṃ attano nāṇabalānurūpaṃ abhisankharitvā. **Taṅkhaṇaṇṇevā**ti pucchitakkhaṇe ya eva tṭhānupattikapaṭibhānena **vissajjeti**. Ajjhāsayaṇurūpaṃ, atthadhammānurūpaṃca vissajjanato **cittaṃ paritoseti**eva. **Assāti** Samaṇassa Gotamassa. **Sotabbaṃ maññanti**ti aṭṭhakkhaṇavajjitena navamena khaṇena labbhamānattā “yaṃ no Satthā sāsati, taṃ mayāṃ sossāmā”ti ādarabhāvajātā **mahanteneva ussāhena** sotabbaṃ sampaṭicchitabbaṃ maññanti. **Kallacittā muducittā**ti pasādābhivuddhiyā vigatupakkilesatāya kallacittā muducittā honti. **Muddhappasannā**ti tucchappasannā niratthakappasannā. **Pasannākāro** nāma pasannehi kātābbasakkāro, so duvidho dhammāmisapūjāvasena, tattha āmisapūjaṃ dassento “**paṇītānī**”ti-ādimāha. Dhammapūjā pana Pāliyaeva “tathattāya paṭipajjanti”ti iminā dassitā. **Tathābhāvāyāti** yathābhāvāya yassa vaṭṭadukkhanissaraṇassa atthāya dhammo desito, tathābhāvāya. Tadevatthaṃ dassetuṃ “**dhammānudhammapaṭipattipūraṇatthāyā**”ti vuttaṃ. Dhammānudhammapaṭipatti hi vaṭṭadukkhanissaraṇapariyosānā, sā ca dhammānudhammapaṭipatti yāya anupubbiyā paṭipajjitabbā, paṭipajjantānaṃ sati ajjhattikaṅgasamavāye ekaṃsikaṃ tassā pāripūrīti taṃ anupubbiṃ dassento “**keci saraṇesū**”ti-ādimāha. Yathā pūrentā pūretuṃ sakkonti nāma, tathā pūraṇaṃ dassetuṃ “**sabbākārena pana pūrentī**”ti vuttaṃ.

Imasmim panokāseti “paṭipannā ca ārādhenti”ti sīhanādakiccapāripūriṭṭhapane Pālipadese. **Samodhānetabbāti** saṅkalayitabbā. **Ekaccaṃ -pa- passāmīti Bhagavato eko sīhanādo** asādhāraṇo

1. Saṃ 2. 7; Aṃ 3. 4, 5 piṭṭhesu.

aññehi appaṭivattiyo seṭṭhanādo abhītanādoti katvā. Esa nayo sesesupi. Aparam tapassinti adhikāro. **Purimānaṃ dasannanti** “ekaccaṃ tapassim niraye nibbattaṃ passāmi”ti vuttasīhanādato paṭṭhāya yāva “vimuttiyā mayhaṃ sadiso natthi”ti vuttasīhanādā purimakānaṃ dasannaṃ sīhanādānaṃ, niddhāraṇe cetam sāmivacanaṃ. Tenāha **“ekekassā”**ti. **“Parisāsu ca nadatī”**ti ādayo “paṭipannā¹ ca maṃ ārādhentī”ti pariyosānā **dasa dasa** sīhanādā **parivārā**. “Ekaccaṃ tapassim niraye nibbattaṃ passāmi”ti hi sīhanādaṃ nadanto Bhagavā parisāsu nadati visārado hutvā nadati, tattha ca pañhaṃ pucchanti, pañhaṃ vissajjeti, vissajjanena parassa cittaṃ ārādhenti, sutvā sotabbaṃ maññanti, sutvā ca Bhagavato pasīdanti, pasannā ca pasannākāraṃ karonti, yaṃ paṭipattim deseti, tathattāya paṭipajjanti, paṭipannā¹ ca maṃ ārādhentīti evaṃ parivāretvā atthayojanā sambhavati. Ayameva nayo sesesupi navasu.

“Evan”ti ādinā yathāvuttānaṃ sīhanādānaṃ saṅkalayitvā dassanaṃ. **Te dasāti** “parisāsu ca nadatī”ti ādayo dasa sīhanādā. **Purimānaṃ dasannanti** yathāvuttānaṃ mūlabhūtānaṃ purimakānaṃ dasasīhanādānaṃ. **Parivāravasenāti** mūlim katvā paccekaṃ parivāravasena yojiyamānā **sataṃ** sīhanādā. **Purimā ca dasāti** mūlamūliyo katvā parivāravasena ayojiyamānā purimakā ca dasāti evaṃ **dasādhikaṃ sīhanādasataṃ hoti**. **Aññasmim paṇa sutteti** Majjhimāgamacūlasīhanādasuttādimhi². **Tenāti** saṅkhyāmahattena. Mahāsīhanādattā **idaṃ suttaṃ “mahāsīhanādan”**ti **vuccati**, na pana Majjhimanikāye mahāsīhanādasuttamiva cūlasīhanādasuttamupādāyāti adhippāyo.

Titthiyaparivāsakathāvaṇṇanā

404. **Paṭisedhetvāti** tathā bhāvābhāvadassanena paṭikkhipitvā. Yaṃ Bhagavā pāthikavagge **udumbarikasutte**³ “idha nigrodha tapassī”ti ādinā upakkilesavibhāgaṃ, pārisuddhivibhāgaṃ dassento sapaṇissa nigrodhaparibbājakassa purato sīhanādaṃ nadati, taṃ dassetuṃ **“idāni”**ti ādi vuttaṃ. **Naditapubbanti** udumbarikasutte³ āgatanayena pubbe nigrodhaparibbājakassa

1. Paṭipattiyā (Ka)

2. Ma 1. 92 piṭṭhe.

3. Dī 3. 33 piṭṭhe.

naditaṃ. **Tapabrahmacārī**ti uttamatapacārī, tapena vā vīriyena brahmacārī. **Idanti** “Rājagahe -pa- pañhaṃ apucchī”ti Pāḷiyaṃ āgatavacanāṃ. Ācariyena¹ pana yathāvuttaṃ Aṭṭhakathāvacanameva paccāmaṭṭhaṃ. Ettha ca kāmāṃ yadā Nigrodho pañhamapucchi, Bhagavā cassa vissajjesi, na tadā Bhagavā Gijjhakūṭe pabbate viharati, Rājagahasamīpeyeva Udumbarikāya deviyā uyyāne viharati tattheva tathā pucchitattā, vissajjitattā ca, tathāpi Gijjhakūṭe pabbate Bhagavato vihāro na tāva vicchinno, tasmā Pāḷiyaṃ “tatra man”ti ādivacanāṃ, Aṭṭhakathāyañca “tatra Rājagahe Gijjhakūṭe pabbate viharantaṃ man”ti ādivacanāṃ vuttanti imamattampi “**yaṃ taṃ Bhagavā**”ti-ādinā viññāpetīti daṭṭhabbāṃ. “Gijjhakūṭe pabbate”ti idaṃ tattha katavihāraṃ sandhāya vuttanti dasseti “**Gijjhakūṭe mahāvihāre**”ti iminā. **Udumbarikāyā**ti tannāmikāya. **Uyyāneti** tattha kataparibbājakārāmaṃ sandhāya vadati. **Nigrodho** nāma channaparibbājako. **Sandhāno** nāma pañca-upāsakasataparivāro anāgāmi-upāsako. **Kathāsallāpanti** “yagghe gahapati jāneyyāsi, kena Samaṇo Gotamo saddhiṃ sallapatī”ti ādinā² sallāpakathaṃ. **Paranti** atisayatthe nipāto. **Viyāti** padapūraṇamatte yathā taṃ “ativiyā”ti. **Andhabālanti** paññācakkhunā andhaṃ bālaṇaṃ. **Yogeti** naye, dukkhanissaraṇūpāyeti attho.

405. **Anenāti** Bhagavatā. **Khandhaket** Mahāvagge Pabbajjakhandhake³. Yaṃ parivāsaṃ parivasatīti yojanā. “Pubbe aññatitthiyo bhūtoti aññatitthiyapubbo”ti⁴ Ācariya Sāriputtattherena vuttaṃ. Paṭhamāṃ pabbajjāṃ gahetvāva parivasatīti āha “**sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhito**”ti. **Tanti** dvīhi ākārehi vuttaṃ parivāsaṃ. **Pabbajjanti** “ākaṅkhati pabbajjāṃ, ākaṅkhati upasampadan”ti ettha vuttaṃ pabbajjaggahaṇaṃ. “Uttaridirattatirattaṃ sahaseyyaṃ kappeyyā”ti⁵ ettha dirattaggahaṇaṃ viya **vacanasiliṭṭhatāvaseneva vuttaṃ**. Yasmā pana sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhiteneva parivasitabbaṃ, na gihibhūtena, tasmā **aparivasitvāyeva pabbajjāṃ labhati**. **Na gāmappavesanādinī**ti ettha ādisaddena navesiyāvidhavāthullakumārīkaṇḍakabhikkhunigocaratā, sabrahmacārīnaṃ kimkaraṇīyesu dakkhānalasāditā, uddesaparipucchādīsu tibbacchandatā, yassa

1. Dī-Ṭī 1. 358 piṭṭhe.

2. Dī 3. 31 piṭṭhe.

3. Vi 3. 99 piṭṭhe.

4. Sārattha-Ṭī 3. 236 piṭṭhe.

5. Vi 2. 27 piṭṭhe.

titthāyatanato idhāgato, tassa avaṇṇabhaṇane attamanatā, Buddhādīnaṃ
avaṇṇabhaṇane anattamanatā, yassa titthāyatanato idhāgato, tassa
vaṇṇabhaṇane anattamanatā, Buddhādīnaṃ vaṇṇabhaṇane attamanatāti
imesaṃ sattavattānaṃ saṅgho veditabbo. **Pūrentena parivasitabbanti** yadā
parivasati, tadā pūramānena parivasitabbaṃ. **Aṭṭhavattapūraṇenāti**
yathāvuttānaṃ aṭṭhannaṃ vattānaṃ pūraṇena. **Etthāti** parivāse,
upasampadāya vā. **Ghaṃsitvā koṭṭetvāti** ajjhāsaya vimāṃsanavasena
suvaṇṇaṃ viya ghaṃsitvā koṭṭetvā. **Pabbajjāyāti** nidassanamattaṃ.
Upasampadāpi hi tena saṅghayhati.

“**Gaṇamajjhe nisīditvāti** upasampadākammassa gaṇappahonakānaṃ
bhikkhūnaṃ majjhe saṃghatthero viya tassa anuggahatthaṃ nisīditvā”¹ti
ācariyena vuttaṃ, idāni pana bahūsupi potthakesu “**taṃ nisīdāpetvā**”ti
kāritavasena pāṭho dissati. Aciramupasampannassa assāti **acirūpasampanno**,
atthamattaṃ pana dassetuṃ “**upasampanno hutvā naciramevā**”ti āha.
Kāyacittavivekāva idhādhippetā upadhivivekatthaṃ paṭipajjanādhikārattāti
vuttaṃ “**kāyena ceva cittaṃ cā**”ti. **Vūpakatṭhoti** vivitto. Tādisassa
sīlavisodhane appamādo avuttasiddhoti kammaṭṭhāne appamādameva
dasseti. **Pesitacittoti** nibbānaṃ pati pesitacitto, tanninno tappono
tappabbhāroti vuttaṃ hoti, evaṃbhūto ca tathā anapekkhatāya vissajjitakāyo
nāmāti adhippāyamāvikātuṃ “**vissatṭha-attabhāvo**”ti vuttaṃ. **Attāti** cettha
cittaṃ vuccati rūpakāyassa avisayattā. **Yassāti** arahattaphalassa.
Jātikulaputtāpi ācārasampannā eva arahattādhigamāya pabbajjāpekkhā
hontīti tepi jātikulaputte teheva ācārakulaputtehi ekasaṅgahe karonto
“**ācārakulaputtā**”ti āha. Iminā hi ācārasampannā jātikulaputtāpi saṅgahitā
honti. Ācārasampannānevādhippeta bhāvo ca “**sammadevā**”ti
saddantarena viññāyati. “**Otiṇṇomhi jātiyā**”ti ādinā nayena hi
saṃvegapubbikaṃ yathānusiṭṭhaṃ pabbajjaṃ sandhāya “**sammadevā**”ti
vuttaṃ. Tenāha “**hetunāva kāraṇenevā**”ti. Tattha **hetunāti** nayena upāyena.
Kāraṇenevāti

1. Dī-Tī 1. 359 piṭṭhe.

tabbivaraṇavacanaṃ. **Tanti** arahattaphalaṃ. Tadeva hi “anuttaraṃ brahmacariyapariyosānaṃ”ti vattumarahati aññesaṃ tathā abhāvato. “Yaṃtaṃsaddā niccasambandhā”ti saddanayenapi tadatthaṃ dasseti “**tassa hī**”ti ādinā. “Yassatthāya -pa- pabbajjantī”ti pubbe vuttassa **tassa** arahattaphalassa **atthāya kulaputtā pabbajanti**, tasmā arahattaphalamidhādhippetanti viññāyatīti adhippāyo. Natthi paro jano tathā sacchikaraṇe paccayo yassāti **aparappaccayo**, taṃ. Upa-saddo viya **saṃ**-saddopi dhātusaddānuvattakoti vuttaṃ “**pāpuṇitvā**”ti, patvā adhigantvāti attho. **Upa**-saddo vā dhātusaddānuvattako, **saṃ**-saddo pana dhātuvisesakoti āha “**sampādetvā**”ti, asekkhā sīlasamādhipaññāyo nipphādetvā, paripūretvāvāti attho.

Niṭṭhāpetunti nigamanavasena pariyosāpetuṃ.

“Brahmacariyapariyosānaṃ -pa- vihāsi”ti iminā eva hi arahattanikūṭena desanā pariyosāpitā, taṃ pana nigametum “**aññatāro -pa- ahoṣī**”ti dhammasaṅgāhakehi **vuttaṃ**. Ekato va idha **aññatāro**, na pana nāmagottādihi apākaṭato. **Arahantānanti** ubbāhane cetaṃ sāmivacanaṃ. Tathā ubbāhitattā ca tesamabbhantaroti attho āpannoti adhippāyaṃ dassento “**Bhagavato**”ti ādimāha. Keci pana evaṃ vadanti—**arahantānanti** cetaṃ sambandheyyeva sāmivacanaṃ, ato cettha saha pāṭhasesena adhippāyamatthaṃ dassetuṃ “**Bhagavato**”ti ādi vuttanti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthappakāsaniyā Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanaṃ.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Poṭṭhapādasutta

Poṭṭhapādaparibbājakavatthuvannaṇā

406. Evaṃ Mahāsīhanādasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Poṭṭhapādasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsaṃsa pattaḥbhāvaṃ vibhāvetuṃ, Mahāsīhanādasuttassānantaraṃ saṅgītaṃsuttassa Poṭṭhapādasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me suttaṃ -pa- Sāvattiyaṃ poṭṭhapādasuttaṃ”**ti āha. **“Sāvattiyaṃ”**ti idaṃ samīpatthe bhumanti dassetuṃ **“Sāvattiṃ upanissāya”**ti vuttaṃ, cīvarāḍipaccayapaṭibaddhatāya upanissayaṃ katvāti attho. **Jetto** nāma rājakumāro, tena ropitattā saṃvaḍḍhitattā paripālittā Jetassa vanaṃ upavananti atthamāha **“Jetassa Kumārassa vane”**ti. Sudatto nāma gahapati anāthānaṃ piṇḍassa dāyakattā **Anāthapiṇḍiko**. Tena Jetassa hatthato aṭṭhārasahiraññaḷakotiṣanṭharaṇena taṃ kiṇitvā aṭṭhārasahiraññaḷakotiḥeva senāsanaṃ kārapetvā aṭṭhārasahiraññaḷakotiḥeva vihāramahaṃ niṭṭhāpetvā evaṃ catupaññāsahiraññaḷakotiṣanṭharaṇena so ārāmo Buddhappamukhassa bhikkhusaṃghassa niyyātito. Tenāha **“Anāthapiṇḍikena Gahapatinaṃ ārāmo kārito”**ti. Pupphaphalapallavādiguṇasampattiyaṃ, paṇino nivāsaphāsutādinā vā visesena pabbajitā tato tato āgamma ramanti anukkaṇṭhitā hutvā nivasanti etthāti **ārāmo**. Atha vā yathāvuttaguṇasampattiyaṃ tattha tattha gatepi attano abbhantare ānetvā rametīti **ārāmo**.

Phoṭo yassa pādesu jātoti **poṭṭhapādo**. Phoṭo poṭṭhoti hi pariyāyo. Paribbājako duvidho channaparibbājako, acchannaparibbājako ca. Tattha acchannaparibbājakopi acelako ājīvakoṭi duvidho. Tesu acelako sabbena sabbaṃ naggo, ājīvako pana upari ekameva vatthaṃ upakacchakantare pavesetvā pariharati, heṭṭhānaggo. Ayaṃ pana duvidhopesa na hotīti vuttaṃ **“channaparibbājako”**ti, vatthacchāyāchādanapabbajjūpagatattā channaparibbājakasaṅkhyāṃ gatoti attho. **Brāhmaṇamahāsālō**ti mahāvibhavatāya mahāsārataṃ patto brāhmaṇo.

Gaṇācariyoti sāpekkhatāya samāso. **Samayanti** sāmāññaniddeso, ekasesaniddeso vā, taṃ taṃ samayanti attho. **Pavadantīti** pakārato vadanti, attanā attanā uggahitaniyāmena yathā tathā samayaṃ vadantīti attho.

Tārukkhoti tassa nāmaṃ. **Pabhutisaddena**

Todeyyajāṇusoṇisoṇadaṇḍakūṭadantādike saṅgaṇhāti, **ādisaddena** pana channaparibbājakādike. **Tinduko** nāma kālakkhandharukkho. **Cīranti** panti.

Tindukā cīraṃ ettha santīti **tindukacīro**. Tathā ekā sālā etthāti **ekāsālako**.

Bhūtapubbagatiyā tamatthaṃ vitthārato dassento “**yasmā**”ti-ādimāha. **Iti katvāti** iminā kāraṇena. “**Tasmin**”ti ādinā yathāpāṭhaṃ vibhatyantadassanaṃ.

Anekākārānavasesaṇeeyyatthavibhāgato, aparāparuppattito ca Bhagavato ñāṇaṃ loke patthaṭamiva hotīti vuttaṃ “**Sabbaññūtaññāṇaṃ pattharivā**”ti, yato tassa ñāṇajālatā vuccati. Veneyyānaṃ tadantogadhabhāvo heṭṭhā vuttova. Veneyyasattapariggaṇhanatthaṃ samannāhāre kate paṭhamāṃ nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti, atha saraṇagamanādivasena kiccanipphatti vīmaṃsīyatīti āha “**kinnu kho bhavissatīti upaparikkhanto**”ti. **Nirodhanti** saññānirodhaṃ. **Nirodhā vuṭṭhānanti** tato nirodhato vuṭṭhānaṃ saññuppatim. **Sabbabuddhānaṃ ñāṇena saṃsanditvāti** yathā te nirodhaṃ, nirodhato vuṭṭhānaṃ byākarimsu, byākarissanti ca, tathā byākaraṇavasena saṃsanditvā. **Katipāhaccayenāti** dvīhatihaccayena. Pāḷiyameva hi imamatthaṃ vakkhati. **Saraṇaṃ gamissatīti** “saraṇaṃ”iti gamissati. “**Hatthisārīputtoti** Hatthisārīno putto”ti¹ ācariyena vuttaṃ. Adhunā pana “**Citto Hatthisārīputto**”tveva pāṭho dissati, Citto nāma hatthācariyassa puttoti attho.

Surattadupattanti rajanena sammā rattaṃ diguṇaṃ antaravāsakaṃ parivattanavasena **nivāsetvā**. “**Yugandharapabbataṃ parikkhipivā**”ti idaṃ parikappavacanāṃ “tādiso atthi ce, taṃ viyā”ti. **Meghavaṇṇanti** rattameghavaṇṇaṃ, sañjhāpabhānurañjitateghasaṅkāsanti attho. Paṭhamena cettha saṇṭhānasampattim dasseti, dutiyena vaṇṇasampattim. **Ekamsavaragatanti** vāmaṃsavarappavattaṃ. Tathā hi Suttanipāṭaṭṭhakathāyaṃ **vaṅgīsasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttaṃ

“ekamsanti ca vāmaṃsaṃ pārupitvā ṭhitassetam adhivacanam. Yato yathā vāmaṃsaṃ pārupitvā ṭhitam hoti, tathā cīvaram katvāti evamassattho veditabbo”¹. Tattha **etanti** “ekamsam cīvaram katvā”²ti vacanam. **Yatoti** yathāvuttavacanassa pārupitvā ṭhitasseva adhivacanattā evamassa attho veditabboti sambandho. **Paccagghanti** ekam katvā anadhiṭṭhitakāle pāṭekkam mahaggham, **paccaggham** vā abhinavam, abbhunhe taṅkhaṇe nibbattanti attho. Purimañcetha atthavikappam keci na icchanti. Tathā hi ācariyeneva **Udānatthakathāyam** vuttam “paccaggheti abhinave, paccekam mahagghatāya paccaggheti keci, tam na sundaram. Na hi Buddhā Bhagavanto mahaggham paṭiggaṇhanti, paribhuñjanti cā”³ti, idhāpi tena pacchimoyeva atthavikappo gahito. Abhinavatāya “paccagghan”⁴ti ca idam ādito tathā laddhavohārena, anaññaparibhogatāya ca vuttam, tathā vā Satthu adhiṭṭhānena tam pattam⁵ sabbakālam “paccagghan”⁶tveva vuccati. **Selamayapattanti** muggavaṇṇasilāmayam catumahārājadattiyam pattam. Ayameva hi Bhagavatā niccaparibhutto patto **samacittasuttavaṇṇanādisupi**³ tathā vuttattā.

407. **Attano rucivasena** ajjhāsayavasena, na parehi ussāhitoti adhippāyo. “**Atippagabhāvameva disvā**”¹ti ca idam bhūtakathanam na tāva bhikkhācaraanavelā sampattāti dassanattham. Bhagavā hi tadā kālasseva vihārato nikkhanto “vāsanābhāgiyāya dhammadesanāya poṭṭhapādam anuggaṇhissāmi”²ti. Pāliyam **atippago khoti** ettha “**pago**”³ti idam kaccāyanamatena⁴ pa-iccupasaggato o-kāra ga-kārāgamane siddhim. Pa-saddoyeva pāto-attham vadati. Aññesaṃ pana saddavidūnam⁵ matena pātopadamiva nepātikam. Teneva tattha tattha **Atthakathāsu**⁶ vuttam “atippago khoti ativiya pāto”⁷ti. Apica paṭhamam gacchati divasabhāvena pavattatīti **pagoti** nibbacanam iminā dassitam. Duvidho khalusaddo viya hi pagoti saddo nāmanipātopasaggavasena tividho. Evañhi idha “atippagabhāvameva disvā”⁸ti vacanam upapannam hoti.

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhe.

2. So patto (Dī-Ṭṭi 1. 362 piṭṭhe.)

3. Am-Ṭṭha 2. 31 piṭṭhe.

4. Kaccāyanapakaraṇe sandhikappe catutthakaṇḍe 36 suttaṃ passitabbaṃ.

5. Saddanītisuttamālāyam sandhikappe byañjanasandhividhāne 174 suttaṃ passitabbaṃ.

6. Dī-Ṭṭha 3. 1 piṭṭhe.

Yannūnāti esa nipāto aññattha saṁsayaparidīpano, idha pana saṁsayapatirūpakaparidīpanova. Kasmā “saṁsayaparidīpane¹”ti vuttaṁ, nanu Buddhānaṁ saṁsayo natthīti āha “**Buddhānañcā**”ti-ādi. **Saṁsayo nāma natthi** bodhimūle eva tassa samugghāṭitattā. **Parivittakapubbabhāgoti** adhippetakiccassa pubbhāge pavattaparivittakko. **Esāti** “karissāma, na karissāma”ti ādiko esa cittācāro **sabbabuddhānaṁ labbhati** sambhavati vicāraṇavaseneva pavattanato, na pana saṁsayavasena. **Tenāhāti** yenesa sabbabuddhānaṁ labbhati, tena Bhagavā evamāhāti imameva Pāḷiṁ imassa atthassa sādhaṁ karoti. Ayaṁ Aṭṭhakathāto aparo nayo—**yannūnāti** parikkappane nipāto. “Upasaṅkameyyaṁ”ti kiriyāpadena vuccamānoyeva hi attho anena jotiyati. Tasmā ahaṁ yannūna yaḍi pana upasaṅkameyyaṁ sādhu vatāti yojanā. “Yaḍi panā”ti idampi tena samānatthanti vuttaṁ “**yaḍi panāhanti attho**”ti.

408. **Assāti** paribbājakaparisāya. **Uddhamāgamanavasena**ti unnatabahulatāya uggantvā uggantvā pavattanavasena. **Disāsu patthaṭṭavāsena**ti vipulabhāvena bhūtaparamparāya sabbadisāsu pattharaṇavasena. Ettha ca Pāḷiyaṁ yathā unnatapāyo saddo unnādo, evaṁ vipulabhāvena uparūpari pavattopi unnādoyevevāti tadubhayaṁ ekajjhaṁ katvā “**unnāḍiniyā**”ti vuttaṁ, puna tadubhayaṁ vibhāgaṁ katvā “**uccāsaddamahāsaddāyā**”ti. Ato Pāḷinayānurūpameva atthaṁ vivaratīti daṭṭhabbaṁ. Idāni paribbājakaparisāya uccāsaddamahāsaddatākāraṇaṁ, tassa ca pavatti-ākāraṁ dassento “**tesaṇhi**”ti ādimāha. **Bālātapeti** abhinavuggatasūriyātape. **Kāmassādo** nāma kāmaguṇassādo. **Bhavassādo** nāma kāmarāgādisahagato bhavesu assādo.

Sūriyuggamane khajjopanamiva² nippabhataṁ sandhāya vuttaṁ “**khajjopanakūpamā jātā**”ti. **Lābhasakkāropi no parihīnoti** attho **bāverujātakena**³ dīpetabbo. **Parisadosoti** parisāya pavattadoso.

409. **Sanṭhapesīti** saññamanavasena sammadeva ṭhapesi. Sanṭhapanañcetttha tiracchānakathāya aññamaññasmim agāravassa caḍḍapanavasena

1. So patto (Dī-Ṭī 1. 362 piṭṭhe.) 2. Khajjopanakassa iva (?) 3. Khu 5. 113 piṭṭhe.

ācārasikkhāpanam, yathāvuttadosassa nigūhanañca hotīti āha “**sikkhāpesī**”ti ādi. Nanti parisam. **Appasaddanti** nissaddam uccāsaddamahāsaddābhāvam. “**Eko nisīdati**”ti ādi atthāpattidassanam. **Vuddhinti** lābhaguṇavuddhim. **Patthayamānoti** patthayanahetu. Mānante hi lakkhaṇe, hetumhi ca icchanti saddavidū. Idāni tamattham vitthāretum “**paribbājakā kirā**”ti ādi āraddham. **Aparaddhanti** aparajjhitaṁ. **Nappamajjantīti** pamādam na āpajjanti, na agāravam karontīti vuttam hoti.

410. No āgate Ānandoti amhākam Bhagavati āgate Ānando pīti hoti. “Cirassam kho bhante Bhagavā imam pariyāyamakāsi”ti vacanam pubbepi tattha āgatapubbattā vuttavacanamiva hotīti codanam samuṭṭhāpetvā pariharanto “**kasmā āhā**”ti ādimāha. **Piyasamudācārāti** piyālāpā. **Tasmāti** tathā piyasamudācārassa pavattanato. Na kevalam ayameva, atha kho aññepi pabbajitā yebhuyyena Bhagavato apacitim karontevāti tadanñesampi bāhullakammena tadattham sādhetum “**Bhagavantañhī**”ti ādi vuttam. Tattha kāraṇamāha “**uccākulīnatāyā**”ti, Mahāsammatarājato paṭṭhāya asambhinnakhattiyakulatāyāti attho. Tathā hi Soṇadaṇḍena vuttam “Samaṇo khalu bho Gotamo uccākulā pabbajito asambhinnakhattiyakulā”ti¹, tena sāsane appasannānampi kulagāravena Bhagavati apacitim dasseti. **Etasmim antare kā nāma kathāti** yathāvuttaparicchadabbhantare kīdisā nāma kathā. **Vippakatāti** āraddhā hutvā apariyositā. “Kā kathā vippakatā”ti pana vadanto atthato tassā pariyosāpanam paṭijānāti nāma. Kā kathāti ca avisesacodanā, tasmā yassā tassā sabbassāpi kathāya pariyosāpanam paṭiññātam hoti, tañca paṭijānanam padesaññuno avisayanti āha “**yāva -pa- sabbaññupavāraṇam pavāresi**”ti. **Esāti** paribbājakaparisāya kathitā rājakathādikā. **Nissārāti** niratthakabhāvena sārarahitā.

Abhisaññānirodhakathāvaṇṇanā

411. “Tiṭṭhatesā”ti etassa āpannamattham dassento “**sace**”ti ādimāha. **Sukāraṇanti** sundaram atthāvaham hitāvaham kāraṇam. **Yatthāti**

1. Dī 1. 108 piṭṭhe.

aññatarissam sālāyam. Nānātitthasaṅkhātāsu laddhīsu niyuttatī **nānātitthiyā** ñiyasaddena. Ñikasaddena vā ka-kārassa ya-kāram katvā yathā “antiyo”ti. “Ayaṃ kiṃ vadati ayaṃ kiṃ vadatī”ti kutūhalaṃ kolāhalamettha atthīti **kotūhalā**, sā eva sālā **kotūhalasālā**ti āha “**kotūhaluppattiṭṭhānato**”ti. **Upasaggamattaṃ** dhātuvatthānuvattanato. Saññāsīsenāyaṃ desanā, tasmā saññāsahagatā sabbepi dhammā gayhanti, tattha pana cittaṃ padhānanti vuttaṃ “**cittanirodhe**”ti. Pahānavasena pana accantanirodhassa tehi anadhippetatā, avisayattā ca “**khaṇikanirodhe**”ti āha. Kāmaṃ sopi tesam avisayova, atthato pana nirodhakathā vuccamānā tattheva tiṭṭhati, tasmā atthāpattimattaṃ pati tathā vuttanti vedītabbā. **Tassā**ti abhisaññānirodhakathāya. “**Kittighosoti** ‘aho Buddhānubhāvo, bhavantarapaṭicchanampi kāraṇaṃ evaṃ hatthāmalakaṃ viya paccakkhato dasseti, sāvake ca edise saṃvarasamādāne patiṭṭhāpetī”ti thutighoso yāva bhavaggā **pattharatī**¹ ācariyena vuttaṃ. Idāni pana “sakalajambudīpe Bhagavato kathākittighoso pattharatī”ti pāṭho dissati. **Paṭibhāgakiriyanti** paḷāsavasena paṭibhāgabhūtaṃ payogaṃ. **Bhavantarasaṃmayanti** tatra tatra vuṭṭhānasamayaṃ abhūtaparikappitaṃ kiñci usāriyavatthum attano samayaṃ katvā kathenti. **Kiñcideva sikkhāpadanti** “ekamūlakena² bhavitabbā, ettakaṃ velaṃ ekasmiṃyeva ṭhāne nisīditabban”ti evamādikaṃ kiñcideva kāraṇaṃ sikkhakoṭṭhāsaṃ katvā **paññapenti**. **Nirodhakathanti** nirodhasamāpattikathaṃ.

Tesūti kotūhalasālāyaṃ sannipatitesu nānātitthiyasamaṇabrāhmaṇesu. **Ekacceti** eke. **Purimoti** “ahetū appaccayā purisassa saññā uppajjantipi nirujjhantipī”ti ādinā vuttavādī. **Etthā**ti catūsu vādīsu. Yvāyaṃ idha uppajjatīti sambandho. **Samāpattinti** asaṇṇībhavāvahaṃ³ vāyokasiṇaparikkammaṃ, ākāsakasiṇaparikkammaṃ vā rūpāvacaracatutthajjhānasamāpattim, pañcamajjhānasamāpattim vā. **Nirodheti** heṭṭhā vuttanayena saññānirodhe. **Hetum apassantoti** yena hetunā asaṇṇībhavā saññāya nirodho sabbaso anuppādo, yena ca tato cutassa idha

1. Dī-Ṭī 1. 363 piṭṭhe.

2. Elamūgena (Dī-Ṭī 1. 364 piṭṭhe)

3. Asaṇṇabhāvāvahaṃ (Dī-Ṭī 1. 364 piṭṭhe.)

pañcavokārabhave saññāya uppādo, tadubhayampi hetum̐ avisayatāya apassanto.

Dutiyoti “saññā hi bho purisassa attā”ti ādinā vuttavādī. **Nanti** paṭhamavādim̐. **Nisedhetvāti** “na kho pana metaṃ¹ bho evaṃ bhavissatī”ti evaṃ paṭikkhipitvā. **Migasiṅgatāpasassāti** evaṃnāmakatāpasassa. Tassa kira matthake migasiṅgākārena dve cūlā utṭhahimsu, “isisiṅgo”tipi tassa nāmaṃ. **Asaññakabhāvanti** muñchāpattiyā kiriyāmayasaññāvasena vigatasaññibhāvaṃ. Vakkhati hi “visaññī hutvā”ti. Cattālīsaniṭṭhāte āgatanayena **migasiṅgatāpasavatthum̐**² saṅkhepato dassetum̐ “**migasiṅgatāpasokirā**”ti ādi vuttam̐. Vikkhambhanavasena kilesānaṃ santāpanato **attantapo**. Dukkaratapatāya **ghoratapo** tibbatapo. Nibbisevanabhāvāpādanena sabbaso milāpitacakkhādittikkhindriyatāya **paramadhitindriyo**. **Sakkavimānanti** paṇḍukambalasilāsaṇaṃ sandhāyāha. Tañhi tathārūpapaccayā kadāci uṇhaṃ, kadāci thaddhaṃ, kadāci calitaṃ hoti. “**Sakka -pa- pattheti**”ti ayoniso cintetvā **pesesi**. **Bhaggoti** bhaññitakusalajjhāsayo, adhunā pana “laggo”ti pāṭhaṃ likhanti. **Tena dībbaphassenāti** hatthaggaṇaṇamattadībbaphassena. **Tanti** tathā saññāpaṭilābhaṃ. **Evamāhāti** evaṃ “saññā hi bho purisassa attā”ti ādinā ākārena saññānirodhamāha. Imināva nayena ito paresupi dvīsu ṭhānesu Pāḷimāharitvā yojanā veditabbā.

Tatiyoti “santi hi bho samaṇabrāhmaṇā”ti ādinā vuttavādī. **Āthabbaṇapayoganti** āthabbaṇavedavihitam̐ āthabbaṇikānaṃ visaññibhāvāpādanappayogaṃ. **Upakaḍḍhanam̐** āharaṇaṃ. **Apakaḍḍhanam̐** apaharaṇaṃ. **Āthabbaṇam̐ payojetvāti** āthabbaṇavede āgataṃ aggijuhanapubbakaṃ mantapadaṃ payojetvā sīsacchinnatādidassanena saññānirodhamāha. **Tassāti** yassa sīsacchinnatādi dassitam̐, tassa.

Catutthoti “santi hi bho devatā mahiddhikā”ti ādinā vuttavādī. **Yakkhadāsīnanti** devadāsīnaṃ, yā “yogavatiyo”tipi vuccanti,

1. Na kho nāmetaṃ (Dī-Ṭī 1. 364 piṭṭhe.)

2. Khu 6. 12 piṭṭhe Jātake.

yoginiyotipi pākaṭā. **Madaniddanti** surāmadanimittakaṃ supanaṃ. **Devatūpahāranti** naccanagāyanādinā devatānaṃ pūjaṃ. **Surāpātinti** pātipuṇṇaṃ suraṃ. **Divāti** atidivā, ussūreti attho. **Tanti** tathā supitvā vuṭṭhahanaṃ. **Suttakāle** devatānaṃ saññāpakadḍhanavasena **nirodhaṃ samāpannā, pabuddhakāle** saññupakadḍhanavasena **nirodhā vuṭṭhitāti maññamānoti** adhippāyo.

Elamūgakathā viyāti imesaṃ paṇḍitamānīnaṃ kathā andhabālakathāsadisī. **Cattāro nirodheti** aññamaññavidhure cattāropi nirodhe. **Ekena bhavitabbanti** ekasabhāveneva bhavitabbaṃ. **Na bahunāti** na ca aññamaññaviruddhena bahuvidhena nānāsabhāvena bhavitabbaṃ. **Tenāpi ekenāti** ekasabhāvabhūtena tenāpi nirodhena. **Aññenevāti** tehi vuttākārato aññākāreneva **bhavitabbaṃ**. **Soti** ekasabhāvabhūto nirodho. **Aññatra sabbaññunāti** sabbaññubuddhaṃ ṭhapetvā. **Idhāti** kotūhalasālāyaṃ. **Ayaṃ nirodho ayaṃ nirodhoti** dvikkhattuṃ byāpanicchāvacanaṃ Satthā attano desanāvilāsenā anekākāravokāraṃ nirodhaṃ vibhāvēssatīti dassanatthaṃ kataṃ. **Aho nūnāti** ettha **ahosi** accharite nipāto, **nūnāti** anussaraṇe. Tasmā **aho nūna Bhagavāti** anaññasādhāraṇadesanattā Bhagavā nirodhampi aho acchariyaṃ katvā ārādheyya maññeti adhippāyo. **Aho nūna sugatoti** etthāpi eseva nayo. Acchariyavibhāvanato eva cettha dvikkhattuṃ āmedītavacanaṃ. Acchariyatthopi hesa **ahosaddo** anussaraṇamukheneva poṭṭhapādena gahito. Tasmā vuttaṃ “**anussaraṇatthe nipātadvayan**”ti. **Tenāti** anussaraṇatthamukhena pavattanato. “Aho -pa- Sugato”ti vacanena etadahosīti yojanā. “Yaṃ taṃ saddā niccasambandhā”ti sādhippāyaṃ yojanaṃ dassetuṃ “**yo etesan**”ti ādimāha. Kālaḍesapuggalādivibhāgena bahubhedattā **imesaṃ nirodhadhammānanti** bahutte sāmivacanaṃ, kusalasaddayoge cetaṃ bhummatthe daṭṭhabbaṃ. **Kusalo nipuṇo chekoti** pariyāyavacanametaraṃ. **Aho nūna katheyyāti** acchariyaṃ katvā katheyya maññe. So sugatoti sambandho. **Ciṇṇavasitāyāti** nirodhasamāpattiyaṃ ciṇṇavasībhāvattā. **Sabhāvaṃ jānāti** nirodhasabhāvaṃ yāthāvato jānāti.

Ahetukasaññuppadanirodhakathāvaṇṇanā

412. **Gharamajjheyeva pakkhalitā**ti yathā gharato bahi gantukāmā purisā maggaṃ anotaritvā gharavivare¹ samatale vivaṭaṅgaṇe eva pakkhalanaṃ pattā, evaṃsampadamidanti attho. Asādhāraṇo **hetu**, sādharmaṇo **paccayoti** evamādivibhāgo aññatra vutto, idha pana tena vibhāgena payojanaṃ natthi saññāya akāraṇabhāvapaṭikkhepaparattā codanāyāti vuttaṃ **“kāraṇasseva nāman”**ti. Yaṃ pana Pāḷiyaṃ vuttaṃ “sahetū hi poṭṭhapāda sappaccayā purisassa saññā uppajjanti nirujjhanti”ti, tattha sahetū sappaccayā uppajjanti, uppannā pana nirujjhantiyeva, na tiṭṭhanti dassanattamaṃ “nirujjhanti”ti vacanaṃ, na tu nirodhassa sahetusapaccayatādassanattamaṃ. Uppādayeva hi sahetuko, na nirodho. Yadi hi nirodhopi sahetuko siyā, tassapi puna nirodhena bhavitabbaṃ aṅkurādīnaṃ puna aṅkurādīnā viya, na ca tassa puna nirodho atthi, tasmā vuttanayeneva Pāḷiyā attho veditabbo. Ayaṅca nayo khaṇanirodhavasena vutto. Yo pana yathāparicchinna-kālavasena sabbaso anuppādaniirodho, so “sahetuko”ti veditabbo tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato. Tenāha Bhagavā “sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjati”ti². Tato eva ca Aṭṭhakathāyampi³ vuttaṃ “saññāya sahetukaṃ uppādaniirodhaṃ dīpetuṃ”ti. Etaṅhi Pāḷivacanaṃ, Aṭṭhakathāvacanaṅca anuppādaniirodhaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Sikkhā**ti hetvatthe paccattavacanaṃ, ya-kāralopo vā “saṅkhyāpi tamhā vanapattā pakkamitabbaṃ”ti-ādīsu⁴ viya. Hetubhāvo cassā upari āvi bhavissati. **Eka**saddo ca aññapariyāyo, na saṅkhyāvācī “ittheke sato sattassā”ti ādīsu⁵ viyāti āha **“sikkhāya ekaccā saññā jāyanti”**ti. Sesapadesupi eseva nayo.

413. **Vitthāretukamyatā**ti vitthāretukāmatāya. **Pucchāvasenā**ti kathetukamyatāpucchāvasena, **vitthāretukamyatāpucchāvasenā**ti vā samāso. “Poṭṭhapādassevāyaṃ pucchā”ti āsaṅkāya “Bhagavā avocā”ti Pāḷiyaṃ vuttaṃ. Saññāya -pa- dīpetuṃ tā dassentoti

1. Gharājirena (Dī-Ṭī 1. 365 piṭṭhe.)

3. Dī-Ṭītha 1. 306 piṭṭhe.

5. Dī 1. 31, 32, 33, 34; Ma 3. 18 piṭṭhesu.

2. Dī 1. 169 piṭṭhe.

4. Ma 1. 150 piṭṭhe.

yojetabbaṃ. **Tatthā**ti tassaṃ upari vakkhamānāya desanāya. **Tatiyā**ti adhipaññāsikkhā āgatāti sambandho. “**Ayaṃ -pa- desitoti ettha sammādiṭṭhisammāsaṅkappavasena āgatā**. Kasmāti ce? **Pariyāpannattā**, sabhāvato, upakārato ca yathārahaṃ paññākkhandhe avarodhattā saṅgahitattāti adhippāyo. Tathā hi **Cūḷavedallasutte** vuttaṃ “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti¹. Kāmañcetha vuttanayena tissopi sikkhā āgatā, tathāpi adhiccittasikkhāya eva abhisaññānirodho dassito. Itarā pana tassā sambhārabhāvena ānīṭāti ayamatto Pāḷivasena veditabbo.

Pañcakāmaguṇikarāgoti pañca kāmakoṭṭhāse ārabba upajjanakarāgo. **Asamuppannakāmacāro**ti vattamānuppannatāvasena nasamuppanno yo koci kāmācāro, yā kāci lobhuppatti. Adhunā pana “asamuppannakāmarāgo”ti pāṭho, so ayuttova atthato viruddhattā. Kāmarāgo cettha visayavasena niyamitattā kāmaguṇārammaṇova lobho daṭṭhabbo, kāmācāro pana jhānanikantibhavarāgādippabhedo sabbopi lobhacāro. Kāmanatṭhena, kāmesu pavattanatṭhena ca **kāmācāro**. Sabbepi hi tebhūmakadhammā kāmāniyatṭhena kāmā. Yasmā ubhayesampi sahaaraṇāñāyena kāmāsaññābhāvo hoti, tasmā “kāmāsaññā”ti paduddhāraṃ katvā tadubhayameva niddiṭṭhanti veditabbaṃ. “**Tatthā**”ti-ādi asamuppannakāmacārato pañcakāmaguṇikarāgassa visesadassanaṃ, asamuppannakāmacārasseva vā idhādhippetabhāvadassanaṃ. Kāmaṃ pañcakāmaguṇikarāgopi asamuppanno eva anāgāmimaggena samugghāṭiyati, tasmiṃ pana samugghāṭitepi na sabbo rāgo samugghāṭaṃ gacchati tassa aggamaggena samugghāṭitattā. Tasmā pañcakāmaguṇikarāgaggahaṇena itarassa sabbassa gahaṇaṃ na hotīti ubhayatthasādhāraṇena pariyāyena ubhayameva saṅgahetvā Pāḷiyaṃ kāmāsaññāggahaṇaṃ kataṃ, ato tadubhayaṃ sarūpato, visesato ca dassetvā sabbasaṅgāhikabhāvato “**asamuppannakāmacāro pana imasmiṃ ṭhāne vaṭṭati**”ti vuttaṃ. **Tasmā**ti asamuppannakāmacārasseva idha vaṭṭanato ayamatto

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

veditabboti yojanā. **Tassāti** paṭhamajjhānasamaṅgino puggalassa. **Sadisattāti** kāmasaññādibhāvena samānattā, etena Pāliyaṃ “purimā”ti idaṃ sadisakappanāvasena vuttanti dasseti. Anāgatā hi idha “nirujjhatī”ti vuttā anuppādassa adhippetattā. Tasmā anāgatameva dassetuṃ “**anuppannāva nuppajjati**”ti vuttaṃ.

Vivekajapītisukhasaṅkhātāti vivekajapītisukhehi saha akkhātā, na vivekajapītisukhānīti akkhātā. Taṃsampayuttā hi saññāyeva idhādhippetā, na vivekajapītisukhāni. Atha vā vivekajapītisukhakoṭṭhāsikāti attho. **Saṅkhātasaddo** hettha koṭṭhāsatto “adinnam theyyasaṅkhātam ādiyeyyā”ti ādisu¹ viya. Kāmacchandādi-oḷārikaṅgappahānavasena nānattasaññāpaṭighasaññāhi nipuṇatāya **sukhumā**. Bhūtātāya **saccā**. Tadevattham dasseti “**bhūtā**”ti iminā. Sukhumabhāvena, paramatthabhāvena ca aviparītasabhāvāti attho. Evaṃ byāsavasena yathāpāṭhamattham dassetvā samāsavasenapi yathāpāṭhameva dassento “**atha vā**”ti ādimāha. Samāsabyāsavasena hi dvidhā pāṭho dissati. “**Kāmacchandādi-oḷārikaṅgappahānavasena**”ti iminā sampayuttadhammānam bhāvanānubhāvasiddhā, saññāya saṅhasukhumatā nīvaraṇavikkhambhanavasena viññāyatīti dasseti. **Bhūtātāyāti** sukhumabhāvena, paramatthabhāvena ca aviparītatāya, vijjamānatāya vā. **Vivekajehīti** nīvaraṇavivekato jātehi. Idāni jhānasamaṅgīvasena vuttassa dutiyapadassa attham dassetuṃ “**sā assā**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

Samāpajjanādhiṭṭhānam viya vuṭṭhānampi jhāne pariyāpannam hoti yathā taṃ dhammānam bhaṅgakkhaṇo dhammesu, āvajjanapaccavekkhaṇāni pana na jhānapariyāpannāni, tasmā jhānapariyāpannameva vasīkaraṇam gahetvā “**samāpajjanto, adhiṭṭhahanto, vuṭṭhahanto ca sikkhatī**”ti vuttaṃ. **Tanti** paṭhamajjhānam. **Tena -pa- jhānenāti** idampi “sikkhā”ti etassa saṃvaṇṇanāpadam. **Tenāti** ca hetumhi karaṇavacanam, paṭhamajjhānena hetunāti attho. Hetubhāvo cettha jhānassa vivekajapītisukhasukhumasaccasaññāya uppattiyā sahaajātādipaccayabhāvo. Kāmasaññāya pana nirodhassa² upanissayapaccayabhāvova. So ca kho suttantapariyāyena. Tathā ceva heṭṭhā

1. Vi 1. 55, 56 piṭṭhesu.

2. Nirodhāya (Ka)

saṃvaṇṇitaṃ “tathārūpāya paṭipattiyā vinā abhāvato”ti. **Etenupāyenāti** yvāyaṃ paṭhamajjhānatappaṭipakkhasaññāvasena “sikkhā ekā saññā uppajjati, sikkhā ekā saññā nirujjhati”ti ettha nayo vutto, etena nayena. **Sabbatthāti** sabbavāresu.

414. Idāni ākiñcaññāyatanaparamāya eva saññāya dassane kāraṇaṃ vibhāvento “**yasmā panā**”ti-ādimāha. Yasmā idañca -pa- uddhaṭanti sambandho. Kesaṃ panidaṃ aṅgato sammasananti vuttaṃ “**aṭṭhasamāpattiyā**”ti ādi. **Aṅgato**ti jhānaṅgato. Idañhi anupadadhammavipassanāya lakkhaṇavacanāṃ. Anupadadhammavipassanañhi karonto samāpattiṃ patvā aṅgato sammasanaṃ karoti, na ca saññā samāpattiyā kiñci aṅgaṃ hoti. Atha ca panetaṃ vuttaṃ “**idañca saññā saññāti evaṃ aṅgato sammasanaṃ uddhaṭan**”ti, tasmā lakkhaṇavacanametāṃ. **Aṅgato**ti vā avayavatoti attho, anupadadhammatoti vuttaṃ hoti. **Kalāpatoti** samūhato. Yasmā panettha samāpattivāsena taṃtaṃsaññānaṃ uppādanīrodhe vuccamāne aṅgavasena so vutto hoti, tasmā “idañcā”ti ādinā aṅgato sammasanaṃ dassetīti veditabbaṃ. **Tasmāti** saññāvaseneva aṅgato sammasanassa uddhaṭattā. **Tadevāti** ākiñcaññāyatanameva, na nevasaññānāsaññāyatanāṃ tattha paṭusaññābhāvato.

“Yo”ti vattabbe “yato”ti vuttanti āha “**yo nāmā**”ti yathā “ādimhī”ti vattabbe “ādito”ti vuccati atthe pariggayhamāne yathāyuttavibhattiyāva to-saddassa labbhanato. **Nāma**-saddo cettha kho-saddo viya vācāsiliṭṭhatāmattaṃ. Sassedanti **sakaṃ**, attanā adhigatajhānaṃ, tasmiṃ saññā **sakasaññā**, sā etassatthīti **sakasaññīti** vuttaṃ “**attano paṭhamajjhānasaññāya saññavā**”ti. Ī-kāro cettha upari vuccamānānirodhapādakatāya sātisaṃyāya jhānasaññāya atthibhāvajotako daṭṭhabbo. Tenevāha “**anupubbena saññaggaṃ phusati**”ti ādi. Tasmā tattha tattha sakasaññītaggaḥaṇena tasmiṃ tasmiṃ jhāne sabbaso suciṇṇavasābhāvo dīpitoti veditabbaṃ.

Lokiyaṇanti niddhāraṇe sāmivacanāṃ, sāmī-atthe eva vā. Yadaggena hi taṃ tesu seṭṭhaṃ, tadaggena tesampi seṭṭhanti. Vibhattāvadhi-atthe vā

sāmivacanāṃ. Ettha pana “lokiyānaṃ”ti visesanaṃ lokuttarasamāpattihi tassa aseṭṭhabhāvato kataṃ. Sesāṃ **“kiccakāraḥsamāpattināṃ”**ti pana visesanaṃ akiccakāraḥsamāpattito tassa aseṭṭhabhāvatoṭi daṭṭhabbam. Akiccakāraḥkatā ca ssā “yatheva hi tattha saññā, evaṃ phassādayopi”ti, “yadaggena hi tattha dhammā saṅkhārāvesasabhāvappattiyā pakativipassakānaṃ sammāsituṃ asakkuṇeyyarūpena ṭhitā, tadaggena heṭṭhimasamāpattidhammā viya paṭukiccakaraṇasamatthāpi na hontī”ti ca **Aṭṭhakathāsu**¹ paṭusaññākiccābhāvavacanato viññāyati. Svāyamatto paramatthamañjūsāya nāma **Visuddhimaggaṭīkāya** āruppakathāyaṃ² ācariyena savisesaṃ vutto, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo. Keci pana “yathā heṭṭhimā heṭṭhimā samāpattiyo uparimānaṃ uparimānaṃ samāpattinaṃ adhiṭṭhānakiccaṃ sādheti, na evaṃ nevasaññānāsaññāyatanaḥsamāpatti kassacipi adhiṭṭhānaṃ sādheti, tasmā sā akiccakārikā, itarā kiccakārikā”ti vadanti, tadayuttaṃ tassāpi vipassanācittaparidamanādīnaṃ adhiṭṭhānakiccāsādhanaṃ, tasmā purimoyeva attho yutto. Kasmā cetāṃ tesamagganti āha **“ākiñcaññāyatanaḥsamāpattiyāṃ”**ti ādi. “Iti”ti vatvā **“lokiyānaṃ -pa-aggattā”**ti tassatto vutto, “aggattā”ti ettha vā nidassanametaṃ.

Pakappetīti saṃvidahati. Jhānaṃ samāpajjanto hi jhānasukhaṃ attani saṃvidahati nāma. **Abhisāṅkharotī**ti āyūhati sampiṇḍeti. Sampiṇḍanatto hi samudāyatto. Yasmā pana nikantivasena cetanākiccassa matthakappatti, tasmā phalūpacārena kāraṇaṃ dassento **“nikantiṃ -pa- nāmā”**ti vuttaṃ. **Imā ākiñcaññāyatanaḥsaññā**ti, idāni labbhamānā ākiñcaññāyatanaḥsaññā. Taṃsamatikkameneva uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharāṇasambhavato **nirujjheyyuṃ**. **Aññā**ti ākiñcaññāyatanaḥsaññāhi aññā. **Oḷārikā**ti tato thūlataṃ. Kā pana tāti āha **“bhavaṅgasaññā”**ti. Ākiñcaññāyatanaṃ vuṭṭhāya eva hi uparijhānatthāya cetanābhisaṅkharāṇāni bhaveyyuṃ, evaṃ ākiñcaññāyatanaḥsaññā nirujjheyyuṃ, vuṭṭhānaṃ bhavaṅgavasena hoti, tato parampi yāva uparijhānasamāpajjanaṃ, tāva antarantarā bhavaṅgasaññā uppajjeyyuṃ, tā ca ākiñcaññāyatanaḥsaññāhi oḷārikāti adhippāyo.

1. Visuddhi 1. 331; Abhi-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhesu.

2. Visuddhi-Ṭṭi 1. 404 piṭṭhe.

Cetentovāti nevasaññānāsaññāyatanajjhānaṃ ekaṃ dve cittavārepi samāpajjanavasena pakappento eva. **Na cetetī**ti tathā heṭṭhimajhānesu viya vā pubbābhogābhāvato na pakappeti nāma. Pubbābhogavasena hi jhānaṃ pakappento idha “cetetī”ti vutto. **Abhisañkharontovā**ti tattha appahīnanikantikātāvasena āyūhanto eva. **Nābhisañkharotī**ti tathā heṭṭhimajhānesu viya vā pubbābhogābhāvato nāyūhati nāma. “Ahametaṃ jhānaṃ nibbattemhi upasampādemi samāpajjāmi”ti hi evaṃ abhisañkharanaṃ tattha sālayasseva hoti, na anālayassa, tasmā ekadvicittakkhaṇikampi jhānaṃ pavattento tattha appahīnanikantikātāya “abhisañkharonto evā”ti vutto. Yasmā panassa tathā heṭṭhimajhānesu viya vā tattha pubbābhogo natthi, tasmā “na abhisañkharotī”ti vuttaṃ. **“Imassa bhikkhuno”**ti ādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. Tattha yasmā imassa -pa-atthi, tasmā “na ceteti, nābhisañkharotī”ti ca vuttanti adhippāyo. **Ābhogasamannāhāro**ti ābhogasañkhāto, ābhogavasena vā cittassa ārammaṇābhimukhaṃ, ārammaṇassa vā cittābhimukhaṃ anvāhāro. **“Svāyamatto”**ti-ādinā tadevattham upamāya paṭipādeti. **Puttagharācikkhaṇenā**ti puttagharassa ārocanaṇena.

Gantvā ādāya āgatanti sambandho. **Pacchābhāge**ti āsanasālāya pacchimadisāyaṃ ṭhitassa pitugharassa pacchābhāge. **Tatoti** puttagharato. **Laddhagharamevā**ti yatonena bhikkhā laddhā, tameva gharaṃ puttagehameva. **Āsanasālā viya ākiñcaññāyatanasamāpatti** tato pitugharaputtagaratṭhāniyānaṃ nevasaññānāsaññāyatananīrodhasamāpattīnaṃ upagantabbato. **Pitugehaṃ viya nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti** amanasikātabbato, majjhe ṭhitattā ca. **Puttagehaṃ viya nīrodhasamāpatti** manasikātabbato, pariyante ṭhitattā ca. **Pitugharāṃ amanasikarivā**ti pavisitvā samatikkantampi pitugharāṃ amanasikarivā. Puttagharasseva ācikkhaṇaṃ viya ekaṃ dve cittavāre samāpajjitabbampi nevasaññānāsaññāyatanam amanasikarivā parato nīrodhasamāpattatthāya eva manasikāro daṭṭhabbo. Evaṃ amanasikārasāmaññena, manasikārasāmaññena ca upamopameyyatā vuttā ācikkhaṇenapi manasikārasseva jotanaṭo. Na hi manasikārena vinā ācikkhaṇaṃ sambhavati.

Tā jhānasaññāti ekaṃ dve cittavāre pavattā nevasaññānāsaññāyatana¹jhānasaññā. Nirodhasamāpattiyañhi yathārahaṃ catutthārūppakusalakiriya¹javanam dvikkhattumeva javati, na taduttari. **Nirujjhantī**ti sarasavaseneva¹ nirujjhanti, pubbābhisaṅkhārabalena pana upari anuppādo. Yathā ca jhānasaññānam, evaṃ itarasaññānampīti āha “**aññā cā**”ti-ādi. **Nuppajjanti** yathāparicchinna¹kālanti adhippāyo. **So evaṃ paṭipanno bhikkhū**ti yathāvutte saññagge ¹ṭhitabhāvena paṭipanno bhikkhu, so ca kho anāgāmī vā arahā vā dvīhi phalehi samannāgamo, tiṇṇam saṅkhārānam paṭippassaddhi, soḷasavidhā ¹ñāṇacariyā, navavidhā samādhicariyāti imesaṃ vasena nirodhapaṭipādanapaṭipattiṃ paṭipannoti attho. Anupubbanirodhavasena cittacetasi¹kānam appavattiyeva saññāvedanāsīsena “**saññāvedayitanirodhan**”ti vuttā. **Phusati**ti ettha **phusanaṃ** nāma vindanaṃ paṭiladdhīti dasseti “**vindati paṭilabhati**”ti iminā. Atthato pana vuttanayena yathāparicchinna¹kālam cittacetasi¹kānam sabbaso appavattiyeva.

Niratthakatāya **upasaggamattaṃ**, tasmā saññā icceva attho. Nirodhapadena anantarikaṃ katvā samāpattipade vattabbe tesam dvinnamantare sampajānapadam ¹ṭhapitanti āha “**nirodha -pa- vuttan**”ti. Tena vuttaṃ “**anu -pa- attho**”ti, tena ayuttasamāsoyam yathārutapā¹ṭhoti dasseti. **Tatrāpīti** tasmim yathāpadamanupubbi¹ṭhapanepi ayaṃ visesatthoti yojanā. **Sampajānantassā**ti taṃ taṃ samāpattiṃ samāpajjitvā vu¹ṭṭhāya tattha tattha saṅkhārānam sammasanavasena pajānantassa puggalassa. **Anteti** yathāvuttāya nirodhapaṭipādanapaṭipattiyā pariyosāne. Dutiyavikappe **sampajānantassā**ti sampajānakārino, iminā nirodhasamāpattisamāpajjanakassa bhikkhuno ādito pa¹ṭṭhāya sabbapa¹ṭīhārikapaññāya saddhiṃ atthasādhikā paññā kiccato dassitā hoti. Tenāha “**paṇḍitassa bhikkhuno**”ti. Vacanasesāpek¹khā¹’napekkhatā dvinnam vikappānam viseso.

Samvaṇṇanokāsānupattito **nirodhasamāpattikathā kathetabbā**. **Sabbākārenā**ti nirodhasamāpattiyā sarūpaviseso, samāpajjanako, samāpajjana¹ṭhānam, samāpajjanakāraṇam, samāpajjanākāroti evamādinā

1. Padeseneva (Dī-Ṭī 1. 370 pi¹ṭṭhe.)

sabbappakārena. **Tatthā**ti Visuddhimagge¹. **Kathitatovā**ti kathitaṭṭhānato eva, tevīsati maparicchedatoti attho, na idha taṃ vadāma punaruttibhāvato, ganthagaru kabhāvato cāti adhippāyo.

Pāḷiyaṃ **evaṃ kho ahanti** ettha ākārattho **evaṃ**-saddo uggahitākāradassananti katvā. **Evaṃ poṭṭhapādā**ti ettha pana sampañcchanattho tatheva anujānananti katvā. Tenāha “**su-uggatitaṃ tayā**’ti **anujānanto**”ti.

415. Saññā aggā etthāti **saññaggam**, ākiñcaññāyatanam.
Avasesasamāpattisupī saññaggam atthīti ettha pana saññaggabhāvo “saññaggan”ti vutto, saññāyeva agganti tulyādhikarāṇasamāso vā. “**Puthū**”ti ayaṃ līṅgavipallāso, nikāralopo vāti vuttaṃ “**bahūnī**”ti. “**Yathā**”ti iminā karaṇappakārasaṅkhāto pakāraviseso gahito, na pakārasāmaññanti dasseti “**pathavīkasiṇādīsū**”ti ādinā. “**Idaṃ vuttaṃ hotī**”ti ādi tabbivaraṇam.
 Jhānānaṃ tava yutto karaṇabhāvo saññānirodhaphusanassa sādhakatamabhāvato, kasiṇānaṃ pana kathanti? Tesampi so yutto eva. Yadaggena hi jhānānaṃ nirodhaphusanassa sādhakatamabhāvo, tadaggena kasiṇānampi tadavinābhāvato. Anekakaraṇāpi ca kiriyā hotiyeva yathā “**aññena maggena yānena dīpikāya gacchati**”ti.

Ekavāranti sakim. **Purimasaññānirodhanti** kāmasaññānirodham, na pana nirodhasamāpattisaññitā saññānirodham. **Ekam saññagganti** ekam saññābhūtaṃ aggaṃ, eko saññaggabhāvo vā heṭṭhimāya saññāya ukkaṭṭhabhāvato. Saññā ca sā aggañcāti hi **saññaggam**, na saññāsu agganti. Yathā pana saññā aggo etthāti **saññaggam**, ākiñcaññāyatanam, evaṃ sesajhānampi. Yena ca nimittena jhānaṃ “saññaggan”ti vuttaṃ, tadeva saññāsaṅkhātāṃ nimittaṃ bhāvalopena, bhāvappadhānena vā idhādhippetam. **Dve vāreti** dvikkhattum. **Satasahassam saññaggānī**ti migapadavaḷaṇjananiddeso. **Sesakasiṇesū**ti kasiṇānameva gahaṇam nirodhakathāya adhikatattā, tato eva cettha jhānaggahaṇenapi kasiṇajjhānāni eva gahitānīti veditabbam. Yathā “**pathavīkasiṇena karaṇabhūtenā**”ti tadārammaṇikaṃ jhānaṃ anāmasitvā vuttaṃ,

1. Visuddhi 1. 344 piṭṭhe.

evam “**paṭhamajjhānena karanabhūtenā**”ti tadārammaṇaṃ anāmasitvā vadati. “**Iti**”ti ādinā tadevatthaṃ saṅgahetvā nigamanaṃ karoti. **Sabbampī**ti ekavāraṃ samāpannajjhānasaññampi. **Saṅgahetvā**ti sañjānanalakkhaṇena taṃsabhāvānativattanato saṅgahaṃ katvā, samāpajjanavasena, sañjānanalakkhaṇena ca ekatāti vuttaṃ hoti. **Aparāparanti** punappunaṃ. **Bahūni** saññaggāni honti.

416. Paṭhamanaye jhānapadaṭṭhānaṃ vipassanaṃ vaḍḍhentassa puggalassa vasena saññāñāṇāni dassitāni. Dutīyanaye pana yasmā vipassanaṃ ussukkāpetvā maggena ghaṭentassa maggañāṇaṃ uppajjati, tasmā vipassanāmaggavasena saññāñāṇāni dassitāni. Tatiyanaye ca yasmā paṭhamanayo oḷāriko, dutīyanayopi missakoti tadubhayaṃ asambhāvetvā accantasukhumagambhīraṃ nibbattitalokuttarameva dassetuṃ maggaphalavasena saññāñāṇāni dassitāni. Tayopete nayā maggasodhanavasena dassitā.

“Ayaṃ panettha sāro”ti vibhāvetuṃ Tipiṭakamahāsivatttheravādo ābhato. Tathā hi “arahattaphalasaññāya uppādā”ti ādinā¹ theravādānukūlameva upari attho saṃvaṇṇitoti. **Ime bhikkhū**ti purimavādino bhikkhū. Tadā Dīghanikāyatantiṃ parivattante imaṃ ṭhānaṃ patvā yathāvuttapaṭipāṭiyā tayo naye kathente bhikkhū sandhāya evaṃ thero vadati. Nirodhaṃ pucchitvā tasmīṃ kathite tadanantaraṃ saññāñāṇupattim pucchanto atthato nirodhā vuṭṭhānaṃ pucchati nāma. Nirodhato ca vuṭṭhānaṃ arahattaphalupattiyā vā siyā, anāgāmiṭhalupattiyā vā, tattha saññā padhānā, tadanantaraṃ paccavekkhaṇaṇāṇanti tadubhayaṃ niddhārento thero “**poṭṭhapādo hetṭhā**”ti ādimāha. Tattha **Bhagavā**ti ālapanavacanāṃ.

Yathā maggavīthiyaṃ maggaphalañāṇesu uppannesu niyamato maggaphalapaccavekkhaṇaṇāṇāni honti, evaṃ phalasamāpattivīthiyaṃ phalapaccavekkhaṇaṇāṇanti vuttaṃ “**pacchā paccavekkhaṇaṇāṇan**”ti. “**Idaṃ arahattaphalan**”ti paccavekkhaṇaṇāṇassa uppatti-ākāradassanaṃ. Ayameva paccayo **idappaccayo** ma-kārassa da-kāraṃ katvā. Da-kārenapi pakatipadamicchanti keci saddavidū². So pana

1. Dī-Ṭṭha 1. 309 piṭṭhe.

2. Moggallānabyākaraṇe Tatiyakaṇḍe 55 suttam passitabbaṃ.

theravāde na phalasamādhisaññā evāti āha “**phalasamādhisaññāpaccayā**”ti, arahattaphalasamādhisahagatasaññāpaccayāti attho. **Kirāti** anussaraṇatthe nipāto. Yathādhigatadhammānussaraṇapakkhiyā hi paccavekkhaṇā. Samādhisīsenā cettha sabbaṃ arahattaphalaṃ gahitaṃ sahacaraṇāñāyena, tasmim̐ asati paccavekkhaṇāya asambhavoti Pāḷiyaṃ “idappaccayā”ti vuttaṃ. Evamidha dīghabhāṇakānaṃ matena phalapaccavekkhaṇāya ekantikatā dassitā. **Cūḷadukkhakkhandhasuttaṭṭhakathāyaṃ** pana evaṃ vuttaṃ “sā pana na sabbesaṃ paripuṇṇā hoti. Eko hi pahīnakilesameva paccavekkhati, eko avasiṭṭhakilesameva, eko maggameva, eko phalameva, eko nibbānameva. Imāsu pana pañcasu paccavekkhaṇāsu ekaṃ vā dve vā no laddhuṃ na vaṭṭanti”ti¹, tadetaṃ majjhimbhāṇakānaṃ matena vuttaṃ. Ābhidhammikā pana vadanti—

“Maggā phalañca nibbānaṃ, paccavekkhati paṇḍito.

Hīne kilese sese ca, paccavekkhati vā na vā”ti².

Saññā-attakathāvaṇṇanā

417. “**Gāmasūkarō**”ti iminā vanasūkaramapaneti. Evañhi upamāvacanaṃ sūpapannaṃ hotīti. Desanāya saṇhabhāvena sārāmbhamakkha-issādimalavisodhanato sutamayaññaṃ nhāpitaṃ viya, sukhumbhāvena anuvilittaṃ viya, tilakkhaṇabbhāhatatāya kuṇḍalādyālaṅkāravibhūsitā viya ca hoti. Tadanupavisato ñāṇassa, tathābhāvā taṃsamaṅgino ca puggalassa tathābhāvāpatti, nirodhakathāya nivedanañcassa sirisayane pavesanasadisanti āha “**saṇhasukhuma -pa-ārāpitopi**”ti. **Tatthāti** tissaṃ nirodhakathāyaṃ. Mandabuddhitāya **sukhaṃ na vindanto** alabhanto, ajānanto vā. Malavidūsitatāya **gūthaṭṭhānasadisanti**. **Attano laddhinti** attadiṭṭhiṃ. **Anumatim̐ gahetvā**ti anuññaṃ³ gahetvā “edisō me attā”ti anujānāpetvā, attano laddhiyaṃ patiṭṭhāpetvāti vuttaṃ hoti.

1. Ma-Ṭṭha 1. 366 piṭṭhe.

2. Abhidhammatthasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ kammaṭṭhānasāṅgavibhāge visuddhibhede.

3. Manuññaṃ (Ka)

Pāḷiyaṃ **kaṃ panāti** oḷāriko, manomayo, arūpīti tiṇṇaṃ attavādānaṃ vasena tividhesu attānesu kataraṃ attānaṃ paccesiṭti attho. “**Desanāya sukusalo**”ti iminā “avassaṃ me Bhagavā laddhiṃ viddhamsessati”ti tassa manasikāraṃ dasseti. **Pariharantoti** viddhamsanato apanento, arūpī attāti attano laddhiṃ nigūhantoti adhippāyo. Pāḷiyaṃ “oḷārikaṃ kho”ti-ādimhi paribbājakavacane ayamadhippāyo—yasmā catusantatirūpappabandhaṃ ekattavasena gahetvā rūpibhāvato “oḷāriko attā”ti pacceti attavādī, annapāno paṭṭhānatañcassa parikappetvā “sassato”ti maññati, rūpibhāvato eva ca saññāya aññattaṃ ñāyāgatameva, yaṃ vedavādino “annamayo, pānamayo”ti ca dvidhā voharanti, tasmā paribbājako taṃ attavādimataṃ attānaṃ sandhāya “oḷārikaṃ kho”ti-ādimāhāti.

“Oḷāriko ca hi te poṭṭhapāda attā abhavissā”ti ādimhi Bhagavato vacane cāyamadhippāyo—yadi attā rūpī bhaveyya, evaṃ sati rūpaṃ attā siyā, na ca saññī saññāya arūpabhāvato, rūpadhammānañca asañjānanasabhāvattā. Rūpī ca samāno yadī tava matena nicco, saññā ca aparāparaṃ pavattanato tattha tattha bhijjatīti bhedasabbhāvato aniccā, evampi “aññā saññā, añño attā”ti saññāya abhāvato acetanova attā hoti, tasmā esa attā na kammaṣa kārako, na ca phalassa upabhuñjanakoti āpannamevāti imaṃ dosaṃ dassento Bhagavā “oḷāriko cā”ti ādimāhāti. **Tatthāti** “rūpī attā”ti vāde.

Paccāgacchatoti sesakiriyāpekkhāya kammatttheyeva upayogavacanaṃ, **paccāgacchatoti** ca paccāgacchantassa, jānantassa, paṭicca vādena pavattassāti vā attho. “Aññā ca saññā uppajjanti, aññā ca saññā nirujjhanti”ti kasmā vuttaṃ, nanu uppādapubbako nirodho, na ca uppannaṃ anirujjhanakaṃ nāma atthīti codanaṃ sodhetuṃ “**catunnaṃ khandhānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Satipi nesaṃ ekālambaṇavattthukabhāve uppādanirodhādhikārattā ekuppādanirodhabhāvova vutto. **Aparāparanti** poṅkhānupoṅkham.

418-420. Pāḷiyaṃ **manomayanti** jhānamanaso vasena manomayaṃ. Yo hi bāhirapaccayanirapekkho, so manasāva nibbattoti manomayo. Rūpaloke nibbattasarīraṃ sandhāya vadati. Yaṃ vedavādino

“Ānandamayo, viññāṇamayo”ti ca dvidhā voharanti. **Tatrāpī**ti “manomayo attā”ti vādepi. **Dose dinneti** “aññāva saññā bhavissatī”ti ādinā dose dinne attano laddhimyeva padanto “arūpim kho”ti-ādimāhāti sambandho. Idhāpi purimavāde vuttanayena “yadi attā manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo bhaveyya, evaṃ sati rūpaṃ attā siyā, na ca saññī saññāya arūpabhāvato”ti ādi sabbaṃ dosadassanaṃ veditabbaṃ. Tamatthañhi dassento Bhagavā “manomayo ca hi te poṭṭhapādā”ti ādimavoca. Kasmā paṇāyaṃ paribbājako paṭhamam oḷārikaṃ attānaṃ paṭijānitvā taṃ laddhim viissajjetvā puna manomayaṃ attānaṃ paṭijānāti? Tampi viissajjitvā puna arūpim attānaṃ paṭijānātīti? Kāmañcettha kāraṇam “tato so arūpī attāti evamladdhiko samānopi -pa- ādimāhā”ti heṭṭhā vuttameva, tathāpi ime titthiyā nāma anavaṭṭhitacittā thusarāsimhi nikhātakhaṇuko viya cañcalāti kāraṇantarampi dassetuṃ “**yathā nāmā**”ti ādi vuttaṃ. **Saññānappatiṭṭhātī**ti ārammaṇe sañjānanaśasena saññā na patiṭṭhāti, ārammaṇe saññaṃ na karotīti vuttaṃ hoti. **Saññāpatiṭṭhānakā**leti etthāpi ayaṃ nayo.

Tatrāpīti “arūpī attā”ti vādepi. **Saññāyāti** pakatisaññāya, evaṃ **Bhadantadhammapālattherena**¹ vuttaṃ. Aññasmim titthāyatane uppādanīrodhanti hi sambandho. Tena vedikānaṃ matena nānakkhaṇe uppannāya nānārammaṇāya saññāya uppādanīrodhamicchatīti dasseti. Keci pana ācariyasaññāyā”ti paṭhanti, tadayuttaṃ atthassa viruddhattā, therena ca anuddhaṭattā. Aparāparaṃ pavattāya saññāya uppādavayadassanato **uppādanīrodham icchati**. Tathāpi “saññā saññā”ti pavattasamaññaṃ “attā”ti gaḥetvā tassa avicchedaṃ parikappento sassataṃ maññaṃ. Tenāha “**attānaṃ pana sassataṃ maññaṃ**”ti. **Tasmāti** aparāparaṃ pavattasaññāya nāmamattena sassataṃ maññaṇato. Saññāya uppādanīrodhamatte aṭṭhatvā taduttari sassataggāhassa gahaṇato dosaṃ dassetīti adhippāyo. **Tathevāti** yathā “rūpī attā, manomayo attā”ti ca vādadvaye attano asaññatā, evaṇcassa “acetanatā”ti ādidosaṃpasaṅgo

1. Dī-Ṭī 1. 374 piṭṭhe.

dunnivāro, tatheva imasmim vādepīti attho. **Micchādassanenāti** attadiṭṭhisāṅkhātena micchābhinivesena. **Abhibhūtattāti** anādikālabhāvitabhāvena ajjhotthaṭattā, nivāritañāṇacārattāti vuttaṃ hoti. Yena santatighanena, samūhaghanena ca vañcito bālo pabandhavasena pavattamānaṃ dhammasamūhaṃ micchāgāhavasena “attā”ti ca “nicco”ti ca abhinivissa voharati, taṃ ekattasaññitaṃ santatighanaṃ, samūhaghanañca vinibhujja yāthāvato jānanaṃ ghanavinibbhogo, so ca sabbena sabbaṃ titthiyānaṃ natthi. Tasmā ayampi paribbājako tādisassa ñāṇaparipākassa abhāvato vuccamānampi nānattaṃ nāññāsīti āha “**taṃ nānattaṃ ajānanto**”ti. Saññā nāmāyaṃ nānārammaṇā nānākkhaṇe uppajjati, veti cāti vedikānaṃ mataṃ. **Saññāya uppādanirodhaṃ passantopi saññāmayaṃ saññābhūtaṃ attānaṃ** parikappetvā yathāvuttaghanavinibbhogābhāvato **niccameva** katvā diṭṭhimaññanāya **maññati**. Tathābhūtassa ca tassa saṃhasukhumaparamagambhīradhammatā na ñāyatevāti idaṃ kāraṇaṃ passantena Bhagavatā “**dujjānaṃ kho**”ti-ādi vuttanti dassento “**athassa Bhagavā**”ti-ādimāha.

Diṭṭhi-ādīsu “evametan”ti dassanaṃ abhinivisaṇaṃ **diṭṭhi**. Tassā eva pubbabhāgabhūtaṃ “evametan”ti nijjhānavasena khamanaṃ **khanti**. Tathā rocanaṃ **ruci**. “**Aññathāyevā**”ti-ādi tesaṃ diṭṭhi-ādīnaṃ vibhajja dassanaṃ. Tattha **aññathāyevāti** yathā ariyavinaye antadvayaṃ anupagamma majjhimapaṭipadāvasena dassanaṃ hoti, tato aññathāyeva. **Aññadevāti** yaṃ paramatthato vijjati khandhāyatanādi, tassa cāpi aniccatādi, tato aññadeva paramatthato avijjamānaṃ attasassatādikaṃ tayā khamate ceva ruccate cāti attho. Ā bhuso yuñjanaṃ **āyogo**. Tena vuttaṃ “**yuttapayuttatā**”ti.

Paṭipattiyāti paramattacintānādi paribbājakapaṭipattiyā. Ācariyassa bhāvo **ācariyakam**, yathā tathā ovādānusāsanaṃ, tadassatthīti **ācariyako** yathā “saddho”ti āha “**aññatthā**”ti-ādi. Aññasmim titthāyatane tava ācariyabhāvo atthīti yojanā. “**Tenā**”ti ādi saha yojanāya yathāvākyam dassanaṃ. “Ayaṃ paramattho, ayaṃ sammuti”ti imassa vibhāgassa dubbibhāgattā **dujjānaṃ etaṃ** nānattaṃ. “Yajjetaṃ dujjānaṃ tāva tiṭṭhatu, aññaṃ panatthaṃ Bhagavantaṃ pucchāmī”ti cintetvā tathā paṭipannataṃ dassetuṃ “**atha**

paribbājako”ti-ādi vuttaṃ. **Añño vā saññātoti** saññāsabhāvato aññasabhāvo vā attā hotūti attho. Adhunā pana “**aññā vā saññā**”ti pāṭho dissati. **Assāti** attano.

Lokīyati dissati, paṭiṭṭhahati vā ettha puññapāpaṃ, tabbipāko cāti **loko**, attā. So hissa kārako, vedako cāti icchito. **Diṭṭhigatanti** “sassato attā ca loko cā”ti ādi¹ nayapavattaṃ diṭṭhigataṃ. Na hesa diṭṭhābhiniveso diṭṭhadhammikādi-atthanissito tadasaṃvattanato. Yo hi taṃ saṃvattanako, so “taṃ nissito”ti vattabbataṃ labheyya yathā taṃ puññañāṇasambhāro. Eteneva nayena na dhammanissitatāpi saṃvaṇṇetabbā. Brahmacariyassa ādi **ādibrahmacariyaṃ**, tadeva **ādibrahmacariyakam** yathā “vinayo eva venayiko”ti². Tenāha “**sikkhattayasaṅkhātassā**”ti ādi. Sabbampi vākyam antogadhāvadhāraṇaṃ tassa avadhāraṇaphalattāti vuttaṃ “**ādimattan**”ti. Tadidha adhisīlasikkhāva. Sā hi sikkhattayasaṅgahite sāsana brahmacariye ādibhūtā, na aññattha viya ājīvaṭṭhamakādi ādibrahmacariyakanti dasseti “**adhisīlasikkhāmattan**”ti iminā. **Nibbindanattthāyāti** ukkaṇṭhitabhāvāya. “**Abhijānanāyāti** nātapariññāvasena abhijānanattthāya. **Sambujjhanattthāyāti** tīraṇapahānapariññāvasena sambodhanattthāyā”ti vadanti. Apica **abhijānanāyāti** abhiññāpaññāvasena jānanāya. Taṃ pana vaṭṭassa paccakkhakarāṇameva hotīti āha “**paccakkhakiriyāyā**”ti. **Sambujjhanattthāyāti** pariññābhisaṃmayavasena paṭivedhatthāya. Diṭṭhābhinivesassa saṃsāravaṭṭe nibbidāvirāgaṇirodhupasaṃsāraṃvattanaṃ vaṭṭantogadhattā, tassa vaṭṭasambandhanato ca. Tathā abhiññāsaṃbodhanibbānāsaṃvattanaṃ ca daṭṭhabbāṃ.

Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvā eva, tassā pana samudaya bhāvena visum gahitattā “**taṇham ṭhapetvā**”ti vuttaṃ. **Pabhāvanatoti** uppādanato. Dukkham pabhāventīpi taṇhā avijjā dipaccayantarasa hitā eva pabhāveti, na kevalāti āha “**sappaccayā**”ti. **Appavattīti** appavattinimittaṃ. Na pavattanti ettha dukkhasamudayā, etasmim vā adhigateti hi **appavatti**. Dukkhanirodham nibbānaṃ gacchati, tadatthaṃ sā paṭipajjitabbāti **dukkhanirodhagāminipaṭipadā**.

1. Dī 1. 12; Khu 1. 162 piṭṭhesu.

2. Vi-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.

Maggapātubhāvoti maggasamuppādo. **Phalasacchikiriyāti** phalassādhigamavasena paccakkhakaṇaṃ. **Taṃ ākāraṇti** taṃ tuṇḥibhāvasaṅkhātāṃ gamanaliṅgaṃ **ārocento viya**, na pana abhimukhaṃ āroceti.

421. Samantato niggaṇṇhanavasena todanaṃ vijjhaṇaṃ **sannitodakaṃ**. Manogaṇādīnaṃ visesanassa napuṃsakaliṅgena niddiṭṭhattā “**vācāyasannitodakenā**”ti vuttaṃ. Tenāha “**vacanapatodakenā**”ti. Atha vā “**vācāyā**”ti idaṃ “**sannitodakenā**”ti ettha karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. “**Vacanapatodakenā**”ti hi vacanena patodakenāti attho, “**vācāyā**”ti vā sambandhe sāmivacanaṃ. Vācāya sannitodanakiriyāya sajjhabbharitamakaṃsūti yojetabbaṃ. “**Sajjhabbharitaṇ**”ti etassa “saṃ adhi abhi aritaṇ”ti padacchedo, samantato bhusaṃ aritanti attho, satamattehi tuttakehi viya vividhehi paribbājakavācātodanehi tudimsūti vuttaṃ hoti. Tathā hi vuttaṃ “**upari vijjhimsū**”ti. **Sabhāvato vijjamānanti** paramatthasabhāvato upalabbhamānaṃ, na pakati-ādi viya anupalabbhamānaṃ. **Tacchanti** saccaṃ. **Tathanti** aviparītaṃ. Atthato vevacanameva taṃ padattayaṃ. **Navalokuttaradhammesūti** visaye bhummaṃ, te dhamme visayaṃ katvā. **Ṭhitasabhāvanti** avaṭṭhitasabhāvaṃ, taduppādakanti attho. **Lokuttaradhammaniyāmaniyatanti** lokuttaradhammasampāpananiyāmena niyataṃ. Idāni pana “**lokuttaradhammaniyāmatan**”ti paṭho, so na porāṇo ācariyena anuddhaṭṭā. Kasmā panesā paṭipadā dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatāti āha “**Buddhānañhi**”ti ādi. **Sāti** paṭipadā. **Edisāti** “dhammaṭṭhitatan”ti ādinā vuttappakārā.

Cittahatthisārīputtapoṭṭhapādavatthuvaṇṇanā

422. Hatthiṃ sāreti dametīti **hatthisārī**, hatthācariyo. **Sukhumesu atthantaresūti** khandhāyatanādīsu sukhumañāṇagocaresu dhammesu. Ābhidhammiko kiresa. **Kusaloti** pubbepi Buddhasāsane kataparicayatāya cheko. **Tādi ke citta**ti gihibhāvaccitte. Itaro pana taṃ sutvāva na vibbhami, **pabbajjāyameva abhiraṃ**ti adhippāyo. **Gihibhāve ānisaṃsakathāya kathitattāti** ettha sīlavantassa bhikkhuno tathā kathanena vibbhamane niyojitattā idāni sayampi sīlavā eva hutvā cha

vāre vibbhamīti adhippāyo gahetabbo. Kammasarikkhakena hi kammaphalena bhavitabbaṃ. **Kathentānanti** anādare sāmivacanāṃ. **Mahāsāvakassa kathiteti** mahāsāvakabhūtena mahākoṭṭhikattherena apasādanavasena kathite, kathananimittāṃ paṭiṭṭhāṃ laddhum asakkontoti attho. “**Vibbhamitvā gīhī jāto**”ti idaṃ sattamavāramiva vuttaṃ. **Dhammapadatṭhakathāyaṃ**¹, pana **kudālapaṇḍitajātake**² ca chakkhattumeva vibbhamanavāro vutto. **Gihisahāyakoti** gihikāle sahāyako. **Apasakkantopi nāmāti** api nāma apasakkanto, gārayhavacanametāṃ. **Pabbajitum vaṭṭatīti** pabbajjā vaṭṭati.

423. Paññācakkhuno natthitāyāti

suvuttaduruttasamavisamadassanasamatthassa paññācakkhuno abhāvena. Yādisena cakkhunā so “cakkhumā”ti vutto, taṃ dassetuṃ “**subhāsita**”ti-ādi vuttaṃ. Ayam Aṭṭhakathāto aparo nayo—**ekaṃsika**ti ekantikā, nibbānavahabhāvena nicchitāti vuttaṃ hoti. **Paññattāti** vavatthapitā. **Na ekaṃsika**ti na ekantikā nibbānavahabhāvena nicchitā vaṭṭantogadhabhāvato adhippāyo. Ayamatto hi “kasmā cete poṭṭhapāda mayā ekaṃsiyā dhammā desitā paññattā, ete poṭṭhapāda atthasamhitā -pa- nibbānāya samvattanti”ti ādisuttapadehi saṃsandati sametīti.

Ekaṃsikadhammavaṇṇanā

425. “Kasmā ārabhī”ti kārāṇaṃ pucchitvā

“**aniyyānikabhāvadassanatthan**”ti payojanāṃ vissajjitāṃ. Phale hi siddhe hetupi siddho hotīti, ayam ācariyamati³. Apare pana “edisese atthasaddo kārāṇe vattati, hetvatthe ca paccattavacanāṃ, tasmā **aniyyānikabhāvadassananti** ettha aniyyānikabhāvadassanakārāṇā”ti atthamicchanti. **Paññāpitaniṭṭhāyāti** paveditavimuttimaggassa. Vaṭṭadukkhapariyosānaṃ gacchati etāyāti **niṭṭhāti** hi vimutti vuttā “goṭṭhā paṭṭhitagāvo”ti⁴ mahāsīhanādasuttapade viya ṭhāsaddassa gati-atthe pavattanato. Niṭṭhāmaggo ca idha uttarapadalopena “niṭṭhā”ti adhippeto. Tasseva hi niyyānikatā,

1. Dhammapada-Ṭīha 1. 195, 196 piṭṭhesu vitthāro.

2. Jātaka-Ṭīha 1. 330, 331 piṭṭhesu vitthāro.

3. Dī-Ṭī 1. 377 piṭṭhe.

4. Ma 1. 112 piṭṭhe.

aniyyānikatā ca vuccati, na niṭṭhāya. Niyyātīti **niyyānikā** ya-kārassa ka-kāraṃ katvā. Anīyasaddo hi bahulaṃ kattutthābhidhāyako, na niyyānikā **aniyyānikā**, tassā bhāvo tathā. **Niyyānaṃ** vā niggamanam nissaraṇam, vaṭṭadukkhassa vūpasamoti attho, niyyānameva **niyyānikaṃ**, na niyyānikaṃ **aniyyānikaṃ**, so eva bhāvo sabhāvo **aniyyānikabhāvo**, tassa dassanatthanti yojetabbari.

“**Sabbe hī**”ti-ādi tadatthavivaraṇam. Amataṃ nibbānaṃ niṭṭhamiti paññāpeti yathāti sambandho. **Lokathūpikādivasena niṭṭhaṃ paññāpentī** “nibbānaṃ nibbānan”ti vacanasāmaññaṃmattaṃ gahetvā tathā paññāpentī. **Lokathūpikā** nāma brahmabhūmi vuccati lokassa thūpikasadisatāparikkappanena. Keci pana “Nevasaññānāsaññāyatanabhūmiṃ lokathūpikā”ti vadanti, tadayuttaṃ Aṭṭhakathāsu tathā avacanato. **Ādisaddena** cettha “añño puriso, aññā pakatī”ti pakatipurisantarāvabodho makkho, buddhi-ādiguṇavinimuttassa attano asakattani avaṭṭhānaṃ makkho, kāyivipattikati¹ jātibandhānaṃ apavajjanavasena appavatto makkho, parena purisena palokatā makkho, taṃsamīpatā makkho, taṃsamāyogo makkhoti evamādināṃ saṅgaho dāṭṭhabbo. Tasmiṃ tasmiñhi samaye niṭṭhaṃ apaññāpento nāma natthi. Brāhmaṇānaṃ paṭhamajjhānabrahmaloko niṭṭhā. Tattha hi nesaṃ niccābhiniveso yathā taṃ Bakassa brahmuno², Vekhanasādi tāpasānaṃ Ābhassarā, Sañcayādiparibbājakānaṃ Subhakiṇhā, Ājivakānaṃ “Anantamānaso”ti parikkappito Asaññībhavo. Imasmiṃ pana sāsane arahattaṃ niṭṭhā, sabbepi cete diṭṭhivasena brahmalokādīni arahattamaññanāya “nibbānaṃ nibbānan”ti vacanasāmaññaṃmattaṃ gahetvā tathā paññāpentī, na pana paramatthato nesaṃ samaye nibbānapaññāpanassa labbhanatoti āha “**sā ca na niyyānikā**”ti ādi. **Yathāpaññattā**ti yena yena pakārena paññattā, paññattappakārā hutvāti attho. **Na niyyātī**ti “yenākārena niṭṭhā pāpuṇīyati”ti tehi paveditā, tenākārena tassā apattabbatāya na niyyāti. **Paṇḍitehi paṭikkhittā**ti “nāyaṃ niṭṭhā paṭipadā vaṭṭassa anatikkamanato”ti Buddhādihi paṇḍitehi paṭikkhittā. **Nivattatī**ti paṭikkhepakāraṇavacanāṃ, yasmā tehi paññattā niṭṭhā

1. Kāyapavattigati (Dī-Ṭī 1. 377 piṭṭhe)

2. Ma 1. 401 piṭṭhe vitthāro.

paṭipadā na niyyāti na gacchati, aññadatthu taṃsamaṅgināṃ puggalaṃ
saṃsāre eva paribbhamāpentī nivattati, tasmā paṇḍitehi paṭikkhittāti attho.
Tanti aniyyānikabhāvaṃ.

Jānaṃ, passanti ca puthuvacanavipariyāyoti āha “**jānantā passantā**”ti.
Gacchantādisaddānañhi “yā pana bhikkhunī jānaṃ sabhikkhukaṃ ārāmaṃ
anāpucchā paviseyyā”ti-ādīsu¹ līṅgavasena vipariyāyo, jānantīti attho.
“Yācaṃ adadamappiyo”ti ādīsu² vibhattivaseṇa, yācantassāti attho. Idha
pana puthuvacanavaseṇāti veditabbaṃ. Padhānaṃ jānanaṃ nāma
paccakkhato jānanaṃ tassa jeṭṭhabhāvato, dassanamappadhānaṃ tassa
saṃsayānubandhattāti ayaṃ kamo vutto “**jānaṃ passan**”ti. Tenettha
jānanaṃ dassanaṃ viśeṣeti. Evañhi **diṭṭhapubbāni kho tasmīṃ loke**
manussānaṃ sarīrasaṇṭhānādīniti ekato adhippāyadassanaṃ sūpapannaṃ
hoti. Ayañhetthādhippāyo “kim tumhākaṃ ekantasukhe loke paccakkhato
ñāṇadassanaṃ atthi”ti. **Jānanti** vā tassa lokassa anumānavisaṃsāraṃ vuccati,
passanti paccakkhato viśayaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti “api tumhākaṃ loko
paccakkhato ñāto, udāhu anumānato”ti.

Yasmā pana loke paccakkhabhūto attho indriyagocarabhāvena pākaṭo,
tasmā pākaṭeṇa atthena adhippāyaṃ dassetuṃ “**diṭṭhapubbāni**”ti-ādī vuttaṃ.
Diṭṭhapadena vā dassanaṃ, tadanugatañca jānanaṃ gahetvā tadubhayeneva
atthena adhippāyaṃ vibhāvetuṃ evaṃ vuttantipi daṭṭhabbaṃ.
Diṭṭhapubbāniti hi dassanaṃ, tadanugateṇa ca ñāṇeṇa gahitapubbāni attho.
Evañca katvā “**sarīrasaṇṭhānādīni**”ti samariyādavacanāṃ samatthitaṃ hoti.
“**Appāṭihīraka tan**”ti ayaṃ anunāsikalopaniddesoti āha “**appāṭihīrakaṃ**
tan”ti. Taṃ vacanaṃ appāṭihīrakaṃ sampajjatīti sambandho. Appāṭihīrapade
anunāsikalopo, “katan”ti ca ekaṃ padanti keci, tadayuttaṃ
saṃāsasambhavato, anunāsikalopassa ca avatṭabbattā. Evamettha
vaṇṇayanti—paṭipakkhaharaṇato paṭihāriyaṃ, tadeva **pāṭihāriyaṃ**. Attanā
uttaravirahitavacanāṃ. Pāṭihāriyamevettha “**pāṭihīrakan**”ti vuttaṃ parehi
vuccamāna-uttarehi sa-uttarattā, na pāṭihīrakanti **appāṭihīrakaṃ**.

1. Vi 2. 404 piṭṭhe.

2. Vi 1. 223; Khu 5. 161 piṭṭhesu.

Virahattho cettha a-saddo. Tenāha “**paṭiharaṇavirahitan**”ti. Sa-uttarañhi vacanaṃ tena uttaravacanena paṭihariyati viparivattīyati, tasmā uttaravacanaṃ paṭiharaṇaṃ nāma, tato virahitanti attho. Tasmā eva niyyānassa paṭiharaṇamaggassa abhāvato “**aniyyānikan**”ti vattabbataṃ labhati. Tena vuttaṃ “**aniyyānikan**”ti.

426. **Vilāso** itthilīlā, yo “siṅgarabhāvajā kiriyā”tipi vuccati. **Ākappo** kesabandhavatthaggaṇaṇādi-ākāraviseso, vesayaṃvidhānaṃ vā. **Ādisaddena** hāvādīnaṃ saṅgaho. **Hāvāti** hi cāturiyaṃ vuccati.

Tayo-attapaṭilābhavaṇṇanā

428. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā**, attabhāvoti āha “**attabhāvapaṭilābho**”ti. Kathaṃ dassetīti vuttaṃ “**oḷārikattabhāvapaṭilābhenā**”ti ādi. **Kāma**bhavaṃ dasseti itarabhavadvayattabhāvato oḷārikattā. **Rūpa**bhavaṃ dasseti jhānamanena nibbattaṃ hutvā rūpībhāvena upalabbhanato. **Arūpa**bhavaṃ dasseti arūpībhāvena upalabbhanato. **Samkilesikā dhammā nāma dvādasa akusalacittuppādā** tadabhāve kassaci samkilesassa asambhavato. **Vodāniyā dhammā nāma samathavipassanā** tāsāṃ vasena sabbaso cittavodānassa sijjhanato.

429. Paṭipakkhadhammānaṃ asamucchede sati na kadācipi anavajjadharmānaṃ vā pāripūrī, vepullaṃ vā sambhavati, samucchede pana sati sambhavatīti maggaphalapaññānameva gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tā hi sakiṃ paripuṇṇāpi aparihīnadhammattā paripuṇṇā eva bhavanti. **Taruṇapītīti** uppannamattā aladdhāsevanā dubbalapīti. **Balavatutṭhīti** punappunaṃ uppattiyā laddhāsevanā uparivisesādhigamassa paccayabhūtā thiratarā pīti. Idāni saṅkhepato piṇḍatthaṃ dassento “**kiṃ vuttan**”ti ādimāha. Tattha yaṃ vihāraṃ sayāṃ -pa- viharissatīti avocumhāti sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ vihāraṃ “**saṃkilesikavodāniyadhammānaṃ**” pahānābhivuddhiniṭṭhaṃ paññāya pāripūrivepullabhūtaṃ imasmiṃyeva attabhāve aparappaccayena ñāṇena paccakkhato

sampādetvā viharissatī”ti kathayimhāti. **Tatthāti** tasmim vihare. **Tassāti** ovāḍakarassa bhikkhuno. **Evaṃ viharatoti** vuttappakārena viharaṇahetu, viharantassa vā. Tannimittam **pāmojjaṃ**, pamodappabhavā **pīti**, tappaccayabhūtam **passaddhidvayaṃ**, tathā sūpaṭṭhitā **sati**, ukkamsagatatāya **uttamaññaṃ**. **Sukho ca vihāro** bhavissatīti yojanā. Kāyacittapassaddhī hi “passaddhī”ti vuttā, ayameva vā pāṭho. “Nāmakāyapassaddhī”tipi paṭhanti, tadayuttameva passaddhidvayassa avinābhāvato. Kasmā panesa sukho vihāroti āha **“sabbavihāresū”**ti-ādi, sabbesupi iriyāpathavihārādīsu santapaṇītatāya imasseva sukhattā “sukho vihāro”ti vattabbatam arahatīti vuttam hoti. Katham sukhoti vuttam **“upasanto paramamadhuro”**ti.

Paṭhamajjhāne paṭiladdhamatte hīnabhāvato pīti dubbalā pāmojjapakkhikā, subhāvite pana tasmim paguṇe sā paṇītā balavabhāvato paripuṇṇakiccā pītīti vuttam **“paṭhamajjhāne pāmojjādayo chapi dhammā labbhanti”**ti. **Pāmojjaṃ nivattatīti** dubbalapītisaṅkhātam pāmojjaṃ chasu dhammesu nivattati hāyati. Vitakkavicārakkhobhavirahitena hi catukkanayavibhatte dutiyajjhāne sabbadā pīti balavatī eva hoti, na paṭhamajjhāne viya kadāci dubbalāti evam vuttam. **Pīti nivattati** tappahāneneva tatiyajjhānassa labbhanato. “Sukho vihāro”ti iminā samādhi gahitoti āha **“tathā catutthe”**ti. Ye pana “sukho vihāro”ti etena sukham gahitan”ti vadanti, tesam matena santavuttitāya upekkhāpi catutthajjhāne “sukha”micceva bhāsītī¹ katvā tathā vuttanti daṭṭhabbam. Imasminyeva Dīghanikāye² āgataṃ anekadhā desanānāyamuddharitvā idha desitanāyam niyametuṃ **“imesū”**ti ādi vuttam. **Suddha -pa- kathitanti** uparimaggam akathetvā kevalam vipassanāpāḍakameva jhānam kathitam. **Catūhi -pa- kathitāti** vipassanāpāḍakabhāvena jhānāni kathetvā tato param vipassanāpubbakā cattāropi maggā kathitā. **Catuttha -pa- kathitāti** paṭhamajjhānikādikā phalasamāpattiyo akathetvā catutthajjhānikā eva phalasamāpatti kathitā. **Pītivevacanameva katvāti** dvinnam

1. Abhi-Ṭṭha 2. 171; Visuddhi 2. 203; Mahānidessa-Ṭṭha 198; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 322 piṭṭhesupi passitabbam.

2. Dī 1. 181; Dī 3. 98, 250 piṭṭhesu.

pīṭinaṃ ekasmiṃ cittuppāde anuppajjanato pāmojjaṃ pīṭivevacanameva katvā, tadubhayaṃ abhedato katvāti vuttaṃ hoti. Pīṭisukhānaṃ apariccattattā, “sukho vihāro”ti ca sātisaṃyassa sukhavīhārassa gahitattā “**dutiyajjhānikaphalasamāpatti nāma kathitā**”ti vuttaṃ. Kāmaṃ paṭhamajjhānepi pīṭisukhāni labbhanti, tāni pana vitakkavicārāparikkhobhena na tattha santapaṇītāni, idha ca santapaṇītāneva adhippetāni, tasmā dutiyajjhānikā eva phalasamāpatti gahitā, na paṭhamajjhānikāti daṭṭhabbā.

432-437. **Vibhāvanattho**ti pakāsanattho sarūpato nirūpanattho “na Samaṇo Gotamo brāhmaṇe jīṇṇe -pa- abhivādeti vā paccuṭṭheti vā āsanena vā nimanteti”ti ādīsu¹ viya. Tenāha “**ayaṃ so**”ti ādi. “Ayaṃ attapaṭilābho so evā”ti evaṃ sarūpato vibhāvetvā pakāsetvā. **Ayanti** hi Bhagavatā pubbe vuttaṃ attapaṭilābhaṃ āsannapaccakkhabhāvena paccāmasati, **soti** pana parehi pucchīyamānaṃ parammukhabhāvena. **Na naṃ evaṃ vadāmāti** ettha **nanti** oḷārikamattapaṭilābhaṃ. **Sappāṭihiraka tanti** ettha pubbe vuttanayena attho veditabbo. Parehi coditavacanapaṭihārakaṃ sa-uttaravacanaṃ sappāṭihirakanti hi ayameva viseso. **Tuccho**ti musā abhūto. **Soti** manomayo, arūpo vā attapaṭilābho. **Svevāti** so eva oḷāriko attapaṭilābho. **Tasmiṃ sayame sacco hotīti** tasmiṃ paccuppannasamaye vijjamāno hoti. **Attapaṭilābhotveva niyyātesīti** attapaṭilābhasaddena tathā eva pariyosāpesi, na pana naṃ “attapaṭilābho”ti saṅkhyāṃ gacchatīti paññattim sarūpato nīharitvā dassetīti adhippāyo. **Rūpādayo cettha dhammāti** rūpavedanādayo eva ettha loke sabhāvadhammā. **Nāmamattametanti** rūpādi ke pañcakkhandhe upādāya nāmapaññattimattametaṃ “attapaṭilābho”ti. **Evarūpā vohārāti** “oḷāriko attapaṭilābho”ti-ādivohārā. **Nāmapaññattivāsenāti** nāmabhūtapaññattimattavasena. “Attapaṭilābho”ti saṅkhyāṃ gacchatīti **niyyātanatthaṃ**.

438. **Evañca pana vatvāti** rūpādi ke upādāya paññattimattametaṃ attapaṭilābhoti imamatthaṃ “yasmim citta samaye”ti-ādinā vatvā.

1. Am 3. 19; Vi 1. 1, 2 piṭṭhesu.

Paṭipucchitvāti yathā pare puccheyyum, tathā kālavibhāgato paṭipadāni pucchitvā. **Vinayanatthanti** yathāmucchitassa atthassa ñāpanavasena vinayanatthāya. **Ye te atītā dhammā**ti atītasamaye atītattapaṭilābhassa upādānabhūtā rūpādayo dhammā. **Te etarahi natthi** niruddhattā. Tato eva “**ahesun**”ti **saṅkhyam gatā**. **Tasmāti** upādānassa atītasmiṃyeva samaye labbhanato. **Sopīti** tadupādāno **me attapaṭilābhopi**. **Tasmimyeva samayeti** atīte eva samaye. **Sacco aho**sīti bhūto vijjamāno viya ahosi.

Anāgatapaccuppannānanti anāgatānañceva paccuppannānañca rūpādidhammānaṃ upādānabhūtānaṃ. **Tadā abhāvāti** tasmim atītasamaye abhāvā avijjamānattā. Tadupādānabhūto **anāgato, paccuppanno** ca attapaṭilābho **tasmim atīta** samaye **mogho** tuccho musā natthīti attho. **Atthatoti** paññatti-atthato. **Nāmamattamevāti** samaññāmattameva. Paramatthato anupalabbhamānattā **attapaṭilābham paṭijānāti**.

“**Eseva nayo**”ti iminā ye te anāgatā dhammā, te etarahi natthi, “bhavissanti”ti pana saṅkhyam gatā, tasmā sopi me attapaṭilābho tasmimyeva samaye sacco bhavissati. Atītapaccuppannānaṃ pana dhammānaṃ tadā abhāvā tasmim samaye “mogho atīto, mogho paccuppanno”ti evam atthato nāmamattameva attapaṭilābham paṭijānāti. Ye ime paccuppannā dhammā, te etarahi “atthī”ti saṅkham gatā, tasmā yvāyam me attapaṭilābho, so idāni sacco hoti. Atītānāgatānaṃ pana dhammānaṃ adhunā abhāvā etarahi “mogho atīto, mogho anāgato”ti evam atthato nāmamattameva attapaṭilābham paṭijānātīti imamattam atidisati.

439-443. **Saṃsanditunti** samānetum. **Gavāti** gāvito. **Tatthāti** khīrādīsu pañcagorasesu. **Yasmim samaye khīram hotīti** yasmim kāle bhūtopādāyasaññitam upādānavisesam upādāya khīrapaññatti hoti. **Na tasmim -pa- gacchati** khīrapaññatti-upādānassa bhūtopādāyarūpassa dadhi-ādipaññattiyā anupādānato. Paṭiniyatavattukā hi etā lokasamaññā. Tenā ha “**ye dhamme upādāyā**”ti ādi. Saṅkhāyati kathīyati etāyāti **saṅkhā**. Attam nīharitvā uccanti vadanti etāyāti **nirutti**. Tam tadattham namanti sattā etenāti **nāmam**, tathā voharanti

etenāti **vohāro**, paññattiyeva. “Yasmim samaye”ti-ādinā khīre vuttanayaṃ dadhi-ādisupi “**esa nayo sabbatthā**”ti atidisati.

Samanujānanamattakānīti “idaṃ khīraṃ, idaṃ dadhī”ti ādinā tādisesu bhūtopādāyarūpavisesesu loke paramparāgataṃ paññattiṃ appaṭikkhipitvā samanujānaṃ viya paccayavisesavisiṭṭhaṃ rūpādikhandhasamūhaṃ upādāya “oḷāriko attapaṭilābho”ti ca “manomayo attapaṭilābho”ti ca “arūpo attapaṭilābho”ti ca tathā tathā samanujānanamattakāni, na ca tabbinimutto upādānato añño koci paramatthato atthīti vuttaṃ hoti. **Niruttimattakānī**ti saddaniruttiyā gahaṇūpāyamattakāni. “Satto phasso”ti ādinā hi saddaggahaṇuttarakālaṃ tadanuviddhapaṇṇattiggahaṇamukheneva tadatthāvabodho. Tathā cāhu—

“Paṭhamam saddam sotena-tītaṃ duttiyacetasā.

Nāmaṃ tatiyacittena, attham catutthacetasā”ti¹.

Vacanapathamattakānīti tasseva vevacanaṃ. Niruttiyeva hi aññesampi diṭṭhānugatimāpajjantānaṃ kāraṇaṭṭhena **vacanapatho**. **Vohāramattakānī**ti tathā tathā vohāramattakāni. **Nāmapaṇṇattimattakānī**ti tasseva pariyāyo, taṃtaṃ nāmapaññāpanamattakānīti attho. **Sabbametanti** “attapaṭilābho”ti vā “satto”ti vā “poso”ti vā sabbametaṃ **vohāramattakam**. Kasmāti ce, paramatthato anupalabbhanatoti dassetuṃ “**yasmā**”ti ādi vuttaṃ. **Suññoti** paramatthato vivitto.

Yajjevaṃ kasmā cesā Buddhehipi vuccatīti codanaṃ sodhento “**Buddhānaṃ panā**”ti ādimāha. Sammutiyā vohārassa kathanam **sammutikathā**. Paramatthassa sabhāvadhammassa kathanam **paramatthakatā**. Paramatthasannissitakathābhāvato aniccādikathāpi “**paramatthakathā**”ti vuttā. Paramatthadhammoyeva hi “anicco, dukkho”ti ca vuccati, na sammutidhammo.

“Aniccā sabbe saṅkhārā, dukkhānattā ca saṅkhatā.

Nibbānañceva paññatti, anattā iti nicchayā”ti²—

vacanato panesa “anattā”ti vuccati, khandhādīpaññatti pana tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā, āsannatārā ca, puggalapaññatti-ādayo viya na

1. Maṇisāramañjūsāṭikāyaṃ paccayasāṅghavibhāgepi.

2. Vi 5. 157 piṭṭhe.

dūre, tasmā khandhādikathāpi “**paramatthakathā**”ti vuttā, khandhādisīsenā vā tadupādānasabhāvadhammā eva gahitāti daṭṭhabbān. Nanu ca sabbhāvadhammāpi sammutimukheneva desanamārohani, na paramatthamukhena, tasmā sabbāpi desanā sammutikathāva siyāti? Nayidamevaṃ kathetabbadhammavibhāgena kathāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Kasmā cevaṃ dubbidhā Buddhānaṃ kathā pavattatīti anuyogaṃ kāraṇavibhāvanena pariharitum “**tattha yo**”ti ādi vuttaṃ. Atthaṃ **vijānitum** catusaccaṃ **paṭivijjhitum** vaṭṭato **niyyātum** **arahattasaṅkhātāṃ jayaggāhaṃ gahetum** **sakkoti**. Yasmā paramatthakathāya eva saccasampañivedho, ariyasaccakathā ca sikhāppattā desanā, tasmā vineyyapuggalavasena ādito sammutikathaṃ kathentopi Bhagavā parato paramatthakathaṃyeva kathetīti āha “**tassā**”ti ādi. “Āditova sammutikathaṃ kathetī”ti hi vadanto parato paramatthakathampi kathetīti dīpeti, itarattha pana “āditova kathetī”ti avadanto sabbatthapīti. “**Tathā**”ti ādinā kathādvayakathane pariāyantaraṃ vibhāveti. **Bodhetvāti** veneyyajjhāsayaṇurūpaṃ tathā tathā desetabbamatthaṃ jānāpetvā, iminā pana imamatthaṃ dasseti—katthaci sammutikathāpubbikā paramatthakathā hoti puggalajjhāsayaavasena, katthaci paramatthakathāpubbikā sammutikathā, iti vineyyadammakusalassa Satthu veneyyajjhāsayaavasena tathā tathā desanā pavattatīti. Sabbattha pana Bhagavā dhammataṃ avijahanto eva sammutimanuvattati, sammutim apariccajantoyeva dhammataṃ vibhāveti, naṃ tattha abhinivesātīdhāvanāni. Vuttañhetarṃ Bhagavatā “janapadaniruttim nābhiniviseyya, samaññaṃ nātīdhāveyyā”ti¹.

Paṭhamāṃ sammutikathākathanāṃ pana veneyyavasena yebhuyyena Buddhānamāciṇṇanti taṃ kāraṇena saddhiṃ dassento “**pakatīyā panā**”ti ādimāha. **Lūkhākārāti** veneyyānaṃ amanabhisambujjhanavasena lūkhasadisā. Nanu ca sammuti nāma paramatthato avijjamānattā abhūtā, taṃ kathaṃ Buddhā kathentīti vuttaṃ “**sammutikathaṃ kathentāpī**”ti-ādi. **Saccamevāti**

1. Netti-Tīṭha 10; Dī-Tī 1. 382 piṭṭhesupī.

tathameva. **Sabhāvamevā**ti sammutibhāvena taṁsabhāvameva. Tenāha “**amusāvā**”ti. Paramatthassa pana saccādibhāve vattabbameva natthi.

Ko panimesaṁ sammutiparamatthadhammānaṁ visesoti? Yasmiṁ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṁsaññā, so ghaṭapaṭāḍippabhedo sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusaṇādisabhāve ayaṁ nayo labbhati. Evaṁ santepi vuttanayena sammuti ca saccasabhāvā evāti āha “**duve saccāni akkhāsī**”ti ādi. Tattha **duve saccāni akkhāsī**ti nānādesabhāsākusalo tiṇṇaṁ vedānamatthasaṁvaṇṇanako ācariyo viya nānāvidhasammutiparamatthakusalo Bhagavā veneyyajjhāsayanurūpaṁ duveyeva saccāni akkhāsīti attho. Taṁ sarūpato, parimāṇato ca dasseti “**sammutiṁ paramatthañca, tatiyaṁ nūpalabbhati**”ti iminā. **Vadatarṁ varoti** sabbesaṁ vadantānaṁ varo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Paramo uttamo aviparīto yathābhūtasabhāvo **paramattho**.

Idāni nesaṁ saccasabhāvaṁ saha kāraṇena dassetuṁ “**saṅketavacanaṁ**”ti gāthā vuttā. Yasmā lokasammutikāraṇaṁ, tasmā saṅketavacanaṁ saccaṁ, yasmā ca dhammānaṁ bhūtalakkhaṇaṁ, tasmā paramatthavacanaṁ saccanti yojanā. **Lokasammutikāraṇanti** hi saṅketavacanassa saccabhāvekāraṇadassanaṁ, lokasiddhā sammuti saṅketavacanassa avisaṁvādanatāya kāraṇanti attho, visaṁvādanābhāvato saṅketavacanaṁ saccanti vuttaṁ hoti. **Dhammānaṁ bhūtalakkhaṇanti** ca paramatthavacanassa saccabhāve kāraṇadassanaṁ. Sabhāvadhammānaṁ yo bhūto aviparīto sabhāvo, tassa lakkhaṇaṁ aṅganaṁ ñāpananti attho, yāthāvato avisaṁvādanavasena pavattanato paramatthavacanaṁ saccanti adhippāyo. **Anaṅgaṇasuttaṭīkāyaṁ** pana ācariyeneva nissakkavacanena padamullinṅgetvā “**lokasammutikāraṇā**ti lokasamaññaṁ nissāya pavattanato. **Dhammānanti** sabhāvadhammānaṁ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtasabhāvaṁ nissāya pavattanato”ti vuttaṁ.

Aññattha pana—

“Tasmā voharakusalassa, Lokanāthassa Satthuno.
Sammutiṁ voharantassa, musāvādo na jāyati”ti¹—

1. Ma-Ṭṭha 1. 143; Am-Ṭṭha 1. 74; Itivuttaka-Ṭṭha 79 piṭṭhesu.

ayampi guṇaparidīpanī gāthā dissati. Tattha **tasmā**ti saccassa duvidhattā, saṅketavacanassa vā saccabhāvato. **Sammutiṃ voharantassā**ti “puggalo satto”ti ādinā lokasamaññaṃ kathentassa **musāvādo** nāma **na jāyatī**ti attho. Apica “aṭṭhahi kārāṇehi Bhagavā puggalakathaṃ katheti hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ, paccattapurisakāradīpanatthaṃ, ānantariyadīpanatthaṃ, brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiya appahānatthaṃ cā”ti ādinā¹ tattha tattha vuttakāraṇampi āharitvā idha vattabbaṃ.

Yadi Tathāgato paramatthasaccaṃ sammadeva abhisambujjhivā ṭhitopi lokasamaññābhūtaṃ sammutisaccaṃ gahetvāva vadati, evaṇcettha ko lokiyamahājānehi visesoti vuttaṃ “**yāhi**”ti-ādi, ayaṃ Pāḷiyaṃ sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti—lokiamahājano appahīnaparāmāsattā “etaṃ mamā”ti ādinā parāmasanto voharati. Tathāgato pana sabbaso pahīnaparāmāsattā aparāmasantova yasmā lokasamaññaṃhi vinā lokiyo attho lokena dubbhiññeyyo, tasmā tāhi taṃ voharati. Tathā voharanto ca attano desanāvilāsena veneyyasatte paramatthasacce paṭiṭṭhāpetīti. **Desanaṃ vinivattetvā**ti heṭṭhā vuttāya diṭṭhābhinivesapaṭisaññuttāya vaṭṭakathāya vinivattetvā vivecetvā. **Arahattanikūṭena niṭṭhāpesī**ti “aparāmasan”ti iminā padena taṇhāmānaparāmāsappahānakittanena tappahāyaka-arahattasaṅkhātānikūṭena desanaṃ pariyosāpesi. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Poṭṭhapādasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanaṃ.

Poṭṭhapādasuttavaṇṇanā niṭṭhitā

1. Ma-Ṭṭha 1. 143; Aṃ-Ṭṭha 1. 74; Itivuttaka-Ṭṭha 79; Anu-Ṭṭi 3. 68 piṭṭhesu.

10. Subhasutta

Subhamāṇavakavatthuvaṇṇanā

444. Evaṃ potṭhapādasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Subhasuttaṃ saṃvaṇṇonto yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥbhāvaṃ vibhāvetuṃ, Potṭhapādasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Subhasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me suttaṃ -pa- Sāvattihiyanti Subhasuttaṃ”**ti āha. Anunāsikalopena **“aciraparinibbute”**ti vuttanti dasseti **“aciraṃ parinibbute”**ti iminā yathā Potṭhapādasutte **“appāṭihīrakataṃ bhāsitaṃ sampajjati”**ti, aciraṃ parinibbutassa assāti vā **aciraparinibbuto** yathā **“acirapakkanto, māsajāto”**ti. Atthamattaṃ pana dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. **Aciraparinibbuteti** ca Satthu parinibbutabhāvassa ciraḥkālatāpaṭikkhepena āsannatāmattaṃ dassitaṃ, kālaparicchedo pana na dassitoti taṃ dassento **“parinibbānato”**ti ādimāha. Visākhapuṇṇamito uddhaṃ yāva jeṭṭhapuṇṇamī, tāva kālaṃ sandhāya **“māsamatte”**ti vuttaṃ. **Mattasaddena** pana tassa kālassa kiñci asampuṇṇataṃ joteti. Tudisaññito gāmo nivāso etassāti **todeyyo**. Taṃ panesa yasmā Soṇadaṇḍo¹ viya campāṃ, kūṭadanto² viya ca khāṇumataṃ ajjhāvasati, tasmā vuttaṃ **“tassa adhipatittā”**ti, issarabhāvatoti attho. Ayampi hi rañño Pasenadikosalassa purohitabrāhmaṇo. **Puttampi āhāti** subhaṃ māṇavampi ovadanto āha.

Añjanānanti akkhi-añjanatthāya ghaṃsita-añjanānaṃ. **Vammikānanti** kimisamāhaṭavammikānaṃ sañcayaṃ disvāti sambandho. **Madhūnanti** makkhikamadhūnaṃ. **Samāhānanti** makarandasannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvaseti** yasmā appatarappatarepi gayhamāne bhogā khīyanti, appatarappatarepi ca sañciyamāne vaḍḍhanti, tasmā yathāvuttamupamattayaṃ paññāya disvā viññujātiko kiñcapi vayamakavā āyameva uppādentō ghare vase gharāvāsamanutiṭṭheyyāti lobhādesitapaṭipattiṃ upadisiati.

Adānameva sikkhāpetvā sikkhāpanahetu lobhābhibhūtatāya **tasmiṃyeva ghare sunakho hutvā** nibbatti. Lobhavasikassa hi duggati

1. Dī 1. 104 piṭṭhe vitthāro.

2. Dī 1. 120 piṭṭhe vitthāro.

pāṭikaṅkhā, “Janavasabho nāma yakkho hutvā nibbattī”¹ ettha vuttanayena attho veditabbo. Pubbaparicayena **ativiya piyāyati**. Vuttañhi “pubbe va sannivāsenā”² ti ādi². **Nikkhanteti** kenacideva karaṇīyena bahi nigate. Subhaṃ māṇavaṃ anuggaṇhitukāmo ekakova **Bhagavā piṇḍāya pāvisi**. **Bhukkāranti** “bhu bhu”³ ti sunakhasaddakaraṇaṃ. “**Bho bho**”⁴ ti brāhmaṇasamudācārena **paribhavitvā** paribhavanahetu. “Bhovādi nāma so hoti, sace hoti sakiṇcano”⁵ ti³ hi vuttaṃ. Nanu ca heṭṭhā “adānameva sikkhāpetvā sunakho hutvā nibbatto”⁶ ti āha, kasmā panettha “pubbepi maṃ ‘bho bho’⁷ ti paribhavitvā sunakho jāto”⁸ ti vadatīti? Tathā nibbattiyā tadubhayasādhāraṇaphalattā. Ānisaṃsaphalañhi sādharmaṇakammenapi jātaṃ, na vipākaphalaṃ viya ekakammenevāti daṭṭhabbaṃ. **Avīcim gamissasi**⁴ katokāsassa kammassa paṭibāhitumasakkuṇeyyabhāvato. “Jānāti maṃ Samaṇo Gotamo”⁹ ti **vippaṭisārī hutvā**. **Uddhanantareti** cullikantare. **Nanti** sunakhaṃ.

Taṃ pavattinti Bhagavatā yathāvuttakāraṇaṃ. Brāhmaṇacārittassa aparihāpitaṃ sandhāya, tathā pitaraṃ ukkaṃsento “**brahmaloke nibbatto**”¹⁰ ti āha. **Mukhāruḥhanti** sayamapaṭibhānavasena mukhamāruḥhaṃ. **Taṃ pavattim** pucchīti “sutametaṃ Bho Gotama mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto”¹¹ ti tumhehi vuttaṃ, “kimidaṃ saccaṃ vā asaccaṃ vā”¹² ti pucchi. **Tatheva vatvāti** yathā pubbe sunakhassa vuttaṃ, theva vatvā. **Avisaṃvādanatthanti** saccāpanattham, “Todeyyabrāhmaṇo sunakho hutvā nibbatto”¹³ ti vacanassa avisaṃvādanena attano avisaṃvādibhāvadassanatthanti vuttaṃ hoti. **Appodakanti** appakena udakena sampāditaṃ. **Madhupāyāsanti** sādurasam, madhuyojitaṃ vā pāyāsam. **Tathā akāsi**, yathā Bhagavatā vuttaṃ. “**Sabbaṃ dassesīti** Buddhānubhāvena so sunakho taṃ sabbaṃ netvā dassesi, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāvasenā”¹⁴ ti⁵ evaṃ ācariyena vuttaṃ. Uparipaṇṇāsake pana **Cūlakammavibhaṅgasuttaṭṭhakathāyaṃ** “sunakho ‘ñātomhi iminā’¹⁵ ti roditvā

1. Dī-Ṭṭha 1. 126 piṭṭhe. 2. Khu 5. 66 piṭṭhe Jātake. 3. Khu 1. 70, 376 piṭṭhesu.
4. Niraye nibbattissati (Dī-Ṭṭi 1. 384 piṭṭhe.) 5. Dī-Ṭṭi 1. 384 piṭṭhe.

‘hum hun’ti karonto dhananidhānaṭṭhānaṃ gantvā pādena pathaviṃ khaṇitvā saññaṃ adāsi”ti¹ jātissarākāramāha, vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

“Bhavapaṭicchannaṃ nāma evarūpaṃ sunakhapaṭisandhi-antaraṃ pākaṭaṃ Samaṇassa Gotamassa, addhā esa sabbaññū”ti **Bhagavati pasannacitto**. Aṅgavijjāpāṭhako kiresa. Tenassa etadahosi “imaṃ dhammapaṇṇākāraṃ katvā Samaṇaṃ Gotamaṃ pañhaṃ pucchissāmi”ti, tato so cuddasa pañhe abhisankharitvā Bhagavantaṃ pucchi. Tena vuttaṃ “**cuddasa pañhe pucchitvā**”ti. Tattha **cuddasa pañheti** “dissanti hi Bho Gotama manussā appāyukā, dissanti dīghāyukā. Dissanti bavhābādhā, appābādhā. Dubbaṇṇā, vaṇṇavanto. Appesakkhā, mahesakkhā. Appabhogā, mahābhogā. Nīcakulīnā, uccākulīnā. Dissanti duppaññā, dissanti paññavanto. Ko nu kho bho gotama hetu ko paccayo, yena manussānaṃyeva sataṃ manussabhūtānaṃ dissanti hīnapaṇītata”ti² ime **Cūḷakammavibhaṅgasutte** āgate cuddasa pañhe. “Kammassakā māṇava sattā kammadāyādā”ti ādinā³ saṅkhepato, vitthārato ca **vissajjanapariyosāne Bhagavantaṃ saraṇaṃ gato**. Aṅgasubhatāya “subho”tissa nāmaṃ. **Māṇavoti** pana mahallakakālepi taruṇavohārena naṃ voharati. **Attano bhogagāmatoti** tudigāmato **āgantvā** taṅkhaṇikaṃ **vasati**. Teneva Pāliyaṃ “kenacideva karaṇīyena”ti vuttaṃ.

445. “**Ekā ca me kaṅkhā atthī**”ti iminā upari pucchiyamānassa pañhassa pageva tena abhisankhatabhāvaṃ dasseti. **Māṇavakanti** khuddakamāṇavaṃ “ekaputtako⁴, piyaputtako”ti ādisu viya ka-saddassa khuddakatthe pavattanato. **Visabhāgavedanā**ti dukkhavedanā. Sā hi kusalakammanibbatte attabhāve uppajjanakasukhavedanāpaṭipakkhabhāvato “visabhāgavedanā”ti ca kāyaṃ gālā hutvā bādhanaṭṭhaṃ pīḷanaṭṭhaṃ “ābādho”ti ca vuccati. Kīdisā pana sāti āha “**yā ekadese**”ti ādi. **Ekadese uppajjitvā**ti sarīrekadese utthahitvāpi aparivattibhāvakaraṇato **ayapaṭṭhena ābandhitvā viya gaṇhāti**, iminā balavarogo **ābādho** nāmāti dasseti. **Kicchajīvitakaroti** asukhajīvitāvaho, iminā dubbalo appamattako rogo **ātāko** nāmāti dasseti. **Uṭṭhānanti**

1. Ma-Ṭṭha 4. 176 piṭṭhe.

2. Ma 3. 243 piṭṭhe.

3. Ma 3. 244 piṭṭhe.

4. Ma 2. 247, 309; Vi 1. 14 piṭṭhesu.

sayananisajjādito utṭhahanam, tena yathā tathā aparāparam sarīrassa parivattanam vadati. **Garukanti** bhāriyam akiccasiddhikam. Gilānasseva kāye balam na hotīti sambandho. Lahuṭṭhānena cettha gelaññābhāvo pucchito. Heṭṭhā catūhi padehi aphāsuvihārābhāvam pucchitvāpi idāni puna phāsuvihārābhāvam pucchati, tena saviseso ettha phāsuvihāro pucchitoti viññāyati. Asatipi hi atisayatthajotane sadde atthāpattito atisayattho labbhateva yathā “abhirūpassa kaññā dātabbā”ti. Tenāha **“gamanatṭhānā”**ti ādi. Purimam āṇāpanavacanam, idam pana pucchitabbākāradassananti ayamimesam visesoti dasseti **“athassā”**ti ādinā.

447. **Kālo nāma** upasaṅkamanassa yuttapattakālo, **samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato panesa tajjam sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānam** nāma ñāṇena tesam gahaṇam sallakkhaṇanti āha **“paññāyā”**ti ādi. **“Sve gamanakālo bhavissatī”**ti iminā kalam, **“kāye”**ti ādinā samayañca sarūpato dasseti. **Pharissatīti** pharaṇavasena ṭhassati.

448. **Cetiyaṛaṭṭheti** Cetiraṭṭhe. Ya-kārena hi padam vaḍḍhetvā evam vuttam. “Cetiraṭṭhato aññam visumyevekam raṭṭhan”tipi vadanti. “Yasmā maraṇam nāma tādisānam dasabalānam rogavaseneva hoti, tasmā yena rogena tam jātam, tassa sarūpapucchā, kāraṇapucchā, maraṇahetukacittasantāpapucchā, tassa ca santāpassa sabbalokasādhāraṇatā, tathā maraṇassa ca appaṭikaraṇatā”ti evamādinā maraṇapaṭisaññuttam sammodanīyam katham kathesīti dassetuṃ **“bho Ānandā”**ti-ādi vuttam. **“Ko nāmā”**ti-ādinā hi rogam pucchati, **“kim Bhagavā paribhuñjī”**ti iminā kāraṇam, **“apicā”**ti ādinā cittasantāpam, **“Satthā nāmā”**ti ādinā tassa sabbalokasādhāraṇatam, **“ko dānī”**ti ādinā maraṇassa appaṭikaraṇatam dassetīti daṭṭhabbam. **Mahājānīti** mahāhāni. **Yatrāti** yena kāraṇena parinibbuto, tena ko dāni añño maraṇā muccissatīti-ādinā yojetabbam. **Idānīti** ca attano manasikāram pati vohāramattena vuttam. **Lajjissatīti** lajjā viya bhavissati, vijjissatīti

attho. Pītabhesajjānurūpaṃ āhārabhojanaṃ porāṇāciṇṇanti āha “**pīta -pa-datvā**”ti.

Hutvāti pāṭhaseso santikāvacarabhāvassa visesanato. Māro pāpimā viya **na randhagavesī**, uttaramāṇavo viya ca **na vīmaṃsanādhippāyo**, api tu khalu **upatṭhāko hutvā santikāvacaroti** hi viseseti. **Na randhagavesī**ti na chiddagavesī. **Yesu dhammesūti** vimokkhupāyesu niyyānikadhammesu. **Dharantīti** adhunā tiṭṭhanti, pavattantīti attho.

449. Atthato payuttatāya saddapayogassa saddapabandhalakkhaṇāni tīṇi piṭakāni tadatthabhūtehi sīlādīhi tīhi dhammakandhehi saṅgayhantīti vuttaṃ “**tīṇi piṭakāni tīhi khandhehi saṅgahetvā**”ti. **Saṅkhittena kathitanti** “**tiṇṇaṃ kho māṇava khandhānaṃ**”ti evaṃ gaṇanato, sāmāññato ca saṅkhepeṇeva kathitaṃ. “**Katamesaṃ tiṇṇaṃ**”ti ayaṃ adiṭṭhajotanāpucchāyeva, na kathetukamyatāpucchā. Maṇavasappa hi ayaṃ pucchā, na therassaṭi āha “**māṇavo**”ti ādi. Aññattha pana īdisesu ṭhānesu kathetukamyatāpucchāyeva dissati, na adiṭṭhajotanāpucchā. Idha pana Aṭṭhakathāyaṃ evaṃ vuttaṃ, tadetaṃ Aṭṭhakathāpamāṇato paccetabbam. Tadāpavattamānañhi paccakkhaṃ katvā Aṭṭhakathampi saṅghamaṃ opimāsu. Kathetukamyatāpucchābhāve panassa therasappa vacanatā siyā.

Sīlakkhandhavaṇṇanā

450-453. **Sīlakkhandhassaṭi** ettha padatthavipallāsakārī itisaddo lutto, atthaniddeso viya saddaniddeso vā, yathāruto ca itisaddo ādyattho, pakārattho vā, tena “ariyassa samādhikkhandhassa -pa- patiṭṭhapesī”ti ayaṃ pāṭho gahitoti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ “**tesu dassitesū**”ti, tesu tīsu khandhesu uddesavasena dassitesūti attho. **Bhagavatā vuttanayenevāti** sāmāññaphalādīsu¹ desitanayeneva, tena imassa suttassa Buddhahāsitaḥbhāvaṃ dassetīti veditaḥbhāvaṃ. **Sāsane na sīlameva sāroti** ariyamaggasāre Bhagavato sāsane yathā dassitaṃ sīlaṃ sāro eva na hoti sāravato mahato rukkhassa

1. Dī 1. 59 piṭṭhe.

papaṭikaṭṭhānikattā. Aṭṭhānapayutto hi evasaddo yathāṭhāne na yojetabbo. Yajjevaṃ kasmā tamidha gahitanti āha “**kevalan**”ti ādi. Jhānādi-uttarimanussadhamme adhigantukāmassa adhiṭṭhānamattam tattha appaṭiṭṭhitassa tesamasambhavato. Vuttañhi “sīle paṭiṭṭhāya naro sapañño”ti-ādi¹. Atha vā **sāsane na sīlameva sāro**ti kāmañcetta sāsane maggaphalasīlasaṅkhātāṃ lokuttarasīlampi sārameva, tathāpi na sīlakkhandho eva sāro hoti, atha kho samādhikkhandhopi paññākkhandhopi sāro evāti evampettha yathāpayuttana evasaddena attho vedītabbo, purimoyeva panattho yuttatāro. Tathā hi vuttaṃ “**ito uttarī**”ti-ādi. **Aññampi kattabbanti** sesakhandhadvayaṃ.

Samādhikkhandhavaṇṇanā

454. Kasmā panettha thero samādhikkhandhaṃ puṭṭhopi indriyaśaṃvarādiḥ viśajjesi, nanu evaṃ sante aññaṃ puṭṭho aññaṃ byākaraṇto ambaṃ puṭṭho labujaṃ byākaraṇto viya hotīti īdisi codanā idha anokāsati dassento “**kathaṇca -pa- ārabhī**”ti āha, tenettha indriyaśaṃvarādayopi samādhi-upakāraḥ upādāya samādhikkhandhapakkhikabhāvena uddiṭṭhāti dasseti. Ye te indriyaśaṃvarādayoti sambandho. Rūpāvacaracatutthajjhānadesanānantaraṃ abhiññādesanāya avasaroti katvā **rūpajjhānāneva āgatāni, na arūpajjhānāni**. Rūpāvacaracatutthajjhānapādikā hi saparibhaṇḍā chapi abhiññāyo. Yasmā pana lokiyābhiññāyo ijjhamānā aṭṭhasu samāpattisu cuddasavidhena cittaparidamanena vinā na ijjhanti, tasmā abhiññāsu desiyamānāsu arūpajjhānāni desitāneva honti nānantarīkabhāvato. Tenāha “**ānetvā pana dīpetabbāni**”ti, vuttanayena desitāneva katvā saṃvaṇṇakehi pakāsetabbāni attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “catutthajjhānaṃ upasampajja viharatī”ti imināva arūpajjhānampi saṅgahitanti dassetuṃ “catutthajjhānena hī”ti ādi vuttaṃ. Catutthajjhānameva hi rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ “arūpajjhānaṃ”ti vuccati.

471-480. **Na cittekaggatāmattakenevā**ti ettha heṭṭhā vuttanayānusārena ṭhānāṭṭhānapayuttassa evasaddassānurūpamattho vedītabbo.

1. Saṃ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

Lokiyasamādhikkhandhassa pana adhippetattā “**na cittekaggatā -pa- atthī**”ti vuttaṃ. **Ariyo samādhikkhandhoti** ettha hi ariyasaddo suddhamattapariyāyova, na lokuttarapariyāyo. Yathā cettha, tathā **ariyo sīlakkhandhoti** etthāpi. **Itoti** paññākkhandhato, so ca ukkaṭṭhato arahattaphalapariyāpanno evāti āha “**arahattapariyosānan**”ti ādi. Lokiyābhiññāpaṭisambhidāhi vināpi hi arahatte adhigate “nattheva uttarikaraṇīyan”ti sakkā vattum yadattham Bhagavati brahmacariyam vussati, tassa siddhattā. Idha pana lokiyābhiññāyopi āgatāyeva. Sesamettha suviññeyyam.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Subhasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Subhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kevatṭasutta

Kevatṭagahapatiputtavatthuvaṇṇanā

481. Evaṃ Subhasuttam saṃvaṇṇetvā idāni Kevatṭasuttam saṃvaṇṇento yathānupubbam saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥbhāvaṃ vibhāvetum, Subhasuttassānantaram saṅgītassa suttassa Kevatṭasuttaḥbhāvaṃ vā pakāsetum **“evaṃ me sutam -pa- Nālandāyanti Kevatṭasuttan”**ti āha. **Pāvārikassā**ti evaṃnāmakassa seṭṭhino. **Ambavaneti** ambarukkkhabahule upavane. Tam kira so seṭṭhi Bhagavato anucchavikaṃ gandhakuṭim, bhikkhusaṃghassa ca rattiṭṭhānadvāṭṭhānakuṭimaṇḍapādīni sampādetvā pakāraparikkhittam dvārakoṭṭhakasampannam katvā Buddhappamukhassa saṃghassa niyyātesi, purimavohārena panesa vihāro “pāvārikambavanam”tveva vuccati. **“Kevatṭo”tidam** nāmamattam. “Kevatṭehi samrakkhittatā, tesam vā santike sambuddhattā”ti keci. **Gahapatiputtassā**ti ettha kāmāñcesa tadā gahapatiṭṭhāne ṭhito, pitu panassa acirakālakatatāya purimasamaññāya “gahapatiputto”tveva vohariyati. Tenāha **“gahapatimahāsālo”**ti, mahāvibhavatāya mahāsāro gahapatīti attho, ra-kārassa pana la-kāram katvā **“mahāsālo”**ti vuttam yathā “palibuddho”ti¹. **Saddho pasannoti** pothujjanikasaddhāvasena ratanattayasaddhāya samannāgato, tatoyeva ratanattayappasanno. Kammakammaphalasaddhāya vā **saddho**, ratanattayappasādabahulatāya **pasanno**. **Saddhādhikattā**ye vāti tathācintāya hetuvacanam, saddhādhiko hi ummādapatto viya hoti.

Samiddhāti sammadeva iddhā, vibhavasampattiyā vepullappattā sampuṇṇā, ākiṇṇā bahū manussā etthāti attham sandhāya **“amsakūṭenā”**ti ādi vuttam. “Ehi tvaṃ bhikkhu anvaddhamāsam, anumāsam, anusaṃvaccharam vā manussānam pasādāya iddhipāṭihāriyam karohi”ti ekassa bhikkhuno āṇāpanameva samādisanam, tam pana tasmim ṭhāne ṭhapanam nāmāti āha **“ṭhānantare ṭhapetū”**ti. **Uttarimanussānanti** pakatimanussehi uttaritarānam uttamapurisānam Buddhādīnam jhāyīnam, ariyānañca. **Dhammatoti** adhigamadhammato,

1. Khu 8. 57; Khu 11. 371; Jātaka-Ṭṭha 2. 375 piṭṭhesu.

jhānābhiññāmaggaphaladhammatoti attho, niddhāraṇe cetam
nissakkavacanam. Tato hi iddhipāṭihāriyam niddhāreti. Evaṃ uttarisaddam
manussasaddena ekapadam katvā idāni pāṭihāriyasaddena sambajjhitabbarṃ
visumeva padam karonto “**dasakusalasaṅkhātato vā**”ti ādimāha.

Manussadhammatoti pakatimanussadhammato. **Pajjalitapadīpoti**
pajjalantapadīpo. **Telasnehanti** telasecanam. **Rājagahaseṭṭhivatthusminti**
Rājagahaseṭṭhino candanapattadānavatthumhi¹. **Sikkhāpadam paññāpesīti**
“na bhikkhave gihīnam uttarimanussadhammaṃ iddhipāṭihāriyam
dassetabbarṃ. Yo dasseyya, āpatti dukkaṭassā”ti²
vikubbaniddhipaṭikkhepakam idam sikkhāpadam paññāpesi.

482. Guṇasampattito acāvanam sandhāya etaṃ vuttanti dasseti “**na
guṇavināsanenā**”ti iminā. Tenāha “**sīlabhedan**”ti ādi. **Visahanto nāma
natthīti** nivāritatṭhāne ussahanto nāma natthi. Evampi iminā
kāraṇantarenāyam ussahantoti dassetum “**ayam panā**”ti-ādi vuttam. Yasmā
vissāsiko, tasmā vissāsam vaḍḍhetvāti yojanā. **Vaḍḍhetvāti** ca brūhetvā,
vibhūtaṃ pākaṭam katvāti attho.

Iddhipāṭihāriyavaṇṇanā

483-4. **Ādīnavanti** dosam. Katham tena katā, kattha vā uppannāti āha
“**tattha kirā**”ti ādi. **Ekenāti** Gandhārena nāma isināva. Evañhi pubbenāparam
saṃsandatīti. Gandhārī nāmesā vijjā cūlagandhārī, mahāgandhārīti duvidhā
hoti. Tattha **Cūlagandhārī** nāma tivassato oram matasattānam
upapannaṭṭhānājananā vijjā. Vaṅgīsavatthu³ cettha sādhamam. **Mahāgandhārī**
nāma tassa ceva jānanā, tatuttari ca iddhividhaññakammasa sādhamikā vijjā.
Yebhuyyena hesā iddhividhaññakiccam sādheti. Tassā kira vijjāya sādhamako
puggalo tādise dese, kāle ca mantam parijappetvā bahudhāpi attānam
dasseti, hatthi-ādīnapi dasseti, adassanīyopi hoti, aggithambhampi karoti,
jalathambhampi karoti, ākāsepi attānam dasseti, sabbam indajālasadisam
datṭhabbarṃ. **Attoti** dukkhito bādhito. Tenāha “**pīlito**”ti.

1. Vi 4. 246; Dhammapada-Ṭṭha 2. 130 piṭṭhesu.

2. Vi 4. 247 piṭṭhe.

3. Saṃ-Ṭṭha 1. 26; Am-Ṭṭha 1. 208 piṭṭhesu.

Ādesanāpāṭihāriyavaṇṇanā

485. Kāmaṃ “**cetasikan**”ti idaṃ ye cetasi niyuttā cittena sampayuttā, tesam sādharmaṇavacanam, sādharmaṇe pana gahite cittaviseso dassito nāma hoti. Sāmaññajotana ca visese avatiṭṭhati, tasmā cetasikapadassa yathādhippetamattham dassento “**somanassadomanassam adhippetan**”ti-āha. **Somanassaggahaṇena** cettha tadekaṭṭhā rāgādayo, saddhādayo ca dhammā dassitā honti, **domanassaggahaṇena** dosādayo. Vitakkavicārā pana sarūpeneva dassitā. Pi-saddassa vattabbasampiṇḍanattho suviññeyyoti āha “**evaṃ tava mano**”ti, iminā pakārena tava mano pavattoti attho. Kena pakārenāti vuttam “**somanassito vā**”ti-ādi. “**Evampi te mano**”ti idaṃ somanassitatādimattadassanam, na pana yena somanassito vā domanassito vā, tam dassananti tam cittam dassetum Pāliyam “**itipi te cittaṃ**”ti vuttam. Itisaddo cettha nidassanattho “atthi kho kaccāna ayameko anto”ti-ādīsu¹ viya. Tenāha “**idañcidañca atthan**”ti. Pi-saddo idhāpi vuttasampiṇḍanattho. Parassa cintam manati jānāti etāyāti **cintāmaṇi** na-kārassa ṇa-kāram katvā, sā eva pubbapadamantarena **maṇikā**. Cintā nāma na cittena vinā bhavatīti āha “**paresam cittaṃ jānāti**”ti. “Tassā kira vijjāya sādhamo puggalo tādise dese, kāle ca mantam pariappitvā yassa cittaṃ jānitukāmo, tassa diṭṭhasutādivisesasañjānamamukhena cittācāram anuminanto kathetī”ti keci. “Vācam niccharāpetvā tattha akkharasallakkhaṇavasena kathetī”ti apare. Sā pana vijjā padakusalajātakena² dīpetabbā.

Anusāsanīpāṭihāriyavaṇṇanā

486. **Pavattentāti** pavattanakā hutvā, pavattanavasena vitakkethāti vuttam hoti. **Evanti** hi yathānusiṭṭhāya anusāsanīyā vidhivasena, paṭisedhavasena ca pavatti-ākārāparāmasanam, sā ca anusāsanī sammāvitakkānam, micchāvitakkānañca pavatti-ākārādasanavasena tattha ānisaṃsassa, ādinavassa ca vibhāvanattham pavattati. **Aniccasaññameva**, na niccasaññam.

1. Sam 1. 258; Sam 2. 110 piṭṭhesu.

2. Khu 5. 192 piṭṭhe.

paṭiyogīnivattanatthañhi eva-kāraggahaṇaṃ. Idhāpi **evaṃ**-saddassa attho, payojanañca vuttanayeneva veditabbaṃ. **Idaṃ**-gahaṇepi eseṇa nayo. **Pañcakāmaguṇikarāganti** nidassanamatthaṃ tadaññarāgassa ceva dosādīnañca pahānassa icchitattā, tappahānassa ca tadaññarāgādikhepanassa upāyabhāvato duṭṭhalohitavimocanassa pubbaduṭṭhamasakhepanūpāyatā viya. **Lokuttaradhamamevāti** avadhāraṇaṃ paṭipakkhabhāvato sāvajjadhammanivattanaparaṃ daṭṭhabbaṃ tassādhigamūpāyānisamsabhūtānaṃ tadaññesaṃ anavajjadhammānaṃ nānantarikabhāvato. **Iddhividhaṃ iddhipaṭihāriyanti dasseti** iddhiyeṇa paṭihāriyanti katvā. Sesapadadvayepi eseṇa nayo.

Paṭihāriyapadassa pana vacanattamaṃ¹ “paṭipakkhaharaṇato, rāgādikilesāpanayanato paṭihāriyaṃ”ti vadanti, Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatupakkilese aṭṭhaṅgaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha “paṭihāriyaṃ”ti vattum. Sace pana mahākāruṇikassa Bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesam haraṇato “**paṭihāriyaṃ**”ti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā Bhagavato ceva sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato **paṭihāriyaṃ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena, diṭṭhippakāsane asamatthabhāvena ca iddhi-ādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “**Paṭi**”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo”ti² pārāyanasuttapade viya, tasmā samāhite citte vigatupakkilese ca katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamagehi haritesu pacchā haraṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhi-ādesanānusāsaniyo ca vigatupakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakkilesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni nāma bhavanti, paṭihāriyameva **paṭihāriyaṃ**. Paṭihāriye vā iddhi-ādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekekaṃ “**paṭihāriyaṃ**”ti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ, maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti

1. Udāna-Ṭṭha 9; Itivuttaka-Ṭṭha 19; Mūlaṭi 1. 7 piṭṭhesupī.

2. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

pāṭihāriyam, iddhi-ādesanānusāsanihi vā parasantāne pasādādīnaṃ paṭipakkhassa kilesassa haraṇato vuttanayena **pāṭihāriyam**. **Satataṃ dhammadesanāti** sabbakālaṃ desetabbadhammadesanā.

Iddhipāṭihāriyenāti sahādiyoge karaṇavacanaṃ, tena saddhiṃ āciṇṇanti attho. Itaratthāpi esa nayo. Dhammasenāpatissa āciṇṇanti yojetabbaṃ. Tamatthaṃ khandhakavatthunā sādento **“Devadatte”**ti-ādimāha. **Gayāsīseti** Gayāgāmassa avidūre Gayāsīsanāmako hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇo atthi, yattha bhikkhusahassasapi okāso hoti, tasmim piṭṭhipāsāṇe. **“Cittācāraṃ ñatvā”**ti iminā ādesanāpāṭihāriyam dasseti, **“dhammaṃ desesī”**ti iminā anusāsaniṇipāṭihāriyam, **“vikubbanam dassetvā”**ti iminā iddhipāṭihāriyam. **Mahānāgāti** mahākhīṇāsavā arahanto. **“Nāgo”**ti hi arahato adhivacanaṃ natthi āgu pāpametassāti katvā. Yathāha **sabhiyasutte**—

“Āguṃ na karoti kiñci loke,
Sabbasaṃyoge visajja bandhanāni.
Sabbattha na sajjatī vimutto,
Nāgo tādī pavuccate tathattā”ti¹.

Aṭṭhakathāyaṃ panettha **“Dhammasenāpatissa dhammadesanaṃ sutvā pañcasatā bhikkhū sotāpattiṃphale patiṭṭhahimsu. Mahāmoggallānassa dhammadesanaṃ sutvā arahattaphale”**ti² vuttam.

Samghabhedakakkhandhakapāḷiyaṃ pana **“atha kho tesaṃ bhikkhūnaṃ Āyasmatā Sāriputtena ādesanāpāṭihāriyānusāsaniyā, āyasmatā ca Mahāmoggallānena iddhipāṭihāriyānusāsaniyā ovadiyamānānaṃ anusāsiyamānānaṃ virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi ‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ’**ti³ ubhinnampi therānaṃ dhammadesanāya tesaṃ dhammacakkhupaṭilābhova dassito, tayidaṃ visadisavacanaṃ dīghabhāṇakānaṃ, Khandhakabhāṇakānaṃca matibhedenāti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāhakabhāsītā hi ayaṃ Pāḷi, Aṭṭhakathā ca teheva saṅgahamāropitā, apica Pāḷiyaṃ uparimaggaphalampi saṅgahetvā **“dhammacakkhuṃ**

1. Khu 1. 359; Khu 7. 155; Khu 8. 83, 267 piṭṭhesu. 2. Dī-Tṭha 1. 323 piṭṭhe.
3. Vi 4. 363 piṭṭhe.

udapādī”ti vuttaṃ yathā taṃ Brahmāyusutte¹, Cūḷarāhulovādasutte² cāti veditabbaṃ.

“**Anusāsanīpāṭihāriyaṃ pana Buddhānaṃ satataṃ dhammadesanā**”ti sātisayatāya vuttaṃ. **Sa-upārambhāni** yathāvuttena patirūpakena upārambhitabbato. **Sadosāni** parāropitadosasamucchindanassa anupāyabhāvato. Sadosattā eva **addhānaṃ na tiṭṭhanti** cirakālaṭṭhāyīni na honti. **Addhānaṃ atīṭṭhanato na niyyantīti** phalena hetuno anumānaṃ. Anīyyānikatāya hi tāni anaddhaniyāni. **Anusāsanīpāṭihāriyaṃ anupārambhaṃ** visuddhippabhavato, visuddhinissayato ca. Tatoyeva **niddosaṃ**. Na hi tattha pubbāparavirodhādidosasambhavo atthi. Niddosattā eva **addhānaṃ tiṭṭhati** parappavādavātehi, kilesavātehi ca anupahantabbato. **Addhānaṃ tiṭṭhanato niyyātīti** idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Niyyānikatāya hi taṃ addhaniyaṃ. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato, tena ca upārambhādiṃ, anupārambhādiñcāti ubhayaṃ yathākkamaṃ ubhayattha gārayhapāsaṃsabhāvānaṃ hetubhāvena paccāmasati.

Bhūtanīrodhesakavatthuvaṇṇanā

487. **Anīyyānikabhāvadassanattanti** yasmā mahābhūtapariyesako bhikkhu purimesu dvīsu pāṭihāriyesu vasippatto sukusalopi samāno mahābhūtānaṃ aparisesanīrodhasaṅkhātāṃ nibbānaṃ nāvabujjhi, tasmā tadubhayāni niyyānāvahattābhāvato anīyyānikānīti tesaṃ anīyyānikabhāvadassanattam. **Nīyyānikabhāvadassanattanti** anusāsanīpāṭihāriyaṃ takkarassa ekantato niyyānāvahanti tasseva nīyyānikabhāvadassanattam.

Evam etissā desanāya mukhyapayojanaṃ dassetvā idāni anusaṅgikapayojanaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi āraddhaṃ. Niyyānameva hi etissā desanāya mukhyapayojanaṃ tassa tadatthabhāvato. **Buddhānaṃ** pana **mahantabhāvo** anusaṅgikapayojanaṃ atthāpattiyāva gantabbato. Kīdiso nāmesa bhikkhūti āha “**yo mahābhūte**”ti ādi. **Pariyesantoti**

1. Ma 2. 334 piṭṭhe.

2. Ma 3. 324 piṭṭhe.

apariyesaṃ nirujjhanavasena mahābhūte gavesanto, tesam anavasesanirodhaṃ vīmaṃsantoti vuttaṃ hoti. **Vicaritvā**ti dhammatāya codiyamāno paricaritvā. Dhammatāsiddhaṃ kiretaṃ, yadidaṃ tassa bhikkhuno tathā vicaraṇaṃ yathā abhijātiyaṃ mahāpathavikampādi. **Vissajjokāsaṃti**¹ vissajjaṭṭhānaṃ, “**vissajjakaraṇa**”tipi pāṭho, vissajjakanti attho. **Tasmā**ti Buddhameva pucchitvā nikkaṅkhattā, tasseva vissajjitum samatthattāyāti vuttaṃ hoti. **Mahantabhāvappakāsanatthanti** sadevake loke anaññasādhāraṇassa Buddhānaṃ mahantabhāvassa mahānubhāvātāya dīpanatthaṃ. **Idaṇca kārāṇanti** “sabbesampi Buddhānaṃ sāsane ediso eko bhikkhu tadānubhāvappakāsako hoti”ti imampi kārāṇaṃ.

Katthāti nimitte bhummaṃ, kasmim̐ ṭhāne kārāṇabhūteti atthaṃ dassetuṃ “**kiṃ āgammā**”ti vuttaṃ, kiṃ ārammaṇaṃ paccaṃyabhūtaṃ adhigantvā adhigamanahetūti attho. Tenāha “**kiṃ pattassā**”ti. Kimārammaṇaṃ pattassa puggalassa nirujjhanatīti sambandho, hetugabbhavisesanametaṃ. **Teti** mahābhūtā. **Appavattivaseṇā**ti puna anuppajjanavasena. **Sabbākāreṇā**ti vacanatthalakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhāna samuṭṭhānakalāpacuṇṇanānattekatta vinibbhogāvinibbhogasabhāgavisabhāga-ajjhāttikabāhiraṅgahapaccayasam annāhārapaccayavibhāgākārato, sasambhārasaṅkhepasasambhāravibhattisalakkhaṇasaṅkhepasalakkhaṇavibhatti-ākārato cāti sabbena ākāreṇa.

488. Dibbanti ettha pañcahi kāmagaṇehi samaṅgibhūtā hutvā vicaranti, kīḷanti, jotenti cāti **devā**, devalokā. Te yanti upagacchanti etenāti **devayāniyo** yathā “niyyānikā”ti² ettha anīyasaddo katvatthe, tathā idha karaṇattheti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**tena hesā**”ti ādi. **Vasaṃ vattentoti** ettha **vasavattanaṃ** nāma yathicchitaṭṭhānagamaṇaṃ. **Tanti** iddhividhañāṇaṃ. Cattāro mahārājāno etesaṃ issarāti **Cātumahārājikā**. Kasmā panesa samīpe ṭhitaṃ sadevakalokapajjotaṃ Bhagavantaṃ apucchitvā dūre deve upasaṅkamīti codanamapaneti “**samīpe ṭhitaṃ**”ti ādinā. “Ye devā maggaphalalābhino, tepi tamatthaṃ ekadesena jāneyyumu, Buddhavisayo panāyaṃ pañho pucchito”ti

1. Vissajjetāraṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

cintetvā “na jānāmā”ti āhaṃsu. Tenāha **“Buddhavisaye”**ti-ādi. **Na labbhāti** na sakkā, ajjhottharaṇaṃ nāmettha pucchāya nibbādananti vuttaṃ **“punappunaṃ pucchatī”**ti. **“Hatthato mocessāmā”**ti vohāravasena vuttaṃ, handa naṃ dūramapanessāmāti vuttaṃ hoti. **Abhikkantatarā**ti ettha **abhisaddo** atisaddatthoti āha **“atikkantatarā”**ti, rūpasampattiya ceva paññāpaṭibhānādiguṇehi ca amhe abhibhuyya paresaṃ kāmaṇiyatarāti attho. **Paṇītatarā**ti ulāratarā. Tena vuttaṃ **“uttamatarā”**ti.

491-493. Sahassakkho pana sakko abhisametāvī āgataphalo viññātasāsano, so kasmā taṃ bhikkhuṃ upāyena niyyojesīti anuyogamapaneti **“ayaṃ pana viseso”**ti-ādinā.

Khajjopanakanti rattiṃ jalantaṃ khuddakakimiṃ. **Dhamanto viyāti** mukhavātaṃ dento viya. **Atthi cevāti** ediso mahābhūtapariyesako **puggalo nāma** vijjamāno eva bhaveyya, mayā apesitoyeva pacchā jānissatīti adhippāyo. **Tatoti** tathā cintanato paraṃ. Iddhividhañāṇasseva adhippetattā **devayāniasadisova**. **“Devayāniyamaggoti vā -pa- abhiññāṇanti vā sabbametaṃ iddhividhañāṇasseva nāman”**ti idaṃ Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāsu ca tattha tattha āgataruḥhināmavasena vuttaṃ. Sabbāsupi hi abhiññāsu devayāniyamaggādi-ekacittakkhaṇika-appanādināmaṃ yathārahaṃ sambhavati.

494. **Āgamanapubbabhāge nimittanti** brahmuno āgamanassa pubbabhāge uppajjanakanimittaṃ. Udayato pubbabhāgeti ānetvā sambandho. **Imeti** brahmakāyikā. **Veyyākaraṇenāti** byākaraṇena. **Anāraddhacittoti** anārādhitacitto atuṭṭhacitto. **Vādanti** dosaṃ. **Vikkhepanti** vācāya vividhā khepanaṃ.

495. **Kuhakattāti** vuttanayena abhūtato aññesaṃ vimhāpetukāmattā. **“Guhakattā”**ti paṭhitvā guyhitukāmattāti atthampi vadanti keci.

Tīradassīsakuṇūpamāvaṇṇanā

497. **Padesenā**ti ekadesena, upādinnakena sattasantānapariyāpannenāti attho. **Anupādinnakepī**ti anindriyabaddhepi. **Nippadesatoti** anavasesato. **Tasmāti** tathā pucchitattā, pucchāya ayuttabhāvatoti adhippāyo. **Pucchāmūḷhassāti** pucchitumajānanato pucchāya sammūḷhassa. Vitathapañho hi “pucchāmūḷho”ti vuccati yathā “maggamūḷho”ti. **Pucchāya dosam dassetvāti** tena katapucchāya pucchitākāre dosam vibhāvetvā. **Pucchāvissajjananti** tathā sikkhāpitāya avitathapucchāya vissajjanam. Yasmā vissajjanam nāma pucchānurūpaṃ, pucchāsabhāgena vissajjetabbato, na ca Tathāgatā virajjhivā katapucchānurūpaṃ virajjhivāva vissajjenti, atthasabhāgatāya ca vissajjanassa pucchakā tadattham anavabujjhantā sammuyhanti, tasmā puccham sikkhāpetvā avitathapucchāya vissajjanam Buddhānamāciṇṇanti veditabham. Tenāha “**kasmā**”ti-ādi. **Duviññāpayoti** yathāvuttakāraṇena duviññāpetabbo.

498. **Na patiṭṭhātī**ti paccayam katvā na patiṭṭhahati. “Katthā”ti idam nimitte bhumanti āha “**kim āgammā**”ti. **Appatiṭṭhāti** appaccayā, sabbena sabbam samucchinnakāraṇāti attho. **Upādinnaṃyevāti** indriyabaddhameva. Yasmā ekadisābhimukham santānavasena bahudhā saṇṭhite rūpappabandhe dīghasaññā, tamupādāya tato appakam saṇṭhite rassasaññā, tadubhayañca visesato rūpaggaḥaṇamukhena gayhati, tasmā “**saṇṭhānavasenā**”ti ādi vuttam. Appaparimāṇe rūpasanṅhāte aṇusaññā, tadupādāya tato mahati thūlasaññā, idampi dvayam visesato rūpaggaḥaṇamukhena gayhatīti āha “**imināpī**”ti ādi. “**Pi**-saddena cettha ‘saṇṭhānavasena upādārūpaṃ vuttan’ti etthāpi vaṇṇamattameva kathitanti imamattham samuccināti”ti vadanti. Vaṇṇasaddo hettha rūpāyatanapariyāyova. **Subhanti** sundaram, iṭṭhanti attho. **Asubhanti** asundaram, aniṭṭhanti attho. Tenāha “**iṭṭhāniṭṭhārammaṇam panevaṃ kathitan**”ti. Dīgham rassam aṇum thūlam subhāsubhanti tīsupi ṭhānesu rūpāyatanamukhena upādārūpasseva gahaṇam bhūtarūpānam visum gahitattāti daṭṭhabbam. “Kattha āpo ca pathavī, tejo vāyo na gādhātī”ti hi bhūtarūpāni visum gayhanti. **Nāmanti** vedanādikkhandhacatukkam. Tañhi ārammaṇābhimukham namanato, nāmakaraṇato ca “nāman”ti vuccati. Hetṭhā

“dīghaṃ rassaṇ”ti-ādinā vuttameva idha ruppanaṭṭhena rūpasaññāya gahitanti dasseti “**dīghādibhedan**”ti iminā. **Ādisaddena** āpādīnañca saṅgaho. Yasmā vā dīghādisamaññā na rūpāyatanavattukāva, atha kho bhūtarūpavattukāpi. Tathā hi saṇṭhānaṃ phusanamukhenapi gayhati, tasmā dīgharassādiggahaṇena bhūtarūpampi gayhatevāti imamatthaṃ viññāpetuṃ “dīghādibhedan rūpa”micceva vuttaṃ. **Kim āgammāti** kim adhigantvā kissa adhigamanahetu. “Uparujjhati”ti idaṃ anuppādanirodhaṃ sandhāya vuttaṃ, na khaṇanirodhanti āha “**asesametaṃ nappavattati**”ti.

499. **Tatra veyyākaraṇaṃ bhavatīti** anusandhivacanamatthaṃ cuṇṇiyapāṭhaṃ **vattvā** veyyākaraṇavacanabhūtaṃ **viññāṇanti-ādim** siloka**māhāti** adhippāyo. **Viññātabbanti** viṣiṭṭhena ñāṇena ñātabbaṃ, sabbañāṇuttamena ariyamaggañāṇena paccakkhato jānitabbanti attho. Tenāha “**nibbānassetarṃ nāman**”ti. Nidassiyateti **nidassanaṃ**, cakkhuviññeyyaṃ, na nidassanaṃ **anidassanaṃ**, acakkhuviññeyyanti atthaṃ vadanti. **Nidassanaṃ** vā upamā, tadetassa natthīti **anidassanaṃ**. Na hi nibbānassa niccassa ekabhūtaṃ accantapaṇītasabhāvassa sadisaṃ nidassanaṃ kutoci labbhatīti. Yaṃ ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti, taṃ saṅkhatam udayavayantehi sa-antaṃ, asaṅkhatassa pana nibbānassa niccassa te ubhopi antā na santi, tato eva navabhāvāpagamasāṅkhātā jaratāpi tassa natthīti vuttaṃ “**uppādanto vā**”ti-ādi. Tattha **uppādantoti** uppādāvattā. **Vayantoti** bhaṅgāvattā. **Ṭhitassa aññathattantoti** jaratā vuttā. Avasesaggahaṇena ṭhitāvattā anuññātā hoti. **Titthassāti** pānatitthassa. Tattha nibbacanaṃ dasseti “**tañhī**”ti ādinā. **Papantīti** pakārena pivanti. Tathā hi ācariyena vuttaṃ “papanti etthāti papanti vuttaṃ. Ettha hi papanti pānatitthan”ti¹. Niruttinayena, yathārutalakkhaṇena vā **pa-kārassa bha-kāro kato**. **Sabbatoti** sabbakammaṭṭhānamukhato. Tenāha “**aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu yena yena mukhenā**”ti. Ayaṃ Aṭṭhakathāto aparō nayo—pakārena bhāsaṇaṃ jotanaṃ **pabhā**, sabbato pabhā assāti **sabbatopabham**, kenaci anupakkiliṭṭhatāya samantato pabhassaraṃ visuddhanti attho. **Ettha nibbāneti** nimitte bhummaṃ dasseti “**idaṃ nibbānaṃ āgammā**”ti iminā.

1. Dī-Ṭī 1. 393 piṭṭhe.

Yena nibbānamadhighatam, taṃsantatipariyāpannānaṃyeva idha anuppādanirodho adhippetoti vuttam “**upādinnakadhammajātam nirujjhati, appavattam hoti**”ti.

Tatthāti yadetam “viññāṇassa nirodhenā”ti padam vuttam, tasmim. Viññāṇam uddharati tassa vibhajjitabbattā. **Carimakaviññāṇanti** arahato cuticittasaṅkhātam parinibbānacittam. **Abhisāṅkhāraviññāṇanti** puññādi-abhisāṅkhāraccittam. **Etthetam uparujjhatī**ti etasmim nibbāne etam nāmarūpaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā nirujjhati. Tenāha “**vijjhāta -pabbhāvaṃ yāti**”ti. **Vijjhātadīpasikhā viyāti** nibbutadīpasikhā viya. “**Abhisāṅkhāraviññāṇassāpi**”ti ādinā sa-upādisesanibbānadhātumukhena anupādisesanibbānadhātumeva vadati nāmarūpassa anavasesato uparujjhanassa adhippetattā. Tena vuttam “**anuppādavasena uparujjhatī**”ti. **Sotāpattimaggañāṇenāti** kattari, karaṇe vā karaṇavacanam, **nirodhenāti** pana hetumhi. **Etthāti** nibbāne. Sesam sabbattha uttānatthameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Kevaṭṭasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsana.

Kevaṭṭasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Lohiccasutta

Lohiccabrāhmaṇavattuvapaṇṇā

501. Evaṃ Kevaṭṭasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Lohiccasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥbhāvaṃ vibhāvetuṃ, Kevaṭṭasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Lohiccasuttaḥbhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me sutaṃ -pa- Kosalesūti Lohiccasuttan”**ti āha. **Sālavatikā**ti kāraṇamantarena itthiliṅgavasena **tassa gāmassa nāmaṃ**. Gāmaṇikābhāvenāti keci. **Vatīyā**ti kaṇṭakasākhādivatīyā. **Lohito** nāma tassa kule pubbapuriso, tabbaṃsavasena Lohitassa apaccaṃ **Lohiccoti** brāhmaṇassa gottato āgatanāmaṃ.

502. “Kiñhi paro parassa karissatī”ti **parānukammā virahitattā lāmakam**, na tu ucchedasassatānaṃ aññatarassatī āha **“na panā”**ti ādi. Diṭṭhigatanti hi laddhimattaṃ adhippetam, aññathā ucchedasassataggāhavinimutto koci diṭṭhiggāho nāma natthīti tesamaññataram siyā. “Uppannaṃ hotī”ti idaṃ manasi, vacasi ca uppannatāsādhāraṇavacananti dasseti **“na kevalañcā”**ti ādinā. **So kira -pa-bhāsatiyevā**ti ca tassā laddhiyā loke pākāṭabhāvaṃ vadati. Yasmā pana attato añño paro hoti, tasmā yathā anusāsakato anusāsitaḥḥo paro, evaṃ anusāsitaḥḥatopi anusāsakoti dassetuṃ **“paro”**ti-ādi vuttaṃ. **Kim**-saddāpekkhāya cettha **“karissatī”**ti anāgatakālavacanaṃ, anāgatepi vā tena tassa kātabbaṃ natthīti dassanattamaṃ. **Kusalaṃ dhammanti** anavajjadhammaṃ nikkilesadhammaṃ, vimokkhadhammanti attho. “Paresaṃ dhammaṃ kathessāmī”ti tehi attānaṃ parivārāpetvā vicaraṇaṃ kimatthiyaṃ, āsayavuddhassapi anurodhena vinā taṃ na hoti, tasmā **attanā -pa- vihātabbanti vadati**. Tenāha “evaṃsampadamidaṃ pāpakaṃ lobhadhammaṃ vadāmī”ti.

504. **“Itthiliṅgavasena”**ti iminā pulliṅgikassapi atthassa itthiliṅgasamaññatī dasseti. **Soti** lohiccabrāhmaṇo. **Bhāro**ti Bhagavato parisabāhullattā, attano ca bahukiccakaraṇīyattā garu dukkaraṃ.

508. **Kathāphāsukatthanti** kathāsukhatthaṃ, sukhena kathaṃ kathetuñceva sotuñcāti attho. **Ayaṃ upāsakoti** rosikanhāpitaṃ āha. **Appeva nāma siyāti** ettha pītivasena āmeditaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi taṃ “Buddhagajjitaṃ”ti vuccati. Bhagavā hi īdisesu ṭhānesu visesato pītisomanassajāto hoti, tasmā pītivasena paṭhamam gajjati, dutiyampi anugajjati. Kimvisesaṃ gajjanamanugajjananti vuttaṃ “**ayan**”ti ādi. Ādo bhāsanam **allāpo**, saññoḃe pare rasso. Taduttari saha bhāsanam **sallāpo**.

Lohiccabrāhmaṇānuyogavaṇṇanā

509. **Samudayasañjātīti** āyuppādoti āha “**bhoguppādo**”ti. Tatoti sālavatikāya. **Lābhantarāyakaroti** dhanadhaññalābhassa antarāyakaro. Anupubbo kapi-saddo ākaṅkhanatthoti dasseti “**icchatī**”ti iminā. Ayaṃ Atthakathāto aparo nayo—sātisayena hitena anukampako anuggaṇhanako **hitānukampīti**. **Sampajjatīti** āsevanalābhena nippajjati, balavatī hoti avaggahāti attho. Tena vuttaṃ “**niyatā hotī**”ti.

510-1. **Dutiyam upapattinti** “nanu Rājā Pasenadikosalo”ti ādinā vuttaṃ dutiyam upapattim ṭhānam yuttim. Kāraṇaṇhi Bhagavā upamāmukhena dasseti, imāya ca upapattiyā tumhe ceva aññe cāti Lohiccampi antokatvā samvejanaṃ kataṃ hoti. Ye ca ime kulaputtā dibbā gabbhā paripācentīti yojanā. Upanissayasampattiyā, ñāṇaparipākassa vā abhāvena **asakkontā**. Kammapadena atulyādhikaraṇattā paripācentikiriyāya vibhattivipallāsena **upayogatthe paccattavacanam**. Ye pana “paripaccantī”ti kammarūpena paṭhanti, tesam mate vibhattivipallāsena payojanam natthi kammakattubhāvato, attho panassa dutiyavikappe vuttanayena dānādipuññaviseso veditabbo. Ahitānukampādītā ca tassa taṃsamaṅgisattavasena hoti. Divi bhavāti **dibbā**. Gabbhenti paripaccanavasena attani pabandhentīti **gabbhā**, devaḷokā. “**Channam devaḷokānan**”ti nidassanavacanametam. Brahmaḷokassāpi hi dibbagabbhabhāvo labbhateva dibbavihārahetukattā. Evañca katvā “bhāvanam bhāvayamānā”ti idampi

vacanaṃ samatthitaṃ hoti. “Devalokagāminin paṭipadaṃ pūrayamānā”ti vatvā taṃ paṭipadaṃ sarūpato dassetuṃ **“dānaṃ dadamānā”**ti ādi vuttaṃ. Bhavanti ettha yathārucci sukkhasamappitāti **bhavā**, vimānāni. Devabhāvāvahattā **dibbā**. Vuttanayeneva **gabbhā**. **Dānādayo** devalokasaṃvattanika **puññavisesā**. **Dibbā bhavāti** idha devalokapariyāpannā upapattibhavā adhippetā. Tadāvaho hi kammabhavo pubbe gahitoti āha **“devaloke vipākakkhandhā”**ti.

Tayocodanārahavaṇṇanā

513. **Aniyāmitenevāti** aniyamiteneva, “tvaṃ evaṃ diṭṭhiko, evaṃ sattānaṃ anattassa kāraṇaṃ”ti evaṃ anuddesikeneva. Sabbalokapattaḥāya laddhiyā samuppajjanato **yāva bhavaggā uggataṃ**. **Mānanti** “ahametaṃ jānāmi, ahametaṃ passāmi”ti evaṃ pavattaṃ paṇḍitamānaṃ. **Bhinditvāti** vidhametvā, jahāpetvāti attho. **Tayo Satthāreti** asampādita-attahito anovādaḥkaraṣāvako ca asampādita-attahito ovādaḥkaraṣāvako ca sampādita-attahito anovādaḥkaraṣāvako ceti ime tayo Satthāre. Catuttho pana Sammāsambuddho na codanāraho, tasmā “taṃ tena pucchito eva kathessāmi”ti codanāreheva tayo Satthāre paṭhamāṃ dasseti, pacchā catutthaṃ Satthāraṃ. Kāmañcetta catuttho Satthā eko adutiyo anaññasādhāraṇo, tathāpi so yesaṃ uttarimanussadhammānaṃ vasena “dhammamayo kāyo”ti vuccati, tesaṃ samudāyabhūtopi te guṇāvayave Satthuṭṭhāniye katvā dassento Bhagavā “ayampi kho lohicca Satthā”ti abhāsi.

Aññāti ya-kāralopaniddeso “sayāṃ abhiññā”ti ādisu¹ viya, tadatthe cetāṃ sampadānavacananti dasseti **“aññāyā”**ti ādinā. Sāvakattaṃ paṭijānitvā ṭhitattā ekadesenassa sāsanaṃ karontīti āha **“nirantaraṃ tassa sāsanaṃ akatvā”**ti. **Ukkamitvā ukkamitvāti** kadāci tathā karaṇaṃ, kadāci tathā akaraṇaṇca sandhāya vicchāvacaṇaṃ, yadicchitaṃ karontīti

1. Dī 1. 11, 16; Ma 1. 110, 355, 361 piṭṭhādīsu.

adhippāyo. **Paṭikkamantiyā**ti anabhiratiyā agāravena apagacchantiyā. Tena vuttam **“anicchantiyā”**ti-ādi. **Ekāyā**ti adutiya itthiyā, **sampayoganti** methunadhammasamāyogam. **Eko iccheyyā**ti adutiyo puriso sampayogam iccheyyāti ānetvā sambandho. Osakkanādimukhena itthipurisasambandhanidassanam gehassitāgehassita-apekkhavasena¹ tassa Satthuno sāvakesu paṭipattidassanattham. Ativirattabhāvato **datṭhumpi anicchamānam parammukhim ṭhitam** itthim. **Lobhenā**ti parivāram nissāya uppajjanakalābhasakkāralobhena. **Īdisoti** evaṃsabhāvo Satthā. **Yenā**ti lobhadhammena. **Tattha sampādehī**ti tasmim paṭipattidhamme patiṭṭhitam katvā sampādehi. Kāyavaṅkādivigamena **ujum karohi**.

514. **Sassarūpakāni tiṇānī**ti sassasadisāni nīvārāditiṇāni.

515. **Evam codanam arahatī**ti vuttanayena sāvakesu appossukkabhāvāpādane niyojanavasena codanam arahati, na paṭhamo viya evarūpo tava lobhadhammo”ti ādinā, na ca dutiyo viya “attānameva tāva tattha sampādehī”ti-ādinā. Kasmā? Sampādita-attahitatāya tatiyassa.

Nacodanārahasatthuvaṇṇanā

516. **Na codanārahoti** ettha yasmā codanārahatā nāma Satthuvippaṭṭipattiyā vā sāvakavippaṭṭipattiyā vā ubhayavippaṭṭipattiyā vā hoti, tayidam sabbampi imasmim Satthari natthi, tasmā na codanārahoti imamattham dassetuṃ **“ayañhī”**ti ādi vuttam. **Assavā**ti paṭissavā.

517. **Mayā gahitāya diṭṭhiyā**ti sabbaso anavajje anupavajje sammāpaṭipanne, paresaṅca sampadeva sammāpaṭipattim dassente Satthari abhūtadosāropanavasena micchāgahitāya nirayagāminiyā pāpadiṭṭhiyā. **Narakapapātanti** narakasaṅkhātām mahāpapātām. Papatanti etthāti hi **papāto**. **Dhammadesanāhatthenā**ti dhammadesanāsaṅkhātena hatthena. **Saggamaggathaleti**

1. Gehasita-apekkhāvasena (Dī-Ṭī 1. 397 piṭṭhe.)

saggagāmimaggabhūte puññadhammathale, Cātumahārājikādisaggasotāpatti-
ādimaggasaṅkhāte vā thale. Sesaṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiya janānāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Lohiccasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsānā.

Lohiccasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Tevijjasutta

518. Evaṃ Lohiccasuttaṃ saṃvaṇṇetvā idāni Tevijjasuttaṃ saṃvaṇṇento yathānupubbaṃ saṃvaṇṇanokāsassa pattaḥhāvaṃ vibhāvetuṃ, Lohiccasuttassānantaraṃ saṅgītassa suttassa Tevijjasuttabhāvaṃ vā pakāsetuṃ **“evaṃ me sutaṃ -pa- Kosalesūti Tevijjasuttaṃ”**ti āha. Nāmaṃti nāmaṃmattaṃ. Disāvācīsaddato payujjamāno **ena-**saddo adūratthe icchito, tappayogena ca pañcamiyatthe sāmivacanaṃ, tasmā **“uttarenā”**ti padena adūratthajotanaṃ, pañcamiyatthe ca sāmivacanaṃ dassetuṃ **“manasākaṭato avidūre uttarapasse”**ti vuttaṃ. **“Disāvācīsaddato pañcamivacanassa adūratthajotanaṃ adūratthaṃ dassetuṃ ena-saddena evaṃ vuttaṃ”**ti keci, sattamiyatthe cetaṃ tatiyāvacaṇaṃ **“pubbena gāmaṃ ramaṇīyaṃ”**ti ādisu viya. **“Akkharacintakā pana ena-saddayoge avadhivācini pade upayogavacanaṃ icchanti¹, attho pana sāmivaseneva icchito, tasmā idha sāmivacanaṃvaseneva vuttaṃ”**ti² ayaṃ ācariyamati. **Taruṇa-ambarukkhasaṇḍeti** taruṇambarukkhasamūhe. Rukkhasamudāyassa hi vanasamaññā.

519. **Kulacārīttādisampattiyā**ti ettha ādisaddena mantajjhenābhirūpatādisampattiṃ saṅgaṇhāti. **Tattha tatthā**ti tasmim tasmim dese, kule vā. Te nivāsaṭṭhānena visesento **“tatthā”**ti ādimāha. **Mantasajjhāyakaraṇatthanti** āthabbaṇamantānaṃ sajjhāyakaraṇatthaṃ. Tena vuttaṃ **“aññesaṃ bahūnaṃ pavesanaṃ nivāretvā”**ti. **Nadītūre**ti Aciravatiyā nadiyā tīre.

Maggāmaggakathāvaṇṇanā

520. **Jaṅghacāraṇti** caṅkamaṇa, ito cito ca vicaraṇaṃ. So hi jaṅghāsu kilamathavinodanattaṃ caraṇato **“jaṅghavihāro, jaṅghacāro”**ti ca vutto. Tenāha Pāliyaṃ **“anucaṅkamantānaṃ anuvicaraṇtānaṃ”**ti. Cuṇṇamattikādi **nhānīyasambhāro**. Tena vuttanti ubhosupi anucaṅkamanānuvicaraṇānaṃ labbhanato evaṃ vuttaṃ. Maggo cettha brahmalokagamanūpāyapaṭipadābhūto ujumaggo. Icchitaṭṭhānaṃ ujukaṃ maggati upagacchati

1. 2, 3, 31 Kāsikāvutti.

2. Dī-Ṭī 1. 399 piṭṭhe.

etenāti hi **maggo**, tadañño **amaggo**, a-saddo vā vuddhi-attho daṭṭhabbo. Tathā hi “**katamaṃ nu kho**”ti ādinā maggameva dasseti. **Paṭipadanti** brahmalokagāmimaggassa pubbabhāgapaṭipadam.

Añjasāyanoti ujumaggassa vevacanam pariyāyadvayassa atirekatthadīpanato yathā “padaṭṭhānan”ti. Dutiyavikappe añjasasaddo ujukapariyāyo. Niyyātīti niyyāniyo, so eva **niyyānikoti** dasseti “**niyyāyanto**”ti iminā. **Niyyāniko niyyātīti** ca ekantaniyyānam vuttam, **gacchanto** hutvā **gacchatīti attho**. Kasmā maggo “niyyātī”ti vutto, nanvesa gamane abyāpāroti? Saccam. Yasmā panassa niyyātu¹ puggalavasena niyyānabhāvo labbhati, tasmā niyyāyantapuggalassa yoniso paṭipajjanavasena **niyyāyanto** maggo “**niyyātī**”ti vutto. **Karotīti** attano santāne uppādeti. Tathā uppādentoyeva hi tam paṭipajjati nāma. Saha byeti vattatīti **sahabyo**, sahavattanako, tassa bhāvo **sahabyatāti** vuttam “**sahabhāvāyā**”ti. **Sahabhāvoti** ca salokatā, samīpatā vā veditabbā. Tathā cāha “**ekattāhāne pātubhāvāyā**”ti. **Sakamevāti** attano ācariyena Pokkharasātinā kathitameva. **Thometvāti** “ayameva ujumaggo ayamañjasāyano”ti ādinā pasamsitvā. Tathā **paggaṇhitvā**. Bhāradvājopi sakameva attano ācariyena Tārukkheṇa kathitameva ācariyavādam thometvā paggaṇhitvā vicaratīti yojanā. **Tena vuttanti** yathā tathā vā abhinivīṭṭhabhāvena Pāliyam vuttam.

521-2. **Aniyyānikā vāti** appāṭihārikāva, aññamaññassa vāde dosam dassetvā aviparītattadassanattam uttararahitā evāti attho. **Tulanti** mānapatthatulam. Aññamaññavādassa āditova viruddhaggahaṇam **viggaho**, sveva vivadanavasena aparāparam uppanno **vivādoti** āha “**pubbuppattiko**”ti ādi. **Duvidhopi** esoti viggaho, vivādoti dvidhā vuttopi eso virodho. **Nānā-ācariyānam vādatoti** nānārucikānam ācariyānam vādabhāvato. **Nānāvādo** nānāvidho vādoti katvā, adhunā pana “nānā-ācariyānam vādo nānāvādo”ti pāṭho.

1. Niyyāta (?)

523. **Ekassāpī**ti tumhesu dvīsu ekassāpi. **Ekasminti** sakavādaparavādesu ekasmimpi. **Saṁsayo natthī**ti “maggo nu kho, na maggo”ti vicikicchā natthi, añjasānāñjasābhāve pana saṁsayo. Tena vuttaṁ “esa kirā”ti-ādi. **Evaṁ satī**ti yadi sabbattha maggasaññino, evaṁ sati “**kismiṁ vo viggaho**”ti Bhagavā **pucchati**. Iti-saddena cettha ādyatthena vivādo, nānāvādo ca saṅgahito.

524. “Icchitaṭṭhānaṁ ujukaṁ maggati upagacchati etenāti maggo, ujumaggo. Tadañño amaggo, a-saddo vā vuddhi-attho daṭṭhabbo”ti heṭṭhā vuttovāyamatto. **Anujumaggeti** etthāpi a-saddo vuddhi-attho ca yujjati. **Tameva vatthuntī**¹ sabbesampi brāhmaṇānaṁ maggassa maggabhāvasaṅkhātāṁ, sakamaggassa ujumaggabhāvasaṅkhātāñca vatthunī. **Sabbe teti** sabbe te nānā-ācariyehi vuttamaggā, ye Pāḷiyaṁ “addharyā brāhmaṇā”ti ādinā vuttā. Ayamettha Pāḷi-attho—**addharo** nāma yaññaviseso, tadupayogibhāvato **addharyāni** vuccanti yajūni, tāni sajjhāyantīti **addharyā**, yajuvedino. Tittirinā nāma isinā katā mantāti **tittirā**, te sajjhāyantīti **tittiriya**, yajuvedino eva. Yajuvedasākhā hesā, yadidaṁ tittiranti. **Chando** vuccati viseso sāmavedo, taṁ sareṇa kāyantīti **chandokā**, sāmavedino. “**Chandogā**”tipi tatiyakkhareṇa paṭhanti, so evattho. Bahavo iriyo thomaṇā etthāti **bavhāri**, iruvedo, taṁ adhīyantīti **bavhārijjhā**.

Bahūnīti etthāyaṁ upamāsaṁsandana—yathā te nānāmaggā ekasato tassa gāmassa vā nigamassa vā pavesāya honti, evaṁ brāhmaṇehi paññāpiyamānāpi nānāmaggā ekasato brahmalokūpagamanāya brahmunā saḥabyatāya hontīti.

525. **Paṭijānitvā pacchā niggayhamānā avajānantī**ti pubbe niddosataṁ sallakkhamānā paṭijānitvā pacchā sadosabhāvena niggayhamānā “netam mama vacanan”ti avajānanti, na paṭijānantīti attho.

1. Tamevattham (Aṭṭhakathāyaṁ)

527-529. **Te tevijjā**ti tevijjakā te brāhmaṇā. Evasaddena ñāpito attho idha natthīti va-kāro gahito, so ca anattakovāti dasseti “**āgamasandhimattan**”ti iminā, vaṇṇāgamena padantarāsandhimattam katanti attho. **Andhapaveṇī**ti andhapanti. “**Paṇṇāsasaṭṭhi andhā**”ti idaṃ tassā andhapaveṇiyā mahato gacchagumbassa anuparigamanayogyatādassanaṃ. Evañhi te “suciraṃ velaṃ mayam maggaṃ gacchāmā”ti saññino honti. Andhānaṃ paramparaśamsattavacanena yaṭṭhigāhakavirahatā dassitāti vuttam “**yaṭṭhigāhakenā**”ti-ādi. Tadudāharaṇam dassentena “**eko kirā**”ti ādi āraddham. **Anuparigantvā**ti kañci kalam anukkamena samantato gantvā. **Kacchanti** kacchabandhadussakaṇṇam. “Kaccaṃ bandhantī”ti-ādīsu¹ viya hi kacchasaddo nibbasanavisesapariyāyo. Apica **kacchanti** upakacchakaṭṭhānaṃ. “Sambādho nāma ubho upakacchakā muttakaraṇaṃ”ti ādīsu² viya hi kāyekadesavācako kacchasaddo. **Cakkhumā**ti yaṭṭhigāhakam vadati. “**Purimo**”ti ādi yathāvuttakkamena veditabbo. **Nāmakaññevā**ti atthābhāvato nāmamattameva, taṃ pana bhāsitaṃ tehi sārasaññitampi nāmamattatāya asārabhāvato nihīnamevāti atthamattam dasseti “**lāmakamyevā**”ti iminā.

530. **Yoti** brahmaloko. **Yatoti** bhummatthe nissakkavacanam. Sāmaññaajotanāya visese avatīṭṭhanato visesaparāmasanaṃ dassetuṃ “**yasmim kāle**”ti vuttam. “**Uggamanakāle**”ti ādinā pakaraṇādhighatamāha. **Āyācantī**ti uggamanaṃ patthenti. Kasmā? Lokassa bahukārabhāvato. Tathā thomanādīsu. **Sommoti** sītalo. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi “pubbe brāhmaṇānamāyācanāya candimasūriyāgantvā loke obhāsaṃ karontī”ti.

532. **Idha pana kim vattabbanti** imasmim pana appaccakkhabhūtassa brahmuno sahyatāya maggadesane tevijjānaṃ brāhmaṇānaṃ kim vattabbaṃ atthi, ye paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ sahyatāya maggaṃ desetum na sakkontīti adhippāyo. “**Yatthā**”ti iminā “idhā”ti vuttamevattham paccāmasati.

1. Vi-Ṭṭha 4. 54; Kaṅkhā-277; Vinayaśaṅgaha-Ṭṭha 446 piṭṭhesu. 2. Vi 2. 341 piṭṭhe.

Aciravatīnadī-upamākathāvaṇṇanā

542. **Samabharitā**ti sampuṇṇā. Tato eva **kākaṭṭhā**. **Pārā**ti pārīmatīra, ālapanametanti dassetuṃ “**ambho**”ti vuttaṃ. **Apārā**ti orīmatīraṃ. **Ehī**ti āgacchāhi. **Vatā**ti ekaṃsena. Atha gamissasi, evaṃ sati ehīti yojanā. “**Atthime**”ti ādi avhānakāraṇaṃ.

544. **Pañcasīla -pa- veditabbā** yamanīyamādibrahmaṇadhammānaṃ tadantogadhabhāvato. **Tabbiparītā**ti pañcasīlādiviparītā pañcaverādayo. **Indanti** Indanāmakam devaputtaṃ, Sakkaṃ vā. “**Aciravatiyā tīre nisinno**”ti iminā yassā tīre nisinno, tadeva upamaṃ katvā āharati Dhammarājā dhammadhātuyā suppaṭṭividdhattāti dasseti. “Punapī”ti vatvā “**aparampī**”ti vacanaṃ itarāyapi nadī-upamāya saṅgaṇhanatthaṃ.

546. **Kāmayitabbatthenā**ti kāmanīyabhāvena. **Bandhanaṭṭhenā**ti kāmayitabbato sattānaṃ cittassa ābandhanabhāvena. Kāmañcāyaṃ guṇasaddo atthantaresupi diṭṭhapayogo, tesam panettha asambhavato pārisesañāyena bandhanaṭṭhoyeva yuttoti dassetuṃ ayamatthuddhāro āraddho. **Ahatānanti** adhotānaṃ abhinavānaṃ. **Etthā**ti Khandhakapāḷipade¹. **Paṭalaṭṭhoti** paṭalasaddassa, paṭalasankhāto vā attho. **Guṇaṭṭhoti** guṇa-saddassa attho nāma. Esa nayo sesesupi. **Accentī**ti atikkamma pavattanti. **Etthā**ti Somanassajātakapāḷipade. **Dakkhiṇā**ti tiracchānagate dānacetanā. **Etthā**ti Dakkhīṇavibhaṅgasuttapade². **Mālāguṇeti** mālādāme. **Etthā**ti Satipaṭṭhāna³ Dhammapadapāḷipadesu⁴, nidassanamattañcetaṃ koṭṭhāsāpadhānasīlādisukkādisampadājīyāsupi pavattanato. Hoti cettha—

“Guṇo paṭalarāsāni-samse koṭṭhāsabandhane.

Sīlasukkādyapadhāne, sampadāya jīyāya cā”ti.

1. Vi 3. 403 piṭṭhe.

3. Dī 2. 234; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

2. Ma 3. 298 piṭṭhe.

4. Khu 1. 21 piṭṭhe.

Esevāti bandhanaṭṭho eva. Na hi rūpādīnaṃ kāmatabbabbhāve vuccamāne paṭalaṭṭho yujjati tathā kāmatabbatāya anadhippetattā. Rāsattṭhādīsupi eseva nayo. Pārisesato pana bandhanaṭṭhova yujjati. Yadaggena hi nesaṃ kāmatabbatā, tadaggena bandhanabhāvoti.

Koṭṭhāsaṭṭhopi cettha yujjateva cakkhuviññeyyādikoṭṭhāsabhāvena nesaṃ kāmatabbato. Koṭṭhāse ca guṇasaddo dissati “diguṇaṃ vaḍḍhetabban”ti-ādīsu viya.

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino.

Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti¹—

ādīsu pana sampadāṭṭho guṇasaddo, sopi idha na yujjatīti anuddhaṭo.

Dassanameva idha vijānananti āha “**passitabbā**”ti. “Sotaviññāṇena sotabbā”ti ādi-atthaṃ “**etenupāyenā**”ti atidisati. Gavesitāpi “**iṭṭhā**”ti vuccanti, te idha nādhippetāti dassetuṃ “**pariyiṭṭhā vā hontu mā vā**”ti vuttaṃ. Icchitā eva hi idha iṭṭhā, tenāha “**iṭṭhārammaṇabhūtā**”ti, sukhārammaṇabhūtāti attho. **Kāmanīyā**ti kāmatabbā. Iṭṭhabhāvena maṇaṃ appayanti vaḍḍhentīti **manāpā**. **Piyajātikā**ti piyasabhāvā. **Ārammaṇaṃ katvā**ti attānamārammaṇaṃ katvā. Kammabhūte ārammaṇe sati rāgo uppajjatīti taṃ kāraṇabhāvena nidassento “**rāgupattikāraṇabhūtā**”ti āha.

Gedhenāti lobhena. Abhibhūtā hutvā pañca kāmaguṇe paribhuñjantīti yojanā. **Mucchākāra**nti mohanākāraṃ. **Adhi-osannā**ti adhigayha ajjhosāya avasannā. Tena vuttaṃ “**ogāḷhā**”ti. **Sānanti**² avasānaṃ. **Pariniṭṭhānappattā**ti gilitvā pariniṭṭhāpanavasena pariniṭṭhānaṃ uyyātā. **Ādīnavanti** kāmāparibhoge sampati, āyatiṇca dosaṃ **apassantā**. Ghāsacchādanādisambhoganimittasaṃkilesato nissaranti apagacchanti etenāti **nissaraṇaṃ**, yoniso paccavekkhitvā tesāṃ paribhogapaññā. Tadabhāvato **anissaraṇapaññā**ti atthaṃ dassento “**idametthā**”ti ādimāha. **Paccavekkhaṇaparibhogavirahitā**ti yathāvuttapaccavekkhaṇaṇāṇena paribhogato virahitā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 42; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṃ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

2. Sāraṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

548-9. **Āvarantī**ti kusaladhammupattim ādito vārenti. **Nivārentī**ti niravasesato vārayanti. **Onandhantī**ti ogāhantā viya chādentī. **Pariyonandhantī**ti sabbaso chādentī. **Āvaraṇādīnaṃ vasenā**ti yathāvuttānaṃ āvaraṇādi-atthānaṃ vasena. Te hi āsevanabalavatāya purimapurimehi pacchimapacchimā dāḥataramādibhāvappattā.

Saṃsandanakathāvaṇṇanā

550. Itthipariggahe sati purisassa pañcakāmaguṇapariggaho paripuṇṇo eva hotīti vuttam **“itthipariggahena sapariggaho”**ti. **“Itthipariggahena apariggaho”**ti ca idaṃ tevijjabrahmaṇesu dissamānapariggahānaṃ duṭṭhullatamapariggahābhāvadassanaṃ. Evaṃbhūtānaṃ tevijjānaṃ brahmaṇānaṃ kā brahmunā saṃsandanā, brahmā pana sabbena sabbam apariggahoti. **Veracittena avero**, kuto etassa verapayogoti adhippāyo. **Cittagelaññasāṅkhātenā**ti cittuppādagelaññasāññitena, iminā tassa rūpakāyagelaññabhāvo vutto hoti. **Byāpajjhenā**ti dukkhena. **Uddhaccakukkuccādhī**ti ettha ādisaddena tadekaṭṭhā saṃkilesadhammā saṅgayhanti. Atoyevettha **“uddhaccakukkuccā bhāvato”**ti tadubhayābhāvamattahetuvacanaṃ samatthitaṃ hoti. Appaṭipattihetubhūtāya vicikicchāya sati na kadāci cittaṃ purisassa vase vattati, pahīnāya pana tāya siyā cittassa purisavase vattananti āha **“vicikicchāyā”**ti-ādi. **Cittagatikā**ti cittavasikā. Tena vuttam **“cittassa vase vattantī”**ti. Na tādisoti brahmaṇā viya na cittavasiko hoti, atha kho vasībhūtajhānābhiññatāya cittaṃ attano vase vattetīti **vasavattī**.

552. **Brahmalokamaggeti** brahmalokagāmimagge paṭipajjitabbe, paññāpetabbe vā, taṃ paññapentāti adhippāyo. **Upagantvā**ti micchāpaṭipattiyā upasaṅkamitvā, paṭijānitvā vā. **Samatalanti saññāyā**ti matthake ekaṅgulaṃ vā upadḍhaṅgulaṃ vā sukkhatāya samatalanti saññāya. **Paṅkamotiṇṇā viyā**ti anekaporisaṃ mahāpaṅkaṃ otiṇṇā viya. **Anuppavisantī**ti apāyamaggaṃ brahmalokamaggasaññāya ogāhanti. Tato eva **samsīditvā visādaṃ pāpuṇanti**. **Evanti** “samatalan”ti-ādina vuttanayena. **Samsīditvā**

nimuḍḍitvā. **Marīcikāyā**ti migataṇhikāya kattubhūtāya. **Vañcetvā**ti nadīsadisam pakāsanena vañcetvā. **Vāyamānā**ti vāyamamānā, ayameva vā pāṭho. **Sukkhatarāṇam maññe tarantī**ti sukkhanadītaraṇam taranti maññe. Abhinnepi bhedavacanametam. **Tasmā**ti yasmā tevijjā amaggameva “maggo”ti upagantvā saṁsīdanti, tasmā. **Yathā teti** te “samatalan”ti saññāya paṇkam otiṇṇā sattā **hatthapādādīnam sambhañjanam paribhañjanam** pāpuṇanti yathā. **Idheva cāti** imasmiṁ ca attabhāve. **Sukham vā sātā vā na labbhanti**ti jhānasukham vā vipassanāsātā vā na labhanti, kuto maggasukham vā nibbānasātā vāti adhippāyo. **Maggadīpakanti** “maggadīpaka”micceva tehi abhimatam. **Tevijjakanti** tevijjatthañāpakam. **Pāvacananti** pakaṭṭhavacanasammataṁ pāṭham. **Tevijjānam brāhmaṇānanti** sambandhe sāmivacanam. **Iraṇanti** araṇṇāniyā idam adhivacananti āha “agāmakam mahārañṇam”ti. **Anupabhogarukkhehī**ti migaruru-ādīnampi anupabhogārahehi kimpakkādivisarukkhehi. **Yatthāti** yasmiṁ vane. **Parivattitumpi na sakkā honti** mahākaṇṭakagacchagahanatāya. Nātinam byasanam vināso **ñātibyasanam**. Evaṁ **bhogasīlabyasanesupi**. Rogo eva byasati vibādhatīti **rogabyasanam**. Evaṁ **ditṭhibyasanepi**.

554. Nanu jātasaddeneva ayamattho siddhoti codanamapaneti “yo hī”ti ādinā. Jāto hutvā saṁvaḍḍhito **jātasamvaḍḍhoti** ācariyena¹ vuttam, jāto ca so saṁvaḍḍho cāti **jātasamvaḍḍhoti** pana yujjati viśesanaparanipātattā. **Na sabbaso paccakkhā honti** paricayābhāvato. **Ciranikkhantoti** nikkhanto hutvā cirakālo. Ciram nikkhantassa assāti hi **ciranikkhanto**. “Jātasamvaḍḍho”ti padadvayena atthassa paripuṇṇābhāvato “tamenan”ti kammaṭṭham “**tāvadeva avasaṭan**”ti puna viśeṣetīti vuttam hoti. **Dandhāyitattanti** viśajjane mandattam saṇikavutti, tam pana saṁsayavasena cirāyanam nāma hotīti āha “**kaṅkhāvasena cirāyitattan**”ti. **Vitthāyitattanti** sārājjitattam. Atṭhakathāyam pana vitthāyitattam nāma thambhitattanti adhippāyena “**thaddhabhāvaggaṇan**”ti vuttam. **Appaṭihatabhāvaṁ dasseti** tasseeva anāvaraṇāñābhāvato. Nanvetampi antarāyapaṭihataṁ siyāti āsaṅkam pariharati “**tassa hī**”ti-ādinā. **Mārāvattanādivasenāti** ettha cakkhumohamucchākālādi saṅgayhati. **Na**

1. Dī-Ṭī 1. 404 piṭṭhe.

sakkā tassa kenaci antarāyo kātum catūsu anantarāyikadhammesu pariyāpannabhāvato.

555. U-iccupasaggayoge lumpasaddo, lupisaddo vā uddharaṇattho hotīti vuttam **“uddharatū”**ti. Upasaggavisesena hi dhātusaddā atthavisesavuttino honti yathā **“ādānan”**ti. Pajāsaddo pakaraṇādhigatattā dāra-kavisayoti āha **“brāhmaṇadārakan”**ti.

Brahmalokamaggadesanāvaṇṇanā

556-7. **“Apubban”**ti iminā saṁvaṇṇetabbatākāraṇam dīpeti. Yassa atisayena balam atthi, so **balavā**ti vuttam **“balasampanno”**ti. Saṅkham dhametīti **saṅkhadhamako**, saṅkham dhamayitvā tato saddapavattako. **“Balavā”**ti-ādivisesanam kimatthiyanti āha **“dubbalo hī”**ti ādi. Balavato pana saṅkhasaddoti sambandho. **Appanāva vaṭṭati** paṭipakkhato sammadeva cetaso vimuttibhāvato, tasmā evam vuttanti adhippāyo.

Pamāṇakataṁ kammaṁ nāma kāmāvacaraṁ vuccati pamāṇakarānam saṁkilesadhammānam avikkhambhanato. Tathā hi tam brahmavihārapubbabhāgabhūtam pamāṇam atikkamitvā odissakānodissakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetum na sakkā. Vuttavipariyāyo pana **rūpārūpāvacaraṁ appamāṇakataṁ kammaṁ nāma**. Tenāha **“tañhi”**ti ādi. Tattha arūpāvacare odissakānodissakavasena pharaṇam na labbhati, tathā disāpharaṇaṇca. Keci pana **“tam āgamanavasena labbhati”**ti vadanti, tadayuttam. Na hi brahmavihāranissando āruppam, atha kho kaṣiṇanissando, tasmā yaṁ subhāvitam vasībhāvam pāpitam āruppam, tam **appamāṇakatanti** daṭṭhabbam. **“Yaṁ vā sātisaṁyam** brahmavihārabhāvanāya abhisāṅkhatena santānena¹ nibbattitam, yaṇca brahmavihārasamāpattito vuṭṭhāya samāpannam arūpāvacarajjhānam, tam iminā pariyāyena pharaṇapamāṇavasena **appamāṇakatan”**ti apare. Vīmaṁsitvā gaheṭabbam.

Rūpāvacarārūpāvacarakammeti rūpāvacarakamme ca arūpāvacarakamme ca satī. **Na ohīyati na tiṭṭhatī**ti katūpacitampi kāmāvacarakammaṁ yathādhigate mahaggatajjhāne aparihīne tam abhibhavitvā paṭibāhitvā sayam ohīyakam

1. Abhisāṅkhate santāne (Ka)

hutvā paṭisandhim dātum samatthabhāve na tiṭṭhati. “Na avasissatī”ti etassa hi atthavacanam “na ohīyatī”ti, tadetaṃ “na avatiṭṭhatī”ti etassa visesanavacanam, pariyāyavacanam vā. Tenāha **“kim vuttam hotī”**ti ādi. **Laggituntī** āvaritum nisedhetum. **Ṭhātuntī** paṭibalam hutvā patiṭṭhātum. **Pharitvāti** paṭipharitvā. **Pariyādiyitvāti** tassa sāmattiyaṃ khepetvā. **Okāsaṃ gahetvāti** vipākadānokāsaṃ gahetvā, iminā “laggitum vā ṭhātum vā”ti vacanameva vitthāretīti daṭṭhabbam. **“Atha kho”**ti ādi atthāpattidassanam. Kammasa pariyādiyanam nāma tassa vipākuppādanam nisedhetvā attano vipākuppādanamevāti āha **“tassā”**ti ādi. **Tassāti** kāmāvacarakammasa **vipākam paṭibāhitvā. Sayamevāti** rūpārūpāvacarakammameva. **Brahmasahabyataṃ upaneti** asati tādisānam cetopaṇidhiviseseti adhippāyo. Tissabrahmādīnam viya hi mahāpuññānam cetopaṇidhivisesena mahaggatakammaṃ parittakammasa vipākam na paṭibāhatīti daṭṭhabbam.

Atha mahaggahassa garukakammasa vipākam paṭibāhitvā parittam lahukakammaṃ kathamattano vipākassa okāsaṃ karotīti? Tisupi kira **vinayagaṇṭhipadesu** evam vuttam “nikantibaleneva jhānam parihāyati, tato parihīnajhānattā parittakammaṃ laddhokāsaṃ”ti. Keci pana vadanti “anīvaraṇāvattāyā nikantiyā jhānassa parihāni vīmaṃsitvā gahetabbā”ti. Idamettha yuttarakāraṇam—asatipi mahaggatakammuno vipākapaṭibāhanasamatthe parittakamme “ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā sīlassā”ti¹ vacanato kāmabhava cetopaṇidhi mahaggatakammasa vipākam paṭibāhitvā parittakammuno vipākokāsaṃ karotīti. **Evam mettādivihārīti** vuttanayena appanāpattānam mettādīnam brahmavihārānam vasena viharī.

559. Paṭhamamupanidhāya dutiyaṃ, kimetaṃ, yamupanidhīyatīti vuttam **“paṭhamamevā”**ti-ādi. Majjhimaapaṇṇāsake saṅgītanti ajjhāharitvā sambandho. Punappunam saraṇagamanam daḷhataṃ, mahapphalataraṇa, tasmā dutiyampi saraṇagamanam katanti veditabbam. **Katipāhaccayenāti** dvīhatihaccayena.

1. Dī 1. 214, 215; Saṃ 2. 491; Am 3. 71 piṭṭhesu.

Pabbajitvāti sāmaṇerapabbajjaṃ gahetvā. Aggaññasuttampi¹ amuṃyeva Vāseṭṭhamārabba kathesi, nāññanti nāpetuṃ “**Aggaññasutte**”ti ādi vuttaṃ. Tattha āgatanayena **upasampadañceva arahattañca alatthuṃ** paṭilabhiṃsūti attho. Yamettha atthato na vibhattaṃ, tadetaṃ suviññeyyameva.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya
paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya
suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya
ajjavamaddavasoraccasaddhāsatiḍḍhitibuddhikhantivīriyāḍidhammasamaṅgin
ā sātṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsamhīravisāradaññācārīnā
anekappabhedasakasamayasaṃmayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇīnā
mahāveyyākaraṇena Ñāṇābhivaṃsadhammasenāpatināmatherena
mahāḍhammarājādhirājagarunā katāya Sādhuvilāsiniyā nāma
Līnatthapakāsaniyā Tevijjasuttavaṇṇanāya līnatthapakāsanā.

Tevijjasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatridaṃ Sādhuvilāsiniyā Sādhuvilāsinitasmim hoti—

Byañjanañceva attho ca, vinicchayo ca sabbathā.

Sādhakena vinā vutto, natthi cettha yato tato.

Sampassataṃ sudhīmataṃ, sādhuṇaṃ cittatosanaṃ.

Karoti vividhaṃ sāyaṃ, tena **sādhuvilāsini**ti.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Saddhamme pāṭavattthāya, sāsanaṣa ca vuddhiyā.
Vaṇṇanā yā samāraddhā, Sīlakkhandhakathāya sā.

Sādhuvilāsinī nāma, sabbaso pariniṭṭhitā.
Paṇṇāsāya sādhikāya, bhāṇavārappamāṇato.

Anekasetibhindo yo, anantabalavāhano.
Sirīpavarādināmo, rājā nānārattḥissaro.

Jambudīpatale ramme, marammavisaye akā.
Tambadīparaṭṭhe puram, **amarapuranā**makam.

Maṇḍalācalasāmantaṁ, erāvatīnadissitaṁ.
Nānājanānamāvāsaṁ, hemapāsādalaṅkataṁ.

Tatrābhisekapatto so, rajjam kāresi dhammato.
Rājāgāramahāthūpaṁ, akāsi sampasādanam.

Uddhammaṁ ubbinayañca, pahāya jinasāsanam.
Visodhesi yathābhūtaṁ, satataṁ dāḥamaṇaso.

Teneva kārite ramme, chāyūdakasamappite.
Dvipākāraparikkhitte, bhāvanābhiratārahe.

Mahāmunisamaññā yā, sambuddhasammu khā katā.
Paṭimā taṁpāsādamhā, uju-āsannadakkhiṇe.

Asokārāma-ārāme, pañcabhūmimahālaye.

Ratanabhūmikitti vhaṇe, dhammapāsādalaṅkate.

Tathā dakkhiṇadeviyā, nagarasamīpe kate.

Pubbuttare **jayabhūmi-kittā**ti bhiddhānakepi ca.

Tathevuttaradeviyā, nagarabbhantare kate.
Soṇṇaguḥathūpantike, **parimāṇakanāmake**.

Tathā ca uparājena, kate nagarapacchime.
Mahāguḥathūpantike, **maṅgalāvāsānāmake**.

Iti soṇṇavihāresu, vasaṇnekesu vārato.
Sakkato sabbarājūnaṃ, tikkhattuṃ laddhalañchano.

Ñāṇābhivaṃsadhammase-nāpatīti suvikhyāto.
Dvevibhaṅgādidhāraṇā, upajjhācariyataṃ patto.

Laṅkāḍīpāgatānampi, paradīpanivāsinaṃ.
Bhikkhūnaṃ vācako dhammaṃ, paṭipattiṃ niyojako.

Yaṃ nissāya visodhesi, sāsanaṃ esa bhūpati.
Atthabyañjanasampannaṃ, so'kāsi vaṇṇanaṃ imaṃ.

Sambuddhapaṇinibbānā, pañcatālīsake'ddhake.
Tisate dvisahassee ca, sampatte sā suniṭṭhitā.

Petakālaṅkāravhayaṃ, nettisaṃvaṇṇanaṃ subhaṃ.
Imaṅca saṅkharontena, yaṃ puññaṃ pasutaṃ mayā.

Aññampi tena puññaṇa, patvāna bodhimuttamaṃ.
Tārayitvā bahū satte, moceyyaṃ bhavabandhaṇaṃ.

Sadā rakkhantu rājāno, dhammeneva pajamaṃ imaṃ.
Niratā puññaṅkammesu, jotentu jinaśāsanaṃ.

Ime ca pāṇino sabbe, sabbadā nirupaddavā.
Niccaṃ kalyāṇasaṅkappā, pappontu amataṃ padanti.

Iti Dīghanikāyaṭṭhakathāya Sīlakkhandhavaggasaṃvaṇṇanāya

Sādhuvilāsinī nāma abhinavaṭṭikā samattā.

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭṭikā niṭṭhitā.

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇīkā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṭavidhā	50	Acchādetvā	76
Akathamkathī	127	Acchiddakapāṭhakā	33
Akathentī	6	Acchinditvā	7
Akalyāṇajanam	50	Achambhī	117
Akiriyaṇāda	47	Ajātasattu	6
Akkharappabheda	222	Ajinam	356
Akkhitto	285	Ajinakkhipam	357
Akkhidalam	94	Ajjatam	191
Aganā	283	Ajjatanam	278
Aggaññāni	325	Ajjatanāya	117
Aggabhikkham	355	Añjanānam	402
Aggaḷam	98	Añjalim	195
Aggipakkikā	269	Atto	120
Aggisālam	269	Atṭhaṅgiko	335
Agge	34	Atṭhāne	105
Aṅgam	239, 283	Adḍhateḷasa	6
Aṅgulipabbāni	290	Adḍhayogo	120
Acalā	310	Aṇaṇo	127
Acalo	235	Atiharaṇam	90, 91
Aciraparinibbuto	402	Atulam	236
Acirūpasampanno	366	Attakāmā	87
Acopetvā	278	Attantapo	374
Accayo	192	Attapariccajanam	180
Accāyikam	130	Attasanniyyātanam	180
Accenti	429	Attā	394
Acchādanam	55		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Atthikā	47	Anuhasanti	253
Attho	250	Antakaram	31
Addhariyā	427	Antarantarā	162
Adhammakārī	304	Antarābhatte	86
Adhi-osannā	430	Ante	382
Adhikarūpo	285	Antokucchi	261
Adhigaṇhanti	185	Antojāto	53
Adhimattam	128	Antomaṇḍalam	205
Adhivatthā	118	Andhapaveṇī	428
Adhīno	128	Andhabālam	365
Adhīyati	224	Anvaddhamāsam	138
Anatthakaro	132	Apacitikammaṁ	252
Anantakāni	112	Apaccā	250
Anavayo	225	Apanāmento	82
Anākiṇṇam	119	Aparaddham	372
Anāthapiṇḍiko	368	Aparappaccayo	281, 367
Anāvilo	162	Aparādho	192
Aniccasaññameva	411	Aparikkhīṇam	218
Anitthigandhā	274	Aparipatantam	4
Aniyametvā	250	Apalikhati	354
Aniyyānikā	392, 426	Apalibuddhāya	286
Anukulayaññāni	315	Apasādessāmi	248
Anugatā	137	Apāpapurekkhāro	291
Anujumagge	427	Apāram	429
Anuṭṭhubhitvā	9	Appakenapi	305
Anuttaram	68, 360	Appaṭikūlam	173
Anupādāno	161	Appaṭigho	116
Anuppavisanti	431	Appaṭiṭṭhā	417
Anumatiyā	307	Appatthataro	315
Anuyutto	234	Appanigghosam	119

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Appapuññatāya	347	Arānaṃ	21
Appavatti	389	Ariyaṃ	290
Appasaddaṃ	372	Ariyavihārā	3
Appāṭihīraṇaṃ	393	Ariyo	193
Appodakaṃ	403	Arīnaṃ	21
Abbhānumodane	166	Alābukaṭāhaṃ	252
Abbhokāso	123	Allāpo	421
Abyāpajjhaṃ	325	Avakaṃso	45
Abhikkantataro	165	Avamānaṃ	7
Abhiḷānaṇāya	389	Avasaritaḅbaṃ	207
Abhiḷjḥā	125	Avasā	40
Abhinīharati	143	Avasitto	79
Abhibhūtatā	388	Avikkhattacitto	58
Abhimāre	25	Asaṃkiṇṇāni	325
Abhirūpe	166	Asaññakabhāvaṃ	374
Abhisañkharoti	380	Asabbhivākyam	207
Abhisandeti	136	Asampavedhī	235
Abhiharanto	81	Asammohadhuraṃ	108
Abhihāro	56	Asāmapākā	269
Amakkhetvā	72	Asubhaṃ	417
Amaccā	306	Assaddho	190
Amalīnaṃ	76	Assavā	423
Ambilaggaṃ	191	Ahatānaṃ	429
Ambilayāgu	269	Ahetukavādā	47
Ayakaṇṭake	357	[Ā]	
Ayakāro	34	Ākappo	394
Ayamuṭṭhikā	269	Ākāro	312
Ayānabhūmiṃ	246	Āgamanamaggo	138
Araṇī	267	Ācariyakaṃ	226
Arā	155	Ācariyako	388

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ā]		[Ā]	
Ācāro	16	Āsīvisam	50
Ājīvaka	43	Āḷārikā	33
Ājīvasampadā	191	[I - Ī]	
Āṇaṇyanidānaṃ	127	Ṇaṭṭā	87
Āṇattiyam	58	Itihāso	223
Ātaṅko	404	Ittham	161
Ādiccagottam	251	Iddham	74
Ādibrahmacariyakam	389	Iddhi	73
Ādīnavam	410	Iddhiyā	165
Ānuyantā	306	Indam	429
Āpāyiko	271	Ibbhā	249
Ābādhiko	127	Iriṇam	432
Ābādheti	127	Iriyā	3
Ābhujati	104	Iriyāpatho	3
Āyācane	58	Iru	220
Āyācanti	428	Issarattā	282
Āyogo	388	Issariyasukham	239
Ārakattā	21	Issaro	285
Ārāmo	368	Īsikā	149
Ālokasaññā	126	[U]	
Āvaraṇīyehi	84	Ukkaṃso	45
Āvaranti	431	Ukkaṭṭhā	210
Āvāhetvā	261	Ukkaṇṭhito	24
Āvāho	259	Ukkhali	355
Āsaṅgo	116	Uggaṇhānaṃ	38
Āsati	119	Uggatuggatā	33
Āsattakhaggāni	23	Uggatuggatehi	272
Āsappanam	131	Uggahitaṃ	182
Āsabham	362		
Āsinesu	95		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U - Ū]	
Ugghāṭeyya	168	Upārambho	343
Uccaṅgo	8	Upāsakaratanam	191
Ucchaggaṃ	191	Upāsanato	189
Ujjhānasaññino	155	Upehi	175
Uñchācariyā	269	Uposatho	11
Uṭṭhahati	53	Uppaṇḍanakatham	248
Uṭṭhāpetvā	251	Uppaṇḍeti	346
Uṇham	319	Uppatati	117
Uṇhapakatikassa	98	Uppatitvā	335
Uṇhalohitam	9	Uppalam	140
Utupunṇatā	12	Uppalāni	139
Utupharaṇattham	140	Uppādanto	418
Uttamasampajānakārī	101	Ubbiggo	7
Uttamasūrā	239	Ubbhidodako	138
Uttarimanussānam	409	Umaṅgasadisam	122
Utrasto	7	Uruññāyam	346
Udaggacittatā	327	Usabho	362
Udīrayi	60	Ussaṅkitaparisaṅkito	130
Uddhanam	103	Ussaṅkī	7
Uddhanantare	403	Ussāpetvā	23, 122
Uddharaṇam	90	Ūhanissāmi	304
Undriyissati	263		
Upakaḍḍhanam	374	[E]	
Upakuṭṭho	285	Ekamsāya	333
Upagantvā	431	Ekamsikā	391
Upajīvanti	34	Ekakkhaṇā	337
Upavadati	346	Ekantasūrā	33
Upasantassa	18	Ekarukkhato	270
Upasamam	27	Ekavāram	383
Upasampadā	268	Ekasātakā	43

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[E]		[O]	
Ekasālako	369	Ovaṭṭikāyā	138
Ekāgāriko	36, 355	Ovādānusāsaniṃ	39
Ekālopiko	355	Oḷārikā	380
Ekāhiko	356	[Ka]	
Ekībhāvaṃ	330	Kaṅkhāya	275
Elagaḷā	287	Kacchaṃ	428
Ehi	429	Kañcanāsane	13
Ehibhaddantiko	354	Kaṭacchu	103
Elamūgo	296	Kaṇṭakavuttikā	42
Elāgaḷena	286	Kaṇṭake	42
[O]		Kaṇṇasakkhaliyaṃ	333
Okappanīyā	16	Kaṇhapakkhaṃ	35
Okāro	280	Kaṇhā	250
Okāsaṃ	132	Katasuttaḡe	45
Okāso	286	Katāvakāsā	30
Ogho	13	Katipāhaccayena	369
Ojavantiyā	197	Kathā	278
Odanakañjiyaṃ	356	Kathāphāsukatthaṃ	421
Odhi odhi	91	Kathitativa	383
Onandhanti	431	Kantāro	129
Onītapattapāṇi	279	Kanditvā	357
Opapātiko	335	Kappatā	33
Oparajjaṃ	6	Kabaḷantarāyo	355
Opavayhaṃ	22	Kamaṇḍalu	267
Opānabhūtaṃ	73	Kammaṃ	75
Opānabhūto	308	Kammakaraṇatthāya	7
Omattā	90	Karajakāyaṃ	135
Orabbhikā	42	Karajo	135
Orodhā	259	Karaṇīyaṃ	194

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Karaṇḍo	149	Kilantā	342
Karamarānīto	53	Kucchiparihāriyā	115
Karuṇādiguṇā	228	Kuñcikā	103
Kareṇu	22	Kuṇḍakaṃ	356
Karoti	56	Kumbhī	355
Kallacittatā	327	Kummaggo	169
Kalyāṇavākkaraṇo	260	Kurūrakammantā	42
Kalyāṇo	19	Kulapariyāyena	289
Kasati	56	Kulūpake	15
Kasiraṃ	130	Kusumagandhasugandhe	282
Kākaṇikaṃ	128	Kuhakatāya	299
Kāco	267	Kuhakattā	416
Kājaro	16	Kūṭaṭṭhā	51
Kājo	267	Keṭubhaṃ	222
Kāmaṅgamo	128	Kerāṭikā	294
Kāmaṇiyā	430	Kelanā	291
Kāmūpasamhitāni	332	Kesaggahaṇaṃ	259
Kāyaparihāriyā	115	Koṭiyam	191
Kāyasakkhiṃ	93	Kotūhalasālā	373
Kāro	165	Komārabhacco	5
Kālusiyaabhāvo	275	Kolarukkho	259
Kāḷako	118	Kosalā	202, 203
Kāḷamegharāji	209	[Kha]	
Kiccaṃ	194	Khaggo	117
Kicchaṃ	130	Khajjopanakam	416
Kicchajīvitakaro	404	Khanti	388
Kicchati	275	Khayañāṇaṃ	155
Kiñcanaṃ	75	Khayo	155
Kiñcanāni	216	Kharā	252
Kiriyākappo	221	Khāribharitaṃ	267

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Kha]

Khiḍḍābhūmi	43
Khuradhārūpamaṃ	268
Khurapariyanto	37
Khettaledḍūnaṃ	253
Khemantabhūmiṃ	130
Kheḷaphusitāni	287
Khobheti	139
Khobhetvā	9

[Ga]

Gaṇayanto	275
Gaṇasaṅgaṇikā	55
Gaṇī	16
Gaṇībhūtā	283
Gaṇṭhikā	44
Gaṇṭhimhi	44
Gatapaccāgatikaṃ	87
Gatiyo	339
Gandhakuṭipariveṇe	290
Gabbhā	421
Gayāsīse	413
Garu	226
Garukaṃ	405
Garupatto	100
Galaggāhā	316
Gavā	397
Gavesī	275
Gahaṃ	2
Gahaṇaṃ	302
Gahaṇī	284

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Gahapatiko	56
Gāmabhāgena	314
Gāmo	306
Gāvutaṃ	87
Gītaṃ	273
Guṇakathāya	17
Guṇaṭṭho	429
Guṇe	296
Guhā	120
Gūthaṭṭhānasadisam	385
Gedhena	430
Gotamo	216
Gottaṃ	216
Gomayasiñcanaṃ	304
Gorūpānaṃ	86
Gosālāya	17

[Gha]

Ghaṃsitvā	366
Ghaṭṭento	252
Ghanaṃ	98
Ghanavanasaṇḍo	168
Gharadāsayodhā	33
Gharasandhi	36
Gharasāmikehi	129
Ghāso	55
Ghoratapo	374

[Ca]

Cakkavattī	232
Cakkavīriyo	307

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Cha]	
Cakkhumā	88	Chadditanantakāni	356
Caṇḍālo	190	Chandokā	427
Catumadhurena	8	Chambhitattam	131
Catumāsaṃ	205	Chātake	85
Camaro	267	Chāyaṃ	276
Cammakañcukaṃ	33	Chāyārūpakamattam	276
Cammakhaṇḍo	121	Cheko	136
Carati	192	Chejjabhejjaṃ	213
Carimakacittam	76	[Ja]	
Carimakaviññāṇaṃ	419	Jaṅghacāraṃ	425
Calakā	32	Jaṅghavihāravasena	206
Cātuddiso	116	Janapadino	200
Cātumahābhūtika	46	Janapado	292
Cātumahārājikā	415	Janeto	264
Cātuyāmaṃ	52	Jayadhajam	32
Cāturantā	234	Jalam	166
Cāpalyaṃ	291	Jātarūpeneva	15
Cārikā	203	Jātasamvaddho	432
Cittakāro	34	Jātiyā	31
Cittagatikā	431	Jāyampatikā	75
Cittikataṃ	236	Jigucchati	360
Cittuppādo	177	Jino	43
Cintāmaṇi	411	Jirāpetum	341
Cimilikā	121	Jīvā	40
Ciranikkhanto	432	Juti	73
Cūḷagandhārī	410	Jegucchaṃ	361
Cetasikaṃ	411	[Jha]	
Cetiyaṅgaṇe	8	Jhānakkho	307
Ceteti	381	Jhāyanti	220
Cetovimutti	335		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Jha - Ña]		[Ta]	
Jhāyi	97	Taruṇapīti	394
Ñāṇadassanaṃ	142	Tasitā	342
Ñātayo	76	Taḷākam	212
Ñātibyaśanaṃ	432	Tāpanageham	7
Ñātivāsena	182	Tāpasā	268
[Tha]		Tāyati	262
Thātum	434	Tāvakālikāni	95
Thānaṃ	156	Tiṇasanthāro	121
Thānantaram	305	Tittiriyaṃ	73
Thitattā	51	Tittiriya	427
[Ta]		Titthaṃ	16
Taggaru	177	Tindukacīro	369
Taṅkhaṇānurūpāya	298	Tilakāni	151
Tacchaṃ	390	Tilako	118
Tajjitā	314	Tuccho	87
Taṇḍulabhikkhaṃ	270	Tuṭṭhassa	133
Tatonidānaṃ	37	Tuṭṭhi	302
Tadaho	10	Tulaṃ	426
Tanu	327	Telanāḷi	115
Tanukakheḷo	103	Tevijjakam	226, 432
Tantāvutāni	17, 357	Todeyyo	402
Tanninnaṃ	143	[Tha]	
Tapabrahmacārī	365	Thaṇḍilaṃ	357
Tapassī	346	Thaddhagatto	295
Tapokammena	44	Thapati	77
Tapopakkaṃ	354	Thāvariyaṃ	234
Tapparāyaṇo	177	Thutighoso	20
Tambapaṭṭavaṇṇena	5	Thusamuṭṭhi	263
		Thūnaṃ	301

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]		[Da]	
Thūlasariro	331	Dibbacakkhuññaṇaṃ	164
Thūlāni	101	Dibbavihāro	3
Thometvā	426	Dibbā	421
[Da]		Dibbo	3
Dakkhiṇā	34, 429	Divā	375
Daṇḍako	103	Divādivase	7
Daṇḍena	196	Divāpadhānikā	246
Datti	355	Dukūlaṃ	98
Dattikaṃ	271	Dukkhaṃ	176
Dantakāro	34	Duggatiparikilesaṃ	176
Dantamayasaḷākā	316	Dujjānā	260
Dantavakkalikā	269	Duppariccajā	320
Dappaṃ	75	Dullabhadassanaṃ	237
Dabbi	103	Dussapaṭṭaṃ	274
Dayālukā	101	Dussaveṇī	274
Dassanīyo	285	Dussīlo	190
Dassavo	304	Devakāyaṃ	185
Daharāya	348	Devanagare	209
Dalḥikamme	58	Devayāniyo	415
Dāṭhikā	260	Devasikaṃ	302, 305
Dānapati	73	Devā	415
Dānasūro	307	Devehi	65
Dāyaṃ	213	Doṇena	45
Dāruyantassa	97	Dosābhisannaṃ	5
Dāliddiyena	316	Dosinā	13
Dāsabyaṃ	53	Dohaḷo	6
Diṭṭhi	388	Dvāhikaṃ	356
Diṭṭhisampanno	184	[Dha]	
Dinnaṃ	45	Dhajo	13
		Dhanakkīto	53

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Dha]		[Na]	
Dhanapālaṃ	25	Nānakkhaṇā	337
Dhanuggahā	32	Nānānāṭakāni	201
Dhanupantiparikkhepo	23	Nānāvādo	426
Dhammacakkhu	81, 195	Nāmaṃ	397
Dhammato	409	Nāmagottaṃ	254
Dhammasā	175	Nāsikagge	124
Dhammarājā	233	Nāḷato	209
Dhammaruci	58	Nikkhattadhuro	86
Dhammassāmī	75	Nikhaṇḍu	221
Dhammiko	233	Nigaṇṭhā	43
Dharanti	406	Nigaṇṭhīnaṃ	191
Dhāretu	188	Nigamo	306
Dhārento	103	Niccabhattāni	315
Dhīraṅgarūpā	239	Niccharati	255
Dhutapāpo	52	Niṭṭhaṃ	272
Dhurasamādhi	307	Niṭṭhā	228
Dhurā	7	Niṭṭhāpetuṃ	367
Dhuvadānāni	315	Niṭṭhubhanaṃ	88
Dhovati	297	Ninnāmetvā	277
Dhovanam	145	Ninnetvā	277
[Na]		Nibaddhacārikā	206
Nakkhattaṃ	13, 130	Nibaddhadānāni	316
Nattā	298	Nibandhitvā	6
Natthikavādā	47	Nibbikkhepaṃ	15
Nappasaheyya	258	Nibbutassa	21
Narakapapātaṃ	423	Nibbuteheva	22
Navānisamsā	316	Nimmāne	254
Nāgavammiko	100	Niyyātita	267
Nāṭakitthiyo	259	Nirāmagandhā	274
		Nirutti	397

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Nirupadhīnaṃ	55	Paccāsaṃsaranto	82
Nirodhaṃ	369	Paccāharati	84
Nilīno	330	Paccuggacchanto	203
Nilīyati	262	Paccūsakālato	53
Nillepatāya	131	Paccekabuddho	197
Nillopo	36	Paccekā	22
Nivārenti	431	Pacchi	355
Nisāmehi	58	Pajātattā	65
Nissaṅgo	117	Pajjalati	85
Nissaṭṭhapariccattaṃ	214	Pajjalitapadīpo	410
Nissaraṇaṃ	38	Pañcaṅgikaṃ	335
Nīlamakkhikā	101	Pañcavaṇṇāya	21
Nīlābhijāti	42	Pañcasikhamuṇḍakaraṇaṃ	304
Nhānatitthaṃ	259	Pañcālikā	97
Nhāpikā	33	Paññācakkhu	81
[Pa]		Paññāṇaṃ	296
Paṃsupisācakādayo	293	Paññāṇavā	58
Pakataññū	130	Paṭalaṭṭho	429
Pakatiṃ	51	Paṭāko	13
Pakati	358	Paṭikiṭṭhataṃ	17
Pakappeti	380	Paṭikiṭṭho	357
Pakiṇṇakaṃ	188	Paṭikkamantiyā	423
Pakudho	17	Paṭijaggāmi	209
Pakkhandanti	33	Paṭipadaṃ	426
Pakkhā	307	Paṭivedesi	22
Paguṇaṃ	174	Paṭihaññati	318
Pago	370	Paṭihanti	319
Paccagghaṃ	370	Paṭṭuṇṇaṃ	98
Paccāgacchato	386	Paṭhamakappikānaṃ	255
		Paṇipāto	180

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṇītatarā	416	Parinibbānadhammo	335
Paṇḍaratarā	43	Paribbayadānaṃ	302
Paṇḍito	209	Paribhindissati	260
Paṇḍupalāsikā	270	Paribhogato	104
Paṇṇaṃ	131	Parimaṇḍalapadabyañjanā	286
Patthaṭāya	149	Pariyādiyivā	434
Pattho	123	Pariyesanto	414
Padako	224	Pariyonandhanti	431
Padakkhiṇaṃ	194	Parivaṭṭo	57
Padānupadaṃ	21	Parivattite	263
Padumaṃ	140	Parivatteti	104
Paduṭṭhacitto	185	Parisappanaṃ	131
Panthaduhā	304	Parissayā	116
Pannako	43	Pariharanto	386
Papanti	418	Palālasanthāraṃ	103
Papāto	423	Paleti	45
Pabbaṃ pabbaṃ	91	Pallaṅke	84
Pabbajjimsu	15	Pallaṅko	123, 253
Pabbataṃ	122	Pavattaphalabhojino	269
Pabhūsaṭṭi	238	Pavattāni	107
Pamukhayonīnaṃ	41	Pavattentā	411
Paramaṃ	297	Pavesito	132
Paramavisuddhaṃ	360	Pasatamattaṃ	308
Parikammāni	314	Pasādasommāni	219
Parikkhārā	307	Pahataṃ	51, 221
Pariggahitattā	2	Pahūtabhāvaṃ	276
Pariggahitā	137	Pākaṭamantanaṃ	272
Parijijṇo	218	Pācariyā	249
Paricārako	8	Pācīnamukhā	331
Pariññātā	161	Pācīnābhimukhā	258

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pāṭipadadivase	205
Pāṭihāriyaṃ	393, 412
Pāṇā	40
Pāṇupeto	192
Pātabbataṃ	348
Pātesi	278
Pābhataṃ	259, 305
Pāmojjam	133
Pāraṃ	209
Pāragū	221
Pārijuṇṇaṃ	218
Pārisajjā	306
Pāvacaṇaṃ	226, 432
Pāsādiko	285
Pāsādo	120
Pāhunakā	293
Pāhunakānaṃ	264
Piṇḍadāyaka	33
Pitāmahayugo	284
Pituguṇaṃ	9
Pitupitā	284
Pittarogāturo	129
Piyajātikā	430
Piyajātikāni	332
Pihito	54
Pīti	133
Pītivacaṇaṃ	13
Pīḷanaṃ	144
Pīḷetvā	53
Pucchāvissajjanaṃ	417

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Puññaṃ	73
Puññaṇi	54
Puṇḍarīkaṃ	140
Puṇṇacandasassirikaṃ	292
Puṇṇā	12
Puṇṇo	12
Puthulato	290
Puthū	68
Purisathāmo	40
Purisanteragatāya	355
Pure	286
Pūvikā	33
Pesācā	44
Pesitacitto	366
Pokkharanī	212
Pokkharasātī	209
Poṇkhānupoṇkhaṃ	86
Poṭṭhapādo	368
Potthakaṃ	100
Potthaniyaṃ	7
Potthalikā	97
Pothujjanikā	197
Porāṇāni	325
Porī	286
[Pha]	
Pharissati	405
Phalaṃ	45
Phītaṃ	74
Phuṭṭho	52

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Bandhanāgārikā	42
Bandhu	250
Balaṃ	40
Balakkāro	132
Balamattā	128
Balavasinehā	33
Bavhārijjhā	427
Bahalakheḷo	103
Bahalantarena	290
Bālātape	371
Bāhantaraṃ	290
Bāhujaññaṃ	74
Bālhaḥiṇṇo	206
Buddhacakkhu	81
Buddhabhūmiṃ	30
Bodhaneyyabandhave	207
Bodhetvā	399
Byagghapathe	259
Byantī	127
Byākaraṇaṃ	224
Byāpajjhena	431
Byāseko	81
Brahmaṃ	227
Brahmacariyaṃ	73
Brahmañña	291
Brahmadeyyaṃ	214
Brahmavacchasī	285
Brahmavihārā	3
Brahmunā	65
Brāhmaṇatāpasā	262

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha]

Bhagavantarūpo	35
Bhajanti	270
Bhaṇḍikaṃ	349
Bhatakānaṃ	343
Bhattakilamathaṃ	89
Bhattavetanaṃ	314
Bhaddaṃ	15
Bhaddakaṃ	58
Bhaddakena	289
Bhamukantaraṃ	290
Bhayadassī	76
Bhayabheravaṃ	24
Bhayānakaṃ	24
Bhavattā	286
Bhavā	422
Bhasmantā	47
Bhāyitvā	25
Bhāro	420
Bhinnapatiṭṭho	195
Bhisi	120
Bhīto	7
Bhukkāraṃ	403
Bhujisso	129
Bhussati	341
Bhūtā	40
Bhūtikāmo	50
Bhūmiṃ	158
Bhogasukhaṃ	239

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ma]	
Mamsavaṇijjā	190	Mahapphalataro	315
Makase	319	Mahāgandhārī	410
Magadhā	300	Mahājāni	405
Maggo	420	Mahājutikaṁ	187
Majjavaṇijjā	190	Mahānatthakaraṁ	132
Majjhimaṇḍalaṁ	205	Mahāniraye	9
Mañjo	120	Mahānisaṁso	315
Maññasi	22	Mahāpadhānaṁ	88
Maṇikā	411	Mahāpapātā	44
Maṇidaṇḍatomare	23	Mahāpūjāya	83
Mati	275	Mahāmaṇḍalaṁ	205
Madaniddaṁ	375	Mahāmattā	23
Madahatthī	116	Mahāmatto	283
Maddantā	87	Mahāyāgaṁ	37
Madhukaṁ	115	Mahāyāgo	45
Madhupāyāsaṁ	403	Mahāsīhanādaṁ	360
Madhurāya	197	Mā	12
Madhussavo	73	Mātikaṁ	259
Madhūnaṁ	402	Mātulā	259
Manāpā	430	Mānaṁ	13, 75
Manussasobhagayataṁ	39	Mānavādo	265
Manussā	355	Mālāguṇe	429
Manomayaṁ	386	Māsako	301
Manoratho	7	Māsikaṁ	305
Manto	227	Mālo	120
Maraṇavasaraṁ	303	Migapakkhīnaṁ	300
Marīcikāya	432	Micchājīvo	98
Masāṇāni	356	Micchāmaggo	169
Mahagghaṁ	236	Micchāvaṇijjā	189
Mahaddhano	285	Mukhadūsipīlakā	151

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Mukhadoso	151
Mukhanimittam	124
Mukhāruḷham	403
Mucchākāram	430
Mutto	130
Mudukāya	348
Muddikā	34
Musalakiccam	103
Meghavaṇṇam	369
Medhāvī	305
Moho	242
Moḷiyam	8

[Ya]

Yakkhadāsīnam	374
Yakkho	261
Yaju	221
Yaññabhatte	264
Yaññānubhavanattham	283
Yaññāvāṭo	315
Yatṭhi	103
Yathākatham	290
Yathābalaṃ	111
Yathābhuccam	215
Yathālābham	111
Yantam	97
Yantakam	103
Yantakena	94
Yasasā	165
Yaso	16

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ya]

Yācitvā	9
Yuttayogo	115
Yuddhamaṇḍale	95
Yūthā	116
Yenakāmo	117

[Ra]

Racchā	13
Rajatabimbakam	209
Rajojallam	357
Rajojalladharā	274
Rajjam	6, 233
Rajjena	7
Rañjanato	230
Rañjeti	6
Ratṭham	292
Ratṭhiyaputtā	23
Ratṭhiyā	23
Ratanam	235
Rati-antarāyo	355
Rattaññāni	325
Ratharakkhā	32
Rathikā	32
Rathūpatthare	272
Randhagavesī	406
Ramaṇīyo	346
Ramme	319
Rahābhāvā	21
Rāgavirāgo	173
Rāgo	242

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]		[La]	
Rājagahaṃ	2	Lomasāya	348
Rājañño	272	Lohakumbhiyaṃ	196
Rājati	6	Lohicco	420
Rājapūjito	182	[Va]	
Rājalīlāya	213	Vaṃsaññāni	325
Rājāmacca	35	Vacchatarasatāni	300
Rājāmaccehi	13	Vañcito	165
Rāsikataṃ	273	Vañcetaṃ	432
Rukkhamūlaṃ	122	Vaṭarukkhaṃ	342
Ruci	388	Vaḍḍhiyā	269
Rogabyasaṃ	432	Vaḍḍheti	56
[La]		Vañibbakā	308
Lakkhaññā	14	Vaṇṇasampattiṃ	145
Lakkhaṇāni	228	Vaṇṇena	166
Laggituṃ	253	Vatīyā	420
Lajjissati	405	Vatthaguyhaṃ	276
Laddhaghameva	381	Vatthikosena	276
Laddhasaddhānaṃ	219	Vatthikoso	40
Labujaṃ	38	Vanapattho	123
Lahukā	252	Vanapabbhāraṃ	116
Lābhī	141	Vammikānaṃ	402
Likhitaṃ	356	Vayanto	418
Licchavī	331	Vayo	128
Luccanaṭṭhena	125	Vasāvanāṃ	2
Lūkhākārā	399	Vasabho	362
Leṇaṃ	120	Vasavatthī	431
Leṇattham	318	Vācitaṃ	273
Lokāyataṃ	224	Vādasamghaṭṭe	261
Loko	389	Vādo	265

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Va]	
Vāyuvegasamuppīḷitā	106	Virecetvā	5
Vālā	274	Vilambitaṃ	286
Vālikāthūpaṃ	17	Vilāso	394
Vāsanābhāgiyā	299	Vivaṭṭacchadā	243
Vālamigāni	319	Vivaṭṭetvā	243
Vikappo	221	Vivaṭṭo	243
Vikkhepaṃ	416	Vivāho	259
Viggaho	426	Vivekajehi	378
Vighātāṃ	295	Vivekaṭṭhakāyānaṃ	55
Vicakkhaṇo	50, 305	Visavaṇijjā	190
Vicaritvā	415	Visuddhipaccayaṃ	39
Vijātītāya	74	Visoṣeti	104
Vijitaṃ	38	Vissatthaṃ	21
Vijitāvī	197	Vītaccitehi	8
Vijeti	234	Vītihaṇaṃ	91
Vijjamānaṃ	390	Vīthi	13
Vijjamānaguṇehi	299	Vuṭṭhiṃ	138
Viññattiṃ	90	Vutthavasso	205
Vitaṇḍavādā	225	Vuddhaṃ	30
Vitaṇḍo	224	Vuddhasīlena	286
Vitthāyitattaṃ	432	Vuddhi	193
Vidanti	10	Veṭṭhakehi	274
Vidhunantā	117	Vedena	10
Vinayo	193	Vedhanaṃ	145
Vipatti	190	Veneyyasattā	205
Vipāko	45	Verajjāni	283
Vippasannarahadamiva	26	Veramaṇiyo	189
Vibbhamati	130	Veramaṇī	321
Viyākarohi	30	Vesārajjāni	362
Virūparūpaṃ	261	Vohāro	398

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samkitti	355	Satapattam	139
Samkilesapaccayaṃ	38	Sato	126
Samghī	16	Sattavaṇijjā	190
Samyojenti	334	Sattā	40
Samvegaṃ	24	Sattu	6
Samśīditvā	431	Satthavaṇijjā	189
Samhatā	282	Satthupaṭiñṇāto	15
Samhato	174	Sadosāni	414
Sakaṃ	226	Saddham	75
Sakammanirato	234	Santarabāhirā	137
Sakasaññā	379	Santāsaṃ	24, 176
Sakkharā	162	Santoso	111
Sakyā	259	Sandacchāyaṃ	122
Saggaṃ	34	Sandiṭṭham	286
Saggamaggathale	423	Sandhi sandhi	91
Samkhadhamako	433	Sannitodakaṃ	390
Samkhalikhitam	76	Sanniddham	286
Samkhā	397	Sannirujjhanam	91
Samkhepo	162	Sapati	314
Samghuṭṭham	13	Sapattabhāro	117
Sacammikā	33	Sabbaññutam	39
Sacīvarabhaddena	5	Sabbatopabham	418
Saccā	378	Sabbatthakaṃ	137
Sachandacārino	268	Sabyañjano	59
Sajālikā	33	Sabhāgo	112
Sajjāvudho	132	Samaṇabhaṇḍanam	35
Sañcuṇṇeti	104	Samantacakkhu	81
Saññaggam	383	Samabharitā	429
Sanṭhapesi	371	Samavepākiniyā	284
Sanḍāsena	101	Samasamaṃ	360

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Samasamo	295	Sarāvamattaṃ	308
Samādānavirati	321	Sarīraparikammaṃ	84
Samādhikontaṃ	208	Sarīsape	319
Samānayaṃ	275	Sallahukavutti	116
Samānā	252	Sallāpo	278, 421
Samārambho	315	Sallīno	330
Samāhāraṃ	402	Savaḍḍhikaṃ	131
Samitapāpattā	215	Sahadhammiko	261
Samitā	215	Sahabyatā	426
Samiddhataṃ	131	Sahitā	117
Samiddhā	409	Sācariyako	271
Samuttejetvā	299	Sāṇāni	356
Sampajaññaṃ	81	Sāthhakaṃ	82
Sampajānakārī	82	Sāthho	59
Sampajāno	126	Sādhayamānaṃ	94
Sampajjalati	421	Sādhurūpā	30
Sampattavirati	321	Sānaṃ	430
Sampayogaṃ	423	Sāpateyyaṃ	314
Sampahaṃsane	58	Sāmaṃ	221
Sampahaṃsetvā	299	Sāmaññaphalaṃ	34
Sampāpakaṃ	157	Sāraṇiyaṃ	35
Sambuko	162	Sāraṇīyaṃ	35, 248
Sammukhāvaṭṭanī	271	Sāvajjo	187
Sammuṭṭhaṃ	35	Sāsanarasaṃ	130
Sammodaniyaṃ	35, 248	Sāhasikā	33
Sammodanīyaṃ	35	Sikhāpattaṃ	89
Sammoditaṃ	247	Sitamattampi	201
Sayaṃjātaṃ	329	Sineheti	104
Saraparittāṇaṃ	33	Sippūpajīvino	32
Saraso	156	Silesopi	356

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Siveyyakaṃ	5	Setaṃ	139
Sisire	319	Seti	119
Sissabhāvūpagamaṇaṃ	180	Setughātavirati	321
Sītaṃ	139	Seniyo	282
Sītālukassa	98	Selamayapattaṃ	370
Sīlūpasamena	27	Sodhessāmi	275
Sīhanādaṃ	352	Sommo	428
Sukāraṇaṃ	372	Sovaggikā	34
Sukiccakārī	7	Sovīraṇaṃ	355
Sukkapakkhaṃ	35	Soḷasasahassaṃ	225
Sukhitaṃ	34		
Sukhumā	378	[Ha]	
Sukho	34	Haññissati	6
Suciṇṇaṃ	73	Hatattā	21
Sujā	267	Hatthakukkuccaṃ	26
Suñño	398	Hatthamuddā	33
Suduṅgā	122	Hatthācariyā	32
Sudhāmaṭṭhapokkharāṇiyo	289	Hatthāroha	32
Supaṇṇo	18	Hatthighaṭṭā	23
Subhaṃ	417	Hatthinikāsatāni	22
Subho	144	Hatthimeṇḍā	32
Surāpātimaṃ	375	Hatthivejjā	32
Surāpānameva	355	Hatthisārī	390
Suvaṭṭitā	209	Hadayaṃ	13
Suvaṇṇacuṇṇapiṇjaro	209	Hammiyaṃ	120
Suvaṇṇasatthakena	6	Hitānukampī	421
Suvibhattaṃ	174	Hirikaṇaṃ	276
Sūrā	239	Hīlento	252
Seṭṭhamante	262	Homakaraṇavasena	269
Seṇiyo	23		